Peygamberimizin Tebliğ Metotları

Prof. Dr. İbrahim Canan

Peygamberimizin
(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)
Tebliğ
Metotları

PROF. DR. İBRAHİM CANAN

1.1.1940 Karaman-Sarıveliler kazası doğumlu. 1952 Sarıveliler ilkokulunu bitirdi, 1958 Konya Erkek Lisesi'nden me'zun oldu, 1962 Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi'nden me'zun oldu, 1962-1964 Kayseri İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmeni, 1964-1966 Askerlik Hizmeti (Yedek Subay olarak), 1966-1967 Öğretim yılında Konya-Akşehir Ortaokulu'nda Din Bilgisi ve Ahlak Dersleri Öğretmeni, 1967-1972 yılları arasında Paris-Sorbonne Üniversitesinde (Univercite de Paris – Lettres et Civilisation- Etudes İslamiques) doktora çalışmaları, 1969-1970 Öğretim Yılında Doktora proğramı gereği Tunus'ta 9 ay araştırma çalışması, 1972 Kasım Doktora'nın tamamlanması ve Yurda dönüş, 1973 Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi'ne Doktor asistan olarak ta'yin, 1978 Ata. Ü. İslamî İlimler Fakültesi'nde Doçent oldu. 1989 Ata. Ü. İlahiyât Fakültesi'nde Profesör oldu. 1993-1996 yılları arasında Harrân Üniversitesi İlahiyât Fakültesi'nde Dekanlık yaptı. 1996 Mart ayından 1997 Temmuz sonuna kadar araştırma izniyle Bakü Özel Türk Kafkas Üniversitesinde Rektör olarak bulundu. 1997 Öğretim Yılından beri Marmara Üniversitesi İlahiyat Meslek Yüksek Okulu kadrosunda Öğretim Üyesi olarak bulunmaktadır. İhtisası: HADİS Anabilim Dalı üzerinedir. Arapça ve Fransızca bilir. Evli ve 7 çocuk babasıdır.

Prof. Dr. İbrahim CANAN'ın Neşredilmiş Eserleri:

01- Tarihçi Açısından Din (Fransızcadan tercüme, eser Arnold Toynbee'ye aittir).
02- Resûlullah'a Göre Aile ve Okulda Çocuk Terbiyesi.
03- Seminer ve Tez Rehberi.
04- Oturanlar Açısından Atatürk Ün. Lojmanları veya Taklitçiliğimizin Muhasebesi.
05- İslamda Temel Eğitim Esasları.
06- Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye.
07- İslamda Çocuk Hakları.
08- Sulh Çizgisi.
09- Tebliğ, Terbiye ve Siyasi Taktik Açılarından Hicret.
10- İslam Işığında Anarşi: Sebepler, Tedbirler, Çareler.
11- Yeni Usul-i Hadis (Arapçadan tercüme, eser, Zafer Ahmed et-Tehânevî'ye aittir ve Abdulfettah Ebu Gudde tahkik etmiştir).
12- Ahkâmu's-Sığâr (İslam Hukukunda Çocukla İlgili Hükümler).
13- Hz. Peygamber'in Hadislerinde Medeniyet, Kültür ve Teknik.
14- Kur'ân'da Çocuk.
15- Peygamberimizin Okuma Yazma Seferberliği Ve Öğretim Siyaseti.
16- İslam'da Zaman Tanzimi.
17- İslam'da Çevre Sağlığı.
18- Kütüb-ü Sitte Muhtasarı Terceme ve Şerhi.
19- Namus Fitnesi Mut'a Nikahı.
20- İslamda Çevre Ahlakı.
21- İslam Aleminin Ana Meselelerine Bediüzzaman'dan Çözümler.
22- Aile Reisi Ve Baba Olarak Hz. Peygamber.
23- Hz. Peygamber'in Sünnetinde Tıb.
24- Sahabe Dünyası.
25- İslam Davetçisinin El Kitabı.
26- Peygamberimizin Tebliğ Metodları
27- Hadis Üsulü ve Tarihi
28- Hz. İbrahim'den Mesaj.
29- Makine ve Çarkları, (Fransızcadan tercüme, yazarı: Michel Heller)
30- Peygamberimizin Yanılması Meselesi.
31- Allah'ın Çocuklara Bahşettiği Haklar.
32- Risale-i Nur Işığında Alevilik Sünnilik Meselesi.
33- Krizin Sabahı.
34- Hz. İbrahim'den Mesajlar.
35- Peygamberimizin Ehl-i Kitapla Diyaloğu.
36- Aile İçi Eğitim.

Peygamberimizin
(Sallallahu Aleyhi ve Sellem)
Tebliğ Metotları

Prof. Dr. İbrahim CANAN

PEYGAMBERİMİZİN (S.A.S.) TEBLİĞ METOTLARI

Editör
Zühdü MERCAN

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
978-975-6079-57-7

Yayın Numarası
52

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası
Sarnıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir / İZMİR
Tel: (0232) 252 20 96
Mart 2007

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 00 Faks: (0212) 444 85 96

Yeni Akademi Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 522 09 99 Faks: (0216) 328 35 89
www.akademiyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

Birinci Bölüm
HZ. PEYGAMBER'İN TEBLİĞİNDE TEDRİC

Birinci Kısım

İkinci Kısım

İkinci Bölüm
PEYGAMBER'İN MUHATAPLARI

Dördüncü Kısım

Beşinci Kısım

Altıncı Kısım

Yedinci Kısım

Beşinci Kısım

Altıncı Kısım

Yedinci Kısım

Sekizinci Kısım

Dokuzuncu Kısım

Onuncu Kısım

On Birinci Kısım

Dördüncü Bölüm
MÜESSİRİYET TEDBİRLERİ

Birinci Kısım

İkinci Kısım

Üçüncü Kısım

Dördüncü Kısım

Beşinci Bölüm

İNSANIN TALİM VE TERBİYESİ

Birinci Kısım

İkinci Kısım

Üçüncü Kısım

Altıncı Bölüm
TEBLİĞİ MUHAFAZA TEDBİRLERİ

Birinci Tedbir

İkinci Tedbir

Üçüncü Tedbir

KISALTMALAR

A.e. : Aynı eser
A.g.e. : Adı geçen eser
A.s. : Aleyhissalatu vesselam
c.c. : Celle celaluhu
h. : Hadîs, (vefat tarihlerinden sonra konan h harfi *hicrî* demektir
hl. : hadîsler
m. : miladî
p. : page (sayfa)
pp. : pages (sayfalar)
r.a. : radıyallahu anh
s. : sayfa
ss. : sayfalar
v. : vefat
vd. : ve devamı

DİKKAT: Hadisleri göstermede Concordence sistemini esas aldık (Yani Buhârî, Ebû Dâvud, Nesâî, Tirmizî ve İbn Mâce'den alınan hadîsler Kitap ve bab numaralarına göre gösterildi, Müslim ve Muvatta'dan alınan hadisler ise, hadîsin Kitap içerisindeki numarasına göre gösterildi, Müsned'in hadisleri de cilt ve sayfa numaralarına göre). Ancak, bazı kereler, ayrıca –parantez içerisinde olmak kaydıyla– cilt ve sayfa numaraları ve hatta müteselsil hadis numarası da kondu.

NOT:

Bu kitap, temas ettiği konularda
kuyucusuna doyurucu bir birikim kazandıracak ise de,
sırf bu gaye ile, yani hadis kültürümüzü artırmak maksadıyla
okunup geçilecek bir çalışma değildir.
Öncelikli gayesi,
Resûlullah'ın, İslâm'ı tebliğde takib ettiği metod ve
tekniğin esaslarını tesbittir.
Buna:
Hz. Peygamber'in öğretimde uyguladığı sünnet'i ortaya
çıkarma çabası da diyebiliriz.
Bu sebeple kitabımız, daha çok ***öğreticilerin el kitabı***
olmaya sezâdır. Yani bütün anneler-babalar,
din ve ahlâk dersi öğretmenleri, vâizler, müftüler, hatipler,
radyo ve televizyon yayıncıları, dinî muhtevalı eser te'lîf edenler,
insanlara İslâm'ı duyurma gayretinde olanlar ve
benzerleri, hizmetlerinin daha müessir,
çalışmalarının daha Muhammedî olması için,
metod elde etmek maksadıyla ağır ağır,
dikkatlice okumalıdırlar.

TAKDİM

(İLK BASKI İÇIN)

Bu eser, 1972 yılında Paris Üniversitesi Sorbonne'da doktora çalışması olarak tamamlanmıştır.

Muhtevada ele alınan meselelerin arzettiği hassasiyet sebebiyle Türkçeleştirip neşrinde acele edilmemesini uygun gördük. İlave tahkiklerle meselelerin yeniden elden geçirilip iyice olgunlaştırılması düşünülmüş, bu maksatla bir hayli malzeme toplanmıştı. Ancak, peşpeşe gelen meşguliyetler, arzu edilen seviyede bir çalışmayı yapmaya imkân tanımadı. İslâmî tebliğ çalışmalarının beynelmilel bir vüsat kazandığı zamanımızda, Resûlullah Aleyhissalâtü Vesselâmın tebliğde takip ettiği esasları aydınlatan bir esere duyulan ihtiyaç açıktır. Bu sebeple, bir kısım eksiklik ve hamlıklarıyla da olsa bu çalışmanın faydalı olacağı düşüncesiyle, daha fazla geciktirmeden neşrini uygun gördük. Yer yer yaptığımız cüz'î ilaveler, eserin aslî bütünlüğünü haleldar edecek mahiyette değildir.

Samimiyetle itiraf ediyoruz: Bu çalışma mükemmellik iddiasında değildir. Okuyanların müsâmahasına inanıyoruz ve "Rabbimiz! Kasdî olmayan hatalarımız olmuşsa onları bağışla, bu çalışmamıza te'sîr halket ve rızana vesile kıl! Âmin" diyoruz.

Prof. Dr. İbrahim Cânan

Kasım 1997 İstanbul

(2'NCI BASKI IÇIN)

Elinizdeki kitap, iki cilt olarak (1'inci cild 1998'de, 2'nci cildi de 2002'de) NESİL yayınlarında basılmıştı. Bu ikinci baskıda tek cilt haline getirdik. Kitabın muhtevasında önceki baskıdaki bazı teknik aksaklıkların giderilmesi dışında hemen hemen kayda değer –ne ilave ne de çıkarma şeklinde– bir değişikliğe gidilmemiştir. Şu kadar var ki, bu baskıda, öncekilerde olmayan alfabetik iki fihrist ekledik: İsim ve konu indeksleri. Bunlar kitaptan istifadeyi kolaylaştracaktır. Ayrıca parağraflara numara vererek gerek dipnotlarda ve garakse fihristlerde yapılan atıfları sayfaya göre değil bu parağraflara göre yaptık. *Bak. Nu.* şeklinde yapılan atıflar kitabın kendisinedir, orada kaydedilen rakam parağraf numarasını gösterir, sayfa değil).

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ
أَلْحَمْدُلِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلاَةُ وَالسَّلاَمُ عَلٰي نَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ وَعَلٰي اٰلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينْ

ÖNSÖZ

Hz. Peygamber Aleyhissalâtü Vesselâm üzerine yazılmış kitaplar sayıca pek çoktur. Bunlardan bir kısmı sadece hayatını anlatır. Bir kısmı savaşlarını, bir kısmı evlenmelerini, bir kısmı tedrisatının ana esaslarını vs. ele alıp inceler. Fakat, bildiğimiz kadarıyla, Efendimizin risâletini neşirde takip ettiği metodlar üzerine hemen hemen hiçbir ciddî araştırma yok.

Diğer taraftan bu nevi çalışmaya olan ihtiyaç da inkâr edilemez. Her bir başarıda, takip edilen metodun pek mühim payı bulunduğunu nazar-ı dikkate aldığımızda, Efendimizin metodunu bilmenin, onun akıllara şaşkınlık veren bir sür'atteki başarılarının sebeplerini daha isabetli bir açıklamaya kavuşturmada ne derece önemli olduğu herkesçe anlaşılır. Böylesi bir bilgi, ayrıca, Müslümanların Hz. Peygamber hakkındaki telâkkilerine de zenginlik getirecektir. Bu, bilhassa Resûlullah'ın bizler için ibretlerle dolu olan ve taklit edilebilen beşerî yönüne yeterli bir atf-ı nazarda bulunmayan dindar çevrelerde daha da ehemmiyet arzeder. Zira, şimdilerde, Aleyhissalâtü Vesselâmın başarıları sadece ilâhî yardımla açıklanıp geçilmektedir. Sünnetin takip edilmesi gereken bir örnek olduğu –ki Kur'ân'la tespit edilen bir vecîbedir– mevzubahis edilince, Aleyhissalâtü Vesselâmın, sadece günlük hayat tarzıyla ilgili, kıyafet ve giyinme şekli, yiyip içme usulü, saç sakal biçimi gibi bazı mahdut hususlar gündeme gelir. Yanlış anlaşılmasın, böyle söylemekle, elbette ki, ne bu sünnetlerin dinî ehemmiyetini küçümsemiş, ne de ilâhî yardımları inkâr etmiş oluyoruz, aslâ öyle bir düşüncemiz yok. Ancak, Resûlullah'ın taklit edilebilir beşerî

yönü üzerinde ısrarla durulmasının daha muvafık olacağı kanaatindeyiz. Kur'ân ve pek çok hadisin ısrarla ve tekrarla belirttiği üzere, her şeyden önce o, mevkileri, makamları, şartları, kabiliyetleri ne olursa olsun, bütün hemcinslerine içtimai ve hayatî emrivâkiler karşısında nasıl davranılması gerektiğini göstermekle vazifeli bir insandı.

İlâhî yardıma gelince, esasen o da rastgele olmuyor, belli bir beşerî gayretten sonra ve gerçekleştirilen normalüstü bazı şartlar çerçevesinde tecelli ediyordu. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın hiç değişmeyen sünnetler ve sabit kaderlerle icra-yı amelde bulunduğu belirtilmiştir.[1]

Bu söylenenlerden çıkan netice şudur: Hz. Peygamber, çeşitli davranışlarında ezelden ebede insanlar arasındaki münasebetleri yönlendiren bu kanunlara uyarak ilâhî yardıma liyâkat kazandı. Diğer bir deyişle, Allah Celle Celâluhû, başarıya götüren bir kısım içtimai kanunları, Hz. Peygamberin davranışları zımnında bize öğretmiş olmaktadır. Nitekim, Kur'ân-ı Kerîm'de: "(Ey iman edenler!) Allah'ın Resûlünde size en güzel örnek vardır" buyurulmuştur. Şu halde, bu kanunları, dinî bir vecibe olarak öğrenmek ve hayatına uygulamak her Müslümanın vazifesidir.

***

Bu araştırmada takip ettiğimiz metoda gelince: Tezin fikrî plandaki oluşumunu kaydedeceğimiz şu müteâkip telâkkilere dayandırmaya çalıştık:

1. Öncelikle İslâm'ın nübüvvet telâkkisini inceledik. Gördük ki bu, insanı terbiyeden ibarettir.

2. Bu durumda, insan üzerinde müessir olabilmek için, onun tabiatı hakkında belli bir fikre sahip olmak gerekmektedir. Öyleyse bir terbiyeci olarak Hz. Muhammed'in insan telâkkisi ne idi? Bu soruya İslâm'ın cevabını sekiz noktada özetledik.

3. Sonra, Resûlullah'ın (aleyhissalâtu vesselâm) tebliğ metodlarını incelemeden önce, nasıl bir vazife telâkkisi taşıdığını ortaya koymanın gereğine inandık.

Esasa yönelik bu üç nokta bizim Giriş bölümümüzü teşkil edecektir.

---

[1] İsrâ, 77; Ahzâb, 38; Feth, 23

Asıl muhtevaya gelince, bunu altı bölümde inceledik:

*Birinci Bölüm'*de Hz. Peygamberin temel bir prensibini açıkladık: Tedric. Yani birbirini takip eden safhalarla icrâ-yı meslek etmek, yani tedricen yol almak. Böyle bir prensibe göre hareket etme düsturu, Aleyhissalâtu Vesselâm'ı bizzat kendi şahsının formasyonundan başlamaya mecbur etmiştir. Nitekim, peygamberliğinin ilk üç yılında sadece kendisi ile meşgul olmuş, yine de bu husustaki kâmil itminâna mîraç esnasında ulaşmıştır. İkinci safhada, yakınlarının kazanılmasıyla meşgul olmuş, sonra Mekkelileri, arkasından Arap yarımadası halkını, en son olarak da komşu diyarların insanlarını İslâm'a kazanmaya çalışmıştır. Bu son safhaya geçebilmek için peygamberliğinin 19. yılını beklemek zorunda kaldı.

Bu tedric hali, onun tebliğâtının muhtevasında da aynen mevcuttur: O, önce iman esaslarına ağırlık vermiş, sonra içtimaî reformlara geçmiştir. Bu tebliğin her bir unsuru parça parça ele alınmış ve her seferinde insanın tabi olduğu fıtrat kanunlarına saygı endişesi gözden ırak tutulmamıştır.

*İkinci Bölüm'*de, sadece âdet ve hâlât-i rûhiye yönüyle değil, din ve hatta içtimai mertebe yönüyle farklı olan gruplar karşısındaki davranışlarında nasıl bir Muhammedî sünnet ortaya konduğunu inceledik. Meselâ Yahudiler, bedevîler, asiller, münâfıklar, kadınlar vs. karşısında nasıl davranmıştı?

*Üçüncü Bölüm'*de Resûlullah'ın tebliğde baş vurduğu bir kısım vasıtaları inceledik. Burada, Aleyhissalâtü Vesselâmın mümkün olan pek çok şeyi: maddi-mânevi, amelî vs. dâvâsının gerçekleşmesinde kullandığı gösterilmiştir. Bu vasıtalar meyanında insan, para, nikâh, edebiyat, mûcize vs. zikredilebilir. Ancak bütün bunlara rağmen, başlıca ve birinci vasıtası herkesin takdir ve te'yidine mazhar olmuş bulunan vahiy gelmezden önceki şahsiyeti idi.

Dördüncü Bölüm: Biraz farklı bir muhtevaya sahip. Burada tebliğini müessir kılabilmek için Hz. Peygamberin nasıl davrandığını, ne gibi çarelere başvurduğunu göstermeye çalıştık. Bu bölüm münhasıran tâlim ve terbiyeye bakar. Burada takip edilen nebevî düstur, önce muhatabını belli bir alıcılığa hazırlamak, sonra da tebliğini, ezberlenmesi kolay ve zihinde kalıcı bir muhtevada formüle edip beyandan ibarettir. Bu maksadla takip edilen vetirenin iki bariz vasfı da 'kolaylık' ve 'tekrar'dır.

Beşinci Bölüm: Burada insanın formasyonu söz konusudur. Bir terbiyeci olarak Hz. Peygamber, bu meseleyi nasıl telâkki etmiştir? İslâm, insanın terbiyesini hangi esaslara oturtmuştur? Bu mühim konuda tek bir prensip tesbit ettiğimizi belirtmeliyiz: "Kişiyi, hayatından Allah'a karşı sorumlu kılmak."

Şüphesiz, bu son hususun gerçekleşmesi bir diğer prensibi daha kaçınılmaz kılmaktadır: 'Mutlak Tevhid'. Burada ister istemez karşımıza, değişken ve istikrarsız bir tabiata sahip insanoğlunda ölüm ânına kadar Tevhidin devamlılığını sağlama problemi çıkmaktadır. Hülâsa iman esasları, farz ibadetler, ahlâk-ı hasene, kişinin kendi nefsiyle mütemâdî mücadelesi gibi esaslar, aslında bu maksadın gerçekleşmesi için başvurulan vasıta ve alınan tedbirlerden başka bir şey değildir.

Yeri gelince görüleceği üzere, İslâm bu noktaya ayrı bir önem atfeder. Zira, İslâm'a göre kişinin sadece uhrevî saâdeti değil, dünyevî saâdeti ve hayattaki huzuru Tevhidin gerçekleşmesine bağlıdır. Evet İslâm, içtimai ve maddi terakkînin, manevi ve rûhî planda gerçekleştirilen terakkînin bir neticesi olduğu kanaatindedir.

Altıncı ve son bölüm: Tebliğin tahrifini önleyici tedbirler. Bu son bölümde, İslâm'ın asırlar içinde hiç değişmeden, aslî hüviyetini koruyarak devamını sağlayacak tedbirleri inceleyeceğiz. Daha önceki dinlerin, zaman içinde bir kısım tahrifâtlara uğrayarak ilâhî asıllarından çokça uzaklaştıkları göz önüne alınırsa, insanlığın son dini olan İslâm'ın böyle bir şeâmetle karşılaşmaması için alınacak tedbirlerin önemi hemen anlaşılır.

Kaydettiğimiz bu plandan da anlaşılacağı üzere, Resûlullah'a (aleyhissalâtu vesselâm) çok yönleri olan bir insan olarak bakmaktayız: Terbiyeci, ordu komutanı, devlet başkanı vs... O, bu sahalara giren bütün faaliyetlerinde aynı gayeyi güdüyordu: İslâm'ın hakim kılınması. Bu sebeple, sadece terbiyevî yönünü incelemenin bir eksiklik olacağına ve bunun, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın metodunu bütün olarak kavramamıza imkân vermeyeceğine hükmettik. Nitekim, Resûlullah'ın bu farklı yönleri o kadar iç içedir ki, bunları kesin hatlarla ayırmak "Buraya kadarı tebliğ ile ilgili, ötesi siyasetle veya siyerle, iktisatla vs. ilgili" demek imkânsızdır. Bu yüzden, bir konuşmasının tahlîli kadar, jest ve mimikleri de, herhangi bir memurun

seçimi, hilenin, silahın, mû'cize, para vs.'nin kullanılışına kadar pek çok şeyin tahlîline yer verdik.

Bu durum, ister istemez şu çalışmanın hacmini arttırmayı zarûri kılmıştır. Mesele bununla da bitmiyor. Sosyal muhtevalı böyle bir araştırma, meseleleri sosyal çerçeveye koyarak incelemeyi gerektirir. Bu sebeple, Hz. Peygamberin içtimai çevresini göz önüne almadan, davranışlarının yeterince anlaşılmayacağı açıktır. Dolayısıyla çoğu kere, Hz. Peygamberle ilgili bir açıklamaya geçmeden önce, Araplarla ilgili sosyolojik bir tahlîle yer verdik. Mesela, Hz. Peygamberin edebiyatçılar karşısındaki tavrını, edebî şahsiyetlerin Arap cemiyetindeki rollerini yeterince bilmeden takdir etmek acaba mümkün olur muydu?

Kezâ, tez danışmanımız Sayın Jacques Berque'in, gerek derslerinde ve gerekse hususî karşılaşmalarımızda ısrarlı tavsiyeleri de mukayese çerçevesini geniş tutmaya bizi zorlamıştır. Kavram kargaşasından sâlim kalmak için birçok kere Kur'ânî bir mefhumun Kitâb-ı Mukaddesteki muhtevasını açıkladık. Bu aynı tavsiyeler, Resûlullah'ın bir prensibinin modern ilimlerdeki muâdil değerini gösterebilmek için, bizi zaman zaman bir kısım sosyolojik ve aktüel mefhumlara da yer vermeye sevketmiştir.

Metodumuzla ilgili arzetmemiz gereken bir diğer nokta şudur: Eserimizin ismi öyle bir intibâ verse de, çalışmalarımız esnasında Hz. Peygamberi Kur'ân'dan ayrı tutmadık. Kur'ân ve hadisin naslarına göre Aleyhissalâtu Vesselâm'ın dine müteallik bütün beyanları Allah'tan gelmektedir. Bu sebeple, atıflar, Kur'ân ve hadise beraberce yapılmıştır. Resûlullah'a nisbet edilen herbir prensip, bunu ispatlayan örneklerle te'yid edilmiştir. Kitabın hacmini imkân nisbetinde dar tutmak maksadıyla çoğu kere bir kısım rivâyetlere ve âyetlere sadece bir atıf yapmakla yetindi isek de bazan söylenenlerin açık ve anlaşılır olması için, bol bol örnek kaydetmekten çekinmedik.

Bu çalışmamızda hep sıhhatli ve muteber kabul edilen ilk kaynaklara dayanmaya gayret ettik. Nâdiren muahhar kitaplara başvurduk. Bunun da sebebi, her devrin kendisine has bir anlayışının olmasıdır. Bu hususî anlayışlar, bizim, Resûlullah'ı asliyeti çerçevesinde görmemize mani olmamalıdır.

Şunu da belirtelim ki, bu çalışmayı yaparken temas edilen meseleleri belirlemede hiçbir eseri örnek almadık. Muhtevada yer alan bütün teferruat, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın hayatını ve hadis mecmualarını tetkikten sonra tanzim edilmiştir.

Mükemmel ve eksiksiz bir çalışma ortaya koyduğumuz iddiasında değiliz. Daha da ileri giderek, bu çalışmanın Fahr-ı Âlemin eseri üzerine basit bir deneme ve yeni bir istikamette kaba bir ön çalışma olduğunu söylüyoruz. Bu istikamette gerçek bir başarıya –öncelikle hadis olmak üzere– bütün dinî ilimlerle birlikte sosyolojik ve antropolojik ilimlerin iktisabından hareketle ulaşılacağına inanıyoruz.

Bu çalışmada danışmanlığımı yapan sayın Jacques Berque'e bu konuyu teklif ettiğim zaman kabul etmiş olması ve yönlendirmesi sebebiyle en samimi duygularımla teşekkürlerimi arzediyorum.

Kezâ, kıymetli yardımları sebebiyle, hocamızın sekreteri Madmazel Marie-Noel Devaux'ya, Fransızca tashihinde bana yardımcı olan diğer arkadaşlarıma teşekkür etmeyi vazife bilirim.

Bu çalışmanın Fransızca aslını ifade yönüyle gözden geçirme lütfunda bulunan pek muhterem Denis Gril Beyefendiye burada teşekkürü borç biliyorum.

İbrahim Cânan
Mayıs 1972, Paris

GİRİŞ

Bazı Telâkkiler

Bu giriş bölümünde ***nübüvvet*** ve insanla ilgili zaruri telâkkileri üç kısımda inceleyeceğiz:

1. Peygamberliğin gayesi,
2. Peygamber açısından insan telâkkisi,
3. Peygamberde vazife telâkkisi,

Bu ön açıklamalar, müteâkip tahlillerin anlaşılması için sadece faydalı değil, zaruridir de. İleride birçok kereler bu açıklamalara atıfta bulunacağız.

Birinci Kısım

PEYGAMBERLİK VE GAYESİ

1. Arapçada *nübüvvet* kelimesi, lügat olarak, *bir haberin ilânı* mânâsına gelir. Bu haber, bilinmeyen, henüz meçhul olan bir haberdir. Şu halde, Allah'ın vahiy ve ilhâmıyla geleceğin bildirilmesi de bir nübüvvettir.[1] Öyleyse bu kelime, aynı zamanda bir Peygamberin vazifesini, bir Allah elçisinin ihbarlarını ifade edebilir.

[1] Müncid, "n.b.e." kelimesi, İbn Manzur bu kellimenin, yer üstündeki bir yükseklik, tümsek manasına gelen "nebve"den gelerek, "şeref" ifade edebileceğine (Lisanu'l-Arab 20, 172) veya haber mânâsına gelen "neba'dan da gelmiş olabileceğine (a.g.e., 1, 158) dikkat çeker.

Şu hususu belirtmede fayda var:

Kehânet[2] de istikballe ilgili bir haber vermedir. Ama, kehânetle nübüvvet birbirinden çok farklı şeylerdir. Kehânet herhangi bir meçhulün ilânı ve herhangi bir kişinin ihbârâtı için de kullanıldığı halde, nübüvvet sadece Allah elçilerinin ihbarları için kullanılır. Bu sebeple kehânet kelimesi, sadece bir Allah elçisinin vazifesini belirtmek için kullanılan "nübüvvet" yerine istimal edilemez. Bu sebeple, çalışmamız esnasında kehânet kelimesini kullanmamaya dikkat ettik.

2. Kelimenin kök mânâsını belirttikten sonra *nübüvvet* kelimesinin, "meçhulü" olan bir haberi, insanlığa duyurmak şeklindeki edebî mânâsını açıklayacağız. Nübüvvetin açıkladığı bu meçhul haber, Allah'la, Allah'ın gayeleriyle, Allah'ın insanlara olan emir ve yasaklarıyla ilgili haberdir. Bu haberler, insanın hayatıyla alâkalı ve kendisiyle pek yakından ilgili olduğu halde kendi imkânlarıyla bilmesi, çözmesi mümkün olmayan haberlerdir.

İnsanda şuûrun çalışmaya başladığı günden beri, kendi kendine bulmaya çalıştığı haberler şunlardı:

Nereden geliyoruz?

Nereye gidiyoruz?

Aslımız nedir, sonumuz ne olacaktır, hayatın gayesi nedir vs.?

Bunlar insan tabiatının gereği olan, cevabı zor, zor olduğu kadar da ehemmiyetli ve hayatî olan sorulardır.

İnsanoğlu, şüphesiz, bu nevi pek çok sorulara, kendi gayret ve kapasitesine dayanarak cevaplar bulmuştur. Bu cevaplar onu bir müddet için tatmin de etmiştir. Ama hiçbirinden yeterli bir itmînâna ulaşamamış, bir müddet sonra aynı sorular tekrar içini kemirmeye başlamış, kişi tekrar onlara cevap aramaya koyulmuştur. Ne var ki, her seferinde geçici ve tatminkâr olmayan cevaplar bulabilmiştir.

Âlemlerin Rabbi ve Yaratıcısı olan Yüce Allah, elbette ki kullarını kendi hallerine şaşkın bırakmayacaktı. Nitekim, kendilerinden biri vasıtasıyla konuşarak, onları kurtarmayı esas yapmıştır. Böylece insan kesin

---

[2] Fransızca'da "Prophetie"' kelîmesi hem *kehânet* ve hem de *nübüvvet* manasında kullanıldığı için bu açıklama yapılmıştır.

bir sûrette, aradığı cevapları bulmuştur. Bu mânâda, her bir din, yukarıda kaydettiğimiz sorulara cevaplar bütünüdür.

3. İnsanoğlu, verilen cevapları, yani ilâhî haberleri unutup sapıttıkça her defasında Yüce Allah, sonsuz merhametiyle yeni bir Peygamber göndermek sûretiyle onları yeniledi: Hz. Nuh, Hz. İbrâhim, Hz. Davud, Hz. Mûsa, Hz. Îsa ve son olarak da Hz. Muhammed (aleyhissalâtu vesselâm); bütün bunlar aynı ilâhî mesajı yeniden duyuran kimselerdir. İşte insana Allah'ın bu mesajını getiren kimseye "Peygamber" diyoruz. Bunlar sayıca çoktur.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre Yüce Allah her millete bunlardan göndermiştir:

وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولاً أَنِ اعْبُدُوا اللهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُم مَنْ هَدَى اللهُ وَمِنْهُم مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلالَةُ "*And olsun ki Biz, her ümmete 'Allah'a kulluk edin, putlar(a tapmak)dan kaçının' diye (tebliğât yapması için) bir peygamber göndermişizdir. Sonra Allah içlerinden kimine hidâyet vermiş, kiminin üzerine de sapıklık hak olmuştur.*" (Nahl, 16/36)

İbn Sâ'd'ın kaydettiği bir hadis-i şerife göre Hz. Muhammed'den (aleyhissalâtu vesselâm) önce Allah, sekiz bin peygamber yollamıştır. Bunlardan dört bini İsrâiloğullarına gelmiştir.[3]

Bu niye böyledir, Allah niçin bu kadar çok peygamber göndermiştir?

Kur'ân'a göre bunun cevabı çok açık:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ "*Ben cinleri ve insanları ancak Bana ibadet etsinler diye yarattım.*" (Zariyet, 51/56)

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللهِ عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ "*Biz her ümmet için kurban kesmeyi meşru kıldık, kendilerini rızıklandırdığı dört ayaklı hayvanlar üzerine Allah'ın adını ansınlar diye.*" (Hac, 22/34)

أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لاَ تُرْجَعُونَ "*Ya sizi ancak boş yere yarattığımızı ve sizin hakikaten bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?*" (Mü'minûn, 23/115)

Şu halde peygamberin gayelerinden biri, insana boşa yaratılmadığını, dünyaya gelişte bir gayesinin olduğunu öğretmektir.

---

[3] İbn Sa'd, Tabakât I/1, 128

4. Gazzâlî'nin de dediği gibi, bir kul, Rabbine O'nun Rabliğini ve kendisinin ona olan ihtiyacını tanıdığı ölçüde ona hakîki kulluk yapabilir.[4]

İşte bunu öğretmek peygamberlerin en birinci vazifeleridir. Yani, Allah'a karşı vazifelerini yapmazdan önce Allah'ı tanımak gerekmektedir. Bu muzâaf meçhul, bizim, çözümü en zor problemlerimize cevap getirecektir: Menşe' ve gaye, yani nereden geldik, geliş gayemiz nedir?

Ancak mesele bununla bitmiş olmuyor. Geleceğimiz ne olacak, insanın sonu nedir, hayatın gayesi, dünyada kısa bir ömür yaşamaktan mı ibaret? Yani hayat ölümle son mu bulacak?

Eğer son bulacaksa, insandaki bu sonsuz arzular niye?

Hayat buradakinden ibaret olduğu takdirde, bu kadar ızdırap, bu kadar keder, bu kadar tasa ve bu kadar huzursuzluk ve sefaletlerden sonra yaşamaya değer mi?

5. Arzu edilen bir istikbal olmadan Allah'ı tanımak, kendini tanımak neye yarar. Böylece peygamberin bir diğer gayesinin 'İnsana hayatının gayesini tanıtmak' olduğu ortaya çıkıyor: İnsan ebedî bir hayat için yaratılmıştır. Geçici olan dünya hayatı ona imtihan için verilmiştir. Kimler daha iyi amelde bulunacak bilinsin diye imtihan edilecektir.[5]

Aslında bu, gerçek bir hayat da değil, bir imtihandır. Hayat zannıyla yaşamaya kalkanlar imtihanı kaybederler. Karşılaşacağı "Korku, açlık, mallardan, nefislerden ve gelirlerden eksilmeler" vs.[6] her safhası, her parçası baştan sona bir imtihan... Bu imtihanda kişinin her bir fiili, lehinde veya aleyhinde olacak bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Yani "kulak, göz, kalb" gibi bütün organlar yaptıklarından hesaba çekilecekler.[7]

Hesaptan sonra, neticeye göre, kişi ebediyyen *şakî* veya *saîd* olacak. Bu onun âhiret problemidir.

6. İbn Haldun der ki: "İnsan varlığının gayesi sadece maddi refah

4 Gazzâlî, İhyâ 4, 19.
5 Bkz. Mülk, 67/2
6 Bkz. Bakara, 2/155
7 Bkz. İsrâ, 17/36

değildir. Bu deni dünya bir aldatmaca ve oyalamadır, ölüm ve sönüşle son bulur. Allah Tealâ Hazretleri: "Sizi boşuna yarattığımı mı zannedersiniz?" buyuruyor. İnsanın gayesi dindir. Din, onu öbür dünyanın saadetine götürür." İbn Haldun, devamla şunu ilâve eder: "Ve dahî, dinin kanunları, kişiye, Allah ve hemcinsleriyle olan bütün münasebetlerinde bu yolu takip etme imkânı sağlar."[8]

Buraya kadar, bir peygamberin misyonu nedir, kabaca belirtmeye çalıştık. Şüphesiz, konumuzun açıklanması gereken başka yönleri de mevcuttur.

İnsanın saâdetini ilgilendiren nokta-i nazardan dinin tarifi değişir. Bu açıdan Müslüman âlimlerine göre "Din, insana hem dünya ve hem de âhiret saadetlerinin yollarını göstermeyi gaye edinen ilâhî kanunlar mecmûasıdır."[9]

İnsan, tabiatı icabı dâima saadet arar. Din, insanın bu baş meselesi hususunda elbette suskun kalamaz. Bu maksatla onun elinden tutup en iyi yola sevkeder. Din, ona, önce tabiatını düzeltecek kaideler, prensipler verir, sonra hemcinsleriyle ve fizikî çevresiyle olan münasebetlerini iyileştirecek düsturlar verir. Çünkü insan, tabiatının terbiyesine bağlı olan içtimai adalete yer vermedikçe saadete kavuşamaz.

7. Dinin gayesini açıklayan yukarıda kaydettiğimiz âyette Cenâb-ı Hakk şöyle buyuruyor: "And olsun ki, her ümmete: 'Allah'a kulluk edin, tağut(a tapmak)tan kaçının' diye (tebliğât yapması için) bir Peygamber göndermişizdir." Burada tağuttan bir maksat da her çeşit fenâlığın ve şekâvetin sebebi olan adaletsizlik olmalıdır. Nitekim Dihlevî: "Bil ki, peygamberlerin en mühim gayelerinden biri insanlar arasından adaletsizliği (mezâlim) kaldırmaktır" der.[10] Gazzâlî de: "Saadetin bütün çeşitleri, insanın, nefsi üzerindeki hakimiyettedir, şekâvetin bütün çeşitleri de nefsin insan üzerindeki hakimiyetindedir"[11] demektedir.

Kişi nefsine nasıl hakim olabilir ve tabiatını saadete nasıl yönlendire-

---

8 İbn Haldun, Mukaddime, 1, 368-69.

9 Akseki, İslâm Dini, s. 7.

10 Dihlevî, Hüccetullahi'l-Bâliğa 2, 742.

11 Gazzâlî, İhyâ 3, 83.

bilir? Aklın kapasitesi buna yeterli midir? Yoksa bunda yetersiz ve kapasitesiz olduğunu mu beyan edecektir?

8. Bu soruya sadece, insanlık tarihi bir cevap verebilir. Bildiğimiz kadarıyla, tarih, aklın kendi kendine yetmede yetersizliğine şehâdet etmektedir. Zira, her şeyden önce aklın işleyişi bir kısım şartlarla sınırlandırılmıştır. Aynı akıl, fizikî, sosyal, terbiyevî, zaman ve mekân gibi şartlara tabi olarak farklı şekilde işlemektedir. Bunlara bir de kişinin bencilliğinden gelen fırsatçılık ve nisbîliği ilâve edecek olsak, herkesin saadetine yönelik âdilâne kaidelere ulaşmamız imkânsız hâle gelir.

Yeri gelmişken biz buna, dinin bir Batılı tarafından yapılmış olan bir târifini ilâve etmek isteriz: "Samimiyetle uygulandığı ve hararetle sahip çıkıldığı takdirde kişinin karakterini şekillendirmeyi netice verecek umumi hakikatlar sistemidir."[12]

İmdi, kişinin iç ve dış hayatının değiştirilip yönlendirilmesi dinin aslî gayesi olunca, onun, insanın her meselesiyle ilgilenip çözümler teklif etmesi kaçınılmaz olur.

İnsanın problemleri çoktur ve pekçok sâhayı ilgilendirir. Ancak İmam-ı Gazzâlî, hepsini üçe indirir: "Kalbler için Allah'ın mârifetinin korunması, bedenler için hayatın korunması, şahıslar için malların korunması bütün vahyedilmiş ilâhî kanunların gayesini teşkil eder. Esâsen, bu üç mesele hususunda dinler arasında bir ihtilaf olacağını düşünmek mümkün değildir. Kezâ Allah'ın, insanların rûhî ve bedeni hayatlarını ıslah etme dışında bir gaye güden, onlara kendini tanımayı ve peygamberlerini tanımayı yasaklayan veya insanların can ve mallarının helâkini istemiş olan bir peygamber göndermiş olabileceğini düşünmek de imkânsızdır."[13]

Hülâsâ, dinin gayelerini farklı istikametlerde çoğaltmak mümkündür, ancak yukarıda zikrettiklerimiz en mühimleridir ve şu araştırmada ulaşmak istediğimiz netice için de yeterlidir.

Şu âna kadar söylediklerimizi şöyle hülâsâ edebiliriz: "Saadet arayan insanoğlu, ona giden doğru yolu bulmada ve tabiatından gelen bir kısım problemleri çözmede âcizdir. O bir rehbere, vazifesi yönüyle insanüstü

---

12 Bak. İkbal, Réconstruction de la pansée Religieuse de L'Islâm p. 8

13 Gazzâlî, İhyâ 4, 19-20.

olan bir rehbere muhtaçtır: İşte bu peygamberdir. Her peygamber, hem dünya ve hem de âhiret saadeti için gerekli olan şeyleri insanlığa öğretmekle mükelleftir. Bunlar da: 1) Yaratılışın gayesi, 2) İnsanın âlem içindeki yeri ve vazifesi, 3) İnsanın Allah'a ve hemcinslerine karşı davranışları, 4) Saadete ulaşma vasıtaları ve insan tabiatının formasyonu."

9. Bu vazifelerin ifası, her peygamberin öncelikle bir muallim ve mükemmel bir terbiyeci olmasını gerektirir. Nitekim Aleyhissalâtu vesselâm bir hadislerinde: وَإِنَّمَا بُعِثْتُ مُعَلِّمًا "Ben bir muallim olarak gönderildim" buyurmuştur.[14]

Tâlim ve terbiye, bütün peygamberlerin müşterek şe'ni (işi) olduğuna göre, son Peygamber Hz. Muhammed'in (aleyhissalâtu vesselâm) öğretim metodlarını incelemek, bu sadede giren belli başlı prensibleri ortaya çıkarmak son derece gerekli ve faydalı bir hizmet olmalıdır.

İkinci Kısım

PEYGAMBER AÇISINDAN İNSAN TELÂKKİSİ

10. Geçen bahiste, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın peygamberlik vazifesinin gayesinin "tâlim" ve "terbiye" olduğunu gördük. Bu bahiste, bir tebliğci olarak Hz. Peygamberin insan hakkında taşıdığı telâkkiyi anlamaya çalışacağız. Bu, bir bakıma İslâm'ın insan telâkkisi demektir.

Bu bahis, müteâkip bölümlerin hareket noktası olarak bize ehemmiyetli geliyor. Zira, şurası açık ki, insanın bütün faaliyetlerine etki edip yönlendiren, kişinin taşıdığı bir kısım telâkkileridir. Kişinin şu veya bu davranışı, şu veya bu yönelişleri, bunlara tesir eden ruh ve düşünce planındaki telâkkiler bilinmedikçe yeterince anlaşılamaz. Çoğu kere, içtimai hayatımızın muhassalası olan medeniyet "Hayata bakış açısı", "Hayat telakkisi" olarak tarif edilir. Şu halde meselenin çözümüne telâkki planında başlamak daha muvafık gelmektedir.

Dolayısıyla, Hz. Peygamberin tebliğ metodlarıyla ilgili bir kısım teferruâta girmezden önce, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın insan hakkında taşıdığı telâkkileri öğrenmek faydalı ve hatta zaruridir.

---

14 İbn Mâce, Mukaddime 17 (229 h.).

Bu maksadla *sekiz temel vasıf* kaydedeceğiz:

1. İnsan Yaratılıştan Cahildir

11. Bir kısım filozof ve eğitimciler, insan sonradan değişir mi, değişmez mi münakaşa ede dursunlar,[15] bu konuda İslâm'ın görüşü âyetle tesbit edilmiştir: İnsan doğuştan cahildir:

وَاللهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لاَ تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ "*Allah sizi analarınızın karınlarından, kendiniz hiçbir şey bilmiyorken çıkardı. Size şükredesiniz diye kulaklar, gözler, kalbler verdi.*" (Nahl, 16/78)

Şu halde, insan, doğuşunda saf bir tabiata sahiptir, her çeşit bilgiden mahrumdur. Ancak üç yolla bilgi edinecek kapasitededir: 1- Kulak, 2- Göz, 3- Kalb. Kişi, kulak ve göz yoluyla dış âlemden bilgi alacak, kalb bunu işleyip zenginleştirecek ve hâfıza yoluyla kişiye mal edecek. Bu âyet, kişinin her çeşit bilgiyi, doğumundan sonra çevresinden aldığını ifade etmektedir. Bu âyetin gerisinde, Batılıların doğuştan üstünlük, gerilik gibi ırkçı nazariyelerinin[16] toptan reddi vardır. Hz. Peygamber, bu Kur'ânî prensibi biraz daha teferruatlı olarak bir başka üslupla ifade eder: "Her çocuk fıtrat üzere doğar. Bu hal onda dil açılıncaya (konuşmaya başlayıncaya) kadar devam eder. Bundan sonra onu anne-babası Yahudi veya Hıristiyan veya mecusi yapar..."[17]

Burada 'fıtrat' yaratılış demektir. Çocuğun fıtrat üzere yaratılması, hepsinin müşterek bir evsaf üzere olmasını ifade eder. Yani, sağlıklı olarak dünyaya gelen bütün çocuklar aynı evsaf üzeredirler: Her şeyi kulak ve göz yoluyla çevreden alıp kalp yoluyla işleme ve muhafaza etmek kapasitesine sahiptirler. İslâm âlimleri bu âyete dayanarak Araplarda mevcut bir inancın yanlışlığına dikkat çekmişlerdir: "Arapça, fıtrî bir dildir, sonradan öğrenilmez; Arab, dilini doğuştan getirir."[18]

---

15 Bak. Russel, Terbiyeye Dair, Çvr. Hamit Dereli, Ankara, 1954, s. 29. (Bu mevzuun Aristo'dan beri münakaşa edildiği belirtilir).

16 Strauss, Race et Histoire, Gonthier, Paris, 1961, p. 19-26.

17 Buhârî, Kader, 1, Hayz 17. Enbiyâ, 21/ 1; Müslim, Kader 22-24

18 Arapçada "arab" kelimesi dili, ifadesi iyi olan manasına gelir. Acem ise, ifadesi iyi olmayan manasında, Arap olmayanlara (İranlı, Türk, Frenk gibi) denmektedir. Bakınız; Zebidi, Tacu-'l-Arus, 1, 371-372.

12. Gazzâlî, insan fıtratı ile ilgili olarak şunu söyler: İnsan cevheri, tabiatı itibarıyla boş ve sade yaratılmıştır. Allah'ın mülk ve melekûtündeki kesretten bîhaberdir. Esâsen onu bilmek sadece yüce Allah'a mahsustur.[19]

İslâm âlimleri bu konularda epeyce farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Teferruata girmeden sadece fıtrat kelimesi üzerinde bir miktar duracağız:

İslâm âlimleri nezdinde[20] kelime, insanın yaratıcının elinden çıktığı andaki hâli ifade eder. Demek ki, bu hal, insanın dinî, ahlâkî ve aklî kapasitelerini bir bütün olarak ihtiva etmektedir. Yani insan yaratılışında imanı kabullenmeye müheyya bir şekillenmeye mazhardır.

Her kalb, fıtratında (tabii hâlinde), –ferdî farklılıklarına rağmen– eşyanın gerçeklerini tanımaya müheyya kılınmıştır. Çünkü o, 'emr-i rabbânî' dir[21] ve asildir, bu yönüyle bile dünyanın diğer cevherlerinden ayrılır.

Menşe itibariyle, her insanın kalbi, imana müheyya ve inanmaya kâbildir.[22]

Ancak, her şeye rağmen, kişiye nihâi damgasını içtimai çevre vurur. İşte bu sebepten dolayı insanoğlu doğumundan başlamak üzere ölümüne kadar tâlim ve terbiyeye maruz kalmak durumundadır.[23]

2. İnsan Taklitçidir

13. Resûlullah'a (aleyhissalâtu vesselâm) göre, insanın en bariz vasıflarından biri taklitçiliktir. O, insanın bu karakteri hususunda tam bir şuur sahibidir. Biz bu durumu, birçok âyetlerde ve Aleyhissalâtu Vesselâm'ın davranışlarında açıkça görmekteyiz. Burada, konuya temas eden birkaç âyeti kaydedip, Resûlullah'ın bu sadede giren davranışlarını, müteakip bir bahiste ayrıca açıklayacağız.

---

19 Gazzâlî, el-Munkız, (Fransızcaya çeviren: F. Jabre, Beytouht 1959. P. 102.)

20 Bak. Nevevi, Şerhu Müslim 16, 207-211; İbn Haldun, Mukaddime 1, 246; Gazzâlî, İhya 3, 69-70.

21 Bkz. İsrâ, 17/85

22 Gazzâlî, İhya 3, 14.

23 Yeni Doğan çocuğun kulağına ezan okuma sünneti {Ebû Davud, Edeb 108) ve ölüm halinde (muhtazar) olan bir kimseye kelime-i tevhid telkini (Müslim, Cenaiz 1-2) gerçekte, İslâm'ın bu telakkisini sembolize eder.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ تَعَالَوْا إِلٰى مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ وَإِلَى الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ اٰبَاءُهُمْ لاَ يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلاَ يَهْتَدُونَ "*Onlara: 'Allah'ın indirdiğine ve o Peygambere gelin' denildiği zaman 'Atalarımızı üstünde bulduğumuz şeyler bize yeter' dediler. Ya ataları hiçbir şey bilmiyorlar ve doğru yola gitmiyorlar idiyse.*"[24]

وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا اٰبَاءَنَا وَاللّٰهُ أَمَرَنَا بِهَا قُلْ إِنَّ اللّٰهَ لاَ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ "*Onlar bir hayasızlık yaptıkları zaman 'Biz atalarımızı da bunun üzerine bulduk. Allah da bize bunu emretti' dediler.* (Onlara) *söyle: Allah hiçbir zaman hayasızlığı emretmez...*" (A'raf, 7/28)

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ اِبْنُ اللّٰهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللّٰهِ ذٰلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهِئُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ أَنّٰى يُؤْفَكُونَ "*Yahudiler: 'Üzeyr Allah'ın oğludur' dediler. Hıristiyanlar da 'Mesih* (Îsa) *Allah'ın oğludur' dediler. Bu, onların ağızlarıyla* (geveledikleri cahilce) *sözleridir ki* (bununla güya) *daha evvel küfredenlerin sözlerini taklit ediyorlar. Hey Allah kahredesi adamlar! Haktan bâtıla nasıl da döndürülüyorlar!*" (Tevbe, 9/30)

Ataların taklîdini bir delil olarak kullanma işi sadece Aleyhissalâtu Vesselâm devrinin insanlarına mahsus değildir. Diğer peygamberler de buna şâhid oldular. İşte birkaç örnek:

Firavun'un adamları Hz. Mûsa ile konuşurken şöyle derler:

قَالُوا أَجِئْتَنَا لِتَلْفِتَنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَاءَنَا وَتَكُونَ لَكُمَا الْكِبْرِيَاءُ فِي الْأَرْضِ وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِنِينَ "*Dediler; sen, atalarımızı üzerinde bulunduğumuz* (yoldan) *bizi döndüresin de bu yerde devlet ikinizin* (elinde) *olsun diye mi bize geldiniz. Biz ikinize de inanacak değiliz.*" (Yûnus, 10/78)

14. Hz. İbrâhim'e yapılan itiraz da aynı şekilde: (Mealen) "*O zaman o, babasına ve kavmine: 'Sizin yapmakta olduğunuz bu heykeller nedir?' demişti, onlar: 'Biz atalarımızı bunların tapıcıları olarak bulduk' dediler.*" (Enbiyâ, 21/52, 53)

Kaydedilen bu âyetlerde, Kur'ân-ı Kerîm, uzun peygamberlik tarihi boyunca, insanların peygamberlere karşı direnmelerinin en mühim sebeplerinden biri olarak taklitçiliği göstermektedir.

---

24 Şu âyetler de aynı mealdedir: Lokman, 31/21; Zuhruf, 43/22 (Burada söz söyleyenler Mekkelilerdir).

Aleyhissalâtu Vesselâm devrinde de, hasımlarının en çok kullandığı en müessir delil bu beşerî zaaftı. Baş çekenler, Resûlullah'a karşı mücadelede insanları etrafında toplayabilmek için, en ziyade bu sevk-i tabiiyi istismar ediyorlardı.

Resûlullah da, insandaki bu, mukavemetsûz (karşı konmaz) taklitçilik hâkimiyetinin nasıl bir güce sahip olduğunun şuurunda olarak, Müslümanlara, en güzel örneği, taklit edilecek yegâne rehberi kendi hayatıyla ortaya koyacak ve kendi sünnetinin taklidini imanın bir parçası ve gereği yapacaktır. Kur'ân'daki şu hitabı bu çerçevede değerlendirmek gerekir:

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ "(Ey Muhammed! mü'minlere şöyle) *söyle: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı mağfiret etsin.*" (Âl-i İmrân, 3/31)

3. İnsan İstikrarsızdır

15. Kur'ân'a göre, insanın, diğer çarpıcı bir vasfı istikrarsızlıktır. İnsan istikrarsız bir varlıktır, çabuk değişir, çabuk vazgeçer, çabuk tesir altında kalır ve çabuk aldanır. Ona fazla güvenilemez. Yarın aynı hal üzere olacağından, aynı fikirleri taşıyacağından emin olunamaz. Hayatı boyunca iyi amel üzeredir, cennete girmeye bir arşın kala, veya hayatı boyu kötü amel üzeredir, cehenneme girmeye bir arşın kala tavır değiştirip son anda tam bir dönüşle aykırı bir sonla hayatını mühürleyebilir, gideceği ebedi mekânı değiştirebilir.[25]

Za'f ve fakrını anlamaya imkân veren sıkıntılı anlarda, insan Allah'a karşı minnettardır ve ona yönelir. Fakat rahata erer ermez nankör oluverir. "Az önce ona yalvardığını unutuverir." (Zümer, 39/8)

Veya şöyle der:

إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلٰى عِلْمٍ "Bu bana ancak bilgimden dolayı verilmiştir." (Zümer, 39/49)

كَلَّٓا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَيَطْغٰىٓ ۙ أَنْ رَاٰهُ اسْتَغْنٰىۜ "Her hal ü kârda insan kendini müstağni görünce azar." (Alak, 96/6)

---

25 Buhârî, Kader 1, Müslim, Kader 1.

Misal olarak geniş bir âyetin mealini daha kaydedeceğiz: "İnsana sıkıntı dokunduğu zaman yanı üstü, yahut otururken veya ayakta iken (her halinde, o sıkıntının giderilmesi için) Bize dua eder. Fakat Biz onun sıkıntısını açıp giderdik mi, sanki kendisine dokunan bir sıkıntıya bizi çağırmamış gibi yine eski yoluna döner gider. İşte haddi aşanların yapar oldukları ameller böyle süslenmiş (kendilerine hoş gösterilmiş) dir." (Yûnus, 10/12)[26]

16. Aleyhissalâtu Vesselâm insanın bu istikrarsızlığını ifade için şöyle buyururlar:

إِنَّ قُلُوبَ اٰدَمَ كُلَّهَا بَيْنَ أَصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ كَقَلْبٍ وَاحِدٍ يُصَرِّفُهُ حَيْثُ يَشَاءُ

"Muhakkak ki insanoğlunun bütün kalbleri, tek bir kalb gibi Rahmân'ın iki parmağı arasındadır, onu dilediği gibi çevirir."[27]

Böyle bir kalb sebebiyledir ki, kişi hergün:

أَللّٰهُمَّ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلٰى دِينِكَ "Rabbim kalbimi dinin üzere sabit kıl" diye çokça dua etmeli.[28] Bu zaafına karşı tetikte bulunmalıdır.

Bu anlayış sadece kendimize karşı tavrımızı yönlendirip günlük olarak çokça zikir ve ibadetlerin gerekçesinde ikna etmez aynı zamanda, dışımızdaki insanlara karşı tavrımızı da belirler: Ne iyilerin iyiliğine güvenmeli, ne de kötülerden ümit kesmeli: İyilerin iyilik üzere devamını sağlayıcı tedbirler alınmalı, kötüleri uyarmaktan da geri kalınmamalıdır. Son anda bile değişebileceği ümidi taşınmalıdır.

4. İnsan Maddeye Karşı Hırs Sahibidir

17. İnsanın diğer temel bir vasfı da maddi hırstır. Kur'ân-ı Kerîm: وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا "*Siz malı pekçok seversiniz.*" (Fecr, 89/20) buyurur. Burada kastedilen sadece para değildir, hayat ve hayatın maddi zinetleridir. Hayvanlar[29] arazi, kadın[30] mal ve evladlar[31] dahi buna dahildir.

---

26 Şu âyetler de aynı mealdedir: Rum 33, Lokman 32, Mearic 19-21.
27 Müslim, Kader 17; İbn Mâce, Dua 2, (3834.h);
28 İbn Mâce, Dua, 3, (3834. h).
29 Bkz. Nahl, 16/8
30 Bkz. Al-i İmrân, 3/14
31 Bkz. Kehf, 18/46

İnsanlar, bunların hepsini sever. Üstelik sınırsız bir aşkla sever. Daha doğrusu bu bir aşk da değil, vahşi bir açlık ve tatmin bulmaz bir hırs, ölçüye gelmez bir ihtirastır. Aleyhissalatu Vesselam, şöyle der:

لَوْ كَانَ لِإِبْنِ اٰدَمَ وَادٍ مِنْ ذَهَبٍ أَحَبَّ أَنَّ لَهُ وَادِيًا اٰخَرَ وَلَنْ يَمْلَأَ فَاهُ إِلاَّ التُّرَابُ وَاللهُ يَتُوبُ عَلٰى مَنْ تَابَ "*Eğer Âdemoğlunun altın dolu bir vadisi olsaydı, diğer bir vadi daha isterdi. Onun ağzını ancak (kabirdeki) toprak doldurur...*"[32]

İnsandaki bu mal aşkı, yaşa veya şartlara bağlı ârızi bir vasıf olmayıp, tabiatına bağlı bir insiyaktır. İnsan hayatta olduğu müddetçe bu da onunla birlikte mevcuttur. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), şöyle ifade etmiştir:

لاَ يَزَالُ قَلْبُ الْكَبِيرِ شَابًّا فِي حُبِّ الدُّنْيَا وَطُولِ الأَمَلِ "*İki şeyde yaşlı insanın kalbi genç kalmaya devam eder: Dünya sevgisi ve uzun yaşama arzusu.*"[33]

Bu meselede sadece inanmayanlar değil, inananlar da bu tehlikeli zaafa sahipler. Şu âyet mü'minlere yönelik bir uyarıdır: "*Ey iman edenler! Sizi ne mallarınız, ne evlatlarınız Allah'ın zikrinden alıkoymasın. Öyle yapanların sonu hüsrandır.*" (Münafikun, 63/9)

18. Mal hırsının insanlık tarihinde sebep olduğu yıkım ve tahribatın şuurunda olarak, Aleyhissalâtu Vesselâm bu husustaki endişesini şöyle dile getirmiştir: "Allah'a kasem olsun! Benden sonra sizin putperestliğe dönmenizden korkmuyorum. Ama sizin için, doymak bilmez bir dünyalık arayışına girmenizden korkuyorum."[34]

Bu hususa temas eden bir âyet-i kerime de şöyledir:

بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقٰى "*Siz bu dünyayı tercih ediyorsunuz, halbuki ahiret sizin için daha hayırlı ve ebedidir.*" (A'la, 16-17)

Bu mülâhazalar ilk nazarda bizi konumuzdan uzaklaştırıyor gibidir. Ancak ileride, maddenin insan üzerindeki telkinî vasfını ve buna binaen yer verilmiş olan müellefe-i kulûb müessesesini ve Hz. Peygamberin hediye meselesine verdiği ehemmiyeti göreceğiz. Şu halde Aleyhissalâtu

---

32 Müslim, Zekat 117, 118, 119.
33 Buhârî, Rikak, 5
34 Buhârî, Rikak, 7

Vesselâm'ın bir kısım siyasetinin anlaşılması, onun, insanın bu zaafı hususundaki telakkisinin kavranmasına bağlıdır.[35]

5. İnsan Münakaşacıdır

19. İnsanın bir diğer vasfı münakaşacı olmasıdır. Kur'ân'ın dediği üzere: وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلاً "*İnsan, bütün mahlukat arasında en çok münakaşacı olanıdır.*" (Kehf, 54)

İnsan, tabiatı itibariyle konuşmayı, münakaşa etmeyi, delil getirip cedelleşmeyi sever. Bu onun hususiyetidir. Ancak, eğer bu vasıf, herkesçe müştereken benimsenmiş olan bir kısım prensiplerle kontrol edilmez, sadece faydalılık kaydıyla kullanılmazsa, o zaman bu, yıkıcı ve zararlı birçok dini münakaşaların çıkmasına sebep olan laf ebeliğine dönüşebilir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bu hali, bilhassa kader bahsinde görür. Kader ki, iman esaslarından biridir ve münakaşasız kabul edilmesi gereken bir rükündür. Bu mesele, Müslümanlar nezdinde, tıpkı diğer din mensupları nezdinde olduğu gibi, en mücerred, en nazari bir sahayı teşkil eder. Bediüzzaman'ın da dediği gibi, ilmî değil, "*hâlî ve vicdânî bir imanın cüzlerinden bir meseledir*."[36] Herkesi ikna edecek ilmî bir isbatı mümkün değildir, bir noktada iman ve kabulle vicdanda mekân tutabilecektir, öyleyse oturup üzerinde yapılacak bütün münakaşalar "hiç"le sonuçlanacaktır.

Hz. Ali (radıyallahu anh) anlatıyor: "Bir gece Aleyhissalâtu Vesselâm, bize uğrayarak bana ve kızı Fatıma'ya: 'Siz geceleyin hiç namaz kılmıyor musunuz?' dedi. Ben: 'Ey Allah'ın Resûlü! kalplerimiz Allah'ın elleri arasındadır. O, namaz için bizim kalkmamızı dilediği vakit bizi kaldırır' dedim. Aleyhissalâtu Vesselâm bu sözümü duyunca hiçbir cevap vermeden hemen geri döndü. Çıkıp giderken elleriyle uyluklarına vurup: "İnsan, bütün mahlukat arasında en çok münakaşacı olanıdır!' mealindeki âyeti okuduğunu işittim."[37]

20. Kur'ân-ı Kerîm, yukarıda kaydettiğimiz âyette insanı en büyük münakaşacı ilan etmekle kalmaz, eski milletlerin peygamberleriyle yaptığı

---

[35] Bak. Nu.156-166, ve keza 220-224.

[36] Bediüzzaman, Sözler, s. 463.

[37] Buhârî, I'tisam 16.

münakaşalardan, Resûlullah devrindekilerin Aleyhissalâtu Vesselâmla yaptıkları münakaşalardan örnekler verir. Biz burada bu konunun teferruatına girmeden bazı münakaşalarla ilgili âyetlere işaret edip geçeceğiz.

En'am 25 (Hz. Peygamberle ilgili), Hud 32 (Hz. Nuh'la), Hud 74 (Hz. İbrâhim'le), Hud 50 (Hud kavmiyle), Hud 61 (Semûd kavmiyle ilgili), A'raf 70 (Yine Hûd kavmiyle ilgili) vs.

Şu âyetlerde ise münakaşa edebiyle ilgili bazı tavsiyeler yer alır: Nisa 107, Nahl 125, Hacc 68, Ankebût 46.

Hz. Peygamberin insan hakkındaki bu telakkisi, onu, dini meselelerde beşer aklının müdahalesini sınırlamaya itecektir.[38]

6. İnsan Unutkandır

21. Bir atasözümüzde "İnsan hafızası, nisyan (unutma) ile ma'luldur" denir. Şurası herkesçe bilinen bir husus: İnsan öğrendiğini unutur. Bu, insan için İlâhî bir lütuf da sayılsa, her durumda öyle değildir. Gerekli tedbir alınmadığı takdirde fikirler ve öğretilmesi gereken şeyler için bu bir felakete dönüşebilir. Bu açıdan, peygamberler tarihi, beşerî unutma tarihidir.

Kur'ân, insanın bu kusuruna ısrarla dikkat çeker. Önce, Hz. Âdem İlâhî emri unutmuştur.[39] Ondan sonra hemen hemen bütün ümmetler ahdlerini unutmuşlar ve sapıtmışlardır.[40] Bu meyanda Yahudiler.[41] Hıristiyanlar.[42] "çağrıldıkları şeyi" unuttukları açıkça belirtilenlerdir.

Diğer bir kısım âyetlerde, insanın içine düştüğü küfür "unutma" olarak tavsif edilmiştir.[43] İnsan kasıtsız unutmalara da maruzdur[44] ve bundan dolayı Allah'a tevbe etmelidir.[45]

---

38 Bu mevzuya giren hadisler için bak. Buhârî, Edahi 8; Müslim Hacc 248; Neseî, 5, 227; Nevevî, Şerhu Müslim 17, 159-160.
39 Bkz. Tâhâ, 115
40 Bkz. En'am, 6/42-44
41 Bkz. Maide, 5/13
42 Bkz. Maide, 5/14
43 Bkz. Haşr 19; Sâd 26
44 Bkz. Kehf, 18/73
45 Bkz. Bakara, 2/286

Her hal ü karda bu iki çeşit unutma birbiriyle irtibatsız değildir. Şâyet kasıtsız bir unutma üzerinde durulmaz, tevbe edilip tedbir alınmaz ve unutkan olmaya ve kaygısızlığa devam edilirse, bu, zamanla, alışkanlık sonucu olarak çok ciddi neticelere sebep olabilir.

Meselâ, bazı kelimeleri unutulmuş veya yerleri değişmiş olarak ezberlenen bir âyet tashih edilmeyerek olduğu gibi bırakılacak olursa, bu hafızada hatalı olarak korunacak ve hatalı olarak öğretilecek demektir. Eğer bu unutulan ciddi bir şeyse, neticesi çok fena olacak demektir. Bu sebeple Kurân'da her iki "unutma" da aynı نَسِيَ kelimesi ile ifade edilmiş ve unutma durumunda telafi etmek emredilmiştir:

وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ "*Unutunca, Rabbini zikret.*" (Kehf, 18/24)

22. Şu müteakip hadis, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın bu meseledeki şuur ve hassasiyetini gösterir:

تَعَاهَدُوا الْقُرْاٰنَ فَوَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَهُوَ اَشَدُّ تَفَصِّيًا مِنَ الْإِبِلِ فِي عُقُلِهَا "*Elinizden geldiğince Kur'ân'a itina gösterin. Nefsimi elinde tutan Zat-ı Zülcelale yemin olsun, develerin kösteklerinden boşanmasından daha kolay şekilde o, elinizden kaçar gider.*"[46]

Özet olarak: Madem ki insan unutkandır ve madem tarih boyunca nice ilâhî mesajı unutmuştur, tebliğatı bütün insanlığa bakan ve en son olduğunu belirten bir Peygamber, getirdiği tebliğatın aslının korunması için gerekli olan bütün tedbirleri almalı ve kıyamete kadar devamlılığını garantilemelidir.

Müstakil bir bölümde Aleyhissalâtu Vesselâm'ın bu sadette aldığı tedbirleri belirteceğiz.

7. İnsanlar Kabiliyetçe Farklıdırlar

23. İnsanların, terbiyeciyi yakından ilgilendiren bir diğer vasfı kabiliyetleridir. Yeryüzündeki canlılar arasında kabiliyet yönüyle insanın üstünlüğü tartışma götürmez. Burada bizi ilgilendiren husus, insanlar arasındaki kabiliyet farkıdır. Terbiyeciler, önlerine çıkan insanların bu farklılık yönü-

46 Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 23.

nü göz önüne alan bir talim ve terbiye siyaseti tesbit etmelidirler. Kur'ân-ı Kerîm bu sadette: إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتّٰى "Ey insanlar, doğrusu sizin çalışmalarınız çeşitlidir" (Leyl, 92/4) buyurur.

Hz. Peygamber de hadislerinde: كُلٌّ مُيَسَّرٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ "*Herkes yaratıldığı şeye kavuşucudur.*" buyurmuştur. Yani, kim ne kabiliyet üzere yaratılmışsa, o iş ona kolaylaştırılmıştır.[47]

Hz. Peygamberin: إِخْتِلاَفُ أُمَّتِي رَحْمَةٌ "*Ümmetimin ihtilafi rahmettir.*" hadisinde temas edilen "ihtilaf"tan bir maksadın mesleğe yönelik farklılıklar olabileceğini söyleyen alimler de mevcuttur.[48] Hz. Peygamber, tebliğatında ve hatta teşriatında bu farklılığa dikkat etmiştir. Kur'ân'ın yedi harf üzere inmesinin bir mânâsının da bu olduğunu, muhatap meselesini Aleyhissalâtu Vesselâm'ın, daha peygamberliğin ilk günlerinde göz önüne almış olduğunu, hadisin Ubey İbn Ka'b'dan gelen bir vechi göstermektedir: Hz. Cebrail'in bir ziyaretinde, Fahr-ı Âlem, Cebrail'e: "Ben ümmi bir ümmete gönderildim, içlerinde yaşlı kadınlar, ihtiyar erkekler var, genç kızlar, delikanlı oğlanlar, hiç kitap okumamış kaba insanlar var" (bu çeşitli mizaçlara karşı ne yapacağım?) diye endişesini izhar eder. Hz. Cebrail:

إِنَّ الْقُرْاٰنَ اُنْزِلَ عَلٰى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ "*Kur'ân yedi harf üzere inmiştir.*"[49] diyerek dinde her mizacın anlayışına muvafık nüansların ve farklı üslupların ve mânâ derecelerinin olduğunu haber vererek Aleyhissalâtu Vesselâm'ı teskin etmiştir.

Bu hassas noktayı dikkate almayanlar Aleyhissalâtu Vesselâm'ın, aynı bir mesele ile ilgili olarak oldukça farklı sünnetini görünce anlamakla zorlanıp, yanlış tavırlara bile düşüyorlar.[50] Buhârî şârihleri, hadislerde fazileti bildirilerek yapılması teşvik edilen "cum'a guslü"nün hükmü ve vakti ile ilgili olarak ulemânın 10'dan fazla farklı görüş ileri sürdüğünü belirtirler.[51]

---

47 Müslim, Kader, 9

48 Keşfu'l-Hafa, 1. 66.

49 Tayalisi, Müsned. s. 73.

50 Bunun güzel bir örneğini, İbn Hacer اَلْحمّٰى مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ hadisini şerhederken verir ve ikna edici bir tahlil sunar (Fethu'l-Bari 12, 282-285).

51 Ayni, Umdetu'l-Kari 6, 164-167, İbn Hacer, Fethu'l-Bari 3, 10-14, Kastalani, Irşad 2, 156-158.

Şu halde hadislerdeki tearuzların anlaşılmasında göz önüne alınması gereken bir husus, muhataplardaki farklılığa karşı Aleyhissalâtu Vesselâm'-ın hassasiyetinin bilinmesidir.

8. Güzel Söz İnsanı Büyüler

24. Hz. Peygamberin, tebliğ siyasetine bariz şekilde tesir eden telakkilerinden biri de, güzel sözün insan üzerindeki te'siridir. Aleyhissalâtu Vesselâm bunu bir hadislerinde:

إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا "Beyanda insanı büyüleyen bir sihir vardır" diye ifade buyurmuştur.[52] Alimler, insan kalbinin beyan'la davet edilen şeyi benimsemeye meylettiğini belirtirler.[53]

Bu husustaki şuur, bütün insanlara müessir olmada ehemmiyet taşımakla birlikte, edebi zevki çok gelişmiş cahiliye Araplarına müessiriyette ayrı bir ehemmiyet taşır. Resûlullah'ın, tebliğ sırasında, Kur'ân tilâvetine öncelik ve ağırlık vermiş olmasını, müşrik şair ve ediplerle mücadeleye ayrı bir önem atfetmesini, Müslüman şairleri teşvik edip ve taltiflere boğmasını "*beyan*"ın tesiriyle ilgili kanaatiyle izahımız daha kolay olacaktır.

Keza, –ilerde görüleceği üzere– İslâm'ın temel prensiplerinin de gerek Kur'ân'da ve gerek hadislerde çoğu kere âhenkli, secîli ve kafiyeli olarak ifade edilmiş olması da bu konudaki telakkinin bir neticesi olarak değerlendirilebilir.

9. İnsan Mükerremdir

Yani insanoğlu, yaratılışı icabı, bütün mahlukat arasında mükerrem bir tabiata sahiptir. Doğuştan bir kirlilik bir günah sâhibi değildir. Yani Hıristiyanların iddia ettiği şekilde babaları olan Hz. Âdem'in cennetten çıkarılmasına sebep olan günah, onun evlatları olan insanlara geçmiş, o yüzden aslî günah denen bir günahla günahkar değildir. Aksine Kur'ân'-da ifade edildiği üzere, insan –inancı ne olursa olsun– öz ve asıl itibariyle mükeremdir (değerli kılınmıştır). Yaratılıştan gelen bu kerameti gereği o

52 Buhârî Nikah 47, Tıb 51; Müslim, Cum'a 47.
53 Nevevî, Şerhu'l-Müslim 16, 159.

daima hakkı ve gerçeği arar, bilerek bâtıla razı olmaz. "Bâtıl"ı "bâtıl olarak değil , "hak" zannıyla benimser.

25. İnsan hakkındaki bu umumi telakki tebliğci açısından son derece önemlidir. İnsan sağ olduğu müddetçe onun kazanılma ihtimali vardır. Tebliğciye düşen, hakkı hidâyeti ona sunmada uygun metod aramaktır, kabul etmedi diye terketmek değil. Nitekim, Hz. Peygamber, hayatı boyu zâhiren cehennemlik bir hayat yaşayan kimsenin son anda iyi bir amelle cennetlik olabileceğini söyler.

Şu halde insan hakkında bu telakkide olan bir tebliğci, onu kazanmaktan hiçbir zaman ümidini kesmez.

Üçüncü Kısım
VAZİFE TELAKKİSİ

26. Resûlullah'ın (aleyhissalâtu vesselâm) tahammülfersa (ağır) şartlara direnmesinde ve nihai zafere ulaşmasında, Onun ifa edeceği vazife ile alakalı beslediği telakkinin büyük katkısı olmuştur. Bu telakkinin açıklanması gerekmektedir.

Aleyhissalâtu Vesselâm'ın bu telakkisinin başlıca üç temel prensibe dayandığını söyleyebiliriz: Bu prensiplerden her biri bir Kur'ân âyetinde ifade edilmiştir:

1- Peygambere sadece tebliğ etmek düşmektedir:

وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلاَّ الْبَلاَغُ[54]

2- Kalblere imanı sadece Allah koyar, başkası değil:

إِنَّكَ لاَ تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلٰكِنَّ اللهَ يَهْدِي مَنْ يَشَآءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ[55]

3- Peygamberlerin ücreti Allah'a aittir, insanlardan maddi-manevi ücret beklemezler:

قُلْ مَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ إِنْ أَجْرِيَ إِلاَّ عَلَى اللهِ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ "*Tebli-*

---

[54] Maide, 5/99

[55] Kasas, 28/56. Şu âyetlere de bakılabilir: En'am, 6/125, 133, 149; Yûnus, 10/99-100.

ğim sebebiyle sizden ücret istemedim. Ücret sizin olsun. Benim ücretimi Allah verecektir." (Sebe, 34/47)

Birinci Prensip: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), Allah'ın bir elçisi olduğuna inanıyordu. Ona terettüp eden vazife, insanlarla Allah arasında bir elçi olmaktan ibaretti. Kendisine emredileni tebliğ etmek ve belirtilen şekilde hareket etmek zorundaydı:

مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلاَّ الْبَلاَغُ[56]

Bütün peygamberlerin görevi aynı mahiyette idi:

فَهَلْ عَلَى الرَّسُولِ إِلاَّ الْبَلاَغُ الْمُبِينُ "*Peygamberlere açık bir tebliğden başka bir şey mi düşer?*" (Nahl, 16/35)

Buna göre "İnsanların İslâm'a girmeleri", onun vazifesine girmiyordu.[57] Her şeyi yaratan[58] her şeye hâkim olan[59] ve insanlara hidâyet veren Allah'tır.[60] İhtidâda peygamberin rolü, Allah'ın kendisine vahyetmiş olduğu şeyi tebliğ etmekten, duyurmaktan ibarettir.

27. İşte bu tebliğ onun vazifesidir. O bunu, şartlara hiç bakmadan yerine getirecektir: İnsanlar kabul etmiş veya reddetmiş, takdir etmiş veya tahkir etmiş hepsi birdir. İnsanların aksülameli ne olursa olsun peygamber için birdir, onun tebliğ vazifesine devam etmesine tesir etmemelidir.

Nitekim İbn Sa'd Mekke'deki tebliğ faaliyetini şöyle anlatır: "Resûlullah her yıl hac mevsiminde hacıları takip ediyor, Ukkaz, Mecenne ve Zülmecaz panayırlarında onlara ziyaretler yapıyor ve İslâm'a davet ediyordu. Allah'ın tebliğatını duyurmak için bu davet işini, insanlar engelleyinceye kadar sürdürüyordu. Bu sıralarda kendisine yardım eden ve müsbet cevap veren tek kişi yoktu. Üstelik Ebû Leheb, her seferinde Aleyhissalâtu Vesselâm'ı takip ediyor ve herkese: "Bu adamı dinlemeyin. O (haşa) cine tutulmuş ve yalancı bir kimsedir" diyordu. İnsanlar, Resûlullah'ı en vahşi bir üslupla reddediyor ve azarlıyorlardı. Şöyle dedikleri

56 Bkz. Maide, 5/99
57 Razi, Tefsir 4, 196.
58 Bkz. En'am, 6/102; Fâtır, 35/3
59 Bkz. Âl-i İmrân, 3/26
60 Bkz. Bakara, 2/142

de oluyordu: "Seni, ailen ve aşiretin bizden daha iyi bilirler. Onlar kabul etmediğine göre biz niye kabul edelim?" Fakat Hz. Peygamber, bu davranışlar sebebiyle cesareti kırılmamış, şevkinden hiçbir şey kaybetmemiş olarak konuşmaya, açıklamaya ve Allah'a doğru gitmeye davet etmeye devam ediyor ve şöyle diyordu: "Ey Allah'ım! Sen istemeseydin onlar böyle olmazdı."[61]

Bütün Nebevî faaliyetin asıl muharriki "İlâhî mesajın ulaştırılması" olması sebebiyle, o, bu faaliyetleriyle öncelikli olarak insanları ihtida ettirmeye değil, tebliğ emrini yerine getirmeyi hedeflemekle emrolunmuştur.

28. Nitekim âyet-i Kerime'de: "*... İslâm'a gelirlerse doğru yola gelmiş olurlar. Sırt çevirecek olurlarsa (sapıtmış olurlar. Ey Peygamber, onlar hidâyeti kabul etmediler diye hiç üzülme). Sana düşen sadece tebliğdir. (Onu yap gerisine karışma. Hikmetim iktiza ederse, dilediğime hidâyet veririm. Hidâyet vermek benim işimdir).*" (Nisâ, 4/20)

Bu sadette Kur'ân-ı Kerîm Hz. Nuh'un misalini kaydeder. "*O, kavmini gece ve gündüz demeden mütemadiyen hakka çağırıyordu. Ancak onun tebliğatı, halkının iğbirarını arttırmaktan başka bir işe yaramadı: O tebliğde bulundukça parmaklarıyla kulaklarını tıkadılar, elbiselerine büründüler, ayak direttiler, büyüklük tasladılar da tasladılar.*" (Nuh, 71/5-7)

Aynı vazife telakkisiyle hareket eden Hz. Peygamber de aynı şekilde davranıyordu: "Vazifesini ifa ediyor, Kur'ân okuyordu. Kimse cevap vermediği, iman etmediği halde bu şekilde davet yapmaya devam ediyordu."[62] Öyle ki, bütün insanların kendisini elbirlik reddetmeleri bile onu, tebliğ vazifesini ifa etmiş olmaktan hariç tutmuyordu. Bir hadiste: "Öyle peygamberler var ki, kimine tek, kimine de iki kişi iman etmiştir, hiçbir mü'mini bulunmayan Peygamber de var" buyrulmuştur.[63]

Ümmetin azlığı ve hatta tamamen yokluğu, o ilâhî elçilerin 'peygamber' ünvanını almalarına, ahirette peygamberler sınıfına katılıp, peygamberlik ücretine nail olmalarına mani değildi.

İkinci Prensip: İnsanların ihtidâ edip İslâm'a girmeleri Allah'a ait bir

---

[61] İbn Sa'd, a.g.e., I/1, 145.

[62] Taberî, Tarih 2, 408.

[63] Müslim, Îmân 374.

vazifedir. Bunda mesajı ulaştıranın payı o kadar azdır ki, bir ihtidaya vasıta olmaktan bir gurur payı çıkarmaya yer yoktur. Aleyhissalâtu Vesselâm:

إِنَّ اللّٰهَ يُؤَيِّدُ هَذَا الدِّينَ بِالرَّجُلِ الْفَاجِرِ "Allah bu dini fâcir bir adamla da güçlendirir" buyurmuştur.[64] Bu sadette Hz. Peygamber: "Eğer Allah bir kimseye senin vasıtanla hidâyet verirse..." formülünü kullanarak hidâyet verme işini her seferinde Allah'a nisbet ediyordu. ve hiçbir zaman "sen bir kimseyi hidâyete erdirirsen...." demiyordu.

Hemen belirtelim ki, hidâyetin Allah'a nisbeti, buna vasıta olmanın ehemmiyetini küçültmüyor. Sevabının büyüklüğüne bir engel teşkil etmiyordu. Nitekim, Aleyhissalâtu Vesselâm Hz. Ali'ye şöyle demiştir: "Allah'a kasem olsun, eğer Allah senin vasıtanla bir tek kimseye hidâyet verse, bu senin için dünyalara sahip olmaktan daha hayırlıdır."[65]

29. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) nezdinde bu telakkinin tesbiti için, Hz. Muhammed'in büyük hâmisi olan amcası Ebû Talib örneği gerçekten dikkat çekicidir. Aleyhissalâtu Vesselâm, kendisine olan himayesi ve İslâm'a karşı sıcak ve anlayışlı tavırları sebebiyle onu cidden seviyor ve büyük bir minnettarlık duyuyordu. Ebû Talib, son gününe kadar yakınlarına "Muhammed'e uyun, çünkü o gerçeği söylüyor, o dürüst bir insandır" diyordu. Kendisi ise, İslâm'a girmeyi reddediyordu. Bilhassa hastalandıktan sonra, Aleyhissalâtu Vesselâm, Onun hidâyeti için büyük bir gayrete girdi. Ama boşaydı. O: "Ben biliyorum ki senin söylediğin haktır, fakat, insanların hakkımda sarfedecekleri sözler sebebiyle Kelime-i Şehâdeti getiremem. Ölümümden sonra: Ebû Talib ölümden korktu da son nefesini verirken atalarının dinini terketti' diyecekler" der.[66] Böylece o, atalarının dini üzere son nefesini verir. Peygamber ağlıyor ve hıçkırıyordu... durmadan seslenip: "Ey amcacığım, ey amcacığım" diye inliyordu.[67] Bunun üzerine şu vahiy gelerek Hz. Peygamberi ikaz etti ve bu meselede taşıması gereken telakkiyi netleştirdi: "(Ey Peygamber) *sen sevdiğini hidâyete erdiremezsin, ancak Allah dilediğini hidâyete erdirir ve kimin doğru yolda olduğunu*

64 Müslim, Îmân 178.
65 Müslim, Fezâilu' s-Sahabe 34.
66 Taberî, a.g.e., 2, 427
67 a.g.e., 2, 428.

bilir." (Kasas, 28/56) Ayrıca Cebrail Aleyhisselam da gelir, Hz. İbrâhim'in gayretlerine rağmen kafir olarak ölmüş bulunan babası Azer'in örneğini vererek Aleyhissalâtu Vesselâm'ı teselli eder.[68]

Üçüncü Prensip: Halktan hiçbir maddi ücret beklemeden, hiçbir dünyevî ve maddi hedef gözetmeden vazifesini yapmaktır.

Bu hususta Kur'ân şöyle emreder: "(Ey Muhammed! İnanmayacaklara) *şöyle söyle: 'Benim sizden* (bu hizmetimden) *dolayı istediğim herhangi bir ücret* (varsa) *o, sizin olsun! Benim mükâfatım, Allah'tan başkasına ait değil. O her şeye hakkıyla şahiddir'.*" (Sebe, 34/47) Bu prensip, bir peygamberin nübüvvet vazifesinde taşıdığı hayatî ehemmiyet sebebiyle daha önceki bütün peygamberler hakkında da aynı mahiyette idi. Kur'ân, birçok peygamberin diliyle tekrarlar: Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. Salih, Hz. Lut, Hz. Şu'ayb Aleyhimüsselam.[69]

30. Bu niye böyledir? Böyledir, Çünkü insanlar, umumiyet itibariyle menfaatlerine çok düşkündürler. Bir hiç için kendilerini tehlikeye atmazlar. Her faaliyetin muharrik sebebini, maddi bir gaye ve bir fiyat teşkil etmesi sebebiyle muhatapların peygamberler hakkında yanlış bir fikir edinip onları da kendileriyle karıştırmaları kuvvetle muhtemeldir. Nitekim, Herakliyus, Resûlullah hakkında bilgi edinirken, bir de: "Kendisinden önce, benzer bir iddiada bulunan biri çıkmış mıydı?" diye sormuş ve sonra bu soruyu soruşunun sebebini şöyle açıklamıştı: "Ben bu soruyu sorarken, onun atalarından birinin hakimiyet kurup kurmadığını ve böylece bu adamın atalarının tahtına geçme davasında olup olmadığını öğrenmek istemiştim."[70]

Mekkeliler de aynı şeyi düşünmemişler miydi? Onlar, Aleyhissalâtu Vesselâm'ı faaliyetlerinden vazgeçirebilmek için, kendisine maddi imkânlar teklif ediyorlardı: Kadın, para, şeref, krallık vs. Resûlullah'ın cevabı: "Eğer, bana (hediye olarak) ay ve güneşi de verseniz vazifemi ifadan asla vazgeçmeyeceğim!"[71] olmuştu.

---

[68] Taberî, a.g.e., 2, 429.

[69] Bak. Şuara 109, 127, 145, 164, 180

[70] Buhârî, Bed'u'l-Vahy, 1.

[71] İbn Hişam, s. 189-190.

Bu istiğna, birçoklarının, İslâm'ı daha bir serinkanlılıkla incelemelerine sebep olmuş olmalıdır. Nitekim Yâsîn Sûresinde, şehirden koşarak gelen kimsenin diliyle, elçiye inanmaları için davet yapılır ve gerekçe olarak, "bir şey istememek" zikredilir:

اِتَّبِعُوا مَنْ لاَ يَسْأَلُكُمْ أَجْرًا وَهُمْ مُهْتَدُونَ "*Uyun sizden bir ücret istemeyen kimselere ki, onlar hidâyet üzeredirler.*" (Yâsîn, 36/21)

Birinci Bölüm

HZ. PEYGAMBER'İN TEBLİĞİNDE TEDRİC

HZ. PEYGAMBER'İN TEBLİĞİNDE TEDRİC

31. ***Tedrîcî Vasıf:*** İslâm Peygamberinin tebliğinde dikkatimizi çeken bir husus onun tedrîcî oluşudur. Onda tedrîcîlik, en hususi vasıflardan biridir. Tedric aslında yaratılışta ve hayatta hakim bir hakikattır. Her nerede olursa olsun, kemale ulaşmak için bir birini takip eden müteselsil derecelerden geçmek gerekiyor. Bu, bütün tedrisatlar için de mutlak bir zarurettir. Kolay ve basit şeylerden geçmeden zor ve karmaşık şeyleri öğrenmek mümkün değildir. Bilhassa, sadece bir kısım inanç ve malumatlar değil, içtimai bir ıslah, cemiyetin bütün unsurlarında bir değişim söz konusu olan bir tedrisat maksud ise tedrîcîlik birinci derecede bir zaruret halini alır.

Hz. Muhammed Aleyhissalatu Vesselamın peygamberlik hayatında ilk güne kadar bunu müşahede etmekteyiz. Ondaki tedrîcîliği başlıca iki kısımda tetkik edeceğiz.

1. Muhataplarda tedric,
2. Tebliğ edilen muhtevada tedric.

Birinci Kısım

MUHATAPLARDA TEDRİC

32. Hz. Peygamberde "kendinden" başlayıp bütün insanlığa uzanan bir tedrîcîliği görmek kolaydır. Bu sadece tebliğatının neşrinde değil, hayırlı amellerin işlenmesi ve vacib vazifelerin ifasında da geçerlidir. İşte birkaç örnek:

"Sizden birine Allah herhangi bir ihsanda bulunmuşsa, kişi onu harcamaya nefsinden ve aile halkından başlasın."[1]

"Nefsinden başla, kendin için harca, geriye bir şey kalırsa, onu da yakın akrabaların için harca. Bütün bunlardan sonra yine bir şey kalırsa onu da bu minval üzere yakınlık derecesine göre harca."[2]

"İyilik (birr) önce annen için, sonra baban için, sonra kız kardeşin için, sonra erkek kardeşin için, sonra da senden gittikçe uzaklaşanlar için."[3]

"Hz. Cibril Aleyhisselam, komşum için saygılı olmayı tavsiye etmeye hiç ara vermedi. O derece ki onu vâris kılacağını zannettim."[4]

"Kim arazisini ve hurmalığını satarsa, önce komşusuna teklif etsin."[5] Komşu, daima şuf'a hakkına sahiptir.

Hz. Âişe anlatıyor: "Ey Allah'ın Resûlu", dedim "Benim iki komşum var, bunlardan hangisine hediyede bulunayım?

"Kapısı senin kapına daha yakın olana, buyurdular."[6]

33. Söylediklerimizi iç içe dairelerden müteşekkil bir şema ile özetleyebiliriz: Her daire bir vazifemizi temsil etmektedir. Dairenin çapı büyüdükçe ehemmiyeti azalmaktadır. Küçüldükçe de artmaktadır. Öyle ki en mühim vazife, en küçük dairede yer almakta, en önemsiz vazife de en büyük dairede yer almaktadır:

Nefis dairesi,

Aile dairesi,

Akraba, komşu dairesi,

Şehir dairesi,

Memleket dairesi,

İnsanlık dairesi,

Bu şemanın muhtevasını zihinde canlı tutmak gerekir. Çünkü o,

---

1 Müslim, İmaret, 10.

2 Müslim, Zekat, 41.

3 İhya, 2, 216

4 Buhârî. Edeb, 28; İbn Mace, Edeb, 4 (3764 h.)

5 İbn Mace, Şuf'a 1, (2492 h.). (Hatta savaş bile yakındaki inkarcılardan başlamalıdır. Tevbe, 9/123).

6 Buhârî, Edeb. 32.

Muhammedî talimin gâlip vasfını ve inkişaf vetiresini özetlemektedir. Elinizdeki şu araştırmanın gayesi de esasen, tarihi mutalar (veriler) ve hâdiseler yardımıyla, bu şemanın değerini, hem tebliğ faaliyetleri açısından, hem de tebliğin muhtevası açısından ortaya çıkarmaktan başka bir şey değildir.

Bilahare göreceğiz ki, Muhammedî tebliğde fert, ister bir peygamber, ister sıradan bir adam olsun her meselede nokta-i merkeziyeyi ve hareket üssünü teşkil eder: Önce bizzat yapmak, kendinden başlamak, kendiyle meşgul olmak, ferdî örnek vermek, sonra merkezden muhite inkişaf eden bir hiyerarşi içerisinde kendi ailesiyle, kendi akrabalarıyla, komşularıyla, hemşehrileriyle, milletiyle, hemcinsleriyle yani bütün insanlıkla meşgul olmak.

Nitekim, siyer kitapları bize, Resûlullah'ın peygamberlik dönemi içindeki kendini ikna safhasının en çetin, en sıkıntılı safhayı teşkil ettiğini, netice ve başarı nokta-i nazarından da bu safhanın fevkalade önemli olduğunu göstermektedir.

Az ileride görüleceği üzere, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın müteakip parlak başarılarının, nübüvvetinin sıdkı hususunda bu ilk safhada bin bir sıkıntı ve mücahede sonucu ulaştığı sarsılmaz imanına bağlı olduğunu söylemekte müşahidler müttefiktirler.

Daha önce zihninde hiç bulunmayan böylesi bir misyona kendini ikna işi kolay olmadı. Fasılasız üç yıl süren bir mücadele ve gayret sonucu buna ulaşabildi. Müteakip babda Hz. Peygamberin kendini iknada sarfettiği bu canhıraş gayreti göreceğiz.

1. Kendini İkna

34. Hz. Peygamber'in (aleyhissalâtu vesselâm) hayatını anlatan klasik siyer kitapları çoğunlukla ilk Müslüman olarak hanımı Hz. Hatice'yi zikrederler.[7] Sonra Ali İbn Ebî Tâlib, azadlı kölesi Zeyd ve Hz. Ebû Bekir zikredilir. Kendini ikna için harcadığı gayrete hususi bir kısım hadislerde yer verilir. Burada bizim için bu noktanın ayrı bir ehemmiyeti var.

---

7 İbn Hişam, a.g.e., s. 158.

Öyle ise, bizzarure Aleyhissalâtu Vesselâm'ı birinci mü'min olarak ele alıp, mevzuya Onunla başlamamız ve ilk mü'min olabilmek için sarfettiği gayreti göstermemiz gerekmektedir.

a) Kendi Nebevî Vasfı Hususundaki Şüphesi:

Hz. Peygamber, peygamberliğinin başlarında ne peygamberlik ne de peygamberlik vazifesi hakkında bir bilgi sahibi değildi. O mühitte hakim olan putperestliğe karşı nefret taşısa da gelecekte Peygamber olmaya davet edileceğini hiç düşünmüyordu. Bir Kur'ân âyeti bu durumu dile getirir: وَمَا كُنْتَ تَرْجُوٓ أَنْ يُلْقٰى إِلَيْكَ الْكِتَابُ إِلاَّ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ فَلاَ تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ "*Sen, sana bu kitabın verileceğini ummazdın. O, ancak Rabbinin bir rahmetidir.*" (Kasas, 28/86)

35. Bu sebeple ilâhî çağrının bidâyetinde, nübüvvetine hemen inanamadı. Hz. Cebrail'in görünmesi, ilk vahiyler gibi hadiseler Hz. Muhammed için bir kısım kuşku verici tezahürlerdir, böylesi insanüstü hadiseleri sadece kâhinler ve şairler iddia etmekte idiler. Aleyhissalâtu Vesselâm böylelerinden, gençliğinden beri nefret etmekteydi. Bu yüzden onlardan biri olmaktan korkmuştu.

Bir İslâm düşünürü, korku şeklinde tezahür eden yakîn arama işini "Peygamberlik mesuliyetinden kaçma arzusu" olarak tavsif eder ve şöyle der: "Jonas (Hz. Yunus) Jeremie, Muhammed, başlangıçta iradî olarak peygamberlik hizmetinden kaçmak isteyenlerdendir. Onlar bu işte direndiler, fakat sonunda vazifeleri onlara galebe çaldı."[8]

Hz. Peygamberin siyerini yazanlar, ondaki bu fikrî gelişmeyi, bize çok zengin bir malzeme ile gösterirler.

Taberî'nin bir pasajı peygamberliğin başlangıcını ve Aleyhissalâtu Vesselâm'ın hâlet-i ruhiyesini aydınlatır: "... O, önce Hz. Cebrail'i, hiç tanımadığı halde görmeye başladı: geceleyin, rüyada, çok iri bir varlık olarak karşısına çıkıyordu. Mekke şehrinin içinde tek başına yürürken kendisine: Ey Allah'ın Resûlü sana selam olsun!" diye bir sesin taşlardan, toprak yığınlarından ve hayvanlardan çıktığına şahid oluyordu."[9]

---

8 Malek b. Nabi, le Phénomen coranique, p. 28.

9 Taberî, Tarih, 1, 390; Süheylî, Ravzu'l-Unf 1, 52.

"...(Kırkıncı yaşında) bir gün Hz. Muhammed dağı terk ederek Hz. Hatice'nin (radıyallahu anhâ) yanına gelerek:

"Ey Hatice! Deli olmaktan korkuyorum!" der. Onun; "Niçin?" sorusu üzerine:

"Çünki, ben kendimde cine tutulmuşların alametlerini hissediyorum. Yolda yürürken, her taştan, her tepeden çıkan sesler işitiyorum. Geceleyin, rüyamda, bana gelen muazzam bir varlık görüyorum ki başı göğe değiyor, ayakları yere. Bu hiç tanımadığım bir şey. O, yakalamak için bana yaklaşıyor."[10]

36. İbn Sa'd, Hz. Cebrail'i (aleyhisselâm) gördüğü zaman Resûlullah'ın hissettiği aynı korkuyu anlatır: "Allah Resûlü, ayak ayak üstüne atmış bir meleği ufukta, kendisine: "Ey Muhammed, ben Cebrail'im!" diye seslenirken gördüğü vakit, gördüğünden dehşete kapıldı. O, başını göğe her kaldırışta onu görüyordu. Hemen Hz. Hatice'nin yanına döndü, gördüklerini ona anlattı ve ilave etti:

"Ey Hatice! Ben şu putlardan ve şu kâhinlerden nefret ettiğim kadar hiçbir şeyden nefret etmem. Fakat şimdi bir kâhin olmaktan korkuyorum."[11]

Hadisin, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın refikası Hz. Âişe tarafından rivâyet edilen bir diğer vechinde Resûlullah şöyle demiş olmalı; "Ben kendimde cünun bulunmasından korkuyorum."[12] Rivâyetin Buhârî'de kaydedilen bir vechinde ise: "Ey Hatice hayatımdan korkuyorum" demiş olmalı.[13] Taberî'nin rivâyetinde "şair olmaktan korktuğu"nu söylediği belirtilmiştir.[14]

37. Zevceleri Hz. Hatice, Efendimizi şöyle teselli eder: "Ey Muhammed, üzülme. Sende bulunan faziletler sebebiyle Allah seni şeytanların iğvasına bırakıp mahçup etmez. Sen putlara tapmazsın, şarap içmezsin, zina yapmazsın, yalan söylemezsin, doğruluktan ayrılmazsın, fakirlere

---

[10] Taberî, 1, 391.
[11] İbn Sa'd. Tabakat I/2, 129
[12] A.e, I/2, 130.
[13] Buhârî, Bed'u'l-Vahiy, 1.
[14] Taberi (Arapça tabı,) , 2, 301.

karşı cömert ve merhametlisin. Bu faziletler sende oldukça korkmana bir sebep yok, (Allah seni korur)."[15]

Mütemadi korkusuna rağmen, bu olağanüstü görüntülere alışmıştı. Şimdi artık, daha ciddi bir karşılaşma için hazırdı. Kendisine okumayı emreden ilk vahyi aldı:

"Rabbinin adıyla oku! O Rab ki yaratmıştır. İnsanı alaktan yaratmıştır. Oku! Rabbin gâyetsiz kerem sahibidir, ki O, kalemle (yazı yazmayı) öğretendir, insana bilmediğini öğretti." (Alak, 96/1. 5)

Aleyhissalâtu Vesselâm, kalbi heyecandan çarpar olduğu halde Hz. Hatice'nin yanına döndü ve: "Beni örtün, beni örtün" diye bağırdı. Üzerindeki dehşet havası gidince, olup bitenleri anlattı ve korkusunu dile getirdi: "Bunun tesiriyle öleceğimi zannettim" dedi.

38. Vahye rağmen Aleyhissalâtu Vesselâm, korkmaya ve kuşkuya devam etti. Hz. Hatice, bir gün onu, amcaoğullarından cahiliye devrinde Hıristiyanlığa girmiş Varaka İbn Nevfel'e götürme zekâvetini gösterdi. O, İbranice yazıyı biliyordu. İncil'i de Arapçaya tercüme etmişti, yaşlanmıştı ve gözlerini de kaybetmişti. Hz. Peygamberi dinledikten sonra şunları söyledi:

"Bu melek el-Emin'dir (Cebrail). Allah onu daha önce Hz. Mûsa'ya da gönderdi. Keşke şimdi genç olsaydım. Hemşehrilerin seni sürgün edecekleri zaman hayatta olmayı ne kadar isterdim."[16]

b) Yakîn Arama:

Hz. Hatice'ninkinden sonra, Varaka'nın da teselli ve takviyesine rağmen, Aleyhissalâtu Vesselâm, hâla peygamber olduğu hususundaki yakinini yeterli bulmuyordu, bu yüzden huzursuzdu. Bu huzursuzluğuna vahyin kesilmesi (fetretu'l-vahy) de inzimam etmişti. Mekkeliler çoktan kendisiyle alay etmeye başlamışlardı. Şimdi, artık, içinde bulunduğu hâlet-i ruhiyeye dayanacak gibi değildi. Birçok kereler: "*Benden en uzak iki şey, şair ve mecnundur. Kureyşlilerin bana şair ve mecnun demelerine asla müsaade etmeye-*

15 Taberi, 1, 1, 391
16 Buhârî, Bed'ü'l-Vahiy 1; İbn Sa'd 1/1, 129-130.

ceğim. Dağa gideceğim, bir uçurumdan kendimi atarak, canıma kıyıp rahata kavuşacağım!" diyerek intihara teşebbüs etti.[17]

39. Fakat dağa her varışında, intihara teşebbüs anında Cebrail Aleyhisselâm görünerek, kendisinin gerçek peygamber olduğunu ifade ediyor ve intihardan vazgeçiriyordu.[18]

Bu sıkıntı ve korku safhasında Aleyhissalâtu Vesselâm kendini ibadete vermişti. Evini bile ihmal etmişti. Hep Kâbe'nin avlusunda kalıp gece ve gündüzü ibadetle geçiriyordu.

Fakat o, aradığını ne ibadette, ne dağlarda, ne de yakınlarının tesellilerinde bulabiliyordu. O, bir türlü peygamber olduğu hususundaki yakînini henüz yeterli bulmuyor, peygamberliğin getireceği mesuliyeti yüklenmeye kendini hazır hissedemiyordu. Bu hal üç yıl boyunca[19] vahiy yeniden gelmeye başlayıncaya kadar devam etti.

Çok sıkı iptilalarla dolu olan bu safha, ilâhî vahye mazhar olacak beşer ruhunun kemale ermesi için zarurî idi. Bu, Muhammed'in (aleyhissalâtu vesselâm) risalete hazırlık safhasıydı. Onu çok ağır bir hizmet bekliyordu. Normal bir beşer, ne kadar kabiliyetli olursa olsun buna tahammül edemezdi. Nitekim Yüce Allah:

إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلاً ثَقِيلاً "*Biz sana ağır bir söz atacağız.*" (Müzemmil, 73/5) diyerek, daha bidâyette vazifenin ağırlığı hususunda uyarıyordu. Süheyli: "*Muhammed'in korkusu, onun kendisinin gerçekten Peygamber olduğuna dair kesin kanaati hâsıl olunca son buldu*" der ve ilave eder: "Elbette ki bu kesin ilim, an-ı vahidde kendiliğinden hâsıl olmaz."[20]

40. Hz. Peygamber, ikinci vahiy sırasında korkunun sevkiyle bir örtüye sarınmış olduğunu belirtir. Vahiy ona seslenir:

"Ey örtüsüne bürünen! Kalk ve insanları ikaz et!...." Resûlullah: "Bundan sonra vahiy, hararetle tekrar başladı ve artık fasılasız devam etti" diyerek, fetret devrinin sona erişini anlatır.[21]

---

17 Taberî 2, 301

18 a.g.e., 2, 305.

19 İbn Hişam, s. 169; İbn Sa'd I/1, 132; Taberî 2, 322; diğer bazı rivâyetlere göre bu fetret müddeti iki yıl hatta altı ay kadar sürmüş olmalı (Süheylî, Ravzu'l-Unf, 1, 161

20 Süheylî, a.g.e., 1, 157.

21 Buhârî, Bed'ü'l-Vahy 1; Müslim, iman 256; Taberi, Tarih 2, 306.

c) Hz. Peygamberi Takviye Edici Vahiyler:

Bu ikinci başlamada, vahyin aralıksız devamına rağmen, Hz. Peygamberin yakînde, ruhunun arzu ettiği yüce seviyeye ulaşmadığı görülmektedir. Gerçi, biliyordu ki bir peygamberdi, yerine getirmesi gereken bir vazifesi vardı. Ama, vahyin mekânizmasını, nasıl işleyeceğini, peygamberliğin tam olarak neyi ifade ettiğini bilmiyordu. Bu sebeple ilk vahiyler Hz. Peygamberin bu hususlarda bilgilendirilmesine ve formasyonuna yönelikti.

Mesela, başlangıçta, gelen vahiyleri, olduğu gibi, yani eksiksiz ve fazlasız olarak ezberleyememekten korkuyordu. Vahyin gelmesi esnasında onları iyi yakalayabilmek için tekrar ediyordu. Bunun üzerine şu âyetlerle Aleyhissalâtu Vesselâm teskin edildi:

لاَ تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِۜ – إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْاٰنَهُۚ – فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْاٰنَهُۚ – ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ

"*Onu acele* (kavrayıp ezber) *etmen için* (Cebrail vahyi iyice bitirmeden) *dilini onunla depretme. Onu* (göğsünde) *toplamak, onu* (dilinde akıtıp) *okutmak şüphesiz Bize aittir. Öyleyse Biz onu okuduğumuz vakit sen onun kıraatine uy. Sonra onu açıklamak da hakkıyla Bize aittir.*" (Kıyamet, 75/16 -19)

Bu ilâhî müdahaleden sonra, bir vahiy gelince, Aleyhissalâtu Aleyhisselâm sonuna kadar dinliyordu. Sonra onları, Cebrail Aleyhisselâmın getirdiği şekliyle eksiksiz okuyordu.[22]

Bilhassa bidâyetlerde, Mekkelilerin tenkidleri, redleri, yalancılıkla itham etmeleri, alayları vs. Hz. Peygamber üzerinde tesir hasıl ediyor ve onun cesaretini kırıyordu:

وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ[23] "*Andolsun biliyoruz ki onların söyleyip durduklarından göğsün cidden daralıyor.*" (Hicr, 15/97) Aleyhissalâtu Vesselâm'ı cesaretlendirmek, takviye etmek ve imanını güçlendirmek için birçok vahiyler geldi.

41. Mesela Duha Sûresi –ki nüzul sıralamasında 4. sırada yer alır– Cebrail'in gelmelerini azalttığı bir dönemde "Muhammed, Rabbi tarafın-

---

22 Buhârî, Bed'ü'l-Vahy 1

23 Müfessirler, müşriklerin menfi davranışları sebebiyle, Resûlullah'ın müteessir olma hadisesinden hissedilecek istiğrabı bertaraf edici açıklamalar yapmıştır. Mesela Razi: "İnsan tabiatı böyle bir cesaret kırılmasını gerektirir" der. Tefsir 19, 215.

dan terkedildi" diyenlere bir cevaptı: "(Habibim) *Rabbin seni terketmedi, (sana) darılmadı da.*" (Duha, 93/3) İlk nazil olanlar arasında yer alan Leheb Sûresi, Hz. Peygambere beddua eden Ebû Leheb'i tel'în için nazil olmuştu. Kezâ ilklerden olan Kevser Sûresi de Aleyhissalâtu Vesselâm'ın oğlu Kâsım'ın ölümü üzerine Resûlullah'ı tâciz edici sözler sarfedenlere karşı onu takviye için nazil olmuştu.[24] Bu söze göre Hz. Peygamber, "ebter" yani nesilsiz kalacaktı.[25] Aleyhissalâtu Vesselâm bu sözden müteessir olmuş, çokça üzülmüştü. Gelen vahiy, asıl bunu söyleyenin ebter olacağını, kendisine "kevser"in, yani pekçok hususlarda bolluğun, bereketin verildiğini ifade ediyordu.

Birçok başka âyetler öncelikle Hz. Peygamberin müşriklerin reddedici tavırları karşısında sarsılan kendi nübüvvetine olan imanını takviye etmeyi hedeflemişti. "*Eğer sen, sana indirdiğimizden şüpheye düşüyorsan, senden önce* (indirilen) *kitabı okuyanlardan sor. Hak Rabbinden gelmiştir, sakın şüphecilerden olma, sakın Allah'ın âyetlerini yalan sayanlardan olma. Sonra maddi ve manevi zarara uğramışlardan olursun.*" (Yûnus, 10/94, 95)

42. Aynı gaye ile Kur'ân-ı Kerîm, birçok kere, halkı tarafından yalanlanan geçmiş Peygamberlerin örneğini zikreder:

Nuh kavmi, Ad kavmi, Semud kavmi, Lut kavmi,[26] peygamberleri tekzib ettiler.

إِنْ كُلٌّ إِلاَّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ عِقَابِ "*Ve bunlardan her biri, peygamberleri reddetmeleri sebebiyle cezalandırıldılar.*" (Sâd, 38/14)

İbn Sa'd'ın bir rivâyeti, bize, cesaret kırıcı bazı hadiselerin akabinde, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın kendi imanını takviye için Allah'tan mûcize talep ettiğini göstermektedir: "Birgün, Mekkelilerden maruz kaldığı tekzip sebebiyle canı sıkkın ve üzgündü. Şöyle dua etti: 'Ey Allah'ım bugün bana öyle bir âyet (mûcize) göster ki, bundan sonra kavmim arasında kimden gelirse gelsin tekziblerine hiçbir kıymet vermeyeyim.' Orada, Medine yolu üzerinde bir ağaç vardı. (Cebrail'in irşadı üzerine) ağacı kendine

[24] Üsdü'l-Gâbe 4, 378

[25] Ebter, erkek evladı olmayan manasına gelir. Böyle olmak Araplar arasında utanılan büyük bir kusur, ciddi bir eksiklik kabul ediliyordu.

[26] Bkz. Şuara 105, 123, 141, 160; Sâd, 12, 13

çağırdı. Selâmlaşmadan sonra, Aleyhissalâtu Vesselâm yerine geri gitmesi için ağaca emretti. Ve ağaç derhal emre uydu. Sonra Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):

"'Bugünden sonra, artık kavmimden kim beni tekzib ederse etsin, tekzibine beş para kıymet vermeyeceğim!' buyurdular."[27]

Hülasa, gerçek şu ki, Aleyhissalâtu Vesselâm, kâfirlerin vahşi muhalefetleri karşısında, zaman zaman takviye edilme ihtiyacı duymuştur. Yine rivâyetlerin bize sunduğu tasrihe göre, bu ihtiyacı duyduğu her seferinde, takviyeyi ya Hz. Cebrail Aleyhissalâtu Vesselâm'ın tezahürü,[28] ya da bu neve giren bir vahiyle elde ediyordu.

d) Resûlullah'ın İmanında Kemal:

Bu kaydedilen rivâyetler, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın, kendi risaleti hususunda bidayette bir tekâmül geçirdiğini, müşriklerin aşırı husumet ve tazyikleri karşısında –tıpkı Hz. İbrâhim'in talebettiği itmi'nan nevinden– zaman zaman ilâhî bir takviye talep ettiğini ifade etmektedir. Bu sözümüzün yanlış anlaşılmaması için hemen ilave etmek isteriz: Biz mahiyetini ve şümulünü yeterince anlayamasak da Resûlullah'ın imanı mütemadi bir kemâle mazhardır. Nitekim halkımızın dilinde "*iki günü eşit olan kimse zarardadı*r" şeklinde yer alan hakikat, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında da câridir ve bu, bir hadiste şöyle ifade edilmiştir: "*Beni Allah'a yaklaştıran ilmimin artmadığı birgün yaşayacak olsam, o günü*, hayırla *geçirilmeyen bir gün sayarım.*"[29]

43. Fetretü'l-Vahy döneminde yaşadığı, risaleti hususundaki korku ve endişeli durumdan "*güneşi sağ, ayı da sol elime koysanız, dâvâmdan dönmem*" dedirten yakînden daha ötelere, daha yücelere ulaşmada Miracın

---

27 İbn Sa'd I/1, 112.

28 Kadı Iyaz, Şifa, s. 30.

29 Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, 1, 136. Hadis Taberani'den alınmadır. Senedinin zayıf olduğu belirtilmiştir. Ancak ¨her an terakki" meselesi ulemânın benimsediği bir prensiptir (Bak. Münavi, Feyzu'l-Kadir 1, 240-241). Resûlullah'ın her an terakkisiyle ilgili teferruatı. ISAV'ın 18-20 Kasım 1995 tarihlerinde organize ettiği uluslararası ¨Sünnetin Dindeki Yeri¨ sempozyumunda sunduğum "*Hz. Peygamberin Yanılması Meselesi*" adını taşıyan tebliğde genişçe açıkladım.

ayrı bir yeri olmalıdır diye düşünüyoruz. Zira, İslâm ulemâsının çoğunluğuna göre, miraç, bir mü'minin inanmak zorunda olduğu –Zat-ı İlâhiyye dahil– umur-u gaybiyenin hepsini Resûlullah'ın bizzat gözleriyle görme fırsatı bulduğu bir seyahattir.[30] Kur'ân-ı Kerîm, Mirac-ı tavsif ederken, bu iki mârifet –yani gözle görmeksizin iman yoluyla, önceden elde edilen marifet ile, miraç sırasında gözle görerek elde edilen marifet– arasındaki uygunluğu te'yid eder:

مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى "*Kalb, gözle gördüğünü inkâr etmedi.*" (Necm, 53/11)

Buhârî, üzerine 'müstahrac'iyle meşhur Ahmed İbn İbrahim el-İsmailî (v. h. 371), Resûlullah'ın Miraçla imanda fevkalâde bir yakîne –tâbir caizse ruh-u şerîfelerinin bidâyetten beri aradığı yakîne ermiş olabileceği yorumunu, Resûlullah tarafından, ümmetine "Miraç hediyesi" olarak getirdiği ifade buyurulan– ve kendisine miraç esnasında vahyedilmiş olan[31] –Bakara Sûresinin 285.– âyetine dayanarak yapar. Çünkü mezkur âyet: "*O Peygamber de Rabbinden kendisine indirilene inandı, mü'minler de...*" diye başlamaktadır İsmailî, bu vahyi, imanda yakîni bir ilme ulaşan Resûle, bu mertebeyi kesbetmiş olması sebebiyle Allah Teâlâ Hazretlerinin bir medh ü senâsı olarak değerlendirir.

İsmailî merhumun nazar-ı dikkatimize arzetmek istediği husus, bu ilâhî övgünün, Aleyhissalâtu Vesselâm Efendimize Miraç vesilesiyle yapılmış olmasıdır.

İsmaili'nin bu yorumunu olduğu gibi aktaran İbn Hişam Şârihi Süheyli'nin (V. 571 H.) – her ne kadar red veya kabul ifade eden bir kayda yer vermemiş ise de– bu yorumu benimsediği veya en azından câlib-i dikkat bulduğu anlaşılmaktadır. Çünkü, bu mevzuda ulemânın farklı görüşler ileri sürdüğünü belirttiği halde, diğer görüşlerden bir iki tanesine "kîle" diyerek kısaca temas ettiği halde İsmailî'nin görüşünü etraflıca aktarmaktadır.

Süheylî'nin "*er-Ravdu'l-Unf*"te yer verdiği bu pasajı, aynen aktarıyoruz:

---

30 Râzî, Tefsir 28, 289; Nesefi, Tefsir 4, 195. Meselenin teferruatlı bir münakaşası için Taftazani'nin Şerhu'l-Akaid'ine ve bu şerh üzerine Mevla Muslihuddin'in Haşiye'sine bakılabilir (s. 174. 175).

31 Beyhaki, es-Sünenü'l-Kübra 1, 213

"*Fasıl:* es-Sahih'de (Buhârî'de) geldiği üzere Aleyhissalâtu Vesselâm, Hz. Hatice'yi (radıyallahu anhâ): لَقَدْ خَشِيتُ عَلَى نَفْسِي "*Kendim hususunda korkuyorum*" buyurmuştur.

44. Ulemâ, bu korkunun mahiyeti hakkında çok değişik görüşler ileri sürmüştür.[32] Ebû Bekir el-İsmailî, bu korkuyu, Resûlullah'ın gördüğü varlığın Allah tarafından gönderilen bir melek olduğu hususunda kesin bir ilim hâsıl olmazdan önce hissettiğine kail olmuştur. Çünkü kendisine "mecnun" denmesi onun çok ağrına gidiyordu. İsmailî, bu halin bidâyette vukuunu muhal görmemişti. Çünkü, zaruri ilim, bazan bir defada hasıl olmaz. Buna şöyle bir misal verilebilir: Meselâ, şiirden bir beyti ilk işittiğin zaman bunun nazım mı, nesir mi olduğunu anlayamazsın. Ancak şiir inşadı devam ederse bu ilk okunan beytin bir şiir parçası olduğunu anlarsın. Tıpkı bunun gibi, vahyin devamıyla kesin ilmi iktiza eden karîneler zuhur edince, kat'î ilim hâsıl olur. Allah Teâla Hazretleri, Resûlullah'a, bu ilmi kesbettiği için senâda bulundu ve şöyle dedi:

اٰمَنَ الرَّسُولُ بِمَٓا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ "Resûl, Rabbinden kendisine indirilene inandı..." Ondan sonra da inandıklarını saydı: "Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve Peygamberlerine." Resûlullah'ın Allah'a, meleklerine imanı, kesbî bir imandır ve bu imana bol sevap vâdedilmiştir; tıpkı diğer kalb ve organlar yoluyla kesbedilen amellere vâdedildiği gibi."[33]

45. Resûlullah'ın imanî kemalinin "bir kesb" yani, ilâhî bir mevhibe olmadan ziyade, beşerî iradenin öncelikli hissesi bulunan ve bu sebeple de "çok sevaba vesile olan bir keyfiyet" olması, üzerinde durulması gereken gâmız bir noktadır. Bediüzzaman da Bakara Sûresinde geçen: وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَٓا أُنْزِلَ إِلَيْكَ âyetinde, عَلَيْكَ (senin üzerine) yerine, إِلَيْكَ (sana) denmiş olmasından Hz. Muhammed'in peygamberliği benimsemekteki cüz-i ihtiyarisinin katkısına delil bulur. Şöyle der: "aleyke'ye bedel ileyke'nin zikri, Resûl-i Ekrem'in (aleyhissalâtu) Vesselâm, teklif edilen risalet vazifesini cüz-i ihtiyarisiyle haml ve kabul etmiş olduğuna ve bu hizmet, Cibril tarafından görüldüğünden Resûl-i Ekremin (aleyhissalâtu vesselâm) daha yüksek olduğuna işarettir."[34]

---

32 İbn Hacer el-Askalani, bunlardan on iki tanesini zikreder (Fethu'l-Bari 1. 27).

33 Süheylî, er-Revdu'l-Unf, Kahire, 1387, 2, 409.

34 Bediüzzaman, İşaratu'l-İ'caz, s. 52. Bu vesîle ile not etmede fayda var: el-Kâdı ve bir kısım

Bu bahsi kaparken, peygamberlerin hayatında gözle olan rü'yetin ehemmiyetine dikkat çekmek isteriz: Nitekim Kurân-ı Kerîm, Hz. İbrâhim'in: "Kalbinin mutmain olması için" Allah'tan görülebilen bir âyet talebinden bahseder: وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي[35]

46. Keza, Hz. Mûsa da Allah'ı bizzat görme talebinde bulunmuştu:[36] "Ya Rabbi, bana görün de, sana bakayım" dedi. Allah ona: "Sen beni göremezsin" buyurdu." Hz. Îsa'nın Allah katına ref'i (yükseltilmesi)[37] Hz. İdris'in yüksek bir makama ref'i[38] Hz. İbrâhim'e arz ve semanın melekûtunun gösterilmesi, [39] ayrıca Kitab-ı Mukaddeste Hz. Yakub'un[40] ve Hz. Süleyman'ın[41] miraçlarından bahsedilmesi, bize gösterir ki, geçmiş peygamberlerden en azından bir kısmı dahi –mahiyet ve derece itibariyle farklı ve dûn da olsa– bir nevi miraçlara mazhar olmuşlardır.[42]

e) Hz. Peygamberin Formasyonu İle İlgili Âyetler:

Burada, belirtmeliyiz ki, Resûlullah'ın formasyonunu ve hatalarının tashihini hedefleyen bir başka grup vahiyler vardır. Her meselede en iyi örneği vermekle vazifeli olması sebebiyle, yanılma ve hatalarla da ilgili örnekler vermeli, yanılan, hata yapan veya unutan bir mü'min, bu nevi beşerî hallere düştüğü zaman nasıl davranması, ne yapması gerektiği hususunda Aleyhissalâtu Vesselâm'dan örnek bulabilmelidir. Ayrıca, Hz. Pey-

---

âlimler, "Rabbi İbrâhim'i bir takım kelimelerle imtihan etmiş o da onları yerine getirmişti..." diye başlayan âyete (Bakara, 124) dayanarak, Hz. İbrâhim'e peygamberliğin, –putları kırma, ateşe atılma gibi– hayatında geçen imtihanlardaki başarısından sonra verildiği kanaatine varmışlardır. (Bak Râzi, Tefsir-i Kebîr, 4, 38).

35 Bkz. Bakara, 2/260

36 Bkz. A'raf, 7/143

37 Bkz. Nisâ, 4/158

38 Bkz. Meryem, 19/57

39 Bkz. En'am, 6/75

40 Tekvin 28, 12

41 Birinci Kral

42 Dinler tarihi araştırıcıları, ibtidai dinlerin çoğunda "semaya yükselen bir büyük" (kahraman, veli vs.) inancının varlığına dikkat çekerler (Eliade, Traité d'Histoire des Religions, p. 94. 99).

gamber, bir insan olması, her an bir hataya düşme ihtimali içinde bulunması sebebiyle, müteakip asırlarda "acaba şunda bir hatası, bir unutması olabilir mi?" gibi şeriatın tamamından şüpheye düşürebilecek şeytani sorular çıkarıldığı zaman: "Edeb-i Kur'ân'a uymayan" tavır ve içtihadları sebebiyle vahiy ve irşad gelmiştir. "Böylesi tashih edici uyarının vâki olmadığı meselelerde şüphe ve tereddüt yersizdir" denmesini sağlayarak, Kur'ân ve şeriat etrafındaki tahkimatı sağlamlaştırmak için de Hz. Peygamberin bazı kereler hata yapması, unutması gerekli idi. Ve öyle de olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de Resûlullah'ı ikaz edici, tashih edici bir kısım âyetler gelmiştir.[43]

Bu "Nebevî yanılma"lar vesilesiyle dinin bir kısım tamamlayıcı ahkâmı da teşri edilmiştir.

Kur'ânî vahiyle tashih edilen "Nebevî hata"lardan bir kaç örnek veriyoruz:

47. Bir defasında, âmâ bir zat, din konusunda kendini tamamlamak maksadıyla bazı şeyler sormak için Hz. Peygamberin yanına uğramıştı. Bu esnada Mekkeli kodamanlarla konuşmakta olan Aleyhissalâtu Vesselâm, onlarla olan sohbetini yarıda kesmemek için âmaya cevap vermedi. Âma konuşma arzusunda ısrar edince Aleyhissalâtu Vesselâm öfkelenip kaşlarını çatarak sırtını döndü. Fakat uzunca bir vahiyle te'dib edildi.[44]

Bir başka seferinde, hanımlarının bir hilesi sonucu Hz. Peygamber, bir daha bal yememeye yemin etmişti. Bunun üzerine, hem bunu yasaklayan, hem tutulamayan yeminlerin keffaret hükmünü teşri eden, hem de zarar getirecek bir yemin yapıldığı zaman ne yapılması gerektiğini vs. tesbit eden şu âyet geldi: "Ey Peygamber, Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi, zevcelerinin hoşnutluğunu arayarak, niçin kendine haram ediyorsun?... Allah yeminlerinizin (keffaretle) çözülmesini size farz kılmıştır..." (Tahrim, 66/1-2)[45]

---

[43] Hz. Peygamberin unutma ve hata gibi durumlarıyla ilgili uzunca bir tebliği "Hz. Peygamber Hiç Yanılmış mıdır?" adıyla sunduk. *Sünnetin Dindeki Yeri* adlı kitapta neşredildi. İSAV İstanbul 1998, 2. baskı.

[44] Bkz. Abese, 1-11

[45] İbn Sa'd 8, 59. Bu hadise hakkında geniş bilgi için Hamdi Yazır'ın Tefsir'i (6, 5084. 5122) görülebilir.

48. Hz. Peygamber, münâfıkların lideri Abdullah İbn Übey'in cenaze namazına davet edilmişti. Hz. Ömer (radıyallahu anh) muhalefet ederek: "Ya Resûlullah, siz nasıl olur da bir münafığın cenaze namazına katılırsınız?" diye karşı çıktı. Hz. Peygamber: "Allah, bu namaza katılıp katılmama hususunda beni muhayyer bıraktı" diyerek şu âyeti okudu (mealen): "(Habibim) *onlar için ister istiğfar et, ister istiğfar etme. Eğer onlar için yetmiş defa istiğfar dahi etsen, yine Allah kendilerini katiyyen mağfiret edecek değildir...*" (Tevbe, 9/80) Hz. Peygamber bu âyeti okuyarak, namaza katılmayı tercih etti ve münafığın namazını kıldırdı.[46] Fakat az sonra şu âyet indi (mealen): "*Onlardan biri öldüğü vakit asla dua etme,* (defin veya ziyaret için) *kabrinin başında da durma*." (Tevbe, 9/84)

Keza Bedir Savaşı esirlerine yapılacak muamele hususunda, Hz. Peygamber istişâre etmiş, Hz. Ömer'in "öldürelim" teklifini değil, Hz. Ebû Bekir'in "fidye mukabili serbest bırakalım" fikrini uygulamıştı. Arkadan gelen vahiy Resûlullah'ı, hüngür hüngür ağlatacak derecede, şiddetli te'dib etmişti: "*... Eğer Allah'ın geçmiş bir yazısı olmasaydı aldığınız fidyede size her halde büyük bir azap dokunurdu...*" (Enfal, 8/67-69)

f) Hz. Peygamberin İmanının Başarısındaki Rolü:

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) niçin mümkün olan en kuvvetli bir imanı aramıştı? Niçin ilk vahiyler öncelikle Aleyhissalâtu Vesselâmla, onun iknası, takviyesi ve formasyonu ile ilgili idi? Çünkü üzerine tevdi edilen vazife büyüktü. Bu vazife, normal insan gücünün ve imkânının ötesinde idi. O, iradesi dışında kendisine tevdi edilmiş peygamberlik hizmeti sırasında, her şeye gücü yeten bir Allah'ın yardımına güvenmek zorunda idi. Eğer o, her şeye gücü yeten bir zat tarafından tayin edilmiş bir memur idiyse ve o güçlü zat da kendisine himayesini ve nihai zaferini vadetmiş idiyse, şartlar ne olursa olsun cesaretle hareket edebilirdi.

Esasen güçlü bir iman, sadece peygamberler için değil, herhangi bir cemaatin başı için, bütün muallimler ve üzerinde bir sorumluluk olan herkes için birinci sırada bir zarurettir.[47]

---

46 İbn Hişâm, s. 979.

47 Başarıda "îmân"ın ehemmiyetini, sağlıklı bir dinî inancı su götüren sosyolog Emil Durkhe-

49. Tarihte, büyük dirâyet isteyen bütün işler, fâilinin şahsiyetiyle kaim olmuştur. Eğer "iman" sahibi er varsa arkası gelecektir. O er, vasıtaları ve hatta şartları hasıl eder. Öyleyse, kim birisine mühim bir iş, hayatî bir vazife vermek isterse, önce o vazifedarın kalitesi ve tekemmülüyle ilgilenmek zorundadır. Ve, böylesi bir vazifeyi üzerine alacak kimse de, kendisini bu vazifeye hazırlamaya ehemmiyet vermelidir.

Aleyhissalâtü Vesselâmın nübüvvet hayatının ilk safhası bu beşerî kanunun gerçekleştirilmesinden ibaretti. En sonunda o, kendisine indirilene inanılması gereken şekilde inandı ve Risalet-i Muhammediye'ye inananların ilki oldu:

أَنَا أَوَّلُ مَنْ شَهِدَ أَنِّي رَسُولُ اللهِ "Ben, kendi peygamberliğime şehâdet edenlerin ilkiyim."[48] âyet-i kerime de, onun inancına şehâdet etmiştir:

اٰمَنَ الرَّسُولُ بِمَآ أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهٖ "Resûl, kendisine Rabbinden indirilene inandı." (Bakara, 2/285)

Bir Kaç Şehadet

Şimdi, son olarak, Resûlullah'ın dâvâsındaki başarısında onun imanının rolünü teyid eden birkaç şehâdeti kaydetmek istiyoruz:

---

im'in ağzından dinlemek bizim için daha bir dikkat çekici olmalı. Bir öğreticide îmânın ne kadar ehemmiyetli olduğunu belirtme sadedinde diyor ki: ¨Muallim otoritesini hariçten temin edemez, otorite kendinden hasıl olur, otorite muallime deruni bir îmândan gelir. O şüphesiz sadece kendine değil, sadece zekâsının veya kalbinin yüksek kapasitesine değil, vazifesine, vazifesinin büyüklüğüne de inanmalıdır. Işte bir papazın söylediğine kolayca rengini vuran ondaki vazifesinin ulviyeti hususundaki kesin inançtır, zira o, inandığı ve kendisine herkesten daha yakın hissettiği Allah adına konuşmaktadır" (Durkheim, Education et Sociologie, p. 72).

48 Peygamberimiz, Taif heyetinin: "Muhammed bize kendisinin Resûlullah olduğuna şehadet etmemizi istiyor, fakat hutbesinde kendisi kendine şehadet etmiyor" demeleri üzerine bu cevabı vermiştir (Vakıdi, Megazi 3, 965. 966). Siyer kitapları, ilk müslüman hakkında erkeklerden Hz. Ebû Bekir, kadınlardan Hz. Hatice, kölelerden Hz. Zeyd, çocuklardan Hz. Ali Radıyallahu Anhüm Ecmain Hazretlerini zikrederler (İbn Hişam 1.-2, 240-249, Süheylî, 3, 15; İbn Kesir Siretün'n-Nebevîyye 1, 414, 428). Ancak İbn Mâce'nin bir rivâyetinde İbn Mes'ud, İslâm'ı izhar eden ilk yedi kişinin birincisi olarak "Resûlullah"ı zikreder (İbn Mace, Mukaddime 11, (150. h). Keza Şa'bi'den kaydedilen bir haberde İbn Abbas'ın da ilk müslüman olan kimsenin Hz. Ebû Bekir değil, Hz. Peygamber olduğunu vurguladığına şahid olmaktayız (el-Iraki, et-Tavzih ve'l-Beyan s. 267). Keza bazı âyetlerde de Hz. Peygamberin: "Ben müslümanların ilkiyim" demesi mevzu edilmiştir. (Zümer, 39/12, (En'am, 6/163)

Fr. Buhl diyor ki: "Hakkında gerçekten en kesin olan husus, risaletinin başından sonuna kadar, Allah tarafından seçildiği hususundaki sarsılmaz inancı idi. Zira, pek tabii olarak, en ufak bir şüpheye yer bırakmayan böylesi bir yakînî kanaat başkaları üzerinde hesaplanması gayr-ı kabil bir tesir hasıl eder. Keza, Allah'ın iradesinin infazcısı olarak müdahale etme yetkisine sahip olduğu hususundaki yakîni de, sözlerine ve kararlarına öyle bir otorite veriyordu ki, bu otorite de neticede kaçamak tanımayan bir icbar icra ediyordu."[49]

50. Watt, Resûlullah'ın imanının, onun nebevî faaliyetleri esnasında yegâne dayanağını teşkil ettiğini söyler: "Hz. Muhammed, eğer kendisini Allah'ın gönderdiği ve vahye mazhar olmanın da bu ilâhî misyonuna dahil olduğu hususlarında tam bir yakîn sahibi olmasaydı, onun böylesi işkence ve husumetler karşısında metanetini koruması imkânsız olurdu. Şâyet bu vahiylerin, kendi şahsî fikirleri olduğunu bilseydi, onun dini hareketi hiçbir temele sahip olmayacaktı."[50]

Watt'a göre, bu imanın rolü, maddeden daha ehemmiyetli idi: "Maddi mülâhazalar, gerçekten, pek çok Arabın İslâm'a girmesinde rol oynamıştır. Ancak, maddeci peşin hükümden uzak her tarihçi, Hz. Muhammed'in Kur'ân'ın mesajına olan imanını, İslâm'ın dinî ve siyasî bir sistem olarak istikbaline olan inancını ve Allah'ın kendisine tevdi ettiğine inandığı vazifesine olan sarsılmaz sadakatını, bu dinin yüceliğini taşıyan temel direkler olarak görmek zorundadır."[51]

2. Yakın Akrabalara Çağrı

51. İlk vahiyden beri üç yıl geçmişti. Bu safhada, ilâhî misyonu hususunda yakîn kesbettikten sonra, tamamen gizli kalarak, birkaç mü'min de kazanmıştı: Hanımı Hz. Hatice, azadlı kölesi Zeyd, yeğeni Ali... gibi.

---

49 Buhl, L'Encyclopedie 1, I' er ed. 3, 702.
50 Watt, Mahomet, p. 17.
51 Watt, Mahomet a Medine, p. 70.

a) Açıktan Çağrı Akrabalardan Başladı:

Şimdi, faaliyetlerini biraz arttırmak için yeterli tecrübe de edinmişti. Derken yeni bir vahiy, bunu yapmayı emretti:

فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ "*Sen sana emredileni apaçık duyur, müşriklerden de yüz çevir.*"(Hicr, 15/94)

Aleyhissalâtu Vesselâm, hemşehrilerinin durumlarını iyi bilen birisi olarak bu emir karşısında büyük bir tereddüt yaşamış olmalıdır. Arkasından gelen vahiy onun muhataplarını sınırladı:

وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الأَقْرَبِينَ "*En yakın akrabalarını inzar et!*"(Şuara, 26/214)

Taberî, bu kesin vahye rağmen, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın çekingenliğinin devam ettiğini belirtir. Fakat bu seferki tereddüdü iman canibinden gelmiyordu. Bu, metod canibinden gelen bir tereddüttü: Buna nasıl başlamalıydı? Kime müracaat etmeliydi, ne gibi uyarmalar yapmalıydı vs. Hz. Cebrail'in müdahalesini takiben, Ali'yi çağırmada daha fazla gecikmedi.

Hikâyenin gerisini Hz. Ali'den (radıyallahu anh) dinleyelim: "Ne zaman 'En yakın akrabalarını inzar et!...' (mealindeki âyet) nazil oldu. Aleyhissalâtu Vesselâm beni çağırdı ve: 'Ey Ali, Allah bana yakın akrabalarımı inzar etmemi emretti. Bu beni çok kaygılandırdı. Ben bu emri ne zaman ulaştırsam, onların memnuniyetsizliklerini görüyorum. Ben bu hususta ses çıkarmamayı esas almıştım. Şimdi Cebrail Aleyhisselam geldi ve bana: "Ey Muhammed ya Allah'ın sana emrettiği şeyi yerine getirirsin ya da cezalanacaksın!" emretti. Sen bize bir yemek hazırla ve Abdülmuttalib oğullarını davet et, böylece ben de onlara konuşup, Allah'ın bana emrettiğini ulaştırayım' dedi. Ben de emrettiği şekilde yemek hazırladım, onları davet ettim. O gün bunlar kırk kişi idiler."[52]

Fakat o gün Resûlullah hiç konuşamadı, çünkü ilk sözü Ebû Leheb almış ve Aleyhissalâtu Vesselâm'a tenkitler yöneltmişti. Ertesi günü o yine bir yemek hazırlattı ve onları tekrar davet etti. Davetliler yemeklerini yerken Resûlullah onlara şu hitapta bulundu: "Ey amcalarım, amca çocuklarım, ben Allah'ın elçisiyim. Bütün insanlar ve hususen sizler için

---

52 Taberî (Arapça tab'ı) 2, 320.

gönderildim. Allah'a ve benim peygamberliğime inanın, Allah sizi ebedi cennetle mükâfatlandıracak."

52. Kimse sesini çıkarmadı. Sonra Ebû Talib: "Oğlum sen konuştun, biz de dinledik. Bize müsaade et, yarına kadar düşünelim" dedi. Arkadan Aleyhissalâtu Vesselâm söz aldı ve "Amcalarım, amca çocuklarım, şâyet öbür dünyayı düşünmüyorsanız, hiç olsun bu dünyayı düşünün. Zira Allah dinimi yayacak ve Arabistan'ın, İran'ın, Rum'un hakimiyeti benim olacak. İçinizden, davetime icabet edecek biri yok mu, onu kendime vekil nasbedeyim!" dedi. Hepsi de sükûtu ihtiyar etti."[53]

Açık davetin bu ilk teşebbüsü başarısızlıkla noktalanmıştı. Ama Aleyhissalatu Vesselam bundan cesaretsizliğe düşmedi. Onları Kâbe'nin karşısında Safa tepesinde toplamayı akletti. Tepenin üzerine çıkıp, eski bir Arap geleneğince, Kureyşlileri oraya çağırdı. Onlar etrafında toplanınca Hz. Peygamber söze başladı: "Ey Kureyş, ben şu vadide düşman atlıları var, size saldıracaklar, desem bana inanır mıydınız? dedi.

"Elbette inanırdık. Çünkü bütün şartlarda senden hep doğruluk ve samimiyet gördük" dediler. Bunun üzerine Aleyhissalâtu Vesselâm:

"Öyleyse ben size haber veriyorum ki, sizler korkunç bir azapla karşılaşacaksınız", buyurdu. Bu defa da Ebû Leheb atıldı;

"Helak olasıca! Yarına çıkmayasıca! Bizi bunun için mi çağırdın!" dedi.[54]

b) Ailevi Himaye:

Bu açık davetin başıydı. Daha ilk teşebbüste akrabalarından bir kısmının en aşırı husumetini üzerine çekmişti. Ama, akrabaların destek ve himayesini de görmüştür. İslâm'ın intişarında bu ailevi himayenin payı asla küçümsenemez. O devrin içtimai şartlarında böyle ailevi bir himaye olmadan hiçbir faaliyetin yapılması mümkün olamazdı.

53. Resûlullah Mekke'de Abdülmenaf ailesi sayesinde uzun müddet direnebildi. "Hemşehrilerinin saldırıları karşısında, ona ancak nisbeten

---

53 Taberî, 2, 406 .

54 Buhârî, Tefsir 111. sûre; Müslim, İman 355

güçlü bir ailenin himayesi uzun müddet Mekke'de tutunma imkânı sağlayabilirdi" der bir Batılı.[55]

Medine'de de Resûlullah'ın dayıları olan Neccaroğulları sayesinde Aleyhissalâtu Vesselâm, Medine kapılarının önünde açıldığını gördü. "Neccaroğullarının yardımı onun için zaruri idi. Bu onun sıçrama tahtasıydı."[56]

Nitekim İbn Haldun'un zikrettiği bir hadiste: "Allah, halkının himayesinden istifade etmeyen peygamber göndermemiştir" buyrulmuştur. İbn Haldun, bu hadise dayanarak şöyle hükmeder: "Dinî tebliğ, kan bağı olmadan devam edemez... Kitlenin kazanılmasında asabiyet zaruridir."[57]

54. Keza bir âyet-i kerime dahi, nübüvvet hizmetlerinde, akrabalığın ehemmiyetini te'yid eder: "*Dediler ki: Ey Şuayb, biz senin söylemekte olduğundan bir çoğunu iyice anlamıyoruz. Seni de içimizde cidden zayıf görüyoruz. Eğer kabilen olmasaydı, muhakkak ki seni taşla öldürürdük. Sen bizden üstün bir şeref sahibi değilsin ki...*" (Hud, 11/91)

c) Akrabalığa Verilen Önem:

Hz. Peygamber'in (aleyhissalâtu vesselâm) bazı sosyologlarca "ibtidai kavimlerin ve gelenekçi cemiyetlerin iskeleti"[58] kabul edilen "akrabalık" karşısındaki tutumunu görmek bizim için ilgi çekicidir. Resûlullah'ın içinde yetiştiği Arap cemiyeti, akraba bağlarıyla bağlı birimlerden, yani temelini ailenin teşkil ettiği kabilelerden meydana geliyordu.[59] Fert, orada değerini ve şahsiyetini bir akraba biriminin üyesi olarak buluyordu. Bu birimin dışında, ferdin hiçbir değeri yoktu. Kabilenin varlığı, saadeti ve şerefi, ferdin varlığı, saadeti ve şerefi demekti. Bu sebepten dolayı akrabalık karşısındaki uygun tavrı, insanın değer ve faziletinin ölçüsü kabul edilmişti.

---

55 Buhl, L'Encylopedie de L'Islâm 3, 686.
56 Chelhod, Introduction a la Sociologie de L'Islâm, p. 207.
57 İbn Haldun, Mukaddime 1, 312. İbn Haldun'a göre, melik, hâkimiyetini ancak kendi aşiretinin desteğiyle sürdürebilir (a.g.e., s. 354).
58 Mendras, Elements de sociologie, s. 159.
59 Pederson, L'Encyolopedie de L' Islâm, 1, 377.

Sılatu'r-rahm[60] büyük faziletlerden biri telakki edilmişti.

Cahiliye devrinin Hatice'si, nübüvvetin pek sıkıntılı geçen ilk safhasında, Aleyhissalâtu Vesselâm'ı, diğerleri yanında bilhassa bu faziletini de hatırlatarak teselli etmişti: "Allah seni mahçup etmeyecektir, zira sen akrabalarınla sıla-i rahm yaparsın."[61]

55. Akrabalık hissinin, Araplarda nasıl güçlü bir role sahip olduğunu anlamak için Ebû Leheb'in tavrını görmek oldukça ikna edicidir. Ebû Leheb, Hz. Peygamberin en azılı düşmanlarından biri olmasına rağmen, Ebû Talib'in ölümü üzerine kabileye başkan olunca, derhal ona olan himayesini ilan etmiş ve Kureyşlilere şöyle demişti: "Ben Ebû Talib'in dinini terketmedim. Fakat ben kardeşimin oğlunu himaye ediyorum, o (eskiden olduğu gibi) dilediği şey için çalışabilir."

Sadedinde olduğumuz mevzu açısından Kureyşlilerin verdiği cevap daha ilgi çekici. Peygambere himaye vermiş olmaktan dolayı tenkit tâyip (ayıplama ve kınama) yerine: "Sen çok iyi yaptın, muvafık şekilde davrandın, sıla-ı rahmi korudun"[62] derler.

Aleyhissalâtu Vesselâm da "İnsanda fıtri bir his olan"[63] akrabalığa büyük ehemmiyet verdi ve ona nassî bir değer kazandırdı. Âyet-i Kerime: وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ "*Akraba da Allah'ın kitabında, birbirine diğer mü'minlerden ve muhâcirlerden daha yakındır.*"(Ahzab, 33/6) buyurmuştur. Aleyhissalâtu Vesselâm da: "En iyiniz, doğru yolda olduğu müddetçe aşiretini müdafaa edendir" buyurmuştur.[64]

Sadaka, kendinden sonra akrabalara yapılmalı وَأَبْدَأْ بِمَنْ تَعُولُ "Vermeye bakmakla yükümlü olduklarınla başla."[65]

60 *Sılatu'r-Rahm:* (akrabalara karşı vazifeleri yerine getirmek) akrabalara iyilik etmektir. Bu vazife mukabil tarafın durumuna, bazan maddi bir bağışla, bazan herhangi bir hizmette bulunmakla, bazan bir ziyaretle, bir selam vermekle veya benzeri bir şeyle yerine getirilir (Nevevi, Şerhu Müslim, 2, 201).

61 Buhârî, Bed'ü'l-Vahy, 1

62 İbn Sa'd I/1, 141

63 İbn Haldun, a.g.e. 1, 255

64 Ebû Davud, Edeb 121, (5120. h); Heysemi, Mecmau'z-Zevaid, 8, 110, Taberani, Mu'cemu's-Sağir 2, 91.

65 Buhârî Zekat 18, Nafakat 3; Müslim Zekat 95, Tirmizi Zekat 38.

56. Resûlullah, Ebû Talha'nın Medine'deki pek değerli hurma bahçesini Allah yolunda tasadduk edeceğini işitince orayı yakın akrabaları arasında taksim etmesini emretti.[66] İbn Mes'ud'un hanımına verdiği cevap da burada kayda değer: "Kocan ve çocuğun, senin yapacağın sadakaya daha ehaktırlar."[67] Keza Aleyhissalâtu Vesselâm, bir kimsenin malından üçte birden fazla vasiyette bulunmasını yasaklamış ve gerekçe olarak: "Yakınlarınızı zengin bırakmanız, onları fakir bırakmanızdan daha hayırlıdır" demiştir.[68]

Bir mü'minin üstün gayesini teşkil eden cennetin yolu da, aynı şekilde, akrabalıktan geçmektedir: "Akrabalık haklarını yerine getirmeyen kimse asla cennete giremeyecektir."[69] "Akrabalarıyla sıla-ı rahmî koparan kimsenin ibadetlerini Allah kabul etmez."[70] "Servetinin artmasını isteyen ve ecelinin gecikmesini arzu eden yakınlarına ihsanda bulunsun."[71]

Akrabalar arasında birinci öncelik aile ferdlerine aittir, bunlar arasında da anne ve sonra baba... Mü'min, anne ve babalara mutlak bir saygı ve itaatle mükelleftir "öf bile demeye hakkı yoktur."[72] Onlara itaatsizlik, en büyük günahlardan olan Allah'a şirk koşmakla bir tutulmuştur.[73]

d) Hz. Peygamberin Akrabalarına Örnek Davranışı:

Aleyhissalâtu Vesselâm'ın kendi akrabalarına karşı davranışlarına gelince, burada net ve örnek tavırlar görülebilir. Anne ve babasını küçük yaşta kaybetmiş olduğu için onlara davranışları söz konusu olamaz. Ancak, annesinin mezarını ziyaret edip mezarının önünde ağladığı ve annesi için Allah'tan mağfiret dilediği rivâyetlerde gelmiştir.[74]

57. Süt annesi Halîme'ye karşı evladlık hürmetini daima korumuş,

66 A.e. Kefalet 15.
67 Buhârî, Zekat 114.
68 Müslim, Vasiyyet 5.
69 Buhârî, Edeb, 11.
70 Bak. Müsned, 2, 484
71 Buhârî, Edeb, 12, Büyu 13.
72 Bkz. İsra, 17/23, 24
73 Buhârî, Edeb, 6.
74 İbn Sa'd 1/1, 73-74

her seferinde ona "anne" diye hitap etmiş ve saygıyla ağırlamış, hediyeler vermiştir.[75] Süt kardeşi Şeyma'yı da Huneyn'de muhabbetle karşılamış ve kendisine hususi muamelede bulunmuştur: Şeyma harp esirleri arasında idi. Peygamberin süt kardeşi olduğunu ispatlar ispatlamaz, Aleyhissalâtu Vesselâm cübbesini yere sererek üzerine oturtmuş ve mühim hediyeler vermiştir.[76]

Torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin için müstesna bir şefkat taşıyordu. Onları kucaklar, bağrına basardı. Ebû Hüreyre'nin rivâyetine göre onları göbeklerinden öperdi.[77]

İbn Hişam anlatıyor: "Cafer İbn Ebî Talib, Hayber'in fetih günü Habeşistan'dan döner. Aleyhissalâtu Vesselâm gözlerinin arasından öper ve: Bugün bilmiyorum, hangisi için sevineyim, Hayber'in fethine mi yoksa Ca'fer'in gelişine mi? der."[78]

Aleyhissalâtu Vesselâm, Uhud'da amcası Hz. Hamza'nın şehid edilmesi üzerine büyük bir üzüntü yaşadı. Diğer şehidler için dört rekat namaz kılarken, Hamza için yetmiş rekat kıldı.[79] Şehre geldiği zaman kadınları ölüleri için ağlar bulunca "Hamza'nın hanımı yok ki onun için ağlasın" diyerek göz yaşı döker.[80]

Hz. Peygamberin, Ebu'l-Âs'a karşı iki ayrı sefer istisnai davranışını görüyoruz: *Birincisi* Bedir'de, esirler arasında olduğu halde fidye alınmadan serbest bırakılmıştır.[81] *İkincisi*, yolu kesilen ve müsadere edilen onun yönetimindeki kervanın bütün malları herhangi bir ceza da alınmadan toptan iade edilmiştir.[82]

58. Bu mevzuya giren, daha ilgi çekici bir hadise Bedir Savaşı sırasın-

75 İbn Sa'd 1/1, 74.
76 İbn Hişam s, 905
77 Beyhaki, 2, 232.
78 İbn Sa'd 11/1, 78; İbn Hişam, s. 818
79 Taberi 3, 38.
80 A.e. 41. (Ravi şunu ilave eder: "Ashab evlerine dönüp (bu durumu işitince) hanımlarını Hz. Hamza Radıyallahu Anh için ağlamaya gönderdiler. O günden beri, Medine'de bir yas olunca Hamza için ağlanır" s. 41; Serahsi, Şerhu Siyer-i Kebir, 1, 108).
81 Taberî 2. 526
82 Taberî 2. 482; İbn Sa'd II/1, 111

da cereyan etmiştir. Mekkelilerin bozgunundan sonra Aleyhissalâtu Vesselâm, kaçanları takip etmek üzere bazı kimseleri peşlerinden saldı. Ancak hareketten önce onlara şu tenbihte bulundu: "Bu kâfirler arasında Haşimoğullarından birçok kimse var, amcam Abbas İbn Abdulmuttalib, Ali'nin babası Ebû Talib'in oğlu Akil, Haşim'in oğlu Ebu'l-Bahteri gibi. Şâyet kaçanlar arasında bunlara rastlayacak olursanız onları sakın öldürmeyin. Siz de biliyorsunuz ki, onlar ordu ile yürümeye mecbur edildiler. Abbas, Mekke'de bana hiçbir hakarette bulunmayan ihtiyar bir adamdır.[83]

Taberî'nin yazdığına göre, Aleyhissalâtu Vesselâm, kendi kabilesi olan Kureyş'e Bedir zaferini müteakip Müslüman askerler tarafından hakaretâmiz söz sarfedilmesine tahammül edemedi ve susturdu.[84]

Hz. Peygamberin, esirler arasında elleri bağlı ve elbisesiz olarak bulunan amcası Abbas'a hususi ilgi göstermesi de dikkat çekicidir. Abbas, çok sıkı bağlanan iplerin verdiği ızdırap sebebiyle inliyordu. "Peygamber bundan fazlaca duygulandı ve uyuyamadı." Nöbetçiye iplerini çözmesini emretti ve: "Zira amca yarı babadır" dedi. Nöbetçi isteneni yaptı. Abbas'ın inlemeleri durdu, Peygamber de uyudu.[85]

Ertesi gün Aleyhissalâtu Vesselâm ona bir gömlek aradı. Sadece Abdullah İbn Übey'in gömleği onun ölçüsüne uygun geliyordu. Aleyhissalâtu Vesselâm amcasına onu giydirdi.[86]

Hz. Peygamber, birçok kereler akrabalarının şefaati ve tavassutunu kabul etmiştir: Abbas, Ebû Talib'in kızı Ümmü Hâni gibi. Resûlullah'ın bu kadının talepine cevabı şöyledir: "Senin eman verdiğine biz de eman verdik, senin hayatını garanti ettiğine biz de hayatını garanti ettik."[87]

Bilinmesi gereken bir husus: Hemen belirtelim ki, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın akrabalarına karşı bu mültefitane tutumu, asla kendisi tarafından vazedilen meşru ve hukuki hududu aşmıyor, haksızlık sayılabilecek kayırmalara varmıyordu. Bu bütün Müslümanlara tavsiye edilen hasbî bir dav-

---

83 Taberî 2, 506; İbn Hişam, s. 458-459.

84 İbn Hişam 2, 520.

85 Taberî, 2, 518.

86 Buhârî, Cihad 142. Ravi devamla der ki: "Bu sebeple daha sonra Hz. Peygamber, İbn Übey'in cesedine (kefen yapılmak üzere) kendi gömleğini çıkarıp verecektir).

87 İbn Hişam s. 869.

ranıştı. Ve bu başkasının hukukunu haleldâr etmeye müncer olmuyordu. Resûlullah şöyle diyordu: "Yeminlerin en güçlüsü ile yemin ederim ki, Muhammed'in kızı Fatıma bir hırsızlık yapacak olsa ellerini keserdim."[88]

59. Hz. Abbas (radıyallahu anh) karşısındaki davranışı tamamen normaldi. Zira o, Mekke'de Aleyhissalatu Vesselamın hâmilerindendi. Ayrıca birçok ciddi kararlarında yardımcı oldu. Bilhassa Hicret işinde, fikrini aldığı yegâne kişiydi Abbas.[89] Keza o, Akabe Biatı'nda da yegâne yardımcısı idi. Elbette ona karşı biriken minnet borcu vardı, akrabalık hukukuyla bunlar birleşince Aleyhissalâtu Vesselâm'ı yeri gelince elbette hususi muameleye zorlayacaktı.

Fakat, fidye mukabili serbest bırakılma sırasında, Aleyhissalâtu Vesselâm'dan fidye ödemeden meccani olarak serbest bırakılmasını talep etti, parasının olmadığını söyledi. Resûlullah bir kısım esirleri meccanen serbest bırakırken Hz. Abbas'ın talepini reddetti: "Sen, " dedi, "benim amcamsın, bütün esirlere nazaran yanımda en muhterem olan ve de en zengin olansın. Sen hem kendi fidye-i necatını ver, hem de yeğenlerin Akil, Nevfel ve azadlın Utbe'ninkileri de" buyurdu. Abbas yeterli parası olmadığını söyleyince, Aleyhissalâtu Vesselâm parayı nereye koyduğunu da söyleyiverdi. Abbas neticede hem kendi, hem de diğer üç şahsın fidyesini ödedi.[90]

Ebu'l-Âs'a gelince, meccanen serbest bırakılmada o yalnız değildi. Umumiyetle yeterli bir nüfuza sahip olmayanlarla, fidye-i necatı ödeyecek parası olmayanlar meccanen serbest bırakılmışlardı.[91] Kervan mallarının iadesi meselesine gelince, bu Resûlullah'tan mesai arkadaşlarına bir emir değildi, basit bir teklif, bir hatırlatma idi ve kabul edilmişti.

Mekke'nin fethedildiği gün Hz. Ali (radıyallahu anh), Kâbe ile ilgili hizmetlerden iki tanesini istemişti: Hicabe ve Sikaye. Aleyhissalâtu Vesselâm, bu hizmetleri eskiden beri yürütmekte olan Osman İbn Talha'yı getirtir. Kâbe'nin anahtarını ona vererek: "Bugün hayır ve sadakat günüdür" der.[92]

---

88 Buhârî, Enbiyâ, 21/54, Megazi 53, Hudud 11, Fezâilu'l-Ashâb 18; Müslim, Hudûd 9.
89 Taberî, 2, 441.
90 Taberî, 2, 523. 524.
91 Vâkıdî, Megâzi, 1, 142.
92 İbn Hişam, s. 870.

e) Reformlarda Yakın Akrabalar: Akraba meselesinde bir diğer mühim nokta şudur: Hz. Peygamber, vaaz ve reformlarında, daima kendi şahsından sonra yakın akrabalarından başlamış, ilk örnekleri onlardan vermiştir. Böylece o, çok daha müessir, çok daha itaate mazhar olmak istemiştir ve bu hal hayatının sonuna kadar devam etmiştir.

60. İşte ilk örnek: Tebliğatının ana ekseni olan "*şahsî sorumluluk*" duygusunun ehemmiyetini tesbit için, ondan ilk bahsi yakın akrabalarına yapmış ve kızı Fatıma'yı da hususi bir vurgulama ile zikretmiştir. Ebû Hüreyre anlatıyor: "Ne zaman 'Yakın akrabalarını inzar et' (mealindeki âyet-i kerime) nazil oldu, Aleyhissalâtu Vesselâm akrabalarını toplayıp onlara şöyle dedi: 'Ey Kureyşliler! Nefislerinizi Allah'tan satın alınız. Ben Allah indinde size hiçbir fayda sağlayamam. Ey Abdülmüttalib oğulları ben Allah nezdinde size hiçbir fayda sağlayamam, Ey Abdülmuttalib'in oğlu Abbas, ben Allah nezdinde sana hiçbir fayda sağlayamam. Ey Safiyye, ey Resûlullah'ın halası, ben Allah nezdinde sana hiçbir fayda sağlayamam. Ey Fatıma, Resûlullah'ın kızı, ne istiyorsan benden burada iste, ama ben sana Allah nezdinde hiçbir yardımda bulunamam."[93]

Zihinlerde, adalet önündeki eşitliğin ehemmiyetini tesbit için Resûlullah misal olarak kızı Fatıma'yı seçmiştir. Bir gün Medine'nin tanınmış ve itibarlı bir kadını hırsızlık yapar ve yakalanır. Onu affettirmek için herkes ilgi gösterir. Halkın ısrarı üzerine Resûlullah'ın çok sevdiği ve hatırını hiç kırmadığı Üsame İbn Zeyd, Aleyhissalâtu Vesselâm nezdinde kadın lehine şefaatte bulunur. Fakat Resûlullah öfkeyle çıkışır: "Sen, cezası bizzat Allah tarafından tesbit edilen bir cinâyete nasıl cesaret edip de şefaatçi olursun, Yeminlerin en güçlüsü ile yemin ediyorum ki, eğer kızım Fatıma hırsızlık yapsaydı, onun da kolunu keserdim."[94]

Keza, "Necranlı" Hıristiyanları temsilen Medine'ye gelen heyetle yapılan müzakereler sırasında **mübahale** âyeti gelince, Aleyhissalâtû Vesselâm kızı Fatıma ile torunları Hasan ve Hüseyin'in ellerinden tutarak, heyeti lânetleşmeye çağırmıştır.[95] Huneyn zaferinden sonra, mağlupların

93 Müslim, İman, 351.
94 Buhârî, Hudud, 11. 12.
95 Belazuri, Fütuhu'l-Büldan 1, 77.

talepi üzerine, Aleyhissalâtu Vesselâm, kadınlarını fidye-i necat istemeksizin meccanen serbest bırakmaya söz vermişti. O, bunu, iradî bir hayır olarak yapmayı arzuluyordu. İşe kendi hissesine düşenlerden başladı, sonra akrabalarınınkiyle devam etti. Hatta yakınlarının rızasını bile sormadan onlar adına bu bağışı yaptı. Hadiseyi rivâyetten aynen takip ediyoruz: "... Benim hisseme düşen kadınları ve çocukları bağışlıyorum. Akrabalarım Beni Haşim'e düşenleri de bağışlıyorum." Birkaçı hariç, geri kalan Müslümanlar da Resûlullah'ı takip ederek kendi hisselerine düşen çocuk ve kadınları meccanen bağışlarlar.[96]

Resûlullah Aleyhissalatû Vesselam, bir kısım içtimai reformları da yakınlarından hareketle gerçekleştirmiştir:

61. Faizin Kaldırılması: "Cahiliye devrinden kalma faiz ilga edilmiştir... Allah faizin haram olduğuna hükmetmiştir. Kaldırmaya başladığım ilk faiz de amcam Abbas'ın faizidir."[97]

Kan Davasının Kaldırılması:

"Cahiliyeden kalma kan davası mülgadır. Kaldırmaya başladığım ilk kan da (yeğenim) Amr İbn Rebi'a İbn el-Haris İbn Abdülmüttalib'in kanıdır." (ki bunun bir oğlu öldürülmüştü).[98]

Irkcılık Düşüncesinin Kaldırılması:

İslâm öncesi Arap cemiyetinde birçok içtimai tabakalar vardı: Köleler, azadlılar (mevla) ve hürler. Bunlar aynı haklara sahip değillerdi. Hürler kendilerini diğerlerinden üstün biliyorlardı ve azadlı ve kölelerle asla evlenmiyorlardı. İslâm'ın temel prensiplerine uygun gelmeyen bu düşüncenin yıkılması gerekiyordu. Bu meseleyi Aleyhissalâtu Vesselâm halletmezse, bu hal daha uzun müddet devam eder giderdi. Halasının kızı Zeyneb'i, azadlı kölesi Zeyd İbn Harise ile evlendirdi. Ancak bunlar, bu evlilikte muvaffak olamayacaklar ve ayrılacaklardır.[99]

---

96 Taberî, 3, 155.
97 İbn Hişam, s. 1022; Vakıdi, 3, 1103
98 Aynı eser, aynı yer.
99 Taberî, a.g.e., (Arapça tab'ı). 2, 563.

Bir Evlenme Yasağının İlgâsı:

Cahiliye Arapları, evlatlığı, öz evlat gibi kabul ediyorlar, biriyle ilgili hükümleri diğeri hakkında da aynen uyguluyorlardı. Mesela evlatlığın hanımı, boşanma veya ölüm hallerinde, bu kadının kayınpederine ebediyen haramdı. İslâm bu sadedde bir reform yapmak isteyince, Resûlullah, evladlığı Zeyd'den boşanan Zeyneb'le evlendi. Bu evlilikten maksadı bizzat Kur'ân açıklar: "(Habibim) Biz onu sana zevce yaptık. Ta ki oğullukların kendilerinden ilişkilerini kestikleri zevceler (ini almakta) mü'minler üzerine günah olmasın. Allah'ın emri yerine getirilmiştir."(Ahzab, 33/37)

62. Ashâb, Aleyhissalâtu Vesselâm'a sorar: "Ey Allah'ın Resûlü! Sen öldüğün zaman seni kim yıkayacak?" cevap verir:

"Yakın akrabalarım!"

"Kimler seni mezara koyacaklar?"

"Yakın akrabalarım!"[100]

Aleyhissalâtu Vesselâm bütün Müslümanlara hitaben vasiyette bulunur: "Sizi dalalete düşmekten koruyacak iki şey bırakıyorum. Bunlara dayandığınız müddetçe dalalete düşmeyeceksiniz: Kelamullah ve Âl-i Beytim. Onlar sizin saygınıza layıktırlar."[101]

3. Araplar Planında Davet

63.Akrabaları arasında İslâm'ı yayma faaliyetleri Hz. Peygambere belli bir tecrübe kazandırmıştı. Faaliyetlerinin Mekkeli putperestler nezdinde ne gibi aksülameller meydana getirdiğini tesbit etmişti. Faaliyetlerini daha geniş bir sahaya güçlü ve cesaretli bir şekilde taşıyabilmesi için, dar aile muhitindeki bu tecrübeye ihtiyacı vardı.

Bu yeni çağrının başlama tarihini tam olarak bilmek ne mümkün hatta ne de gerekli. Fakat bunu Kur'ân'ın şehâdeti ışığında tarihi bir vak'a olarak tesbit mümkündür. Esasen bu, safhalar halinde gelişen bir tebliğ vetiresinin tabii ve kaçınılmaz bir gereğidir de.

---

[100] Taberî, 3, 213.

[101] a.g.e., aynı yer, Müslim, Fedailu's-Sahâbe, 36; Beyhaki 2, 148.

Kur'ân-ı Kerîm, açıktan tebliğin bu safhasını şu âyetle başlatır:

وَكَذٰلِكَ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا لِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَا وَتُنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ لاَ رَيْبَ فِيهِ

"*Şehirlerin anası* (halkı)*na ve etrafında bulunanlara gelecek tehlikeleri haber vermen için ve hakkında hiçbir şüphe bulunmayan o toplanma gününün dehşetiyle korkutman için, sana böyle Arapça bir Kur'ân vahyettik.*" (Şûra, 42/7)

Âyette geçen *Ümmü'l-Kura'*dan maksad Mekke'dir. Ümm, "ana" demektir. Müfessirler bu tabirin teşrif (şerefini, değerini beyan) için kullanıldığını, nitekim orada Kâbe, Makam-ı İbrâhim, Zemzem Kuyusu bulunduğunu belirtirler. Âyette geçen: "*Ümmü'l-Kura'nın etrafındakiler*" ibaresi öncelikle Mekke'nin çevresinde yer alan Arap kabilelerini ifade etmektedir. Hatta bu ibarenin bütün dünyayı kastettiğini söylemek bile mümkündür.

Bu ilâhî emirden sonra Aleyhissalâtu Vesselâm herkesi İslâm'a çağırmaya başlayacaktır. Kâbe'ye giderek orada Mekkelilere, panayır yerlerine giderek oralarda taşradan gelenlere hitap edecektir. İslâm'ı yaymak için her fırsatı değerlendirecek, her çeşit insana hitap edecektir: Hür, köle, Mekkeli, yabancı, tüccar, çoban, kadın, erkek vs.

Hz. Peygamberin bu safhada takip ettiği vetireyi bu eserimizin tamamına bırakarak, burada, gizli tebliğden alenî tebliğe geçişte büyük rol oynayan başlıca âmili aydınlatmak isteriz.

64. Bidâyette Aleyhissalâtu Vesselâm'ın İslâm'ı gizlice neşrettiği bilinen bir husustur.[102] Bu safhada sadece akrabalarına ve samimi arkadaşlarına konuşmuş, hatta namazlarını dağlarda kılmıştır.[103]

Hz. Ebû Bekir'in ihtidasından sonradır ki, faaliyetler alenî bir hal aldı. İbn Hişam, bunu şöyle anlatır: "Çünkü Hz. Ebû Bekir, ailesinin işgal ettiği itibarlı mevkiden ve Mekkelilerce bilinen şahsiyetinden bilistifade Müslüman olduğunu gizlemeyip ilan etti. Sonra başkalarını da ikna etmeyi denedi. Onun gayretiyle beş kişi daha İslâm'a girdiler"[104] diye açıklar. İbn Hişam devamla der ki: "Arkadan erkek, kadın birçok kimse

[102] İbn Sa'd I/1 132; Taberî 2, 404, (Arapça tab'ı 2, 322).
[103] İbn Hişam, s. 163.
[104] a.g.e., s. 165.

İslâm'a girdiler. Böylece İslâm hadisesi aleniyet kazandı ve Mekke'de herkes tarafından işitilmiş oldu. Bundan sonra, Allah, Peygamberine kendisine vahyedileni açığa vurmasını ve onlara halkı davet etmesini emretti."[105]

Bize öyle geliyor ki, bu önemli safhada en büyük hizmet Hz. Ebû Bekir tarafından ifa edildi. Nitekim, hayatını anlatanlar, onun şahsiyeti üzerinde ısrarla dururlar ve bize yeterli açıklık sunarlar: O çok tanınmış birisi idi. Sadece akrabaları nezdinde değil, bütün Mekkeliler ve hatta taşralılar nezdinde büyük bir itibarı vardı. İbn Hişam der ki: "Hz. Ebû Bekir, mülayim bir kimse idi. Onu herkes severdi. Kureyş'in nesebini en iyi bilen kimseydi. (Kureyş'in) iyilerini kötülerini aynı ölçüde biliyordu... Çok dürüst ve cömert bir tüccardı. İnsanlar ona, bilgisi ve herkesi güleryüzle ağırlaması sebebiyle birçok işlerinde müracaat ederlerdi."[106]

65. Keza, onun vasıtasıyla İslâm'a girenler, şehrin ileri gelen kimseleriydi ve bilahare İslâm tarihinde büyük roller oynamışlardı: Bunlar, Osman İbn Affan, Zübeyr İbn el-Avvam, Abdurrahman İbn Avf, Sa'd İbn Ebî Vakkas ve Talha İbn Ubeydullah'dır. Bu şahsiyetler, destekleriyle, Hz. Muhammed'in davasına yeni bir güç katmış olmalıdırlar. Bu beşleri takip eden ve sayıları elli civarına ulaşan büyük çoğunluğunu hür kimselerin teşkil ettiği (ki bunlar arasında üç köle, sekiz kadın vardı) diğer ilk muhtedilerin desteğini de nazar-ı dikkate alınca, Resûlullah'ın aleni tebliğe geçmesine imkân veren durumu tesbit etmiş oluruz. İbn Hişam'dan yaptığımız iktibas da bu mülahazamızı teyid eder.

Şunu da belirtelim ki, alenî davet, dinin alenî yaşanmasını ifade etmez. İbadetler henüz gizli yapılmaktadır. İbadetler de gizlilikten aleniyete geçmek için, en az Ebû Bekir kadar güçlü diğer bir şahsiyetli yeni bir takviyeyi beklemek gerekecektir.

Bu ikinci geçişi Hz. Ömer İbnu'l-Hattab'ın ihtidası noktaladı. Ömer de Mekkelilerin, bilhassa mukavemetsuz ve ezici şahsiyeti ile çok iyi tanıdıkları bir kimse idi. Onun korku bilmez ve katı karakterinden korkarlardı.

---

105 a.g.e., s. 169.
106 İbn Hişam, s. 169.

Bizzat Aleyhissalâtu Vesselâm onu: "Rastladığı zaman korkudan[107] şeytanın bile yoldan kaçtığı adam" diye tavsif etmişti.[108]

Hz. Ömer (radıyallahu anh) İslâm'a girer girmez, o da hatırı sayılır itibarından bilistifade, Müslümanları, ibadetlerini alenî yapmaya davet etti.

Abdullah İbn Mes'ud: "Ömer İslâm'a girdikten sonra haysiyetimizle oynanmadı" der. Bir diğer sahabî: "Ömer Müslüman oluncaya kadar Kâbe'de ibadet yapamazdık, sonra o, bizi, serbestçe ibadet etmemize müsaade etmelerine kadar mücadele etti" der. Nitekim, Hz. Peygamber de, Ömer'in Müslüman olması için şöyle dua etmişti: "Allah'ım, dinini Ömer'in İslâm'a girmesiyle güçlendir."[109]

Evet, her dâvayı olduğu gibi, İslâm'ı da güçlü insanlar güçlendirmiştir. İslâm'ın inkişafında ve Resûlullah'ın başarısında insanın katkısını şu âyet de te'yid etmektedir: هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ "*O seni, yardımıyla ve müminlerle destekleyendir.*" (Enfal, 8/62)

4. Bütün Dünyaya Çağrı

66. Aleyhissalâtu Vesselâm, nübüvvetinin bütün insanlığa yönelik olduğunu tasrih eden bir kısım vahiyleri daha Mekkede iken almış olmasına rağmen[110] bu safhada uzak diyarların İslâm'a girmesi için hiçbir faaliyete girmedi. Bütün gayretleri Araplarla sınırlı idi. Bir kısım Müslümanların Habeşistan'a Hicreti sırasında Necaşi'ye yazdığı mektupta sadece mültecilere himaye talep ediyordu.[111] Merak saikasıyla gelmiş bazı yabancı fertlerin ihtidası[112] beyan edilen kaideyi bozmaz.

Resûlullah'ın beynelmilel faaliyeti Hudaybiye sulhünden sonra başlar. Bu anlaşma ile, Aleyhissalatu Vesselam, Arabistan halkına, Arabistan'da İslâm'ın siyasi varlığını kabul ettirmişti. Sulhun hemen akabinde, komşu memleketlerin İslâmlaştırılması faaliyetlerine başladı.

---

107 Nevevi, Şerhu Müslim 15, 165.

108 Müslim, Fezâilu's-Sahâbe, 22

109 İbn Sa'd III/1, 194 (Hz. Ömer'in İslâm'a girişi nübüvvetin 5. yılıdır. O sırada 45 erkek ve 11 kadın müslüman olmuştur). (a.g.e., III/1, 193).

110 Bkz. Enbiyâ, 21/107; Şuara, 26/7.

111 Hamidullah, Le Probhête de L'Islâm 1, 197.

112 İbn Hişam, bunlardan 20 kadar Habeşli'yi zikreder. s. 263.

Bu istikametteki ilk teşebbüsü, komşu liderlere İslâm'a davet mektupları göndermek oldu. Hicretin yedinci yılının Muharrem ayında bir günde yedi kişi mektuplarla mücehhez olarak yola çıkarıldı.[113] Hedef Bizans'ın, İran'ın, Mısır'ın, Suriye'nin, Habeşistan'ın, Yemen'in liderleriydi.

İkinci Kısım

TEBLİĞİN MUHTEVASINDA TEDRİC

67. Şurası malumdur ki, insan tabiatı, tedrisatta belli bir tedric talep eder. Ona önce basit ve kolay şeyler öğretilir. Hz. Peygamberin tebliğinde bu tedric işi birinci derecede önemli bir yer tutar. Zira, o, bir taraftan insanları eski alışkanlıklarından, inançlarından tecrid etme, bir taraftan da onları, bu atılanların yerine geçecek yeni şeylerle techiz etme durumundaydı.

Nasıl başlamalıydı: eskileri atarak mı, yenileri vererek mi? Hurafeleri, batıl inançları ve kötü alışkanlıkları kaldırarak mı veya gerçek imanı, faziletli ahlâkı vs. tebliğ ederek mi?

Hatalı bir seçim, beklenmedik aksülameller tahrik ederek onu mutlak bir başarısızlığa sürükleyebilirdi: Başarının büyük payı, şu halde Aleyhissalâtu Vesselâm'ın seçimine aittir. Resûlullah'ın şöyle bir vetire takip ettiğini görmekteyiz:

1. O, imanı ve yeni telakkileri yerleştirmekle başladı.
2. Sonra eski telakkilere hücum etti.
3. Son safhada, ibadete ve adalete giren kanunları peyderpey tebliğ etti.

Tebliğ edilen her bir unsur, herbir mesele birçok safhalardan geçirilerek tamamlandı, verilecek bir meselenin, insanların eski malumat ve alışkanlıklarına ve halet-i ruhiyelerine en yakın tarafı öne alınarak oradan başlandı. Hz Peygamber, uygun telakkinin benimsetilmesi gerçekleşmeden önce insanların eski alışkanlıklarına çarpmamak için elinden geldiğince dikkat etti. Şimdi bu hususları daha yakından görebiliriz.

---

[113] İbn Sa'd I/2, 15.

1. İmanın Tebliği

68. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), işe, İslâm inancını tebliğle başladı. Bu çalışma Mekke safhası boyunca devam etti. Bu esnada bütün önceliği dinin imanla ilgili meselelerine tanıdı. Çünkü bir taraftan, diğer bütün reformlar ona bağlıydı ve diğer taraftan imana müteallik bir reform örf ve adetlere müteallik bir reformdan daha kolaydı. Alışkanlıklarda yapılacak küçük bir değişiklik için birçok gayret ve belli bir zaman dilimine ihtiyaç duyulurken yep yeni bir telakkiye kısa bir tefekkür sonunda ulaşılabilirdi. Eğer değiştirilip ıslah edilmesi gereken şeyler bir imanın ve bir telakkinin tezahürü idiyse, başka her şeyin kaynağı ve temeli olan "iman"dan başlamak daha akıllıca ve hikmete daha uygun bir davranış olurdu.

Mekke safhasında, ilk vahiylerde ısrarla üzerinde durulan ana konuları şöyle belirtebiliriz:

1. Allah'ın birliğine ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine iman.[114]
2. İnsanın yaratılışı.[115]
3. İnsanın sorumluluğu ve ahiret.[116]
4. Bazı ahlâki kaideler.[117]

Bu prensipler arasında tarihi (kronolojik) bir sıra aramanın faydası yoktur. Fakat, her hal ü kârda, Allah'a imanla kişinin sorumluluğu hususlarına ağırlık verilmiştir. Her ikisi de ilk vahiylerden itibaren ele alınmıştır.[118] Gerçek şu ki, Mekke dönemi vahiyleri bilhassa tek olan Allah inancı üzerinde durur: sıfatları, insanla olan münasebetleri: Allah bir ve tektir, şeriki yoktur, doğurmadı, doğrulmadı da, kimse ona benzemez.[119] Allah

---

[114] Alak 1; III Kureyş 1-5; IV Duha 1-3; X Tin 8; (Romen rakamları sûrelerin nüzul sırasını göstermektedir)..

[115] Alak 2; IX Tarık 5-8; X Tin 4.

[116] VI Asr 1.3; VII, Şems 1-15; VIII Maun 1-7; IX Tarık 1-17; X Tin 5-7; XI Inşirah 1-8; XII Karia 1-11.

[117] II Müddesir 1-7; VI Asr 1-3; VIII Maun 1-7.

[118] "Ebedi hayat"tan sarih olarak ilk defa 4. vahiyde söz edilmiştir (Duha, 3/4). Eski Peygamberler 7. vahiyde (Şems, 91/11-13) mevzubahistir. Kader inancına gelince, başlangıçta hiç bahse konu olmamıştır.

[119] İhlas, 1-4; İsrâ, 111.

herkesin, hepimizin yaratıcısıdır.[120] Herkesin rızkını verendir.[121] Azîz ve Hamîd'dir.[122] Kişiye şah damarından daha yakındır.[123] Azîzdir, Kerim'dir.[124] Gafûr (günahları örten) ve Rahîm (acıyan)dır.[125] Gören, işiten, doğru yolu gösterendir..[126] Yerde gökte olan her şeyi bilir, duaları işitir.[127] Onun Cennet ve Cehennemi var.[128] Kâinatı O yaratmıştır, kıyameti koparacaktır.[129]

69. Şâyet Aleyhissalâtu Vesselâm'ın ilk konuşmalarına bir göz atacak olsak hemen hemen aynı meselelere temas ettiğini görürüz: Allah'ın varlığı, ahiretin varlığı, insanın sorumluluğu.[130]

Başlangıçta, bir müddet başka meselelere yer vermedi. Kur'ân-ı Kerîm'in ilk nazil olan sûrelerinde müşriklere çatılmamıştır. Aleyhissalâtu Vesselâm'ın bu tutumu, İbn Sa'dın kıymetli bir rivâyetinde tasrih edilmiştir:

"Allah Resûlu, insanları gizli ve alenî olarak İslâm'a davet etti. Onlardan Allah'ın dilediği genç ve zayıf birçoğu icabet etti. Öyle ki, ona inananların sayısı arttı. Kureyşli inançsızlar, Resûlullah'ın söylediklerini tenkit etmekten geri durdular. Aleyhissalâtu Vesselâm onlardan oturan bir grubun yanından geçerken, birbirlerine işaret ederek: "İşte gökten haberler getiren Abdülmüttalib oğullarının delikanlısı" diyorlardı. Bu hal, Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah'ın onların tapmakta olduğu putlardan sert bir şekilde bahsedip, inançsız olarak ölmüş bulunan atalarının hüsranlarını hatırlatmasına kadar devam etti. Bu vahiylerden sonra, Aleyhissalâtu Vesselâm'a buğzetmeye ve düşmanlıklarını izhar etmeye başladılar.[131]

---

120 Bkz. Alak, 96/2.
121 Bkz. Zariyat, 51/58.
122 Bkz. Büruc, 85/8.
123 Kaf, 50/16
124 Duhan, 44/49.
125 Nahl, 16/119.
126 Tâhâ, 20/46, 50
127 İbrâhim, 14/38-39
128 İsrâ, 17/8, 9
129 İnşikak 84/1-5
130 Daha önce geçen *Yakın Akrabalara Çağrı* bahsinde zikredilen ilk konuşmalar bu açıdan bir kere daha okunmalıdır
131 İbn Sa'd I/1, 133

İbn Hişam da aynı hadiseyi bir başka üslupla nakleder: “Kavmi, Resûlullah, putlarını mevzubahis edip batıl olduklarını söyleyinceye kadar onu terk edip uzaklaşmadılar. Aleyhissalâtu Vesselâm bunu yapınca onlar da onunla alay ettiler ve mücadele etmek üzere birleştiler.[132]

70. Böyle bir siyasetle Hz. Peygamber, işin başında, onların şiddetli muhalefetine çarpmaktan korunmuş oldu. Onların tutumu belli bir seviyedeki istihza sınırını aşmadı. Böylece, yeni imanın ana prensiplerini ve muhtevasını onlara işittirme fırsatı bulmuş oldu. Böylece şu prensipleri hepsi işitmiş, hafızasına almıştı ve bunlar zamanla zihinlerde neşv ü nema bulabilirdi:

1. Vahdaniyet: Allah’ın birliği
2. Risalet: Peygamberlik müessesesi
3. Ahiret: Ölümden sonra dirilme
4. İnsanın sorumluluğu.

Nitekim ilk nazil olan 22 sûrede Mekkelilerin putlarıyla ilgili sarih bir zikre rastlamıyoruz. Kaydettiğimiz bu dört prensip farklı şekillerde ve bir kısım ahlâki prensiplerin beraberliğinde tekrar edilip durmuştur.

Böylece Mekkeliler, İslâm’a ve Peygambere karşı düşmanca hislerle dolmazdan önce, bazı mi’yar ve ölçüleri elde etmiş oluyorlardı. Bu ölçüler onlara, kendilerininki ile mukayeseye ve İslâm hakkında hükmetmelerine imkân tanıyacaktı.

İlk defa, nüzul itibariyle 23. sırada yer alan Tur Sûresi putları tenkide başlar:

أَمْ لَهُمْ إِلٰهٌ غَيْرُ اللهِ سُبْحَانَ اللهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ “*Onların Allah’tan başka bir tanrıları mı var? Allah onların şirk koşageldikleri ortaklardan münezzehtir.*” (Tur, 43)

İbn Sa’d ve İbn Hişam’ın atıf yaptıkları sûre muhtemelen budur.

Aleyhissalâtu Vesselâm, onların putlarını, dinlerini tenkide ve İslâm itikadını tekrara devam etti. Mekkeliler, putlarına yöneltilen tel’inlerden yaralanmış ve atalarının sapıklığa mahkûm edilmiş olmalarından da çileden çıkmış olarak ona vahşice işkenceler yaptılar. Bu da boşa idi, o yoluna devam ediyordu. Amcası va himayecisi olan Ebû Talib’e birçok

[132] İbn Hişam s. 170

kereler başvurarak Muhammed'i putlarına küfretmekten, dinlerine saldırmaktan, atalarını mahkûm etmekten vazgeçirmesini istediler.[133] Bu da netice vermedi, Aleyhissalâtu Vesselâm devam ediyordu, iman edenleri artıyordu.

71. Sonunda bizzat kendisine başvurarak, krallık, kadın, zenginlik gibi insanların hoşlandığı maddi şeyler mukabilinde, kendi dinleri hakkında suskunluğunu satın almayı denediler.[134]

Fakat Hz. Peygamber, bu mevzuda hiçbir taviz kabul etmiyordu. Cevabı açık, seçik, net ve kesin oluyordu: "*(Hediye olarak) Güneşi sağ elime, Ayı da sol elime koysanız dahi ben ne imanımdan dönerim, ne de dâvâmdan vaz geçerim*" diyordu.[135]

Netice: On üç yıllık Mekke dönemi, putçu inançla mücadele ve imanın tebliği olarak özetlenir. Resûlullah, Allah'ın birliği inancını, uydurma tanrılar inancına galib kılmak için bütün gayretini bu mücadeleye münhasır kıldı. İctimai hayatın tanzim edilme işlerine girmedi. Hattâ bu dönemde, o, şu veya bu ahlâksızlığı, şu veya bu hurafeyı, şu veya bu hayasız geleneği bertaraf etmeye yeltenmedi, dahası o, ibadetle, hukukla ilgili kaidelerle bile meşgul olmadı.

O, çok iyi biliyordu ki hurafelerin temizlenmesi, ibadet ve hukukun uygulanması, yasakların tatbiki köklüce yerleşmiş bir imanı müteakiben, fazla bir gayret sarfetmeden ve hatta kendiliğinden gelecekti.[136]

2. İmanda İnkişaf

Bu bölümün başında, Mekke döneminin sadece imanı tebliğ dönemi olmayıp, aynı zamanda imanı geliştirme dönemi olduğuna dikkat çekmiştik. Öyleyse imanın gelişmesi ne demektir?

---

133 İbn Hişam, s. 170-172.

134 a.e., s. 189.

135 a.e., s. 172.

136 İlerde, Hz. Peygamberin, mücadelesi en ziyade zor ve gerçek bir âfet olan içki kullanma alışkanlığını kaldırmada nasıl bir kolaylıkla muvaffak olduğunu göreceğiz. Bu kolaylığa, yasaklamayı vicdanlara iyice kök salmış bir îmâna dayandırmakla ulaşmıştı. Halbuki 20. asırda Amerika, içki ile mücadeleyi yasaklayıcı kanunlarına dayanarak yürüttüğü için başarısızlığa uğramıştır.

Bu, imanla ilgili prensiplerin, teferruatlarıyla birlikte, İslâmî şekliyle birçok safhalar halinde sunulmasını ifade eder. Hiçbir iman esası, bir defada tam olarak tebliğ edilmemiştir. Şurası açıktır ki, İslâm imanının her bir rüknü, bir kısım teferruata şâmildir ki o rükün bu teferruatla "İslâmî iman" olma vasfını kazanır. Şu halde Müslüman olmak için, iman konusuna giren her meselede İslâmî telakkiye sahip olmak gerekmektedir. Söz gelimi, Allah inancı olmayan din yoktur. Ama Allah'ı, Hıristiyanların anlayışı başka, mecusilerinki başka. Şu halde İslâm'a has olan Allah inancı, Allah'a izafe edilen bir kısım sıfatlar ve telakkilerle diğer dinlerin Allah inancından ayrılacaktır.

İslâm âmentüsüne giren herbir rükünle ilgili telakkinin takip ettiği gelişme seyrini derinlemesine incelemek, şüphesiz ayrı bir çalışma. Şu anda bizim gayemiz o değil. Burada biz, "tedrîcî gelişme" ve "insanların hâlet-i ruhiyelerini nazar-ı itibara alma"nın, imanı tebliğde aynı şekilde muteber olduklarını söylemek için Allah'a iman telakkisindeki gelişmeyi göstermek istiyoruz.

İmdi, Müslümanın Allah'ı nasıldır?

72. İslâm'da Allah, Ona izafe edilen bir kısım vasıflarla kavranabilir. Kur'ân-ı Kerîm bu vasıflara *el-Esmau'l-Hüsnâ* (en güzel isimler) der.[137] Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bunların 99 adet olduğunu söyler.[138]

Allah İslâm öncesinde Mekkelilerce biliniyordu. Kur'ân-ı Kerîm bu durumu birçok âyetiyle dile getirir.[139] Fakat, bu âyetlerin tanıtmasına göre, onların inancında Allah yaratıcı ve yüce bir rızık vericidir. Onlar bu isimlere, ciddi tehlike zamanlarında başvuruyorlardı.[140]

Kısacası, Mekkelilerin Allah telakkisi İslâm'ınkinden ciddi şekilde farklı idi. Bir yandan onlar, İslâm'ın Allah'a izafe ettiği bir kısım sıfatları tanımıyorlardı, meselâ, *Rahman* gibi,[141] diğer yandan da bâtıl telakkiler

---

[137] Bkz. Tâhâ, 20/8

[138] İbn Mace, Dua 10. (3861.h).

[139] Bkz. Ra'd, 13/16; Ankebût, 29/61-63; Lokman, 31/25

[140] Bkz. Yûnus, 10/22; Nahl, 16/53

[141] Nitekim Hudeybiye sulhu imzalanırken, Besmelenin kullanılmasına karşı çıktılar. Gerekçeleri onda *Rahmân* sıfatının geçmesi idi, "Biz Rahman'ı tanımıyoruz" demişlerdi. Hz. Peygamber, cahiliye Besmelesi olan بِسْمِكَ اللّٰهُمَّ 'yi kabul etti (Müslim, Cihad 93; İbn Sa'd I/1, 108).

taşıyorlardı. Meselâ, Allah'ın onları, diğer yardımcı ilâhlara da tapınmalarını yasaklamadığına inanıyorlardı. Ve şöyle söylüyorlardı: "*Eğer Allah dileseydi ne biz, ne de atalarımız müşrik olmazdık ve herhangi bir şeyi haram da kılmazdık.*" (En'am, 6/148)

İmdi, mükemmel bir imanî tebliğ için, Peygamberin vazifesi, bir yandan mevcut olan ve İslâm'la çalışmayan kısma dayanırken, diğer taraftan da hatalı kısımları tashihten ibaretti.

Hülasa, o, Allah'ı Mekkelilerce en iyi tanınan isimleriyle takdim etmekle başlayıp bir kısım tashihler yaparak ilerledi ve tam bir Allah tavsifi vererek hedefe vardı:

1. Mekke'deki ilk vahiylerde, Kur'ân, Allah'ı ekseriya o devrin Araplarınca en iyi bilinen, en çok kullanılan ve sevilen ismi olan Rab ismiyle zikretmiştir.[142]

2. İlk vahiyde Allah'ın zikredilen vasıfları "Yaratıcı" ve "Kerim (cömert)" olmaktı.[143] Bunlar, cahiliye Arablarınca Allah'a izafe edilen iki vasıftı.[144]

3. Üçüncü vahiyde Allah, "*Şu Beytin* (Kâbe'nin) *Rabbi olarak takdim edilmiştir.*" (Kureyş, 106/3) Nitekim o zaman Araplar Kâbe'yi fevkalâde takdis ediyorlar ve Hz. İbrâhim'in inşa ettiğine inanıyorlardı.

4. "Allah" ismi ilk defa yedinci vahiyde ortaya çıkmıştır.[145]

5. Rahmân (rızık veren) ismi –ki Mekkeliler reddedip bu isimle Allah'ı tanımadıklarını söylemişlerdi– ilk defa 26. vahiyle (Fatiha suresinde) gelmiştir.[146]

Rahîm ismi de ilk defa 46. vahiyde[147] ve Alîm ismi 52. vahiyde, [148] Basîr ismi 68. vahiyde[149] gelmiştir vs.

---

142 "*Rabb*" kelimesi, reis, sahip, efendi manalarına gelir. Nitekim Arablar *Rabbu'l-beyt* (evin sahibi, efendisi) tabirini kullanırlar. Taifliler putlarına "Rabbe" diyorlardı (İbn Manzur, Lisanu'l-Arab 1, 1385).

143 Bkz. Alak, 96/1-3

144 Bkz. Ra'd, 13/16)

145 Bkz. Şems 91/13

146 Bkz. Nebe' 78/37-38

147 Bkz. Fatiha, 1/1

148 Bkz. Saffat, 37/4

149 Bkz. Furkan 25/20

6. "İslâm'ın İlâhı"nı en has isimleriyle tanıtan *İhlâs Sûresi* 44. vahiy olarak bilinmektedir.[150]

73. Burada, Mekkelilerin meçhulü olduğunu söylediğimiz bazı sıfatları ihtiva eden ve ilk nazil olan dahil, bütün sûrelerin başında yer alan *Besmele* misal gösterilerek söylediğimize itiraz edilemez. Çünkü, bir taraftan bu, nüzul sırası itibarıyla 69. olan Neml Sûresinde yer alan muahhar bir vahiydir.[151] Ve –bir kısım yorumlara göre– sûrelerin başına, Hz. Osman (radıyallahu anh) zamanında, Kur'ân'ı istinsah eden müstensihler tarafından Hz. Osman'ın emriyle, her sûreyi bir öncekinden ayırmak maksadıyla konmuştur,[152] diğer taraftan, Besmele de belli bir inkişafa mazhar olarak son şeklini almıştır. Bunu gösteren bir rivâyeti İbn Sa'd'dan aynen kaydediyoruz:

"Bidâyette, Allah Resûlü, Kureyşlilerin kullandığı بِسْمِكَ اللّٰهُمَّ formülünü kullanıyordu. Bu hal, kendisine şu âyet nazil oluncaya kadar devam etti:

وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَاۜ إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ "(Nuh) *dedi ki: Binin içerisine! Onun akması da, durması da Allah'ın adıyladır...*" (Hud, 41) Bundan sonra Aleyhissalâtu Vesselâm بِسْمِ اللّٰهِ (Allah'ın adına) tabirini kullanmaya başladı. Bu hal şu âyetin gelişine kadar devam etti:

قُلِ ادْعُوا اللّٰهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَۜ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَآءُ الْحُسْنٰى "*De ki: Gerek Allah diye* (ad verip) *çağırın, gerek Rahman diye* (ad verip) *çağırın, hangisi ile çağırırsanız nihâyet en güzel isimler O'nundur.*" (İsrâ, 110) Bundan sonra Resûlullah "Bismillahirrahman" formülünü kullanmaya başladı. Bu hal şu âyetin inmesine kadar devam etti:

إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمٰنَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيم (O gerçekten, Süleyman'dandır ve o, "Rahman ve Rahim olan Allah'ın Adıyla) diyerek başlamaktadır." (Neml, 30) Allah Resûlü, bundan sonra "*Bismillahirrahmanirrahim*" formülünü kullanmaya başladı."[153]

---

150 Bkz. İhlas, 112/1-4

151 Bkz. Neml, 27/30 .

152 Beyhaki, a.g.e., 2, 42. Şafiilere göre, Besmele, her sûrenin ayrılmaz parçasıdır (Mesela bak. Zemahşeri, Keşşaf 1, 1). Usulcüler sûrelerin başında besmelenin tevkîfî olduğunu esas kabul ederler. Bunun münakaşası bizi ilgilendirmez.

153 İbn Sa'd I/2, 19.

74. Bu misal bize, bir kere daha, Hz. Peygamberin metodundaki hususiyeti göstermektedir: Muhatabın halet-i ruhiyesini nazar-ı itibara almak, önceden bilinen ve alışılmış olan ve kendisininki ile de tezada düşmeyen unsurlarla başlayıp sonra bunları tashih ederek, tamamlayarak en iyiye ve en mükemmele ulaşmak.

Gelecek bahiste, bu nevi bir gelişmeyi amele müteallik sahada göreceğiz.

3. İbadetlerin Tedrîcî Tebliği

İbadetlere müteallik emirlerin hemen hemen tamamı Medine'de gelmiştir. Bunlar hakkında da aynı şekilde, sadece tarihi bir sıra değil, aynı zamanda daha basit ve kolaydan daha zora doğru bir tedric mevcuttur. Bunlardan her biri, son şeklini, yani bugünkü bilinen halini almazdan önce belli bir gelişme safhasından geçmiştir.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), İslâm'ın pratik hayata intikalini, bu kısmını, yani hayat tarzının değişmesi gibi en zor olan kısmını, Blachère'in dediği gibi, "*âni bir değişim*" şeklinde değil, aksine, 'hissedilmeyen bir gelişim" şeklinde gerçekleştirdi.[154]

İbadetler arasında mevcut olan tarihi sıradaki terbiyevî gayeyi görebilmek için, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın Mu'az İbn Cebel'e (radıyallahu anh) olan tavsiyesine bir göz atmamız gerekmektedir. İslâm'ın neşri için Yemen'e hareketinden önce Hz. Peygamber, Mu'az'a der ki: "Ey Mu'az! bu memleketin ahalisini önce, Allah'tan başka ilah olmadığını ve benim O'nun elçisi olduğumu tasdike çağır, eğer onlar bu davete uyarlarsa onlara, Allah'ın, her gün ve her gece için beş vakit namazı emrettiğini öğret. Eğer onlar bunları yerine getirirlerse, onlara, Allah'ın, zenginlerin malından bir miktarını Zekat olarak vermelerini emrettiğini öğret."[155] İslâm âlimleri hadisten şu hükmü de çıkarmışlardır: "Başkalarını İslâm'a çağırırken tedrîcî hareket etmelidir. Yapılması gereken hususların hepsi birden söylenecek olursa, miktarın çokluğu, yenilerin girmesini engelleyebilir."[156]

[154] Blachère, Le Problème Muhammedien, p. 43.
[155] Buhârî Zekat 1, Nesai Zekat 1, (5, 3)
[156] Sindi, Haşiye 5, 3.

75. Şimdi, farzediliş sırasına göre, belli başlı ibadetlerin gelişim seyrini göstermeye çalışacağız.

a) Namazda Tedric:

Mekke'de uygulanan yegâne ibadet namazdı. Beş vakit namazı emreden âyetler, Mekke devrinin sonlarına doğru Mirac sırasında gelmişti.[157] Ancak şurası bilinen bir husus ki, Hz. Peygamber ve Müslümanlar, nübüvvetin başından beri namaz kılıyorlardı.[158] Miraçtan önce gelmiş olan bazı âyetler Hz. Peygamberi ifrattan menediyordu.[159] Zira öylesine çok namaz kılıyordu ki, ayakları şişiyordu ve Mekkelilerin tenkitlerine sebep oluyordu.[160]

Miractan önce farz olan namaz günde iki vakit idi. Güneş doğmadan ve batmadan önce kılınan namazlardı ve her ikisi de ikişer rek'atti.[161] Hicretin ilk yılında bunlar dört rek'ata çıktılar.[162]

Ayrıca bidâyette namaz, çok serbest bir tarzda kılınıyordu: "Musalliler, namaz esnasında birbirleriyle selamlaşabiliyor, yandakine hususi işlerinden bahsedebiliyordu. Bu durum şu âyet nazil oluncaya kadar devam etti:

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ "Namazlara ve bilhassa orta namazına devam edin. Allah'ın divanına tam huşu ve taatle durun." (Bakara, 238) Bu âyetten sonra, namazda sükût etmemiz emredildi."[163] Bu tashih, Müslim'in bir rivâyetine göre, Medine'ye Hicretten sonra yapılmış olmalı.[164]

---

157 Beyhaki, a.g.e., 1, 360.
158 İbn Hişam s. 163.
159 Müzzemmil 2-4; Taha 1-2
160 İbn Kesir, Tefsir 4, 494.
161 Süheyli, Ravzu'l-Unf 1, 162; İbn Hişam s.161; Müslim, Salat 1.
162 Buhârî, Menakıbu'l-Ensar 48; Nesai Salat 3, (1, 225) Taberî 2, 452; İbn Hişam, s. 161; Müslim, Salat 2.
163 Buhârî, Amel fi's-Salat 2; Müslim, Mesacid 33.-35.
164 Müslim, Mesacid 34.

b) Oruçta Tedric:

Mekke'de, oruçla ilgili hiçbir vahiy gelmedi. Medine'ye Hicretten sonra, müteakip senenin Muharrem ayında, Yahudilerin, ayın onunda Aşure dedikleri bir oruç tuttuklarını gördü. Alayhissalatu Vesselam, bu günü niye tefrik ettiklerini sordu. Onlar: "Bu, Allah'ın Firavun'u denizde boğduğu ve Hz. Mûsa'yı kurtardığı gündür. Hz. Mûsa o gün Allah'a şükür için oruç tutmuştur. O zamandan beri biz de o gün oruç tutarız" dediler.

76. Resûlullah da, Müslümanlara o gün oruç tutmalarını emretti ve şöyle dedi: "Ben, kardeşim Mûsa'nın sünnetine uymaya daha layıkım."[165] Ve Müslümanlar o günlerde oruç tutmaya başladılar.

Sonra Hz. Peygamber, Hıristiyanların elli gün oruç tuttuklarını görünce, kendi dininde de böyle bir orucun olmasını arzu etti. Derken Hicretin ikinci yılında, Şaban ayında,[166] orucu emreden âyet nazil oldu.[167]

c) Zekatta Tedric:

İlk vahiylerden itibaren, Kur'ân, Müminleri yetim ve fakirlere maddi yardımlarda bulunmaya davet ediyor, [168] bunu yapanları övüyor, cimrilik yapanı da kınıyor ve hatta tehdit ediyordu.[169] Fakat bunlar bir farz, bir mecburiyet ifade etmiyordu.

Zekatın farziyeti, Hz. Peygamber tarafından Hicretin ikinci yılında ilan edildi. İlk mecburiyet zekâtu'l-fıtrla ilgili idi, Ramazan Bayramına mahsus bir vergi olarak, bir kişinin bir günlük gıdası olacak bir miktardaydı ve bir fakire verilmesi gerekiyordu.[170]

Bu emirden sonra, zekâtın kesin olarak emredilmesi için yedi yıl beklemek gerekti: Hicretin dokuzuncu senesinde,[171] mallar üzerine şer'i vergi olan zekât emredildi.[172]

---

165 Taberî 2, 478 (Aşure orucu hakkında geniş bilgi için *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* adlı kitabımız görülebilir 9, 460-465.)

166 İbn Sa'd, 1/2, 8.

167 Bkz. Bakara, 2/179

168 İbn Sa'd I/2, 8; Taberî 2, 479.

169 Bkz. Mâûn, 107/1-7

170 Hamidullah, Initiation á l'Islâm, p. 203

171 Taberî, 3, 179.

172 Bkz. Tevbe, 9/104

4. Bazı İctimai Reformlar (Islahat)

77. İçtimai hayatı ilgilendiren bir kısım ıslâhat, umumiyetle, Medine döneminin sonlarında, askeri ve siyasi zaferler elde ettikten sonra gerçekleştirilmiştir. Bu açıdan, Hicretin 7. senesi ayrı bir önem taşır. Bu ehemmiyet, bir yandan, siyasi sahada Mekkelilerle bir "*Feth-i Mübin* (Parlak bir zafer)" (Feth, 48/1) olarak akdedilmiş olan Hudeybiye sulhünden, diğer taraftan da bu siyasi zaferin bir neticesi olarak vazedilen kanunlar ve ictimai planda gerçekleştirilen reformlardan ileri gelir.

Misal olarak, burada, mut'a nikâhı denen muvakkat nikâh'ın yasaklanmasını,[173] bir kısım hayvanların: ehli eşek, katır ve kesici diş taşıyan yırtıcı hayvanların, pençeli kuşların vs. etlerinin yasaklanmasını,[174] altın mukabilinde altının alınıp satılması, gümüş mukabilinde gümüşün alınıp satılmasının yasaklanmasını zikredebiliriz.[175]

Aleyhissalâtu Vesselâm ganimetle ilgili beş yasak daha ilan etti:

1. Hamile olan esirlerle cinsi münasebet,

2. Hamile olup olmadığından emin olunmayan esire ile cinsi münasebet,

3. Taksimden önce ganimetten satış yapmak,

4. Ganimet olan bir bineği, onu iyice yıpratıncaya kadar kullandıktan sonra ganimet malları arasına koymak,

5. Ganimetten bir giyeceği eskiyip yırtılıncaya kadar kullandıktan sonra ganimete koymak.[176]

5. Takvimde Reform

78. Hz. Peygamber, bidâyette, takvim hususunda çevrenin geleneğine uyuyordu. Taberî'nin bir rivâyetine göre, Hicretten hemen sonra, "hatta Hicret yılı içerisinde", mektupları ve akitleri bir çağın hareket nok-

---

[173] Müslim, Nikah 21.
[174] İbn Sa'd I/2, 82.
[175] İbn Hişam, s. 795.
[176] İbn Hişam, s. 795; İbn Sa'd II/1, 83.

tası olarak, o yıldan başlatarak tarihlemeyi emretmiştir.[177]

Taberî'nin bu rivâyeti münakaşalı olsa da, şu husus kesinlikle bilinmektedir: Gerçek takvim reformu Hicretin onuncu yılında gerçekleşti ve Aleyhissalâtu Vesselâm bunu, Veda Haccı sırasında, vefatından üç ay kadar önce ilân etti:

"Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, Allah'a göre ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır. Bu dosdoğru bir nizamdır. Öyleyse o aylar içinde kendinize yazık etmeyin. Topyekün sizinle savaşan putperestlerle siz de topyekün savaşın, Allah'ın sakınanlarla beraber olduğunu bilin. Sapıtmak için haram ayların yerlerini değiştirmek, küfürde gerçekten ileri gitmektir. İnkâr edenler, Allah'ın haram kıldığı ayların sayısına uydurmak için, onu bir yıl haram, bir yıl helâl sayıyor. Böylece Allah'ın haram kıldığını helâl kılıyorlar. Kötü işleri kendilerine güzel göründü..." (Tevbe, 9/36-37)

Yani Hz. Peygamber, bu vahiy gelinceye kadar takvim işinde, görüldüğü üzere, âyet-i kerimece **küfürde ileri gitmek** olarak tavsif edilen "nesî-"li takvime (hac mevsimini ticarete elverişli aylara rastlatmak için hesaplamada bazı oyunlar yapılan bir takvim) uymuştur.

6. Alkollü İçkilerin Yasaklanması

79. Alkollü içkilerin yasaklanış tarzıyla ilgili örnek, sinsice kökleşmiş alışkanlıklardaki reformlarda ve günlük amellerdeki reformlarda takip ettiği metodları gösterme bakımdan mukni bir misal teşkil eder.

O devrin Arapları çok alkol istihlak ediyorlardı. Onu bir hamlede yasaklamak hemen hemen imkânsızdı. Hz. Peygamber onu yasaklama işini dört safhada gerçekleştirdi:

1. Konuyla ilgili ilk vahiy Mekkîdir. Bunda alkol yasaklanmış değildir, sadece o meseleye dikkat çekme mevzubahistir: "*Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden şerbet, şıra ve güzel rızık elde edersiniz. Düşünen millet için bunda ibret vardır.*" (Nahl, 16/67)

---

[177] Taberî 2, 452. Müellif, bu mevzudaki münakaşayı kaydeder (P. 454-457). Buna göre bazıları hicri takvimi Hz. Ömer'in vazettiğini, bazıları da Hz. Ebû Bekir'in vazettiğini söylemiştir.

2. Medine'de Hz. Ömer'in alkolle ilgili bir sorusu üzerine, şu âyet cevap verdi: "(İnananlar) *sana alkollü içkiler ve kumar oyunu hakkında soruyorlar.* (Onlara) *şöyle cevap ver: Her ikisinde de insanlar için hem büyük günah ve hem de fayda var.* (Fakat) *günahı faydasından daha büyüktür.*" (Bakara, 2/219)

3. Dikkat edilirse burada da mutlak bir yasaklama yok. Birçoğu "günah var" diyerek içmeyi terkediyor, bir kısmı da: "Faydası var" diyerek içmeye devam ediyor. Fakat bir gün Abdurrahman İbn Avf (radıyallahu anh), dostlarına bir ziyafet verir. Yemekten sonra namazda imamlık yapar. Namaz esnasında sarhoşluğun tesiriyle, Kur'ân tilâvetinde hata yapar. Hz. Ömer başta, Ashâbtan bazıları, içki hakkında kesin bir açıklık dilerler.[178] Bu hâdise üzerine şu müteakip âyet nazil olur: "*Ey iman edenler! Sarhoş olduğunuz zaman, söylediğinizi anlar hale gelmezden önce namaza yaklaşmayın.*" (Nisâ, 4/43)

Böylece, hiçbir tereddüde mahal kalmadan, namaz vakitlerinde içki yasaklanmış oldu. Fiilen de bu ancak yatsı namazından sonra mümkün olabilirdi.[179]

4. İçenlerin sayısı iyice azalmıştı, ama yine de geceleyin içenler vardı. Gerçi bunlar da az içmeye alışmışlardı.

80. Birgün, Utban İbn Malik'in düğün yemeği sırasında, asalet üzerine, muhâcirlerle Ensar arasında çıkan bir münakaşa, sarhoşluğun tesiriyle tartışma ve ağız kavgasına döküldü. Çıkan arbedede yaralananlar bile oldu.[180] Bu hâdise üzerine, sarhoş edici içkiler mutlak şekilde haram edildi: "Ey iman edenler! İçki, kumar, putlar ve fal okları şüphesiz şeytanın işi pisliklerdir. Bunlardan kaçının ki saadete eresiniz. Şeytan şüphesiz içki ve kumar yüzünden aranıza düşmanlık ve kin sokmak ve sizi Allah'ı anmaktan, namazdan alıkoymak ister, artık bunlardan vazgeçtiniz değil mi?"[181]

Böylece sarhoş edici bütün içkiler hammaddesi ne olursa olsun: Üzüm,

---

[178] İbn Kesir, Tefsir, 2, 292.
[179] İbn Kesir a.g.e. 2, 293.
[180] Müslim, Fezailu's-Sahabe, 43.
[181] Bkz. Maide, 5/90-91

arpa, mısır, bal, vs.[182] yasaklanmış oldu.[183] Hz. Peygamber Aleyhisselatı Vesselam'ın bundan sonra her çeşit sarhoş ediciyi *(hamr'ı),* kötülüklerin anası *(ümmü'l-habâis)* ilan ederek, İslâm'ın bu mevzudaki tavizsiz siyasetini belirleyip meseleye nihâi noktayı koymuştur:

Enes (radıyallahu anh) anlatıyor:

"Hz. Peygamber 'hamr' mevzuunda on kişiyi lanetledi: Şarap yapmak üzere üzümün suyunu sıkan, şarap yapmak üzere üzümün suyunu sıktıran, kendisine sıkılan, şarabı taşıyan, kendisine şarap taşınan, sonra da satan (bizzat veya vekâleten), kendisi için satın alınan, şarap ikram eden (sâki), kendisine ikram olunan, şarabın bedelini yiyen."[184]

---

182 Müslim, Eşribe, 70-71 .

183 İçkinin yasaklanmasında Hz. Peygamberin takip ettiği siyasetin teferruatlı olarak tahlilini *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* adlı eserimizde bulabilirsiniz (8, 157-173).

184 Tirmizi, Büyû 59, (1295), İbn Mace, Eşribe 6 (3381) (Geniş bilgi için, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi görülmelidir. (8, 157).

İkinci Bölüm

PEYGAMBER'İN MUHATAPLARI

PEYGAMBER'İN MUHATAPLARI

Birinci Kısım

UMUMİ PRENSİPLER

81. Hz. Peygamber'in (aleyhissalâtu vesselâm) prensiplerinden biri, insanın içinde bulunduğu şartları nazar-ı itibara almaktı: Fikrî seviyesi, alışkanlıkları, telakkileri, ferdî temayülleri, anlayış kapasitesi vs. İşte bundan dolayıdır ki, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın tavrı, muhataptan muhataba ciddi şekilde değişmektedir.

Nitekim şöyle buyurmuştur: أَنْزِلُوا النَّاسَ مَنَازِلَهُم "İnsanlara derecelerine göre muamele edin."[1] Burada derece (menazil) kelimesi, mutlak bir şekilde kullanılmıştır, tahdit, kayıt, tarif konulmamıştır. Öyleyse, insanlar arasında mevcut olan bütün farklılıkları içine alır. Bizzat Kur'ân-ı Kerîm de muhatabın şartlarına ve samimiyetlerine göre hareket etmeyi emretmiştir:

اُدْعُ إِلٰى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ "(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır; onlarla en güzel şekilde tartış. Doğrusu Rabbin, kendi yolundan sapanları daha iyi bilir." (Nahl, 16/125)

Bu âyeti tefsir edenler, insanları başlıca üç gruba ayırırlar:

1) Hakikatı arayanlar. Bunlara hikmetle yani kesin delil ve hüccetle konuşmak gerekir.

---

[1] Ebû Davud, Edeb 23, Münavi, Feyzu'l-Kadir 3, 57.

2) Anlayıp kavramasını beceren vasat insanlar. İnsanlığın büyük çoğunluğunu bunlar teşkil eder. Bunlara güzel mevizelerle konuşmak gerekir.

3) Üçüncü kısım, münakaşa ve cedelleşmeyi seven insanlardır. Bunlar inatçı ve muhteristirler. Bunlarla deliller refakatinde en güzel şekilde münakaşa etmek gerekir.[2]

Farklı grupları tahlile geçmeden, herkes karşısında muteber olan bazı umumi düsturları inceleyebiliriz:

1. Muhataba Göre Farklı Davranış

82. Bu, Resûlullah'ı aynı soruya az çok farklı cevap vermeye sevkeden birinci derecede ehemmiyetli bir prensiptir.

Mesela, birgün bir yaşlı kadın, Allah nezdinde en makbul amelin ne olduğunu sormuştu. Onun için bu, günde yüz kere Allahü Ekber, Sübhanallah, Elhamdülillah demekti.[3] Bu, bir diğer şahıs için "oruç" idi.[4] Bir üçüncü kimse için bu "cihad" dı.[5] Bir kadın için de hac, cihaddan daha üstündü.[6] Cihaddan daha üstün bir ameli-belki de cihaddan kaçmak için-soran bir adam için "cihad", eşi olmayan bir amel'di.[7]

Yaşlı ebeveynini yapayalnız bırakmış cihada gitmek isteyen bir kimse için onlara hizmet cihaddan daha üstündü.[8]

Bu konuda misal çoktur. Hepsini sayıp mevzuyu uzatmak gereksiz olur. Biz Hz. Peygamberi aynı prensip gereği, Mekke'nin meşhur pehlivanı Rukâna İbn Abdi Yezid ile güreşir görebiliyoruz. Çünkü böylesi nezdinde isbatlayıcı en mukni delil pazı gücüdür.[9]

Aleyhissalâtu Vesselâm, aynı şekilde, nazarında üstünlüğün ölçüsü edebiyat olan bir kısım bedevinin talebi üzerine, mufahara (edebi yarışma) yapmayı kabul etti.

---

2 Râzî, a.g.e., 20, 139. Keza bak. Çantay, Meal 1, 366.
3 İbn Mace, Edeb 56, (3810. h).
4 Nesai, Sıyam 43.
5 Buhârî, Cihad, 2.
6 a.e., Cezau's-Sayd, 26.
7 Nesai, Cihad, 17.
8 Buhârî, Cihad, 138.
9 İbn Hişam s. 262.-263.

83. Kezâ, yine bu düstur gereği, Resûlullah ganimet dağıtımını bazen eşitliğe aykırı şekilde yaptırıyordu. "Çünkü", diyordu, "ben imanı henüz zayıf olanlara, eski mühtedilere nazaran daha çok veriyorum." Bu tutum bazan münakaşalara bile sebep olmuştur.[10]

Hz. Âişe (radıyallahu anhâ) anlatıyor: "Birgün Hz. Ebû Bekir, yanıma girmek için Aleyhissalâtu Vesselâm'dan izin istedi: Resûlullah o sırada yatağında idi, bacakları açıktı. Kabul buyurdu, Ebû Bekir girdi. Sonra Hz. Ömer kapıyı çaldı, onu da kabul buyurdu. Bir müddet sonra Hz. Osman kapıyı çaldı. Bunun üzerine Aleyhissalâtu Vesselâm kalktı, kılık kıyafetine çeki düzen verdi, bacaklarını örttü, oturdu ve Hz. Osman'a da izin verdi. Onlar gittikten sonra Aişe, Hz. Osman'a karşı davranışının değişme sebebini sordu: Resûlullah cevap verdi: "Çünkü Osman çok hürmetkâr bir insandır. Osman'ı bulunduğum vaziyette içeri alsam, isteğini söylemek üzere girmekten vazgeçeceğinden korktum."[11]

2. Muhatabın Psikolojik Şartlarına Göre Davranmak

84. Birçok durumlarda Resûlullah'ın aksülameli, muhatabın davranışındaki değere değil, içinde bulunduğu psikolojik şartlara bakıyordu. Bu hususta da misal çoktur. Birkaç tanesini kaydediyoruz: Bedir'de, dağılmış Mekke'lilerin takipi sırasında, Aleyhissalâtu Vesselâm bazı yakınlarının öldürülmemesi direktifini verdi. Bu savaşta babasının, amcasının ve kardeşinin öldürülmüş olmasından dolayı pek üzgün olan Ebû Huzeyfe İbn Utbe, isyankâr bir havaya girip, "Biz babalarımızı, kardeşlerimizi, amcalarımızı öldürüyoruz. O bize 'Amcamı öldürmeyin!' diyor. Allah'a kasem olsun! Eğer Abbas'la karşılaşırsam, kellesine ilk kılıç darbesini ben indireceğim" der. Bu saygısızlık karşısında Hz. Ömer, Ebû Huzeyfe'yi öldürmek için izin ister, "Bu münâfık ve kâfir oldu" der. Hz. Peygamber: "O ne kâfir, ne de münâfık oldu. O babasının, kardeşinin, amcasının ölümünden duyduğu üzüntüyle böyle konuştu" der.[12]

Hz. Âişe (radıyallahu anhâ), İfk hadisesindeki masumluğunu ilan eden

---

[10] Bak. Nu. 161-165.

[11] Müslim, Fezâilu's-Sahâbe, 27.

[12] Taberî, 2, 507.

vahiyden sonra Hz. Peygambere kahırlı kahırlı konuşmaya başlamıştı. Babası Hz. Ebû Bekir, bu sözleri işitince, üzerine yürüyüp elleriyle ağzını kapadı ve: "Dilin kopsun!" diye beddua etti. Hz. Peygamber müdahale ederek: "Hayır, bırak onu, konuşsun. O, gerçekten büyük bir üzüntü yaşadı" dedi.[13] Esasen, âyet-i kerime dahi, Hz. Âişe gibi, zulme maruz kalanlara, biraz boşalma, psikolojik rahatlama cevazı vermektedir: "*Allah, kendisine zulmedilen dışında* (hiç kimse tarafından) *açıkça kötü söz söylenmesini sevmez. Doğrusu Allah işitendir, bilendir.*" (Nisâ, 4/148)

Bir defasında Hamza İbn Abdilmüttalib, sarhoşluğun tesiriyle bir devenin karnını deşmişti. Haber verilmesi üzerine Aleyhissalatu Vesselam onu görmeye geldi. Hamza'nın yanına gelince fevkalade öfkelendi. Hamza içkiden kızarmış gözlerini kendisine doğru çevirerek haykırdı.: "Sizler de kimsiniz, ecdadımın kölelerinden başka nesiniz?" Bu sözleri işiten Resûlullah, Hz. Hamza'nın sarhoş olduğunu anlayarak gerisin geri yürüyerek oradan uzaklaştı."[14]

3. Herkese Güleryüz

85. Hz. Peygamber, herkesi güleryüzle karşılardı, hatta nefret ettiklerini bile. Ashâbtan biri şöyle anlatır: "Aleyhissalâtu Vesselâm, ne tabii, ne arızi olarak hiçbir zaman sevimsiz olmadı. Hep şöyle derdi: 'Sizin en hayırlınız ahlâkı iyi olandır.'[15] Bir diğer sahabî de şöyle anlatır: "Resûlullahdan ne zaman bir şey istense hiç 'hayır' demezdi."[16] Bir diğeri itiraf eder ki "Ondan sadaka istemiştir, o da vermiştir, o iki kere daha istemiştir, o da tekrar her seferinde vermiştir ve sonunda şunu söylemiştir: 'Muhakkak ki, bu mal câzip ve hoştur. Kim ondan tok gönüllülükle alırsa mal ona mübarek kılınır. Kim de açgözlülükle alırsa mal, hakkında mübarek kılınmaz. Bu kimse yiyip de doymayan adama benzer."[17]

Müteakip misal bu konuda iyi bir örnektir: Hz. Âişe'nin anlatmasına

13 a.e., 3, 82.
14 Buhârî, Hums, 1.
15 Buhârî, Edeb 39.
16 Müslim, Fezâil, 56.
17 Müslim, Zekat, 96.

göre, bir adam Hz. Peygamberle konuşmak istemişti. Adamın geldiğini uzaktan görünce: "Kavminin ne menfur adamı" buyurdu. Adam huzuruna gelip oturunca Aleyhissalatu Vesselam iyi davranıp güleryüz gösterdi. Adam gidince Hz. Âişe, bu tezadın sebebini sordu. Aleyhissalâtu Vesselâm:

يَاعَائِشَةُ مَتٰى عَهِدْتَنِي فَحَّاشًا إِنَّ شَّرَّ النَّاسِ عِنْدَ اللهِ مَنْزِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ تَرَكَهُ النَّاسُ إِتِّقَاءَ شَرِّهِ

"Ey Âişe! Benim kaba davrandığımı hiç gördün mü? Kıyamet günü, Allah nazarında en fena kişi, şer ve belâsından korkarak kendinden insanların kaçtığı kimsedir" buyurdular.[18]

4. Kimseyi Yüzüne Karşı Tenkid Etmemek

86. Aleyhissalâtu Vesselâm, kimseyi, bir hatası sebebiyle yüzüne karşı tenkit etmemiştir. Fakat o hatadan, şahıs tasrih etmeksizin söz ederdi. Hz. Âişe: "Herhangi bir kimseden Aleyhissalâtu Vesselâm'a bir şey ulaşsa, hiçbir zaman: "Niçin falanca böyle söylemiş?" demezdi de: "İnsanlar niye böyle söylemiş?" derdi.[19] Hz. Enes, bu mevzuda bir örnek verir: "Bir adam, başının üstünde bir leke taşıyor olduğu halde Aleyhissalâtu Vesselâm'ın huzuruna çıkmıştı. Resûlullah'ın, insanlardan kendine gelen nahoş bir şey sebebiyle onları yüzlerine karşı pek nadir hallerde tenkitte bulunması hasebiyle hiçbir şey demedi. Adam çıkınca: "Buna söyleyin de, şu lekeyi temizlesin" buyurdu.[20]

5. Görme ve Düşünme Fırsatı Tanımak

87. Hz. Peygamber'in (aleyhissalâtu vesselâm) düsturlarından biri, müşriklere karşı müsamahakâr davranmaktı, tâ ki bunlar, sert ve kaba bir davranışları sebebiyle ilk temasta kaçıp gitmesinler. Hattâ hiçbir zaman zoraki bir İslâmlaşmaya zorlamadı.

Hadiseler, Hz. Peygamberin "İnsanlar, düşmanca hissiyat olmadan, İslâm'ı görme ve üzerinde düşünme fırsatı buldukları takdirde onu kolay-

---

18 Buhârî, Edeb, 38.
19 Ebû Dâvûd, Edeb, 6. (4788. H).
20 a.g.e., 4789. H.

ca benimseyecekleri" hususunda kesin bir kanaat sahibi olduğunda bize garanti vermektedir.

Bu husus, Medine döneminin ilk başında ortaya konan ve Medineli müşriklere de yer veren anayasanın bir maddesinde iyice gözükmektedir. Bir Batılı, bu maddeyle ilgili şu yorumu yapar: "Muhammed, şimdilik, putperestlerle de sulh içinde beraber olmayı kabullenmişti ki, istikbal onların İslâm'a girmelerini sağlayacaktı."[21]

Bu telakki, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın kendilerinden "dinî bir talep olmaksızın" müşriklerle ittifak yapmasına imkân verdi.[22] Ayrıca mevzubahis edeceğimiz birçok askerî seferlerde, İslâm ordusunda gayr-ı müslimler de vardı.[23]

Müşrikler, Mekke'nin Fethinden sonra bile, Müslümanlarla birlikte yıllık haclarını yapabiliyorlardı. Bu hal, Tevbe Sûresinin gelmesine kadar devam etti. Mekke'nin Fethinde Resûlullah'ın izhar ettiği müsamahayı açıklarken bir Batılı şunu söyler:

"*Kimsenin İslâm'ı benimsemeye zorlandığı gözükmüyor. Bazı putperestlerin varolmaya devam ettikleri bilinmektedir. Bilahare takipçilerinin dünya çapında yaptıkları üzere, Muhammed, dininin umumi bir hüsn-ü kabule mazhar olması için gerekli olan şartları sağlama, ve sonra da bu sağlanan şartları, –eşyanın tabiatına hakim nizamı bozmadan– tabii olan tesirlerini icra etmeye bırakma akıllılığını gösterdi.*"[24]

6. Burada, Müslümanlarla putperestlerin iyi ilişkiler kurmalarına imkân tanıyacak bir sulh havasının doğması için Aleyhissalâtu Vesselâm'ın gayretlerini gösterecek birkaç misal zikredeceğiz.

Biz, on yıllık bir sulh dönemini de derpiş eden Hudeybiye sulh anlaşmasını hayata geçirmek için Hz. Peygamberin gösterdiği gayrette bu gayeyi görmekteyiz. Hz. Peygamber, bu anlaşmayı, bir sulh havasının doğmasına ve Müslümanlarla putperestler arasında düşmanca olmayan münasebetlerin kurulmasına imkân verecek maddesi sebebiyle imzalamış-

---

21 Rodinson, Mahomet, p. 184.
22 Watt, Muhommet á Medine, p. 175.
23 Bak .no.199.
24 Radinson, Mahomet, p. 298.

tı. Fakat arkadaşları, en azından zahirde çok haysiyet kırıcı olan diğer maddelerine bakarak, elbirlik protesto ettiler, hem de en sert şekilde.[25]

88. Nitekim, istenen olmuş, sulh atmosferi gerçekleşmişti. İki cemaat arasında ticaret, akrabalık, dostluk münasebetleri başlamıştı. Mekkeliler, hiçbir korku duymadan Medine'ye gelmeye başladılar. Liderleri Ebû Süfyan'ın bile oraya geldiğine şahid oluyoruz.[26] Mekke'nin ulu kumandanı, Suriye ve İran'ın müstakbel fâtihi Halid İbn Velid ve keza müstakbel Mısır fâtihi Amr İbn el-Âs'ın İslâmla şereflenmeleri bu anlaşmanın meyveleri oldu.[27]

89. Burada yeri gelmişken bir kere daha hatırlatalım ki, Hz. Peygamberin bir kısım evlilikleri de aynı gayeyi hedefliyordu: dostça münasebetlerin gelişmesine imkân sağlayan sulh ortamını sağlamak.

Hudeybiye anlaşmasını takip eden senede, Kâbe'yi ziyaret sırasında, Meymune Bintü'l-Haris'le evlenme vesilesiyle, Hz. Peygamberin Mekkelilere yaptığı davette de aynı gayenin mevcudiyetini söyleyebiliriz. Ancak Mekkeliler bunu reddettiler.[28]

Resûlullah'ın, kıtlık esnasında Mekkelilere gönderdiği 500 dinarlık yardım[29] Mekke'nin ellerinde kalan derilerini buğday mukabilinde satın alması[30] vs. hep aynı gayeyi hedefliyordu.

Hz. Peygamber'in (aleyhissalâtu vesselâm) fertler karşısındaki tutumu da, gruplar karşısındaki siyasetine benziyordu. O, ferdleri, Müslümanları yaşayışları esnasında görüp, İslâm'ı öğrenmelerine imkân tanıyacak şartların içine koymaya gayret ediyordu. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm, Aleyhissalâtu Vesselâm'a;

وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلاَمَ اللهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ "Eğer putperestler arasında senden himaye isteyen olursa, Allah'ın kelamını işitinceye kadar ona himaye ver." (Tevbe, 9/6) emrediyordu.

---

[25] Vâkıdî, a.g.e. 2, 608.
[26] Vâkıdî a. e, 3, 791.
[27] a.e., 2, 743.-745.
[28] a.g.e., 2, 739.
[29] Serahsi, Şerhu Siyeri'l-Kebir 1, 96.
[30] a.e., 1, 97.

90. Bu konuda, Hz. Peygamber'in takip ettiği metodu görmek için zikredilmeye değer çok örnek var. Bazılarını kaydedeceğiz.

Önce belirtmek isteriz: Henüz Müslüman olmayan Araplara, İslâmî hayatın tesirli yönünü göstermek için mescid en iyi vasıtalardan biri olmalıdır. Müslümanlar orada toplanıyorlar, günde beş defa Peygamberin arkasında tam bir huzur ve sükûnet içerisinde saf olup cemaatle namaz kılıyorlardı. Orada Kur'ân okunuyordu, orada Hz. Peygamber, din ve diğer işler hakkında konuşuyordu. Bütün bunlar, böyle bir şeyi hiç görmemiş olan bedeviler üzerinde gerçekten tesir hasıl eden şeylerdi.

Bu sebepten dolayı, mescid hem hapishane, hem de taşradan gelen yabancıların ağırlanma yeri olarak da kullanılmıştır.[31]

91. İşte Sümâme İbn Üsal misali. Bu zat, Beni Hanif kabilesinden getirilmiş bir mahpustu. Mescidin direklerinden birine bağlanmıştı. Orada üç gün kaldı. Hergün Aleyhissalâtu Vesselâm yanına gelip aynı şeyleri söylüyordu: "Ey Sümame! Başına gelecek şey hususunda ne düşünüyorsun?" Sümame'nin cevabı ve bu esnada yaptığı teklif de her gün aynı idi: "Ey Muhammed iyilik bekliyorum. Eğer beni öldürürsen kan dökmüş bir adamı cezalandırmış olursun. Beni affdersen, sana minnettar kalacak birini affetmiş olursun. Eğer para istersen dilediğini iste." Üçüncü gün, Hz. Peygamber, aynı cevabı aldıktan sonra Sümâme'yi meccanen salıverdi. O zaman Sümâme, hemen mescide yakın bir su kaynağına gitti, orada yıkandı, mescide geri gelerek Müslümanlığını ilan etti. Ve ilave etti: "Ey Muhammed, şu ana kadar, arz üzerinde hiçbir kimsenin yüzü, nazarımda sizinki kadar menfur değildi. Şimdi ise yüzünüz, en çok sevdiğim insanın yüzü oldu."[32] Böylece kazanılan Sümâme'nin yaptığı hizmetleri zikretmek, bizi mevzumuzdan uzaklaştırır.

Hatem-i Tâî'nin kızının misali de aynı. Aleyhissalâtu Vesselâm, onun için mescidin yanıbaşında müstakil bir çadır kurdurur. Üç gün boyu burada kalan kadın, Suriye'ye kaçmış olan kardeşine gitmek üzere müsaade taleb eder. Bunun üzerine Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şu cevapta bulunur: "Sen niçin, Allah ve Resûlü'nün önünden kaçan kardeşine git-

---

31 Diez. Mesgid, Encyclopédie de l'Islâm, 3, 377.

32 Buhârî, Megazi 70;İbn Hişam, s. 1053; Müslim, Cihad 59.

mek istersin?" Sonra hiçbir şey söylemeden kadıncağızı terketti. Kadın, üç gün daha aynı talepte bulundu, aynı cevabı aldı. Hz. Peygamber, kadının Müslümanları yeterince görme ve hatta gördükleri üzerinde düşünme fırsatı bulduğunu göz önüne alarak oradaki bir haftalık ikametinin sonunda kadına müsbet cevap verdi.[33]

Üçüncü bir misal, Sakif heyetidir. Heyet, şartlı bir Müslümanlık teklif etmişti. Koşulan şartlar, onları bu anlaşmayı yapmaya iten sâikin henüz gerçek bir İslâm olmadığını gösterir. Onları bunlara zorlayan husus, Müslümanlar lehine gelişen yeni siyasi şartlardı. Şu halde inançları zayıf ve zevâhire bağlı idi.[34] Bu sebeple Aleyhissalâtu Vesselâm onları mescidde ağırladı, ta ki orada Müslümanların namazdaki saflarını görsünler, geceleyin okunan Kurân tilâvetini dinlesinler.[35] Hz. Cabir (radıyallahu anh) ağırlama mekânı olarak mescidin tercih edilmesini şu şekilde izah eder:

أَنْزَلَهُمُ الْمَسْجِدَ لِيَكُونَ أَرَقَّ لِقُلُوبِهِمْ "Mescid kalblerine tesir edip yumuşatsın diye." [36]

Henüz Müslüman olmayan bu adamların Mescidde ağırlanmasını hoş karşılamayan bazıları, Resûlullah'a: "Onlar henüz müşrik olduğu halde sen onları mescidde mi ağırlıyorsun?" dediler. Nebevî cevap: "*Arzı hiçbir şey kirletmez*" olmuştur.[37]

Bunların koşmak istedikleri şartlara gelince, bazıları mevzumuzu ilgilendirir: Askerlik hizmetinden, zekât vermekten, ibadet etmekten muaf tutulmak istiyorlardı. Hz. Peygamber, ilk iki taleplerini kabul etti. Ama üçüncüyü: "ibadeti bulunmayan dinde hiçbir hayır yoktur" diyerek reddetti. Sonra verdiği tavizlerin sebebini mütehayyirlere açıkladı: "Onlar gerçek mânâda İslâm'a girince Zekatı da verecekler, cihada da katılacaklar."[38] Böylece Aleyhissalâtu Vesselâm, müsbet neticeden emin olarak, onlara, İslâm'ı gerçek olarak anlamaları için uzun bir mühlet tanımış oluyordu.

---

33 Taberî, 3, 171.-172.
34 Bak. Nu. 143-144.
35 Vâkıdî, 3, 964. 965.
36 Ebû Dâvûd, İmaret 26, (3026.h.).
37 Vâkıdî, 3 . 964.
38 A.e. aynı yer.

92. Benzer bir örnek Safvân İbn Ümeyye'dir. İslâm'ın büyük düşmanı olan Safvan, fetih günü ölüme mahkum edilenler arasında yer alıyordu.[39] Fakat, bir Müslümanın şefaatini temin ederek, affa mazhar oldu ve Aleyhissalâtu Vesselâm'ın huzuruna geldi. Resûl-i Ekrem affettiğini te'yidden sonra İslâm'a girmeyi teklif etti. Safvan ise reddetti. Aleyhissalâtu Vesselâm: "İslâm veya kılıçtan başka tercihin yok, hangisini istiyorsan söyle!" buyurur. Safvan:

"Karar vermem için bana iki ay mühlet ver!" der. Aleyhissalâtu Vesselâm ona dört ay mühlet verir.[40]

Birkaç gün sonra, Safvan, Hz. Peygambere Huneyn Savaşında kullanılmak üzere yüz adet zırh verir. Savaşa da bizzat katılır. Savaşı müteakip, ganimet dağıtımındaki Resûlullah'ın cömertliğini görerek samimi bir ihtida ile İslâm'a girer.[41]

İkinci Kısım

HZ. PEYGAMBER VE EFKÂR-I UMUMİYE

93. Zamanımızda *kamuoyu* da denen efkâr-ı umumiye konusunda Resûllah'ın tavrını bilmek de mevzumuz için gereklidir. Siyasi şahsiyetlerin dikkatle üzerinde durdukları bu meseleye böyle bir çalışmada yer vermemek ciddi bir eksiklik olurdu. Zira Hz. Peygamberin birçok söz ve tavırları bu çerçevede değerlendirilmelidir. Aksi takdirde onların hakkıyla yorumlanmasında zorluk çekilebilirdi.

Bu bahsi iki kısımda işleyeceğiz: Önce efkâr-ı umumiyenin ehemmiyetini, sonra da Resûlullah'ın bu husustaki tutumunu açıklayacağız.

1. Efkâr-ı Umumiyenin Ehemmiyeti

94. Hz. Peygamberin başarısında, onun efkâr-ı umumiyeye ve insanların hükümlerine büyük ehemmiyet atfedip bunun gereğince hareket

---

39 Bak. Nu. 143-144

40 Taberî, 3, 136; Vakıdi 2, 853; İbn Hişam, s. 875, (Bak.)

41 Müslim, Fezâil, 59.

etmesi hadisesinin payını küçük görmek mümkün değildir. İlerde, münâfıklara karşı takip ettiği siyasetin, onların kendi aralarında, Müslümanlara karşı müstakil bir efkâr-ı umumiye geliştirmelerine imkân tanımayacak bir dikkat ve tedbir içinde onlarla iyi yaşamaya dayandığını göreceğiz.[42]

Öyleyse efkâr-ı umumiye nedir, nasıl bir güce sahiptir? Önce bunu belirtelim. Şimdilerde *kamuoyu* da denilen bu realite bazılarınca, "Bir hakem, bir şuur, hukuki gücü olmayan korkunç bir mahkeme" olarak tarif edilmiştir.[43] Bir diğer ifadeye göre, "efkâr-ı umumiye, kitle psikolojisi hadiseleri arasında içtimai neticeleri en yaygın ve en zahir olanıdır."[44] Ehemmiyetini belirtme sadedinde Hobbes'un şu değerlendirmesi de zikredilmiştir: "Dünyayı, efkâr-ı umumiye idare eder."[45]

Efkâr-ı umumiyenin "icbarî güc"ünden de bahsedilmiştir: "Efkâr-ı umumiye, insan (hammaddesin)den dilediğini yapar; şahsî huyları değiştirir, daha fazlasını da yapar: yaşları, cinsiyetleri değiştirir, erkeği namuslu, kadını yiğit kılar." "O, karşı konulamaz gücünü, sadece ferdler üzerine değil, bizzat amme güçleri üzerine de icra eder."[46]

Efkâr-ı umumiyenin bu baskın gücü sebebiyle bir liderin araması gereken ilk şey, hemen hemen her asırda "halkın desteği" olmuştur. Meşhur Machiavelli: "Prens, her şeyden önce, halkı kendi hesabına kazanma yollarını aramalıdır" demiştir.[47]

95. Bu mevzuda Müslüman müellifler farklı fikir beyan etmezler. Meselâ Gazzâlî: "Melik, daima, tebasının rızasını aramak zorundadır, ancak bunu, daima dinî kanunlara uyarak yapmalıdır"[48]der.

Yeni bir müellif, bir hükümetin gücünün efkâr-ı umumiyeye bağlı olduğunu söyler: "Doğru olmak için, iyilik yapmak yetmez, idare edilenlerin de buna inanması, ikna edilmesi lazım. Güç, efkâr-ı umumiye üzerine temellenir. Hükümet nedir? Efkâr-ı umumiyeden mahrum ise bir hiç..."[49]

---

42 Bak. Nu.140-141.
43 Sauvy, l'Opinion publique, p. 5.
44 Cuvillier, Manuel de Sociologie (Paul Lacombe'tan muktebes) 1, 23.
45 a.e., aynı yer.
46 a.e., aynı yer
47 Machiavel, Prince, p. 72.
48 Laust, La Politique de Gazzâlî'de zikretmiştir. p.269
49 Démonach, la propagande politique. p. 7.

2. Efkâr-ı Umumiyeyeye Hz. Peygamber'in Atfettiği Önem

96. Hz. Peygamber'e (aleyhissalâtu vesselâm) gelince, bu meselede onu da buna yakın bir telakki sahibi görmekteyiz. Efkâr-ı umumiyenin güç ve ehemmiyetini o da takdir etmektedir. Ancak O (aleyhissalâtu vesselâm), bunu, ona dinî değer katarak ifade etmektedir: "Müslüman halkın hükmü"[50] yeryüzündeki Allah'ın şehâdeti yerine geçmektedir." Yani, halkın verdiği hükmün ehemmiyetini tasrih için, Resûlullah bu hükme Allah'ın hükmünün değerini vermiş olmaktadır. Şu rivâyeti inceleyelim.

Hz. Enes anlatıyor: "Resûlullah'ın yakınından bir cenaze alayı geçmişti, ölü hakkında güzel şeyler söylendi, yad-ı cemîli yapıldı (iyi olarak anıldı). Aleyhissalâtu Vesselâm da: "vacip oldu, vacip oldu" buyurdular. Derken bir diğer cenaze alayı daha geçti, oradakiler, bu sefer ölen hakkında kötü şeyler söylediler. Aleyhissalâtu Vesselâm bu sefer de: "Vacip oldu, vacip oldu" buyurdular. "Ey Allah'ın Resûlü!" dendi, önceki cenaze için de, sonraki cenaze için de aynı "vacip oldu, vacip oldu" tabirini kullandınız. (Halbuki biri medh diğeri zemmedildi)?" dediler. Resûlullah;

شَهَادَةُ الْقَوْمِ الْمُؤْمِنِينَ شُهَدَاءُ اللهِ فِى الْأَرْضِ "Bu, Müslüman halkın şehâdetidir. Bu şehâdet, yeryüzündeki Allah'ın şehâdeti yerine geçer" buyurdular.[51]

Resûlullah, aynı mevzuyu başka hadislerinde de ele almıştır: "Bir kimsenin Allah yolundaki değerini öğrenmek isterseniz, halkın onun hakkında söylediği senâya bakın.[52] "Hayırlı iş yapan kimseyi insanların takdiri, Allah'ın rızasının peşin işaretidir."[53]

Başka hadislerde, bir kimse için halkın sevgisi Allah'ın ona olan sevgisinin bir işareti olarak ifade edilmiştir: "Allah bir kimseyi sevdi mi, onu insanlara da sevdirir."[54]

---

50 Biz burada, *efkar-ı umumiye* yerine *insanların hükmü* tabirini tercih ediyoruz, maksad, buna bir kişinin hükmünü de dahil etmek ve de efkarın dini rengini korumaktır.

51 Buhârî, Şehâdet 6, Nesai. Cenâiz 50; Müslim, Cenâiz 60.

52 Muvatta, Hüsnü'l-Hulk 5.

53 Müslim, Birr 166.

54 Müslim Birr 157.

97. İnsanların hükümlerine atfedilen ehemmiyet, onların şahıslarına izafe edilen bir telakki ile de güçlendirilmiştir: Bir ferdin, insanlar karşısındaki tutumu, sanki o tutum Allah'a karşı olmuş gibi gösterilmiştir: Hz. Peygamber buyurdular ki: "Kıyamet günü Allah Teala Hazretleri: 'Ey Ademoğlu Ben hastalanmıştım, bana ziyarete gelmedin', diyecek. Adam: 'Ey Rabbim, Sen âlemlerin Rabbisin, ben Seni nasıl ziyaret ederim' diyecek. Allah da: 'Bilmiyor musun, Benim falan kulum hasta idi ve sen onu ziyaret etmedin. Bilmez misin ki, eğer onu ziyaret etseydin, yanında Beni bulacaktın'. Aleyhissalâtu Vesselâm, aynı üslupla Allah'ı konuşturmaya devam eder: 'Ey ademoğlu! Sen Bana yedirmedin... Sen Bana su içirmedin..." [55]

Keza, insanlara karşı vazifelerimiz ifa edilmedikçe, Allah'a karşı vazifelerimiz de ifâ edilmez:

لاَ يَشْكُرُ اللّٰهَ مَنْ لاَ يَشْكُرُ النَّاسَ "İnsanlara teşekkür etmeyen Allah'a da şükretmez."[56] Bu düsturu kuvvetlendirmek için şöyle de denmiştir: "Allah Kendisiyle ilgili bütün günahlarını affedecek, fakat insanların haklarıyla ilgili olanlarını affetmeyecektir. Hatta bu kimse şehid bile olsa."[57] "Allah'ın en ziyade nefret ettiği kimse, Müslümanlara aşırı düşmanlık eden kimsedir."[58]

Hz. Peygamberin insanlar ve insanların verdikleri hükümler konusundaki bu telakkisi sebebiyle, biz onu Müslümanlarla ilgili olarak, istihzaî bir hükmün veya yanlış bir fikrin veya haysiyete dokunan bir tenkidin teşekkül etmesine meydan vermemek için elinden geleni yaptığını görüyoruz:

Resûlullah'a göre, efkâr-ı umumiye yapanların inanç durumları o kadar mühim değildir. Bu sadette, Hıristiyanlar, Yahudiler, putperestler, münâfıklar, en az Müslümanlar kadar ehemmiyetlidir.

Hudeybiye sulhünün ertesi senesinde umre sırasında, kureyşlilerin, kendisi ve Müslümanlar hakkında: "Seyahatın yorgunluğuyla bitmişler, Kâbe'nin etrafındaki tavafları yapamazlar" dedikleri kulağına gelir. Bunun

---

55 Müslim, Birr 43.
56 Ebû Dâvûd, edeb 12.
57 Nesai, Cihad 30.
58 Buhârî, Ahkam 34; Müslim, ilim 5.

üzerine Ashâbına tavaf sırasında hiçbir zaaf görüntüsü izhar etmemelerini ve dinç görünmelerini tenbihler. Tavafı kendisi koşarak yapar, Ashâb da onu taklit eder.[59]

98. Hz. Peygamber, birçok defa, bazı aşırı münâfıkların öldürülmesi hususunda Müslümanların yaptığı makul teklifleri şöyle diyerek reddetti: مَعَاذَ اللهِ أَنْ يَتَحَدَّثَ النَّاسُ أَنِّي أَقْتُلُ أَصْحَابِي "İnsanların, 'Muhammed arkadaşlarını öldürüyor demelerinden Allah'a sığınırım."[60]

Bir defasında, ısrar üzerine, bir miktar parayı, pek liyakatli olmayan kimselere dağıtmıştı. Ashâbtan bazıları, Resûlullah'ın beklenmeyen bu davranışından hayrete düşerek sebebini sordular. "Bunlar beni cimrilikle itham ettiler, ben cimri değilim" dedi."[61]

Fetih günü Hz. Ali'ye Kâbe'nin anahtarını vermeyişinin bir sebebi de bu idi: "Halk arasında, 'Yakınları lehine değişiklikler yapıyor' şeklinde bir mırıltının dolaşmasına meydan vermemek."[62]

Bir meselede halkın hükümde bulunması da mevzubahis ise, o meseleyi peygamberlik otoritesine dayanarak çözüme gitmiyor, tahkik ediyor, dalgalanmaya bırakıyordu. İfk hadisesi bunun misalidir. Bu hadise vukua gelince hadiseyi "bu iftiradır" diye kapama yerine, herkesin konuşmasına terketti. Hatta hanımı Hz. Âişe hakkında birçoklarının fikrini bizzat almak sûretiyle bir de anket yaptı. Böylece, meselenin gerçek mahiyeti hakkında daha sağlıklı bir fikir oluşuyordu.[63]

Bu hususta bir diğer dikkat çekici örnek Resûlullah'ın Taif kuşatması sırasındaki tutumudur. Kuşatma müsbet bir ilerleme olmadan devam ediyordu. Aleyhissalâtu Vesselâm, Ashâbtan bir kısmıyla yaptığı istişârelerden sonra kuşatmayı kaldırmaya karar verdi. Ancak askerler rahatsızlık izhar ettiler: "Fethetmeden gidecek miyiz, olur mu bu?" dediler. Bunun

---

59 Taberî, 4, 110; Nesai 5, 23; Müslim Hacc, 237.

60 Bu teklif, mesela bir defasında Abdullan İbn Ubey için (İbn Hişam s. 759), bir defasında Uyeyne İbn Hısn (Vakıdi 3, 933), bir defasında Hz. Peygamberi adaletsizlikle itham eden bir dik kafalı (Müslim Zekat142), hakkında yapılmıştır.Bak. Nu. 162.

61 Müslim, Zekat, 127.

62 Teferruat daha önce geçti.Bak. Nu. 60.

63 Buhârî, Şehadet 2.

üzerine Hz. Peygamber hücum emri verdi. Birçok asker yaralandı. Ertesi gün bütün askerler, hareket emrini duyunca sevinç izhar ettiler. Öyle ki hallerine Aleyhissalatu Vesselam güldü.[64]

99. Hz. Âişe'nin şu müteakip rivâyeti de, insanların vereceği hüküm hususunda Hz. Peygamberin hassasiyetini göstermede güzel bir örnektir: "Bir gün Resûlullah kendisine: Görmüyor musun senin kavmin, Kâbe'yi yeniden inşa ederken, Hz. İbrâhim'in atmış olduğu temelleri tam olarak takip etmediler" buyurur. Hz. Âişe de:

"Öyleyse siz, Kâbe'nin inşaatını Hz. İbrâhim'in attığı temeller üzerine oturtacaksınız?" der. Hz. Peygamber: "Evet ben bu işi yapacaktım, eğer küfrün yeniden hemşehrilerin arasında hortlamasından korkmasaydım."[65] Buhârî'nin bir diğer rivâyetinde Hz. Peygamberin cevabı şöyle olmuştur: "Eğer hemşehrilerin cahiliye dönemine bu kadar yakın olmasaydı ve ben de onların memnuniyetsizliklerinden korkmasaydım duvar, mabedin bir parçası ve kapının eşiği de yer seviyesinde olacak şekilde inşaatı yenilerdim."[66]

Yeri gelmişken belirtelim ki, Hz. Peygamber nazarında, haklı olmak, veya doğru olmak ve doğru yolda olmak yeterli değildi. İnsanlarda şüphe uyandıracak her şeyden sakınmak gerekiyordu.[67] Şu örnek ikna edicidir:

100. Bir Ramazan ayının son on gününde Mescide itikâfa çekilmiş bulunan Aleyhissalâtu Vesselâm'ı, zevcesi Safiyye ziyarete gitmişti. Ziyaret bitince gitmek üzere kalktı. Resûlullah da kalkarak kapıya kadar uğurladı. Tam bu sırada oradan Ensar'dan iki kişi Peygambere selam verip geçtiler. Resûlullah: "Bir dakika durun!" diye seslendi ve: "Bu zevcem Safiyye'dir" buyurdu. Adamlar biraz sıkıntıya düşerek:

"Ey Allah'ın Resûlü, bundan şüphe mi edeceğiz?" dedilerse de, Aleyhissalâtu Vesselâm:

"Gerçek şu ki, şeytan insana nüfuz eder, tıpkı kanın damarlarda cere-

---

64 İbn Sa'd II/1, 114.

65 Buhârî, Hacc 42; Muvatta Hacc 104.

66 İbn Zübeyr, bilahare, Hz. Âişe'nin bu ifadesine dayanarak, Kâbe'yi asli temelleri üzerine yeniden inşa ettirdi. Buhârî, İlim 48; Belazuri, Fütuhu'l-Büldan 1, 54.

67 Nevevi, Şerhu Müslim 13, 156.

yan etmesi gibi. Kalblerinize herhangi bir şüphe atmasından korktum"[68] buyurmuşlardır.

İslâm alimleri, başkalarını, hakkımızda sui zanna sevkedecek durumlardan çekinmemiz gerektiği hususunda müttefiktirler. Bu meyanda Hz. Peygamberin şu sözü de kaydedilir. "Yanlış anlaşılmaya imkan veren bir yerde olmaya rıza gösteren hiç kimse hakkında sui zan edenleri ayıplamasın."

Nitekim bu konuda Kur'ânî misaller de vardır. Putperestlerin izhar edecekleri tavra verilen önemden dolayıdır ki, âyet-i kerime, Hz. Peygamberi Kur'ân okurken sesini yükseltmekten menetmiştir.[69] Çünkü Mekke'de, Hz. Peygamber, Ashâbıyla namaz kılarken sesini yükseltiyordu. Ve bunu işiten putperestler Kur'ân'a, onu indirene, tebliğ edene küfürler ediyorlardı.[70]

Keza Kur'ân, mü'minleri, kafirlerin taptığı putlara bile küfretmekten menediyordu. Zira, husumetin sevkiyle, cahillikle, onlar da Allah'a küfrediyorlardı:[71]

وَلاَ تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَيَسُبُّوا اللّٰهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ Yine aynı sebeple, Kur'ân-ı Kerîm, istihzai bir mânâya sebep olabilecek bazı tabirlerin kullanılmasını yasaklamıştır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لاَ تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ "Ey iman edenler! Peygambere 'râinâ' (bizi de kolla) demeyin, 'bizi gözet' (unzurnâ) deyin ve dinleyin, inkâr edenlere elem verici azap vardır." (Bakara, 2/104)

01. Bu yasaklama sebebine gelince: "ra'ina" kelimesi Arapçada *bizi gözet* mânâsına gelirken, İbranicede aynı kelime "*bizim kötümüz*" gibi hakaret mânâsı taşımaktaydı. Yahudiler bu ve benzeri tabirleri kullanarak Müslümanlarla alay ediyorlardı.[72] Kur'ân-ı Kerîm, böylece yanlış yönlendirmelerle alay konusu yapılabilecek kelime kullanımından bile kaçınılması için Müslümanları uyarmış olmaktadır.

---

68 Buhârî, itikaf 8; Müslim, Selam 23. 25; İbn Mace, Sıyam 65.

69 Bkz. İsra, 110.

70 Müslim, Salat 145.

71 Bkz. En'âm, 103

72 İbn kesir 1, 259-261. Nisâ Sûresinin 46. âyeti de Yahudilerin kelime oyunlarıyla ilgilidir.

Kur'ân-ı Kerîm, böylece yanlış yönlendirmelerle alaykonusu yapılabilecek kelime kullanımından bile kaçınılması için Müslümanları uyarmış olmaktadır. Bugünkü insanlar fazlaca ehemmiyet verdikleri birçok meseleye ve mesela politik teferruata hiç yer vermezken, belli bir dönemde Yahudilerin kamu oyuna müteallik bir davranışlarına yer vermesi, bu hususun her zaman ve her mekânda taşıyacağı pratik ehemmiyete binaendir.

3. Gelecekte de Yâd-ı Cemil

102. Kur'ân'da kaydedilen, Hz. İbrâhim'in Allah'a yaptığı bir talebten, hakkımızda, sadece bugünde değil, gelecekte de güzel sözler söylenmesini dilememiz ve bunu gerçekleştirecek tedbirleri alıp, teşebbüslerde bulunmamız gereğini anlamaktayız Mezkur dua şudur.

"*Ey Rabbim! Bana hikmet ver ve beni iyiler arasına kat! Sonrakilerin (yani benden sonra kıyamete kadar gelecek olanların) beni güzel şekilde anmalarını sağla!*" (Şuara 83-84)

Yâd-ı cemil, ferdî planda, her birimizin kendi hakkında gerekli olduğu gibi içtimâi planda da gereklidir. Milletimizin ve ümmetimizin insanlık önünde yâd-ı zaruri olan tedbirleri almamız, teşebbüslerde bulunmamız gerekmektedir. Mesela günümüzde İslâm karşıtlarının hâsıl etmeye çalıştığı "terörist İslâm" imajı mutlaka silinmelidir.

Bahsi, Allah ve insanlar tarafından sevilmenin formülünü veren bir hadisle noktalamak istiyoruz: Ashâbtan biri sordu:

"Ey Allah'ın Resûlü! Bana öyle bir amel söyleyin ki, yaptığım takdirde, onun sebebiyle beni Allah da, insanlar da sevsin!" Resûlullah şu tavsiyede bulundular:

إِزْهَدْ فِ الدُّنْيَا يُحِبُّكَ اللهُ وَازْهَدْ فِيمَا فِي أَيْدِى النَّاسِ يُحِبُّوكَ النَّاسُ "Dünyaya karşı müstağni ol Allah seni sevsin, insanların elindekine karşı müstağni ol, insanlar seni sevsin."[73]

[73] İbn Mace, Zühd 1. (4102. h.).

Üçüncü Kısım

EHL-İ KİTAB VE HZ. PEYGAMBER

103. Hz. Peygamberin ehl-i kitapla olan münasebetlerindeki metodu, düsturlarını, İslâm'ın temel bir telakkisinden alır. Konuya girmezden önce, bu telakkiyi açıklamada fayda vardır. Bu, bize, Muhammedî metodun açıklanması ve anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Bu temel telakki, her şeyden önce, ilk insan Hz. Âdem'le başlayıp, çağlar boyu, inkıtaya uğramadan devam edip, Hz. Muhammed'e kadar gelen bir peygamberler zincirine inanmaktan ibarettir. Hz. Muhammed, zincirin son halkasıdır.

Ondan önce, Hz. Îsa, Hz. Mûsa, Hz. Davud, Hz. Yakub ve isimleri Kitab-ı Mukaddes'te geçen diğer birçok Peygamberler aynı zincirin halkaları oldular. Sayıları binlerle ifade edilir.[74] Onlardan hiçbiri diğerini reddetmez. Gelecekleri, selefleri tarafından haber verilen halefler, önceki peygamberleri tamamlarlar. Nitekim Hz. Îsa da: "Zannetmeyin ki ben kanunları veya peygamberleri ortadan kaldırmak için geldim, hayır! Ben kaldırmak için değil, tamamlamak için geldim"[75] demiştir. Kur'ân'da yer alan benzer bir âyet de Hz. Îsa'nın İsrailoğullarına, *kendinden önce* gelen *Tevrat'ı tasdik etmek ve ayrıca yasakların bir kısmını kaldırmak* üzere geldiği ifade edilmiştir.[76]

Aleyhissalâtu Vesselâm, diğer peygamberler arasındaki yerini, inşaatı eksik kalmış bir evin eksiğini tamamlayan tuğlaya benzetir.[77]

104. Yine ona göre, önceki dinler, sonradan gelenleri tanımalıdır. Yüce Allah, her peygamber ile bir antlaşma yapmış ve bu antlaşmada kendinden sonra gelecek olan peygamberi kendine inananlara haber vermesini ve geldiği vakit de ona inanıp yardım etmelerini şart koşmuştur.[78]

---

74 İbn Sa'd I/1,

75 Matta 5, 17.

76 Bkz. Âl-i İmrân, 3/48-49

77 Buhârî, Menakıb, 18.

78 Bkz. Âl-i İmrân, 3/81. Bu Kur'ânî nassa uyan Kitab-ı Mukaddes âyetleri de vardır. Hıristiyan an'anesi, Işaya'nın ağzından, Hz. Îsa'yı haber veren bir çok beyanını derlemiştir. Işaya 8, 23;

Bütün bu peygamberler, gaye olarak, yaratılış sırasında Allah tarafından sorulan "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" sorusuna verilen müsbet cevapla aktedilmiş olan bir antlaşmayı insanlığa hatırlatmayı esas almışlardır.

Bu soruya cevap olan sevinç çığlığı ebedi bir sadakat akdi hasıl etmiştir. İşte bütün peygamberler zaman zaman bu akde sadakati insanlara hatırlatmaya gelmişlerdir. Onların peş peşe gelişleri peygamberlik silsilesini teşkil eder."[79]

Şu halde, Hz. Peygamber, bu peygamberler silsilesine inanmış biri olarak, kendisini tamamen yeni bir şey görmüyordu. Kendinden öncekilerin hakkaniyetini te'yid ediyordu.

Bu silsilede bir halka olma yönüyle peygamberler arasında tefrik de makbul değildi. Binaenaleyh Hz. Peygamber, öncekilere iman etmekle kalmıyor, birini diğerinden üstün tutmayı da reddediyordu:

لاَ تُفَضِّلُوا بَيْنَ أَنْبِيَاءِ اللهِ "Allah'ın Peygamberleri arasında fazilet tefriki yapmayın"[80] diyordu. Kur'ân-ı Kerîm'de de bu meseleye aynı şekilde yer verilmiştir: "*Onun peygamberlerinden hiçbirini diğerlerinin arasından ayıramayız.*" (Bakara, 2/285)

105. Hz. Peygamber'in (aleyhissalâtu vesselâm) dilinde, aynı kitaplara ve aynı peygamberlere inananlara yani, peygamberler silsilesine inananlara *ehl-i kitap* denir. Burada kısa bir istitrat yaparak bu tabiri bir miktar açıklayacağız.

Aleyhissalâtu Vesselâm, bu Kur'ânî tabirle, öncelikle Yahudileri ve Hırıstiyanları, yani Tevrat, Zebûr ve İncil'den mürekkep önceki kitapların sahiplerini kastediyordu. Fakat Müslümanlar Kur'ân ve Sünnette gelen bir kısım delillerden hareketle bu tabirle kastedilecek çerçeveyi Hz. Peygamber'den hemen sonra genişlettiler.

Muhammed Hamidullah "Vahye dayanan bir kitaba sahip olduğunu

Matta'da 4, 15. 16; Işaya 52, 1-4; Matta'da 2, 17-21; Işaya 53, 4; Matta'da 8, 17. Müslüman an'anesi de İncil'de Hz. Peygamberi haber veren nice âyetler tesbit etmiştir. Mesela Yuhanna 16, 7: Kur'ân'da Saff, 61.

79 Corbin, L' Histoire de la Philosophie Islâmique, p. 6.

80 Müslim, Fezâil 159.

ileri sürenlerin hepsi ehl-i kitap kabul edilebilir" der.[81] Nitekim, tarihi rivâyetler gösteriyor ki, Müslümanlar, daha Hz. Ömer zamanında, bir hadis-i şerife dayanarak, mecusileri ehl-i kitap kabul etmişlerdir.[82] Keza sabiilerin de ehl-i kitaptan bir fırka olduğuna dair rivâyetler gelmiştir.[83] Kur'ân-ı Kerîm, Yahudi ve Hıristiyanlardan çokça bahsederken, üç yerde sabiilerden, [84] bir yerde de mecusilerden söz eder.[85]

Yeni açıklamalar, Kur'ân'da geçen Zu'l-Kifl tabiriyle Gouthama Boudha'nın kastedilmiş olacağına dikkat çeker.[86] Ehl-i Kitap tabirine kazandırılan bu yeni buudlara nazarî olarak itiraz etmenin bir gereği ve İslâmi dayanağı da olmayacağı kanaatindeyiz. Ancak, amelî bakımdan, kestiklerinin yenmesi, hanımlarıyla evlenme gibi ruhsatlarda Hıristiyan ve Yahudilerin dışına çıkılmayacağı da bilinmelidir.

106. Öyleyse, Hz. Peygamber, bilhassa nübüvvetinin bidâyetlerinde, öncelikle Yahudi ve Hıristiyanları kastederek, birleştirici vasfı sebebiyle *ehl-i kitap* telakkisi üzerinde ısrar etmiştir. Resûlullah, Yahudi ve Hıristiyanları, eski inançlarının yeni bir şekli olan Allah'ın birliği formülüyle İslâm adı altında birleştirmeyi ümit ediyordu:

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلاَّ نَعْبُدَ إِلاَّ اللهَ وَلاَ نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلاَ يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ "(Ey Muhammed) Söyle: 'Ey ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir kelimeye gelin, bu da Allah'tan başka bir şeye kulluk etmemek ve O'na hiçbir şeyi ortak etmemektir. Allah'ı bırakarak birbirimizi Rabler de edinmeyelim' Eğer yüz çevirirlerse onlara: 'Şahid olun ki, bizler Müslümanlarız" deyin." (Âl-i İmrân, 3/64)

81 Hamidullah, Le Saint Coran, p. 21.
82 Bak. Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, 1, 48.
83 Suyuti ed-Dürrü'l-Mensur 1, 75.
84 Bkz. Maide, 5/69; Bakara, 2/62; Hacc 17
85 Bkz. Hac, 22/17.
86 Hamidullah Le Saint Coran (Enbiyâ sûresinin 85. âyetinin fransızcaya tercümesini yaparken gerekli açıklamada bulunur). Hamidullah ayrıca Tin Sûresinde geçen وَالتِّينِ tabiriyle de Gouthama Boudha'ya işaret edilmiş olabileceğine dikkat çeker (a.e., p. 708).

1. Ehl-i Kitapla Münasebetlerde Umumî Prensipler

107. Mekke'de ve Medine'nin ilk yıllarında[87] itikadi bir birliğe ulaşma ümidiyle Hz. Peygamber onlara karşı çok iyi davrandı ve şahsını, hep kendilerinden biriymiş gibi takdim etti. Onlara karşı olan tavrı ile müşriklere karşı olan tavrı arasında bâriz hissedilebilir bir fark vardı. Bu farkları birkaç maddede özetleyebiliriz:

a) İtikadlarında Tam Bir Hürriyet:

Kur'ân-ı Kerîm, onlarla münasebette takip edilecek metodun esasını şöyle belirlemiştir: لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ "*Dinde zorlama yoktur. Gerçekten iman ile küfür apaçık ortaya çıkmıştır.*" Bu âyetin dersiyle ehl-i kitaba dinî icbarda bulunulmamıştır. Bir Batılı: "Şurası açıktır ki, Hz. Muhammed iktidarın zirvesine ulaştığı zaman bile, Hıristiyan ve Yahudilerden asla İslâm'a girmeleri için zorlayıcı bir talepte bulunmadı"[88] der.

b) Ehl-i Kitabı Mümkün Olan En İyi Tarzla Davet:

Kur'ân-ı Kerim, bir âyetinde umumi bir üslubla, "Allah'ın yoluna hikmetle ve mev'ize-i hasene ile çağırmayı" emrediyor ise de,[89] diğer bir âyette ismen tasrih ederek *ehl-i kitab* karşısında takip edilecek tutuma ayrı bir önem vermiş olmaktadır:
وَلاَ تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلاَّ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِلاَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوا اٰمَنَّا بِالَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَأُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَإِلٰهُنَا وَإِلٰهُكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ "*Ehl-i kitaptan zulmedenler*

---

[87] Ehl-i Kitapla kesin ve gürültülü kopuş hicretin on altıncı ayına, Kıble'nin değişme vaktine rastlar. (İbn Hişam s. 440)

[88] Buhl, Encylopédie de L'Islâm, 3, 699. Hıristiyan-müslüman münasebetlerini anlamada bir diğer açıklama şöyle: "Müslümanların inançsızlar karşısındaki tutumunun tarihi gelişimini anlamak için, şunu görmek gerekir: Bu tutum, ilk asırlarda siyasi-iktisadi sebeplerden daha az dini sebeplerle şekillendi. Haçlılar dönemine kadar, İslâm'da, gayr-i müslimlere karşı hele de ehl-i kitaba karşı öyle bir müsamaha hakimdi ki, aynı devrin Hıristiyanlığınca kavranması mümkün değildi. Bunun neticesi olarak, mesela yüksek memuriyetlerde Hıristiyanları görebiliyorduk (Björkman, L'Encyclopedie de L'Islâm 2, 66). Belazuri, hicri 81 yılına kadar, devlet katiblerinin Bizanslı, vergi kütüklerinin de grekçe olduğunu belirtir (Futuhu'l-Büldan 1, 230). Bu hususta İbn Haldun da görülebilir, (Mukaddime, s. 500).

[89] Bkz. Nahl, 16/125

hariç, onlarla en güzel şekilde mücadele edin. Onlara şöyle deyin: Bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim İlahımız da, sizin ilahınız da birdir, biz ona teslim olmuşuzdur." (Ankebût, 29/46)

108. Bu iki âyetin muhtevası, Resûlullah'ın onları İslâm'a davette takip ettiği Muhammedî metodun temelini ve istikametini vermektedir: Resûlullah, ister konuşmalarında olsun, isterse onlara yazdığı mektuplarında olsun daima kitaplarına atıflar yapacak ve müşterek noktalarda ısrar edecektir.

c) Onlarla Münakaşa Etmemek, Onları Tekzib Etmemek:

Ebû Hüreyre anlatıyor: "Ehl-i kitap, Tevrat'ı Müslümanlara İbranice olarak okuyup Arabça olarak açıklıyorlardı. Resûlullah: 'Ehl-i kitabın size söylediklerine inanmayın, inkâr da etmeyin. Sadece: 'Biz Allah'a ve bize indirilene,[90] kitaplarına, Peygamberlerine inanıyoruz' deyin. Böylece, şâyet onlar (söyledikleri şeylerde) hakikat üzere iseler onları tekzip etmemiş olursunuz, hata üzere iseler tasdik etmemiş olursunuz"[91] diyordu. Bu siyasetin, cahiliye devrinde ehl-i kitaba karşı aşağılık duygusu taşıyan bir cemiyette ne kadar gerekli olduğu, Yahudilerle ilgili olarak az sonra açıklanacaktır.

d) Vahiyle Tesbit Edilmeyen Meselelerde Ehl-i Kitaba Uymak:

Abdullah İbn Abbas'a (radıyallahu anh) göre, Aleyhissalâtu Vesselâm, saçlarını alnın üzerine dökülmeye bırakıyordu, müşrikler ise başın iki tarafına atıyorlardı. Hz. Peygamberin tarzı ehl-i kitaptan alınmaydı, çünkü onlar da saçlarını alnın üzerine düşmeye bırakıyorlardı. Aleyhissalâtu Vesselâm, henüz vahiy gelmeyen her hususta ehl-i kitabı taklit etmeyi seviyordu. Daha sonra, Resûlullah saçlarını alın üzerinden (sağa-sola) ayırdı.[92] Peygamberimizin bu davranışı, ehl-i kitabın tarzının daha önce gelmiş bir vahye dayanabilme ihtimalinden dolayı idi. Nitekim Kur'ân-ı

---

90 Buhârî, Tefsir 11.
91 Beyhaki 2, 10.
92 Buhârî, Menakıbu'l-Ensar 52.

Kerîm, bazı eski peygamberleri zikrettikten sonra, Müslümanlara, onlara uymalarını emreder.[93]

e) Yahudi ve Hıristiyanları Samimi Dost Bilmemek:

Ehl-i kitab'ın İslâm'a karşı menfi tavrının tebeyyün etmesinden ve onlarla bir ortak noktada birleşme ümidinin kesilmesinden sonra geldiği anlaşılan bir vahiy, kıyamete kadar hükmü baki kalacak bir âyetle, onlara karşı ihtiyatın adem-i güven'in esas alınmasını tavsiye etmektedir: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لاَ تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ "*Ey iman edenler Yahudi ve Hıristiyanları dost olarak benimsemeyin. onlar birbirlerinin dostudurlar.*" (Maide, 5/51-52) Bir başka âyette, onların dinlerini benimsemedikçe Müslümanları asla sevmeyecekleri belirtilmiştir.[94] Buna rağmen, Hıristiyanların Müslümanlara sevgi yönüyle daha yakın olduklarına da dikkat çekilmiştir: "*(Ey Muhammed) mü'minlere en şiddetli düşman olarak, insanlardan Yahudileri ve Allah'a eş koşanları bulursun. Onlardan sevgice en yakın 'Biz Hıristiyanız' diyenleri bulursun. Bu, onların içinde bilginler ve rahibler bulunmasından ve büyüklük taslamamalarındandır.*" (Âl-i İmrân, 3/82)

f) Ehl-i Kitab'ın kıskançlıktan gelen menfiliklerine sabır:

Ehl-i kitabın değişik tavırlarından biri kıskançlığın sevkiyle izhar ettikleri taşkınlıklardır. Kur'ân, bu çeşit davranışlara sabır tavsiye ediyor: "*Kitap ehlinin çoğu, hak kendilerine ap açık belli olduktan sonra, içlerindeki çekememezlikten ötürü, sizi, iman ettikten sonra küfre döndürmek isterler. Allah'ın emri gelene kadar onları affedin.*" (Bakara, 2/109)

2. Hz. Peygamber ve Yahudiler

Yahudilerin Menşeleri ve Durumları:

Belazuri'ye göre, Kudüs'ün, Buhtannasır tarafından zabtından sonra, bir grup Yahudi, Hicaz bölgesine gelir. Bu göçmenler Vadi'l-Kura, Teyma

93 Bkz. Mümtehine, 60/4
94 Bkz. Bakara, 2/120

ve Yesrib'e (Medine'ye) yerleşirler.[95] İslâm'ın arafesinde, Yahudiler Mekke hariç bütün 'şehirlerde' keza 'panayır ve kervanlarda'[96] bulunuyordu. Mekke'de hemen hemen hiç yoktu.[97]

109. Buna karşılık, Medine ve çevresi şehirlerde Hayber'de, Fedek'te, Taif'te sayıları nisbeten fazlaydı. Hicret sırasında, Medine halkının hemen yarısı Yahudi idi.

Onlar orada, aralarında, husûmet olan[98] ve ictimai yönden de farklı derecelere sahip[99] üç büyük kabile teşkil ediyorlardı: Benî Kaynuka, Benî Nadr ve Benî Kurayza. Aralarındaki husûmetten olacak, Hz. Peygamberle savaş sırasında birbirlerini hep yalnız bırakmışlardı.

Buna karşılık, her biri, Medineli farklı Arap kabileleri ile ittifaklar yapmışlardı.[100] Araplarla aralarında sıkı temas vardı. Karışık evlenmeler sıkça görülürdü. Meşhur Yahudi şairi Ka'b İbn el-Eşref'in babası Araptı.[101]

Bütün Yahudiler Arapça biliyorlardı, isimleri de Araptı.

İleride göstereceğimiz üzere, Yahudiler ilmen güçlü idiler ve Araplara üstün olan kültürel durumlarından dolayı da kibirli idiler. Tek Allah inancına sahip olmaları, onların putperest Arapları istihkar etmelerine makul bir gerekçe oluyordu. Beytü'l-Midras dedikleri bir de kültür merkezleri vardı. Orada toplanıp istişârelerde bulunuyorlardı.[102]

---

95 Belazuri, Futuhu'l-Büldan 1, 15. Arabistan Yahudilerinin menşeleri hususunda bir belirsizliğin mevzubahis olduğunu belirtelim: Bunlar nereden gelmişler? Yahudileşmiş Arap olabilirler mi münakaşası edilmiştir (Bak. Watt, Muhammed á Medine p. 231).

96 Hamidullah, Le Prophete de L' Islâm 1, 367

97 Fakat Lammens, parası bol büyük bir ticaret merkezi olan Mekke'nin, Ortaçağ diyaspora Yahudilerinin gözünden kaçıp ihmal edilmiş olabileceğine pek ihtimal vermez (Arabie Occidentale Avant L'Hegire p. 53).

98 Hz. Peygamberin teşri ettiği, Medine şehir devletinin anayasasında yedi Yahudi kabilesinin ismi geçer (Hamidullah Wesaik No 1) Bu üç kabile Hamidullah'a göre en güçlüleri, Watt'a göre de Yahudi menşeden olmakta en sahihleri idi. (Hamidullah İslâm Peygamberi 1, 378, Watt, Muhammet á Medine, p. 232).

99 Mesela Beni Nadr'ın Kureyza'dan daha asil olduğu kabul ediliyordu. Bir Nadirliyi bir Kureyzalı öldürecek olsa öldüren öldürülürdü. Aksi durumda, Nadirli bir miktar fidye öderdi (Nesai, Kasame 9).

100 İbn Sa'd II/1 . 19-20; Vakıdi 1, 177-178, Bak. Kur'ân, Bakara, 2/85.

101 Bak. Nu. 120.

102 Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), Yahudilerle münakaşa etmek üzere zaman zaman buraya giriyordu (İbn Hişam, s. 392).

3. Hz. Peygamber'in Yahudilerle Münasebeti

110. Hz. Peygamberin onlarla münasebetlerine gelince pek tabii bu, Medine'ye Hicretten sonra başlamıştır. Bilhassa başlangıçta bu çok dostane, hatta kardeşçe idi. Fakat az sonra, menfi istikamette gelişen bir değişme başladı: Hz. Peygamberin, Yahudiler karşısındaki tutumu, onların tavırlarına tabi olarak dostane hisler ve ümitle başlayıp sukut-u hayal ve tavır almayla biten bir seyir takip etti.

Birini diğerinden net olarak ayırmak mümkün olmasa da, Yahudilerin, Aleyhissalâtu Vesselâm karşısındaki tavırlarında birbirini takip eden bazı safhalar görmek mümkündür: Merak ve imtihan, nefret, alay, itikadi mücadele ve red, sonunda silahlı kavga vs. gibi.

a) Başlangıç: Merak ve İmtihan

Resûlullah'ın (aleyhissalâtu vesselâm) Medine'ye gelişinde, Yahudiler, onun hakkında merak içinde idiler. Hicret sırasında, gelişini Müslümanlarla birlikte onlar da beklediler. Hatta Medine ufuklarında zühûrunu ilk gören bir Yahudi idi.[103]

Bu sıralarda onların, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın peygamberlik şe'ni hususunda fazla bir bilgileri yoktu. Birçok sual sorarak onu imtihandan geçirmek istediler, Niyetleri, eğer o, bir kralsa takip etmek, gerçek bir peygamber ise tedbir almaktı. "İkinci ihtimal için: 'ellerinizdekine sahip olun, onu sizden alacak' diyorlardı."[104]

Bu safhada Hz. Peygamber, onların İslâm'a ihtida edecekleri ümidini taşıdı ve onlara çok sempatik ve dost göründü. Hatta bidâyetteki bazı tatbikatlar da Hz. Peygamberin bu siyasetine uygun olarak Yahudilerin kazanılmasına yönelikti:

1. Namazların Kudüs istikametine kılınması,
2. Tamamen Yahudi menşeli olan Aşûrâ orucunun tutulması,
3. Yahudilerin kitaplarını ve peygamberlerini te'yid eden vahiyler,

---

[103] İbn Hişam 2. 10 (Süheylî'nin kenarındaki baskıda).
[104] İbn Hişam, s. 404. 405.

4. Onları İslâm'a davette kendi kitaplarına yapılan çokça atıflar, [105]

5. Bazı Yahudi adetlerini uygulamak,

6. Onlara hususi bir tavırla tam bir dini hürriyet tanıması ve müsamahalı davranması,

7. Onlarla her çeşit beşerî münasebetlere yer vermesi: içtimai, ticari, ailevi, siyasi vs.

Bu safhada Yahudiler, soruları sıklaştırıyorlardı. Hz. Peygamber, ciddiye alıp ya derhal, veya bir vahiy bekleyerek cevap veriyordu.

111. Bu görüşmeler ve bu cevaplar esnasında Hz. Peygamber, Yahudilerde memnuniyet ve tatmin hasıl edecek bazı formüller kullanıyordu. Şunlar gibi: "Allah'a ve Onun İsrailoğulları nezdindeki günlerine yemin olsun ki..."[106] "Hz. Mûsa'ya Tevrat'ı indiren Zat'a yemin olsun ki...", "Bir ortağı olmayan ve Tevrat'ı Mûsa'ya indiren Allah'a yemin olsun ki..."[107] Keza, kendisini "Hz. Mûsa'nın dostu ve kardeşi" olarak takdim ediyordu.[108]

Bazan, Aleyhissalâtu Vesselâm, Yahudileri, kendi hakkında Allah'la yapılmış olan misakı hatırlatarak İslâm'a davet ediyordu. Onlar, bu misaki inkâr ettiler. Ancak bu hususta gelen bir âyet onları ayıpladı.[109]

Aleyhissalâtu Vesselâm'ın kullandığı diğer bir tema, Allah'ın gadabıyla tehdit idi: Onların inanmakta oldukları Peygamberlerin hikâyelerini ve kendi Yahudi milletlerinden gördükleri red, itaatsizlik, işkence gibi davranışları ve bu davranışlara karşı onların maruz kaldıkları ilâhî cezaları hatırlatıyordu. İbn Hişam bu nev'e giren pek çok örnek verir: "Allah Resûlü, onları dinledikten sonra onlara konuştu ve onları Allah'a davet etti ve sonra onları, Allah'ın azabı hususunda uyardı", "Allah Resûlü, Yahudileri İslâm'a davet etti. İhtida etmeleri için teşvikte bulundu. Allahın intikam

105 Demombynes, Allah'ın, kurban edilmesini emrettiği Hz. İbrâhim'in iki oğlu hususundaki muğlaklığın da Hz. Peygamberin kasdına mebni olduğunu söyler ve: "Zira, der, o sıralarda Hz. Muhammed, Yahudilerin İslâmlaşması için zemin hazırlıyordu" (Yâni müslümanlar: "O, Hz. İsmail'di" derken Yahudiler: "O. Hz. İshak'tı derler. Teferruat için bkz. İbn Kesir, Tefsir 6, 24).

106 İbn Hişam, s. 385.

107 İbn Sa'd I/1, 113.

108 İbn Hişam, s. 387.

109 Bkz. Bakara, 2/100

ve elim olan azabını hatırlattı" gibi. Çoğu kere de Hz. Mûsa örneğini veriyordu.[110]

Bir keresinde Yahudi alimleri şu suali sordular: "Ey Muhammed sen hangi dindesin?"

"Hz. İbrâhim'in dinindeyim" diye cevapladı. Onlardan biri: "Hz. İbrâhim Yahudi idi" dedi.

Aleyhissalâtu Vesselâm:

"Tevrat'ı getirin, aramızda şahid olsun"!" buyurdu. Yahudiler bundan imtina ettiler. Bunun üzerine şu âyet nazil oldu (mealen): "Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmedin mi? Onlar aralarında hüküm vermek için Allah'ın kitabına çağrılmışlar, sonra onlardan bir takımı dönmüşlerdir. Onlar temelli yüz çevirenlerdir."[111]

112. Misal olarak, Hz. Peygamberin ilk davetlerinden birinin metnini ve Yahudilerin cevabını özetleyerek veriyoruz:

"Ey Yahudi milleti! Allah'tan korkun ve Müslüman olun. Zira, Allah'a yemin olsun, sizler de pekala biliyorsunuz ki benim size getirdiğim hakikattır..." Onlar şu cevabı verdiler: "Biz bunu bilmiyoruz, Ey Muhammed!." Bir vahiy onlara cevap verdi: "Ey kitap verilenler! yüzleri silip arkaya çevirerek enseler gibi dümdüz yapmadan, yahut Cumartesi güncüleri lanetlediğimiz gibi lânetlemeden önce, elinizdeki kitabı tasdik ederek indirdiğimiz Kur'ân'a inanın, Allah'ın emri daima yapılagelmiştir."[112]

İbn Hişam'da yer alan, Hayber Yahudilerine hitaben yazılan bir mektup, ihtiva ettiği aydınlatıcı bilgiler yönüyle oldukça dikkat çekici. Bu mektup, Hz. Peygamberin, Yahudileri İslâm'a çağırmaya yönelik faaliyetlerinde yer verdiği her çeşit temalara ve tabirlere ve hatta bunları ele alış tarzına rastlanır. Burada mektubu tam olarak kaydediyoruz:

"Bismillâhirrahmânirrahîm

"Allah'ın elçisi, Hz. Mûsa'nın dostu ve kardeşi, ve Mûsa'nın bütün getirdiklerini te'yid ederek: 'Gerçekten bunların hepsini size Allah vah-

---

[110] İbn Hişam, s. 403. 404 ve devamı.

[111] İbn Hişam, s. 404.

[112] İbn Hişâm s. 401, Nisâ, 4/47

yetmişti' diyen Muhammed'den: Ey Tevrat mensupları! Siz, kitabınızda, Allah Resûlü Muhammed ve onunla beraber olanların kâfirlere karşı sert ve kendi aralarında merhametli olacaklarını bulabilirsiniz. Sen onların rüku ve secde yaptıklarını, Rablerinden rahmet ve rıza talep ettiklerini, alınlarında da secdeden ileri gelen bir işaret olduğunu görürsün. İşte bu, onların Tevrat'ta gelen vasıflarıdır. Onlar hakkında İncil'de gelen vasıf da şöyledir: 'Onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaştırmış, gövdesi üzerinde dikilmiş, ekincilerin hoşuna giden ekin gibidirler. Allah böylece kâfirleri öfkelendirir. Allah insanlara ve onlardan hayır işler yapanlara mağfiret ve büyük ecir vadetmiştir."[113]

113. İmdi, Allah adına bana söyleyin, size vahyedilmiş olan adına bana söyleyin, sizin kabilenizden sizden önce gelenlere yiyecek olarak kudret helvası ve bıldırcın tahsis etmiş olan Zat'ın adına bana söyleyin, atalarınızı Firavun'dan ve yaptıklarından kurtarmak için denizi kurutan adına bana söyleyin: Allah'ın size vahyettiği kitapta Muhammed'e inanmak zorunda olduğunuzu bulmadınız mı? Eğer, gerçekten bu söyleneni kitabınızda bulamadı iseniz, (İslâm'a girmeniz için) size bir zorlama olmayacaktır. Zira "*artık hak ile batıl iyice ayrılmıştır.*" (Bakara, 2/256) Netice olarak sizi Allah ve Resûlüne davet ediyorum."[114]

Aleyhissalâtu Vesselâm'ın bütün gayret ve onlara karşı mültefit davranışlarına rağmen Yahudiler, bazı münferid hadiseler hariç, İslâm'a girmediler. Üstelik Resûlullah'ı rahatsız etmeye başladılar. Bunun üzerine (ilk ihtiyat olarak) Resûlullah, onlarla bir antlaşma imzaladı, buna göre, onlar Hz. Peygamberle mücadele etmeyeceklerine söz vermiş oldular.[115]

b) Redd: İtikadî Mücadele Ve İstihza

114. Hz. Peygamber Aleyhisselatu Veselam'ın "yeni dini, Yahudilerinkinin bir benzeri" olduğunu ifade hususunda gösterdiği gayretlere rağmen, bunlar zaman geçtikçe, kendisine karşı muvafık olmadıklarını ortaya koyuyorlar, hatta koyu bir düşman oluyorlardı."[116]

---

113 Bkz. Fetih, 48/29

114 İbn Hişam, s. 387.

115 Taberî 3, 1.

116 Watt, Muhammed á Medine, s. 242.

Bilhassa Bedir zaferi, Yahudilerin düşmanlıklarını depreştirdi ve korkularını arttırdı. Kendi aralarında: "O, Kureyşle hasabını bitirdi, şimdi bize yönelecek" diyorlardı. Peygambere karşı düşmanca hislerle dolarken, Kureyşe karşı flört yapmaya başladılar.[117]

Lemmens, Yahudilerin bu safhadaki tavırlarını şöyle özetler: "Peygamberliğin yalnızca İsrailoğullarına has bir imtiyaz olduğu" düsturunu vazederek "ümmi Peygamberin peygamberliğini tanımayı reddettiler: Din adamları münakaşa ve alayları ile onu rahatsız etmeye devam ettiler; Şairleri onu hicvettiler."[118] Meselâ ondan şöyle taleplerde bulundular: "Ey Muhammed! Bize gökten indirilmiş bir kitap getir ve biz onu okuyalım ve yerden bizim için bir nehir fışkırt, ta ki sana inanalım ve sana tabi olalım."[119] Onların bu durumlarıyla ilgili vahiy de gelmiştir.[120]

Yahudiler bazan Hz. Peygamberin bilgi seviyesini ölçmek için sorular soruyorlardı,[121] bazan da aldatıcı ve fitne sokucu sorular soruyorlardı, ta ki hak, batıl gösterilsin."[122] Yine bu hususta gelen bir âyet onların davranışına ebedi bir şahid olmuştur: "*Ey Peygamber! Kalbleri inanmamışken, ağızlarıyla 'inandık' diyenler, Yahudilerden yana kulak verenler ve başka bir topluluk hesabına casusluk edenlerden inkâra koşanlar seni üzmesin. Sözleri asıl yerlerinden değiştirirler de: 'Büyük bir (fetva) size verilirse alın, verilmezse kaçın' derler. Dünyada rezillik onlaradır. Onlara ahirette de büyük azap vardır.*" (Maide, 5/41)

115. Yahudilerin faaliyetlerinin büyük bir kısmı doğrudan Aleyhissalâtu Vesselâm'ın zatını hedef almıştı. Sıkça gelen vahiy Aleyhissalâtu Vesselâm'ı bu hususta uyarıyordu: "*O halde Allah'ın indirdiği kitap ile aralarında hükmet. Allah'ın sana indirdiği Kur'ân'ın bir kısmından seni vazgeçirmelerinden sakın, heveslerine uyma; eğer yüz çevirirlerse, bil ki, Allah bir kısım günahları yüzünden onları cezalandırmak istiyor. İnsanların çoğu*

[117] Taberî, 3, 1.
[118] Lemmens, L'Islâm, p. 34
[119] İbn Hişam, s. 389.
[120] Bkz. Bakara, 2/108
[121] İbn Hişam, s. 385.
[122] a.e., 359.

gerçekten fasıktırlar. Cahiliye devri hükmünü mü istiyorlar? Yakînen bilen bir millet için Allah'tan daha iyi hüküm veren kim vardır?" (Maide, 5/49-50)

Bir kısmı sabah Müslüman oluyor, akşama vazgeçiyordu. Böylece Müslümanları dinlerinde şaşkına çevirmek istiyorlardı.[123] Bu çeşit davranışlarını şu âyet ebedileştirdi: "*Kitap ehlinden bir takımı şöyle dedi: Mü'minlere indirilene günün başında inanın, sonunda inkâr edin ki, belki dönerler ve dininize uyanlardan başkasına inanmayın.*" (Âl-i İmrân, 3/ 72)

Kur'ân-ı Kerîm, Yahudilerin bir başka çeşit yıkıcı faaliyetlerini şöyle deşifre etmiştir: Manayı bozmak için Kur'ân'dan bazı kelimeleri başka ifadelerle değiştirmek. Âyet mealen şöyle: "*Yahudilerden, dillerini eğip bükerek ve dini yererek: 'İşittik ve isyan ettik, işit ey işitmez olasıca çobanımız' diyenler vardır. Şâyet: 'İşittik ve itaat ettik dinle ve bizi gözet' demiş olsalardı onlar için daha iyi, daha doğru olurdu...*" (Nisâ, 4/46)[124]

Onlar, Hz. Peygambere selam verirken *esselamu aleyke* diyecekleri yerde أَلسَّامُ عَلَيْكَ (essâmu aleyke) "ölüm senin üzerine olsun!" diyorlardı.[125]

Yahudiler, başka vasıtalara başvurarak cesaret kırma ve Müslümanlar arasında endişeler hasıl etme imkânlarını da denediler. Meselâ, Hayber Yahudileri, Müslümanları kısırlık kaderine mahkum ettiklerini, hiçbirinin artık çocuğu olmayacağını, Muhammed öldükten sonra Müslümanların kendiliğinden tükenip gideceğini iddia etmişlerdi. Müslümanlar bu çeşit propagandalar yüzünden çok üzülmüşlerdi.[126]

116. Yahudilerin Müslümanlara karşı duydukları husumet onları "Mekke müşrikliğinin Muhammedî tevhide müreccah olduğunu söylemeye kadar itmişti. Evet, Mekkelilerin bu sadetteki bir sorularına "Hiç şüphe yok ki, sizin dininiz onunkinden çok iyi ve siz hakikat üzere olmaya ondan daha layıksınız" diye cevap vermişlerdi.[127] Kur'ân-ı Kerîm bu cevapları sebebiyle Yahudileri ayıplayacaktır: "Kendilerine kitap verilmiş olanların,

---

[123] İbn Hişam, s. 394.
[124] İbn Hişam, s. 401.
[125] Buhârî, Istitabe 4.
[126] Taberî, 2, 451.
[127] İbn Hişam, s. 700.

puta ve şeytana kanıp, inkâr edenlere: "Bunlar, inananlardan daha doğru yoldadır" dediklerini görmedin mi, işte Allah'ın lanetledikleri onlardır..." (Nisâ, 4/51, 55)

Onların faaliyetlerinden biri de, farklı Müslüman gruplar arasına ihtilaflar, bölünmeler sokmaktı: (İslâm'dan önce aralarında husumet bulunan) Evslilerle-Hazreçliler arasına, Mekkeli Müslümanlarla Medineli Müslümanlar arasına.[128]

Bu listeye, söze dayanmayan başka faaliyetler de ekleyebiliriz: Biri büyüdür: Yaptıkları büyünün tesiriyle Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) hastalanmıştı bile.[129] Diğer biri, yemeğini zehirlemek sûretiyle yapılan sûikasttır[130] vs.

Bu safha boyunca Hz. Peygamber'in (aleyhissalâtu vesselâm) onlara karşı tavrı:

1) Yahudilere yaklaşma siyasetini terk,

2) Sabır,

3) Müslümanların onlarla temasını yasaklamak,

4) Onları korkutmak ve silâhlı mücadele yapmak tarzlarında ortaya çıkmıştır.

1) Aleyhissalâtu Vesselâm, onların İslâm'a ihtidalarından ümidini keserek yakınlaşma siyasetini terketti. Kıble istikametini değiştirmesi bu siyasetin terkinin resmî tescilidir. Onlar karşısında Hz. Peygamberin yürüttüğü siyaseti gösterici mahiyeti sebebiyle, bu sadette biraz teferruat vermeyi faydalı buluyoruz.

Resûlullah, Mekke'de iken, ibadet esnasında tıpkı putlarına perestiş sırasında putperestlerin yaptığı gibi, Kâbe'ye yöneliyordu.[131] Fakat ibadet sırasında Kudüs'e dönmeyi esas alan Yahudi ve Hıristiyanların ibadetlerinin hakim olduğu Medine'ye gelir gelmez, "Allah, ona aynı

---

128 İbn Hişam. s. 396. 397.

129 Müslim, Selam 43.

130 İbn Sa'd I/1, 113; Müslim, Selam 45; Taberi'nin bir rivâyetine göre, Hayber Yahudileri, Hz. Ebû Bekir'e de içerisinde zehir bulunan bir pirinç yemeği ikram etmiştir. Bu zehir bir yıl sonunda öldürücü mahiyettedir. Ve bu yemek sebebiyle Hz. Ebû Bekir ölmüş olmalı (Taberî 3, 356).

131 Taberî 2, 477.

şekilde, ibadet sırasında Kudüs'e dönmesini emretti. Böylece hem onlara ters düşmemiş olacak, hem de onların kendisine daha müsbet bir yaklaşım içinde olmalarını sağlayacaktı."[132] Nitekim Resûlullah'ın bu tavrı, gerek Yahudiler ve gerekse Hıristiyanlar nezdinde büyük bir memnuniyet hasıl etmişti.[133]

117. Sonunda, vakta ki Hz. Peygamber, Yahudiler karşısındaki davranışını değiştirmek zorunda kaldı. Bu onu kıbleyi değiştirmeye sevketti. Bu hadise Hicretin 17. ayında gelen bir âyetle[134] Hz. Peygambere emredildi.[135] Hem Yahudiler, hem de Hıristiyanlar bu değişiklikten çok rahatsız oldular ve çok sert tenkit ve tâyiblerde bulundular.[136] Hatta bir kısım Yahudiler, Hz. Peygambere başvurarak bu karardan vazgeçmesini talep ettiler. Kur'ân-ı Kerîm, birçok âyetle bu değişikliğin ehemmiyetini belirtmiştir.[137]

Hz. Peygamber, daha sonra Aşure orucunun yerine Ramazan orucunu yerleştirdi. Hem Yahudilerde ve hem de Müslümanlarda müştereken bulunan şeyleri değiştirmeye devam etti. Bu iş o noktaya geldi ki, Yahudiler: "Allah Resûlü, bizim işlerimizden, bize muhalefet etmediği hiçbir şey bırakmadı" dediler.[138] Bu farklılaşma ruhu, âdâb-ı muâşeretle ilgili teferruatta, [139] saç tuvaletinde, [140] namaza davet etme tarzında bile... vs. kendini gösterir.[141]

2) Sabr'a gelince, bu istihzalara, sataşmalara, tenkitlere, küçük çaplı hilelere vs.ye karşıydı. Resûlullah bu çeşit davranışlara bilhassa belli bir müddet sabretmek zorunda kaldı.

Sabır, Medine'de de Mekke'de olduğu gibi can sıkıcı davranışlara

---

132 Taberî, 2, 477; Beyhaki a.g.e., 2, 12.
133 İbn Hacer, Fethu'l-Bari 2, 48.
134 Bkz. Bakara, 2/144
135 İbn Sa'd I/1, 152; İbn hişam s. 427; (16. ayda diyen rivâyet de var: İbn Hişam s. 440); Müslim, Mesacid 11.
136 İbn Kesir, Tefsir 1, 333. 341.
137 Bkz. Bakara, 2/142. 145.
138 Nesai, Miyah 8.
139 Ebû Dâvûd, Nikah 46, 47.
140 Buhârî, Enbiyâ, 21/50; Müslim, Libas 80; Nesai, İman 14.
141 Ebû Dâvûd, Salat 17.

karşı günlük silahtı. Hz. Ebû Bekir ile bir Yahudi arasında hasıl olan bir münakaşa sebebiyle gelen bir âyet sabır tavsiye ediyordu: "Andolsun ki, mallarınız ve canlarınızla imtihan edileceksiniz; hiç şüphesiz, sizden önce kitap verilenlerden ve Allah'a eş koşanlardan çok üzücü sözler işiteceksiniz. Sabreder ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız bilin ki, bu üzerinde sebat edilecek işlerdendir." (Âl-i İmrân, 3/186) Bu münakaşa ve vahyin sebebi, bir Yahudinin Hz. Ebû Bekir'e karşı sarfettiği şu cümle idi: "Allah'a yemin olsun, Ey Ebû Bekir, bizim Allah'a hiçbir ihtiyacımız yok, ama O'nun bize ihtiyacı var. Ve O'nun bizden istediği gibi biz O'ndan hiçbir şey istemiyoruz."[142]

118. Selamlaşma sırasında başvurdukları أَلسَّامُ عَلَيْكُمْ (ölüm üzerine olsun) şeklindeki kelime oyunu da Müslümanları çileden çıkarmıştı. Bir defasında, bu tarz selam veren birisini öldürmek için izin istemişlerdi. Aleyhissalâtu Vesselâm: O çeşit davranışları için böyle sert davranmayı reddetti ve onların selamına وَ عَلَيْكُمْ "(Ve sizin üzerinize olsun)" diye mukabele etmelerini tavsiye etti.[143]

3) Temas yasağı'na gelince, bu da sırf Yahudilere karşı alınan bir tedbirdir. Mekke'de bu yoktu, çünkü bir taraftan Müslümanları ailevi çevrelerinden uzaklaştırmak mümkün değildi, diğer taraftan da Müslümanların müşriklere karşı hiçbir kompleksleri yoktu. Her Müslüman müşriklerden nefret ediyordu. Fakat Medine'de, şartlar farklıydı: Müslümanlar müstakil ayrı bir cemaat teşkil etmişlerdi, ayrılmaları mümkündü. Diğer taraftan Yahudiler, Müslümanlara te'sir edebiliyorlardı. Çünkü, bir taraftan onlar "ilimde" güçlü idiler ve cahiliyeden beri Araplar üzerinde belli bir otorite icra ediyorlardı.[144]

119. Diğer taraftan, temel prensiplerde, Yahudiler, bir kısım telakki

142 İbn Hişam, s. 399.

143 Buhârî, Edeb 35, 38.

144 İbn Abbas anlatıyor: Küçük yaşta çocuğu ölen kadınlar, çocukları yaşadığı takdirde, çocuğa Yahudi terbiyesi vereceğine dair nezirde bulunurdu ve çocuğu bir Yahudi aileye teslim ederdi. Bu Yahudileşmiş Arap çocukları Beni Nadir Yahudilerinin Medine'den sürülmeleri sırasında problem çıkardılar. Bunun üzerine inen âyet (Bakara, 2/256) ihtilafı çözdü; İbn Kesir 1, 551. 552. (Yahudilerin cahiliye Arapları üzerindeki nüfuz ve tesiri için bak. Ebû Dâvûd, Nikah 46).

farklarına rağmen, özde Müslümanlarla aynı inançlara sahiptiler. Keza kitapları da Kur'ân tarafından te'yid edilmişti. Bu durumda çok sık ve dostâne temaslar bir kısım mahzuru beraberinde getirebilirdi: bölünmeler, telakkilerde sapmalar vs. Öyleyse, Müslümanların Yahudilerle dostane münasebet kurmalarını yasaklamak ihtiyata daha muvafık idi. İbn Hişam anlatıyor: "Bazı Müslümanlar, aralarında İslâm öncesinden kalma hılf ve civar (dostluk ve yardımlaşma) anlaşması bulunan bir kısım Yahudilere gidip geliyorlardı. Allah Teala Hazretleri onlar hakkında inzal buyurduğu bir vahiyle onları samimi temastan menetti."[145]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لاَ تَتَّخِذُوا بِطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لاَ يَأْلُونَكُمْ خَبَالاً وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الاٰيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ * هَا أَنْتُمْ أُولاَءِ تُحِبُّونَهُمْ وَلاَ يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ وَإِذَا لَقُوكُمْ قَالُوا اٰمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ إِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ "*Ey iman edenler! Sizden olmayanı sırdaş edinmeyin, onlar sizi şaşırtmaktan geri durmazlar, sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların öfkesi ağızlarından taşmaktadır. Kalblerinin gizlediği ise daha büyüktür. İşte siz, onlar sizi sevmezken onları seven ve kitapların bütününe inanan kimselersiniz. Size rastladıkları zaman: 'İnandık' derler. Yalnız kaldıklarında da, size öfkelerinden parmaklarını ısırırlar. De ki: 'Öfkenizden çatlayın!' Allah, kalplerde olanı bilir.*" (Âl-i İmrân, 3/118-119)

Bu âyet ve hadislerden hareketle şöyle bir netice çıkarabiliriz: *Müslümanları, zararlı fikirleri dinleme ve münakaşa etmekten menetmek,* Hz. Peygamberin tebliğ düsturlarından biridir.

120. *4) Korkutmak:* Silahlı mücadeleyi açıklamazdan önce, şu hususun bilinmesinde fayda var: Resûlullah'ın Yahudilere karşı takip ettiği siyaset her zaman sabır ve araya mesafe koymaktan ibaret değildi. Biz, daha kıvrak olan bir diğer tedbir görüyoruz: Yahudileri korkutmak. Onların menfi faaliyetleri belli bir hududu aşınca, Hz. Peygamber, onları, bu vasıtayı kullanarak durdurdu. Bu maksadla en aşırı şahısları öldürttü. Ka'b İbn el-Eşref misali en meşhurudur.

---

145 İbn Hişam, s. 398. İbn hişam 408. sayfada aynı meseleye tekrar temas eder ve Maide sûresinin 61-67. âyetlerine atıfta bulunur. Bu âyetlerde de Yahudilerin riyakâr tavırları dile getirilir.

Ka'b Yahudi bir şairdi. Şiirde de çok güçlüydü. Bedir harbinden sonra, Mekke'ye gelerek halkı tesellî etti ve Bedir'de öldürülen Mekkeliler için ağıtlar nazmetti, Resûlullah ve Müslümanlar aleyhine de hicviyeler düzdü.[146] Sonra Ka'b, Mekke'ye her gelişinde, halkı tahrik etmek için: "Ağlayın, ağlayın ki Muhammed'in öleceği ve dininin yok olacağı düşünülsün" diyordu. Bunun üzerine Aleyhissalâtu Vesselâm gönüllüler göndererek, herifi öldürttü.[147]

Hemen bütün kaynaklar şunu belirtmede müttefiktir: "Ka'b'ın ölümü Yahudileri öylesine korkuttu ki, İslâm'a karşı cesurane faaliyette bulunmayı hemen terkettiler." İbn Sa'd: "Kimse evinden çıkıp konuşmaya cesaret edemedi. Herkes Ka'b'ın öldürüldüğü gibi, öldürülmekten korktu" der. İbn Hişam ilave eder: "Bu hadiseden sonra Medine'de hayatından korkmayan tek Yahudi kalmadı."

Ka'b'dan sonra Hayber Yahudilerinin lideri Sellam İbn Ebi'l-Hukayk, bundan sonra bunun halefi Useyr İbn Zaram, Hz. Peygamber'in (aleyhissalâtu vesselâm) emri ile, aynı sebeple öldürüldüler.[148] Bu hadiselerin neticesini açıklama zımnında Taberî'de şöyle denir: "Medine'nin etrafında ikamet eden Yahudiler, Resûlullah karşısında dehşete düştüler ve: 'Muhammed'in beraberinde olan şu adamlar kimlerdir ki, köşklerine çekilmiş olan kimseleri bile öldürebiliyorlar!" dediler. Hepsi de sulh yapmak için geldiler."[149]

Hendek harbi sırasında, Beni Kurayza Yahudilerinin, ani ihanetleri zamanında, Hz. Peygamberin bir grup asker göndererek koro halinde getirecekleri tekbirlerin gürültüsüyle onları korkutup, cephe gerisinden yapacakları çok tehlikeli bir saldırıdan caydırdığını görüyoruz.[150]

5) Silahlı Mücadele: Yahudilerin tavırlarında üçüncü mühim safha silahlı mücadeledir. Bunlar, bir yandan itikadi mücadeleden hiçbir müsbet netice alamayınca, diğer taraftan da Hz. Peygamberin siyasi ve askeri neti-

---

146 Taberî, 3, 7.
147 a.e., 3, 8; İbn Hişam s. 564.-569; Müslim, Cihad 119, İbn Sa'd II/1, 22; Ebû Dâvûd, İmaret 22, Cihad 169.
148 Bak. Nu. 226.
149 Taberi, 3, 16.
150 İbn Sa'd II/1, 42.

celer almakta olduğunu görünce, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın kendileri için büyüyen bir tehlike olduğu kanaatine vardılar.

121. Bedir zaferi kaygılarını iyice arttırdı. Zaten Aleyhissalâtu Vesselâm, zaferden hemen sonra onları, şu tehtitkâr üslupla bir kere daha İslâm'a davet etmişti: "Ey Yahudi halkı! Kureyş'in başına geldiği gibi, Allah'ın bir musibetle sizi imtihan etmesinden önce İslâm'ı kabul edin."[151]

Bu davet, mevcut gerginliği daha bir artırmış olmalıdır. Bu atmosfer içinde, bir kötü şaka, müttefik iki cemaatin münasebetlerini savaşa çevirdi. Bir Müslüman kadın, Beni Kaynuka kuyumcularından birine alış-verişe gitmişti. Kadının, örtüsünü açması için yapılan teklifi reddetmesi üzerine kuyumcu, kadının elbisesinin eteğini öyle bir tarzda usulca yere tesbit etti ki, dükkandan çıkarken kadının aşağı tarafı açılıverdi. Kadının imdat çığlığı üzerine, oradan geçmekte olan bir Müslüman, kuyumcuyu öldürdü. Diğer Yahudiler de onu öldürdüler.

Her şeye rağmen Resûlullah, meseleyi sulh yoluyla çözmeyi teklif etti. Fakat onlar bunu kabul etmediler. Aleyhissalatu Vesselam hiç gecikmeden, onların mahallelerini kuşatma emri verdi. Sonunda silahlarını müsadere ederek Medine'den sürgün etti.[152] Sonra Beni Nadir Yahudileri, bir sûikastla Peygamberi, gölgesinde oturduğu bir evin damından, üzerine değirmen taşı yuvarlayarak öldürmek istediler. Resûlullah, ihbar-ı ilâhî ile, bu ihanet planından haberdar oldu ve oradan sessizce uzaklaşarak planlarını akim bıraktı ve açıktan savaş ilan etti. Neticede bunlar da Medine'yi terkederek Hayber'e gitmek zorunda kaldılar.[153]

Bunlar Hayber'de de rahat durmadılar, Arab kabilelerini birleştirerek Hendek harbini organize ettiler. Bu savaşta Kureyş, Gatafan, Süleym kabileleri biraraya gelmişti.[154] Bu müttefikler Medine'yi kuşattılar. Kuşatmanın en kritik bir anında, Hz. Peygamberin son Yahudi müttefiki Beni

---

151 İbn Hişam, s. 561; Vakıdi 1, 176.

152 Vakıdi 1, 176. 180.

153 İbn Sa'd II/1, 40-41; İbn Hişam, s. 682.-683Vakıdi 1, 363.

154 İbn Sa'd II/1, 47 (Taberi'nin verdiği ziyade bilgiye göre, bu Yahudiler, diyar diyar dolaşarak, bütün Arap kabilelerini görürler ve Muhammed problemini bir kerede halletmek için yardımlarını talep ederler). (3, 60).

Kureyza, Hz. Peygamberle olan anlaşmasına ihanet ederek karşı cepheyle ittifak yaptı.

122. Kuşatma başarısızlıkla noktalanmıştı. Müttefikler, Kureyza'yı tek başına bırakarak çekilmek zorunda kaldılar. Hz. Peygamber, derhal Kureyzalıların mahallelerini kuşatma emri verdi.

Sonunda mağlup düşerek, eski müttefikleri Sa'd İbn Mu'az'ı hakem tayin ettiler. Sa'd, kitaplarına uygun hüküm verdi: "Hain savaşçılar öldürülecek!." Aleyhissalâtu Vesselâm hükmü aynen infaz etti.[155]

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), Hudeybiye antlaşmasından hemen sonra, bu tehlike yuvası Hayber ve çevresindeki Yahudilere karşı savaş ilan eder. Savaşı kaybeden Yahudiler silah ve servetlerini Müslümanlara teslim etmek zorunda kalırlar ve arazilerini, Müslümanlar adına işleten kiracılar durumuna düşerler.[156] Artık Yahudi tehlikesi sona ermiştir, Hz. Peygamber, Mekke'nin fethine daha rahat hazırlanabilir.

Hülasa: Yahudiler karşısında Hz. Peygamberin tutumu, onların Hz. Peygambere karşı tutumlarını takip etti. Yahudiler, ahidlerine sadık kaldıkça onlara karşı hep iyi davrandı. Onlar hasmane davranmaya başlayınca, Hz. Peygamber, aynıyla mukabele etti ve Medine'den hepsini sürgün etti. Son safhada, ellerindeki silah ve serveti müsadere ederek, iyice zararsız hale getirdikten sonra Hayber'de, mal, mülk sahibi olarak değil, Müslüman arazide yarıcı statüsünde işçiler olarak oturmalarına izin verdi. Ancak, ölürken bıraktığı vasiyetnamesinde, onların Arabistan'dan dışarı atılmalarını vasiyet etti.[157] Bu işi Hz. Ömer gerçekleştirecektir. Resûlullah'ın, onların Arap yarımadasından sürülmelerini tehir etmesi, onları nezareti altında tutma gayesine matuf olmalıdır. Aksi halde, Müslümanlar dahilde henüz kuruluş hâlinde ve güçsüz iken, dışarıya sürülen Yahudiler, Bizanslıları aleyhte şuurlandırıp, organize ederek tehlikeli gelişmelere sebep olabilirdi.

---

155 İbn Sa'd II/1, 48; İbn Hişam s. 700; Vakıdi 2, 512.
156 Vakıdi, 2, 633.
157 İbn Hişam, s.816; Belazuri, a.g.e. 1, 79; Muvatta, Cami 17-19

c) Hz. Peygamber ve Hıristiyanlar

123. İslâm öncesi Arabistan'ında cemaat halinde yaşayan Hıristiyanlar nadirdi. Bunlar daha ziyade Necran'da bulunuyordu. Mekke ve Medine'de ancak bazı münferid şahıslara rastlanabilirdi: Mekke'de Varaka gibi –ki daha önce bahsi geçti[158]– ve Medine'de Ebû Amir er-Rahib gibi ki az ilerde Hz. Peygamberle olan bir münakaşasını kaydedeceğiz. Yerliler arasında Hıristiyanlığı benimsemiş böyle bir kaç kişi dışında, Mekke'de (Ebrehe ile gelen) işgalcilerin gitmesinden sonra kalıp yerleşen tek tük köle, işçi ve tacirden başka kimse yoktu."[159]

Yine Lammens'e göre, "Mekke'de yabancılar umumiyetle, dış mahallelere, banliyölere veya, şehri çevreleyen dağların eteklerine açılan dik yamaçlara itilmiş durumdaydı."[160]

Bütün bu durumlar, Hz. Peygamberin Hıristiyanlarla olan temasını sınırlar. Nitekim onlarla olan teması Yahudiler kadar çabuk olmadı. Bu temaslar, bir kısım ferdî, geçici karşılaşmalar ve bazı Hıristiyan liderlere gönderdiği mektuplar şeklinde olmuştur.

Aleyhissalâtu Vesselâm'ı Hıristiyanlarla olan münasebetlerinde yönlendiren düsturlar, bahsin başında ehl-i kitapla ilgili olarak açıklandığı için onları burada tekrar etmeyeceğiz.

Ancak hemen belirtmeliyiz ki, ferdî temaslar tâ bidâyetlerde başlamıştır. Hz. Resûl, Taifli ayak takımının taşlı takipine karşı sığındığı bağda bir Hıristiyan köleyle karşılaşmış, karşılıklı tanışma sonunda köle, İslâm'a ihtida etmişti.[161]

124. Keza, daha önce, Mekke'ye gelip Müslüman olan yirmi kadar Habeşli'den bahsetmiştik. Bunlar bir kısım sorular sordular. Aleyhissalâtu Vesselâm bunları cevapladı, arkadan Kur'ân tilâvet edip İslâm'a davet etti. Râvi ilave eder: "Kur'ân'ı işitince gözleri yaşlarla doldu. İhtida ettiler ve kitaplarında geleceğinin haber verildiğini kendisinden öğrendiler."[162]

---

158 Bak. Nu.38.
159 Lammens, L' Arabie, p. 11.
160 a.e., p. 38.
161 Bak. Nu. 123.
162 Bak. Nu. 66

Bu bize gösteriyor ki, Hz. Peygamber, ilk temastan itibaren, onların kitaplarına atıfta bulunmaya başlamıştır.

Necran heyeti ile karşılaşma macerası oldukça ilgi çekicidir ve burada anlatmaya değer: Bu heyet, bir antlaşma yapmak için gelmişti. Resûl-i Ekrem onlara İslâm'dan bahsetti ve İslâm'ı benimsemeye davette bulundu. Bunun üzerine bir kaç gün devam eden bir münakaşa başladı. İşte bunlardan biri:

Necranlılar: "Biz itaat etmişiz, Müslümanız" derler. Hz. Peygamber: "Hayır siz Müslüman değilsiniz" buyurur. Necranlılar:

"Evet, evet biz senden de önce itaat ettik", derler.

Aleyhissalâtu Vesselâm Hazretleri:

"Siz yalan söylüyorsunuz, çünkü siz Allah'a bir oğul isnat ediyorsunuz, siz haça tapıyorsunuz, domuz yiyorsunuz. Bunlar sizin Müslüman olmanızı önler" buyurur. Onlar:

"Ey Muhammed! Öyleyse onun babası kim?" derler. Resûlullah susar ve cevap vermez. Bir vahiy gelir ve cevap getirir: "*Îsa Allah nezdinde, Hz. Âdem gibidir: Allah onu topraktan yarattı. Sonra hakkında 'ol! dedi, o da oldu.*" (Âl-i İmrân, 3/ 59)

Bu münakaşa esnasında onlar, Hz. Îsa'nın Tanrı ve Tanrı'nın oğlu, Tanrı'nın da üç uknumdan mürekkep olduğunu söylemek için bir kısım deliller zikrederler.[163]

125. Sonunda Kur'ân onlara *mübahale* yapmayı teklif etti. Mübahale, Allah'a ve lanetine inanan insanlara karşı başvurulan bir metoddu. Bu aynı zamanda onların İncil'le ilgili inanç ve marifetlerine atıf yapmaktan ibaretti. İşte Kur'ân-ı Kerîm'in her iki tarafı da karşılıklı olarak Allah'ın lanetini dilemeye davet eden âyeti:

"*Artık sana* (bu) *ilim geldikten sonra kim seninle, onun* (Hz. Îsa'nın) *hakkında çekişirse, de ki: 'Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım, sonra hepimiz bir arada olarak dua ve niyaz edelim de Allah'ın lanetini yalancıların üstüne okuyalım.*" (Âl-i İmrân, 3/61)

---

[163] İbn Hişam, s. 314.

Bu vahiy üzerine Aleyhissalâtu Vesselâm, onları bunu yapmaya davet etti.

Ve derhal çocuklarını getirtip kızı Fatıma ile torunları Hasan ve Hüseyin'in (radıyallahu anhüm) ellerinden tuttu.[164]

Onlar, Allah elçisine: "Bize müsaade edin, düşünüp, kararımızı size bildirelim" dediler ve oradan uzaklaştılar. Aralarında, el-Akib denilen, görüşlerine itibar edilen bir zat vardı, ona müracaat ettiler. Bu onlara: "Vallahi, ey Hıristiyan arkadaşlarım, sizler anladınız ki, Muhammed gönderilmiş bir peygamberdir. O, sizin Rabbiniz (Îsa) hakkında bir hükümle gelmiştir. Ve siz ayrıca biliyorsunuz ki, bir peygamber tarafından lanete uğrayan bir millet hayatta kalamaz. Öyleyse lanetleşmeyi kabul etmeniz, artık kökünüzün kesilmesi mânâsına gelir" dedi.

Teklif edilen lanetleşmeyi kabul etmeyip bir sulh anlaşması yapmaya karar aldılar. Ayrıca aralarında çıkacak mal ihtilaflarını hallediverecek bir hakim talep ettiler.[165] Vergi ödemeyi de kabul ettiler.[166]

Şu hususu da kaydetmede fayda vardır: İbadet vakitleri gelince, Resûlullah, mescidde yapmalarına izin verdi.[167]

Bahsin başında da zikrettiğimiz üzere, Kur'ân, Hıristiyanlar ve bilhassa, Allah'a ibadet için dağlara, manastırlara çekilen zahid rahibler için ayrı bir takdir taşır.[168]

126. Resûlullah belki de bu takdirî mânâsından dolayı, 'rahip' ismini, Ebû Amir için kullanmayı Müslümanlara yasakladı. Az yukarıda belirttiğimiz üzere Ebû Amir, Hıristiyan dinine girmiş bir Medineli Araptı. Halk kendisine *Ebû Amir er-Rahib* diyordu. Bu adam Hicretten sonra İslâm düşmanları ile işbirliği yaparak, hasmane birçok faaliyetlerde bulundu. sıkıntılara sebep oldu. Resûlullah, hürmet ifade eden rahip kelimesini, tahkir edilmiş biri hakkında kullanmak istemeyerek onu *el-Fâsık* diye tesmiye etti.[169]

---

164 Belazuri, A.g.e., 1, 77.
165 İbn Hişam, s. 422.
166 Belazuri, a.g.e., 1, 77.
167 İbn Hişam, s. 413.
168 Bak nu. 108.
169 İbn Hişam . s. 423.

Mektuplara gelince, Aleyhissalatu Vesselam, Hıristiyan liderlere birçok mektup yolladı: Bunlardan biri Bizans imparatoru Herakliyus'dur. Biri Habeşistan kralı Necaşi'dir. Biri Mısır Valisi Mukavkıs'tır, vs. Bu mektupların muhtevası hemen hemen aynı: Selam ve kısa bir İslâm'a davetten sonra, Kur'ân-ı Kerîm'in *'ehl-i kitab'*a hitap eden âyeti yer alıyor, sonra imza ile mektup tamamlanıyor. Örnek olması için Herakliyus'a yazılan mektubu kaydediyoruz:

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ مِنْ مُحَمَّدٍ عَبْدِ اللهِ وَرَسُولِهِ إِلٰى هِرَقْلَ عَظِيمِ الرُّومِ سَلاَمٌ عَلٰى مَنِ التَّبَعَ الْهُدٰى أَمَّا بَعْدُ: فَأَنِّي أَدْعُوكَ بِدِعَايَةِ الْإِسْلاَمِ أَسْلِمْ تَسْلَمْ وَأَسْلِمْ يُؤَيِّدُ اللهُ أَجْرَكَ مَرَّتَيْنِ فَإِنْ تَوَلَّيْتَ فَعَلَيْكَ إِثْمُ الْأَرِيسِيِّنَ وَ ﴿يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلاَّ نَعْبُدَ إِلاَّ اللهَ وَلاَ نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلاَ يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ﴾

"Bismillahirrahmanirrahim,

"Selam, hidâyete tabi olanlara olsun.

Ben seni İslâm'ın davetiyle İslâm'a çağırıyorum. İslâm'a gir, selameti bul. İslâm'a gir ki, Allah senin ecrini iki kat versin. Eğer yüz çevirecek olursan, raiyyetinin günahı da senin üzerine olsun.

"*Ey kitab ehli! Ancak Allah'a kulluk etmek, Ona bir şeyi eş koşmamak, Allah'ı bırakıp birbirimizi Rab olarak benimsememek üzere, bizimle sizin aranızda müşterek bir söze gelin" Eğer yüz çevirirlerse: 'Bizim Müslüman olduğumuza şahid olun' deyin.*" (Al-i İmrân, 3/64)

Mühür: Muhammed Resûlullah.[170]

Dördüncü Kısım

HZ. PEYGAMBER VE MÜNAFIKLAR

127. İki yüzlü insanlar her devirde cemiyetlerde varlıklarını sürdürmüştür. Resûlullah devrinde Medine'de bunlar ciddi bir siyasi cephe teşkil etmişti. Hz. Peygamber, dâhiyane bir siyasetle onları zararsız hale getirdi: Bu siyaset zamanımızın iktidarları tarafından insanlara karşı uygulanmak-

---

[170] Buhârî, Cihad, 102

tadır. Resûlullah'ın bu sadette takip ettiği siyasetin günümüzde bilinmesi ve anlaşılmasında büyük fayda var. Mevzuyu üç ana başlık altında inceleyeceğiz. Münâfıkların tanıtılması, faaliyetleri ve Hz. Peygamberin siyaseti.

1. Münafıklar Kimdir?

128. Münâfık kelimesi, Arapçada, kalbiyle kâfir olduğu halde, diliyle Müslüman olduğunu söyleyen kimseyi ifade eder. Kur'ân'da da bu kelime ile, çoğunluk itibariyle Medine yerlilerinden bir grup kastedilir: Resûlullah'ın risaletine inanmadığı, kalbten samimi bir tasdik ve inancı olmadığı halde resmiyette "Müslümanım" diyerek Müslümanların her çeşit dinî ve içtimai faaliyetlerine katılan, namaz kılan, oruç tutan, zekat veren, cihada iştirak eden vs. kimseler. Ayrıca "şüpheci", "mütereddid", "kararsız" (sceptique) mânâlarında kullanıldığına da dikkat çekilmiştir.[171]

Her hal ü kârda, konumuz açısından, münâfıktan maksat, Medine'de Resûlullah'ın düşman cephesini güçlendiren bir gruptur. Bu grubu, çoğunluğu itibariyle Medineli Araplar teşkil ediyorsa da, bunlar arasında, akşama geri dönmek üzere sabahleyin İslâm'a giren Yahudiler de vardı.[172] Kur'ân ayrıca, bedevi münâfıklardan da bahseder.[173] Münâfık olmaları hasebiyle, hemen hemen hepsi müşterek bir tavra sahiptiler: "*Kalplerinde olmayanı ağızlarıyla söylüyorlardı.*" (Âl-i İmrân, 3/167) "Müslümanlarla beraber olunca mü'min olduklarını söylüyorlar, kendi şeytanlarıyla başbaşa kalınca 'biz sizinleyiz, biz onlarla alay ettik' diyorlardı." (Bakara, 2/14) Her hal ü kârda mütemadi bir korku içinde idiler.

Burada bizi öncelikli olarak ilgilendiren husus, daha ziyade onların Hz. Peygamber karşısındaki tavırları, hareketleri ve faaliyetleridir.

Hemen belirtelim ki, onların muhalefetleri, kaybedilen siyasi nüfuzun kazanılma arzusuyla tahrik edilen Hz. Muhammed'in risaletine olan adem-i imandan geliyordu. Mekkelilerle mukayese edilince husumet ve muhalefetteki muharrik sebebin farklılığı derhal görülür. Mekkeliler daima

---

[171] Buhl, L'Encylopédie de L'Islâm 3, 772.
[172] İbn Hişam s. 369.
[173] Bkz. Tevbe, 9/101

bir kısım mefahir ve değerlerini ileri sürüyorlardı: Atalarından kalma din, atalarına hürmet, içtimai hiyerarşi vs.[174] Halbuki bunlar, siyasi itibar ve maddi menfaatlerin kaybından yakınıyorlardı:

129. Kaynaklarımız, Hz. Peygamberin Medine'ye Hicretinden önce, Medine halkının, Abdullah İbn Übey'i Medine'ye kral yapma hususunda anlaşıp başına kraliyet tacı koymaya karar verdiklerini belirtir. Hatta, başının ölçüsü alınarak taç kuyumcuya sipariş bile edilmiştir. Ne var ki, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın gelişi, onun ve adamlarının iktidar şansını ebediyyen ortadan kaldıracaktır. İbn Hişam, Abdullah İbn Übey'in adamlarının çoğunlukla Müslüman olması karşısında istemeye istemeye Müslümanlığını ilan ettiğini tasrih eder.[175]

Buhârî'nin bir rivâyeti, Abdullah İbn Übey ve adamlarının İslâm'a girişinin Bedir zaferinden sonra olduğunu belirtir.

Kaynaklar onların sayısı hakkında kesin bir rakam vermez. Ancak, her hal-ü kârda Uhud Savaşı sırasında bin kişilik Medine ordusunun üçte birini Abdullah İbn Übey'in adamları teşkil ediyordu. Ki bunlar da bir bahane ile savaştan önce cepheyi terkedip gitmişlerdi."[176]

Münâfıklardan bir kısmı faaliyetleriyle oldukça şöhretliydi, büyük çoğunluk ise akrabalık, ittifak anlaşması, efendilik gibi bir sebeple bu meşhurları takip ediyorlardı.

2. Faaliyetlerinin Mahiyeti

Onların faaliyetleri, daha çok, Müslümanlar arasını bölüp parçalamaya yönelik fikirler atmakta ve Hz. Peygamberin itibarını mü'minler nezdinde düşürücü gayretler yapmada odaklaşıyordu. Birçok durumda, yıkıcı faaliyetleri Hz. Peygambere kadar intikal etti. Aleyhissalâtu Vesselâm onları sorguladı. Fakat onlar, onun yanına gelince önceden yaptıklarını inkâr ediyorlar, kelime-i şehâdet getiriyorlar, hitap sırasında nübüvvet vasfını ifade eden tabirlerle hitapta bulunuyorlar, yani "Ey Allah'ın Resû-

[174] Bak. Nu. 30.
[175] İbn Hişam s. 326; Bak. Taberî 3, 75; Müslim, Cihad 116;
[176] İbn Hişam. s. 584.

lü!" diyorlardı. Birçok sefer, onların bu inkârları vahiyle tekzip edilmiş ve yapılan şikâyetlerin doğruluğu te'yid edilmiştir.

Onların faaliyetleri zımnında, Kur'ân-ı Kerîm, bir ihtilafları olduğu zaman, halli için Peygambere değil başka mercilere (Yahudilere, müşriklere) gittiklerini haber verir.[177]

Onlar karşısında Hz. Peygamberin tutumuna gelince bunu, sabır, ihtiyat ve nasihat olarak özetleyebiliriz. Onlardan kopmayı hiçbir zaman düşünmediğini bilhassa vurgulamak gerekir.

a) İtibar Sarsıcı Faaliyetlerinden Örnekler

130. Söylediğimiz gibi, Hz. Peygamberin itibarını sarsmak için her fırsatı değerlendiriyorlar, hatta âyetler nazil oldukça bu maksadla "Bu hanginizin inancını artırdı?" diye istihzada bulunuyorlardı.[178] Gulas İbn Süveyd'in: "Eğer bu adam gerçek bir peygamberse, biz eşeklerden aşağı olalım" dediği Hz. Peygambere şikâyet edilir. Adam inkâr eder. Bunun üzerine gelen vahiy, adamı tevbeye çağırır.[179] Kur'ân'ın, bu davranışları karşısında, Resûlullah'a çizdiği yol: Onlardan yüz çevirmek, öğüt vermek, onlara tesirli söz söylemekti.[180]

Uhud savaşına giderken, Aleyhissalâtu Vesselâm Mirba İbn Kayziyy'in duvarını atlamıştı ki adam: "Ey Muhammed, eğer sen gerçek bir peygamber olsaydın benim duvarımı atlamak sana helâl olmıyacaktı" der ve eline bir avuç toprak alarak ilave eder: "Vallahi, eğer bu toprakla başkasını rahatsız etmeyeceğimi bilseydim bunu sana atardım" der. Kalabalık, öldürmek üzere herifin üzerine yürürse de Hz. Peygamber müsaade etmez ve: "Bırakın o körü, kalbi kör, anlayışı kör herifi!" buyururlar. Yine de Sa'd İbn Zeyd, bir yay darbesi aşkederek herifi yaralar.[181]

131. İfk hadisesinin mürettibi Abdullah İbn Übey idi. Abdullah,

---

177 Bkz. Nisâ, 4/60- 63

178 Bkz. Tevbe, 9/124

179 Bkz. Tevbe 9/74; İbn Hişam, s. 367.

180 Bkz. Nisâ, 4/63.

181 İbn Hişam, s. 367. Sa'd'ın bu davranışı Resûlullah'ın müdahelesinden önce olmuştur (İbn Hişam s. 585).

Aleyhissalâtu Vesselâm'ın geri gözcüsü olan Safvan'ı, önceki kamp yerinde unutulmuş olan Hz. Âişe'yi devesine almış getiriyor görünce, hemen atılarak: "Aişe bu yapmış olduğu şeyden dolayı mazurdur, çünkü Safvan, Muhammed'den daha yakışıklı, daha gençtir" diye haykırır.[182] Hâdise büyür ve vüs'at kazanır. Resûlullah, ortalığı yatıştırmak için epeyce zahmet çeker. Nûr sûresi âyetleri, Hz. Aişe'yi tebrie eder.

Hendek savaşı sırasında, bazıları: "Muhammed bize Kisra ve Kayser'in hazinelerini yemeyi vadediyordu. Şimdi bizden kimse kendini, helaya bile gidecek emniyette göremiyor" der. Bu mevzuda gelen âyet onları kınar.[183]

Tebuk seferi sırasında, bir mola esnasında Aleyhissalatu Vesselam'ın develerinden biri otladığı yerden uzaklaşarak kaybolur. Ve bütün aramalara rağmen bulunamaz, münâfıklar: "Eğer Muhammed gerçekten bir peygamber olsaydı, bu devenin yerini bilirdi" diye dedikoduya başlarlar. Haber Resûlullah'a ulaşınca: "Ben Allah'ın bildirdiği dışında bir şey bilemem, şimdi (bildirmiştir), devem falanca vadide, yuları bir ağaca takılmış vaziyette, onu gidip getirin" buyurur ve deve tarif edilen yerde, o şekilde bulunur.[184]

b) Kritik Anlarda Terk Hadiseleri

132. Münâfıkların bir diğer çeşit faaliyetleri, kritik anlarda Müslümanları zayıf düşürmeyi hedefliyordu. Bunun da örnekleri var:

İlk defa, Uhud savaşı sırasında, bir grub münâfık, savaşın başlamasından önce, Müslüman cepheyi bırakıp geri çekildiler. Buna, sebep olarak Hz. Peygamberin "düşmanı şehrin dışında karşılayalım" diyen gençlerin görüşünü esas alarak Uhud'da savaşmaya karar vermesini göstermişlerdir: "Muhammed bizi değil, gençleri dinliyor, Onun için ayrılıyoruz" demişlerdi. Nitekim, liderleri Abdullah İbn Übey de, Hz. Peygamber gibi, şehrin içinde kalınması fikrinde idi. Ama Aleyhissalâtu Vesselâm, çoğunluğu

182 Taberî, 3, 78.
183 İbn Hişam s. 365. Ahzab 12
184 Taberî 3, 167.

teşkil eden gençlerin görüşünü iltizam ederek Uhud mevkiinde düşmanı karşılamaya karar vermişti.[185]

Keza, Hendek kazımı sırasında, Müslümanların çalışmalarını geciktiriyorlar ve Hz. Peygamberden izin almadan, gıyabında çalışmaları bırakıp evlerine çekiliyorlardı.[186]

Şehrin muhasarası esnasında, savaşı terketmek için, Hz. Peygambere müracaat edip: "Evlerimize gitmeye bize izin ver, çünkü evlerimiz müdafaasız" diyorlardı.[187] Ancak Kur'ân onların gerçek gayesini açığa vurdu: "Evleri müdafaasız değildi, onlar sadece kaçmak istiyorlardı." (Ahzab, 33/13)

Keza, Tebuk seferi sırasında, Abdullah İbn Übey, sefere katılmak için hazırlık yapar ve Seniyetü'l-Veda tepesi üzerinde Yahudi ve münâfıklardan müttefikleriyle kamp kurar. Ama Aleyhissalâtu Vesselâm yola çıktığı vakit, bunlar yerlerinde kalırlar ve sefere katılmazlar.[188]

c) Moral Bozucu Diğer Faaliyetler

133. Münâfıkların ehemmiyetçe daha küçük, ama moral bozan diğer bir kısım faaliyetlerini daha zikretmek isteriz. Böylece, onların muhalefetteki iştiyak ve şiddetlerini daha yakından görmüş ve Hz. Peygamberin onlara karşı hep takip ettiği müsamaha siyasetini daha iyi anlamış olacağız.

Resûlullah Tebuk'e giderken, Hz. Ali'yi, ailesine nezaret etmesi için, Medine'de bırakmıştı. Münâfıklar hemen gelip: "Ey Ali, O, seni tahkir ve değerini tenzil için burada bıraktı" dediler. Ali hemen yola düşüp Hz. Peygambere ulaştı ve geride kalabilmek için Aleyhissalâtu Vesselâm'ın şu takviyesini aldı: "Ben seni arkamda koyduklarım için bıraktım. Hemen dön, hem ailem, hem ailen için benim yerimi al!"[189] Anlaşılan o ki, Hz. Ali gibi cenkler kahramanı bir kimseyi iğfal edebilmek için kahramanlık

---

[185] İbn Hişam, s. 584; Vakıdi 1, 219
[186] İbn Hişam, s. 701.
[187] a.e., s. 367, 707.
[188] İbn Sa'd II/1, 119, Vakıdi 3, 995.
[189] İbn Hişam, s. 946.

damarını yakalayarak geri kalmanın bir zül olacağı hususunda kolayca ikna etmişlerdi.

Tebuk seferi esnasında, bir mola verilir, ama civarda su bulunamaz. Münâfıklar devreye girip: "İşte Muhammed'in de, adamlarının da toptan helak olacakları an geldi" diye moral bozucu dedi-koduya başlarlar.[190]

Yine bu sefer sırasında, bir grup münâfık, Aleyhissalâtu Vesselâm'ı göstererek, 'Müslümanları korkutmak için.'[191] "Zanneder misiniz ki, sarışınlarla (Rumlarla) savaş, Arapların kendi aralarında yaptığı savaş gibidir. Hayır, bunlarla Araplar arasında hiçbir benzerlik yoktur. Vallahi, sizi şimdiden dağlara kaçıyor görüyorum" der. Bu sözler Hz. Peygambere ulaşınca, münafığı çağırıp meseleyi tahkik eder. Herif söylediklerini inkâr edemeyip sadece şaka yaptıklarını iddia eder.[192] Ancak haklarında gelen vahiy onları kınar.[193]

134. Müslim, bir sefer sırasında, maruz kalınan bir kıtlıktan bahseder. Baş münâfık Abdullah İbn Übey, fırsatı bulmuştur: Sakın Allah Resûlü'nün yanındakilere bonkör davranmayın, ta ki etrafından dağılıp gitsinler" der.[194]

Bu aynı Abdullah, Benî Müstalik seferi sırasında, Medineli bir Müslümanla Mekkeli bir Müslüman arasında çıkan bir ihtilafı fırsat bilip arayı kızıştırır ve Muhâcirlerle Ensara sirâyet edecek büyük bir hadise kıl payı önlenir. Abdullah, askerleri şöyle diyerek tahrik ediyordu: "Biz, muhâciri semirtip himaye etmenin cezasını çekiyoruz. Bakın bizi nasıl mükâfatlandırıyorlar: Tıpkı kendisini besleyip büyüten sahibini, güçlenince yiyen bir köpek misali. Ama hele bir Medine'ye varalım. Aziz olanlar, zelil olanları oradan çıkaracaktır."

Abdullah, bunları söylediğini inkâr da etse, arkadan gelen bir vahy, şikâyetçiyi müfteri durumuna düşmekten kurtardı.[195] Vahyin tasrihi üze-

---

[190] Taberî 3, 166.
[191] İbn Hişam s. 951.
[192] Taberî 3, 167.
[193] Bkz. Tevbe, 9/66
[194] Müslim, Münafikun 1.
[195] Bkz. Münafikun, 63/1-8

rine, herifi öldürmek isteyenlere Resûlullah: "Ben kâfirlerin: "*Muhammed adamlarını öldürüyor*" demelerini istemem" diyerek sert davranmalarına dahi izin vermez.[196]

Yine bu aynı Abdullah İbn Übey ve adamları, Yahudilere yardım vadederek, Müslümanlara karşı mukavemete teşvik ediyorlardı.[197]

d) Hz. Peygamber'in Münâfıklara Karşı Tutumu

135. Buraya kadar bir kısım belli hadiseler ışığında münâfıkların ardı arası kesilmeyen hasmâne faaliyetlerini görmüş olduk. Aleyhissalatu Vesselam'ın bunlar karşısındaki tutumu, diğer hasım gruplar karşısında takip ettiği tutumdan oldukça farklıdır. Mesela Mekke'de, şartlar gereği putperestler karşısında çok sabırlı idi.

Medine'de Hz. Peygamber'in (aleyhissalâtu vesselâm) putperest ve Yahudilere karşı tavrı fevkalade değişti. Artık Mekke'de olduğu gibi hep sabırla karşılamıyor, çoğu zaman anında mukabele ediyor, her bir ciddi husumete ve bilhassa haddi aşan ferdlere karşı, kararlı bir tavır koymada gecikmiyordu.

Bununla beraber, münâfıklar mevzubahis olunca, Resûlullah'ı onlar karşısında oldukça farklı görüyoruz. Hatta diyebiliriz ki, bunların faaliyetleri, putperest ve Yahudilerinkinden daha az zararlı, daha az yıkıcı olmasa bile, hatta, kelamî açıdan münâfıklar kâfirlerden daha fena addedilmiş[198] olsalar bile, Resûlullah onlar karşısında daha müsamahakâr, daha affedici, daha mülayim, daha sabırlı davranmıştır.

136. Resûlullah'ın onlar karşısındaki müsamahakar siyasetini dört prensip çerçevesinde inceleyeceğiz: 1. Yapmaya bırakmak, 2. Özürlerini kabul, 3. İhtiyat ve psikolojik baskı, 4. Kendi aralarında cemaatleşmelerini önlemek.

1) Yapmaya bırakmak: Bunlar görünüşte de olsa, Müslüman olduklarını ilan etmeleri hasebiyle Resûlullah onlara, diğer Müslümanlara dav-

---

[196] Taberî, 3, 74; Buhârî, Menakıb 8; Tefsir 4; İbn Hişam s. 758; İbn Sa'd IV/2, 70.
[197] İbn Hişam s. 683, İbn Sa'd II/1, 41.
[198] Bkz. Nisâ, 4/145

randığı gibi davranıyordu: Bunlar cemiyet içerisinde serbest kimselerdi ve bütün diğer Müslümanların sahip oldukları haklara sahiptiler, aynı imkânlardan diğerleri gibi bunlar da istifade ediyorlardı: Namazlara iştirak ediyorlar, askeri seferlere katılıyorlar, ganimet taksiminden paylarını alıyorlardı vs.

Hatta öyle geliyor ki, Aleyhissalâtu Vesselâm onlar karşısında hiçbir zecri tedbir almamıştır. Bu da her halde, onları, mü'minlerden kopup, ayrı bir cemaat teşkil ederek veya müşrik, Yahudi gibi diğer hasım gruplarla işbirliği yapıp yıkıcı faaliyetlere girişmekten alıkoymak içindi. Onlar, keza hiçbir hususi teftişe, taharriye de maruz kalmadılar. Hz. Peygamber, muzır bir faaliyetleri kendisine haber verilinceye kadar müdahale etmiyordu. İhbar durumunda da ilgisiz kalmıyordu. Derhal onları sorguya çekiyor ve yaptığı bir araştırma ile, haklarında söyleneni tahkik ediyordu. Kendisine rapor edilen hususu söylemiş veya yapmış olmayı inkâr ederlerse inkârlarını esas alıyordu, ancak çoğu durumda gelen vahiyler, şikâyet sahibini te'yid ediyordu.

Suç sabitleştikten sonra, Aleyissalatu Vesselam onları tevbeye davet ediyordu. Mesela, vahiy, Abdullah İbn Übey'in: "Medine'ye vardığımız zaman aziz olanlar zelil olanları çıkaracaktır" dediğini te'yid edince, Aleyhissalâtu Vesselâm onları getirtti, ta ki özür dilesinler, fakat başlarını çevirip gittiler.[199]

2) Özürlerini kabul: Eğer onlar, hataları için özür dileseler veya bir sefere katılmayışlarının bahanesini beyan etseler, Hz. Peygamber özürlerini kabul eder, afları için Allah'a dua ederdi.

137. Gelen ihbarı, bunlar yemin ederek reddederler, ihbar vahiyle de doğrulanmazsa, Aleyhissalâtu Vesselâm onların suçsuzluğunu kabul eder, şikâyetçiyi de biraz paylardı.

Tebuk seferine çıkarken, seksen kadar münafığın özrünü kabul ederek Medine'de kalmalarına müsaade etti, öte yandan, bir grup Gıfarlının talepini reddetti.[200] Keza dönüşte de Hz. Peygamber, geride kalıp özür

---

199 Buhârî, Tefsir, 6

200 Vakıdi 3, 995.

beyan eden bütün münâfıkların özrünü kabul ederken, aynı –geri kalma– suçunu işlemiş olan üç samimi Müslümanı cezalandırdı.[201] Bunlar, Allah'tan af gelinceye kadar, kimseyle konuşmamak sûretiyle cezalandırılmıştı. Bu ceza öylesine ağırdı ki, Kur'ân'ın ifadesiyle, "*Yeryüzü bütün genişliğine rağmen onlara daralmış, vicdanları onları sıkmış da sıkmıştı.*" (Tevbe, 9/118)

Resûlullah'ın bu genişlik ve müsamaha politikası o derece umumi, yaygın ve yevmî idi ki, münâfıklar bu davranışları bir nevi "saflık" olarak değerlendirmeye başlamışlardı. Şöyle diyorlardı: "Gerçek şu ki, Muhammed bir kulaktan ibarettir, kim kendisine bir şey söylerse, hemen inanıp onu te'yid eder."[202] Bu sözleriyle şunu demek istiyorlardı: "Kim kendisine hakkımızda bir şey söylerse buna inanır. Sonra biz yanına gider yemin ederek inkâr ederiz, bu sefer bize inanır."[203]

138. Hz. Peygamberin, münâfıkların lideri Abdullah İbn Übey'e karşı davranışı son derece ikna edici ve mânidardır: Amme işlerinde istişâre edip fikrini alırdı[204] ve şefaat ve tavassutunu kabul ediyordu.[205] İki ayrı sefer, fahiş komplolarına rağmen affetti: Benu Müstalik seferi sırasında meş'um hadiseye sebep olmuş, bazı Müslümanların, onun cezalandırılması husunundaki ısrarlarından fazla olarak, bizzat Abdullah'ın samimi bir mü'min olan oğlu, Hz. Peygambere müracaat ederek, babasını kendi elleriyle öldürme teklifinde bulunmuştu. Aleyhissalatu Vesselam'ın cevabı şu oldu: "Hayır, ona karşı biz daima merhametli olacağız ve o, bizimle beraber olduğu müddetçe bizden hüsn-ü kabul görecektir."[206]

139. İfk hadisesi üzerine, Resûlullah, Abdullah'a celde uygulamadı, [207] hadisenin baş mürettibi olmasına rağmen.[208] İbn Ubey'e karşı Aleyhissalâtu Vesselâm'ın son jesti, onun bu müsamaha siyasetine taç olur: Resûlullah, Abdullah ölünce, kefeni yapılmak üzere, şahsî gömleğini ver-

[201] Buhârî Magazı 61; İbn Sa'd II/1, 119
[202] İbn Hişam s. 364. Bu ithamla ilgili vahiy gelmiştir. (Tevbe 61).
[203] İbn Kesir, Tefsir 3, 415.
[204] İbn Hişam s. 584.
[205] İbn Sa'd II/1, 19, 20; Vakıdi 1, 177-178.
[206] İbn Hişam s. 760
[207] İbn Kesir, Tefsir 5, 68
[208] Vakıdi 2, 434 . Bak. Nur 11

miştir ve cenaze namazını da, bazı Müslümanların şiddetli infial ve itirazlarına rağmen bizzat kıldırmıştır.[209]

3) İhtiyat ve psikolojik baskı: Aşırı müsamahasına rağmen Hz. Peygamber münâfıklara karşı fevkalade ihtiyatlı ve onların ciddi bir teşebbüste bulunmalarını önlemek için son derece dikkatli idi. Bu sebeple Resûlullah'ı, her bir önemli seferde Abdullah İbn Übey'i, adamlarının komutanı sıfatıyla yanına almış görüyoruz. Bundan sadece Tebuk seferini istisna etmek gerekir. Bu defa onun da katılması hususunda ısrar etmedi, zira artık o, bu devirde bir şey yapamazdı, zira adamları sayıca azalmıştı ve Medine'nin bütün çevresi İslâm'a girmiş idi. Ayrıca, ne olur ne olmaz, Hz. Ali'yi de Medine'de bırakmıştı. Münâfıkların, Hz. Ali'yi Medine'de bırakıldığı zaman gitmesi için tahrikleri bir kötü düşüncenin eseri olabilir mi, bilemiyoruz.

Onlar karşısında Aleyhissalâtu Vesselâm'ın en büyük ihtiyatı, Müslümanların gıyabında Müslümanlara karşı müstakillen cemaatleşmeye yönelik bir faaliyet yapmalarını önlemede ortaya çıkmıştır. Hatta bu, Hz. Peygamberin onlar karşısında takip ettiği siyasetin ekseni idi. Bunu gerçekleştirmede yer verdiği bazı teferruatı hatırlatmada fayda var:

Birinci olarak, Hz. Peygamber, onlar yanında bir korku ve belli bir psikolojik baskı uyandıracak bir tavır sürdürüyordu. İster Kur'ân vahyi, ister Hz. Peygamber olsun, İslâm'a karşı söylediklerini yüzlerine çarpıyordu. Bir defasında aralarında yaptıkları bir toplantıdan hemen sonra yanlarına gelen Hz. Peygamber: "Siz aranızda toplandınız ve şunları konuştunuz, kalkın! Bu konuşmalarınızın affi için Allah'a tevbe edin, ben de sizin için istiğfarda bulunayım" dedi. Muhataplarının kımıldamadıklarını görünce, talebini üç kere tekrarladı. Sonunda her birini teker teker isimleriyle çağırmak zorunda kaldı.[210]

Bir diğer seferinde, böyle sûiniyetle biraraya gelmiş olan bir grubun yanına bir Müslümanı göndererek, onlara şunları şunları söylediniz diye uyarıda bulundu.[211]

---

[209] Buhârî Tefsir 12; Müslim Münafikun 3.
[210] İbn Sa'd I/1 . 116.
[211] İbn Hişam, s. 952

140. Bu siyaset öylesine netice vermişti ki, herhangi bir hileye girişecek olsalar Allah'ın ona vahyetmesinden korkarlardı."[212]

4) Onların müşterek bir efkâr-ı umumiye teşkil etmelerine mani olması:

Hz. Peygamberin temel düsturlarından biri, münâfıkların kendi aralarında, ister mescidde olsun, isterse evlerde vs. yerlerde olsun, toplanmalarını önlemekti. Çünkü toplantılar, onlara müşterek bir efkâr geliştirmelerine imkân verebilecekti. Bir defa, mescidde bir grup münafığın birbirine değer olduğu halde, çok sıkı şekilde bir araya gelmiş, alçak sesle aralarında konuşurlar görünce, Aleyhissalâtu Vesselâm onları mescidden çıkarmalarını Müslümanlara emreder. Bunun üzerine, halk onları elleriyle, ayaklarıyla vurarak sille tokat, yerlerde sürüyerek dışarı atarlar.[213] Bir başka seferinde Süveylim adında bir Yahudinin evinde toplanarak, Tebuk seferine iştiraktan insanları önlemeye çalışıyorlardı. Aleyhissalâtu Vesselâm bir grup Müslümanı Talha'nın riyasetinde göndererek evi ateşe vermelerini emretti. Talha emri derhal yerine getirdi.[214]

Keza, münâfıklar tarafından inşa edilmiş olan mescid-i dırâr'ın yıktırılmasında da aynı gaye vardı: Onların, yönlendirici müşterek bir efkâr geliştirmelerine yani teşkilatlanmalarına engel olmak. Nitekim Taberî der ki: "Onlar bu mescidi, ibadet bahanesi ile içinde toplanabilmek ve gerçekte ise, orada aralarında müzakerelerde bulunmak ve sızlanmalarını birbirlerine ulaştırmak,[215] neticede de Peygambere zarar vermek ve küfür üretmek için inşa etmişlerdi" der.[216]

141. Resûlullah'ın bu mevzudaki tavizsiz tavrı binanın yıkılması için verdiği emirdeki dikkat çeken sertlikte de görülebilir: "Gidin bu mescidi yıkın! taşlarını ve diğer yapı malzemelerini parça parça edin, ahşap aksamını yakın." Bu hâdise, Tebuk seferi dönüşünde vukua geliyor.[217]

---

212 İbn Hişam, 951, Tevbe 64.

213 İbn Hişam, s. 370

214 a.e., s., 944

215 Taberî, 3, 169

216 Bkz. Tevbe, 9/108-110

217 Hüseyin Heykel der ki: "Tebük seferinden itibaren İslâm Medine'den dışarı çıktı, yâni Hz. Peygamberin kontrolünden. Şimdi artık, Aleyhissalâtu Vesselâm için, müslümanlar arasında olup bitenleri şahsen kontrol etmesi mümkün değildi. Bu durumda, bertaraf etmediği takdirde münâfıklar, eskiye nazaran, fevkalade daha tehlikeli olabilirlerdi. İşte bu sebepledir ki, Tebük'ten itibaren, onlara karşı daha sert oldu ve mescidlerini yaktı" (Hayatu Muhammed, s.

Özetlemek gerekirse, Hz. Peygamberin münâfıklara karşı takip ettiği yumuşak, fakat ihtiyatlı politikasında fevkalade başarılı olup hedefine vardığını söyleyebiliriz: Yumuşaklığıyla, onların İslâm cephesini bırakarak Mekkelilere iltihaklarını netice verecek herhangi ciddi bir teşebbüsü önlemiş ve İslâm cemaatinin vahdetini yara almaktan korumuştur. İhtiyatıyla da onları, etrafında birlik bütünlük kurmalarına imkân verecek bir efkâr-ı umumiye geliştirmekten alıkoymuştur.

Şu halde, başlangıçtaki maddi menfaat kaybından ileri gelen muhalefet planından dışarı çıkarak zaman içinde gelişip incelme fırsatı bulamayan kaba saba fikirlere dayalı bu münâfıklar cephesinin, böylece ilk muhalefetleri çerçevesinde sınırlandırılmış olmakla şefleri Abdullah İbn Übey'in ölümünden sonra kendiliğinden eriyip dağılması ve tamamen İslâmlaşarak sona ermesi tabii bir neticedir.

Beşinci Kısım

HZ. PEYGAMBER VE BEDEVİLER

142. Hz. Peygamber Aleyhissalatu Vesselamın bedeviler karşısındaki tavrı, ayrı bir bahiste incelemeye değer. Çünkü onlar, diğer gruplardan, oldukça önemli bir kısım vasıflarıyla ayrılırlar. Onların hususiyetleri o derece büyüktür ki, bir Gustave Le Bon, "*Göçebe Arab (bedevi) ve yerleşik Arap, aralarında uçurum olan iki ayrı ırk teşkil ederler*" demiştir.[218]

1. Bedevilerin Umumi Vasıfları

Onların hususiyetlerini birkaç maddede inceleyebiliriz:

a) Saf tabiat ve basit düşünce:

Bedeviler, sürüleriyle çöllerde yaşayan kimselerdir. İklim şartlarının emrivakilerini takiben bir yıl içerisinde birkaç kere yer değiştirirler. Geçim kaynakları, hayvancılık, avcılık, ticaret ve yağmadır.[219]

---

461). Bu yoruma tamamen katılmamız mümkün değil. Resûlullah'ın bu tavrında, o sıralarda kazanılan siyasi şartların, bahusus ulaşılan gücün büyük katkısı ve rolü olmalıdır. Ayrıca, münâfıkların katılabilecekleri ne Yahudi ne de yerli şirk cephesi kalmıştı.

218 Lebon, La Civilisation des arabes, p. 44.

219 Yeremya 35, 6-7 (Tevratta gelen göçebe tasviri).

Göçebelerin tabi oldukları hayat şartları ziraat yaparak toprağı işlemelerine imkân tanımaz. Onlar sadece çiftçilikten nefret etmekle kalmazlar, silah kullanımı hariç, her çeşit el işçiliğinden de hoşlanmazlar. Onları toprağa bağlayan her meşguliyet, onların erkeklik şerefini alçaltan bir darbedir.[220] Çünkü, onlar için, toprağa bağlanmak, "hürriyete *elvedâ* demektir", toprağa bağlanmış insanın, yakında bir efendiye sahip olması ona kader olmuştur. Bu mülahazalardan hareketle Arabistan'ın, göçebeleri olan Nebatlılar, buğday ekmeyi, meyve ağaçları dikmeyi ve evler yapmayı yasaklamışlardı."[221]

Bu telakkiler, onları yabancı istilalardan korudu. Böylece, tabiatları, uzun asırlar boyu kötü adetlerden mahfuz ve orta hallilikten uzak kaldı.[222] Bu sebeple onlar daima anlık menfaatlerinin rehberliğinde hareket ettiler, hep zevahire göre hükmettiler. Bir gürültü, bir haykırış, harici bir tantana onların hayranlıklarına, kendilerinden geçmelerine yeterliydi. Onları hayran kılmak, onları ikna etmenin en güzel yolunu teşkil ediyordu.[223]

Her hâl ü kârda, tabiatlarının basitliği, onları, muhtevasız ve çocuksu şeylere inanmaya sevkediyordu.[224]

b) Ferdiyetçilik:

Bedevilerin hayat tarzının bir diğer neticesi, onların her çeşit kusurlarının kaynağını ve manevi varlıklarının en büyük boşluğunu teşkil eden ferdiyetçilikleri idi.[225] O, herkesten ileri hür bir ruha sahipti, o hürriyeti seviyordu, "O, kendi kendine yeten yegâne insandı."[226]

143. Bir kabilenin şefi bir müstebit değildir, kabile mensupları üze-

---

[220] Chelhod, Le Sacrifice chez Les Arabes, p. 34

[221] Lebon, a.g.e., p. 41. Hz. Peygamberin, bazan bedevilere, ziraate karşı duydukları bu nefret sebebiyle takıldığını görürüz (Buhârî Hars 20).

[222] İbn Haldun, a.g.e., 1, 298.

[223] Lebon, a.g.e., s. 44

[224] Nesai'de gelen bir rivâyete göre, bir bedevi, Müslüman olduktan sonra Medine'de hastalanır. Adam, Hz. Peygamberle yaptığı beyat sebebiyle uğursuzluğa uğradığını düşünerek, Aleyhissalâtu Vesselâm'a gelip, bey'attan vazgeçmek için müracaat eder. Sindi, bu hareketinin sebebini açıklar: "Adam, akdi bozduğu takdirde hastalığın gideceğine inandığı için böyle yaptı" (Sindi, Haşiye 7, 151).

[225] Lammens, İslâm, 2, 1943

[226] Chelhod, Introduction, p. 41.

rinde keyfine göre hareket edemez. O raiyyetini mülayemetle idare etmek ve onlara çarpmaktan kaçınmak zorundadır, [227] ne çadıra, ne duvara ne de atlara el koyamaz, sadece silaha sarılın emrini verebilir. Kararları, eskilerin nasihatleri ile mürakabe edilir.[228]

Tefekkürî ve dinî hayatlarına gelince, bu, nev-i şahsına münhasır bir tipi temsil eder. Ernest Renan der ki: "Bedevî Arap, insanların en edîbidir, bütün insanlar arasında en az mistik, tefekküre en az kabiliyeti olandır."[229] "O sadece gevşek değil, bilakis ilgisizdir, onun imandan nasibi azdır, hurafâsı da yoktur denebilir... Buna karşılık yerleşik Arap dindardır ve kolayca taassubu atılabilir.[230] Onun hakkında İbn Haldun'un hükmü daha katı: "Bedevî Araplar, hiçbir dinî boya kabul etmez... Onların dini, kısaca çalmamak, yağmalamamak ve yolları kesmemekten ibaretti."[231] Kur'ân-ı Kerîm'in hükmü de aynı: "*Bedeviler küfür ve nifak bakımından daha şiddetlidirler. Bununla beraber, Allah'ın Resûlüne indirdiği hükümlerin sınırını bilmemeye daha layıktırlar.*" (Tevbe, 9/97)

c) Bedevîlerde Maddecilik:

Acaba, bedevilerin, din karşısındaki bu ilgisizlik ve kaygısızlıkları nereden geliyordu? Bunun sebebini sahip oldukları ruh haletinde ve içinde yaşadıkları hayat şartlarında aramak gerekir.

Hemen şunu bilmek gerek: Bedevi, pragmatik bir ruh haletine sahip ve istiklalini arar, ama o kendi haricine bağlıdır. Bu sebeple hayatı, "şahsî istiklal hırsı ile kabilenin müşterek menfaatine göstermek zorunda kaldığı mecburi itaat arasındaki günlük mücadeleden ibarettir."[232] Bu pragmatik ruh haleti onu, peşin menfaati aramaya, fiilen gördüğü ile, değebildiği ile, peşin bir menfaat elde edebildiği ile meşgul olmaya, bir kelime ile materyalist olmaya itmektedir. "O, tanrılar şerefine bir Iliade veya bir Odysse nazmetmekten ziyade, kendi kahramanlığını söylemek, kendi yiğitliklerini tasvir etmek, kendi cömertliğini övmek ve düşmanlarına tükürmekle meş-

[227] İbn Haldun, a.g.e. 1, 299.
[228] Farès, L' Honneur chez Les arabes, p. 159.
[229] Renan, Discours et Conferances, p. 380
[230] De Goege, L Enceyelopedie, 1, 381
[231] İbn Haldun, a.g.e. s. 677.
[232] Farès, L'Honneur. preface, p. x

guldür. Kendisine hiçbir şeref getirmeyecek olan şiir düzmekle zamanını niye kaybetsin ki!"[233]

Bu sebeple, cahiliye devri edebiyatı, onların maddeciliği ve menfaatçiliği ile iyice şekillenmiştir. Allah, âhiret gibi dinî meseleler söz konusu edilmez. En önde gelen edebi faaliyetleri olan "*müfahara*"[234] kabilelerinin zaferleriyle, sayılarıyla, çocuklarıyla, cesaretleriyle, istiklalleriyle, başkalarına tanıdıkları himaye ile, yaptıkları yardımla vs. böbürlenmekten ibaretti.[235] Bu maddeci vecih ve bu dinî kaygısızlık, bedevilerin en bariz karakterlerini teşkil eder. Hz. Peygamberle olan münasebetlerinde menfaat ve siyasi nüfuz temini gibi maddeci mülâhazalar hakimdi. Peygamberle yaptıkları mücadelelerde[236] de İslâmiyeti benimsemelerinde de hep bu mülahazalar hakimdi.

144. Nitekim, büyük kitleler halinde İslâmla müşerref olmaları Mekke fethinden itibaren ve Tebuk seferinden sonra başlar. Her iki hâdisenin de insanların hissine tesir icra eden, dikkatleri çeken iki mühim hâdise olduğu cümlenin malumu. İslâm'ı benimsemelerine şu mülâhazaları sebep olmuştur: "Artık Muhammed güçlendi. Bütün Kureyşliler Müslümandır. Onun savaştığı herkes yenik düştü. Kadınları ve çocukları Medine'ye esir olarak getirildiler. Malları da müsadere edildi. Bize tek sulh yolu kalmıştır, o da Muhammed'e heyet gönderip onun dinine girmektir." Taberî devamla ilave eder: "Netice olarak hiçbiri hariç kalmaksızın bütün Arap kabileleri, Aleyhissalâtu Vesselâm'a heyetler gönderdiler, İslâm'ı benimsediler ve İslâm kanunlarına itaat ettiler."[237]

---

233 Chelhod, Les Sacrifices, p. 35

234 *Mufahara* (Edebi yarış): Cahiliye Arapları arasında çok meşhur bir gelenekti. Bu yarışın mekanizması şöyle idi: İki kabile bir yerde toplanır, bir taraftan iki kişi çıkar, gâyet zarif nesir ve nazımla yüksek sesle hitaplarda bulunur. Diğer kabileden de iki kişi bunlara cevap verir. Bu iki kabileden hangisinin hitabeleri ve şiirleri daha güzelse, o taraf yarışı kazanmış olurdu (Taberî 3, 175).

235 Farès, a.g.e., p. 185

236 Gatafan bedevileri Hendek savaşı esnasında, belli bir ücret mukabilinde cepheyi bırakıp gitmeye hazır idiler.

237 Taberî 3, 174; İbn Hişam 985 Bilhassa Sakiflilerin müzakeresi tarihçiler tarafından çok iyi açıklanmıştır (İbn Hişam, s. 951, Vakıdi 3, 967). Taifli heyet dönüşlerinde, İslâm'ı halka itirazsız benimsetebilmek için şöyle bir kurnazlığa başvurdu: Bir kaç gün boyunca Hz. Peygamberin maddi üstünlüğünü hep tekrar ettiler, ondan sonra yapılan antlaşma metni ve heyet üyelerinin müslüman olma haberi ilan edildi (Vakıdi, a.g.e., 3, 969).

Onların maddeciliğini gösteren başka hâdiseler de zikredilebilir. Havza İbn Ali el-Hanefi gibi bazıları, Müslüman olmak için "kendisinden sonra iktidarın kendine verilmesi" gibi şartlar koşanlar vardı.[238] Bir diğeri, Gatafanlıların lideri Üyeyne, Taif seferine Hz. Resûlullah'a yardım etmek için değil, bir kadın elde etmek için katıldığını kendisi itiraf ediyordu.[239] Müseylime, daha Aleyhissalâtu Vesselâm'ın sağlığında: "Arzın yarısı için ben de peygamberim" diyordu ve bunu Hz. Peygambere yazdığı bir mektupla talep ediyordu.[240]

Bu sebeple Kur'ân böylelerin imanını kabul etmedi.

قَالَتِ الْأَعْرَابُ اٰمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلٰكِنْ قُولُوٓا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ "*Bedevîler: 'Biz iman ettik' derler. De ki: Siz iman etmediniz, ama 'Müslüman olduk' deyin. İman henüz sizin kalbinize girip yerleşmemiştir.*" (Hucurat, 49/14)

145. Nitekim onlar bu kavlî iman ve harici itaat sebebiyledir ki, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın vefatından hemen sonra, Zekat vermemek için irtidat ve isyan ettiler.[241] Taberî, Tuleyha örneğini vererek der ki: "Tuleyha, bedevîlerden hiçbir vergi istemediği için, onun dinî, onlara daha hoş geliyordu. Hatta Hz. Peygamberin gönderdiği memurlara: 'Muhammed artık ölmüştür, halefi de Medine'ye yerleşmiştir, siz yanına dönün ve kendisine bizi vergiden muaf tutmasını söyleyin. O zaman dininize geri geleceğiz' dediler."[242]

Bütün bu hadiseler, bize bir kere daha gösterir ki, bedevîler, Hz. Peygamberin nübüvvetini cismani ve dünyevî bir hakimiyet teşebbüsü olarak telakki ediyorlardı.

d) Yerleşik hayata olan cehaletleri:

Son olarak şunu da belirtelim ki, bedevîler şehir hayatının içtimaî kaidelerini ve âdâb-ı muâşereti hiç mi hiç bilmiyorlardı. Meselâ bazıları-

---

238 Belazuri, 1, 105
239 İbn Hişam, s. 922
240 Taberî, 3, 182
241 Belazuri, 1, 113, Taberî, 3, 237
242 Taberî, 3, 237

nın Mescid-i Nebevî'nin içerisine küçük abdest bozduğunu,[243] mescidin duvarlarına tükürdüğünü,[244] yerleşiklerin alışmadığı bir tarzda Hz. Peygambere hitap ettiklerini[245] görmekteyiz. Hatta bir kısım âyetler bu meselelerle ilgili olarak gelmiştir.[246]

Özetle, bedevilerin, umumi, vasıflarını bir kaç maddede ifade edebiliriz.

1) Dinle ilgi ve alakaları yok, günün maddi meseleleriyle ilgililer.

2) Ferdiyetçidirler ve hürriyetlerine düşkündürler. Bu sebeple fazla disiplin, tabiatlarına uymuyor.

3) Saf, çocuksu ve zevâhire bağlıdırlar. Tebliğatı basitleştirilip görüntülemek, onları tefekküre çağırmak veya edebî tasvirler sunmaktan daha iyi.

4) Savaşçıdırlar ve belli başlı geçim kaynaklarından biri yağmacılıktır.

2. Hz. Peygamber'in Bedeviler Karşısındaki Tavrı

146. Resûlullah'ın (aleyhissalâtu vesselâm) onlar karşısındaki tavrı, onların tabiatlarına uygundur: Dinin basitleştirilmesi, İslâm'ın maddi yönünü göstermek, cömert görünmek, tatlılık ve müsamaha.

a) İslâm'ın Basitleştirilmesi:

Hz. Peygamberin düsturlarından biri, dinî kolaylaştırmak ve basitleştirmekti. İki şeyden her seferinde, daha basit olanı tercih ederdi. Hz. Âişe anlatıyor:

مَا خُيِّرَ رَسُولُ اللهِ ﷺ بَيْنَ أَمْرَيْنِ إِلاَّ أَخَذَ أَيْسَرَهُمَا مَا لَمْ يَكُنْ إِثْمًا

Aleyhissalâtu Vesselâm, iki işten birini yapmada muhayyer bırakılınca, günah olmadığı takdirde en kolayını tercih ederdi. Eğer günah ise,

---

243 Müslim, Taharet 98
244 Müslim, Mesacid 52
245 İbn Hişam, s. 987
246 Bkz. Hucurat, 49/4-5; Nur, 24/27

ondan insanların en uzağı idi."[247]

Bu düsturun önemi, dinî kaygı taşımayan, tefekkür melekesi gelişmemiş ve hayatın günlük meşgûliyetleri içinde boğulmuş kimseler mevzûbahis olduğu zaman daha iyi ortaya çıkar. Çünkü bu çeşit kimseler, karmaşık şeyleri anlayamayacağı ve çok sayıdaki emirleri yerine getirmeyeceği için, tamamen terketme cihetine gidebilirler. Bir defasında Necidli bir bedevi Hz. Peygambere gelir ve İslâm'ı öğrenmek ister. Aralarında şu konuşma geçer:

"Bir günde –gece de dahil– beş kere namaz."

"Daha fazla yapmam gerekir mi?"

"Hayır! Ancak dilersen nafile kılabilirsin. Her yıl Ramazan ayında oruç var."

"Onun dışında da tutmam gereken oruç var mı?"

"Hayır! Ancak dilersen nafile oruç tutabilirsin. Bir de zekât var."

"Zekat'tan başka bir borcum olacak mı?"

"Hayır! Ancak dilersen nafile olarak sadaka verirsin."

Bu açıklama üzerine adam geri döner ve ayrılırken şunları söyler:

"Allah'a yemin olsun, ne fazla, ne eksik yapacağım. Aleyhisssâlatu vesselam bunun üzerine noktalar:

أَفْلَحَ إِنْ صَدَقَ "Sözünü tutarsa kurtuldu."[248]

147. Diğer bir kısım hadis[249] ve âyetlerle[250] mukayese edildiğinde, bu muhtevanın, İslâm'ın en vasat bir seviyesi olduğu anlaşılır. Ancak her hâl ü karda kişinin rûhunu kurtarmasında yeterlidir.

Bu insanların nazarında İslâm'ı basit ve kolay kılabilmek için Aleyhissalâtu Vesselâm, taşraya memur göndereceği zaman, yola çıkmazdan önce dini cazip kılmalarını emrediyor, şöyle diyordu:

بَشِّرُوا وَلاَ تُنَفِّرُوا وَيَسِّرُوا وَلاَ تُعَسِّرُوا "Müjdeleyin nefret ettirmeyin, kolay-

---

247 Muslim, Fezâil 77

248 Buhârî, îmân 34, Müslim, îmân 8

249 Müslim, îmân 1. (Burada zikri geçen "ihsan" nadirlerin gerçekleştirebileceği ideal bir hedeftir).

250 Bkz. Âl-i İmrân, 3/92; Tevbe 34; Ahzab 41

laştırın, zorlaştırmayın."[251] Ayrıca, cemaatin en zayıfını nazar-ı dikkate almayı emrediyordu.[252] Namazı uzattığı için şikâyet edilen bir imama da fevkalade kızmıştı.[253]

Ebû Davud ve Ahmed İbn Hanbel'de gelen bir rivâyetin burada hatırlatılması uygundur. Fudaletu'l-Leysî'nin anlattığına göre, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):

وَحَافِظْ عَلَى الصَّالَوَاتِ الْخَمْسِ Yani: "Beş vakit namazı devamlı kıl" emrini verince, Fudayl: "Bu vakitler benim meşgul olduğum zamanlardır. Bana öyle câmî bir ibadet emret ki, onu yaptım mı hepsinin yerine geçsin" itirazında bulunur. Bunun üzerine Aleyhissalâtu Vesselâm

حَافِظْ عَلَى الْعَصْرَيْنِ "*iki asr'a devam et*" der. Râvî der ki: Bu kelime bizim dilimizde yoktu. 'İki asır' nedir? diye sordum. Resûlullah: 'Güneşin doğmasından ve batmasından önce kılınan namazlar (sabah ve ikindi)' buyurdular.[254]

148. Bu hadisi kaydetmekle "*meşgûliyet*" gibi bir mâzereti olanlara günde iki rek'at namaza fetva verilmiş olmuyor. Ancak İslâm'a yeni giren, namaza yeni başlayacak olanlara Resûlullah kolaylaştırmada nelere yer verdiğine bir örnek verilmiş oluyor. Daha önce Taif heyetinin "Zekat vermeyelim", "cihada katılmayalım" gibi taleplerini de olumlu karşıladığını belirtmiştik.[255] Orada da kaydedildiği üzere, bu nebevî ruhsatlar, farzın mâhiyetini değiştirmeyi gaye edinmiyor, âcil bir maslahat için geçici bir müddete râci oluyor. Dahası, bazı rivâyetlerde, Hz. Peygamberin, İslâm'ın bütün şartlarını bir Kelime-i Tevhid'in telaffuzuna ircâ ettiğini görüyoruz:

إِنَّ للهَ قَدْ حَرَّمَ عَلَى النَّارِ مَنْ قَالَ لاَ إِلٰهَ إِلاَّ اللهُ يَبْتَغِي بِذٰلِكَ وَجْهَ اللهِ "Kim Allah'ın rızasını dileyerek Lâ ilâhe illallah derse, Allah ona ateşi haram kılar."[256]

Muhataplarının sorularına verdiği cevaplar da aynı endişe ile şekil-

---

[251] Müslim, cihad 6; İbn Hişam, s. 968.
[252] İbn Mace, İkametu's-Salat 48
[253] Buhârî, ilim 28.
[254] Ebû Dâvûd, salat 9 (428. h.): Ahmed İbn Hanbel, Müsned 4, 344
[255] Bak. Nu. 91.
[256] Müslim, Mesacid 263.

leniyordu, şu misalde olduğu gibi: Bir defasında, bedeviler, kıyamet ne zaman kopacak? diye sorarlar. Aleyhissalâtu Vesselam aralarında bulunan en gençlerine bakarak: "Eğer şu hayatta kalırsa, ihtiyarlık ona gelmezden önce, sizin kıyametiniz gelmiş olacak"[257] der.

b) Tebliği gözle görülebilir (meşhud) kılma:

149. Anlaşılmayı kolaylaştırmak için, Hz. Peygamberin sorulan hususları, gözle görülebilecek bir tarzda açıklamaya gayret ettiğini de belirtmemiz gerekir.[258] Burada, bir günlük namazlarının vakitlerini belirtmede takip ettiği usulün bilinmesi, söylenene canlı, muknî bir örnek teşkil edecektir. Birçok rivâyet, mü'minlerin sorusu üzerine namaz vakitlerini, şifâhi olarak tarif ettiğini göstermektedir.[259] Fakat bu soruyu, Medine'ye hariçten gelmiş bir yabancı, bir bedevî sorunca cevap öbürlerininki gibi "şifâhi" olmadı: "iki gün boyu bizimle namaz kıl, öğreneceksin" buyurdular. Sonra birinci gün, her bir namazı ilk başladığı vaktinde, ikinci gün ise, son vaktinde kıldırdı. En sonunda, soru sahibi bedeviyi çağırıp: "Namazların vakti, gördüğün iki sınır arasındaki zaman dilimidir" buyurdular.[260]

Çok daha ilginç bir husus, nübüvvetinin hakkaniyetini ispatlama sadedinde, Temim heyetinin edebiyat yarışı (mufâhara) yapma hususundaki teklifini kabul etmesidir. Burada kaydedeceğimiz vak'a gerçekten, bedevilerin harici görünüş ve tantana karşısında hemen kendilerinden geçip, tesir altında kalıverdiklerini te'yid edeceği gibi, tabiatları bu olan bedevîler karşısında Aleyhissalâtu Vesselâm'ın nasıl uygun bir tavır takındığını da gösterecektir.

150. Temimlilerin heyeti Medine'ye gelince, hâne-i saadetin kapısı önünde Hz. Peygamberi kendi usullerince yüksek sesle ve meydan okuyan tehdit dolu bir üslupla çağırırlar. Resûlullah onların bu kaba saba üsluplarını gülerek ve tatlılıkla karşılar. Onlar: "Ey Muhammed! Biz sana

---

[257] Müslim, Fiten 136.
[258] Bu hususu ilerde müstakil bir bahiste ele alacağız.
[259] Müslim, Mesacid 171-174.
[260] Müslim, Mesacid 176, Beyhaki 1, 371.

müfâhara teklif etmek üzere geldik. Eğer bu yarışta üstün gelirseniz, size tabi olacağız" derler.

Aleyhissalâtu Vesselâm kabul eder. Kaynağımız, arada cereyan eden edebi düelloyu şöyle özetler: "Onlar Hz. Peygamberin karşısında yer aldılar. Ashâb, zaten onun etrafında sağlı sollu toplanmışlardı. Temimlilerin hatibi Utarid İbn Hâcib doğruldu, uzunca bir konuşma yaparak kavminin faziletlerini saydı döktü. O konuşmasını tamamlayınca Resûlullah, Ensarî olan Kays İbn Sâbit'i, Utarid'e cevap vermek üzere vazifelendirdi. Kays da doğrulup, muhteva yönüyle çok daha güzel bir konuşma yaptı. Arkadan Temimlilerin şâiri Zibrikan İbn Bedr ayağa kalktı, kavminin bütün şereflerini şiir halinde saydı döktü. Aleyhissalâtu Vesselâm, Hassan İbn Sâbit'e, ona cevap vermesini emretti. Hassan İslâm'ın güzelliklerini ve Hz. Peygamberin faziletlerini bir bir anlattı. Bunun şiirlerinin güzelliği, Temimli şairin şiirinin güzelliğini geçmişti.

En sonunda Temimliler: "Bu adamlar bizden üstün, çünkü hatipleri bizim hatipten daha üstün çıktı. Şairleri de öyle, daha üstün. Sesleri de bizim sesimizden daha gür çıktı' dediler ve İslâm'ı kabul ettiler."[261]

Görüldüğü üzere, İslâm'ın üstünlüğü hükmüne İslâm'ın mesela "tevhid" veya başka bir prensibi kavranarak varılmış değil. Müslüman hatip ve şairlerin üstünlüğü, İslâm'ın üstünlüğüne hükmettirmiştir.

c) İslâm'ın Maddi Yönünün Gösterilmesi:

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bu düsturu, ya askerî seferler yönüyle –ki burada onlardan bahiste bulunmayacağız– ya da maddi ihsanlarla gerçekleştirmiştir.

151. Müteâkip bölümde göreceğimiz üzere, Hz. Peygamber, bilhassa bedevîleri ve maddi bir hırs gösteren herkesi ihsana boğmaya dayanan bir siyaset takip etmiştir. Medine'ye taşradan gelen heyet mensuplarının herbirine[262] ve kendisine Müslüman olma hususunda talepte bulunanlara[263] ve bilhassa Müslüman olan kabîlelerin reislerine çok zengin hediyeler

---

261 İbn Hişam, s. 991
262 Buhârî, Cihad 176
263 Müslim, Fezâil 5

veriyordu. Bu çeşit bağışlarda eşit davranmıyor, duruma göre, bağışların miktarı birine çok, diğerine az olacak şekilde tecellî ediyordu. Aradaki bu farklılığın sebebini şöyle açıklıyordu: "Ben bazı müminlere (ihtiyaçları için değil) onlardaki hırs ve sabırsızlık sebebiyle bağışta bulunurum."[264]

Her hâl ü kârda, hangi sebeple hangi mülâhaza ile olursa olsun, bedeviler, Müslüman olduklarını bir beyan ettiler mi, Aleyhissalâtu Vesselâm onların niyetlerini ve samimiyetlerini araştırmadan, zahiri esas alarak onları kabul ediyor, Müslümanlar olarak kucak açıyordu. Hatta bu İslâm'a giriş sadece "*Lâilahe illallah*" demekle de olsa makbuldü.[265] Çünkü, Hz. Peygamber inanıyordu ki, zahirî bir teslîmiyetten sonra, mühtedîler İslâm'ın gerçek muhtevasını öğrenecekler ve imanları güçlenecekti.

Nitekim Hz. Enes, bazı misaller verdikten sonra şöyle bir hükme varır:

إِنْ كَانَ الرَّجُلُ ليسلم مَا يُرِيدُ إِلاَّ الدُّنْيَا فَمَا يسلم حَتّٰى يَكُونَ الْأِسْلاَمُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا عَلَيْهَا "İnsan vardı, sadece dünya (malı) için Müslüman olurdu, ama bir kere İslâm'a girdi mi, artık İslâm, onun nazarında dünya ve dünyada mevcut her şeyden daha sevgili olurdu."[266]

d) Tatlılık ve müsamaha:

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem), bedevîlerin ferdiyetçi hâlet-i ruhiyeleri ve onların katı, kaba ve incelmemiş tabiatları karşısındaki davranışını "*tatlılık*" ve "*müsamaha*" olarak özetliyebiliriz. Aleyhissalâtu Vesselâm onlar karşısında tatlılıkla hareket etmek sûretiyle onlardan nahoş bir tepki görmeden muvaffakiyete eriyordu. Nitekim Kur'ân, takip edilen tatlılık siyasetinin Hz. Peygamberin muvaffakiyetindeki büyük rolüne dikkatleri çekmiştir:

---

264 Buhârî , Tevhid 49

265 Nesai, Tahrimu'd-Dem 1 (7, 77) Serahsi, bu şartın sadece putperestler için muteber olduğunu belirtir, "Çünkü", der, "onlar tevhide inanmayanlardı. Ama Hıristiyanlar ve Yahudiler için, başka şartlar da ilave etti: Hz. Muhammed'in peygamberliğinin tasdiki, namaz kılmak, kıble olarak Kâbeyi benimsemek, hayvanların kesim yoluyla tezkiyesi gibi..." Şerhu Siyer-i Kebir 1, 150-152.

266 Müslim, Fezâil 58.

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ "Allah'ın rahmeti ile, (Ey Habîbim) Sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı kalbli olsaydın, şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onlara mağfiret dile, iş hakkında onlara danış..." (Âl-i İmrân, 3/159) Âyet, yumuşak ve tatlı bir siyasetin, affedici olmak, merhamet ve hayırhahlıkla yaklaşmak, meselelerde fikirlerini almakla gerçekleşeceğine de ayrıca dikkat çekmiş olmaktadır.

152. Resûlullah'ın bu muhtevada yaklaşımını gösteren örnekler çoktur. Bir kaçını kaydetmek isteriz:

Bir gün, bir bedevî, mescidin bir köşesine küçük abdest yapmaya başlar. Herkes öfkeyle üzerine yürür. Ancak Aleyhissalâtu Vesselâm müdahale eder: "Kesmeyin, tamamlasın!." Bedevi tamamlayınca bir kova su getirtip kirliliğin üzerine boşaltarak temizletir.[267]

Hz. Peygamber biliyordu ki, bedevi bu davranışa, cehalet sebebiyle başvurmuştu, zira, onun bedevi hayatında temiz tutulması gereken bir mabed mevcut değildi, Mabedin ne maksadla nasıl kullanılacağını bilmiyordu, öğrenmeye muhtaçtı. Aleyhissalâtu Vesselâm adamı azarlamadan, tatlı bir üslupla aydınlattı: "Mescidler, içerisinde kazâ-yı hâcet görmek veya kirletilmek için inşa edilmemişlerdir, bilakis Allah'a zikir, namaz ve Kur'ân tilâveti için vardırlar."[268]

Bir defasında bir bedevi Resûlullah'a yaklaşıp, cübbesinden tutup öyle hızlı bir asılır ki, cübbenin yakası omuzu başında iz bırakır ve yüksek sesle bağırır:

"Ey Muhammed! Allah'ın sana verdiği şu mallardan bana bir pay ayırmaları için adamlarına bir emirde bulun!"

Aleyhissalâtu Vesselâm, tebessümle adama yüzünü çevirir ve bir şeyler verilmesini emreder.[269]

153. Bu çeşide giren bir diğer misal Muaviye İbn el-Hakem'in hika-

[267] Buhârî Edeb 35; Muvatta, Taharet 111; Müslim, Taharet 99
[268] Müslim, Taharet 100
[269] Buhârî, Libas, 18

yesidir. Kendisinden dinleyelim: "Ben Hz. Peygamberin yanına geldiğim zaman, İslâm hakkında bir şeyler öğrenmiştim. Öğrendiklerim meyanında, hapşırdığım zaman: '*Elhamdülillah'* demem gerektiği, bir başkası hapşırıp 'Elhamdülillah' deyince de ona: 'Yerhamûkellah' (Allah sana rahmetini bol kılsın) demem gerektiği de vardı. Aleyhissalâtu Vesselâmla namaz kılıyorduk. Adamın biri hapşırdı ve: 'Elhamdülillah' dedi. Bunun üzerine ben yüksek sesle: *Yerhamûkellah* dedim. Ben bunu der demez herkes bana (yadırgayıcı) bir nazar attı. Bu beni kızdırdı. Ben de: 'Size ne oluyor, bana niye böyle yan yan bakıyorsunuz?' dedim. Bu sefer de 'hasbunallah!' çektiler. Resûlullah namazı bitirince: 'Namazda konuşan kimdi?' diye sordu. 'Şu bedevi' dediler. Beni yanına çağırdı."

154. Resûlullah'tan sert bir azar bekleyen bedevî Efendimizin tatlılığından ve ikaz tarzından fevkalâde mütehassis olarak, hikayesini keserek hissiyatını şöyle dile getirir:

"Vallahi ben asla, ne ondan evvel ne de ondan sonra, onun kadar tatlı bir muallim (öğretici), muamelesinde onun kadar iyi tarzı olan birisini hiç görmedim" sonra hikayesine devam eder: "Vallahi o, bana sert davranmadı, vurmadı da, azarlamadı da sadece: 'Namazda sadece Kur'ân okunur, Allah zikredilir. Başkaca sözler namazın edebine uymaz. Namazda olduğun zaman buna dikkat et' buyurdular."[270]

Benî Muhârib'in reisi Dü'sur'un ve kabilesinin İslâm'a girişi, Hz. Peygamberi öldürmek maksadıyla peşini takip eden bu kimseye karşı, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın, müsamahakar ve affedici davranışının bir meyvesi olmuştu.[271]

e) Bedevilerin Kötü Alışkanlıklarını İyiye Yönlendirme:

Bedevilerin savaşçı mizaçları karşısında Hz. Peygamberin tutumu mühim bir husustur. Çünkü başlıca gelir kaynaklarından birini teşkil eden savaş ve yağmacılık, onların ikinci bir tabiatları halini almıştı. Onları bu "milli spor"larından vazgeçirmek zordu.[272]

270 Beyhaki, a.g.e., 2, 249 (Tercümede hadisin iki vechini birleştirdik).
271 İbn Sa'd, II/1, 23-24; Vakıdi 1, 195
272 Watt, Muhammed á la Meque, p. 40

155. Hz. Peygamber, bu hususta biri itikada, diğeri de fiiliyata müteallik olmak üzere iki vasıtaya yer verdi.

Her şeyden önce, hırsızlık, yağma, katl gibi birbiriyle bağlantılı bu üç fiili en büyük günahlardan addetti ve mü'minlere böyle öğretti, [273] ilk bey'at yeminlerini, "Allah'a şirk koşmama" şartının yanına "çalmamak", "meşru bir sebep olmadan adam öldürmemek" şartları üzerine yaptı.

Fiili vasıtaya gelince, bu da Allah yolunda cihaddır. Yağmacılıktan, savaştan yasaklanan bedeviler şimdi Allah yolunda cihad etmeye teşvik edilmişti. Bu kâfirlere karşı bir mücadele, İslâm'ın zaferi için bir mücadele idi. Bunlara, ayrıca, iki şeyden biri de vadediliyordu. Ganimet veya cennet.[274]

Nitekim bedeviler ilk halifeler zamanında İslâm'ın, hatta tarihin en iyi ordularını teşkil etmişlerdir.

Altıncı Kısım

HZ. PEYGAMBER VE ARAP MADDEPERESTLİĞİ

156. Bu araştırmamızın başında, insanın fıtri olan maddeperestliğine dikkat çekmiştik. Burada ise, bu beşerî zaafın Hz. Peygamber devri Araplarındaki tezahürü ile Aleyhissalâtu Vesselâm'ın bu beşerî gerçek karşısındaki tutumunu belirtmeye çalışacağız. İnsan her devirde maddi zaaf taşımakla birlikte hayat şartlarının, teknik sebebiyle değişmeyle, maddenin ehemmiyeti artmış, her şey maddeyle açıklanır olmuştur. Karl Marks'in görüşlerinin yaygınlık kazanmasıyla vicdanların bu noktada yaralandığı günümüz şartlarında, Hz. Peygamberin bu mesele karşısındaki tavrını bilmek ayrı bir ehemmiyet arz ediyor. Bu sebeple yer verdiğimiz bu bahsin yanlış anlaşılmayacağını ümit ediyoruz. Konuyu üç ana başlık altında tahlil edeceğiz.

---

[273] Buhârî, Hudud 44, Müslim Hac 147
[274] Muvatta, Cihad, 2 Bak. Tevbe 111

1. İhtidalarda Maddî Beklentilerin Rolü

157. Aslında yerleşik Araplar, maddecilikte bedevilerden pek geri kalmıyorlardı. Bilhassa Mekkeliler, ticaret yolları üzerindeki merkezi pozisyonları, bütün Araplarca takdis edilen bir mabedin (Kâbe) varlığı ve bölgelerinde ziraatın imkânsızlığı[275] gibi sebeplerden dolayı kendilerini ticarete vermişlerdi. Her yıl emniyet içinde komşu memleketlere: Habeşistan'a, Mısır'a, Suriye'ye, Irak'a, Yemen'e vs.'ye gidebilmek için bir kısım anlaşmalar da imzalamışlardı.[276]

Bu ticari faaliyetler onları oldukça zengin kılmıştı. Kur'ân'ın da belirttiği gibi, insanoğlu zenginleşip kendini müstağni hissetti mi azar[277] ve kendine karşı güveni artar[278] ve rububiyetini ilana kadar ileri gider.[279]

Keza, fazla zenginlik, Mekkelilerde de aynı tesiri hasıl etmişti: Onlar "kendilerini küçük bir ilah addedecek" derecede[280] "kendilerine güven içerisinde"[281] idiler.

Atalarından kalan dine olan bağlılıkları, sadece sahip oldukları maneviyattan ileri gelmiyordu, üstünlüklerinin asıl temelini de onda görüyorlardı. Onlar için, Kâbe'nin muhafızlığı sadece bir imtiyaz değil, aynı zamanda bir gelir kaynağı idi.[282] Demombynes, Kâbe'de 360 putun, yani yılın herbir gününe bir put tekabül edecek kadar çok sayıda putun varlığını, Kureyşlilerin, mabedlerine bütün batıl tanrılara tapanları celbetme arzularıyla izah eder.[283] Netice itibariyle, safdilce bir maddeciliğe gömülmüş olan İslâm öncesi Arabistan'ında, âlihelerin müphem şahsiyetleri, bu maddeciliğin üzerine pek hafif bir maneviyat ekliyorlardı."[284]

---

275 Bkz. İbrâhim, 14/37
276 Taberî 3, 368; Kureyş Sûresi, kureyşlilerin yaptığı bu ticaretin ehemmiyetine temas eder.
277 Bkz. Alak, 96/7
278 Bkz. Kasas, 28/78
279 Bkz. Naziat, 79/24
280 Watt, Mahomet, p. 25
281 Chelhod, Les Sacrifices, p. 131
282 Goldziher, Le Dogme, 1, 4
283 Demombeynes, Mahomet, p. 53
284 Wensinck, La Pensée p. 9

158. Hz. Peygamber Aleyhissalatu Vesselam, vatandaşlarını ve akrabalarını iyi bilen ve "*ehl-i dünyanın birinci derecede mala önem verdikleri*"[285] telakkisini taşıyan biri olarak, bir ziyafet vesilesile yakınlarına yaptığı "ilk İslâm'a davet konuşmasında, şuurlu bir şekilde İslâm'ın maddi yönünden, elde edeceği zaferden, Kureyş'in kazanacağı şereften söz etmiştir: "*Amcalarım, kuzenlerim* "buyurmuştur", *öbür dünyayı aramasanız bile, en azından bu dünyanın saadetini arayın, çünkü, Allah dinini yayacak, Arabistan'ın, İran'ın, Bizans'ın hakimiyeti benim olacak.*"[286]

İbn Sa'd, hac mevsimlerinde, İslâm'ı yaymak için hariçten gelenlerle yaptığı temaslarda Aleyhissalâtu Vesselâm'ın her bir kabileye tek tek uğrayıp, şu aynı temayı tekrar ettiğini belirtir: "Ey insanlar! Lailahe illallah deyin. Eğer bunu söylerseniz siz bahtiyar olacaksınız ve siz Araplara da, Arap olmayanlara da malik olacaksınız... vs.[287]

Keza Hz. Peygamber, işkenceye maruz kalarak zalimleri şikâyete gelen ve yardımını talep eden mazlumları, Mekkeli işkencecilere karşı aynı temalarla takviye ediyordu: "Allah'a yemin olsun, Allah bu davayı muzaffer kılacaktır. Öyle ki, bir atlı, San'a'dan yola çıkıp Hadramevt'e kadar tek başına yolculuk yapacak ve Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmayacak."[288]

Bu temanın işlenmesi, her hal u kârda Medinelilerin İslâmlaşmasında ve Resûlullah'ın davetine icabet etmelerinde fevkalade müessir olmuşa benziyor. Zira, rivâyetler, Medinelileri İslâmî daveti benimsemeye sevkeden başlıca amilin iç savaşlarla içine düştükleri zaaf ve kargaşa olduğunu göstermektedir. Nitekim Medineli ilk altı Müslüman, bu davete icabetten beklentilerini belirtirken şu cümleyi de sarfetmişlerdir: "*Böylece, Allah, belki de durumumuzu düzeltir.*"[289]Ve bu ilk altılar, Medine'ye varır var-

---

285 Nesai, Nikah 8, (6, 64) . Nevevi şöyle şerheder: "Ehl-i dünyanın özlemini duyduğu, meylettiği evlenmede veya başka muamelelerde itibar ettikleri fazilet sadece maldır. Onlar buna denk bir başka şeref tanımazlar. Onlar nazarında mal sahipleri, kim olursa olsunlar, daha azizdir, parası olmıyanlar da kim olursa olsunlar zelildirler" (Sindi, Haşiye Ala'n-Nesâî 6, 64-65.

286 Taberi 2, 405; İbn Sa'd I/1, 145

287 İbn sa'd I/1, 147

288 Ebû Davut, Cihat 107

289 İbn Sa'd I/1, 147

maz, yakınlarını, "hasımları olan Yahudilerden önce" İslâm'a girmeye teşvik edeceklerdir.[290]

Aynı telakki ile Aleyhissalâtu Vesselâm Hicretin dokuzuncu senesinde zekât vecibesini emretti.[291]

2. Askerî Seferlere Katılmada Ganimet Ümidi

159. Şimdi, Müslüman olan Araplar da, İslâm olduktan sonra, Resûlullah zamanında bile görülen bazı maddeci tezahürlere dikkat çekeceğiz. Gayemiz, maddi mülahazaların insan üzerinde nasıl güçlü bir tesir sahibi olduğunu göstermek, tebliğde bunun ne derece ehemmiyet arzettiğini ihsastır. Çünkü, o örnek nesil Ashâb bile bundan kurtulamazsa, başkaları hiç kurtulamazlar.

a) İlk Hadise:

Hicretten sonra tertiplenen ilk gazvelere Medineliler katılmıyordu. Çünkü Hz. Peygamberle yapılan himaye anlaşmasında "savaşma şartı" yoktu, sadece "himaye etme şartı" vardı. Ancak Abdullah İbn Cahş, gazvede ciddi bir ganimet elde edip bunun beşte dördü sefere katılanlara dağıtılınca Ashâb, Hz. Peygambere başvurarak: "Ey Allah'ın Resûlü! Biz de bir gazve istiyoruz, biz de mücahidlerin mükafatına ermek istiyoruz" dediler.[292]

Anlaşıldığına göre, ganimetin askerlere taksim edilmesi, askerleri savaşmaya teşci eden en mühim sebeplerden biridir. Serahsi der ki: "Askerler elde ettikleri ganimetle kayrılmazlarsa, hayatlarını nadiren tehlikeye atarlar. Âyet-i Kerimede: وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ "*İman edenleri cihada teşvik et...*" (Nisâ, 4/84) buyrulmuştur. Bu teşvik ancak ve ancak ganimetin taksimiyle mümkündür."[293]

---

[290] Taberî 1, 439
[291] a.g.e., 3, 179; Buhârî, Zekat, 1
[292] İbn Hişam, s. 439
[293] Serahsi, Şerhu Siyer-i Kebir 2, 594

b) Bedir Harbi Sırasında Cereyan Eden Hadiseler:

Bedir seferi için Hz. Peygamber, Ashâbına: "Allah onların mallarını bana nasip etmeye, dinimi muzaffer etmeye ve bizi onların üzerlerine efendi kılmaya vaadde bulundu" demişti.[294] Taberî, hemen ilave eder: "Peygamber, askerlerine asla "Biz kervanı elde edeceğiz" dememişti. Fakat insanlar, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın sözünden, kervanı ele geçireceklerini ve bu iş için de fazla bir zahmet çekmeyeceklerini anladılar."

160. Görüldüğü üzere, hazırlık safhasında ve askerler planında Bedir seferinin öncelikli gayesi Suriye'den dönmekte olan zengin bir kervanın yolunu kesmekti.

Kervan'ın kaçtığı anlaşılınca, Hz. Peygamber, üzerlerine gelmekte olan Kureyşlilerle savaşma hususunda Ashâb'ın fikrini almak, onlarla istişâre yapmak istedi. Pek çoğu, kervan için yola çıktıklarını belirterek savaşmak istemediklerini söylediler.[295] İbn Hişam, bu meseleye temas eden âyet-i kerimedeki وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ "*Siz ise silahlı ve kuvvetli bulunmayanın (yani kervanın) kendinizin olmasını istiyordunuz*" (Enfal, 8/7) ibaresinden hareketle, askerlerin kervanı arzuladıklarını belirtir.[296]

Bedir zaferinden sonra, askerler arasında ganimet hususunda ihtilaf çıktı. Çünkü ganimetle ilgili ahkam henüz vahyedilmemişti. Ganimetleri toplayanlar, onun kendilerine ait olduğunu, Mekkeli kaçkınları kovalayanlar da ganimetin kendilerine ait olduğunu söylüyorlardı.[297] Hz. Peygamber, vahye intizaren sükût buyurdular. Münakaşa, vahiy gelip ganimetin "Allah ve Resûlüne" ait olduğunu belirtinceye kadar devam

[294] Taberî 2, 480. İbn Kesir'e göre, Hz. Peygamber, burada وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللّٰهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ "*Hani Allah size iki taifeden birinin muhakkak sizin olduğunu vadediyordu...*" (Enfal, 8/7) âyetine ima yapmış olmalıdır. Âyette geçen "iki taifeden biri"nden maksad da "ya kervan ya da ordudur" (Tefsir 3, 281). Âyetin devamı müslümanların silahsız olanı (kervanı) arzu ettiklerini belirtir. Halbuki hicretten önce inen bir âyet müşriklerin bozguna uğrayacağını vadetmişti (Kamer, 54/45).

[295] İbn Hişam, s.490

[296] Aynı kaynak, aynı yer

[297] İbn Kesir, Tefsir 5, 275

etti.[298] Vahiy üzerine Aleyhissalâtu Vesselâm ganimeti, askerler arasında eşit sûrette dağıtarak ihtilafı sona erdirdi.[299]

c) Huneyn Savaşı ve Müellefe-i Kulûb Hadisesi:

Müellefe-i Kulûb hadisesi, Hz. Peygamberin Araplardaki maddeci temayül karşısındaki şuurunu görmek ve bunu takip eden bir kısım hadiseler de maddi açlığın insan tabiatında nasıl hâkim bir mevki tuttuğunu, bir kere daha anlama ve tesbit etme fırsatı vermektedir. Evet, bu tesbite dayanarak: "*insanda madde aşkı, tıpkı, her an boşanmaya hazır sıkıştırılmış bir yay gibidir, bir maddî kayıb görür görmez boşanır*" dememize imkân veriyor.

161. Hz. Peygamber, Mekke'nin savaşsız fethinden sonra hemen hemen bütün Mekkelileri aff-ı umumiye tabi kılmıştı. Bir kaç hafta sonra, Müslümanlara karşı savaş hazırlığı yapmış bulunan Hevazinlilere haddini bildirmek üzere Huneyn yolunu tuttu. Aleyhissalâtu Vesselâm, yeni ihtida etmiş iki bin Mekkeliyi orduya aldı. Ancak, yakînen biliyordu ki, iman kalblerinde henüz yeterince kök tutmamıştı ve bir bakıma zoraki bir kabullenme idi. "Allah Resûlu, onların kalbini imana kazanmak için savaştan önce ihsanlarda bulundu."[300]

Savaş, zaferle bitmiş, muazzam bir ganimet elde edilmişti. Her bir askere, taksim sonunda normal olarak dört deve, kırk koyun düşecekti.[301] Fakat Aleyhissalâtu Vesselâm, bazı mülahazalarla, ganimeti hemen taksim etmeyi düşünmedi. Bu sırada mağlup lider Malik İbn Avf'ın mallarını kendine iade etti ve Cirrane'ye hareket etti. "Askerlerden bazıları, başkalarına da bu şekilde ganimet malından iade edilebileceği endişesine kapılarak, bunun, hemen oracıkta taksim edilmesi için Hz. Peygamberi sıkıştırırlar. Hz. Peygamber, ganimeti taksim etmeye söz vermiş olmasına rağmen, bu askerler, Hz. Peygamberi iyice sıkıştırarak: "Ganimeti dağıtmadıkça, buradan hareket etmenize müsaade etmeyeceğiz" derler ve cübbesine el koyar-

[298] Bkz. Enfal, 8/1
[299] İbn Hişam 490
[300] Taberî, 3, 144
[301] İbn Sa'd II/1, 110

lar. Bağırıp çağırarak, saygısız, kaba tezahüratta bulunurlar.[302] Vakidi bu kabalıkları yapanların, ordudaki bedeviler olduğunu belirtir.[303]

Hz. Peygamber, taksimi yapar. Bunu yaparken, onun tek endişesi, bu yeni mühtedilerin kalbinde İslâm'a bağlılık duygularını uyandırmaktı. Bu sebeple, eskilere ve mesela Medinelilere (Ensar'a) ganimetten pay ayırmadı.[304] Buna karşılık on Mekkeli lider yüzer deve aldılar.[305] Diğer bir kısım Kureyşliler ve şairler ellişer deve aldılar.[306]

162. Yüz deve alanlardan bir lider Safvan İbn Uyeyne der ki: وَاللهِ لَقَدْ أَعْطَانِي رَسُولُ اللهِ مَا أَعْطَاهُمْ وَإِنَّهُ لأَبْغَضُ النَّاسِ إِلَيَّ فَمَا بَرِحَ يُعْطِينِي حَتَّي أَنَّهُ لأَ حَبُّ النَّاسِ إِلَيَّ "Allah'a yemin olsun! Allah Resûlü, bana verdiğini verinceye kadar, nazarımda dünyanın en menfur kimsesi idi. Fakat, bu ihsandan sonra nazarımda dünyanın en sevimli insanı oluverdi."[307]

Safvan, bundan sonra İslâm'a sadık kalmış, samimiyetten hiç ayrılmamış bir Müslüman olarak yaşamıştır.[308]

Mezkur taksimden nisbeten az pay alanlar memnuniyetsizliklerini izhar ettiler: Temimli bir adam, Aleyhissalatu Vessalam'a kadar gelip:

"Ey Muhammed! Bugün ne yaptığını gördüm!" der.

"Ne gördün?" diye Aleyhissalâtu Vesselâm sorar.

"Adaletli iş yapmadın. Adil ol!" der, adam. Yüzünden hissedilecek derecede öfkelenen Hz. Peygamber:

"Yazıklar olsun sana. Ben adil olmazsam başka kim âdil olur?" buyururlar. Hz. Ömer, adamı temizlemek için izin isterse de, müsaade edilmez.[309]

Bir diğeri, Süleym kabilesinin şefi Abbas İbn Mirdas ki, bu adam şair birisiydi, elli adet deveyi az bularak Hz. Peygamber aleyhine hicviye yazar.

[302] Taberî, 3, 157
[303] Vakıdi, a.g.e., 3, 942
[304] Taberî, 3, 158; İbn Hişam s. 935.
[305] Taberî, 3, 157; İbn Sa'd II/1, 110
[306] Taberî, 3, 157
[307] Müslim, Fezâil 59
[308] İbnu'l-Esir, Üsdü'l-Gabe 3, 24; İbn Hacer, Isabe 2, 188
[309] Taberî, 3, 158; İbn Hişam s. 933; Müslim, Zekat 142

Aleyhissalâtu Vesselâm Hz. Ali'ye, "dilediği miktarı vererek şunun dilini kes!" emreder.[310]

163. Medinelilere gelince, onlar ganimetten hiçbir pay alamayınca, üzüldüler ve neticeden memnun kalmadılar. Ordudan ayrılıp, ayrı bir tarafa toplandılar. Hassan İbn Sabit, derhal Resûlullah aleyhine bir şiir yazdı.[311] Ensar'ın liderlerinden Sa'd İbn Ubade gelip Aleyhissalâtu Vesselâm'ı bulup hoşnutsuzluklarını dile getirdi:

"Ey Allah'ın Resûlü! (savaşta) elde ettiğin ganimet hususundaki davranışın sebebiyle Ensar, size kalbten kırıldılar."

"Yani bu onların sözü mü?" diye sordu, Efendimiz. Sa'd bu soruya: "Evet!" deyince.

"Allah'a yemin olsun, eğer bilseydim ki, onlar böyle konuşacaklar, ben hepsini onlara verirdim. Ancak, ben, bu dünya malı sebebiyle sarsılmayacak derecede iman onların kalbinin derinliklerine kök saldı diye düşünmüştüm!" buyurdular.

Hz. Peygamber, Ensarı hemen toplayarak Kureyşlilere, onların kalblerini kazanmak için çok verdiğini, çünkü onların cahiliyeye çok yakın olduklarını vs. ifade etti. Ve şöyle seslendi:

"Ey Ensar topluluğu! Herkes burdan dünya malıyla dönerken, sizler Allah'ın Resûlü'yle beraber evlerinize dönmekten razı değil misiniz?"

"Evet!" karşılığı üzerine Aleyhissalâtu Vesselâm sözünü tamamlar.

"Eğer insanlar bir vadiye, Ensar bir başka vadiye gitselerdi, ben Ensar'ın vadisine giderdim."

Bu hitabe ile ikna olan Ensar, hataları sebebiyle hüngür hüngür ağlarlar.[312]

164. Benzer bir başka hadise sebebiyle Hz. Peygamber, bazı taksimlerde, gayr-ı adil gibi gözüken davranışının gerekçesini şöyle açıklamıştır: "Ben bir adama ihsanda bulunurum, bir diğerine hiçbir şey vermem. Aslında hiçbir şey vermediğim kimse, bana, verdiğim kimseden daha sevimlidir.

---

310 Taberî, 3, 157; İbn Hişam s. 930

311 İbn Hişam, s. 933-934

312 Taberî, 3, 159; İbn Hişam, s. 935; Buhârî, Megazi 56, Humus 19

Ben bazı mü'minlere, onlarda müşahede ettiğim açgözlülük ve sabırsızlık sebebiyle vermişimdir. Halbuki, diğer bir kısım mü'minlerin kalbine Allah bir zenginlik ve hayır koymuştur (onlara vermeme gerek yoktur)."[313]

Her hal ü kârda, imanlarına rağmen, Hz. Peygamberin şahsî örnek vermesine ve maddi zenginliklerin faniliği hususundaki mütemadi telkinlerine rağmen insanlar maddî menfaatlere bağlı kalmışlardır.

165. Kur'ân-ı Kerîm, bu bağlılıklardan birinin hatırasını ebedileştirmiştir: Bir defasında, bir cuma namazı sırasında, Hz. Peygamber, tam hutbede iken, cemaat, şehre gelmekte olan bir kervanı karşılamak için camiyi terkeder. Az sayıda kimse, camide Resûlullahla beraber kalır.[314] Hadise üzerine gelen vahiy bu hali ayıplamıştır: "Onlar bir ticaret, yahut bir oyun, bir eğlence gördükleri zaman ona yönelip dağıldılar. Seni ayakta bıraktılar. De ki: "Allah nezdindeki (sevap mü'minler için) eğlenceden de, ticaretten de hayırlıdır. Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır."[315]

Sonuç olarak, bu tesbitler, bize bir kere daha göstermiştir ki, insanın maddi bir hırs sahibi olduğuna dair nebevî telakki ve buna bağlı olarak, daha ilk İslâmi davetler sırasında yer verilen tema, yani İslâm'ın maddi hedefleri, Hz. Peygamberin daha sağlıklı, daha fıtrî, muhataplarının hâlet-i ruhiyeleriyle daha uyumlu bir tabye tesbitinde müessir olmuştur. Resûlullah, bu vetire sayesinde, İslâm'ı sadece, maddeciliğe gömülmüş Arapların nazarında değil, aynı zamanda, maddi doyumsuzluk fıtratının bir parçası olan bütün insanlar nazarında, İslâm'ı, sırf manevi meselelere yer verip dünyevî müşahhas bir fayda temin etmeyen bir şey olmaktan kurtarmıştır. Böylece bu vetire ile İslâm, insanlar nazarında cazibeli, aranan bir sistem hüviyetini kazanmıştır.

3. Mekkelilerin İtirazlarının Sebebi Maddi midir?

166. Yukarıdaki açıklamalardan sonra, muhtemel bir yanlış anlaşılmayı önlemek için bir hususun tavzihini gerekli görüyoruz: İçtimai mese-

---

313 Buhârî, Tevhid 49; Müslim, İman 237; İbn Hişam, s. .933
314 Müslim'in bir rivâyetine göre bunlar 12 kişidir (Cum'a 36).
315 Cum'a, 62/11.

lelerin izahı mevzubahis olunca günümüz düşünce çevrelerinde hakim olan modaya uyarak Hz. Peygamberin maruz kaldığı müşkülleri ve bunların çözümünü iktisadi zaruretlerle izah etmiş olmak ve bunları tarihi materyalizm zaviyesinden müşahede etmek.[316]

Biz böyle bir düşüncede olmadığımızı burada belirtmek isteriz. Zaten, görüldüğü üzere, hadiseleri olduğu gibi naklettik ve onlarla ilgili vahiyleri kaydettik, şahsî yorumdan kaçındık.

İkinci olarak, asıl gayemiz, beşerî bir gerçek karşısında Hz. Peygamberin davranışını tesbit edip göstermektir. Bu gerçek ise o zaman da vardı, şimdi de var. Gelecekte de var olmaya devam edecektir. İşte bu gerçek, insandaki para düşkünlüğüdür, maddeye karşı olan zaafıdır.

Asıl konumuza dönerek sorumuzu tekrar edelim: Öyleyse Mekkeliler niye şiddetli muhalefette bulundular?

167. Bize göre onların muhalefeti iki ana sebepten kaynaklanıyordu:

1. Geçmişin kör takliti, bir başka ifade ile, tarihi değerlerin, atalardan intikal eden mefahir ve kültürün tehlikeye maruz kalması.

2. Kıskançlık ve (şahsî veya kabilevi) şeref yarışması.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Kur'ân-ı Kerîm, insanların, ecdaddan kalma değerlere ve an'aneye körü körüne olan bağlılıklarını her peygambere karşı ortaya çıkan tarihi bir gerçek olarak takdim etmiştir.[317] Şu halde bu, hiçbir vasfı olmayan sıradan bir adam nazarında bile muhalefet için anlaşılan muteber bir sebep teşkil ediyordu. Kıskanç liderler, kendi şahsî kapris ve kıskançlıklarını değil, herkesin müşterek değerlerini mevzubahis edince muhalefeti umumileştirip, yaptıkları kavgaya her bir vatandaşın gözünde meşruiyet kazandırıyorlardı.

Hadiseler bize gösteriyor ki, Mekkelilerin muhalefeti de aynı türdendi. Zira, hemen belirtmek gerekir ki, Hz. Peygamber, nübüvvetinin ilk

---

[316] Nitekim, bazı müellifler Mekkelilerin Hz. Peygambere karşı izhar ettikleri muhalefetin, en mühim sebebini onların maddi endişeleriyle izah etmek istemişlerdir: Mekkeliler, Muhammedî inkılabın gelişmesini ticaretleri için tehlikeli addederek şiddetli bir muhalefette bulunmuşlardır (Buhl, L'Encyclopédie de L'Islâm 3, 691, Massé L'Islâm, Ta-Ha Huseyn, el-Fitne 1, 11).

[317] Bak. nu. 13.

zamanlarında, ticareti ilgilendiren ne bir fikre, ne bir kaideye yer vermiş değildi ki, Mekkeliler bundan, ticaretleriyle alakalı bir tehlike çıkarmış olsunlar.

Resûlullah, onların ticaretlerinin kaynağı olan panayırlar, hac ziyaretleri aleyhinde hiçbir şey söylemiş değildi. Aksine, Kâbe'ye karşı olan saygı ve tazimini muntazaman ve itina ile izhar ediyordu: en ağır, en nâmüsait şartlarda bile Kâbe'de ibadet ediyor, etrafında tavafta bulunuyordu.[318] Keza mevsimleri geldikçe panayırlara da, en azından İslâm'ı yaymak için gidiyordu.[319]

168. Mekke'de, zekât, sadaka gibi maddi vecibelerin yokluğundan başka, ilk günden itibaren muhataplarına zafer ve komşuları üzerine kuracakları hakimiyetten söz ediyordu. Bu Mekkelilerin hoşuna da gidiyordu. Bir defasında, Mekkeli bir heyete demişti: "Eğer siz bir tek kelime söylerseniz, bütün Araplara ve Arab olmayanlara hakim olacaksınız." Her halde *açıl susam açıl* nevinden sihirli bir kelimenin telaffuzunun teklif edildiğini zanneden, heyetin lideri Ebû Cehil heyecanla atılıp: "Babam sana kurban olsun, söyle onu, biz onu, benzeri on kelimeyle beraber telaffuz ederiz" der. Aleyhissalâtu Vesselâm:

"Lailahe İllallah deyin!" buyururlar. Bunun üzerine, hepsi de bozulup nefret izhar ederler ve öfkelenirler.[320]

Yine hatırlıyalım ki, bidâyette Resûlullah putlara doğrudan sataşmamıştı. Bu safhada Mekkeliler, muhalefetlerini bazı alay etmeler ve eğlenmelerle geçiştiriyorlardı, putlarını ve sapık inançlarını tenkit etmeye başlar başlamaz, onlar ciddi şekilde hasmane bir tavır takınmışlardı.[321]

Yine hatırlayalım ki, Mekkeliler, tanrılarını tenkit etmemek, atalarına dil uzatmamak şartıyla, kendisine her çeşit maddi imkânlar sağlamaya hazır olduklarını bildirmişlerdi. Ebû Talib'e söyledikleri şikâyet de aynı temayı ihtiva ediyordu.[322]

---

[318] İbn Sa'd I/1, 142.
[319] Bak. Nu. 26-28.
[320] İbn Sa'd I/1, 135
[321] Bak. Nu. 69-70.
[322] Bak. Nu. 168, Taberî (Arapça tabı) 2, 323.

Garanik hadisesi, bu meselede bize daha aydınlatıcı bir delil sunar: Biz, bir kısım teferruatı ve mesele üzerine yapılmış olan münakaşaları bir tarafa bırakarak hadiseyi özetliyoruz: Bir gün Mekkeliler, Necm Sûresinin tilâvetini yanlış anlayarak Resûlulllah'ın, putları lehine bir tavizde bulunduğunu zannederler ve pek memnun kalırlar. Tilâvet sona erince, Hz. Peygamberle birlikte secde ederler.[323] İbn Sa'd onların: "Biz anladık ki, dirilten de, hayatı alan da veren de, besleyen de Allah'tır. Fakat bizim alihelerimiz de, onun yanında bizim için şefaatçilik yapar. Sen de onlara bir hisse ayırırsan biz de seninle oluruz" dediklerini de ilave eder.[324]

Ve bu yanlış anlaşılma, öyle bir sulh havası tesis etti ki, haber Habeşistan'a kadar ulaştı ve bir kısım mülteciler Mekke'ye geri döndüler.[325]

169. Hülasa, Mekkeliler, hiçbir zaman maddi endişelerini dile getirmezlerken, "Bizi bırak, ne bize, ne dinimize sataşma, biz de seni bırakalım, ne sana, ne dinine karışmayalım" şeklindeki sözler onların taleplerinin özünü teşkil ediyordu.[326]

İkinci Sebep olan şeref yarışmasına gelince, kaynaklarımız, bu sebebin, bilhassa şehrin ileri gelenlerini Aleyhissalâtu Vesselâm'a muhalefete sevkettiğini söylememize imkân verecek yeterli tarihi delile sahiptir. Bir taraftan onlar, kendilerini kölelerle eşit bir seviyede görmek istemiyorlardı. Hatta diyebiliriz ki, Kur'ân-ı Kerîm'e göre, bu mülahaza bütün peygamberlere karşı ortaya konan muhalefetin ana sebeplerinden biridir: "(Nuh) milletinin inkârcı ileri gelenleri: 'Senin ancak kendimiz gibi bir insan olduğunu görüyoruz. Daha başlangıçta, sana bizim ayak takımı dışında kimsenin uyduğunu görmüyoruz. Sizin bizden bir üstünlüğünüz de yoktur, biz sizi yalancı sayıyoruz' dediler."[327]

---

[323] Hz. Peygamber: أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّى وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَى "*Ey inkarcılar! Şimdi Lat, Uzza ve bundan başka üçüncüleri olan Menât'ın ne olduğunu söyler misiniz?*" (Necm, 53/19-20) âyetlerini tilâvet edince, Mekkelilere göre, şu ifadeyi de söylemiş olmalı. "Bunlar yüce alihelerdir, şefaatları da umulur" (Bu meselenin mahiyeti Kütüb-i Sitte Muhtasarı Şerhi nam kitabımızda genişçe açıklanmıştır. 4, 273 ve devamı).

[324] İbn Sa'd I/1, 137

[325] Taberî, 2, 441

[326] İbn Sa'd, I/1, 135

[327] Bkz. Hud, 11/27

Diğer taraftan, inananların sayısı arttıkça onların itibarları azalıyordu, çünkü mü'minler artık Hz. Peygambere bağlanıyorlardı.

Nitekim, Mekkelilerin ileri gelenlerinden Velid İbn Muğire şöyle diyordu: "Muhammed'e vahyedilir de ben terkedilirim ha! Bu olamaz! Ben Kureyşin büyüğü ve efendisiyim. Sakif'in efendisi Ebû Mes'ud Amr İbn Umeyr es-Sakafi'nin terkedilmesi de olacak şey değil. O ve ben bu iki büyük şehrin (Mekke ve Taif) büyükleri olarak nasıl terkedilebiliriz?[328] Bu mülahazayı bir Kur'ân vahyi, ebedi bir ibret kaynağı kılmıştır.[329]

170. Bir diğer büyük rakib olan Ebû Cehil de şöyle diyordu: "Biz Abdumenaf hanedanı ile şeref rekabeti yaptık. Kazanma yolunda onlar insanlar besledi, biz de besledik, insanlara (yardım) ulaştırdılar. Biz de ulaştırdık. Onlar (sadakalar) verdiler, biz de verdik. Bu hal tıpkı at yarışlarında yan yana aynı hizaya gelen iki yarış atı gibi yarışta yanyana gelmemize kadar devam etti. Tam bu sırada onlar: "Bizden bir peygamber var, ona gökten vahiy geliyor" demezler mi! Pekiyi biz ne zaman böyle birine sahip olaca(k ve yarışı devam ettirebilece)ğiz? Hayır! Asla biz ona inanmayacak ve asla biz onu kabul etmeyeceğiz!"[330]

Kısacası, yerleşiklerde manevi değerlere, bedevilerde maddeye olan bağlılık, bu iki Arab grubu arasındaki en bariz farklılığı teşkil ettiği gibi, Hz. Peygambere olan muhalefetin de sebebini teşkil ediyordu.

Yedinci Kısım

HZ. PEYGAMBER VE ASİLLER

171. Âlimler, beşer tarihi boyunca üstün veya imtiyazlı bir sınıfın hep olageldiğini söylemekte müttefiktirler.[331] Ancak bunların görüşleri, bir memleketten diğerine, hatta bir devirden diğerine az-çok değişir. Keza İslâm öncesi Arap cemiyetinde, asiller (eşraf) içtimai üstün bir sınıf teşkil ediyorlardı. Hz. Peygamberin farklı gruplar karşısındaki tavrını incelerken,

---

328 İbn Kesir, Tefsir 6, 224.
329 Bkz. Zuhruf, 43/31.
330 İbn Hişam s. 208.
331 Hauser, La Grande Encyclopédie 24, 1155 ve devamı

"İslâm'ın asâlet mülâhazasından gelen imtiyazları ilga ettiğini, her şeyin üstüne dîni yerleştirdiğini[332] ve takvayı, cahiliye üstünlüğü "hamiyye"-nin yerine ikame etmiş olduğunu[333] söyleyip geçmek bizim için yeterli olamazdı.

Her şeyden önce Batıdaki asalet anlayışı ile Araplardaki asalet (şeref) anlayışı arasındaki farkı belirtmemiz gerekecek. Batıdaki asalet telakkisi Arapların şeref telakkisine tamamen benzemez. Çünkü Batıda asalet, "doğuştan gelen bir hakla devlette, imtiyazla tefrik edilmiş bir sınıfa aidiyeti" ifade eder.[334] Halbuki şeref, tarihen asîl olan bir nesebe aidiyeti ifade eder. İbn Manzur: "Şeref, şerif olan ecdatla mümkündür" der.[335] Avrupa tarihi, bize "veraseten gelmeyen asaletler ve verasetle devam etmeyen asaletler göstermektedir."[336]

Nitekim hep biliyoruz ki, Avrupada asırlar boyu, asalet ünvanının satışı cari bir adetti. Öyle ki, 1669 yılında Fransa Kralı 4 milyon lira karşılığında 500 adet asalet beratı satmıştır.[337]

1. Asalet İfade Eden Tabirler

172. Araplar nezdinde, kişinin üstünlük ve şerefini ifade eden başka tabirler de mevcuttur: Haseb, neseb, asalet, ırz, kerem, vs. gibi. Bu tabirler, kendi aralarında az veya çok farklı mânâlar ifade etseler de bunların hepsi "şeref" kelimesinin müteradifi gibi kullanılır ve her biri şeref mânâsını da taşır. Mesela haseb, babadan gelen asaleti ifade eder.[338] Bazı lügatçılar, bunu ferdin fiiliyle hasıl olan asalet diye açıklamışlardır. Bunlar, hatta "kerem (cömertlik) ve haseb, şerif bir babası olmayan kimsede de bulunabilir" demişlerdir.[339] Nitekim Aleyhissalâtu Vesselâm da: "Kişinin hasebi,

---

332 Bkz. Hucurât, 49/10-13.
333 Bkz. Fetih, 48/26.
334 Littré, Littré 3, 729
335 İbn Manzur, Lisanu'l Arab, 9, 169
336 Hauser, La Grande Encyclopédie, 24, 1155
337 a.e., 27, 1157
338 İbn Manzur a.g.e., 1, 311
339 a.e.

onun hulkudur, keremi de takvasıdır" buyurmuştur. Bir başka hadiste de: "Kişinin hasebi elbisesinin güzelliğidir" buyurmuştur. Çünkü insanlar, ona elbisesi sebebiyle hürmet ederler.[340]

"Neseb"e gelince, bu, geçmişten gelen akrabalığı, şecereyi ifade eder.[341] Burada da mânâda bir genişlik ve şümul tespit ediyoruz. Çünkü neseb, (kendisinden geldiği) babalarla, (üzerinde yaşadığı) memleketle ve (icra ettiği) meslekle birlikte olabilir.[342]

Ezheri: "Haseb, nesebi olmayan kişide dahi, ahlâkının güzelliği sebebiyle hasıl olur" demiştir.[343]

Keza bir kimsenin "ırz"ı, onun hasebi, güzel ahlâkı veya bizzat nefsi olabilir.[344] Nitekim hadiste: "Kim şüpheli şeylerden kaçarsa, hem dinini, hem de ırzını kurtarır ve şahsı için de ihtiyatlı davranmış olur" buyurulmuştur.[345]

Özetle, Hz. Peygamber nezdinde, asalet tabiri, herhangi bir kimseye, insanlar tarafından, asil olan ailesi –ki bu zenginliğinden olabilir, şahsî kapasitesinden olabilir– sebebiyle, mesleği sebebiyle, ilerlemiş yaşı vs. sebebiyle tevcih edilen şerefi ifade eder. Burada, Aleyhissalâtu Vesselâm için mühim olan, bir ferd hakkında insanların takındığı tavır ve beslediği fikirdi.

2. Hz. Peygamber'in Asalete Tanıdığı İtibar

173. Biz Hz. Peygamberin hayatında, bu "mümtaz ve hürmet gören" şahıslara karşı, onların asaletteki dereceleriyle mütenasip olarak artan, farklı iyi bir davranış görmekteyiz. Bu, bir taraftan "asil"lerin İslâm'a girmelerinde müşevvik bir rol oynarken, diğer taraftan da, hürmet ettiği kimsenin hürmet görmesiyle hissen teşrif edilmiş olan halkta da Hz. Peygamber lehine bir fikir geliştiriyordu. O devirde hükümferma olan hiyerarşi saltanatı, bazan bir ferdin kazanılmasıyla, bütün bir kabilenin İslâm için kaza-

---

340 a.e.
341 Farés, L'Honneur, p. 84
342 İbn Manzur, a.g.e., 1, 755
343 a.e., 1, 311
344 a.e., 7, 170
345 a.e., 7, 171

nılmasına imkân sağlıyabiliyordu. Tabii bunun tersi de cari idi. Bu sebeple Aleyhissalâtu Vesselâm:

خِيَارُهُمْ فِى الْجَاهِلِيَّةِ خَيْرُهُمْ فِى الْإِسْلَامِ إِذَا فَقِهُوا "Onlar (Araplar) arasında cahiliyede en hayırlı olanlar, eğer marifet kesbederlerse, İslâm'da da onların en hayırlılarıdır."[346] buyurmuştur.

174. Hz. Peygamberin asiller lehine olan aşırı alaka tavrı, bidâyetlerde ilâhî bir te'dibe bile sebep olmuştu.[347] Fakat bu, Hz. Peygamberin itibarlı kimselere karşı farklı davranmasına mani olmamıştır. Bir kaç örnek:

1. Aleyhisselatu Vesselam, Hz. Âişe'ye (radıyallahu anhâ)Temimli bir kölesini âzat etmeyi emreder ve gerekçe olarak: "Çünkü o, Hz. İsmail'in neslindendir" buyurur.[348] Kendisi de, esirlerini kurtarmak için Medine'ye gelmiş olan Temim heyetinin başkanının kız kardeşini bedava azat etmiştir.[349]

2. Benî Müstalik seferi sırasında, kabile reisinin kızı Cüveyri'ye (radıyallahu anhâ) karşı Resûlullah'ın hususi tavrı, sulhu hem kolaylaştırdı, hem de çabuklaştırdı.[350]

3. Mekkeli müşriklerin lideri olan Ebû Süfyan, Mekke'nin fethedildiği güne kadar İslâm'ın en aşırı ve azılı düşmanlarından biri olarak kalmış da olsa, aynı günde, Aleyhissalâtu Vesselâm: "Ebû Süfyan'ın evine giren hiç kimseye dokunulmayacak" diye ilanda bulunmak sûretiyle Ebû Süfyan'ı taltif etmişti.[351]

4. Huneyn savaşının mürettib ve müsebbibi Malik İbn Avf, Hz. Peygamberin kendisine gönderdiği: "Gelirse ailesini ve malını iade edeceğim" haberi üzerine mağlubiyetten sonra kaçıp sığındığı Taif'i terkederek, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın yanına gelmesi üzerine, aff-ı Nebevîye mazhar oldu. "Resûlullah, kendisine hanımını, çocuklarını ve mallarını verdi, ayrı-

[346] Buhârî, Enbiyâ, 21/8
[347] İbn Hişam, s. 244; İbn Sa'd IV/1, 153. Abese, 80/1-15, Bak.nu. 47.
[348] Buhârî, Itk 13.
[349] İbn Hişam, s. 991
[350] a.e., s. 762
[351] Taberî, 3, 77

ca hediye olarak yüz deve daha bağışladı ve onu, Müslüman olan bütün Taiflilerin başına komutan tayin etti."[352]

5. Ebû Zer Gıfari'nin anlattığına göre, Hz. Peygamber, diyanet yönleriyle kıyas yaptığı Ca'il İbn Suraka ile ikinci bir kişi arasındaki farkı: "Ca'il ona nazaran küre-i arz dolusu üstünlüğe sahiptir" diye ifade eder. Ama, bu ikinci zata yaptığı ikramı Ca'il'e yapmaz. Ebû Zer durumu hatırlatıp, sebebini sorunca şu cevabı alır: "Bu adam kavminin reisidir, ben onu böylece kazanmaya çalışıyorum."[353]

6. Hz. Peygamberin Hatem-i Tâî'nin kızı ve oğlu karşısındaki tavrı, bu husustaki misallerin en ikna edici olanıdır: Hatem, Tay kabilesinden bir kimse idi. Bütün Araplar nezdinde efsanevi bir cömertliği ile meşhurdu. Çocukların ve hatta kabilesinin mensupları Hatem'in şöhretinden gelen bir hürmetten hissement oluyorlardı.

175. Yaşlıca bir kadın olan kızı, zekâsı, hikmeti ve belağatı ile temayüz etmişti ve kabilesinde büyük bir itibar ve hürmete mazhardı. Tay kabilesine yapılan gazvede kadıncağız diğer bir kısım Taylılarla birlikte Müslümanlara esir düşmüştü. Aleyhissalâtu Vesselâm ona değer verdi, ayrı bir muamele yaptı. Onu Mescid-i Nebevî'nin kapısına yakın bir yerde kurdurduğu deri bir çadırda ağırladı. "Çünkü onu, Araplar arasında çok meşhur olan babasının hatırına, köleleştirmek istemiyordu."[354]

Kadın, üç gün o çadırda kaldı. Sonra, Suriye'ye kaçan kardeşinin yanına gitmek için izin istedi. Resûlullah ona birkaç gün daha izin vermedi. Daha sonra Suriye'ye giden bir kervan çıkınca, kervanla yola vurdu.

Hareket sırasında Aleyhissalâtu Vesselâm, kadına hediye olarak "bir elbise, bir deve ve yol boyu yetecek azığını verdi."

Kadın, kardeşi Adiy'in yanına varır varmaz, Adiy'e vakit geçirmeden Aleyhissalâtu Vesselâm'a uğramasını tavsiye etti. O bu talebe uyarak Medine'ye geldi ve Resûlullah'ı Mescitte, Ashâbıyla çevrilmiş olarak buldu.

Adiy kendini takdim eder etmez, Hz. Peygamber ayağa kalktı, o bunu

---

352 Taberî 3, 157
353 Isfehani, Hilye, 3, 353
354 Taberî, 3, 171

hiçbir kâfire yapmazdı, çok büyük biri de olsa. Elinden tutarak Adiy'i evine götürdü.

Eve varınca, içine ot basılmış tek minderine Adiy'i oturtup, kendisi yere oturdu. Adiy bu tutum karşısında içinden: "Bu kral olsaydı böyle davranmazdı" der. İslâm'a davet tarzı da misafirin seviyesine uygundu. Taberî anlatıyor:

"Ey Adiy, Allah sana, bu dünyada gerekli her şeyi vermiş. Halkın arasında iktidar ve babandan tevarüs ettiğin bir şöhret. Allah sana öbür dünyayı da nasip etse ne kaybedeceksin? İslâm'ı benimsemede mütereddитsin. Bu tereddüdün, belki de, İslâm'a girenlerin şu anda azlığı, fakirliği ve düşmanlarının çokluğu, gücünün zayıflığındandır. Fakat beni yaratan Allah'a yemin olsun, bir gün bu din doğudan batıya her tarafa hakim olacak. Kisra'nın krallığından şu mabedi hac maksadıyla ziyarete gelecekler. Ve Allah bu dinin mensuplarına, hesabı imkânsız zenginlikler verecek" buyurdular.

Adiy, İslâm'ı kabul eder. Adiy'in mevkiine layık bu seviyeli ağırlamanın halk üzerindeki tesirine gelince, konumuz açısından bu da ilginçtir ve belirtmemiz gerekir:

Taberî devamla der ki:

"Adiy'in Hz. Peygamber tarafından çok iyi karşılandığı ve onun da İslâm'a girdiği haberi bedeviler arasında yayılınca şu mülahazaları yürüttüler: 'Bu adam artık güçlendi. Bütün Kureyşliler de Müslüman oldular, onun saldırdıkları da hep mağlup düştüler, hanımları ve çocukları esir edilip köleleştirildiler, mallarına el konuldu. Bize, ona heyetler yollayıp İslâm'a girmekten başka sulh çaresi kalmadı'. Netice olarak, bütün Arap kabileleri, hiçbir istisna olmadan, Peygambere heyetler göndererek İslâm'a girdiler."[355]

Sekizinci Kısım

HZ. PEYGAMBER VE KADINLAR

176. Şurası açıktır ki, kadınlar, mensubu bulundukları cemiyetin bir parçasıdırlar. Cemiyet de Hıristiyandır, Yahudidir, putperesttir vs. Öyley-

[355] Taberî, 3, 171. 174

se Hz. Peygamberin onlar karşısındaki siyaseti, onların mensubu bulundukları cemaatin çerçevesinde mütalaa edilebilir. Bu sebeple biz, bu bahsi, öncekilerden biraz farklı ele almak istiyoruz. Burada, bilhassa Arabistan'da olmak üzere dünyanın her tarafında mağdur edilmiş olan kadınların durumunu iyileştirmek için Hz. Peygamberin başvurduğu metodları ve onların seviyelerini daha insani ve erkeğinkine eşit bir derece yükseltmek için aldığı tedbirleri inceleyeceğiz.

Hz. Peygamber'in (aleyhissalâtu vesselâm) bu maksada raci faaliyetleri başlıca dört kısımda tetkik edilebilir: 1. Hukuki reform, 2. Anlayışta reform, 3. Hz. Peygamberin tatbikatı, 4. Kadınların talim ve terbiyeleri hususundaki Nebevî ısrar. Bunlardan sonuncu madde, öncekilere nazaran konumuzu daha yakından ilgilendirdiği âşikârdır.

1. İslâm Öncesi Arabistan'da Kadının Durumu

177. Ancak, belirtilen hususlara geçmeden İslâm öncesi Arap cemiyetinde kadının durumuna kısa bir göz atmamız gerekecek, tâ ki Resûlullah'ın onlar hakkında gerçekleştirdiği reformlar yeterince takdir edilebilsin.

"İslâm öncesi Arabistan'ında kadın, dünyanın diğer her tarafında olduğu üzere, çok fena bir durumdaydı. Hayvanla insan arasında orta bir mahluk olup, sadece çocuk yapmak ve beyi için çalışmak üzere varolduğu kabul ediliyordu."[356] Belli bir hürmet görüyor idiyse şâyet, bu onun insani bir varlık olmasından dolayı değil, daha çok "kan karışmasına bir engel teşkil etmesinden dolayı idi."[357]

Hukuki durumuna gelince, "aile sadece erkekleri muhtevi olması" sebebiyle, kadının hukuki bir şahsiyeti yoktu.[358] O, aile reisinin, başlık mukabilinde bir kocaya verdiği "bir nevi ailevî bir mal"dı. Böylece kadın, kendisini dilediği zaman boşayabilecek olan kocasının mülkiyetine geçerdi.[359] Kocasının ölümüyle, kocadan tevarüs eden diğer mallarla birlikte,

356 Lebon, a.g.e., p. 427
357 Farès, a.g.e., p. 147
358 Milliot, Introduction, p. 445
359 Demombynes, a.g.e., p. 28

varislere intikal ederdi.[360] Kendisinin hiçbir miras hakkı yoktu. Savaşa katılamadığı için her çeşit aşağılıklar kadına izafe ediliyordu.[361]

2. Hz. Peygamber'in Kadınla İlgili Çalışmaları

Hukuki Eşitlik: Kadının durumunu iyileştirmek için, İslâm, kadın hakkında, yeni bir telakki getirdi: O, Allah katında, yaratılış itibariyle erkeklerle aynı değere sahipti.[362]

178. Kadının manevi değeri, erkeğinkinden aşağı değildir: Her ikisi de yaptıklarının karşılığını görecektir.[363]

وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ

"*Kadın veya erkek kim inanarak salih amelde bulunursa, işte onlar Cennete girerler, orada hesapsız şekilde rızıklanırlar.*" (Mü'min, 40/40)

Hukuki olarak kadın, erkeğin aynı hak ve vazifelerine sahip: Kadın varis olabilir.[364] Kadın mülk sahibi olabilir[365] ve mülkünü dilediği gibi tasarruf eder, [366] herhangi bir suçun cezası kadın için de, erkek için de aynıdır.[367] İslâm, ibadete müteallik farzlarda kadın ve erkeği ayırmamıştır, namaz, oruç, zekât, hac vs. hepsi eşit şekilde her ikisine de farzdır.

Kadının aile içerisindeki yeri de biraz teferruat gerektirmektedir. Her şeyden önce, nikâh, iki taraflı bir akittir ve her iki tarafın hür rızasına dayanmaktadır. Burada kimse kimsenin yerine, onun adına ona rağmen karar veremez. Müslümanlar arasında görülen aksi tatbikatlar dinin emri değil, örfe dayanmaktadır. Kadın, akit sırasında, kocasının bir başka kadınla evlenemeyeceği, boşama hakkının kendinde olacağı, boşama halinde kocanın ödemesi gereken mihrin ne kadar olacağı gibi şartlar

---

[360] Milliot, a.g.e., p. 446

[361] a.e., p. 447.

[362] Şu âyetler görülebilir: Leyl, 1-3; Necm, 44-46; Şura, 49-50.

[363] Bak: Tur, 12; Büruç, 10; Tevbe, 71-72; Ahzab, 35-73; Hadid, 12; Mümtehine, 12.

[364] Nisâ, 4/7 Bak: Milliot, Introduction, p. 461-477.

[365] Bkz. Nisâ, 4/32

[366] Bkz. Nisâ, 4/4

[367] Müslim, Kasâme 15

koyma hakkına sahiptir.[368] Nikâh akdinin ciddiyeti, şartlarına uyulmasının gereği hususunda, Kur'ân-ı Kerîm Müslüman ve mü'min vicdanlara şunu nakşetmiştir:

وَأَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا "*(Zevceleriniz) sizden sağlam teminat aldılar.*" (Nisâ, 4/21)

Ailevî hayatta, kadınla erkeğin vazifeleri birbirine emsaldir. Âyet-i kerime bunu: هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ "*Onlar sizin için (fenalığa karşı koruyucu) bir elbise ve siz de onlar için (koruyucu) bir elbise (gibi)siniz*" (Bakara, 2/187) diye ifade eder. Bu hususta Aleyhissalâtu Vesselâm da: "Ey İnsanlar! Kadınlarınıza gelince, onların sizin üzerinizde bir hakkı, sizin de onlar üzerinde bir hakkı vardır..." buyurmuştur.[369] Hukuki olarak, kadın ev işlerini yapmakla mükellef değildir. Kadın bunu insanlığın bir örfü olarak hasbi olarak yapar, yapmayacak olsa, kocanın onu bu işleri yapması için zorlamaya hakkı yoktur. Bu mevzuda Nevevi'nin şu açıklaması dikkate şayandır: "Kadın, hayvanlara bakmak, yemek hazırlamak, tarladan eve sırtta eşya taşımak, çamaşır yıkamak vs. gibi ev işlerini kocalarına bir iyilik, bir bağış olarak yaparlar. Onlar, bunları yapmak mecburiyetinde değildirler. Eğer bir kadın, bütün bunları yapmayı toptan reddedecek olsa, bir günah işlemiş olmaz ve koca bu meseleyi ailesi için çözmek zorundadır. Bu işlerden birini yapmaya, hangi sûretle olursa olsun hanımını zorlamak helâl değildir. Kadınlar bunları teberru (karşılığı beklenmeyen iyilik) olarak yaparlar. Ve bu, eski çağlardan günümüze kadar devam eden güzel bir gelenektir."[370] Şunu da ilave edelim ki, kadının nafakası erkek üzerinedir ve nafaka işlenmiş kamil şekliyle olacaktır; söz gelimi gıda "yenmeye hazır halde olmalıdır, erkek buna icbar edilebilir."[371] İbn Hacer, "Kadının bütün külfetlerini kocanın tekeffül edeceği hususunda icmâ vardır" der.[372]

179. Konuyu zenginleştirecek bir başka teferruat şudur: Kadın, aile-

[368] Hamidullah, Initiation, p.152-153.
[369] Müslim, Hacc 147. (Veda Hutbesi'nden).
[370] Nevevi, Şerhu Müslim 14, 164-165.
[371] Kâsâni, Bedâi 4, 24; İbn Abidin 2, 648.
[372] İbn Hacer, Fethu'l-Bari 11, 434.

nin zaruri ihtiyaçları için, cimri kocasının malından, onun haberi olmadan ihtiyacını giderecek miktarda alabilir, bunda bir günah yoktur. Fakat koca, fakir bile olsa, hanımın malından, rızası olmadan azıcık bir şey bile alamaz.[373]

Aile mevzuunda şunu da ilave edelim: Çocuklar, annelerine, babalarına nazaran üç kat fazla bir öncelik tanımaya ahlâki mecburiyet içindedirler, bu bir Peygamber emridir.[374]

Evlatların ebeveynlerine gösterecekleri hizmet, cihaddan üstün olduğu gibi[375] itaatsizlikleri de büyük günahlar arasında zikredilmiştir.[376] Ebeveyne hürmet, onlar müşrik bile olsalar mecburidir.[377] Hadiste, Hz. Peygamber, dullara (akraba olmasa bile) yapılan yardımı cihad seviyesinde addetmiştir.[378]

2. Kadının Savaşa İştiraki veya Bir Peşin Hükmün Yıkılışı

Hemen belirtelim ki, Hz. Peygamber, kadının savaşma kabiliyetini kabul ediyordu. Bu telakkinin, "kadının, savaşa katılamayacağı"[379] peşin hükmünün hakim olduğu, bu sebeple de her çeşit aşağılama ve tahkire mahkum edildiği bir cemiyette, onların durumlarının ıslahı ve iyileşmesine ciddi katkısı olmalıdır.

Tarihi veriler bize gösteriyor ki, hemen hemen bütün gazvelerde kadın vardı: Hz. Enes der ki: "Hz. Peygamber, her ne zaman bir gazveye çıkarsa, Ümmü Süleym ve bir grup kadın onu takip ediyor, o savaşırsa, su veriyorlar yaralıları tedavi ediyorlardı."[380] Ümmü Atiyye de, yedi savaşa katıldığını, bunlarda yemek hazırladığını, yaralıları tedavi ettiğini,

---

373 Müslim, Akdiye 7; Buhârî, Nafakat 5.

374 Müslim, Birr 2, (Bir adam, kime hürmetle mükellef olduğunu sorunca Aleyhissalâtu Vesselâm: "Annene, sonra annene, sonra annene, sonra babana" cevabını vermiştir).

375 Muvatta, 1, 294

376 Buhârî, Edeb 6, Müslim, İman 143.

377 Buhârî, Edeb 7; Müslim, Zekat, 50.

378 Nesai, Zekat, 78 (5. 87).

379 Milliot, a.g.e. p.446.

380 Müslim Cihad 135.

hastalara ilgi gösterdiğini söyler.[381] Taberî, Mekke'nin fethedildiği seferde, Resûlullah'ın askerlere, beraberlerinde kadınlarını da almalarını, odun aramak, çamaşırları yıkamak, hastalara bakmak gibi çeşitli hizmetlerini gördürmelerini emrettiğini belirtir.[382]

180. Orduda, kadınların hizmeti sadece geri hizmetlerle sınırlı kalmıyordu. Belazuri, Yermuk savaşında, bir grup Müslüman kadının çok şiddetli bir cenge tutuştuklarını belirtir.[383] Keza, Huneyn savaşında Ümmü Süleym, beraberinde bir hançer olduğu halde savaşa katılmıştı.[384] Keza, Beni Gıfar'dan bir grup kadın, Müslümanlara "bütün güçleriyle" yardım etmek üzere Hayber seferine katılmışlardı.[385] Bu sadedde örnek çoktur.

3. Hz. Peygamberin Şahsi Telakkisi ve Tutumu

Kadınlarla münasebetlerinde tesiri görülen, Hz. Peygamberin onlar hakkındaki bir telakkisini burada belirtmemiz gerekiyor. Bu telakkiyi, *kadınların fitraten belli bir ruhî ve bedeni hassasiyete sahip oldukları* şeklinde ifade edebiliriz.

Bu telakki, onlara karşı davranışlarında, daha hayırhah, daha sabırlı, daha merhametli, daha anlayışlı ve daha müsamahalı olmak için bir prensip olmalıdır.

Resûlullah, bu kaçınılmaz hassasiyeti bir eyeği (kaburga) kemiği ile sembolize eder: "Kadınlara karşı hayırhah olun. Çünkü kadın, bir eğe kemiğinden yaratılmıştır. Öyleyse, kaburgada en eğri olan kısım onun üst kısmıdır. Eğer onu doğrultmaya kalkarsanız, onu kırarsınız, kendi haline bıraksanız, o daima eğri kalacaktır, öyleyse kadınlara karşı hayırhah olun."[386]

Hadisin bir başka vechinde: "Eğer ondan istifade etmek isterseniz, ondan eğriliği içinde istifade etmeniz gerekir" buyrulmuştur.[387]

---

381 A.e. Cihad 142.
382 Taberi 3, 124.
383 Belazuri, Fütuh, 1, 160
384 Müslim, cihad, 134.
385 Beyhaki, a.g.e. 2, 407 (Bunlardan biri o kadar gençti ki, ilk defa, Resûlullah'ın terkisinde adet görmeye başladı).
386 Buhârî, Enbiyâ, 21/1
387 Buhârî, Nikah, 79.

Müslim'de gelen bir vechinde: "Eğer siz onu doğrultmaya kalkarsanız, onu kırarsınız, kırılması da boşanmasıdır" buyurulmuştur.[388]

Nevevi, bu hadisten, kadın karşısında yumuşaklık ve tatlılık gerektiği ve eğrilikleri için sabır gerektiği ve eğrilikleri sebebiyle boşamanın yasak olduğu hükümlerini çıkarır.[389]

Onların fiziki hassasiyetine gelince, Aleyhissalâtu Vesselâm bunu "şişe" ile sembolize eder: Bir seyahat sırasında, kafilenin başını *Enceşe* isminde bir siyahi çekiyordu. Öyle ki onun terennüm ettiği nağmeler develerin yürüyüş temposunu hızlandırmıştı. Bu tempo da, hayvanların üzerindeki kadınları rahatsız etmeye başlamıştı. Resûlullah derhal müdahale etti:

"Ey Enceşe ağır ol! Şişeleri kıracaksın."[390]

181. Nevevi, burada kadınları "şişe"ye benzetmekten maksadın, onların fiziki ve maddi hassasiyetlerine dikkat çekmek olduğunu belirtir.[391] Bu telakki ile, Resûlullah'ın (aleyhissalâtu vesselâm) kadınlar karşısındaki örnek tutumu şöyle yorumlanabilir: Onlar, sadece ruhi bakımından hassas, alıngan, kırılgan değil, fiziki bakımdan da hassastırlar, fazla yorulmaya, erkeklerle aynı şartlara tabi kılınmaya gelmezler, bu hal kadınları çabuk yıpratabilir, rahatsız edebilir, hasta edebilir. Onların gerek ruhi ve gerekse bedeni hassasiyetlerini bilmeli, kırılmalarına, yıpranmalarına meydan vermeyecek şekilde davranmalı, şartlar hazırlamalı vs.

Aleyhissalâtu Vesselâm'ın kadın karşısında tefrik edici başka telakkilerini de görebiliriz: Bir rivâyette kadınları "varlıkların en sevimlisi"[392] olarak telakki ettiğini görmekteyiz

Birçok kereler, kadınların tavassutunu kabul ederek, mahkumları bağışlamıştır.[393] Kritik durumlarda önceliği kadınlara tanımış, [394] yar-

---

[388] Müslim, Raza' 59, âyet-i kerimede: "Eğer kendilerinden hoşlanmadınızsa olabilir ki bir şey sizin hoşunuza gitmez de Allah, onda bir çok hayır takdir etmiş bulunur." (Nisâ, 4/19) buyurulmuştur.

[389] Nevevi, a.g.e., 10, 57

[390] Müslim, Fezâil, 70-73

[391] Nevevi, a.g.e., 15, 81.

[392] Buhârî, Menakıbu'l-Ensar 5; İbn Sa'd I/2, 112

[393] İbn Hişam, 5. 483, 869; Vakıdi 2, 851

[394] Buhârî, Cihad, 197.

dımcı olmak için devesinin terkisine almıştır.[395] Hudeybiye sulhünde, antlaşma gereği kendine iltica eden erkekleri müşriklere teslim ederken[396] iltica eden bir kadını teslim etmemiştir.[397]

Resûlullah kadınları ziyarete gittiği gibi, [398] kadınlar da onu ziyarete gelirlerdi ve onun yanında kendilerini bir başkasının yanındakinden daha rahat hissederlerdi. Çünkü Aleyhisslatu Vesselam "herkesten daha yumuşaktı."[399] Hz. Peygamberin ziyaret ettiği kadınlardan biri Ümmü Varaka Bintu Nevfel idi. Bu kadını, kendi ailesine imam tayin etmişti ve kadının bir de hususi müezzini vardı.[400]

182. Resûlullah, kadınların bayram eğlencesi ve oyunlarını seyretmelerine[401] ve musiki dinlemelerine[402] izin veriyordu.

Bir kısım davetlere hanımlarıyla gidiyordu. Bir defasında, sırf kendisi için yapılan bir daveti üç kere reddetti. Sonunda Hz. Âişe'ye de davet çıkınca kabul etti. Bunun üzerine, ikisi birlikte çıkarlar.[403]

Aleyhissalâtu Vesselâm, hanımlarına karşı sert değildi. Hanımlar, onun mülayemetinden bilistifade, kendisine itiraz edip, kafa tutabiliyordu.[404] Hanımların taleplerine, fikirlerine, karşı bile olsa açıktan reddetmiyordu. Menfi bir cevap yerine susmayı tercih ediyordu. Bir defasında, hanımı Ümmü Seleme'nin, üç kere ısrarı üzerine menfi cevap vermek, "hayır" demek zorunda kaldı.[405]

Hz. Âişe, Resûlullah'ın, asla ne hanımlarına, ne de hizmetçilerine hiç vurmadığını belirtir ve Allah yolunda cihadda vurduğunu, Allah'ın bir haramı ihlal edilmesi halinde Allah rızası için vurduğunu ayrıca ilave eder.[406]

---

395 Buhârî, Nikah 107; Müslim, Selam 34; Beyhaki 2, 407
396 Vakıdi, 2, 625
397 a.e., 2, 631
398 Buhârî, Cihad 38; Nesai Cihad 40, (6, 40).
399 Müslim, Fedailu's-Sahâbe 22
400 Ebû Dâvûd, Salat 62 (591. h).
401 Buhârî, Iydeyn 2; Müslim, Iydeyn 18-19; Nesai, Salatu Iydeyn 35
402 Buhârî, Iydeyn 3; Megazi 12; Müslim, Iydeyn 17; İbn Mace, Nikah 98
403 Müslim, Eşribe 139
404 Müslim Talak 34
405 Buhârî, Hibe 8
406 Müslim, Fezâil 79; İbn Sa'd I/2, 92

183. Aleyhissalâtu Vesselâm, mü'minlere, kadınlarına karşı iyi davranmalarını, onları, yanlarında bulunan Allah'ın bir emaneti bilmelerini tavsiye etmiştir.[407] Fahiş bir edepsizlik yapmadıkları müddetçe dövmelerine izin vermemiştir. Bu durumda da dövme yaralayıcı olmayacaktır.[408] Şöyle buyururdu: "Sizden kimse, köle döver gibi hanımını dövmesin, akşam olunca beraber yatacağınız hanımlarınızı nasıl döversiniz?"[409] Kocası dövdüğü için şikâyete gelen bir kadını kocasından ayırdı.[410]

Kadınların talim ve terbiyesi gerekli idi. Çünkü, her şeyden önce, İslâm'ın onlara tanıdığı hakların yürürlükte kalabilmesi, bu haklardan istifade edebilmeleri, bunun kadınlarca bilinmesine, peşine düşülmesine, tatbikinin onlar tarafından istenmesine bağlıdır.

Bediüzzaman, "bir millet cehaletle hukukunu bilmezse, ehl-i himmeti de müstebit eyler" demiştir.[411] Bu söz fevkalade doğrudur. Sadece milletlerin değil, ferdlerin cahili de ehl-i himmeti müstebit kılar, irfan sadece hukukun, adaletin değil, yeni nesillerin istikametli, sağlıklı terbiyelerinin de dinamiğidir.

Bu sebeplerden dolayı Hz. Peygamber, ilim öğrenmeyi "kadın ve erkek bütün Müslümanların farz bir vazifesi" olarak belirlemişti.[412] Muhterem zevceleri Hz. Hafsa'ya, bir yakını olan Şifa Bintu Abdillah'tan okuma yazma öğrenmesi için emir vererek, bu hususta ilk örneği kendi ailesinden verdi.[413]

184. Hz. Peygambere göre, sadece hür kadınların değil, cariyelerin de talim ve terbiyeleri önemlidir. Şöyle buyurmuştur: "Kim bir cariye kadına iyi bir terbiye verir ve ona öğretir, sonra âzat eder ve evlenirse, çifte mükâfata erecektir."[414]

---

407 Müslim, Hacc 147.
408 a.e., aynı yer.
409 Buhârî, Nikah 93
410 Nesai, Talak 53, (6, 186).
411 Bediüzzaman, Münazarat, s. 28.
412 İbn Mace, Mukaddime 17
413 Ebû Dâvûd Tıbb 18 (3887. h).
414 Buhârî, İlim 31

Bütün kadınların yetiştirilmelerinin o devir şartlarında en uygun mekânı mescidler idi. Aleyhissalâtu Vesselâm, kadınları, mescidlere giderek vaazları, hutbeleri ve Kur'ân tilâvetlerini dinlemeye teşvik etmiştir. Kadınlar bunu talep ettikleri takdirde, gecede bile olsa[415] onların camiye gelmelerine mani olmamaları hususunda ayrıca erkekleri de uyarmıştır.[416]

Ümmü Atiyye, kadınların bayram namazlarına çıkma emri aldıklarını belirtir: "Biz kadınlar, o gün hepimiz: evlenme yaşındaki muhaddarat ve hatta ay hali görenlerimiz dahi çıkıyorduk" der.[417] Resûlullah: "Müslümanların hayır ve dualarında hazır bulunacak giyeceği olmayan kadınlara emaneten (iareten) giyecek verilmesini emrettiği" böylece onların da bayram namazlarının kılındığı musallada ayakta hazır bulunduklarını, erkeklerle birlikte yüksek sesle tekbir getirdiklerini" görmekteyiz.[418]

Bir defasında, sesinin iyi işitilmediğinin farkına varan Aleyhissalâtu Vesselâm, mescidin kadınlar kısmına geçerek onlara daha yakından hitap eder, dinin hakikatlarından anlatır.[419] Buhârî'nin bir rivâyeti, Resûlullah'ın, talep üzerine, haftanın bir gününü önceden tesbit ederek, kadınlara hususi konuşma yaptığını belirtmektedir.[420]

185. Bilgilenme konusunda kadınlar kendilerini serbest hissediyordu. Cum'a veya bayram hutbesini bile keserek soru sorabiliyorlardı.[421] Sadece kadınları ilgilendiren çoğu kere vesile-i hacalet olan meseleler bile soru mevzuu olabiliyor, yeteri açıklık kazandırılması için, bir kaç kere tekrarlanabiliyordu. Şu örnekte olduğu gibi:

Hz. Âişe anlatıyor: "Bir kadın gelerek âdet kanını nasıl temizleyeceğini sormuştu. Aleyhissalâtu Vesselâm: "Miskle kokulandırılmış bir bez al, bununla temizlen" buyurdu. Kadın tekrar: "Onunla nasıl temizlenirim?" diye sordu. Resûlullah: "Onunla temizlen" buyurdu. Kadın tekrar: "Nasıl" deyince Hz. Peygamber: "Subhanallah! Onunla temizlen!" ceva-

415 Müslim, Salat 138
416 a.g.e., Salat 135, Nesai Mesacid 15; İbn Mace, Mukkeddime 2,
417 Buhârî, Iydeyn 12
418 Buhârî, Salat 12; Müslim. Iydeyn 11,
419 Müslim, Iydeyn 2
420 Buhârî, İlim, 36
421 a.e., Hayz, 6

bını verince, kadını kendime çektim: "Yahu o bezi kan bulaşıklarına tatbik et!" dedim.[422]

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), benzeri sorular geldikçe, gereken cevabı vermede tereddüt göstermiyordu. Hanımlarının yanında erkeklere وَاللّٰهُ لاَ يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ "*Allah hakkı söylemekten haya etmez*"(Ahzab 33/53) âyetini tilâvet ederek cevap veriyordu.[423] Ele alınacak konunun mahiyetine göre bunu üç kere tekrardan sonra meseleye temas ederdi.[424]

Bu tarzın Ashâbta da alışkanlık yaptığı görülmektedir. Onlar da bu çeşit konuları sadece Hz. Peygambere değil, birbirlerine –bu âyeti tilâvet ederek– sormaktan çekinmemişlerdir. Bu meselede Medineli kadınların daha cesur davrandıkları da anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Âişe'nin: "Ensar kadınları ne iyi kadınlardır, onların dîni öğrenmelerine haya mani olmamıştır" sözü meşhurdur.[425]

İslâm dini, cinsi hayatla ilgili veya konuşulması örfen utandırıcı konuların öğrenilmesinde, oldukça farklı bir anlayış geliştirmiştir. Nevevi şöyle der: "(Hakkı öğrenme meselesinde haya etmek, dinin talep ettiği) hakiki haya değildir. Zira hayanın tamamı hayırdır, haya hayırdan başka bir şey getirmez. Dini ilgilendiren ve fakat utandırıcı olan meselelerde sualden vazgeçmek hayır değil, şerdir. Öyle ise şer getiren şey nasıl haya olur?"[426]

186. Bu anlayışın neticesi olarak, Resûlullah'ın vefatından sonra, ihtiyaç hasıl oldukça, erkekler bile gelip, Hz. Peygamberin hanımlarından meselelerini sormuşlardır. Hz. Muaviye anlatıyor: "Ben Resûlullah'ın zevcesi Ümmü Habibe'ye, Resûlullah'ın cinsi temas sırasında taşıdığı elbise ile namaz kılıp kılmadığını sordum. 'Evet, kirletici bir şey bulaşmamışsa' diye cevap verdi" der.[427] Benzer sual, Hz. Âişe'ye (radıyallahu anhâ) da sorulur. O bazı ilave açıklamalarla benzer cevabı verir.[428]

---

422 Buhârî, Hayz 13, Bak. Beyhaki 2, 407
423 Beyhaki, 2, 410
424 İbn Mace, Nikah 29.
425 Buhârî, İlim, 50
426 Nevevi, Şerhu Müslim, 3, 224
427 Beyhaki, 2, 410
428 a.e., 2, 411

Netice olarak şunu söyleyeceğiz. İslâm dini, kadını, teşriatıyla hukuki eşitlik getirmek ve onu hayatın –savaş dahil– her çeşit faaliyetlerine dahil etmek ve nice mühim meselelerinde ona karşı takınılması gereken insani tavırları teker teker göstermek gibi tedbirleriyle cahiliye döneminin "ailevî malı" olmaktan kurtararak cennet ayaklarının altında olan[429] "muhterem bir anne" seviyesine çıkardı.

[429] Nesai, Cihad 6, (6, 11)

Üçüncü Bölüm

HZ. PEYGAMBER'İN KULLANDIĞI VASITALAR

HZ. PEYGAMBER'İN KULLANDIĞI VASITALAR

187. İslâm'ı yayma faaliyetleri esnasında Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) birçok vasıtaları kullanmıştır. Bu bölümde onlardan bazılarını tanıtmaya çalışacağız. Hemen belirtelim ki, "vasıta" tabiriyle gayeye ulaşmak için başvurduğu her şeyi kastediyoruz: Bu, insan, yazı, hediye.. gibi maddi olabildiği gibi, şahsiyeti, atıfta bulunduğu malumat, bazı mefhumlar... gibi manevi de olabilir.

Bunlardan her biri, ayrı bir inceleme konusu olmaya da layıktır. Fakat biz burada, mevzumuzun sınırlı çerçevesi dahilinde sadece bir kısmına dikkat çekeceğiz.

Birinci Kısım

ŞAHSİYET-İ MUHAMMEDİYE (A.S.M.)

1. Beşeri Şahsiyeti

188. Hz. Peygamber'in (aleyhissalâtu vesselâm) hemşehrileri arasında bilinen şahsiyeti O'nun risaletinin doğruluğu hususunda Araplar nazarında en ikna edici delil teşkil ediyordu. Hatta, bir vahyin emriyle[1] Safa tepesinde yaptığı ilk davette, birinci delil olarak onu kullanmıştı: "*Eğer*, demişti, *size şu vadinin arkasında saldırmak üzere bekleyen atlılar var desem, bana inanır*

[1] Bkz. Şuara, 26/214

mısınız?[2] Taberî'nin rivâyetinde: "*Aranızdaki davranışım hakkında ne dersiniz?*" şeklinde bir sualle söze başlamıştır ve dinleyenler: "Sen doğru sözlü ve güvenilen (emin) bir kimsesin, şimdiye kadar herhangi bir yalanını hiç duymadık" derler, Aleyhissalâtu Vesselâm sadede gelir: "Öyleyse şimdi size haber veriyorum: Ben sizlere gönderilmiş Allah elçisiyim. Allah'a ibadet edin, putları terkedin. Aksi halde gökten üzerinize ceza inecek ve toptan helak olacaksınız."[3]

Dahası, bundan en az üç yıl önce, risaletin yeni başladığı, vahye hazırlık safhasıyla ilk vahyin sebep olduğu sıkıntı ve buhran döneminde zevcesi Hz. Hatice'nin, Resûlullah'ı, yaşadığı korku ve tereddüde karşı teselli etmek için kullandığı delil dahi herkesçe bilinmekte olan şahsî fazileti idi: "Korkma, Allah seni mahcup etmez, çünkü sen... şöyle şöyle vasıfları olan bir kimsesin" demişti.

İlk Müslümanların, İslâm'ı benimsemelerinde Resûlullah'ın şahsiyetinin payı cidden büyük olmalı.. Çünkü onlar, Hz. Peygamberi, başka insanlara nazaran en iyi tanıyacak durumda olan kimselerdi. Mesela Hz. Hatice, zevcesiydi; Hz. Zeyd, âzat ettiği kölesiydi; Hz. Ali, babası Ebû Talib'in geçim sıkıntısını azaltmak için Hz. Peygamberin yanına aldığı, bu sebeple Muhammed ailesinin bir ferdi durumunda birisi idi. Hz. Ebû Bekir'e gelince, o, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın eskiden beri en samimi dostu idi. Bu bahtiyar zevat (radıyallahu anhum ecmain) Resûlullah peygamberliğini ilan eder etmez, hemen benimsemekte hiçbir sıkıntı duymadılar. Hatta, rivâyete göre, Zeyd'in babası, oğlunun izini bulup, fidye-i necat ödeyerek hürriyetine kavuşturmak maksadıyla Mekke'ye kadar gelmiştir. Aleyhissalâtu Vesselâm, Zeyd'i, hiç para talep etmeden âzat etmiştir. Buna rağmen Zeyd, babasının götürme teklifini reddederek: "Ben efendimde öyle bir şey gördüm ki, onu ebedi olarak herkese tercih ettiriyor" der.[4] Hz. Ebû Bekir (radıyallahu anh) da, Hz. Peygamberin teklifini öylesine bir kolaylıkla kabul etmiştir ki, Aleyhissalâtu Vesselâm şöyle diyecektir: "Müslümanlar arasında, Ebû Bekir kadar, teklifimi hiçbir tereddüt geçirmeden kabul

---

2 Buhârî, Tefsir, 26; Müslim, İman 355
3 Taberî, 2, 404
4 Süheylî 1, 164

eden bir başkasını görmedim."[5] Hemen ilave edelim ki, Hz. Muhammed'-in şahsiyet ve fazileti dar olan aile veya samimi dostlar çerçevesinde biliniyor değildi. Aksine, o bütün Mekke ahalisi tarafından çok iyi tanınmıştı.

189. Şu halde, onun bu meşhur şahsiyeti ne idi? Tarih ve siyer yazarları elbirlik onun gençliğini bize şöyle tanıtırlar: "O, çevresinin her çeşit kötülüklerinden uzaktı." "Allah, ona büyük bir vazife yükleyeceği için Onu cahiliye ahlâksızlıklarından korumuştu" derler[6] ve sonra vasıflarını şöyle sıralarlar: "Gençliğinden itibaren, mürüvvet yönüyle insanların en üstünü, hayada en kamil, asalette en mümtaz, himayede en güzel, tahammülde en kavi, sözüne en sadık, güvende en ileri ve her türlü sefahatten en uzaktı. Kavmi onu 'el-Emin' (güven adamı) diye adlandırmıştı."[7] *el-Emin,* ihanetinden hiç korkulmaksızın güvenilen kimse demekti. Herkesin ona tam bir güveni vardı. Emanet bırakılması gereken kıymetli bir malı olan herkes, malını ona emanet ederdi. Aralarında ihtilaf olan kimseler, bunun âdilane çözümü için Onun hakemliğine başvururlardı.[8]

Kâbe'nin yeniden inşası sırasında, onun hakemliği, pek tehlikeli büyük bir ihtilafı çözmüştü. Bu vak'a, şehirde büyük bir memnuniyete vesile olmuş ve Muhammed'in (aleyhissalâtu vesselâm) şöhretini iyice artırmıştı."[9]

Hilfu'l-Fudul denen bir yardımlaşma cemiyetine intisabı da onun şöhretini arttırmıştı. Bu cemiyet, fakir, yetim ve zulme uğramışlara yardım etmek için bir kısım Kureyşliler tarafından kurulmuştu. Resûlullah, bu cemiyetin bünyesinde, nice vesilelerle pek çok hassas ve hayırlı hizmetler vermişti. Hatta, bilahare bu cemiyeti takdirle anacak ve: "Şimdi bile böyle bir cemiyete katılmam için çağrılsam, katılmaya hazırım" diyecektir.[10]

Onun insanî yüce faziletlerini kimse inkâr etmiyordu. Hatta, düşmanlarının lideri durumunda olan Ebû Cehil Hz. Peygamber'e şöyle diyordu: "Ben seni inkâr etmiyorum, ben senin getirdiklerini inkâr ediyorum."[11] Bu ifade üzerine şu vahiy geldi:

---

[5] İbn Hişam, s, 162
[6] İbn Hişam, s. 118; İbn Sa'd I/1, 76
[7] İbn Hişam, s. 127, İbn Sa'd I/1, 77, Taberî, 2, 384
[8] Taberî, 2, 384
[9] Taberî, 2, 388.
[10] İbn Sa'd I/1, 82
[11] Iyaz, Şifa, s. 30

اَلَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لاَ يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللهِ يَجْحَدُونَ "*Onlar seni yalancılıkla itham etmiyorlar, o zalimler Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar.*" (En'am, 6/33). İbn Kesir, bu âyetin tefsirinde, bize, Ebû Cehil'in bir diğer beyanını nakleder: "Bir gün, ikisi karşılaşırlar. Hz. Muhammed onun elini sıkar. Bir adam: "Sen bu Sabii'nin elini mi sıkıyorsun?" der. Ebû Cehil adama: Allah'a yemin olsun, çok iyi biliyorum ki o, peygamberdir. Fakat ne zamandan beri biz, Abdulmenaf hanedanına itaat ettik!" der.[12]

190. Keza, Herakliyus'un beyanı da, Hz. Peygamberin şahsiyetinin tesirine bir başka delildir. Herakliyus, Aleyhissalâtu Vesselâm'dan bir mektup alınca, o sıralarda Suriye'de bulunan Ebû Süfyan'ı çağırdı. Hz. Peygamberle ilgili birçok sual sordu. Cevapları dinledikten sonra:

إِنْ يَكُنْ مَا تَقُولُ فِيهِ حَقًّا فَإِنَّهُ نَبِيٌّ... وَلَيَبْلُغَنَّ مُلْكُهُ مَا تَحْتَ قَدَمَيَّ "Eğer söylediklerin doğruysa, o zat, ayaklarımın bastığı şu yerleri de fethedecektir" dedi.[13]

Muhammed'in (aleyhissalâtu vesselâm) şahsî faziletleri kalb ve gönüllerde duyguları fethediyor ve İslâm'a ihtida için zemin hazırlıyordu.[14] Bu durumu, Münzir İbn Sava'yı İslâm'a davet ederken Alâ İbn Hadrami'nin sarfettiği şu sözlerde fiilen görmek mümkündür: "Söyle bana, ömründe hiç yalan söylememiş bir insanı tasdik etmek, hiç ihanet etmemiş bir kimseye güvenmek, hiç aldatmamış bir kimseye inanmak gerekmez mi? Hakikat böyle olunca, hiçbir akıl sahibi onun emrettiğine "kötü", nehyettiğine de 'iyi' diyemez."[15]

Keza Ebû Talib, kendisi fiilen iman etmemiş olmasına rağmen, oğlu Ali'ye: "Eğer Muhammed sana böyle söyledi ise, onu yap, çünkü o hiçbir zaman yalan söylemedi ve söylemez" der.[16] "Ve o seni ancak iyiye çağırır, ona uy"[17] demişti.

191. Cafer İbn Ebî Talib, Habeşistan kralı Necaşi'ye Muhammed'e iman edişlerinin sebebini şöyle açıklıyordu:

---

12 İbn Kesir, Tefsir 3, 17

13 Buhârî, Bed'ü'l-Vahy 1; Müslim, Cihad 74

14 Bir psikolog der ki: "İtibarlılık, müşahede edilen dürüstlük, ilim, karalılık ve benzeri diğer vasıflar bir kişiye inancın kesin şartlarıdır" (Pöll, La Suggestion, p. 53)

15 Süheylî 2, 356

16 Taberî 2, 401

17 İbn Hişam s. 163.

"Biz her çeşit çirkef işleri yapıyorduk. Bu hal, Allah'ın bize aramızdan birini elçi olarak göndermesine kadar devam etti. Biz onu çok iyi tanıyoruz. Onun sıdkını, dürüstlüğünü ve hiç değişmeyen faziletlerini tanıyoruz."[18]

Bu misallerin aydınlığında, Hz. Peygamberin beşerî şahsiyeti tezahür ediyor. Bu şahsiyet nübüvvetten öne mevcuttu ve kalblerde hasıl ettiği güven sebebiyle –en azından yakınlarının ve dostlarının– İslâmla şereflenmelerine büyük katkıda bulunmuştur.

Diğer taraftan, bu vahiy öncesi şahsiyet, Muhammed'den, yaklaşılabilen ve taklit edilebilen her hususta, takip edilecek örnek insanı çıkardı. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), bir taraftan yaklaşılabilirliği kolaylaştırmak, diğer taraftan da aşırı ve hatalı bir telakkiyi önlemek için, bu hususu vurgulamıştır: "*Ben sizin gibi bir insanım*" (Kehf, 50/110) "bir kulun yediği gibi yer, oturduğu gibi otururum, öyleyse (Allah'ın) bir kuluyum."[19]

إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ أَنْسٰى كَمَا تَنْسَوْنَ فَإِذَا نَسِيتُ فَذَكِّرُونِي Ben bir insanım, sizin unuttuğunuz gibi, ben de unuturum. Öyleyse unuttuğum zaman bana hatırlatmalısınız."[20]

Aleyhissalâtu Vesselâm'ın bu sadedde gelen bir diğer beyanı şöyle أَنْتُمْ أَعْلَمُ بِأَمْرِ دُنْيَاكُمْ "Siz dünyanızın işini benden iyi bilirsiniz."[21]

192. Bir gün, Resûlullah'ın yanına giren bir bedevi, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın heybetinin tesiriyle titremeye başlar. Adamcağızı teskin için Efendimiz: "Niye titriyorsun, ben bir kral değilim, ben güneşte kurutulmuş et yiyen Kureyşli bir kadının oğluyum"[22] buyurur.

Hatta, insanların aşırı hürmetkârlığa alışmalarını önlemek için, çıktığı sırada hürmeten ayağa kalkmayı yasaklamıştı, şöyle diyordu: "Sizin yapmak istediğiniz bu davranış, krallarına böyle davranan yabancıların işidir. Ben ise, kralınız değilim, ben sizden biriyim."[23]

---

18 İbn Hişam 1, 213, (Süheylî kenarındaki baskısından).
19 İbn Sa'd. I/2, 95
20 Müslim, Mesacid 89; Beyhaki 2, 15
21 Müslim, Fezâil, 141.
22 İbn Mace, Et'ime, 30 (3312h).
23 a.e., Dua 2, (3836. h).

2. Hz. Peygamber'in Nübüvvet Şahsiyeti

Hz. Peygamberin beşerî şahsiyetini medar-ı bahs ederken, onun bir de, nübüvvetten sonra verilen, bir diğer yönü, bir diğer şahsiyeti olduğunu da unutmayalım. Bu şahsiyetin, gerek mü'minlerin bağlılığını artırmada ve gerekse onların Hz. Peygambere ve peygamberliğine olan imanlarını takviyede büyük rol oynamış olmalıdır. Bir başka şahıs bu ikinci şahsiyete ne sahip olabilir ne de onu taklit edebilir.

Hz. Peygamber, kendisine gerekli dikkat ve ilginin gösterilmesi için bu imtiyazlı halini daima hatırlatmış ve kendisini peygamber olarak takdim etmiştir. Öyleyse, bu ikinci şahsiyeti de dâvasında bir vasıta olarak kullanmış olması sebebiyle, burada bir miktar üzerinde durup hatırlatma yapmamız gerekmektedir.

Şu âyet, Aleyhissalâtu Vesselâm'ı bize her iki şahsiyetiyle birlikte takdim eder:

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ "*De ki: Şurası muhakkak ki, ben de sizin gibi bir insanım. Ancak bana, İlahınızın tek bir İlah olduğu vahyediliyor.*" (Kehf, 18/110)

Bu ikinci şahsiyet kaynağını, Hz. Peygamberin her konuştuğuna şümûlü olan şu âyetten alır:

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى إِنْ هُوَ إِلاَّ وَحْيٌ يُوحَى "(Resûlümüz) *kendi hevasından konuşmaz. Onun konuştuğu ancak kendisine yapılan vahiydir.*" (Necm, 53/3-4) Bu sebeple "*Peygamber, her ne getirmişse almak, her neyi yasaklamışsa kaçınmak*" (Haşr, 59/7) gerekir.

Bir mü'min için, en büyük vazife olan Allah'ı sevmenin gereği Hz. Peygamberin sünnetine uymaktır, keza en büyük ideal olan Allah sevgisini kazanmanın tek yolu da onun sünnetine uymaktan geçmektedir:

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ "*Ey habibim şöyle söyle: 'Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun, ta ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı affetsin.*" (Âl-i İmrân, 3/31)

Pek çok Kur'ân âyetlerinden ayrı olarak, bizzat Hz. Peygamber, mü'minlerin dikkatini, farklı beyanlarıyla daima nübüvvet şahsiyeti üzerine çekmiştir:

"Ben yaratılışta peygamberlerin ilki, gönderilişte de sonuncusuyum."[24]

"Bana beş şey[25] verildi ki bunlar benden önce hiç kimseye verilmemiştir: 1. Ben (düşmanlarının kalbine) bir aylık mesafeden atılan korku[26] ile yardım gördüm. 2. Arz bana temiz ve temizleyici kılındı ve yeryüzü bir mescid yapıldı, ümmetim nerede olursa olsun vakit girince ibadetini yapabilir. 3. Ganimet bana helâl kılındı. 4. Bana şefaat etme yetkisi verildi ki, bu benden önce başka kimseye verilmedi. 5. Ben bütün insanlığa peygamber olarak gönderildim. Benden önce, her peygamber, sadece kendi kavmine gönderilmişti."[27] Keza, Hz. Muhammed, diğer peygamberlere nazaran, cennette en çok ümmeti olan peygamberdir.[28] O, kıyamet günü Âdemoğlunun efendisidir.[29] Bir hadislerinde kendilerini şöyle tanıtırlar: "Muhammed'in nefsi elinde olan Zat'a yemin olsun! Ben, yeryüzünde mevcut her mü'mine, nefsinden daha evlayım. Hanginiz bir borç veya bakıma muhtaç birini bırakarak ölecek olursa, ben onun hâmisiyim. Sizden kim bir mal bırakırsa bu mal varislerine gider."[30] Hz. Peygamber, Allah tarafından yedirilen, içirilen kimsedir, [31] o, hastalandığı zaman normal insanın hararetinin iki katına musabtır.[32] O, önü gibi arkasını da görür.[33] Der ki: "Gözlerim uyurken kalbim uyanıktır."[34] Kendisine okunan salavatları anında ulaştıran Allah'ın seyyah melekleri vardır.[35]

---

24 Iyaz, Şifa, s. 44

25 Suyuti, Hz. Peygamberin hususiyetlerini sayan hadislerde geçen vasıfları birleştirerek bu sayının oniki olduğuniu söyler ve Ebû Sa'id en-Neysaburi'nin tahkikine göre bu rakamın altmışa çıktığını belirtir (Suyuti, Zehrü'r-Rüba 2, 210).

26 Bundan maksad, zahiri hiçbir sebep olmadığı halde, Allah tarafından düşmanlarının kalbinde hasıl edilen korkudur (Sindi, Haşiye Ala'n-Nesai 1, 210).

27 Nesai, Gusul 26, İbn Hişam, s. 498; Beyhaki 1, 213.

28 Müslim, İman 330-331

29 Müslim, Fezâil 3, Efendi diye çevirdiğimiz Seyyid: hayır işlerinde kavminden ileri geçen kimsedir (Nevevi, a.g.e., 15, 37)

30 Müslim, Feraiz 15

31 Müslim, Sıyam 57

32 a.e., Birr 45

33 Buhârî, Ezan 71-72, 76; Müslim, Salat 112, Nesai Tatbik 61, (2, 216); Beyhaki, a.g.e., 1, 121

34 Beyhaki 1, 121

35 Nesai, Sehv 46 (3, 43)

193. Hz. Peygamberle ilgili bazı şeylerin ehemmiyetinin beyanı, bu ikinci şahsiyetin tezahürüne yardımcı olur: "Benim minberimle hücrem arasındaki yer cennet bahçelerinden bir bahçedir."[36] "Benim mescidimde kılınacak bir namaz, Mescid-i Haram dışında, diğer bütün mescidlerde kılınacak bin namazdan daha hayırlıdır."[37]

Hz. Peygamberin hayat tarzının bir örnek olarak benimsenmesinde ısrar edilir:

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللهَ وَالْيَوْمَ الْاٰخِرَ وَذَكَرَ اللهَ كَثِيرًا

"*Gerçekten Allah'ı, ahiret gününü arzulayanlar ve Allah'ı çok zikredenler için size Allah'ın Resûlünde (takip edeceğiniz) pek güzel bir örnek vardır.*" (Ahzab, 33/21)

Veda Hutbesinde de Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

تَرَكْتُ فِيكُمْ أَمْرَيْنِ لَنْ تَضِلُّوا مَا تَمَسَّكْتُمْ بِهِمَا كِتَابُ اللهِ وَسُنَّةُ نَبِيِّهِ "Size iki şey bırakıyorum, eğer onlara sarılırsanız, asla sapıtmazsınız. Bunlar çok açık iki şeydir: Allah'ın kitabı ve Resûlünün sünneti."[38]

Netice olarak, bu talim, Resûlullah'ı hakkıyla takdirde mü'minlere öyle bir seviye kazandırdı ki, onu her şeyden ve hayatlarından daha çok sevdiler, onun emirlerini severek, isteyerek yerine getirmek, sünnetlerini eksiksiz uygulamak hususunda birbirleriyle yarıştılar. Çünkü onun sünnetine uymada Allah'ın rızası var, biliyorlardı, dünya ve ahiret saadeti var görüyorlardı. Bu sünnet sevgisi, onları, Resûlullahla ilgili her şeye sAhip çıkmaya sevkediyordu. Sahih rivâyetler, Ashâb'ın, Resûlullah'a ait tükrük,[39] ter,[40] saç kılı,[41] abdest alırken kullandığı su[42] gibi pek tali şeylere bile ciddiyetle sahip çıktıklarını, onlarla teberrük ettiklerini haber vermektedir.

Hz. Peygamberin daha ziyade nübüvvet şahsiyetiyle ilgili beyanlardan hareketle ulaşılan telakki sayesinde "Sünnet, fiiliyatta, kesin bir tesir icra etmiştir. Dindar Müslümanlar, hayatın ve hususi münasebetlerin en küçük

---

36 Müslim, Hacc 501
37 Müslim, Hacc 506
38 Muvatta, Kader 3, İbn Hişam s. 1023.
39 Buhârî, Şurut 15; Taberî 3, 88
40 Müslim, Fezâil 83; Beyhaki 1, 254.
41 Müslim, Fezâil 75
42 Buhârî, Şurut 15; Taberî 3, 88

amelinde ve en tali meselelerinde, taklit etmek maksadıyla daima Hz. Peygamberin hayatının kullanılabilecek kalıntılarını, izlerini aradılar. Nezaket kaidelerine, örf ve adaba varıncaya kadar her şey sünnetle şekilleniyor, son şeklini alıyordu.[43]

Son olarak belirtmek isteriz: Hz Peygamber hakkında sağlıklı bir telakkiyi koruyabilmek için hem beşerî hem de nebevî şahsiyetlerini iyi dengelemek gerekir. Aksi takdirde, nebevî şahsiyetini dikkate almadan, sadece beşerî şahsiyeti üzerinde durmak, o şahsiyetten bahseden naslara fikrimizi yoğunlaştırmak, onu tamamen herhangi bir insan veya akıllıca bir insan seviyesine indirmek gibi bir tefrit olur. Nitekim zamanımızda yolu bu vartaya düşenler olmaktadır. Nebevî yönünü hiç düşünmeden, getirdiği kemalatı, şahsından bilmek de onu ilahlaştırmak gibi bir ifrata götürebilir. Onda gerçekten, bir başka beşerde görülmeyen bir kemalat, bir yücelik var. Fakat O, bu kemalın kaynağı değildir. O bu kemalata mazhardır, yansıtıcıdır. Kaynak Allah'tır. O, aynanın güneşi yansıttığı gibi, Allah'ın feyzini bize yansıtmaktadır.

Evet tavusun güzelliğini, içinden çıktığı yumurtanın kabuklarında arayan, yansıttığı ışığın kerametlerini aynadan bilen kimse çok yanılır. Resûlullah için, "o akıllı bir insandı" diyen kimsenin bundan ne farkı var?

İkinci Kısım

İNSAN UNSURUNUN KULLANILIŞI

194. Hz. Peygamberin kullandığı vasıtalar arasında insan unsuru, şüphesiz en mühim yeri tutar. Dâhi bile olsa, bir kimsenin yardımcıları olmadan hiçbir şey yapamayacağını söylemek gereksizdir. Hz. Peygamber gibi çok yönlü bir kimse için, yardımcıların lüzumu bir zaruret olarak ortaya çıkar. O, sadece muallimlere değil, ordu komutanlarına, sefirlere, vergi memurlarına, bütün şartları tetkik edecek müfettişlere, casuslara, kâtiplere, hizmetçilere... yani bir devletin ayakta kalabilmesi için muhtaç olunan her çeşit meslek ehline ihtiyacı vardı.

[43] Goldziher, Etudes, p. 19.

Eğer yardımcılar, liderin başarısını tayin ediyorsa, liderin yardımcılarını seçmede takip edeceği prensipler de bunların başarılarını tayin eder. Bu mülahazadan hareketle, Hz. Peygamberin, insanları seçme ve istihdamda takip ettiği bazı temel prensipleri belirlemeyi faydalı ve gerekli görüyoruz.

Birinci Prensip: Kişiyi mensup olduğu asli grubu içinde istihdam etmek.

195. Bu husus gerçekten dikkat çekici ve düşündürücüdür: Resûlullah mü'minlerin mutlak eşitliğini getirmesine ve cahiliyeden kalma her çeşit ırki ve kabilevi imtiyazları ilga etmesine rağmen, eski kabilevi grupları itina ile korudu. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), İslâm cemaatinde mutlak bir birliğe ulaşmak için, kan davalarının ve iç savaşların kaynağı olan Arabistan'ın kabilevi sistemini ortadan kaldırmayı asla ne düşündü, ne de herhangi bir teşebbüste bulundu.

O, insan nevinin milletlere ve kabilelere bölünmesini tabii ve hatta ilâhî bir hadise olarak öğrendi ve onu olduğu şekilde kabul etti. Bu telakki, esasını şu âyetten alır:

يَآ أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثٰى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوباً وَقَبَآئِلَ لِتَعَارَفُوا "*Ey insanlar! Sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Hem de sizi soylara ve kabilelere ayırdık ki birbirinizi tanıyasınız. Allah nezdinde en kıymetli olanınız en muttaki olanınızdır.*" (Hucurat, 49/13)

Bu Kur'ânî düsturu, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın farklı gruplara mensup Müslümanlarla olan ilk temasından itibaren görmekteyiz: İkinci Akabe karşılaşmasında, Hz. Peygambere bey'at etmek üzere 70 Medineli gelmişti. "Sizler adına benimle ahid yapacak temsilcilerinizi seçin!" buyurur. Onlar oniki kişi seçerler. Vak'ayı, Taberî'den takip edelim: "Resûlullah çok memnun kaldı ve onlara teşekkür etti. Sonra amcası Abbas'a (radıyallahu anh): "Ey amcacığım, bu işi Allah'ın hayra ulaştıracağına ve dinini bu insanlar arasında yayacağına ümidim var. Zira akid yapan bu temsilcilerin sayısı onikidir. Tıpkı Hz. Îsa'nın (aleyhisselam) havarilerinin sayısı gibi. Onlar da oniki idi ve bunlar onun dînini dünyanın her tarafına ulaştırmışlardı."[44]

---

[44] Taberî, 2, 447, İbn Sa'd III/2, 135

Sonra Medine devrinde de Hz. Peygamberin aynı tarzda hareket ettiğini görüyoruz. Medine'de mevcut bölünmüşlüğü olduğu gibi korudu. Mekkeli muhâcirler ayrı bir grup teşkil ediyorlardı. Evsliler ve Hazreçliler iki ayrı müstakil grup teşkil ediyorlardı. Askeri seferler sırasında, bu gruplardan her birinin ayrı bir sancağı (liva) ve parolası (şiarı) vardı. Kaynaklar, bu sancakların renklerini, sancakdarların isimlerini, her seferde benimsenmiş olan parolalarını belirtir.[45] İbn Sa'd, Huneyn seferinde.[46] Tebuk seferinde,[47] Hz. Peygamberin, Evs ve Hazreç'e mensup her bir oymak için, muhâcirler ve sefere iştirak eden diğer Arab kabilelerine mensup muhâcirler için müstakil birer sancak alınmasını emrettiğini tasrih eder.

Ne zaman yeni bir kabile İslâmla şereflenecek olsa, Hz. Peygamberin uyguladığı ilk şeylerden biri onlara müstakil bir sancak vermek ve bir parola tesbit etmek idi.[48]

196. Keza Hz. Peygamber, ihtiyaç hasıl olunca, askerlere, mensup oldukları kabilenin ismiyle hitap ederdi. Meselâ Huneyn'de Hz. Abbas, ilk karşılaşmada bozguna uğrayan askerlere Aleyhissalâtu Vesselâm'ın emriyle şöyle seslenmişti: "Ey Allah'ın ve Resûlü'nün ensarları! Ey Akabe gecesinde sadâkat sözü verenler, Hudeybiye gününde, ağaç altında biat edenler... Ey Hazreçoğulları! vs.[49]

Aleyhissalâtu Vesselâm'ın bu siyaseti, hem sulh, hem de harp zamanında hayırda yarışa sebep oluyordu. Bu yarış ise, hem çalışmaları daha semeredar kılıyor ve hem de zafer ve başarıya yardımcı oluyordu.

İbn Hişam'ın bir bahsi, söylediğimiz hususu delillendirmektedir, der ki: "Ne zaman Evsliler, Resûlullah'ı memnun eden bir iş yapsa, Hazreçliler: "Vallahi, fazilette onlar, hem Allah'ın nezdinde ve hem de İslâm'da bizi geçtiler" derlerdi ve buna denk bir iş yapmadıkça huzur bulamazlardı. Eğer Hazreçliler bir yiğitlik ortaya koysalar, bu sefer Evsliler aynı şeyi söylüyorlardı. Hal bu minval üzere giderken Evs, Resûlullah'ın amansız bir düş-

---

45 Bedir seferindekiler için bak. İbn Sa'd II/1, 8, Müreysi seferindekiler için a.e., s. 45; Hendek gazvesindekiler için a.e., s. 48

46 a.e., s. 108

47 a.e., s. 119

48 İbn Sa'd, I/2, 41. 49

49 Müslim, cihad 76; Taberî 3, 148

manı olan Yahudi şair Ka'b İbn el-Eşref'i öldürünce, Hazreçliler: "Allah'a kasem olsun Evsliler, bu kahramanlıklarıyla, fazilette bizi ebediyyen geçti" dediler. Sonra Hz. Peygambere Ka'b kadar aşırı bir düşmanın kim olduğunu düşünmeye başladılar. Sonunda İbn Ebi'l-Hukayk'ın öyle olduğuna hükmettiler. Bu adam Hayber'de ikamet ediyordu. Gidip onu öldürmek üzere Aleyhissalâtu Vesselâm'dan izin istediler, o da izin verdi."[50]

Halid İbn Velid'le ilgili şu müteakip hikâye, bu husustaki onun şuurlu telakkisini ve sadedinde olduğumuz düsturun ruhlar üzerindeki tesirini gösterecektir.

Menşe itibariyle farklı kabilelere mensup insanlardan teşekkül eden Halid'in (radıyallahu anh), sahte peygamber Müseylime ile çarpışan ordusu, başlangıçta, mensup oldukları kabileleri gözönüne alınmadan karma karışık şekilde tanzim edilmiş idi. Halid, bu orduyla bir türlü beklediği başarıyı elde edemiyordu, bozguna uğruyordu. Sonunda, askerlerini tekrar savaşa hazırlarken onlara: "Birlikler çözülsün! Muhâcirler, Ensarlar ve bütün kabilelerin mensupları birbirleriyle karışmadan müstakillen biraraya gelsinler. Ta ki, ben kimler yiğitçe savaşacak, kimler de gevşeyip sabit-kadem olmayacaklar göreyim" dedi. O, bu sûretle eski düzeni bozup, askerleri aynı kabileden olanlar birarada olacak şekilde yeni gruplar teşkil etti, her gruba ayrı bir vazife verdi. Bu yeni düzenle yaptığı savaşta Halid zafer elde etti.[51]

197. Resûlullah'ın "insanı, aslî grubu içinde istihdam" prensibinin daha iyi anlaşılması için, bu bahsi, modern sosyolojinin "Aslî grupların cemiyetteki rolü"nü araştıran bir pasajı ile kapayacağız. Tamamen Nebevî, dinî örneklerden, böylesi fazlaca materyalist ve arzî bulunacak bir pasaja yer vermemizin yadırganması bile mümkündür. Ancak Resûlullah ve Ashâbı'nın fiilen tatbik ettiği bir düsturun yakın zamanlarda ilmî bir tahkikle formüle edilmesini görmenin de bir başka ehemmiyeti ve vereceği bazı mesajı var. İslâmî hizmet ekiplerinin bu hususu bilmeleri de ehemmiyetlidir. Bu maslahatlar, mahzuru telafi eder ümidindeyiz.

Bu, Elton Mayo'nun tesbitidir. Kendisi Western Electric şirketi tarafından, en kârlı bir üretime ulaşmak için işçilere sağlanması gereken

---

50 İbn Hişam, s. 746.
51 Taberî 3, 281. 282

uygun şartların neler olabildiğini araştırmak üzere çağrılmıştı. Yaptığı birçok deneme ve araştırmaların neticesinde E. Mayo şöyle bir keşfe ulaştı: "Ücretin en iyi şekillerinin bulunması için gayret gösterilen, ferdlerin çalışma şartları ciddi bir itina ile gözetlenen çok iyi organize olmuş bir iş yerinde, hem verimlilik ve hem de peşin menfaatler açısından, "küçük çalışma grupları"nı teşkil eden fertler arasında iyi münasebetlerin te'mini, geri kalan şartların hepsinden daha önemlidir."[52]

Benzer bir anket, Amerikan Savunma Bakanlığı'nın isteği üzerine, askeri sahada yapılmıştır. Psikologlar, askerlerin en iyi savaşacakları şartların neler olacağını araştırırlar. "Amerikan askerlerinin moralini yükseltmek için, onları, demokrasiyi ve Batı medeniyetinin ezeli değerlerini müdafaa ettikleri hususunda ikna etmek mi gerekiyordu? Hayır! Sanayi sahasında Mayo'nun tesbiti burada da geçerli idi. Yani, askeri bir birliğin başarısında, birlikteki ferdlerin öbür er, erbaş ve subaylarla olan şahsî münasebetlerinin öbür bütün şartlardan daha çok ehemmiyet taşımaktaydı. Askeri, iyi bir cengaver olmaya teşvik eden disiplin ve moralin en önde gelen âmili, bu münasebetlerde yatmaktaydı.[53]

Aynı inanç ve ideali paylaşan insanlar planında bu hükmün yanlışlığını söylemek ciddi bir araştırma işi.

198. Hz. Peygamberin sağlığında müşavirleri durumunda olan ilk dört Halifenin, Aleyhissalâtu Vesselâmla olan sıhriyyet, (hısımlık) akrabalık ve arkadaşlık gibi bağlarla nasıl kenetlendiklerini görmek iman ve i'lâ-yı kelimetullah *ideali*'ndeki birliğin, başka bağlarla takviye edilmesi gerektiğinin en canlı, en fiili bir örneğidir: Resûlullah'ın Hz. Ebû Bekir eski bir dostudur ve kayın pederidir, Hz. Ömer kayın pederidir. Hz. Osman muzaaf damadıdır, Hz. Ali amca oğludur ve damadıdır.

İkinci Prensip: *İşi Ehline Vermek*

Herhangi bir işe bir adam seçilirken, uyulan ilk düstur bu idi. Hz. Peygambere göre, kapasitesizlerin tayini, emniyeti yok eder, bu da kıyamet alametlerinden biridir:

52 Mendras, Eléments de Sociologie, p. 49
53 a.e., p. 61

إِذَا وُسِّدَ الْأَمْرُ إِلَي غَيْرِ أَهْلِهِ فَانْتَظِرُوا السَّعَةَ "İş, nâehle tevdi edildi mi kıyameti bekleyin."[54]

Âyet-i Kerime'de: إِنَّ اللهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا "*Allah, emanetleri ehil olanlara vermenizi emrediyor*" (Nisâ, 4/58) buyurulur.

199. Eğer adam ehil ve itimada layıksa, onun dinî durumu çok önemli değil. Hz. Peygamber birçok hallerde gayr-i müslimleri ve hatta müşrikleri en ehemmiyetli ve hatta stratejik işlerde istihdam etmiştir:

1. Hicret sırasında rehberi, "Kureyş kâfirlerinin diniyle amel eden bir kimseydi."[55]

2. Medine'ye geldiği zaman, başlangıçta kâtip olarak yazı ve dil bilen Yahudileri istihdam etmiş olması kuvvetli bir ihtimaldir. Bu tahmini Zeyd İbn Sabit'in bir ifadesinden çıkarıyoruz. Aleyhissalâtu Vesselâm, ona Yahudi yazısını öğrenmeyi emrederken şöyle demişti: "Mektuplarım hususunda, Yahudilere itimadım yok."[56]

3. Sadece müşrik değil, aynı zamanda düşman olan Bedir harbi esirlerinden bir kısmını Müslüman çocuklarına muallim olarak istihdam etmişti.[57]

4. Amcası Abbas henüz müşrikken,[58] Hz. Peygamber her hususta onun fikrini alıyor ve ona sırrını tevdi ediyordu. Çünkü Abbas akıllı ve tecrübeli bir kimse idi. Birinci[59] ve ikinci[60] Akabe biatlarında, Aleyhissalâtu Vesselâm, onu çağırarak tavsiyelerini aldı.

5. Amr İbn Umeyye ed-Damri'yi, müşrik olmasına rağmen[61] Habeş Kralı Necaşi nezdine sefir olarak gönderdi.[62]

---

54 Buhârî, İlim 2.
55 Buhârî, Icare 4; İbn Hişam, s. 335; İbn Sa'd I/1, 155.
56 Ebû Dâvûd, İlim 2 (Burada vahyin yazdırılması mevzubahis değildir).
57 İbn Sa'd II/1, 14, okuma-yazma bilen fakir bir esirin kurtuluş fidyesi on çocuğa yazıyı öğretmekti.
58 İbn Hişam s. 302.
59 Taberi 2, 441.
60 A.e. 2, 445.
61 Amr. Uhud Savaşından sonra müslüman oldu (İbn Sa'd V, 183).
62 Hamidullah, Prophéte 1, 293.

6. Onun, müşriklerle dostluk anlaşmaları ve müttefikleri vardı.[63] Dahası, ordusunda gayr-ı müslim askerler bile mevcuttu. Taberî'nin tasrihine göre, Mekke fethinde olsun, Huneyn savaşında olsun, Taif seferinde olsun İslâm ordusunda gayr-i müslim askerler mevcuttur.[64]

200. Dindarlık, mahareti telafi etmez. Resûlullah, mâhir olmayanı maharet gerektiren işe, dindarlığına rağmen tayin etmemiştir. Nitekim, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın dindarlığı ile meşhur olan sahabîsi Ebû Zerr el-Ğıfarî'yi, onun talep ettiği bir işe tayin etmemiştir. Ona şu cevabı vermiştir:

"Ey Ebû Zer! Sen zayıfsın. Halbuki vazife bir emanettir ve kıyamet günü (onu hakkıyla yapmayanlara) bir rüsvaylık ve pişmanlıktır. Kim onu hak ederek alır ve gerekeni yaparsa, o hariç."[65] Buradaki zayıflık "diyanet zaafı" değildir. Zira o zühdüyle tanınmış, o yönüyle Hz. Peygamberin iltifatına mazhar olmuş bir kimsedir. Bedenî veya malî zayıflık da söylenemez; gülünç olur. Bu idâri ehliyetteki zaaftır.

Buna karşılık, azadlı kölesi Zeyd İbn Hârise'yi Suriye'deki Mûta'ya gönderdiği ordunun başına komutan yaptı ve Ashâbtan gelen bazı itirazlara itibar etmedi.[66]

Keza yine Suriye'ye gönderilen, bir ordunun başına da Zeyd'in genç oğlu Usame'yi komutan yapmıştı. Onun emri altında ilk muhâcirler ve ilk Medineli Müslümanlar da vardı: Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir, Ebû Ubeyde İbn el-Cerrah, Sa'd İbn Ebî Vakkas gibi yaşlı ve herkesçe hürmet edilen kimseler.[67] Askerlerden bazılarının: "Resûlullah azadlısının oğlunu, Kureyşli Muhâcirlerin ve Ensarların başına komutan yaptı" diye mırıldanmaları Hz. Peygambere intikal eder. Onlara şu cevapta bulunur: "O komutanlığa layıktır. Ben onun babası Zeyd İbn Hârise'yi Muta'ya giden ordunun başına koyduğum zaman da aynı laflar edilmişti, halbuki, o da komutanlığa layıktı."[68]

---

63 Taberi, 3, 120.
64 A.e. 3, 174.
65 Müslim, İmaret 16
66 Taberî 3, 119 (Keza, el-Karada seferine de komutan yapmıştır. İbn Hişam, s. 563).
67 İbn Sa'd II/1, 136; İbn Hişam s. 1025
68 Taberî, 3, 204

201. Yeri gelmişken belirtmek isteriz: Resûlullah ne Hz. Ebû Bekir'i, ne de Hz. Ömer'i (radıyallahu anhhumâ) ciddi bir seferin başına komutan yapmadı. Hz. Ebû Bekir çok fazla ehemmiyeti olmayan iki küçük askeri birliğin başında bulundu: Fezara[69] ve Benu Kilab.[70] Hz. Ömer ise, otuz kişilik bir birliğin başında Hevazin'e gönderildi, sanki bir keşif birliği idi, düşmanla karşılaşmadan geri döndü.[71] Burada Hz. Ömer'in bir hatırasını kaydetmek münasiptir: Anlattığına göre, Hayber günü, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın: "Şu sancağı öyle birine vereceğim ki, Allah ve Resûlünü sever, Allah ve Resûlü de onu severler ve Allah ona (fetih için) yardım eder" dediğini işitince, o kimsenin kendisi olmasını diler: "O güne kadar komutan olmayı hiç arzu etmemiştim. Bu sözü işitince, Resûlullah beni görsün de sancağı bana versin diye başımı öne doğru uzattım" der. Fakat Aleyhissalâtu Vesselâm sancağı, savaşların kahramanı ve bu işe herkesten daha ehil olan Hz. Ali'ye verir.[72]

Keza, ezan ilk teşri edildiği zaman, müezzin olarak Hz. Bilal'in tayini de, Resûlullah'ın maharet mevzuundaki hassasiyetine mukni bir örnektir. Zahire göre ezanı okuma hakkı ve şerefi, bunun metnini rüyasında öğrenmiş olan Abdullah İbn Zeyd'e ait olmasına rağmen Aleyhissalatü Vesselam, rüyayı dinledikten sonra: "İnşaallah bu bir rüya-yı sadıktır, Bilal'e git, bunu ona öğret, o da bu metinle namaz vakitlerinde çağrıda bulunsun, çünkü onun sesi seninkinden çok daha gür"[73] der.

Maharet ve liyakat endişesi, Hz. Peygamberi bidâyetten itibaren, her sahada liyakatli insanlar yetiştirmeye sevketmişti. Mesela Kur'ân tilâveti için şu dört kişiye başvurulmasını tavsiye ederdi: Abdullah İbn Mes'ud, Salim Mevla Ebî Huzeyfe, Übey İbn Ka'ab, Mu'az İbn Cebel.[74] Mus'ab İbn Umeyr, İslâm'ın iyi bir tebliğcisi idi ve Medine'ye İslâm'ı tebliğ için

---

69 Müslim, Cihad 46
70 İbn Sa'd II/1, 85; Vakıdi 2, 722.
71 İbn Sa'd, II/1 85, Vakıdi 2, 722.
72 İbn Sa'd II/1 , 80.
73 İbn Mace Ezan 1; İbn Hişam, s. 355.
74 Buhârî, Menakıbu'l-Ensar 16.

tayin edilmişti.[75] Keza Mu'az İbn Cebel fetihten sonra Mekke'ye[76] sonra Yemen'e[77] oralarda fıkıh ve sünneti öğretmesi için tayin edildi.

Burada *Ehl-i Suffe*'den de bahsetmenin yeridir. Bunlar, Mescid-i Nebevîde kalıp ibadet ve dinî ilimlerle meşgul oluyorlardı. İhtiyaç halinde de Hz. Peygamberin emriyle tebliğcilik vazifesine koşuyorlardı.[78] Nitekim, Hz. Peygamberden kendilerine İslâm'ı öğretecek muallimler talep eden Ebû Bera için Necd'e gönderilen kırk kişi Ehl-i Suffe'dendi. Bunlar tuzağa düşürülerek öldürüleceklerdir.[79]

Üçüncü Prensip: Önemli mevkilere, onu isteyeni tayin etmemek.

202. Müteakiben göreceğimiz üzere, Aleyhissalâtu Vesselâm, fedakârlık ve cesaret isteyen geçici vazifeler için gönüllüler arasa da, valilik, tahsildarlık, kadılık gibi uzun müddetli ve stratejik vazifelere, bunları talep edenleri tayin etmiyordu. Bu hususta şöyle bir düstur koymuştu:

لَنْ نَسْتَعْمِلَ عَلٰي عَمَلِنَا مَنْ أَرَادَهُ "Biz işlerimizde onu talep edeni istihdam etmeyiz."[80] Ayrıca, mü'minlere, idarecilik (imaret) talep etmemeyi tavsiye ediyordu. Sebebini de:

لاَ تَسْأَلِ الْاِمَارَةَ فَإِنَّكَ إِنْ اُعْطِيتَهَا عَنْ مَسْأَلَةٍ اُكِلْتَ إِلَيْهَا وَإِنْ اُعْطِيتَهَا عَنْ غَيْرِ مَسْأَلَةٍ اُعِنْتَ عَلَيْهَا "Çünkü sen istemeden o iş sana verilse sen onda söz sahibi olursun. Eğer senin isteğinle o iş sana verilse sen onda alet olursun"[81] diyerek açıklıyordu.

Dördüncü Prensip: Memurları, bölgeyi tanıyanlardan seçmek

203. Hz. Peygamber, imkân nisbetinde iş başındaki insanları istihdam etme hususunda gayret gösteriyor, elinden geleni yapıyordu. Şöyle ki:

Müslüman olan eski idarecileri değiştirmedi. Hatta gayr-ı müslim idarecilere: "Müslüman olun, mevkiinizde kalın" teklifinde bulunuyordu. Söz gelimi, Huneyn savaşından sonra, Hevazinlilerin mağlup liderleri

---

75 İbn Hişam, s. 296.
76 İbn Sa'd, II/1, 99.
77 Nesai Zekat 1, (5, 2).
78 İbn Sa'd I/2, 13.
79 İbn Hişam, s. 678.
80 Buhârî, İcare 1; Müslim, İmaret 15.
81 Müslim, İmaret 13; Nesai, Adâbu'l-Kudat 5 (8, 225).

Amr İbn Avf'ı getirterek ailesine iade eder, bol miktarda bağışlarda bulunur ve eski vazifesine iade eder.[82] Keza İran Kralı tarafından tayin edilmiş olan Yemen valisine Resûlullah şöyle yazar: "Eğer Müslüman olur ve bana iman edersen, ben seni Yemen'in idarecisi olarak bırakacağım ve seni orada seninle beraber bulunan İran subaylarının başına kral yapacağım."[83] Sakif'li kabile reislerinden biri olan Osman İbn Ebi'l-Âs'ı Taif'e idareci yapar, "çünkü o, diğer reislere nazaran en bilgilidir."[84]

Hâkimlik, tahsildarlık, muallimlik gibi ilim, ihtisas ve maharet gerektiren işler için, daha ziyade Medineli ve Mekkeli kimseleri tayin ediyordu. Çünkü bunlar, hem İslâm'da eskilikleri ve hem de Hz. Peygamberle olan beraberlikleri sebebiyle onların dinî bilgileri çok daha fazla ve sağlam idi. Ayrıca, tayin edilecekleri işte ne derece muvaffak olacaklarını da biliyordu.

Yine de bu liyakatliler arasından memur gönderirken, gidecekleri yerlerle dostluk, ticaret, akrabalık gibi bir sebeple münasebeti olan, bu sebeple bölgeyi, insanlarını, hatta ailelerini ve şivelerini tanıyanlardan seçiyordu. Eğer bölgeden işi bilen, kabiliyetli ve itimada şayan kimseler varsa, onlar tercihen tayin ediliyordu. Buna Adiyy İbn Hatem örnektir. Adiyy bölgenin sevilen ve hürmet edilen kimsesi olması sebebiyle, Aleyhissalâtu Vesselâm onu, Tayylıların vergilerini toplamaya memur tayin etmişti.[85] Ebû Zer el-Gıfari de kendi kabilesinde İslâm'ı yaymak üzere tayin edilmişti.[86] İbn Ebi'l-Evca da bir grup muallimlerin başında kendi kabilesi olan Süleym'e İslâm'ı öğretmek üzere gönderildi.[87]

204. *5. Sefirler:* Hz. Peygamberin nübüvvet hayatında, komşu memleketlere ve taşra vilâyetlere gönderilen elçiler mühim bir yer tutar. Bilhassa Hicretin yedinci senesinden itibaren komşulara mektup yollanması sıkça meydana gelir. İbn Sa'd bize, bunlardan 60'dan fazlasını zikreder.

Hz. Peygamber, bu sefirlerde bazı hususi vasıflar arıyordu. Tem-

---

[82] Taberî 3, 157.
[83] Taberî, 3, 97.
[84] İbn Hişam, s. 967.
[85] İbn Hişam s. 1019
[86] Müslim, Fezâil 132
[87] İbn Sa'd II/1, 89

sil edebilme ve maharetten başka gideceği memleketi de iyi bilmelidir. Abdullah İbn Huzafe, Kisra'ya elçi olarak gönderildi. "Çünkü o, çok sık İran'a gider gelir ve İranlılarla düşer kalkardı. Keza, Süleyt İbn Amr, Yemame'ye gönderildi." Çünkü o, oraya çokça gidiyordu."[88] İbn Sa'd'a inanacak olursak, komşu krallara gönderilen bütün sefirler, mucizane sûrette, gittikleri memleketin lisanını konuşur oldular.[89] Bu rivâyet en azından, Hz. Peygamber'in, elçileri, göndereceği memleketin lisanını bilen kimselerden seçtiğini ifade eder.

Beşinci Prensip: Bazı zevâhire öncelik vermek.

205. Hz. Peygamber insan seçiminde yukarıda belirtilen liyakat v.s. şartlara ilaveten bazı zevâhire de yer vermiştir: İsim ve yüz güzelliği ve yakışıklılık gibi. Bundan maksat, şüphesiz, muhatapları üzerinde daha müessir olmalarını sağlamaktır, çünkü bu hususta beşerî zaaf vardır. Nitekim İbn Sa'd şöyle der: "Bütün Allah elçileri güzel bir yüz ve güzel bir ses sahibi idiler."[90] Ayrıca, rivâyetler, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın, valilerine "Bana bir haberci gönderdiğiniz zaman yüzü ve ismi güzel olanlardan seçin"[91] diyordu. Nitekim Dıhye İbn Halife el-Kelbi'yi, Herakliyus nezdine elçi olarak göndermiştir.[92] Dıhye ise, fiziki yönden çok güzeldi, öyle ki, Hz. Cebrail birçok kereler onun sûretine bürünerek Hz. Peygambere İlahî haber taşımıştı.[93]

İslâm'ı yaymak üzere Medine'ye gönderilen Mus'ab İbn Ümeyr'in şahsî evsafı bu konuda ilginçtir: İbn Sa'd onun, Mekke'nin en yakışıklı gençlerinden biri olduğunu belirtir. Ailesi zengin olduğu için, annesi onu dikkatleri çekecek kadar güzel giyindirirdi. Hatta Aleyhissalâtu Vesselâm, hakkında: "Ben Mekke'de Mus'ab İbn Umeyr kadar saçları güzel, elbiseleri şık ve zengin birisini görmedim" demiştir.[94]

---

88 Süheylî 2, 253
89 İbn Sa'd, I/2, 15
90 a.e., I/2, 98
91 Süheylî A.g.e., 2, 64; Gazzâlî, Mizan s. 300
92 İbn Hişam, s. 1026; İbn Sa'd I/2, 16
93 Vakıdi, 2, 498; 3, 901; İbn Kuteybe, Le Traité, p. 307; İbn Sa'd IV/1, 184
94 İbn Sa'd III/l 82; Süheylî 1, 269

Altıncı Prensip: Tehlikeli vazifeleri gönüllülere vermek.

206. Hz. Peygamber, birçok sefer, gönüllülere başvurmuştur. Normalde bu, uzun vadeli bir tayin olmayıp, belli bir vakitte bir kerede yerine getirilecek bir vazifedir.

Bu çeşit vazifeler, tabiatı icabı umumiyetle tehlikelidir ve cesaret, maharet, fedakârlık ve samimiyet istemektedir. Meselâ, Mekke'de tevkif edilen iki Müslümanı: Ayyaş İbn Ebî Rabi'a ve Hişam İbn el-Âs'ı kaçırmak,[95] Şair Ka'b İbn el-Eşref'i,[96] şaire Esma Bintu Mervan, şair Ebû Afak'ı[97] öldürmek, savaşın bidâyetlerinde düşmanın hareketlerini gözetlemek,[98] hatta falancanın savaş sırasında ölüp ölmediğini belirlemek[99] gibi hizmetler için Hz. Peygamber hep gönüllülere başvuruyordu.

Hendek savaşı sırasında, düşman tarafına geçip ne olup bitiyor, haber getirmek üzere gönüllü istendiği halde "şiddetli korku, açlık ve soğuk sebebiyle" hiç kimse çağrıya cevap vermemişti, Aleyhissalâtu Vesselâm Huzeyfe İbn el-Yeman'ı ismen çağırdı ve müttefik safların arasına, casusluk yapmak üzere gönderdi.[100]

Hemen belirtmeliyiz ki, Hz. Peygamber, bazı kereler, böylesi tehlikeli hizmetler için, göndereceği adamları rızalarını da almak kaydıyla bizzat seçmiştir. Mesela, Ebû Süfyan'ı öldürmek üzere, Amr İbn Ümeyye Ed-Damri'yi; Süfyan İbn Halid'i öldürtmek için Abdullah İbn Üneys'i; Ebû Rafi İbn Ebi'l-Hukayk'ı öldürmek için Abdullah İbn Atik'i dört arkadaşıyla birlikte; Üseyr İbn Zaram'ı öldürtmek için Abdullah İbn Revaha'yı üç arkadaşıyla birlikte göndermiştir.[101]

Hz. Peygamber gönüllü olma teklifini kabul etmeyen üzerinde ısrar etmezdi. Hudeybiye'de, Hz. Ömer'in kabul etmemesi üzerine, onun yerine Hz. Osman, Müslümanların niyetini açıklamak üzere Mekkelilerin yanına gönderildi.[102]

---

95 İbn Hişam, s. 328.
96 a.e., s. 566, Müslim, Cihad 119; İbn Sa'd II/1, 12.
97 İbn Hişam, s. 1051.
98 a.e., s. 585.
99 a.g.e., s. 610.
100 a.e., s. 714; Taberî 3, 67.
101 Bazı teferruat için şu sayfalara bakın: s. 296-303.
102 Vâkidî 2, 600; İbn-u Hişâm. 780

207. Bu bahsi bitirirken Blacher'in bir tesbitini kaydetmek isteriz: "Gerçek bir insan yöneticisi olarak, O, müşavirlerini seçmesini çok iyi bildi. Samimiyeti sebebiyle Hz. Ali'yi, sadâkati sebebiyle Hz. Ebû Bekir'i, enerjisi sebebiyle Hz. Ömer'i, yumuşaklığı sebebiyle Hz. Osman'ı çok güzel istihdam etti. İnsanlar hakkında hayale kapılmadan O, asla vazifelerini ve misyonlarını hatırlatmayı ihmal etmedi. O, içinde yaşadığı milletin fazilet ve reziletlerini herkesten iyi biliyordu.[103]

Üçüncü Kısım

MUHATAPLARININ MALUMATI

208. Hz. Peygamber, İslâm'ı, tebliğ ederken muhataplarında mevcut bir kısım bilgilere atıflar yaparak onları kendi risaletinin hakkaniyetinde delil olarak kullanmıştır. Muhatapları ehl-i kitap veya müşrik olduğuna göre, atıf yapılan bilgiler değişmektedir. İslâm'ı neşretmede bu husus her zaman ve her zeminde ehemmiyetli olduğu için Aleyhissalâtu Vesselâm'ın sünnetinden örnekler göstereceğiz.

1. Kitab-ı Mukaddesle İlgili Bilgiler

Hz. Peygamber tarafından kullanılan vasıtalardan birinin, muhatabın malumatı dedik. Bu bilhassa ehl-i kitapla olan münasebetlerinde çok açık bir durumdur. Çünkü onların risalet an'anesi mevcuttur. Allah'ın birliğine, bir olan yaratıcının kitaplar, peygamberler gönderdiğine, ahirete inanıyorlardı.

Bütün bunlardan başka, vâdedilen bir Peygambere inanıyorlardı ve onu bekliyorlardı. Aleyhissalatu Vesselâm, konuşmalarında onlara bu inançlarını hatırlatacak ve kendisini bu beklenen Peygamber olarak takdim edecektir.

Günümüzün bütün tarihçileri, Hz. Peygamber devrinde, Yahudi ve Hıristiyanların "kendilerine otorite getirecek bir peygamber ve Mesihin gelmesini beklediklerini söylemekte müttefiktirler.[104]

---

[103] Blachère . le Probleme p. 129

[104] Lebon, a.g.e., p. 79, Watt, Mahomet á la Mecque, p. 184, Sourdel, L'Islâm p. 9; Rodinson,

İslâmî kaynaklar ise, bu hususta bize çok daha bol ve zengin malzeme sunarlar. Meselâ İbn Hişam: "Yahudi âlimleri, Hıristiyan keşişleri ve Arap kahinleri, gelme zamanı yaklaşınca, henüz daha gönderilmeden önce, Resûlullah'ın (aleyhissalâtu vesselâm) meselesinden konuşmaya başlamışlardı"[105] der.

209. Bir Medineli şunu anlatır: "Allah'ın rahmet ve yardımıyla, bizi İslâm'a sevkeden sebeplerden biri şudur: Biz önceleri müşriktik ve putlara tapıyorduk. Ehl-i kitap, ilim sahibi insanlardı, biz ise o ilimden mahrumduk. Onlarla bizim aramızda bitip tükenmeyen mütemadi bir kavga ve münakaşa vardı. Biz onlara bir kötülük yapsak şöyle diyorlardı: "Nasıl olsa, bir peygamberin gelme zamanı yakındır. Hele o bir gelsin, biz sizi onunla işbirliği yapıp tıpkı Âd ve İrem kavimlerinin ortadan kalkmaları gibi, ortadan kaldıracağız." Bu tehdidi birçok kereler işittik. Allah, peygamberini gönderdiği zaman o bizi kendine çağırınca, biz hemen peşine düştük. Derhal anladık ki O, Yahudilerin kendisiyle bizi tehdit ettikleri kimse idi. Biz Onu kabulde acele davrandık ve kendisine inandık, onlar ise inanmadılar. Onlar hakkında da bizim hakkımızda da bir âyet geldi."[106]

Burada atıf yapılan şu idi (mealen): "Vaktaki onlara, Allah katından –yanlarında bulunan (Tevrat)ı tasdik edici– bir kitap (Kur'ân) geldi, ki daha evvel küfredenlerin (Arap müşriklerinin) aleyhine (Allah'tan böyle bir) fetih istiyorlardı. İşte (Tevrat'ın şehâdet ve sarahatiyle) tanıdıkları o şey (Kur'ân) kendilerine gelince ona (hasetlerinden ve mevki hırsından dolayı) küfrettiler. Artık Allah'ın lâneti o kâfirlerin tepesine." (Bakara, 2/89)

Görüldüğü üzere, Yahudiler bu eski bilgileri ile, Medinelilerin kolayca İslâm'a girmeleri için, Medine'de uygun bir zemin hazırlamışlardı. Bu durum Hz. Peygamberin bidâyetlerdeki başarısına büyük bir katkı sağlamıştır. Hz. Peygamberle (aleyhissalâtu vesselâm) Akabe'de ilk karşılaşan Medinelilerin, Medine'ye dönünce söyledikleri şu olmuştur: "Bu Muhammed, Yahudilerin ağızlarından hiç düşürmedikleri, kendisine iman edip, gelmesini ümitle bekledikleri peygamberdir. Eğer Ondan bahsedildiğini

---

Mahomet, p. 85.

105 İbn Hişam, s. 132.

106 İbn Hişam, s. 137-138; Taberî 2, 438.

duyarlarsa, gidip Onu getirirler. Onu aranıza getirmede Yahudilerden önce davranın."[107]

Nitekim Abdullah İbn Selâm, [108] Muhayrif[109] ve daha başkaları[110] gibi birçok Yahudi alimi, Hz. Muhammed'in beklenen peygamber olduğunu itiraf ettiler ve bir kısmı İslâm'a girdiler.

210. Hicretten önce, Mekkeli bir heyet, Medineli, Yahudilere müracaat ederek, Hz. Muhammed hakkındaki fikirlerini sordular. Oldukça uzun bir müzakereden sonra cevapları şu oldu: "O, vasıflarını kitaplarımızda bulduğumuz peygamberdir. Biz Onun kendi kavmini, kendisine diğer insanlardan daha şiddetli bir düşman da görüyoruz."[111]

Hendek harbinin sonunda Ka'b İbn Esad kavmine şöyle seslendi:

"...Bu adamı takip edelim ve Onun peygamberliğini tanıyalım. Allah'a kasem olsun, artık bize âyan oldu ki, O gönderilmiş bir peygamberdir ve sizler Onun alametlerini kitabınızda buluyorsunuz ve Hz. Îsa da Onun geleceğini haber vermişti" buna cevapları şu oldu: "Evet, O, odur. Fakat biz asla Tevrat'ın kanunlarından ayrılmayız."[112]

Ayrıca Taberî, Yahudilerin, Hz. Peygamberin evsafını kitaplarında gördüklerini itiraf ettiklerini ve kendisine de inandıklarını belirtir. Ancak, onlar bunun da İsrailoğullarından, Hz. Mûsa neslinden biri olacağını zannediyorlardı, Araplardan birinin geleceğine hiç ihtimal vermiyorlardı."[113]

Hıristiyanlara gelince, bunlar da, Yahudilerin aynı kanaatlerini taşıyorlardı. Klâsik tarihçilere göre, Suriyeli bir papaz olan Bahira, çocuk Hz. Muhammed'i amcası eşliğinde Suriye'ye yaptığı bir seyahat sırasında görür görmez, Onun beklenen peygamber olduğunu derhal keşfetmiş, [114] kezâ Busra'da bir diğer papaz Nastur, nübüvvetten önce, onun Son

[107] Taberî, 2, 439
[108] İbn Hişam, s. 360
[109] a.e., s. 362
[110] a.e., s. 404-405
[111] İbn Sa'd, I/1, 108
[112] İbn Hişam, s. 717; İbn Sa'd I/1, 107
[113] Taberî, 2, 438
[114] İbn Sa'd I/1, 72; Taberî 2, 287 (Arapça nüsha).

Peygamber olduğunu söylemişti.[115] Daha önce de zikrettiğimiz üzere, Hıristiyan olan bir Arab, Varaka da, nübüvvet gelir gelmez, ilk alâmetleri değerlendirerek Muhammed'in peygamber olduğunu te'yid etmişti. O, kuzeni Hz. Hatice'ye: "Eğer senin anlattıkların doğru ise, Mekke'de zuhur etmesi gereken peygamberdir" demiştir.[116]

211. Bir diğer papaz Sahib Amuriye, "beklenen peygamber"in tasvirini, Selman-ı Farisî'ye şöyle yapıyordu: "Bir peygamberin gelme zamanı yakındır. O, Hz. İbrâhim'in diniyle gönderilecek, o Arap memleketlerinden çıkacak. Onun Hicreti iki kayalık arasında bulunan, hurma ağaçlarının yetiştiği bir yere olacak... O hediye kabul eder, fakat sadaka kabul etmez.[117]

Mısır valisi Mukavkıs, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın İslâm'a davet mektubunu alınca: "Ben bir peygamberin geleceğini biliyordum, fakat O'nun Dimeşk'ten çıkacağını zannediyordum" demiştir.[118]

Suriye valisinin perdedarı el-Hâris İbn Ebî Şamr el-Gassâni, Hz. Peygamberin evsafını işittikten sonra, İncillerde O'nun evsafını bulduğunu ilan ederek, derhal İslâm'a girdi.[119]

Necranlılara gelince, "ecdaddan ahfada intikal eden bir kitapta" Hz. Peygamberin evsafını okumuşlardı, bu sebeple, onun peygamber olduğuna kani idiler. Özetle, Necranlı heyetin başkanı: "Bizi İslâm'ın dışında tutan husus, kavmimizin bize yaptıklarından başkası değildir. Kavmimiz bizi şerefli ve zengin kıldı ve daha nice şeyler verdi. Bu durumda, onu tasdik etmemizi değil, reddetmemizi kabul eder. Şahsen ben onu kabul edecek olsam, kavmim verdiği bunca şeyleri bizden geri alır" der.[120]

Taif dönüşü esnasında Hz. Peygamberin bir Hıristiyan köle ile yaptığı konuşma, bize, gelecek bir peygamberle ilgili bilginin sadece kültürlü zümre ile sınırlı olmadığını, avamın da aynı bilgi ve beklentiye sahip

---

[115] İbn Sa'd I/1, 83
[116] Müslim, İman 252; Taberî 2, 394; İbn Hişam s. 156.
[117] a.e., s. 142
[118] İbn Sa'd I/2, 16
[119] a.e., I/2, 17.
[120] İbn Hişam, s. 413

olduğunu gösterir. Köle şöyle sormuştu: "Sen, İncil'de mevzubahis edilen Ahmed misin?"[121]

İşte, Hz. Peygamber, daima bu umumi bilgiye atıfta bulunmuştur. Bir Kur'ân âyeti şöyle buyurur (mealen): "Bir vakit, Meryemoğlu Îsa, şöyle demişti: "Ey İsrailoğulları! Ben, size (gönderilen) Allah'ın peygamberiyim. Önümde (benden önceki) Tevrat'ın tasdikçisi ve benden sonra gelecek bir peygamberin müjdecisi olarak geldim ki, o peygamberin ismi "Ahmed-Muhammed" dir. Ne zaman bu, onlara mûcizelerle gelince: "Bu apaçık bir sihirden başka bir şey değildir" derler."(Sâff, 61/6)

212. Gerçekten de İncil'in bazı kısımları bu nevi atıflara uyuyordu: "Benim gitmem sizin için faydalıdır. Zira gitmeyecek olursam, size Tesellici gelmeyecektir. Eğer gidersem onu göndereceğim.[122] Fakat, Rabbin benim namıma göndereceği tesellici, Ruhu'l-Kuds, size her şeyi öğretecek ve benim söylemiş olduklarımın hepsini size hatırlatacak"[123] "Ve ben, Rabbe dua edeceğim ve O size bir başka Tesellici gönderecek, ta ki ebediyen sizinle beraber olsun."[124]

2. Arapların Malumatı

Araplara gelince, onlar putperest de olsalar, kendilerini İslâm'a çağırırken Hz. Muhammed'in istinat edeceği bir kısım temel bilgilerden tamamen mahrum değillerdi. Onların malumatını üç kısma ayırabiliriz:

1. Hz. İbrâhim inançları: Onlara göre Hz. İbrâhim Kâbe'nin kurucusudur ve Arabların müşterek atasıdır.

2. Ehl-i Kitaptan elde ettikleri bilgiler.

3. Kâhinlerden ve diğer bir kısım kaynaklardan elde ettikleri bilgiler: Bunlara irhasat da denilir.

1. Araplar, Hz. İbrâhim'in kendilerinin müşterek ataları olduğuna, Kâbe'yi onun inşa ettiğine inanıyorlardı. Hususan aralarında bir grup

[121] Taberî, 2, 433
[122] Yuhanna 16, 7
[123] a.e., 14, 26
[124] a.e., 14, 16

vardı ki bunlar Arap putperestliğini reddediyorlar, Hz. İbrâhim'in gerçek dinî olan Hanîfilik'i arıyorlar ve kendilerine "Hanîf" diyorlardı. Hanifleri sadece Arap putperestliği değil, putperestliği andıran bir kısım unsurları sebebiyle zamanlarının Yahudilik ve Hıristiyanlığı da tatmin etmiyordu. Onlar daha saf, daha berrak bir tevhid arıyorlardı.

213. Tarih kitapları, bu şahısların isimleri ve mâceraları ile ilgili, oldukça teferruat sunar. Varaka İbn Nevfel, Ubeydullah İbn Cahş, Osman İbn el-Huveyrıs ve Zeyd İbn Amr onların meşhurları idi.[125] Başlıca düşüncelerini göstermek için, İbn Hişam'dan bir parağrafı özetleyerek sunuyoruz:

"Bir bayram günü, tapınmak üzere putlarının etrafında toplanmışlardı. Dört kişi bir evde toplanarak kendi aralarında konuştular: 'Bilelim ki, kavmimiz asla doğru yolda değil. Ceddimiz Hz. İbrâhim'in getirdiği dinden sapıttılar. Bir taşın etrafında dönmemiz doğru değil, o ne görür, ne de işitir, ne iyilik, ne de kötülük yapabilir. Öyleyse ruhumuzun kurtuluşu için kendimize bir din arayalım."

Bunlar Hz. İbrâhim'in dini olan hanîflik dinini bulmak üzere muhtelif diyarlara dağıldılar."[126]

Bunlardan biri olan Zeyd İbn Amr'ın dokunaklı bir hikayesi var. O Kureyşlilere mertçe şöyle diyordu: "Ey Kureyşliler! Zeyd İbn Amr'ın ruhunu elinde tutan Zata yemin olsun, içinizden ben hariç, hiçbiriniz Hz. İbrâhim'in dini üzere değilsiniz."[127] Sonra diyordu ki: "Ey Rabbim! Ne şekilde sana ibadet etmemizi istediğini bilsem onu yapacağım, fakat onu bilmiyorum" arkadan da ellerinin üzerine secde ediyordu. İbn Hişam, onun mevcut dine zarar verici fikirleri sebebiyle işkenceye maruz kaldığını, hatta hapsedildiğini belirtir.[128] Taberî, onun, Amir İbn Rebia'ya şöyle söylediğini ilave eder: "Ben İsmail oğullarından, sonra da Abdülmuttalib oğullarından bir peygamber bekliyorum. Ama onun zamanına kadar hayatta kalıp kalamayacağımı bilmiyorum. Ben onun peygamber olduğu-

[125] İbn Hişam, s. 146
[126] İbn Hişam, s 146
[127] a.e., s. 148
[128] a.e., s. 150-151

na iman ediyor, şehâdet ediyor ve tasdik ediyorum. Eğer sen yaşar ve onu görürsen selamlarımı söyle" Sonra ona, gelecek peygamberin vasıflarını sayar..."[129]

215. İbn Sa'd, Medine'de de Hânifliğin tezahürü olarak Ebu'l-Heysem örneğini verir: "O cahiliye devrinde putlardan nefret ediyor ve nefretini de alenen izhar ediyordu. Onun inancına göre Allah birdi. O ve Es'ad İbn Zürare, Medine'de İslâm'a ilk girenler oldular..."[130]

Ebû Zer el-Gıfari örneğini de, Hânifliğin, bedeviler nezdindeki tezahürü olarak kaydedebiliriz. O, kardeşi Üneys ile birlikte kabilelerini içinde bulunduğu fenalıklar sebebiyle terkederler. Mekke'ye yakın bir yere gelip konaklarlar. Ebû Zerr, orada tek başına kalıp, kardeşini şehre gönderir, haberi kendilerine kadar ulaşan Muhammed hakkında bilgi getirmesini ister. Üneys dönünce: "Ben, senin dininde olan bir adamla karşılaştım, o kendisinin Allah tarafından gönderildiğini iddia ediyor" der. Nitekim Ebû Zerr, Hz. Peygamberle karşılaşmasından üç yıl öncesinden beri Allah'a ibadet yapmakta olduğunu söylemiştir.[131]

Son bir örnek olarak, Ebû Amir'ın misalini kaydedelim. Bu zat Hıristiyanlığı benimsemiş bir Medine'li idi. Hz. Peygamber Medine'ye Hicret edince, Resûlullah ile münakaşa etmiştir. O Peygambere sormuş ve aldığı cevabı başka sorularla sürdürmüştür:

"Sen nasıl bir din getirdin?"

"Ben Haniflik, yani Hz. İbrâhim'in dinini getirdim."

"Ben zaten bu dindeyim."

"Hayır, sen o dinde değilsin."

"Evet ben ondayım. Fakat sen ey Muhammed! Hanîfliğe onda olmayan şeyler dahil ettin."

"Hayır, ben senin dediğin şeyi yapmadım, ben onu saf ve sade şekliyle getirdim (asırların ilavelerinden temizlemiş oldum)."

---

[129] Taberî 2, 295 (Arapça tab'ı).

[130] İbn Sa'd III/2, 22

[131] Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 132; İbn –Sa'd, IV/1, 163.

216. Münakaşa devam edecek, fakat bu adam Hanîfliğe olan inancına rağmen İslâm'a girmeyecek, hatta daha önce geçtiği üzere, Mekke'ye giderek, Hz. Peygambere karşı mücadelede müşriklerle işbirliği yapacak, husumette aşırı bir tavır takınacaktır.[132]

2. Araplardaki malûmatın ikinci kaynağını ehl-i kitabın verdiği bilgiler teşkil eder. Araplar, onlarla olan muhtelif temaslar esnasında gelecek bir peygamber hakkında bir kısım bilgiler ediniyorlardı. Bizzat kendileri, "Cahil bir ümmet" olduklarını, bu meselede ehl-i kitabın malumat sahibi olduklarını itiraf ediyorlardı.[133] Kur'ân da bazı âyetlerinde, Arapları, Muhammed hakkında şüpheye düştükleri takdirde, ehl-i kitaba sormaya davet ediyordu: "*Biz sizden evvel de kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını (peygamber olarak) göndermedik. Eğer bilmiyorsanız ehl-i zikre sorun.*" (Enbiyâ, 21/7) İbn Kesir'in tasrihine göre burada *ehl-i zikr*'den maksad Yahudiler ve Hıristiyanlardır.[134]

Nitekim, daha önce de kaydettiğimiz üzere, Mekkeliler, Hz. Muhammed hakkında bilgi edinmek için Yahudilere bir hey'et göndermiştir.[135]

İbn Sa'd der ki: "Araplar, ehl-i kitap olanlardan ve kâhinlerden, Araplara bir peygamber gönderileceği, adının da Muhammed olacağı..." şeklinde haberler işitiyorlardı. Araplar arasından bu haberin ulaştığı kimseler, peygamberlik ümidiyle erkek çocuklarını Muhammed diye tesmiye ettiler.[136]

3. Arapların üçüncü bilgi kaynağı kahinler ve diğer tahkik dışı (fantastik) kaynaklardı. İbn Hişam, Yahudi alimlerini ve Hıristiyan papazlarını zikrettikten sonra, Hz. Muhammed'in gelişini haber verenler meyanında Arap kâhinlerini de zikreder ve açıklar: "Arap kâhinlerine gelince, bunlar, haber kaynakları melekler olan cinlerden öğrendiklerini naklediyorlardı."[137] Arkadan birçok kehânet örnekleri verir. Şuna dikkat edelim:

---

[132] Bak. Nu. 126.
[133] İbn Hişam, s. 137
[134] İbn Kesir, 4, 554.
[135] İbn Sa'd I/1, 108,
[136] İbn Sa'd I/1, 111.
[137] İbn Hişam, s. 132

Ganbilerin cahiliye devrinde bir kâhinleri vardı. Hz. Muhammed'in haberi her tarafta şüyû bulup onlara da ulaşınca, kâhinlerine: "Hele şu adam hakkında da bir bak bakalım!" deyip, ne diyeceğini dinlemek üzere etrafında toplandılar. Gaipten bilgi almak üzere garib ve tuhaf bakışlardan sonra: "Ey insanlar! Allah Muhammed'i tafdil etti, çünkü O'nu seçti ve kalbini pakladı. Ve ey insanlar, O'nun aranızdaki ikameti kısadır" dedi.[138]

217. Bir diğer kâhin Beni Eşhel kabilesinde kehânette bulundu.[139] Kurayzalılar nezdinde de İbnu'l-Hayyan ihbari bir konuşma yapar.[140]

Hz. Peygamberin bi'setinden bir ay kadar önceki, bir putun yanında kesilen bir kurbanın karnından şu sözler işitilir.[141]

يَا ضَرِيحْ أَمْرٌ نَجِيحْ رَجُلٌ يَصِيحْ يَقُولُ لاَ إِلٰهَ إِلاَّ اللّٰهُ "Ey Zarih ailesi![142] Hâdise yakın, bir adam bağıracak: "Lailaheillallah (Allah'tan başka İlah yoktur!)" diyecek!."[143]

Klasik kaynaklarda başka hayretengiz hadiseler de zikredilmiştir. Misal olsun diye onlardan bir tanesini kaydediyoruz:

"Bir gün bir kurt bir sürüye yaklaşarak bir koyun kapmak ister. Çoban kurdu görerek üzerine bir taş fırlatır. Hayret! Kurt konuşmaya başlar: Allah tarafından bana takdir edilmiş olan rızkıma mani olmakla Allah'tan utanmıyor musun?' Çoban büyük bir şaşkınlıkla: 'Vallahi, bugüne kadar böyle bir şey (kurdun konuşmasını) işitmedim' diye mırıldanır. Kurt cevabı yapıştırır: 'Niçin bu kadar şaşırdın? Sen bundan daha şaşırtıcıyı terkettin (de haberin yok). İki kayalık arasında, hurmalıklar arasında çıkan Allah Resûlü'ne bak! O, insanlara, Allah'tan ve getirdiklerinden bahsediyor. Ve sen ise, burada davar peşindesin!" [144]

---

[138] a.e., s. 136.
[139] a.e., s. 138
[140] a.e., s. 139, 188
[141] a.e., s. 136
[142] Taberi'nin rivâyetinde "Zarih ailesi" şeklindedir (2, 296, Arapça tab'ı).
[143] İbn Sa'd I/1, 114.
[144] İbn Sa'd I/1, 114.

3. Birleştirici Hz. İbrâhim Bilgisi

218. Daha önce de zikrettiğimiz üzere, "hareket noktası olarak benimsenecek bilgi" konusunda Hz. İbrâhim son derece ehemmiyetli bir yer işgal eder. Zira, Yahudiler, Hıristiyanlar ve putperest Araplar ona aynı derecede yüksek bir değer izafe etmeleri hasebiyle bir başka peygamberden daha birleştirici ve bütünleştirici bir vaziyet ihraz ediyordu.

Ahd-i Atik'de, diğerleri meyanında şu ifadeyi de buluruz: "Ebedi Rab İbrâhim'e dedi: 'Ben senden büyük bir millet çıkaracağım ve seni mübarek kılacağım. Senin adını yüce kılacağım ve sen bir kudsiyet kaynağı olacaksın. Ben seni takdis edenleri takdis edeceğim, Sana dil uzatanlara lanet edeceğim. Ve arzın bütün aileleri sende takdis edilecekler."[145] "İşte seninle yapacağım akdim: Sen birçok milletlerin ceddi olacaksın."[146] Yahudilerce benimsenen bir düsturda: "Bütün mühtedilerin babası Hz. İbrâhim'-dir" denmiştir ve ne zaman bir mühtediye İbranice bir isim verilmişse ona "İbrâhimoğlu" denmiştir.[147]

Hz. İbrâhim'in Hıristiyanlar nezdindeki değeri Yahudiler nezdindeki değerinden geri değildir. Aziz Paul, Romalılara şöyle diyordu: "İbrâhim, hepimizin babasıdır"[148] ve o, İbrâhim'e, "imanın bir adaleti olarak yeryüzünün mirasını" tercih ediyordu.[149] Yine o, Hz. İbrâhim için şunları yazmıştır: "O, inanan bütün sünnetsizlerin babası olmak ve sünnetlilerin de babası olmak için, sünnetsiz iken, imanla elde etmiş olduğu adaletin mührü olarak sünnet işaretini aldı."[150]

219. Hülasa, Hıristiyanlar ve Yahudiler onu, "imanın büyük örneği olarak tanıyorlardı."[151] Ve onlardan her biri, Hz. İbrâhim'in kendilerine ait olduğunu ispatlayabilmek için deliller getiriyorlardı.[152]

Putperest Araplara gelince, onlar Hz. İbrâhim'i kendi cedleri, Kâbe-

---

145 Tekvin 12, 1-3
146 a.e., 17, 4.
147 Rodinson, Mahomet, p. 219
148 Romalılar, 4, 17
149 a.e., 4, 13
150 a.e., 11, 12
151 Buhl, L' Encyclopédie 3, 695
152 Bkz. Âl-i İmrân, 3/65

'nin kurucusu ve Hanîflik dininin tebliğcisi biliyorlardı. Bu son vasıf, bilhassa Hanîfler arasında daha canlı, daha berrak idi.[153]

Diğer taraftan Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) da, âlemşümul bir davette bulunabilmek maksadına muvafık, birleştirici bir unsura istinat etmiş olmak için Hz. İbrâhim'e –hakkında tashih edici bazı telakkiler de getirerek– öncekilerden daha yüce bir kıymet atfetti: Evet o, Arapların ceddidir[154] ama putperest değildir.[155] O, Kâbe'nin kurucusu.[156] Hanîflik dininin tebliğcisidir.[157] O, ne Yahudi, ne de Hıristiyandı, [158] çünkü o, her iki dinden de önce yaşamıştı.[159]

Hz. İbrâhim'in ismi, Kur'ân'da 69 defa zikredilmiştir. O, Halilullah (Allah'ın dostu) olarak takdim edilir.[160] "İbrâhim'de güzel bir örnek vardır"[161] ve Hz. Peygamber onu takip etmelidir.[162] Başka birçok sûrede Hz. İbrâhim'in faziletleri zikredilmiştir.[163]

Dördüncü Kısım

HZ. PEYGAMBER VE HEDİYE

220. Hediyeleşme bütün insanlıkta rastlanan beşeri bir gelenektir. Fertler, aileler, cemaatler, hatta devletler arasında bile câri eski bir âdettir Bazan gönül, bazan dostluk, bazan da daha büyük bir ihsan kazanmak gibi çok farklı maksatlarla hediyeleşilir. Büyükten küçüğe olduğu gibi, küçükten büyüğe de olur. Buraya kadar muhtelif vesilelerle temas ettiğimiz, insandaki madde hırsı ile alakası vardır.

---

[153] İbn Hişam, s. 146
[154] Bkz. Hac, 22/78.
[155] Bkz. En'am, 6/161; Bakara, 2/135.
[156] Bkz. Bakara, 2/126
[157] Bkz. Bakara, 2/135; Nahl, 16/120
[158] Bkz. Âl-i İmrân, 3/67
[159] Bkz. Âl-i İmrân, 3/65
[160] Bkz. Nisâ, 4/125
[161] Bkz. Mümtehine, 60/4
[162] Bkz. Nahl, 16/12-13; Mümtehine, 60/4
[163] Bkz. Bakara, 2/125; Nisâ, 4/54; En'am, 6/75; Hud, 11/75; Saffat, 37/109 vs.

Bir Arap atasözü, *el-insan abîdü'l-ihsan:* "İnsan, ihsanın kölesidir" der. Şurası muhakkak ki, maddi vasıtalar insan ruhiyatı üzerinde büyük bir rol oynar. W. Pöll, telkin üzerine yazdığı kitabında, paranın "sihirli telkin fazileti"nden ve altın'ın "baştan çıkarıcı gücü"nden bahsettikten sonra şöyle bir hükme varır: "Çoğunluk itibariyle, ne bir sefilce düşünce ne de soğuk bir hesap sonucu olmaksızın, tamamen ibtidai bir varolma hayatiyeti, sizi parası bulunan ve bunu dağıtabilecek durumda olan kimseye inanmaya iter."[164]

Şu halde Hz. Peygamberin hediye konusundaki tavrını bilmek faydalı olacaktır.

1. Hz. Peygamber Hediye Alırdı da, Verirdi de

221. Hediye mevzuunda Aleyhisselatu Vesselamla ilgili olarak ilk söylenecek husus hediyeleşmeye önem verdiğidir. Hediye verirdi de, alırdı da. Hediyeleşmek onun mümtaz vasıflarından biri idi.

Onun hediyeye yer vermesi maddenin insan üzerindeki müsbet ve kalpleri kazandırıcı etkisi sebebiyle gibi, daha önce de dikkat çektiğimiz üzere[165] İslâm'ın maddi yönünü göstermek gayesini de gütmüştür. Aleyhisselatu Vesselam, "Hediye'nin kalblerden kini kaldıracağı"na inanıyordu.[166] Bu sebeple, zengin, fakir, akraba, gayr-ı akraba, dost, mü'min, kâfir, köle, hür herkese hediye veriyordu. Kendisine gelen hediyeleri de kabul ediyor, mukabilinde bir şeyler hediye ediyordu.[167]

2. Sadaka Almazdı

222. Hediyeyi reddetmeyen Aleyhissalatu Vesselam –bir bakıma mukabele etme kapısı kapalı olan– sadaka ve zekât kabul etmezdi.[168] Onu sadece şahsı için değil, Muhammed âilesinin herhangi bir ferdi için de haram ilan etmişti. Bunları "İnsanların kiri" olarak tavsif eder[169] Öyle

---

164 Poll, a.g.e p. 149.
165 Bak. Nu. 17-18.
166 Seraksi, Şerhu Siyeri'l-Kebir 1, 98.
167 Buhârî, Hibe 11, Ebû Davud Büyu' 80.
168 Buhârî Hibe 7, Müslim Zekat 161-168; İbn Sa'd II/1, 113.
169 Bu tabir Cevâmi'u'l kelimdendir, pek çok mana ve yoruma açıktır. Burada, sosyologların

ki, torunu Hz. Hasan'ın zekât mallarından bir hurmayı ağzına attığını görünce derhal müdahale ederek, çocuğun ağzına parmağını atarak çıkartır.[170] Onun daha önce semavî kitaplarda zikri geçen vasıflarından biri "hediye almak, sadaka almamaktı." Bunu bilen Selman-ı Farisî, Aleyhissalâtü Vesselâmın sadaka almadığını aynelyakîn müşahede edince onun sıdkına delil kabul ederek Müslüman olmuştu.[171]

Hz. Peygamber, mü'minler arasında dostluğun artması için hediyeleşme üzerinde ısrar ediyordu. "Kime bir hediye gelirse, karşılıkta bulunsun. Verecek bir şeyi olmazsa senâda bulunsun. Kim senâda bulunursa, teşekkür etmiş olur. Kim (sena etmez) ketmederse nankörlük etmiş olur" derdi.[172]

Hediyeden güdülen maksat, çeşitli idi: Dostluğu takviye, kalb kazanmak, İslâm'a girmeye teşvik, kötülüğü hafifletmek, hizmeti mükâfatlandırma, beşerî bir âdete uymak vs. Aleyhissalâtu Vesselâm, yanına gelen heyetlerin bütün ferdlerine göz doyurucu hediyeler vermeyi hiç ihmal etmezdi, [173] hatta geride ağırlıkların bırakıldığı yerde eşyaları ve hayvanları gözetlemek üzere kalan nöbetçiye varıncaya kadar.[174] Bu çeşit hediyeler, onun nezdinde o derece ehemmiyetli idi ki ölüm anında şu tavsiyede bulundu: "Size gelecek heyetlere, benim yaptığım şekilde hediye verin."[175]

Daha önce, *müellefe-i kulûb* meselesini ve Aleyhissalâtu Vesselâm'ın "maddenin sihirli telkînî fazileti"nden[176] İslâm adına istifade etmek için, cömertçe mal taksimini görmüştük. Burada ilave etmenin yeridir: Resûlullah İslâm'a girmek için isteneni mutlaka veriyor ve asla "Hayır!" demiyordu.[177] Hz. Enes anlatıyor: "İslâm için her ne istense Resûlul-

---

yaptığı ve belli bir ölçüde-üsluptaki farklılığa rağmen mânada yakınlık arzeden-bir açıklamayı kaydedeceğiz. Onlara göre sadaka üstün olanın mâdun (aşağı) olana "geri gelme beklentisi olmadan yaptığı ve mâdunda verene karşı bağlılık ve minnet duygusu hasıl eden bağış"tır. (Mendras, a.g.e., p. 196-197).

170 Müslim, Zekat: 161.

171 İbn Hişam, s. 142.

172 Ebû Dâvûd, Edeb: 12.

173 Bazı delegeler için bakınız: İbn Sa'd I/2, 56-66.

174 a.e., I/2, 56.

175 Buhârî, Cihad 176.

176 Bak. Nu. 217-221.

177 Müslim, Fezâil 57.

lah mutlaka verirdi. Bir gün bir adam gelmişti. İki dağ arasını dolduran bir sürüyü ona bağışladı. Adam koşup kavmine haykırdı: "Ey kavmim Müslüman olun. Zira Muhammed, öyle cömertçe veriyor ki, artık fakirlik korkusu yok."[178]

223. Bağışın mahiyetine gelince, bu çok çeşitli cinsten olabilirdi: hayvan, gıda, yemek, gümüş, altın, giyecek, şeref elbisesi, arazi, bayrak, bazan iyi bir söz, bir iltifat, herhangi bir yardım[179] vs. Hz. Peygamberin, bir keresinde memnuniyet ifadesi ve mükâfat olarak Seleme İbn Ekva'yı bineğinin terkisine aldığına şahid oluyoruz. Bu iltifatı, Seleme'nin gördüğü kıymetli bir hizmet sebebiyle yapmıştı.[180]

Bahsi bitirirken belirtmemiz gerekir: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), devlet memurlarının, halktan herhangi bir hediye almasını kesinlikle ve şiddetle yasaklamış, rüşveti alanı, vereni, şahidlik yapanı lanetlemiştir.[181]

Beşinci Kısım

HZ. PEYGAMBER VE CEZA

224. Hz. Peygamber Aleyhissalatu Vesselam, risalet vazifesini yerine getirirken, diğer vasıtalar yanında cezaya da yer vermiştir. Sadedinde olduğumuz şu çalışmanın bütünlüğü açısından kısaca buna da temas etmeyi gerekli görüyoruz. Gerçi ceza bahsi oldukça karmaşık ve geniştir, kısa şekilde temas edip geçme imkanı zordur. Çünkü te'dibî cezalar, hudûd'a giren cezalar (buna ağır cezalar da diyebiliriz,), ta'zirî cezalar ayrı ayrı bahislerdir ve herbirinin teferruâtı var. Elbette burada, hukukî veya terbiyevî[182] bir çalışma yaparcasına teferruata inecek değiliz.

---

178 Müslim, Fezâil 58.

179 Buhârî, Cihad 128.

180 Müslim, Cihad 131.

181 Ebû Dâvûd, Akdiye 4: Tirmizi, Ahkam 8, 9: İbn Mace, Ahkam 3: Müsned 2, 164: İbn Hacer, Fethu'l-Bari 6, 148: İbn 'l-Arabi, Arızatu'l-Ahvazi 6, 79. Ayrıca İslâm Işığında Anarşi nam kitabımızın 187-195. sayfalarında açıklama var.

182 Aleyhissalatu Vesselam'ın terbiyeye giren te'dibî davranışlarını *Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye* kitabımızda genişçe işledik.

Ancak, Hz. Peygamberi hakkıyla kavramada, bileceğiz ki, Aleyhissalatu Vesselam, sadece mürşid ve tebliğci değildir. Aynı zamanda bir devlet başkanıdır, siyaset adamıdır. Öyleyse tebliğ hizmetlerinin tabiî seyri içerisinde, karşısına çıkan siyasî ağırlıklı engellemelere siyasî ağırlıklı çözümler, metodlar arayacaktır. Nitekim, gerçekleştirdiği gazveler, çıkardığı seriyyeler, yaptığı ittifak ve sulh antlaşmaları bu yönden değerlendirilebilir.

Geniş buudları olan bu farklı sahaya bu kısa işaretle yetinerek, Aleyhissalatu Vesselamın ciddî şekilde tavır takınıp af dışı tuttuğu ve hatta ağır ceza uyguladığı kimseler hakkında kısa bir bilgi vermek istiyoruz.

Evet, bazı vak'alara yakından bakınca, görülecek ki, âlemlere rahmet olarak gönderilen ve en bariz vasıfları af, müsamaha, şefkat ve merhamet olan Hz. Peygamber bir kısım siyasî mücrimlere, canilere, mücadelenin normal ve meşru kaidelerinin dışına çıkan aşırılara –bir diğer tabirle harp suçlularına– hak ettikleri cezaları vermekten de geri durmamıştır.

Bu çeşide giren nebevî uygulamaları anlamakta zorluk çekeceklere hemen hatırlatmak isteriz: Bu nevi cezalar adalet olmakla birlikte, aynı zamanda ümmete, kıyamete kadarki zaman içerisinde benzer durumlarda takip edebileceği meşru örnekler olacaktır. Ayrıca ifratkâr davranışlara meyilli olan kimselere, maruz kalacakları âkibeti göstererek, onları bu davranışlardan caydırmak ve frenlemek gayesini de gütmüştür. Hele çok kan dökülmesine müncer olacak fitne hazırlıkları yapan elebaşlarının bertaraf edilmesiyle, kan dökülmesinin önlenmesi çok şeye bedel, ehemmiyetini herkesin kabul edeceği ayrı bir maslahattır.

225. Sadedinde olduğumuz, siyasi veya gayr-ı siyasî cezaların mahiyet ve maksat yönüyle diğer had cezalarından farklılığını anlayabilmek için, bir noktaya daha temas edeceğiz: Bir tarafıyla siyasî olan mahkumlara uygulanan af. Evet, Hz. Peygamber Mekke'nin fethi sırasında ölüme mahkum ettiği on kişiden birçoğu kaçarak veya saklanarak hayatlarını kurtarmışlardır, sonra da araya giren ricacılar, şefaatçiler sebebiyle de affa uğramışlardır. Bir hırsızın affi için araya giren –hatırını hiç kırmadığı– bir ricacıyı "Allah'ın hududuna giren bir meselede nasıl şefaatte bulunursun?" diye şiddetle azarlayan ve "kızım Fatıma da çalacak olsa yine de elini

keserdim" diyerek af talebini şiddetle reddeden Hz. Peygamber[183] harb suçlularını –rica üzerine– bağışlamıştır.

Şu halde bu nevi cezaların asıl maksadı, şahsı ortadan kaldırmak değil, onun zararını bertaraf etmek, onun yaptıklarına benzeyen başka eylemleri önlemek, bu nevi eşhasın hedeflemekte olduğu menfi gayelerin tahakkukunu önlemektir. Onların rücu etmeleri, ıslah-ı nefs etmeleri, İslâm'a girmeleri gibi, Resûlullah'ın arzu ettiği istikamette gelişmeler olunca, Aleyhissalatu Vesselam, onların affı ve kazanılması hususunda tereddüt göstermemiştir. Hz. Peygamberin meseleye bakışı, söylediğimiz gibi olmasaydı, ağır cezaya mahkum ettiklerini asla affetmez, üzerlerine ısrarla ve şiddetle giderek önünde sonunda onları yakalatıp hak ettikleri cezayı verebilirdi.

Resûlullah, hangi suçlardan, kimlere bu nevi caydırıcı ve frenleyici ceza vermiştir? Bunu belirtelim:

Bu sadette beş nevi suç görmekteyiz: 1) İrtidad, 2) İstihza ve husumette ifrat, 3) Savaş tahrikçiliği, 4) İhanet ve suikast, 5) Kaide dışı cinâyet.

Daha önce zikri geçen Ka'b İbnu'l-Eşref'in cezalandırılması hadisesini, aşırı davranışlardan, istihzadan caydırıcı, frenleyici cezaya bir örnek olarak hatırlatabiliriz: O, Mekkeli müşriklerle Medine'deki Müslümanların arasını kızıştırmada pek müessir çalışmalar yapıyor. Medine'deki Yahudileri de pervasız davranışlara itiyordu. Onun öldürülmesi Yahudiler üzerinde psikolojik bir şokla frenleyici te'sir meydana getirmiştir.[184]

Mekke fethedildiği gün, Aleyhissalatu Vesselam, on kişi hariç, bütün Mekke ahalisini –pek ağır sabıkalarına rağmen– affetmiş, onların mal, can, ırz emniyetlerini garanti etmişti.[185] İstisna edilenlerden üçü mürteddi: Abdullah İbn Ebî Sarh, Abdullah İbn Hatal ve Mikyas İbn Subâbe.

225. Bunlardan Abdullah b. Ebî Sarh, Hz. Peygambere vahiy katipliği bile yapmıştı. Sonradan irtidad ederek Mekke'ye kaçmış ve aleyhte çalış-

---

183 Bak. Buhârî, Şehadât 8, Fezâilu Ashâbi'n-Nebi 18; Müslim, Hudud 8-11.
184 Bak. Nu. 121.
185 Vâkidî 2, 825.

malara girişmişti. Süt kardeşi olan Hz. Osman'ın ricasıyla affedilmiştir.[186] Affedilmesi hususunda Hz. Peygamberin en ziyade zorlandığı kimsenin bu şahıs olması, üzerinde durulacak bir noktadır.

Mikyas İbn Subâbe Mekke'den gelip Müslüman olmuştu. Bir Müslüman tarafından hatâen öldürülen kardeşinin katilini öldürmek istedi. Hz. Peygamber kan bedelini alması gerektiğini söyledi ve diyet ödendi. Herif, kan bedelini aldığı halde kardeşinin katilini öldürüp irtidad ederek Mekke'ye kaçmıştı.[187]

Abdullah İbn Hatal, –az ileride, şairlerle ilgili bahiste de ismi geçeceği üzere– Müslüman olmuş bir şairdi. İrtidad, cinâyet, vazifeyi suistimal gibi çeşitli cürümler işleyerek Mekke'ye iltica etmiş, orada yıkıcı faaliyetlere girişmişti.

Af dışı tutulanlardan biri de İkrime İbn Ebî Cehil'di. Bu zât, İslâm'ın azılı düşmanı olan babası Ebû Cehil'in her faaliyetine iştirak etmişti.[188] O da önce kaçmış, bilahare şefaatçilerin de yardımıyla affa mazhar olmuştur.

Af dışı tutulanlardan Huveyris İbn Nukayz da aşırılarındandı. Ebû Tâlib'in ölümünden sonra, Hz. Peygambere taş atmak, başına çamur fırlatmak gibi saldırganlıklar sergilemişti.[189]

Feth'i müteakip kaçanlardan Saffân İbn Ümeyye ve Ebû Süfyan'ın hanımı Hind de affa mazhar olanlar arasında yer alır. Bunların suçları da aşırılıktı. Hind, Uhud'da şehid düşen Hz. Hamza'nın cesedine saldırmış ve hatta ciğerlerini söküp çiğ çiğ yemişti. Saffân, Hz. Peygambere karşı Mekkelilerin organize ettikleri fiillerde hep Ebû Süfyan'la birlikte olmuş, baş çekmişti.[190]

Af dışı tutulanlardan Sâre, Hâtıb İbn Ebî Belte'a'nın Mekke Fethiyle ilgili mektubunu, saçlarının arasına saklayarak Mekke'ye götürürken yakalanmıştır.[191]

---

186 Üsdü'l Gâbe 3, 359-361.
187 Taberi 3, 136, İbn Hişâm s. 863, Belazurî 1, 46.
188 Taberi 3, 136, İbn Hişham s. 868.
189 İbn Hişâm s. 869, Taberi 3, 135.
190 Bak. Taberi 3, 136, 137; İbn Hisâm s. 875, Üsdü'l-Gâbe 3, 23-25, 7, 292-293.
191 Bak. Taberi 3, 137.

226. Aşırılar arasında zikredilecek biri de Amr İbn Abdullah İbni Umeyr'di. Bu, İslâm aleyhine düzdüğü şiirler sebebiyle Bedir Savaşında esir edildiği zaman öldürülecekti. Fakat Aleyhissalatu Vesselam, onun yalvarıp yakarmalarını, bir daha İslâm aleyhinde olmayacağına dair verdiği sözlerle, yetim kalacak beş kız çocuğunu gözönüne alarak cezalandırmadı, hatta hürriyetine kavuşmak için ödemesi gereken fidyeyi de almadan serbest bıraktı. Ancak, bilahare, verdiği bu sözlerin hiçbirini tutmayarak yine İslâm aleyhine şiirler düzerek halkı tahrik etti, Uhud Savaşına katıldı. Burada esir düşmüştü. Affi için tekrar ricada bulundu ise de bu sefer menfi cevap aldı: "Mü'min, kendini bir yılanın deliğinden iki kere sokturmaz."[192]

Savaş tahriki yüzünden cezalandırılarak fitnesi bertaraf edilenlerden Süfyân İbn Hâlid el-Huzalî, [193] Benî Ceşm'den Kays İbn Rüfâ'a, [194] Hayber Yahudileri'nin başı Sellâm İbn Ebi'l-Hukayk (ve Sellam'dan sonra da halefi) Üseyr İbn Zâram zikredilebilir. Bunlardan ilk ikisinin Medine'ye saldırma hazırlığını, diğer ikisinin de, Hendek Savaşı'nda olduğu gibi, bütün müşrik kabileler arasında bir ittifak kurma faaliyetlerini başlatma haberini istihbar edince Aleyhissalatu Vesselam, vakit kaybetmeden üzerlerine giderek çıkaracakları savaşı ve dökecekleri kanı önlemiştir.[195]

Suikast'cıların tecziyesi ile ilgili olarak, daha önce Yahudilerle ilgili bahiste zikri geçen Beni Nadr'ın akim kalan suikast planları ile[196] Ebû Süfyan'ın Resûlullah'ın şahsını ortadan kaldırmayı hedefleyen bir sûikast planı hatırlatılabilir. Her ikisi de akim kalmış ise de Hz. Peygamber, her ikisini de ciddiye alarak tecziyeleri için gerekli tedbiri almıştır. Ebû Süfyan'ı cezalandırmak üzere gönderdiği iki kişilik ekip (Amr İbn Ümeyye ed-Damrî ve Seleme İbn Eslem), Mekke'deki görevlerini ifa edemeden geri dönerler.[197]

---

192 Vâkidî 1, 110-111.

193 İbn Hişâm s. 1036-1037; İbn Sa'd 11/1, 36, Vâkidî 2, 531-533.

194 İbn Hişâm s. 1045.

195 Bak. İbn Hişâm s. 1045, Buhârî, Meğâzî 16; İbn Sa'd 11/1, 66; Vâkidî 2, 566-568.

196 Bak. Nu. 170.

197 İbn Sa'd 11/14, 68 (İbn Hişâm (s. 1049 ve Taberî (3, 44) bu ekibin Mekke'de idam edilen iki müslüman için gönderildiğini kaydederler. Bu durumda, mezkur ekibin iki farklı vak'a veya iki görevle birlikte gönderilmiş olması sözkonusudur.

Meşru bir sebep olmadan cinâyet işleyenlerin mahkumiyetleriyle ilgili birkaç örnek var: Ureyne kabîlesinden bir grup bedevî Medine'ye gelir, Müslüman olur. Ancak Medine'nin rutubetli havasından hasta olurlar. Aleyhissalatu Vesselam onları, hazîne develerinin güdüldüğü yaylaka gönderir, sütünden ve bevlinden içerek şifa bulmalarını salık verir. Giderler, tavsiyeye uygun hareket ederek iyileşirler. Sağlığa kavuşan bu bedeviler, büyük bir ihanetle çobanları öldürüp develeri kaçırırlar. Duruma muttali olan Hz. Peygamber, peşlerine adam salar. Yarı yolda yakalanıp Medine'ye celbedilirler. Hz. Peygamber bu iyilik anlamaz hâin kâtillere layık oldukları cezayı verir.[198]

227. Keza Müslüman olduğu halde, Uhud Savaşı sırasında, müşrik olan babasının katili Mücezzer İbn Ziyâd'ı öldüren Hâris İbn Süveyd ile, kızı Zeyneb'in Medine'ye hicreti sırasında yolunu keserek düşük yapmasına sebep olacak kadar hırpalayan iki Mekkeli'nin de ağır şekilde cezalandırılmalarına hükmeder.[199]

Bu nevi ağır cinâyetler dışında yapılan hatalara karşı Hz. Peygamber son derece mülayimdi ve mü'minlerin hatalarını hep bağışlardı. Nitekim, daha önce, resmen Müslüman kabul edilmiş olan münâfıklara karşı tavrını takip ettiği tarzı ortaya çıkarmak ve mukayese imkanı sağlamak için bir örnek vereceğiz:

Müslümanlarca müezzinlerin pirlerinden sayılan Ebû Mahzûra anlatıyor: "Biz on kişi kadar bir gruptuk. Huneyn yolunda Resûlullah'a rastladık. Namaz vakti girince, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın müezzini ezan okudu. Biz, onunla alay etmek üzere söylediklerini tekrar etmeye başladık. Hz. Peygamber, sesimizi işitmişti, bizi yanına çağırdı ve 'Kulağıma gelen ses hanginizin sesiydi?' dedi. Arkadaşlarım beni işaret ettiler. Bunun üzerine beni yanında tutup onlara yol verdi, sonra bana: 'Haydi ezan oku!' dedi. Ayağa kalktım, boşa kalkmıştım, hiçbir şey bilmiyordum. O esnada, Resûlullah, nazarımda, dünyanın en menfur insanı oldu. Benden istediği de en nefret ettiğim şey oldu.

"Resûlullah, ezanın muhtevasını ve okunuş tarzını kelime kelime,

---

198 Müslim, Kasâme 9, Taberi 3, 197, İbn Hişâm s. 1055.
199 İbn Hişâm, s. 480-482.

cümle cümle öğretti. Sonra bana bir çıkın verdi. İçerisinde para vardı. Mübarek ellerini alnıma koyup yüzümü, göğsümü okşadı ve 'Barekallah' dedi. Ben atılıp: 'Ey Allah'ın Resûlü! Müsaade buyurun, Mekke'de ezan okuyayım' dedim. 'Pekâla!' dedi. Bunun üzerine, Aleyhissalâtu Vesselâm'a karşı içimdeki bütün kötü hisler yok oldu ve içim ona karşı sevgi ile doldu."[200]

Burada Aleyhissalâtu Vesselâm'ın "muzır" bir tipe karşı nasıl bir "kazanma" yaklaşımında bulunduğunu görmekteyiz.

Altıncı Kısım

PEYGAMBER VE SÖZ SANATININ KULLANILIŞI

228. İslâm'ın yayılma vasıtalarından biri olarak söz sanatının ayrı bir yeri ve önemi vardır. Biz söz sanatı tabiri ile her çeşit edebi türleri kastediyoruz: Şiir, hitâbe, istihza, hiciv vs. fakat, öncelikle bize, bu sanatın ve şairin Arap cemiyetindeki yerini göstermemiz gerekmektedir. Bu bize, Hz. Peygamberin bu konudaki ve bilhassa şairler konusundaki tutumunu daha iyi anlama fırsatı verecektir.

1. Araplar Nezdinde Edebiyat

Fransız şarkiyatçılarından Renan "Arap, insanların en edebîsidir" der.[201] Bu noktada bedevi Arapla, yerleşik Arap arasında hiçbir fark yoktur. Onlarda edebî zevk belli bir devirle sınırlı geçici bir moda değildir. Aksine, bu, onların tarihinde en eski devirlerden günümüze kadar bütün çağlar boyunca müşahede edilen inkârı kabil olmayan bir hadisedir. Doğu hakkında yapılan 'Söz diyarı'[202] tarifi de burdan gelir. Bir başka yazar da bu sanatın onlar nezdindeki ehemmiyetini ve hatta zaruretini belirtmek için "Söz Arabın altınıdır"[203] demiştir.

200 Beyhaki, a.g.e., 1, 393.
201 Renan, Discours et Conferances, s. 380
202 Berques, Les Arabes d'Hier et Demain, p. 29
203 Virgil, Vie de Mahomet, p. 57

Her Arabın bir edebî zevki vardı ve bu sadedde çocuğuna hususi bir terbiye veriyordu. "Bedevinin, bir gramer hatası sebebiyle çocuğuna dayak attığı" bize gelen rivâyetlerden biridir.[204] Şehirliler, hariçle olan fazla temasları sebebiyle[205] bedevilere nazaran daha az saf bir Arapçaya sahip oldukları için, yeni doğan yavrularını saf bir dil terbiyesi almaları için, doğar doğmaz bedevilerden sütannelere veriyorlardı. Küçük Muhammed de bu maksadla bedevi bir sütanneye, Halime'ye verilmişti.[206]

Bu sûretle Araplar, belağat silahını elde edip, onunla "akılları aldatıyorlar, azizleri zelil ediyorlar, korkakları cesur kılıyorlar, nakısları kâmil yapıyorlar ve meşhurları unutulmaya mahkum ediyorlardı."[207]

229. Onlar dillerinden gurur duyuyorlar ve: "Araplar tabii olarak konuşurlar" diyorlardı.[208] Dahası Arapça konuşmayanları hakir görüyorlar ve "Acem" diyorlardı. "Acem" kelimesi "Arap olmayan" mânâsına gelir.[209] Fakat aynı anda bir küçümseme ve tahkiri de beraber ifade eder, Yani, üstünlük kuruntusundan mülhem tahkir edici bir mânâ ile acem diyorlardı, kendi dışlarında kalan kimselere.[210] Ebû İshak'a göre, Araplar, "acem" kelimesini, neseben Arap bile olsa, sözünü, düzgün ve beliğ olarak ifade edemeyen herkes için kullanıyorlardı.[211]

Bu pek titiz dilbilgisi, onları, edebiyata taabbudî bir ehemmiyet atfetmeye sevketti. Lebon der ki: "Araplar nezdinde bu şiir taabbüdü öylesine gelişmişti ki, Hz. Muhammed'den birçok asırlar önce, Arabistan'ın her

---

204 Esad Bey, Mahomet, p. 25.

205 İbn Haldun, a.g.e., 3, 1329.

206 İbn Sa'd, I/1, 70

207 Iyaz, Şifa, s. 259.

208 İbn Haldun, a.g.e. 3, 1282

209 İbn Manzur, Lisanu'l-Arab 12, 386.

210 Gabriel, L ' Encyclopeéie 1, 212. Kendi dışında kalanları tahkir manası da taşıyan bir kelime ile ifade etmek insanlık tarihinde yaygın bir gelenektir. Mesela Grekler, *barbar* kelimesiyle Helenlere girmeyen ve dillerini anlayamadıkları bütün kavimleri kastederlerdi. Romalılar bu kelimeyi onlardan muhtelif manaları ile birlikte aldılar ve dilleri ve adetleriyle Grek-Roma medeniyetine yabancı kalan bütün kavimlere uyguladılar (Sayous, La Grande Encyclopédie 5, 342). Yahudiler de kendi milletlerinden olmayan herkese *gentil* diyorlardı (Dictionnaire de L ' Academie Française 1, 595). Türklerin dilinde *gavur*, İranlıların dilinde *geber* kelimeleri tahkir ve hakaret manası içinde gayr-ı müslimler hakkında kulanılır (Björkman, L 'Encyclopedie, 2, 660).

211 İbn Manzur, Lisanu'l-Arab 12, 386.

köşesinden gelen kimselerin iştirak ettiği edebiyat kongreleri aktediliyordu.[212]

Bundan maksat, onların yaşadığı pek çok yerlerde yıllık olarak kurulan ticari panayırlardı. Bunlar arasında en çek Ukaz, Mecenne ve Zülmecaz panayırları meşhurdu.[213] Araplar buraya sadece ticaret için gelmiyorlar, şiirler okumak, mufahara (edebi yarış) yapmak ve üstünlük münakaşası yapmak için "manevi bir dağarcık" da getiriyorlardı.[214]

Hatipler konuşuyorlar, şairler de şiirlerini okuyorlar ve onlardan her biri tenkide ve anlayanların değerlendirmelerine arzediliyordu. "Sonunda, şiirlerini, haccın hedefi, ataları Hz. İbrâhim'in eseri kudsi mabed Kâbe'nin duvarlarına asmaya kadar şevklerini ilerlettiler.[215]

Bu edebî faaliyetler, şairlerin konuştuğu bu saflaşmış dilin her tarafta umumileşmesine ve Arabistan'ın farklı diyarlarında konuşulan değişik şivelerin tek bir dil halinde birleşmesine katkıda bulundu.[216] Bu vetîre sayesinde çok parlak edebî bir seviyeye ulaştılar. Zamanımızda bazı müellifler, Arapların ebiyatta ulaştıkları bu ileri seviyeyi göz önüne alarak, İslâm öncesi dönemin "cahiliye" ile tavsifini bir haksızlık[217] olarak değerlendirmiştir. E. Montet: "Hayır, o devir asla bir cahiliye değildir. Çünkü

212 Lebon, a.g.e., p. 479.
213 Buhârî, Büyu, 1
214 Fares, a.g.e., p. 186
215 İbn Haldun, Mukaddime 3, 1326.
216 Lebon, a.g.e., p. 479.
217 İslâm öncesi devrenin "cahiliye" ile tavsifi bizzat *Kur'ân ve hadis* tarafından yapılmıştır. Bunda bir haksızlık söz konusu olamaz. Çünkü bir cemiyeti cahiliyeye nisbet etmek, o cemiyetin her yönüyle geri olduğunu söylemek manasına gelmez. Kur'ân ve hadiste cahiliye, cemiyetin itikat, ibadet, ahlâk ve bir kısım örf ve âdetlerde görülen sapıklıkları, olumsuzlukları ve beşerî münasebetleri, zulümleri, gaddarlıkları ifade eder. Bu açıdan, ilim, teknik ve iktisadi sahalarda en önde olan günümüzün bir kısım cemiyetleri dahi dini, ahlâki ve beşerî münasebetleri yönüyle cahiliyeye nisbet edilebilir, bu bir haksızlık değildir, bir gerçeğin ifadesidir. İslâm öncesi Arap cemiyetine cahiliye sıfatının izafe edilmesine "haksızlık" diyen kimseler cahiliye deyince 'vahşi', 'barbar", "yerli" gibi kelimelerin "batılı" manalarını anlamaktalar. "Cahiliye" kelimesi ile kastedilen manaları aynen ifade eden batı dillerinde tek bir kelime mevcut değildir. Şu halde, düşülen hata, batılının "barbar" kelimesi ile cahiliye kelimesini müteradif addetmesinden, "*cahiliye*" deyince, "barbar" dendiği zaman zihnine gelen manaları aynen anlamasından ileri gelmektedir ve asıl "haksızlık" ve yanlışlık bu düşünce tarzındadır. Daha geniş bilgi için Peygamberimizin Hadislerinde Medeniyet, Kültür ve Teknik kitabımız görülmelidir (s. 86-89).

Arap edebiyatının, kendini, zaten mükemmel olan bir dilde böylesi parlak bir tarzda ifade ettiği bir devir cahiliye olamaz" der.[218] G. Lebon da: "Eğer bu göçebeler, bir kısım örf ve âdetleriyle gerçekten yarı-vahşi iseler de, düşünceleri itibariyle öyle değildirler"[219] der.

230. Bununla beraber, İslâm sonrası Arap geleneği, dinî veçheleri ile ahlâkî olmayan bir kısım örfleri sebebiyle onları "cahiliye"ye nisbet ederken, İbn Haldun, bir başka nokta-i nazardan da onları "cahiliye"ye nisbet etmektedir. "Bedevi Araplar, şiirden başka hiçbir ilim ve sanat bilmiyorlardı"[220] der.

Nitekim, şiir, onlar için, sadece edebi zevkin ifade vasıtası değildi, şiir onların ilimlerini tarihlerini, hikmetlerini, bir kelime ile herçeşit manevi terakümlerini ihtiva ediyordu. Bu sebepledir ki "Şiir Arabın divanıdır" denmişti.[221]

Yeri gelmişken belirtelim ki, onlar nezdinde şiir, bir insanın üstünlüğünü ölçmede bir mi'yar vazifesi görmekte idi. Bu sebeple, onlar Hz. Muhammed'i bir şairle, ve Kur'ân'ın güzelliğini de şiirin güzelliği ile mukayese ediyorlardı.

"Sözün kralı, ilhamın kralı olan şair"e gelince,[222] o da şiirinkine denk bir öneme haizdi. Cemiyet içinde en ehemmiyetli mevki onundu. O bir ruhban, o bir hekim, bir hakem, bir alim ve bir liderdi. O, kabilesinin şerefi için vardı. Yakınlarının ölümüne veya kabilesinin yiğit kişilerinin ölümlerine ağlamak ve hatta kabilesinin düşmanlarına karşı hicviyeler yazmak onun vazifesi idi.[223]

Şair, söz sanatının ehemmiyetini iyi biliyordu: O, düşmanı zehirli oklarla öldürüyormuşçasına, kelimelerle öldürebilirdi. Tanınmış bir şairin

---

218 Montet, Le Coran (l'Introduction, p. 15).

219 Lebon, a.g.e., p. 42.

220 İbn Haldun, a.g.e., 2, 868. (Ahmed Emin'e göre, Emeviler, ne dini (ilimler) hareketini, ne de tarihi (ilimler) hareketini teşvik etmediler. Çünkü Emeviler, edebi olan dışında hiçbir sahadaki meşguliyetten zevk almayan cahiliye devri karakterini temsil ediyorlardı (Fecrü'l-İslâm 1, 164).

221 İbn Haldun, Mukaddime, 3, 1326.

222 Berque; Points de Vue sur L' ancienne Poèsie Arabe, Le 28 Fevrier 1972, Collége de France-Paris.

223 Krenkow, L'Encyclopedie, 1, 295.

hicviyesi pek dehşetliydi.[224] Cahiliye devrinde şairin ve şiirin cemiyetteki rolü, günümüzün müelliflerince, umumiyetle devrimizde televizyonun, radyonun, gazetenin, sporun, politikanın, yeni kitapların ve benzeri diğer efkâr-ı umumiye yönlendiricilerinin rolü ile kıyaslanmaktadır. Şiir, bir Arabı ilgilendirebilen her şeyi cemediyordu.[225]

231. Watt: "Efkâr-ı umumiye, şairler tarafından tekvin ve teşkil ediliyordu. Bize ne kadar garip görünse de, bunlar, bugünkü en mahir bir basının icra ettiği rolü ifa ediyorlardı. Bir şairin tek bir sözüyle bir harb patlayabilir, eski ve unutulmuş bir düşmanlık yeniden doğabilir veya bir savaş, anında durabilirdi" der.[226] İslâm'dan sonra da, Hz. Peygamberin rakiblerinin Müslümanlar arasında ihtilaflar çıkarmada muvaffak olduklarına şahid olmaktayız. Bundan birkaç örnek kaydedeceğiz:

İbn Hişam anlatıyor:

"Şas İbn Kays kararlı şekilde Müslümanlara karşı olan yaşlı bir Yahudi idi. Bir gün Evs ve Hazreç kabilelerine mensup bir kısım Müslümanların bir araya gelip beraberce samimi bir hava içinde sohbet ettiklerini gördü. Kıskançlık, herifi, aralarında bir husumet meydana getirmek için kötü bir plan yapmaya itti. Bu maksatla bir Yahudi gencini çağırarak şunları söyledi: "Git şunların yanına, onlarla birlikte otur, sonra onlara Buas gününü ve Buas'tan önceki günü hatırlat ve sonra da bu vak'a üzerine yapılmış bazı şiirler oku!" dedi.

232. Buas günü, Evslilerle Hazreçlilerin cahiliye devrinde birbirleriyle savaştıkları gündü. O savaşı Evsliler kazanmıştı.

Plan muvaffak oldu. Sonunda birbirlerine silah çekme noktasına gelecek ciddi bir ihtilaf çıktı. Öyle ki, silahlı bir mücadele için randevulaştılar. Vak'adan haberdar olan Aleyhissalâtu Vesselâm, yanlarına gelip binbir müşkülatla ortalığı yatıştırdı.[227]

Taberî'nin kaydına göre, Evs kabilelerinin lideri Ebu'l-Kays İbn el-

---

[224] Watt, Mahomet, p. 46.

[225] Bak. Chelhod, Introduction, p. 24; Rodinson, Mahomet, p. 36, 227; Demombynes, Mahomet, p. 31; Watt, Mahomet, p. 46; Esad Bey, Mahomet, p. 25-26.

[226] Jacques Berque'e göre, "şiirin sihirli gücü bugün bile müşahede edilebilir." Collége de France'ta verilen konferans, 27 Şubat 1972 .

[227] İbn Hişam, s. 396. 397.

Esed de, bir şairdi ve uzun müddet: "Bu adamın söylediği nutuklar gerçekten güzeldir, ancak ben size onlardan daha güzel şiirler okuyacağım" diyerek kavminin adamlarını İslâm'dan uzak tuttu.[228]

Müseylime, etrafında büyük bir Arap kitlesini toplamaya muvaffak olmuştu. "Çünkü o, çok beliğ bir insandı. Kafiyeli güzel bir dil ile ifade-i meram etmesini bilirdi... Gökten aldığını iddia ettiği, vezinli olmayan kafiyeli konuşmalar yapıyordu."[229]

Keza Secah Bintu'l-Haris de edebi kabiliyetine dayanarak peygamberliğini ve Allah'tan vahiyler aldığını iddia etmişti. "İnsanlar onun dilinin güzelliğine aldandı ve Beni Tağlib'ten büyük bir kitle etrafında yer aldı."[230]

2. Hz. Peygamber ve Edebiyat

Önceki kısımda, Arap cemiyetinde şairin önemi ve imtiyazlı durumu yeterince anlaşıldı. Bu meselede Hz. Peygamber, her halde bigâne kalamaz, ilgisiz olamazdı. Şu halde, şimdi, bazı rivâyetler ışığında onun tavrını tesbit etmeye çalışacağız.

Öncelikle belirtmeliyiz ki, o, şiir ve belağatın mukavemetsuz gücünü teyid etmekteydi:

وَإِنَّ مِنَ الْبَيَانِ سِحْرًا "Muhakkak ki güzel sözde bir sihir vardır."[231] Hasan Basri Çantay'a göre buradaki sihirden maksat yıldırım gibi çarpan bir tesirdir."[232]

Şiir için de aynı Nebevî kanaat vardır:

وَإِنَّ مِنَ الشِّعْرِ حِكْمَةً "Şiirde hikmet vardır.[233]

فَإِنَّهُ أَشَدُّ عَلَيْهَا مِنْ رَشْقٍ بِالنَّبْلِ "Çünkü şiir, Kureyş'i okdan daha fazla yaralar."[234]

---

228 Taberî, a.g.e., 2, 444-445.

229 a.e., 3, 181-182.

230 a.e., 3, 258.

231 Buhârî, Tıb 51; Muvatta Kelam 7; Müslim, Cum'a 47.

232 Çantay, Kur'ân-ı Hakim ve Meal-i Kerim 2, 673.

233 Buhârî, Edeb, 90.

234 Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 157. (Hintli Filozof, Büyük İskender'e şöyle konuşur: "Eğer söz söyleme gücün varsa askerlerinde çaba gücü vardır. Öyleyse sözlerine dikkat et" Mesudi, Les

233. Bu beyanlar çerçevesinde bakınca Aleyhissalâtu Vesselâm'ın oldukça hususiyet arzeden tavrı gözükmektedir: Bir taraftan, düşman şairlerle mücadele etmekte ve kendisine karşı çok şiddetli olmayanları kazanma yollarını aramakta, diğer taraftan da düşmanlarını tenkit etmek ve mü'minleri takviye etmek için Müslüman şairleri istihdam etmektedir. Yıkıcı şiire karşı da çok serttir:

لَأَنْ يَمْتَلِئَ جَوْفُ الرَّجُلِ قَيْحًا يَرِيهِ خَيْرٌ مِنْ اَنْ يَمْتَلِأَشِعْرًا "Sizden birinin karnı, içinizi yiyip tüketen bir irinle dolması, şiirle dolmasından hayırlıdır."[235]

Bir defasında, bir gezi sırasında, şiir inşat etmekte olan bir şaire rastlayınca: "Şeytanı tutun!..." der.[236]

Esasen Hz. Peygamber, nübüvveten önce de, çapkın ve ahlâksız oluşları sebebiyle, onlardan nefret ediyordu. Bu sebeple peygamberliğin bidâyetlerinde yaşadığı olağanüstü hallerle karşılaştığı zaman şair mi oluyorum diye fevkalade korkmuştu.[237]

Her hal ü kârda, bunlar, onun, güzel şiirler yazanları takdir etmesine mani olmamıştır. Nitekim Lebid hakkında şöyle demişti:

أَشْعَرُ كَلِمَةٍ تَكَلَّمَتْ بِهَا الْعَرَبُ كَلِمَةُ لَبِيدٍ. أَلاَ كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلاَ اللّٰهَ بَاطِلٌ "Arapların söyleyebileceği en doğru söz, Lebid'in şu kelamıdır: Allah'tan başka her şey batıldır."[238]

Bir defasında, Ebû'ş-Şarid'e, Ümeyye İbn Ebi's-Salt'ın şiirlerinden bazı beyitleri bilip bilmediğini sorar. Müsbet cevap alınca "oku!" der. Bir kaç beyit okur ve durur. Resûlullah: "Devam!" der. Böylece yüz beyit okur. En sonda Aleyhissalâtu Vesselâm takdirini ifade eder:

فَلَقَدْ كَادَ يُسْلِمُ فِي شِعْرِهِ "Şiirlerinde Müslüman olayazdı."[239]

Prairies d'or, 2, 261).

235 Buhârî, Edeb 92; Müslim, Şi'r 7. (Bazı alimler bu hadisteki ıtlak'ı esas alarak muhtevası ne olursa olsun bütün şiirlerin haram olduğunu söylemiştir. "Çünkü şiirin, insanı Kur'ân ve ilimle meşguliyetten alıkoyan bir şe'ni var" derler. Ancak, alimler çoğunlukla: "içinde gayr-ı ahlâki bir şey yoksa caizdir" demekte ittifak etmiştir. Nevevi, a.g.e., 15, 14).

236 Müslim, Şi'r 9.

237 Bak. Nu. 35-40.

238 Buhârî, Menakıbu'l-Ensar 26; Müslim, Şi'r 2 .

239 Müslim, Şi'r, 1

234. Hayber seferi sırasında, hoş bir şiir işitir ve kimin okuduğunu sorar ve şu duada bulunur: "Allah ona rahmetini bol kılsın."[240]

Hz. Âişe (radıyallahu anhâ), Resûlullah'ın eve girerken bazan Tarafa'dan bazı beyitleri terennüm ettiğini söyler. En çok okuduğu beyit de şudur: "İstikamet için insana İslâmiyeti ve ihtiyarlığı düşünmesi yeterlidir."[241]

Ayrıca biliyoruz ki Resûlullah, Medine'yi müdafaa için hazırlanan hendekin kazımı sırasında çalışanları şevke getirmek gayesiyle[242] bizzat kendisi, çalışan diğer Müslümanlarla birlikte bazı şiirleri okumuş, Ensarla şiir teatisinde bulunmuştur.[243]

235. Hz. Enes'e göre, Hz. Peygamber, Umretu'l-Kaza sırasında, Mekke'ye şair Abdullah İbn Ravaha ile birlikte girmiştir, Abdullah bu sırada bazı beyitler okumuştur.[244]

Bu sadette birçok örnek kaydedilebilir. Fakat, zikredilenler: "Resûlullah'tan şiir aleyhine rivâyetler var ise de, bu hadislerinde, her çeşidiyle şiiri bir bütün olarak kastetmiyor" demek için yeterlidir.[245]

Bu meselede, Kur'ân-ı Kerîm'de de Resûlullah'ın hadislerine paralel âyetler mevcuttur. Bu âyetleri üç grupta mütalaa etmemiz mümkündür:

1. Müşriklerin, Kur'ân ve Hz. Peygamberle ilgili olarak ileri sürdükleri iddiaları hatırlatan âyetler: Bunlara göre, onlar: Kur'ân için: "cine tutulmuş[246] bir şair olan Peygamber tarafından uydurulan rüyalar" demiştir.[247] Ve bu şairin ölümünü beklemişlerdir.[248]

2. Bu ittihamları reddeden âyetler: "Biz ona şiir öğretmedik, ona

240 Müslim, Cihad, 123.

241 İbn Sa'd I/2, 102

242 Buhârî, Cihad 161; Müslim Cihad 125.

243 Buhârî Cihad 110; Müslim Cihad 130

244 Nesei Menasik, 109. (5, 202)

245 Gazzâlî bu meseleyi münakaşa eder ve şöyle neticeye ulaşır: "Hülasa, şiiri ne yazmak, ne de okumak yasak değildir, yeter ki muhtevasında nehyedilen, yasaklanan söz bulunmasın" (İhya 3, 123). Keza Nevevi de şöyle bir neticeye varır: "(Zararı olmayan şiirleri) ne okumak, ne dinlemek, ne de ezberlemekte bir mahzur yoktur" (Şerhu Müslim 15, 12).

246 Bkz. Saffat, 37/36

247 Bkz. Enbiyâ, 21/ 5

248 Bkz. Tur, 52/30

yaraşmaz da. O kitap sade bir öğüttür ve açıklayan bir Kur'ân'dır, aklı olanı korkutmak, kâfirlere de azap gerçekleşmek içindir."[249]

3. Şairleri tasvir eden âyetler: "Onlar her vadide[250] şaşkın şaşkın dolaşırlar,[251] ve onlara sadece azgınlar uyar."[252] Burada da şüphesiz, ahlâksız şiirle uğraşan şairler mevzubahistir. Nitekim, az ilerde göstereceğimiz üzere, İslâm'a hizmet eden her şair bu tasvirin dışında tutulmuştur: "Ancak inanıp salih amel işleyenler, Allah'ı çok zikredenler ve haksızlığa uğratıldıklarında haklarını alanlar bunun dışındadır..." (Şuara, 26/227)

3. Şiirin Hz. Peygamber Tarafından Kullanılışı

236. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), çevresinde hakim olan halet-i ruhiyeye uygun hareket ederek şiir ve şairlerden, hem yeni dini müdafaa etmede ve hem de yayılmasında büyük çapta istifade etti. Bu husus, rivâyetlerde açıktır.

Her şeyden önce, yakın işbirliği yaptığı üç meşhur şairi vardı: Hassan İbn Sabit, Abdullah İbn Ravaha ve Ka'b İbn Mâlik ihtiyaç anında onları çağırıp: "Kureyş'e karşı hicivlerinizi fırlatın. Çünkü bu, onlar için ok yarasından beterdir"[253] diyordu. Bunlar arasında en çok hizmet veren Hassan'dı. Bu sebeple Hz. Peygamberin onunla olan münasebeti oldukça aydınlatıcıdır.

Her çağırışında Aleyhissalâtu Vesselâm kendisine "Ey Hassan, Allah Resûlü için onlara cevap ver!" derdi[254] ve ona vazifesinde Rûhu'l-kudüs'le yardım etmesi için Allah'a yakarırdı.[255] Keza şu sözleriyle onu teşci ederdi: "Sen Allah ve Resûlü için onlar aleyhine şiir okuduğun sürece, Allah sana Rûhu'l-Kudüs'le yardımı terketmez."[256]

---

[249] Bkz. Yâsîn, 36/66-69; Keza bak. Hakka 41.

[250] Burada vadiden maksat, İbn Abbas'a göre, söz sanatıdır, yâni her bir söz sanatında ... demektir (İbn Kesir, a.g.e., 5, 217).

[251] Bkz. Şuara, 26/225

[252] Bkz. Şuara, 26/24

[253] Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 157.

[254] Buhârî, Salat 68.

[255] Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 152.

[256] Müslim, Fezâilu's-Sahâbe, 157.

Hz. Âişe'nin anlattığına göre, birgün Resûlullah ne Abdullah İbn Ravaha'nın ne de Ka'b İbn Malik'in hicviyelerinden memnun kalmayarak, Hassan'ı (radıyallahu anhum ecmain) çağırır. İçeri girince Resûlullah'a hitaben: "Şimdi size, bu diliyle vuran aslanı gönderme sırası geldi" der ve dilini ağzından çıkarıp şöyle bir çevirdikten sonra: "Seni hakla gönderen Zat-ı Zülcelal'e kasem olsun, ben onları dilimle, bir deri yırtar gibi, yırtacağım!" der. Aleyhissalâtu Vesselâm:

"Acele etme! Zira, Ebû Bekir de, Ben de Kureyşliyim, sen bizim nesebimizi hariç tutmak zorundasın" buyururlar. Hassan, Resûlullah'a yaklaşıp tekrar uzaklaşır ve:

"Ey Allah'ın Resûlü! Senin nesebini çok iyi biliyorum. Seni hak üzere gönderen Allah'a yemin olsun, seni tereyağdan kıl çeker gibi çekip hariç tutacağım" der.[257]

237. Resûlullah için şiir bir silahtı. O: "Mü'min, hem kılıncı ve hem de diliyle cihad etmelidir" diyordu.[258] Biz, birçok kere Aleyhissalâtu Vesselâm'ın bu ikinci silaha başvurduğunu görmekteyiz. Kureyza günü, Hassan'a emrederek onlara karşı bir istihza inşat etmesini istedi ve "Cibril seninle beraberdir" buyurarak teşci etti.[259]

Bedir savaşında, her iki taraf, önce, birbirlerine şiirler teati ettiler. İbn Hişam bunları 23 sayfa içinde kaydeder.[260] Keza Uhud savaşında da aynı şey yapılmıştı.[261]

Keza, düşman şairlerin hicviyelerine de cevaplar veriyordu[262] ve hatta, İslâm'ın hakkaniyeti hususunda insanları ikna için müfahara yapma teklifi de kabul edilmişti.[263]

Farklı maksatlarla Hz. Peygamber tarafından şiirin muhtelif kullanılışını göstermek için Üzeyhir hadisesi oldukça ilgi çekicidir: Üzeyhir, Mekke'de ikamet eden bir Yemenli idi ve patronu tarafından öldürülmüştü.

---

257 Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 157
258 İbn Kesir, a.g.e., 5, 220.
259 Buhârî, Megazi 30
260 İbn Hişam, s. 536-538.
261 a.e., s. 594-595
262 İbn Hişam, s. 565-566
263 Bak. Nu. 150

Resûlullah hadiseyi işitince, Hassan'a emrederek, bu hadiseyle ilgili olarak Mekkelilere hicviyeler yazmasını emretti. Hassan'ın şiirleri çok müessir oldu. Katil, Ebû Süfyan'ın bir müttefiki olması sebebiyle, maktulün yakınları katil kabileden intikam almak istediler. Hadise büyüdü. Bir iç harp patlama noktasına geldi. Ebû Süfyan hadiseyi binbir güçlükle yatıştırabildi. Bu durum, yine de, maktulün bir yakını tarafından birçok Kureyşlinin öldürülmesini önleyemedi.[264]

Hülasa, bu zaviyeden bakınca, Mekke ile Medine arasındaki kavga, bir nevi şiir atışmasına dönüşmektedir.

4. Hz. Peygamber'in Hasım Şairlerle Mücadelesi

238. Hz. Peygamber, söz sanatıyla meşgul olanlarla mücadelesinde sadece sözlü cevaplarla yetinmedi. Bu kimseler, devirlerinde bugünkü medyanın yerini tutmaları, kültürel faaliyetlerin ve efkâr-ı umumiyenin yönlendiricileri olmaları sebebiyle tesirleri büyüktü. En yıkıcı, en müessir faaliyetlerin onlar tarafından icra edildiğinin şuurunda olarak, Aleyhissalâtu Vesselâm onlara karşı çok kararlı ve sert karşılık verdi. Hatta İslâm'a gelecek zararlarını daha müessir ve daha kesin olarak engelleyebilmek için çok aşırı gidenlerin sesini tamamen kesmek üzere, devlet başkanı vasfı ve sorumluluğu ile hareket ederek, bir kısmını ağır cezaya mahkum etmiştir. Tarih ve siyer kitapları, daha önce başka vesilelerle zikri geçen Ka'b İbnu'l-Eşref, Abdullah İbn Hatal, Amr İbn Abdillah gibilerinden ayrı olarak başka isimlere de yer verirler: Nadr İbnu'l-Hâris, Ukbe İbn Ebi'l-Hukayk,[265] Hâris İbn Süveyd, Ebû Afak,[266] Esma Bintu Mervân,[267] Fetih günü af dışı tutulanlardan Abdullah İbn Hatal'ın iki kölesi: Fertana ve Karîba –ki bunlar da af dışı tutulmuşlardı[268]– gibi.

Az yukarıda, ceza bahsinde dikkat çektiğimiz üzere bunlardan bir kısmının, sâdece hicviye yazmanın ötesinde fitne ve savaş kışkırtıcılığı, tahkir,

---

264 İbn Hişam, s. 278.
265 İbn Hişâm s. 471, Vâkidî 1, 148-149.
266 İbn Hişâm s. 1051
267 a.e. s. 1052, Vâkidî, 172-174
268 Taberî 3, 137 Vâkidî 2, 825

cinâyet, hiyânet gibi kirli mücadele metodlarına da karıştığı bilinmektedir. Mesela Abdullah İbn Hatal İslâm'a girmiş bir şairdi, Medine'ye yerleşmişti. Hatta Resûlullah, ona, vergi toplama vazîfesi vermiş, bu maksadla bir Arap kabîlesine göndermişti. İbn Hatal orada bir Müslümanı öldürmüş, irtidad etmiş ve Mekke'ye sığınmıştı. Orada büyük bir şevkle Aleyhissalatu Vesselama karşı hicviyeler yazıyordu. Diğer taraftan müzisyen olan iki kölesi Fertana ve Karîbe onun bu hicviyelerini telli ve nefesli çalgılar refakatinde Habeş usulünce, Mekkelilerin önünde okuyarak onları eğlendirip tahrîk ediyorlardı.[269]

Mekkelilerin Müslümanlara karşı olan savaş ve cinâyetlerinde onların bu tahriklerinin ciddî bir payının bulunduğu inkâr edilemez. Hz. Peygamberin bütün Mekke halkı içerisinde, nice azılıları bir kenara bırakarak, bunları af dışı ilan etmesi cidden mânidardır ve cereyan eden bütün İslâm aleyhtarı faaliyetlerde bunların katkı ve paylarının büyüklüğüne, bunların bir kısım kirli mücadelelere yer verdiklerine mukni bir delil olmaktadır.

5. Tahaddi: Edebî Meydan Okuma

239. Araplar edebiyat üstadları olmaları hasebiyle Hz. Muhammed'e onlarla bu sahada mücadele etmek gerekiyordu, ta ki onları nübüvvetinin doğruluğuna ve kendisinin gerçek bir peygamber olduğuna ikna etsin ve böylece yeni dine onların ihtidasını sağlasın.

Gerçekten de Aleyhissalâtu Vesselâm, silahlı savaştan önce, onları edebî savaşa davet etti. Birçok kereler onlara meydan okudu. Klasik kitaplarımızda bu meydan okumaya tahaddi denir.[270] Bu sadedde ilki olması gereken Mekkî bir âyet şudur:

أَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ بَلْ لاَ يُؤْمِنُونَ، فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ "*Yahud onu* (Kur'ân'ı) *kendisi mi uydurup söyledi diyorlar? Hayır onlar iman etmezler. Öyleyse onlar da, eğer doğru söyleyenlerse, onun gibi* (velev uydurma) *bir söz getirsinler.*" (Tûr, 52/33-34)

Sonra Kur'ân, onları söz kullanma sahasındaki büyük maharetlerine

[269] Taberi 3, 135, İbn Hişâm s. 867.
[270] Bakillani, İ'cazu'l-Kur'ân 2, 147.

rağmen Kur'ân'a bir benzer getirme sadedindeki kabiliyetsizliklerini beyan eder:

قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ لاَ يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا "*De ki Andolsun ins ü cân, şu Kur'ân'ın benzerini* (meydana) *getirmeleri için biraraya toplansa, birbirlerine yardımcı da olsalar, yine onun benzerini getiremezler.*" (İsrâ, 17/88)

Müşrikler bir benzerini getiremedikleri halde, "O uydurmadır" diyerek değerini düşürmeye devam etmeleri sebebiyle, Kur'ân onları "benzeri bir uydurmayı" tamamı için değil, on kadar sûre için yapmaya davet etmiştir.[271]

Onlar bunu da yapamadılar. En sonunda "bir tek sûre" nin benzerini yapmaya çağrıldılar: Eğer güçleri varsa İhlas gibi, Kevser gibi, Asr gibi tek satırlık bir sûrenin bir benzerini yapmaya çağrıldılar.[272]

Bütün gayretler boşa. Müseylime gibi edib birisi bile, bütün gayretlerine rağmen kendi adamlarını bile tatmin edecek bir şey ortaya çıkaramadı.[273]

Bunun üzerine Kur'ân, son bir kere daha bütün imkân ve istikballerini mevzubahis ederek onlara meydan okur:

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ، فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ "*Eğer kulumuz* (Muhammed)*in üzerine parça parça indirdiğimizden şüphe ediyorsanız, haydi, onun benzerinden siz de bir sûre getirin. Allah'tan başka şâhidlerinizi de çağırın, eğer iddianızda doğru insanlar iseniz, fakat bunu yapamazsınız –ki hiçbir zaman yapamayacaksınız da– artık sakının o ateşten ki yakıtı insanlar ve taştır. O ateş kâfirler için hazırlanmıştır.*" (Bakara, 2/23-24)

240. Bu davete müsbet bir cevap mutlak bir zaruretti onlar için. Çünkü şerefleri, hayatları ve gelecekleri hep mevzubahis edilmişti.

271 Bkz. Hûd, 11/13
272 Bkz. Yûnus, 10/38
273 Bu hususta derli toplu bilgi için Osman Keskioğlu'nun "Kur'ân Tarihi" nam eseri görülebilir s. 116-131.

Bazı teşebbüslerde bulunmadılar da değil. Ancak başarısızlıkla sonlandılar.[274]

Bütün alimler, Kur'ân-ı Kerîm'in edebi değeri hususunda icmâ ederler. O, Hz. Muhammed için ebedi bir mûcize teşkil etmektedir.[275] İbn Haldun "Kur'ân'ın ilâhî oluşunun en büyük delili metninin mûcizevî (yani bir benzerinin insanlar tarafından getirilmesinin imkânsız oluşu) vasfıdır" der.[276] Kadı Iyaz'a göre, Kur'ân'ın olağanüstü ve mücadelesûz yönlerinden biri harikulade bir terkib şekline ve Araplarınkine hiç benzemeyen alışılmadık bir ûslubtaki ifade tarzına sahip olmasıdır.[277] Bakillan'in kaydına göre, Ebu'l-Hasen el-Eş'ari, "Kur'ân-ı Kerîm'in en küçük bir Sûresine –mesela Kevser Sûresine– veya aynı büyüklükteki âyetlerine bile bir benzer getirmek imkânsızdır" demiştir. Mutezile de "Her sûrenin kendi içinde bir bütün olarak mûcize olduğunu" söylemiştir.[278]

241. Hiç kimse Kur'ân tarz ve şeklinde bir şeyler yazmaya muvaffak olamamıştır. Halbuki dostları takliten eserlerini güzelleştirmek, düşmanları da muaraza edip, onun davasını çürütmek için buna çok muhtaçtılar.[279] Dost ve düşman bütün insanların bu meseledeki aczi, akılları hayrette bırakmış, Kur'ân karşısında saygıyla eğilmeye sevketmiştir. Kadı Iyaz, kâfir kaldığı halde Kur'ân'ın edebi güzelliği karşısında secde eden Araplardan örnekler verir: "Bir bedevi, bir Müslümanın:

فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ "*Şimdi Sen, ne ile emrolunuyor isen onu apaçık bildir, müşriklerden yüz çevir*" (Hicr, 15/94) âyetinin tilâvetini işitince secde etti. "Müslüman mı oldun?" diye sorulunca:

"Hayır! Ben bunun belağatına secde ettim!" dedi.[280]

Bir diğer putperest bedevi de:

فَلَمَّا اسْتَيْئَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا "*Vaktaki artık ondan ümitlerini kestiler, fısılda-*

---

[274] Bakillani, a.g.e., 1, 151.
[275] a.e., 1, 9, 51.
[276] İbn Haldun, a.g.e., 3, 950.
[277] Şifa, s. 264.
[278] Bakıllani, a.g.e., 2, 153.
[279] Bediüzzaman, Sözler, s. 369.
[280] Bediüzzaman, Sözler, s. 369.

şarak bir yana çekildiler" (Yûsuf, 12/80) âyetinin tilâvetini işitince: "Ben şehâdet ederim ki bir mahluk böyle bir söz terkip edemez" der.[281]

6. Kur'ân Tilaveti

224. Bu kısımda, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından, risaletinin doğruluğu hususunda halkı ikna vasıtası olarak yer verilen Kur'ân tilâvetinin kullanılışını göstereceğiz. Ancak, Resûlullah'ın o husustaki ısrarının iyi anlaşılabilmesi için, önce, tilâvetin o devirdeki Araplar üzerinde hasıl ettiği tesirini göstermemiz gerekmektedir.

1. Tilâvetin tesiri: Klasik kaynaklarımızda, Kur'ân'ın herkesin ilgisini çeken edebi güzelliğinin cazibesine kapılmaya, Arapların istemeyerek de olsa kendilerini terkediverdiklerini bize gösteren rivâyetler gerçekten çoktur. Bunlardan birini Hz. Âişe (radıyallahu anhâ) anlatıyor: "Babam Ebû Bekir, evinde ibadet etmek ve Kur'ân okumak üzere hususi bir oda tanzim etmişti. Müşriklerin kadınları ve çocukları, sesini işitince, dinlemek için odanın önünde duruyorlardı. Mekkeliler, hasıl olan tesirden endişe ederek, Ebû Bekir'i yüksek sesle tilâvetten yasaklamak istediler."[282]

Dahası, bizzat lider durumundaki kimseler, tilâvetteki câzibeye mukavemet edemeyerek, Hz. Peygamber namaz kılarken, kulaklarını gizlice ona doğru uzatıyorlardı. Eğer dinleme esnasında başkaları tarafından görüldüklerinin farkına varırlarsa, onların ayıplamalarından korkarak oradan uzaklaşıyorlardı.[283]

Bir gece, Ebû Süfyan İbn Harb, Ebû Cehil İbn Hişam ve Ahnas İbn Şurayk, evlerini terkederek Resûlullah'ı, evinde ibadet ederken dinlemeye gittiler. Her biri bir yer bulmuş, orada onu dinliyordu. Hiçbiri, bir başkasının da orada bulunduğunu bilmiyordu. Böylece, onlar şafak vaktine kadar dinlediler. Aleyhissalâtu Vesselâm tilâveti bırakınca evlerine yöneldiler. Ancak yolda karşılaşmışlardı. Her birisi, kendi kendilerini kınayarak, "Bir daha böyle yanlış iş yapmayalım, eğer zayıflar bizi böyle görürlerse,

---

[281] Kadı Iyaz, a.g.e., s. 262. Bu çeşit başka şehadetler için Bak. Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 132; İbn Hişam s. 190, 257, 297.
[282] Buhârî, Salat 86.
[283] İbn Hişam, s. 206.

bizden şüpheye düşerler" dediler. Ancak, tilâvet öyle bir kuvvetle cezbediyordu ki, onlar iki gece daha aynı şekilde davranmaktan kendilerini alamadılar.[284]

243. Hz. Ömer (radıyallahu anh) da benzer bir hadise anlatıyor: "Cahiliye devrinde ben ayyaş bir kimse idim. Bizim toplanıp içki içtiğimiz bir yerimiz vardı. Bir gün, orada kimseyi bulamayınca, etrafında yedi kere dönerek tavaf yapmak üzere Kâbe'ye gittim. Yanında Hz. Peygamberin namaz kılmakta olduğunu gördüm. Kendi kendime: 'Şunun ne söylediğini bir dinleyeyim' diyerek gizlice yaklaştım... Kur'ân'ı işitince kalbim yumuşadı. Kendimi tutamayıp ağladım, İslâm orada içime girdi. Resûlullah ibadetini bitirinceye kadar yerimde bekledim."[285]

Bu rivâyetin sıdkına ve sıhhatine, Hz. Ömer'in Tâhâ Sûresinin tilâvetiyle İslâm'a kesin girme hikayesi şehâdet eder.[286] Demek ki, önceki dinlemeler onu yumuşatıp, ruhunda gerekli birikimi sağlayarak zemini hazırlamış, Tâhâ'nın tilâveti, geri kalan mukavemet noktalarını da eriterek Ömer'i İslâm'a teslim almıştır.

2. İkna için Kur'ân tilâveti: Yukarıda belirttiğimiz Kur'ân tilâvetinin cezbedici tesiri sebebiyle, Hz. Peygamberin tebliğde takip ettiği bir düsturu "Önce Kur'ân okumak, sonra okunanı açıklamak, en sonunda da dinleyeni İslâm'a davet etmek"ti. Bu prensip Mekke'de uygulanmıştı, tıpkı Medine'de uygulandığı gibi. Birkaç misal kaydedeceğiz:

"Utbe İbn Ebî Rebi'a, kendilerince pek cazib bir kısım teklifler mukabilinde, Hz. Peygamberin sükûtunu satın almak üzere, Mekkelilerin bir temsilcisi olarak Aleyhissalâtu Vesselâm'a gelince, Resûlullah, herifin tekliflerini, temennilerini sonuna kadar dinler. Cevap olarak, Kur'ân'dan bir pasaj[287] okumakla yetinir. Sonra adama:

"Ey Utbe! Benim okuduğumu işittin. Şimdi sen onu kabul veya reddetmede serbestsin!" buyurur. Utbe adamlarının yanına gelir şunları söyler:

---

[284] İbn hişm, s. 208.
[285] İbn Hişam, s. 232.
[286] İbn Sa'd III/1, 192.
[287] Bu pasaj, Fussilet Sûresi, 1-13. âyetleridir.

"Allah'a yemin olsun, ben ondan öyle bir söz işittim ki, benzerini daha önce hiç işitmedim. Vallahi, yeminle söylüyorum. O ne şiir, ne sihir, ne de kehânettir. Ey Kureyşliler! Beni dinleyin ve bana itaat edin! Onu yaptığında serbest bırakın ve onu hiç rahatsız etmeyin. Vallahi, şu dinlediğim şey yüzünden büyük bir hadise meydana gelecek!"

Mekkeliler:

"Allah'a, yemin olsun, O seni sözleriyle büyülemiş!" derler.[288]

244. Şu halde, Kureyş için, en iyi mücadele vasıtası, Hz. Peygamberi dinlemekten halkı menetmek, engellemekti. Bu istikamette organize oldular. Mekke'ye hariçten gelen her bir şahsı teker teker görüp Hz. Peygambere karşı uyarıyorlardı. Bilhassa hac mevsiminde, tek kişiyi gözden kaçırmamak için, şehrin giriş kapılarını tutuyorlardı.

Bir defasında hürmet edilen, şair ve zeki bir adam Tufeyl İbn Amr ed-Devsi, Mekke'ye gelmişti: Mekkeliler onu hemen bulup uyardılar. "Ey Tufeyl! Sen şehrimize geldin. Aramızda yaşayan, bize hasım şu adam var ya, o bizi parçaladı ve çok sıkıntılara soktu. Onun sözleri sihir gibidir, kişiyle babasının, oğlunun ve hanımının arasını açar. Biz hem sizin ve hem buraya gelen adamlarınız için korkuyoruz. Onunla konuşmaktan ve ondan herhangi bir şey işitmekten sakının!"

Tufeyl'in hikâyesinin devamını kendisinden takip edelim: "Mekkeliler, Muhammed hususunda beni uyarmayı hiç terketmediler. Ben de onunla hiç konuşmamaya ve ondan hiçbir şey işitmemeye kesin karar verdim. Ancak, Kâbe'ye doğru yönelince korkunun tesiriyle kulaklarımı pamukla tıkadım. Kâbe'ye varınca ne göreyim, Resûlullah yanında ibadet ediyordu. Bütün ihtiyat ve tedbirlerime rağmen Allah ondan bir kaç cümle işitmemi nasip etti. Çok hoşuma gitmişti, kendi kendime: 'Allah canımı almasın, şu yaptığıma bak! Vallahi ben akıllı ve üstelik şair bir insanım, iyiyi kötüyü ayırdedecek birisiyim, niye korkuyorum? Eğer söylediği güzel bir şeyse kabul ederim, kötü bir şeyse terkederim' dedim ve sonuna kadar dinledim. Evine dönünce peşini takip ettim, onunla birlikte evine girdim ve:

"Ey Muhammed! Kavmin, hakkında çok şey söyledi. Öyle ki, 'Seni

[288] İbn Hişam, s. 189-190.

dinlememek için kulaklarıma pamuk tıkamak zorunda kaldım... Hele dâvanı bana bir anlat!' dedim. Bunun üzerine İslâm'ı açıkladı ve Kur'ân okudu. Vallahi, bu kadar güzel söz hiç dinlememiştim... Derhal İslâm'ı kabul ettim."[289]

245. Resûlullah, putperestlere Kur'ân'ı işittirmek için ısrar ediyordu. Bu işi bazan bizzat, bazan bir başkası vasıtasıyla gerçekleştiriyordu. Kritik anlarda, tilâvetin inkıtaya uğramaması için, Kâbe'ye gönüllüler gönderiyordu. Bir defasında, gönüllü, çok küçük olan İbn Abbas'tı.[290] Müslümanların boykot edildiği süre içerisinde bile, şahsen Kâbe'ye gidip, yeni vahiyleri okuyordu.[291]

Kur'ân'ı işittirmek maksadıyla, mescidin ibadet dışında başka hizmetlerde de kullanıldığını görmekteyiz: Hapishane, hastane, siyasi heyetlerin kabul yeri, ağırlama yeri, bayram şenliklerinin yapıldığı yer, vs.[292] Oraya gelen insanlar, başkaca dini ve içtimai tezahürlere şahid oldukları gibi, Kur'ân tilâvetini de dinliyorlardı.[293]

Keza, Resûlullah resmi sorumluluk yüklediği kimselere de aynı şekilde hareket etmelerini emrediyordu. Mesela, Medine'de İslâm'ı yaymak için gönderdiği ilk muallim Mus'ab İbn Umeyr'e "Medinelilere Kur'ân'ı tilâvet etme, İslâm'ı öğretme ve onları İslâm'a sokma emrini verdi." Mus'ab, ***Kâri'u'l-Medine*** yani Medine'nin tilâvetçisi lakabını almıştı.[294] Bu lakab bile, onun oradaki öncelikli vazifesinin Kur'ân tilâveti olduğunu gösterir. Şu müteakip hadise, hem Mus'ab'ın Medine'deki faaliyetlerinin tarzı ve hem de Kur'ân tilâvetinin çarpıcı tesiri hususunda bir fikir vermektedir.

Mus'ab, birgün, Medineli ev sahibi Es'ad İbn Zürare ile, Es'ad'ın Sa'd isminde bir akrabasının evinde beraberdiler. Sa'd, Mus'ab'ın faaliyetlerinden memnun kalmayarak Es'ad'a gelir ve pek öfkeli bir halde: "Şu herifi sessizce buradan uzaklaştır, yoksa ikinizi de gebertirim. Akrabalığımızın hatırını güttüm, değilse kelleni uçuracaktım" der. Es'ad:

---

[289] İbn Hişam, s. 257.
[290] Taberî, 2, 419.
[291] a.e., 2, 423.
[292] Bak. Nu. 90.
[293] Buhârî Salât, 76; İbn Hişam, s. 1000.
[294] İbn Hişam, s. 296.

"Her hal ü kârda biz buradan gideceğiz, ama, onu birazcık dinlesen ne kaybedersin?" cevabında bulunur. Sa'd teklifi makul bularak Mus'ab'a:

"Konuş! seni dinliyorum, " der. Mus'ab İnşirah Sûresini tilâvet eder. Sa'd, dinlediklerini çok güzel bulur" oturup:

"Hele bir daha oku!" der. Mus'ab talebe uyar ve Sa'd dinlediği şeyden pek büyük bir haz duyarak, orada Müslüman olur. Sonra, evine döner ve kavminin adamlarını toplayıp onlara:

"Ben sizin neyinizim?" diye sorar.

"Sen mümtaz, muhterem ve güvenilir bir insansın ve sen bizim liderimizsin!" derler. Bunun üzerine Sa'd:

"Ben Müslüman oldum. Eğer o hak olmasaydı, asla benimsemezdim. Bu dini benimsemeyenlerle münasebetlerimi keseceğim!" der. Bu davet üzerine kabilesinin bütün adamları aynı günde İslâm'a girerler.[295]

3. Takviye için tilâvet: Kur'ân tilâveti sadece müşrik Arapların ihtidasını sağlama vasıtası değildir. O, aynı zamanda mü'min kişinin imanını güçlendirmeye de yaramıştır. İnsan değişen bir varlık olması hasebiyle, daima manevi gıdalarla beslenmeye muhtaçtır. Bu sebeple Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), Kur'ân tilâvetinin dokunaklı tesirinin kullanılışını ebedileştirmek istemiştir. Öyleyse bir mü'minin Kur'ân'ı okuyarak imanını takviye etmesi gerekir. Zaten Kur'ân-ı Kerîm'in bir âyeti[296] Kur'ân okumakla mü'minin imanının kat kat artacağını ifade etmiştir.

246. Hz. Peygamber de buna şöyle teşvikte bulunur: "Kur'ân'ı okuyun, çünkü o, kıyamet günü okuyucusunun lehinde şefaatte bulunacaktır."[297] "Namazda üç âyetin tilâveti, sizin için üç hâmile deveden daha hayırlıdır."[298]

Bu kıymeti gösterebilmek için, Resûlullah, Kur'ân'ı okuyanla okumayan arasında teşbihli bir kıyas yapar: "Kur'ân'ı okuyan bir mü'minin misali, portakal gibidir, kokusu da, tadı da hoştur. Kur'ân'ı okumayan mü'minin de misali hurmadır, kokusu yoktur, ama tadı güzeldir. Kur'ân'ı

[295] Taberî, 2, 444; İbn Hişam s. 297.
[296] Bkz. Enfal, 8/2.
[297] Müslim, Müsafirin 252.
[298] a.e., Müsafirin 250.

okuyan münafığın misali de reyhan gibidir. Kokusu nâfiz, tadı da acıdır. Kur'ân'ı okumayan kâfirin misali ebû cehil karpuzu gibidir, kokusu olmadığı gibi, tadı da nâhoştur."[299] Bahsi şöyle tamamlar: "Kur'ân'ı okumayan bizden değildir."[300]

Kur'ân'ın dinlenmesi de okunması kadar ehemmiyetlidir. Aleyhissalâtu Vesselâm bu hususta da şahsî örnek vermiştir: Ashâbından bazısına: "Bana Kur'ân'ı oku... Çünkü ben onu, benden başkasından dinlemeyi seviyorum" demiştir.[301]

Resûlullah, Kur'ân tilâveti için bir kısım fırsatları müesseseleştirdi. Bilhassa Ramazan ayını. Hayatı boyunca, her yıl Ramazan ayında, Mescidde, mü'minlere, o güne kadar vahyedilen bütün âyetleri baştan sona bir kere okuyordu.[302] Kur'ân dahi, tilâvet sırasında susup, okunanları dinlemeyi emreder.[303]

247. Bu kaydedilenler, "Kur'ân anlaşılmak içindir, anlamadan okumaktansa mealini okumak daha iyidir" gibi iddiaların ne kadar yersiz olduğunu gösterir.

4. Ses ve güzel okuma: Kur'ân-ı Kerîm'i müessir ve en güzel şekilde okumak gerekmektedir. Burada dinî uyanış sağlamak maksadıyla, insan sesinin değerlendirilmesi mevzubahistir. Sesin, insan üzerinde her zaman ve her mekânda müessir bir gücü var. "Ses, delillendirmeye öyle bir hayat, bir mevcudiyet kazandırmaktadır ki, bu, matbu metinde yoktur. Ses, delili fevkalade güçlendirmektedir."[304] Öyleyse onu güçlendirmek ve bu gayede ondan istifade etmek gerekir. Nitekim, daha önce de kaydettiğimiz üzere, Resûlullah, "Her Peygamberin güzel bir ses ve güzel bir yüzle mücehhez olarak gönderildiğini" belirtmiştir.[305] Nitekim Hz. Ali (radıyallahu anh), Resûlullah'ın şemailini tasvir ederken, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın

---

[299] Müslim, Müsafirin 243 (Ütrücce ağaç kavunu demek ise de, bu meyve pek bilinmediği için portakal diye çevirdik).
[300] Buhârî, Tevhid, 44. 3; Beyhaki 2, 54.
[301] Müslim, Müsafirin 247-279.
[302] İbn Sa'd II/2, 3.
[303] Bkz. A'raf, 7/ 204.
[304] Domenach, La Propagande, p. 46.
[305] İbn Sa'd I/2, 98.

bu iki yöndeki güzelliğini ısrarla dile getirir[306] ve sözlerini şöyle bir netice ile noktalar: "Kim onu görürse, ne ondan önce, ne de ondan sonra, bu kadar sevimli hoş bir sese sahip bir başkasını görmediğine hükmeder.[307]

Resûlullah'ın Kur'ân'ı en güzel bir tarzda okuduğu, dinleyenler ezberleyebilsinler diye[308] ağır ağır telaffuz ettiği belirtilmiştir.[309]

Ayrıca mü'minlere: زَيِّنُوا الْقُرْاٰنَ بِاَصْوَاتِكُمْ buyurarak Kur'ân'ı sesleriyle tezyin etmelerini emrederdi.[310]

248. Namazın cemaatle kılınması halinde, ilimce geri de olsa güzel sesli olan namazı kıldıracaktır.[311]

Yedinci Kısım

EVLENME VE TEBLİĞ

249. Tarih boyunca evlilik müessesesinin temel hizmetlerinden birinin, aralarında hiçbir bağ bulunmayan iki hanedanı veya iki aileyi birleştirmek olduğu bilinmektedir. Hatta üst seviyelerdeki evlenmelerle devletler arası yaklaşmalar, dostluklar bile kurulmuştur.[312] Siyasiler "istikbale angaje olan bir fiil"[313] olan bu müessesede; biri galip, diğeri mağlup iki hasım cebheyi birleştirip kaynaştırmada istifade etmişlerdir. Aynı duruma Araplarda da rastlanır. Çoğunluk itibariyle tek kadınla evlenmek esas olan Arap kabilelerinde, kabile reislerinin hanım sayısı çoktu. Bu hal, "bazan siyasi bir maksadla, itibarlı bir aile ile birleşmek için, pek nadir de olsa bazan da bir kadına himaye vermek için" meydana geliyordu.[314]

Hz. Peygamber de bu beşerî müesseseden, dâvasında başarıya ulaş-

306 Taberî, 3, 203.
307 Taberî 3, 203.
308 İbn Sa'd, I/2, 97.
309 Kırâa-tu'l-Ku'ân 1.
310 Buhârî, Tevhid 52, Beyhaki 2, 53; Ebû Dâvûd, Vitr 20 .
311 Müslim, Mesacid 289 .
312 Mendras, a.g.e., p.165-166
313 Berque, Normes et Valeurs dans L' Islâm Contemporain, P. 139
314 Goeze, L' Encyclopédie, 1, 381

tıran vasıtalardan biri olarak, geniş çapta istifade etmiştir. Burada, sadece kendi evliliklerini değil, ister dost, ister akraba yakınlarının evliliklerini de kastediyoruz.

Resûlullah Aleyhisselatu Vesselam, "evlilik"ten bir terbiyeci alarak, terbiyevi maksadlarla; siyasetçi olarak, siyasi gayelerle, reformcu olarak, bir kısım ıslahi düşüncelerle, aile reisi olarak ailevi endişelerle vs. istifade etmiştir.

Ancak hepsi tek bir hedefte birleşir: Davasının galebesi.

1. Evliliğin Siyasi Yönü

250. Çağdaş müellifler, gerek Resûlullah'ın kendi evliliklerindeki ve gerekse katkısıyla yakınları için gerçekleştirdiği evliliklerdeki siyasi maksada ayrı bir dikkat çekmede müttefiktirler.[315]

Nitekim Aleyhisselatu Vesselam, kendisi yirmibeş yaşında olmasına rağmen kırk yaşındaki Hz. Hatice ile evlenmiştir: Kadın duldu ve iki de çocuğu vardı. O ölünceye kadar tek evli kaldı. Hz. Hatice'nin (radıyallahu anhâ) vefatından sonra, Habeşistan'a Hicret eden kadınlardan biri olan Sevde ile, çocuklarına nezaret etmesi için evlendi.[316] Bunda ailevî endişe birinci plandadır.

Çok kadınla evlilik, Medine'ye Hicretten sonra başlar, yani siyasi ve askeri faaliyetlerin başlamasından, hatta ahkâmla ilgili teşriatın ele alınmış olmasından sonra. Bu evliliklerden bir kısmı, savaşların akabinde, mağlup taraftan itibarlı bir kadınla gerçekleşmiştir. Elde edilen netice, bu evliliklerdeki siyasi maksadı açık bir şekilde ortaya koyar: Mesela Cüveyra (veya Cüveyriye) (radıyallahu anhâ) ile olan evlenmeyi ele alalım: Bu kadın, Benî Müstalik kabilesinin reisinin kızı idi. Resûlullah'ın onunla evlenmesi, yüz kadar esirin parasız azad edilmesini sağladı. Böylece o mağlup kabile kazanılmış oldu. Müslüman askerler onları: "Resûlullah'ın hısımlarını esir tutmamız doğru değildir" diyerek azad etmişlerdi.[317]

---

[315] Watt, Mahomet p. 116; Mahomet â Medine, p. 349-351; Massé, L' Islâm, p. 34; Demombynes, Mahomet 175, 223.

[316] İbn Sa'd VIII, 36-37 .

[317] İbn Hişam, s. 762.

Hayberli Yahudilerin reisi Kinane'nin kızı olan Hz. Safiyye (radıyallahu anhâ) ile olan evlilik de aynı şekilde Hayber'in fethinin akabinde vukua geldi.

Resûlullah, onu önce Dıhye'ye vermişti. Fakat Aleyhissalâtu Vesselâm, Safiyye'nin kabile reisinin kızı olduğu, kendisinden başkasına uygun olmayacağı hususunda ikaz edilince, onu kendisi zevce edindi ve bu, Müslümanlarla Yahudilerin barışmasını sağladı.[318]

251. Hz. Meymune ile olan evlilik Umretu'l-Kaza'nın[319] akabinde vukua geldi. Bu evliliğin ehemmiyetini kavramak için, Meymune'nin, muhtelif kabilelerin önde gelen şahsiyetleriyle evli sekiz kızkardeşinin daha olduğunu bilmemiz gerekir. Hz. Peygamber, bu vesile ile vereceği düğün yemeğine Mekkelileri davet etmiştir. Maksadı Hudeybiye anlaşması ile sağlanan sulh havasını daha da güçlendirmek, aradaki buzları daha da eritmekti. Ancak Mekkeliler, icabetten imtina ederler.[320]

Ümmü Habibe ile olan evliliğin de siyasi yönü ağırlıklıdır. Çünkü o, Mekke'nin lideri durumunda olan Ebû Süfyan'ın kızıdır. Mültecilerden biri olarak, Habeşistan'da bulunuyordu. Aleyhissalâtu Vesselâm, Ümmü Habibe'yi kendisine nikâhlaması için, elçi olarak Amr İbn Ümeyye ed-Damri'yi Necaşi'ye gönderdi.[321] Bu nikâh, Ebû Süfyan'ın Resûlullah'a karşı aşırı düşmanlık hislerini hafifletmiş olmalıdır. Nitekim, adamları tarafından bozulmuş olan sulh anlaşmasını yenilemek üzere, Ebû Süfyan'ın bizzat Medine'ye kadar geldiğini görmekteyiz.[322]

Zeyneb Bintu Huzeyme (radıyallahu anhâ) ile olan evlilik dahi, büyük bir siyasi rol oynamış olmalıdır. Kadın, Amr İbn Sa'sa'a kabilesindendi. Bu kabileye mensup kimseler, Resûlullah'ın gönderdiği bir grup muallime tuzak kurarak kılınçtan geçirmişlerdi.[323] Bu katliamdan paçayı kurtaran bir Müslüman, arkadaşlarının intikamını almak üzere bu kabileden iki kişiyi öldürmüştü. Resûlullah, kocasını Bedir'de kaybeden Zeyneb'le evle-

318 Müslim, Nikah 84, İbn Sa'd II/1, 78.
319 Umretu'l-Kaza, Hudeybiye Sulhünü takip eden senede yapılan umredir.
320 İbn Hişam, s. 828; İbn Sa'd II/1, 88; Vakıdi 2, 738.
321 İbn Hişam, s. 147.
322 Vakıdi, 3, 791.
323 Buhârî, Cihad 9; İbn Sa'd II/1, 38.

nerek, Arabistan'ın büyük bir kabilesiyle araya giren menfi gelişmelere bir noktada fren vurmuş oluyordu.[324]

252. Resûlullah'ın Ümmü Seleme ile evlenmesi, İslâm'a olan samimi bağlılığına bir mükâfat olduğu gibi aynı zamanda, İslâm'ın müstakbel fatihi Halid İbn Velid'in İslâm'a girmesini de kolaylaştırmış olmalı; çünkü, kadın onun yakın akrabalarından biriydi. Ümmü Seleme kocasını Uhud'da kaybedince, ilerlemiş yaşına ve çok sayıda çocuğuna rağmen, Aleyhisselatı Vesselam, onu zevce olarak nikâhladı."[325]

Söz gelmişken, bazı nikâhların beşerî bir yönünün de olduğunu belirtelim. Bundan dolayı olacak Ashâbı ona: "Dulların hamisi" lakabını vermiştir.[326]

Hz. Âişe ve Hz. Hafsa ile olan evlilik keza, Hz. Peygamberi Mekke'nin iki büyük ailesi, iki mühim dostu ile birleştirmiştir: Ebû Bekir ve Ömer. Daha önce de temas ettiğimiz üzere Hz. Peygamber, kurduğu evlenmeler ağı sayesinde en samimi arkadaşlarla olan bağlarını iyice güçlendirmiş ve kopmaz bir bütün haline getirmiştir.[327]

253. Siyasi bir maksadla Hz. Peygamberin teşvik ve organize ettiği evlenmelere iki mukni örnek vereceğiz:

1. Resûlullah, Abdurrahman İbn Avf'ı, Dûmetu'l-Cendel'e Kelb kabilesi'ne gönderirken şu talimatı verdi: "Onları İslâm'a davet et. Kabul ederlerse reislerinin kızı ile evlen!" Abdurrahman (radıyallahu anh), onların İslâm'a girme işinde muvaffak olur ve öngörüldüğü üzere evlilik yapar.[328]

2. Aleyhissalâtu Vesselâm, Hz. Ebû Bekir'in kız kardeşi Ümmü Ferva'yı, Beni Kinde'nin reisi Es'ad İbn Kays el-Kindî'ye nikâhlar, Es'ad'ın ehemmiyeti hususunda Taberî şu bilgileri verir: Es'ad Yemen'de büyük bir otorite sahibi idi. Çünkü, Beni Kinde, memleketin bu kısmındaki kabileler arasında en kuvvetli olanı idi ve Es'ad da Kindelilerin reisi idi; Medine'ye gelmiş ve Müslüman olmuştu. Kendisini taltifen Resûlullah: "Eğer evlen-

---

[324] İbn Sa'd VIII, 82.

[325] İbn Sa'd VIII, 63-64 .

[326] Buhârî, Istiska 3.

[327] Bak. Nu. 252-253.

[328] İbn Sa'd II/1, 64 .

memiş bir kızım veya kız kardeşim olsaydı, onu sana verecektim" dedi ve sonra Hz. Ebû Bekir'in kız kardeşiyle nikâhladı."[329]

2. Evliliğin Talim ve Tebliğle İlgili Yönü

254. Hz. Peygamberin hayatında cereyan eden hemen her evliliğin, risaletin tebliğ ve talimini ilgilendiren bir yönü vardı. Hayatın her kesitinde, her meselesinde en güzel örneği veren Hz. Peygamberin çok farklı kadınlar tarafından görülmesi, işitilmesi ve teyid edilmesi gerekliydi. Bu farklılıklar da yaşta, karakterde, bilgide, zevkte, dindarlıkta, fıtri temayüllerde vs. olmalıydı. Bu hal sayesinde Hz. Peygamber hakkında daha bütün, daha eksiksiz bir görünüm tesbit edilebilirdi. Kendisi, Müslümanın sadece içtimai hayatında mutlak bir örnek değil, ailevi hayatında da, kadın dahil her çeşit yabancıya kapalı olan karı-koca hususiyetinin hakim olduğu dahili hayatında da örnek olması sebebiyle, bu hayatın dahi bilinmesi gerekiyordu.

Şu halde Hz. Peygamberin iç hayatının daha zengin bir muhtevada zabtı için birçok kadınla evlenmesi gerekiyordu. Nitekim çok sayıda hadis onlar tarafından bize intikal ettirildi. Kadınların yerine getirdikleri bu hizmet sebebiyledir ki Hz. Peygamber, onları bu dünyadan kendisine sevdirilen üç şeyden biri olarak beyan etmişti.[330] Şarih Sindî, şu açıklamayı sunar: "Kadınlar ona sevdirilmiştir; çünkü onlar, dinin, erkekler tarafından müttali olunamayacak ve utandıkları için de sorulamayacak meselelerini öğrenip öğretmekte idiler."[331]

Evlenmelerdeki bu talimî gaye, bilhassa Hz. Âişe bahsinde pek açıktır: Muhammed Hamidullah der ki: "Onun evlendiği sırada İslâm'ın ufukları çok karanlıktı ve Resûlullah cemaatinin geleceğiyle, her zamankinden fazla ilgileniyordu. Cins-i latif nezdinde İslâm kanunlarını açıklayacak zeki ve şevkli bir kadına ihtiyacı vardı. Hz. Âişe bütün bu vasıfları haizdi. Çok genç olsa da Hz. Peygamberin takdirini kazanmıştı. Üstelik,

---

[329] Taberî, 3, 316 .
[330] Nesai İşretü'n-Visâ, 1
[331] Sindi, Haşiye 7, 61

yaşça düşük olması sebebiyle, kocası Hz. Peygamberin dileyeceği her tesiri kabul edebilecek durumdaydı. Kısacası, Hz. Muhammed'in bütün beklentileri Hz. Âişe'de fazlasıyla gerçekleşti. O, İslâm'ın en büyük fıkıhçılarından biri bilinir, ayrıca, onun çok incelmiş bir edebiyat zevki vardı. Dokuz yıl esnasında Hz. Peygamberin en çok içli-dışlı olduğu kimse oldu ve Hz. Muhammed'in hayatı üzerine çok sayıda rivâyet onun sayesinde bize ulaştı."[332]

3. Reform Maksadıyla Evlilik

255. Hz. Peygamberin Zeyneb'le evlenmesinden daha önce, bir başka vesileyle bahsettik. Bu evlenme, daha ziyade ictimai ve hatta hukuki bir reform maksadıyla yapılmıştı. Burada tekrar etmeyeceğiz.[333]

Sekizinci Kısım

HZ. PEYGAMBER VE İSTİŞARE

256. Hz. Peygamberin düsturlarından biri, insanlarla, kendilerini ilgilendiren işlerde istişâre etmekti. Bazı vak'aları örnek vererek göstereceğiz ki, Ashâbın reyini almadan, hemen hemen hiçbir karara varmazdı. Keza, Ashâbının fikrine uyarak, birçok şahsî kararlarından da rücu etmiştir.

Böyle davranıyordu, çünkü istişâre etmeyi iki ayrı âyetiyle Kur'ân emrediyordu:

وَشَاوِرْهُمْ فِى الْأَمْرِ "(Bundan böyle her bir iş için) onlarla istişâre yap." (Âl-i İmrân, 3/159)

Diğer âyette, Kur'ân-ı Kerîm, istişâreyi dinin ana esaslarıyla yan yana zikreder: Allah'a iman ve namazların kılınması:

وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ "*Rablerinin çağrısına cevap verenler, namazlarını kılanlar için daha iyi ve daha süreklidir. Onların işleri aralarında danışma iledir...*" (Şurâ, 42/38)[334]

---

[332] Hamidullah, prophète 2, 452.

[333] Bak. Nu. 61.

[334] Şuarâ, 26/38. Blachère: "Bu âyet, bilahere temsilî veya parlamenter sistemin meşrulaştırılma-

Kur'ân'ın şûrâya verdiği önemin sebebi açıktır. Bir yandan, amme işlerinin doğru yürümesi için gerekli olan bütün bilgi ve tecrübeleri bir kişinin nefsinde cemetmesi mümkün değildir. Bu sebeple tarihin kaydettiği büyük şahsiyetler daima etraflarında çok sayıda müşavirler bulundurdular. Mesela "Büyük İskender'in etrafında İranlı, Yunanlı, Hintli ve diğer birçok milletlerden hakimler bulunduğu ve onun onları sık sık toplayıp onlarla istişâre etmeyi adet edindiği, onların fikirlerini almadan hiçbir işe karar vermediği" nakledilir.[335]

Diğer taraftan, istişâre sonucu alınan karar, fikrî katkısı olan herkesi sorumlu kılar. Fikri alınanların, kendilerini sorumlu hissederek hileye kaçmayıp ellerinden geleni yapacakları için, alınan kararın müsbet neticesi daha garantilidir. Mes'uliyet duygusu, ferdi şahsiyetin temeli olması sebebiyle bu istişâre prensibinin terbiyevi bir kabiliyeti vardır.

237. Bir devlet başkanının istişâresi mevzubahis olsa, çoğunluk itibariyle, bu, amme hizmetleriyle ilgilidir. Fakat Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) nezdinde istişâre, çok daha geniş bir mânâda tatbikatta idi. Bu tutumu daha iyi kavramak için mevzuu biraz geliştirmemiz gerekecek. Tahlilimizi altı kısma böleceğiz:

1. İstişârenin mekânizması
2. Amme işlerinde istişâre
3. Dinî işlerde istişâre
4. Ferdlerin hukukunu ilgilendiren işlerde istişâre
5. Ferdi kararını, Ashâbın müdahalesiyle tashih
6. Ashâbın sert çıkışlarına müsamaha.

---

sında esas ittihaz edilmiştir" der (Le Coran 2, 554). Fazla bilgi için bak. Hamidullah Le Saint Coran p. 550. Reşid Rıza, Menar, Kahire 1927, 5. 172.177; Vahdetu'l-İslâmiyye Ve'l-Uhuvvetü'd-Diniyye, Kahire, 1947 s. 139; el-Hilafetu Evi'l-İmametu'l-Uzma (Fransızcaya Henri Laust'un Tercümesi Le Califat dans la doctrine de Resid Rida) Paris, 1948, p. 51. 55). Klasik kaynaklar da mevzuu genişçe münakaşa etmişlerdi: Maverdi, el-Ahkamu's-Sultaniyye, Kahire, tarihsiz, s. 4 ve devamı) Taftazani, Şerhu'l-Akaid, s. 179; İbn Teymiyye, es-Siyâsetü'ş-Şer'iyye Kahire, 1955, 5. 157-161 Ebû Abdillah İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, İ'lamu'l-Muvakki'în, Kahire, tsz., 1, 70)

335 Mes'udî, Les Prairies d'or, trad. B. Meynard, P. Courteille, Paris, 1965, 2, 252.

1. İstişarenin Mekanizması

238. İstişare her defasında ortaya çıkan bir fikri mutlaka benimsemeyi hedeflemiyordu. Bazan bu, bir meselede hakim olan umumi düşünceyi anlamayı, derlemeyi hedefliyordu. Sözgelimi ifk hadisesi vesilesiyle, Hz. Âişe hakkındaki soruşturma bir sondajdı.[336]

Uhud günü, Mekkelilerin Mekke'ye müteveccihen yola çıktıktan sonra, alınan bir haber, Mekkelilerin Medine üzerine geri dönme niyetinde olduklarını haber verince, Aleyhissalâtu Vesselâm Ashâbın mağlubiyet sonrası moral durumunu öğrenmek üzere fikirlerini sordu. Onların: "Biz Allah'a güveniyoruz" dediklerini işitince, aldığı neticeden fevkalade memnun kaldı. Mü'minler taze ekin gibiydiler, musibet rüzgarı eğmişti. Fakat kıramamıştı. Şimdi derhal toplanıp eski kuvve-i manevilerini bulmuşlar, Rablerinin inâyetine olan güvenlerini tazelemişlerdi. Hz. Peygamber, cevaptan fevkalade memnun oldu.[337]

2. İleri sürülen fikirlerden birinin benimsenme işi, Hz. Peygambere âitti. O bazan nazarına uygun geleni seçiyordu; Bedir esirlerine yapılacak muamelede Hz. Ebû Bekir'in tavsiye ettiği fikrin benimsenmesi gibi. Bazan çoğunluğun fikrini benimsiyordu. Uhud günü, şehirden çıkma fikrinin benimsenmesi böyle olmuştu. Bazan bunlardan hiçbirini kabul etmeyip kararı başka zamana bırakıyordu, namaz vaktinin duyurulma şekli hususunda yapılan istişârede olduğu üzere. Bazan muhalefetleri reddetmiş, herkesi, Nebevî otoritesini de kullanarak, kendi benimsediği görüşe icbar etmiştir. Fakat bu sonuncu hal, gerçekten pek nadirdir ve ciddi bir örnek olarak da sadece Hudeybiye sulhunu gösterebiliyoruz. Hz. Peygamber, bu anlaşmaya, bütün Müslümanların bilittifak memnuniyetsizliğine ve Hz. Ömer'in şiddetli itirazlarına rağmen imza atmıştı.[338] Bilahare Hz. Ebû Bekir: "İslâm'da Hudeybiye sulhünden daha büyük bir zafer yoktur" diyecektir.[339] Hiç kimse o gün, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın bu anlaşma ile güttüğü uzun vadeli stratejik hedefi ve bu anlaşmanın taşıdığı pek büyük

---

[336] Vakıdi, 2, 430-432.
[337] Taberî, 3, 40.
[338] Vakıdi 2, 608; Taberî 3, 90.
[339] Vakıdi 2, 610.

siyasi kıymeti görememişti. Hz. Peygamber, o an için açıklanması mahzurlu olan bu hedef ve kıymeti kimseye söylemeden, anlaşmanın ne pahasına –hatta bütün mü'minlerin memnuniyetsizliği pahasına bile– olursa olsun kabul etmek istiyordu. Ashâb ise günlük ve hisse temas eden yönlerine bakarak hissî tepkide bulunuyordu. Zaman Resûlullah'a hak vermiş, bunun gerçek bir zafer olduğu anlaşılmıştı.

3. Hangi sûretle olursa olsun, bir kere karar alındı mı, artık tereddüde mahal yoktu ve bu Kur'ân'ın emridir:

وَشَاوِرْهُمْ فِي الأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ "*İş hususunda onlarla istişâre et karar verince de artık Allah'a dayan (tereddüde yer verme); Allah tevekkül edenleri sever.*" (Âl-i İmrân, 3/159)

259. Nitekim Uhud için, düşmanı şehir dışında karşılamak hususunda karar aldıktan sonra, Aleyhissalâtu Vesselâm zırhını giymek üzere evine çekilmişti ki, dışarı çıkmayı müdafaa etmiş olan gençler, bazı müdahaleler ve uyarılar sonucu, ilk fikirlerlerinden vazgeçmişler, şehirde kalıp, savaşı böyle sürdürmeyi kabul etmişlerdi. Onlar olup bitenden Peygamberi haberdar edince, o, bu tereddüdü reddetti ve: "Bir Peygambere giydiği zırhı savaşmadan çıkarmak yaraşmaz" diyerek reddetti.[340]

4. İstişarenin mekânizması mevzuunda, belirtilmesi gereken son bir nokta şudur: Resûlullah, ileri sürülen birçok görüşten birini tercih ederken mercuh görüşlerin sahiplerini kırmamaya, gücendirmemeye, izzet-i nefislerini yaralamamaya dikkat ederdi. Bu sûretle, arkadaşlarının, hem daima fikir beyan etme ve açık fikirli olma hususlarında cesaretlerini kırmamış ve hem de araya girecek bir kopmayı ve soğukluğu önlemiş oluyordu. Hz. Peygamberin bu dikkat ve hassasiyetini, Bedir esirleri hususunda Hz. Ebû Bekir'in görüşünü tercih sırasında daha bariz olarak görmekteyiz: Hz. Ömer, onların öldürülmesini, Hz. Ebû Bekir ise bir fidye mukabilinde serbest bırakılmasını teklif ediyordu. İkinci teklifi tercih ettikten sonra ikisine de hak verdi. "Senin misalin, ey Ebû Bekir Hz. İbrâhim'dir. O şöyle demişti:

فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ "*(Rabbim) Beni takip edip bana*

[340] İbn Sa'd II/2; İbn Hişam s. 584; Taberî 3, 19.

uyanlar bendendir. İsyan edenlere gelince, sen affedici, merhamet edicisin." (İbrâhim, 14/36) Senin misalin de ey Ömer, kavmine karşı taştan sert olan Hz. Nuh gibidir. O, şöyle demişti:

رَبِّ لاَ تَذَرْ عَلَى الأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا "*Ey Rabbim yer yüzünde kafirlerden yurd tutan hiçbir kimse bırakma.*" (Nuh, 71/26)

Hz. Mûsa gibidir. O şöyle demişti:

رَبَّنَا اطْمِسْ عَلٰى أَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَلاَ يُؤْمِنُوا حَتَّى يَرَوُا الْعَذَابَ الأَلِيمَ "*Ey Rabbimiz, sen onların mallarını yok et, kalblerini şiddetle sık ki, onlar o çetin azabı görecekleri zamana kadar iman etmeyeceklerdir.*" (Yunus, 10/88) Bu çeşit başka benzetmelerle devam ettikten sonra: "Her ikiniz de haklısınız" diyerek mevzuu noktalar.[341]

2. Amme İşlerinde İstişâre

260. Amme işleriyle ilgili istişâre, halkı ilgilendiren her iş için mutlak bir düsturdur. Gerçi Kur'ân'da istişâreyi emreden her iki âyet de öncelikle bu işlemi hedeflemektedir. "Her hususta onlarla istişâre et", "onların işleri aralarında istişâre iledir." Nitekim İbn Kesir'in bir paragrafında şu bilgi yer alır: "Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), vukua gelen hadiseler üzerine Ashâbıyla, onların kalblerini mutmain kılmak ve kalplerinin de yapmakta olduklarının daha bir şuurunda olmaları için istişâre ediyordu."[342]

Aleyhissalâtu Vesselâm'ın bazı açıklamaları, bize, Ashâbından bazılarıyla istişâre etmeden hiçbir işi yapmadığını gösteriyor. "Eğer ben, Müslümanlarla istişâre etmeden bir kimseyi emir tayin etseydim, İbn Ümmi Abdi tayin ederdim."[343] Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e (radıyallahu anhümâ): "Bir mesele hususunda siz ikiniz mutabık kalsanız, ben asla itiraz etmem" demiştir. Nitekim İbn Abbas, o ikisi hakkında: "Onlar Resûlullah'ın iki havarisi ve iki veziri idi" der.[344] Ebû Hüreyre (radıyallahu anh) da Hz. Peygamberi "Arkadaşlarının en çok fikrini alan kimse" olarak tanıtır.[345]

---

[341] Taberî, 2, 516; Vakıdi 1, 109.

[342] İbn Kesir, a.g.e., 2, 142.

[343] İbn Sa'd III/1, l09.

[344] İbn Kesir 3, 143.

[345] Zemahşeri, Kessaf'ta zikreder 1, 332.

Resûlullah istişâreye çok ehemmiyet veriyordu, çünkü şu inançta idi: "Bir millet istişâreye yer verdiği müddetçe hayır üzeredir."[346]

261. Aleyhissalâtu Vesselâm'ın istişâre örneklerine gelince, bunlar çoktur, sadece birkaç tane örnek kaydedeceğiz.

a) Bedir Seferi, Baştan Sona İstişâre İle Yürütülen Bir Harekâttır

a- Ebû Süfyan'ın zengin bir kervanın başında olduğu halde Suriye'den dönüş haberi Hz. Peygambere ulaşınca Ashâbıyla istişâre etti ve anladı ki, "Emrettiği takdirde onlar, atlarını denize bile sürmeye hazırdılar." Bunun üzerine Bedir seferine karar verdi ve Bedir'e gelindi.[347]

b- Ebû Süfyan'ın kervanla birlikte aradan sıyrılıp kaçtığını ve Mekkelilerin kendileriyle silahlı bir savaş için hazırlık yaptıklarını öğrenince Resûlullah, ne yapmak gerektiği hususunda Ashâbıyla tekrar istişâre yaptı ve gerek Ensar ve gerekse Muhâcirûn, sonuna kadar devamda kararlı olduğunu öğrendi.[348]

c- Savaş için karar verildikten sonra, Hz. Peygamber, savaş vaziyetine geçmek üzere ordunun mevzileneceği yeri seçti ve yerleşme emri verdi. Bu esnada Hubab İbn Munzir adındaki sahabî ileri atılarak: "Ey Allah'ın Resûlü! Bu yeri bizzat siz mi seçtiniz? Bizim bu yerden daha ileri veya daha geri yer değiştirme hakkımız yok mu? Harb hilesi bulunduğuna inanacağınız bir başka karar alamaz mısınız?" dedi. Aleyhissalâtu Vesselâm, kendi düşüncesiyle bu karara vardığını belirtince Hubab, buranın harb mevzii olmasına itiraz ederek sebeplerini açıkladı. Resûlullah teklif edilen görüşü takdir ederek emrini değiştirdi. Ordu, Hubab'ın teklif ettiği plan üzere mevzilendi.[349]

d- Hazırlık sırasında bir diğer sahabî, Sa'd İbn Mu'az, hakim bir noktaya Hz. Peygamber için bir kule inşaasını, kuleye yakın bir yerde muhtemel bir mağlubiyet halinde binip kaçmak üzere bir ihtiyat atı bulundur-

346 Aynı kaynak, aynı yer.
347 Müslim, Cihad 83.
348 Taberî, 2, 493.
349 İbn Hişam s. 452; İbn Sa'd II/1, 9; Vakıdi, 1, 53 (Aynı Hubab, Hayber savaşında (Vahidi 2, 643), Taif kuşatması sırasında (Vakıdi 2, 325-326) benzer müdahalelerde bulunmuş, Resûlullah her seferinde ona uymuştur).

masını teklif etti. Aleyhissalâtu Vesselâm teklifi kabul edip, gerekli emri derhal verdi.[350]

b) Hendek Harbi Sırasında

a- İranlı bir Müslüman olan Selman'ın, şehrin etrafına hendek kazma fikri kabul edildi.[351]

b- Diğer mühim bir istişâre, bu savaş esnasında cereyan etti. Hz. Peygamber, müttefik düşman ordusundan kurtuluş için, belli bir meblağ karşılığında bu ittifakı dağıtmaktan başka çare göremeyerek, Katafanlıların lideri Uyeyne İbn Hısn'la Medine'nin hurma mahsulünün yarısını verme karşılığında savaşı bırakmaları hususunda bir mütabakat sağladı. Nihai akdi yapmazdan önce, Aleyhissalâtu Vesselâm, Medinelilerin de fikrini almak istedi. Sa'd İbn Mu'az'la Sa'd İbn Ubade'yi çağırdı. Onlar şu cevabı verdiler: "Siz böyle davranma hususunda ilâhî bir emir aldıysanız, bizim Allah'ın emrine karşı hiçbir diyeceğimiz yok. Hz. Peygamber: "Ben bir amir almış olsaydım, bir de size sorarak istişâre yapmazdım. Bu teklif, benim şahsî bir görüşümdür" buyurdular. Bu cevap üzerine onlar teklifi reddettiler. Aleyhissalâtu Vesselâm onların görüşüne rıza gösterdi, teklifinde ısrar etmedi.[352]

c- Hicretin yedinci senesinde Hz. Peygamber, Kâbe'ye umre ziyareti yapmak istiyordu. Herhangi bir savaş niyeti olmadığından, Mekkelilere sulhperver niyetini göstermek için Ashâb'a silah almadan yola çıkmalarını emretti. İlk mola yerinde Hz. Ömer, birçok mensubunun yakın bir geçmişte öldürüldüğü bir şehre silahsız gitmelerin ihtiyata muvafık olmadığını söyleyerek itiraz etti. Bunun üzerine, Hz. Peygamber, onları Medine'ye göndererek, silahlarını almalarını emretti.[353]

c) Dini Meselelerle İlgili İstişâre

262. Şurası muhakkak ki Aleyhissalâtu Vesselâm Ashâbıyla, kanunların tesbitinde münhasıran dinî olan hususlarda istişâre yapmıyordu.

[350] İbn Hişam, s. 452.
[351] İbn Sa'd II/1, 47; Taberî 3, 61.
[352] İbn Sa'd II/1, 52.
[353] Taberî 3, 84.

Bilhassa hakkında vahiy gelmekte olan meseleleri; herhangi bir münakaşa yapmadan olduğu gibi kabul etmek gerekir. Resûlullah bu hususu açıklıyordu ve Ashâb da bu hususu açık ve seçik olarak biliyorlardı. Yukarıda kaydettiğimiz bir kaç misalde görüldüğü üzere, Ashâb, fikirlerini ortaya koymadan önce, Hz. Peygambere, teklif etmekte olduğu bu şeyin ilâhî bir teklif mi yoksa kendi fikri mi olduğunu soruyorlardı. Cevap da her seferinde şu mânâda olurdu: "Eğer bu, ilâhî bir emir olsaydı size sormazdım."

Umumi bir kaide olarak, dini meselelerde Hz. Peygamber, sadece ve sadece vahye dayanıyordu. Eğer bir kimse gelip, Resûlullah'ın bilgisi dışında bir şey soracak olsa, ya sükut ederdi ya da kısaca: "Ben bilmiyorum" derdi. Abdullah İbn Ömer (radıyallahu anhumâ) der ki: "Hz. Peygamber, mühim işler için konuştuğu gibi, mühim işler için sükût ederdi."[354]

Söz gelimi, Yahudiler, ruhun mahiyeti hakkında sordukları zaman Hz. Peygamber susmuştu, cevap bir vahiyle verildi.[355] Keza bir Müslümanın, hanımını zinâ yaparken yakalasa ne yapması gerektiği hususundaki sorusunu Hz. Peygamber sükutla karşılamış, arkadan vahiy gelmişti.[356]

263. Kıyametin kopacağı zamanla ilgili sorulara Hz. Peygamber daima "Bilmiyorum" diyerek cevap verirdi. Bu çeşit bir cehalet ilanı ve sükût, İbn Abbas'ın da söylediği üzere, Müslümanlarca bir nevi *ilim* telakki edilmiştir.[357]

Birkaç halde, Hz. Peygamber, vahiy beklerken dinî, hukukî bir mesele üzerine Ashâbıyla istişâre yaptı:

1. Bedir esirlerine uygulanacak muamelelerin ne olacağına dair yaptığı istişâre buna bir örnektir. Arkadan gelen vahiy, istişâre ile alınan kararı hemen hemen aynıyla te'yid etmiştir.[358]

2. Keza Bedir savaşında elde edilen ganimetin taksimi için yapılan istişâre. Aleyhissalâtu Vesselâm, ganimet hususunda nasıl hareket edeceğine dair bir vahye sahip olmadığı için, hiçbir şey söylemeden askerlerin

---

[354] Müslim, Li'an, 4
[355] İsra, 17/85, Buhârî, İlim, 47.
[356] Bkz. Nur, 24/6-9; Müslim, Li'an 4.
[357] a.e., Münafikun, 63/40.
[358] Bkz. Muhammed, 47/4

yaptığı hararetli münakaşayı dinliyordu. Derken gelen bir vahiy problemi halletti.[359]

3. Namaz vaktini duyurma tarzının nasıl olacağı hususunda Hz. Peygamber Ashâb'ın fikirlerini soruyordu. Bazıları, bir çanın çalınmasını, bazıları bir ateş yakılmasını, bazıları boru üflenmesini teklif etmişlerdi. Resûlullah bunları, Yahudi, Hıristiyan, mecusi gibi diğer din mensuplarına benzeme olacak diye reddetti ve karar te'hir edildi. Ertesi gün, Abdullah İbn Zeyd'in rüyada görüp teklif ettiği ezanı kabul etti.[360]

Muhataplarından bazılarının, sadece ilâhî elçinin yetkisine giren meselelerde de kanaat beyan ettiklerini gösteren diğer bir kısım vak'alar da var. Bu hallerde Aleyhissalâtu Vesselâm, yapılan teklife herhangi bir ciddiyet atfetmiyordu, veya teklif sahibi ısrar etmeye kalkınca ciddi şekilde öfkeleniyordu. Bu hususta iki misal kaydedeceğiz:

Abdullah İbn Evfa anlatıyor: Oruçlu olan Resûlullahla beraber yol alıyorduk. Güneş ufukta batınca bir Müslümana: "Attan in ve bize bir içecek ver!" buyurdular. Adam: "Ey Allah'ın Resûlü, biraz daha bekleseniz de akşam vakti tam olarak girse!" karşılığını verdi. Resûlullah: "İn ve içecek ver!" emretti: Adam yine: "Ortalık hala aydınlık" deyince Aleyhissalâtu Vesselâm: "İn ve bize içecek ver!" dedi. Adam bineğinden indi, içecek getirdi. Resûlullah, orucunu açtıktan sonra: "Siz gecenin şuradan (doğu tarafından) ilerlediğini gördünüz mü, orucu açma zamanı girmiş demektir." buyurdular ve parmağıyla doğuyu işaret ettiler.[361]

Hz. Peygamber, orucun başlama ve bitme vakitlerini bilmede dünyada tek kişi olması sebebiyle böylesi bir itirazı elbetteki ciddiye alamazdı. Müteakip misal daha bir manidardır:

264. Hac sırasındaydı. Aleyhissalâtu Vesselâm, Ashâbıyla birlikte hac farizasını eda ediyor ve onlara bu ibadetin İslâmî şeklini öğretiyor ve bir kısım teferruatı da tesbit ediyordu. Zilhiccenin dördüncü (veya beşinci)

---

[359] Bkz. Enfal, 8/1, 41. 42.

[360] Beyhaki 1, 421; İbn Hişam s. 354; İbn Sa'd I/2, 7; İbn Mace, Ezan 1, (706 h); Müslim, Salat 1.

[361] Buhârî, Savm 33.

günü beraberinde kurbanlıklarını getirmemiş olanlara, ihramdan çıkmalarını emretmişti. Ashâb, ihramdan çıkmanın erken olduğu kanaatine vararak tereddüde düştü ve emri uygulamak istemedi. Bu mânâsız muhalefete Hz. Peygamber öfkelenir. Öfkelenmekte de haklıdır, çünkü, bu tamamen dini olan bir meselede kaide koymaya yetkisi olan kendinden başka birisi yoktu. İtirazcılara şöyle hitab etti:

"Biliyorsunuz, Allah'a karşı en müttaki, en sadık ve her çeşit şüpheden en uzak olanınız benim. Eğer beraberimde, sizin gibi benim de kurbanım olmasaydı, ben hemen ihramdan çıkacaktım. Sizin böyle davranacağınızı önceden bilseydim kurbanlığımı getirmezdim ve hemen ihramdan çıkardım. Öyleyse hemen, ihramdan çıkın."[362]

Zevcesi Hz. Âişe'nin yanına döndüğü zaman yüzünden, öfkesi hala okunabiliyordu ki sordu:

"Ey Allah'ın Resûlü! Sizi hangi canı cehenneme gidesice öfkelendirdi?" Aleyhissalâtu Vesselâm:

"İşitmedin mi ben insanlara ihramdan çıkın diyorum, onlar hâlâ tereddüt ediyorlar!" buyurdu.[363]

d) Ferdi İlgilendiren Şeylerde İstişâre

265. Bazan şartlar, Resûlullah'ı arkadaşlarından bir fedakârlıkta, bir müsamahada bulunma veya bir hakkından vaz geçme vs. talebinde bulunmaya sevkediyordu. Bu durumlarda, Aleyhissalâtu Vesselâm, muhatapları üzerinde mevcut olan peygamberlik otoritesini kullanarak o talebini yerine getirmeye onları zorlamıyordu. Şöyle ki:

1. Müslüman askerler tarafından esir edilmiş olan damadı Ebu'l-Âs'ı bedava serbest bırakmak ve kurtuluş fidyesi olarak getirdiği kolyeyi –ki bu zevcesi Hz. Hatice tarafından kızı Zeyneb'e hediye edilmişti– kendisine iade etmeyi isteyince, böyle yapılması hususunda bir emir vermedi, sadece "isterseniz böyle yapın" diye bir teklifte bulundu. Ashâb derhal o istika-

---

[362] Müslim, Hacc 141.
[363] a.e., 130.

mette uygulama yaptı.[364] İkinci bir kere, yine Ebu'l-Âs mevzubahistir. Bu defa sorumluluğu altındaki ticaret kervanı Müslümanlar tarafından müsadere edilmiştir. Bu malların kendisine iadesini Resûlullah arzulamaktadır, benzer bir teklifte bulunur:

"Halihazır durumu biliyorsunuz, ganimetiniz üzerinde, mutlak hakkınız var. Ancak, dilerseniz bunu Ebu'l-Âs'a iade edin."[365]

Keza, Hevazinlilere, Huneyn savaşında esir düşen hanımlarını bedava azad etme hususunda söz verir ve önce kendi hissesine düşenleri azad eder ve Müslümanlara da böyle davranmaları tavsiyesinde bulundu. Çoğu azad etti. Bedava azad etmek istemeyenlere hiçbir icbar uygulamadı, onların esirleri için onlara, beytülmalden tatminkâr ödemeler yaparak bütün esirleri hürriyetine kavuşturdu.[366]

Daha hususi son bir misal daha kaydedelim: Daima sağdan hareket etmek, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın değişmez bir düsturu idi. Bir gün kendisine bir çanakta süt geldi ve bir miktarını içti, sonra başkalarına da içirmek istedi. Sağında, oradakilerin en genci oturuyordu, solda da yaşlılar vardı. Aleyhissalatu Vesselam tası önce yaşlılara göndermek istemişti, sağdaki gençten müsaade istedi. Fakat genç: "Ey Allah'ın Resûlü! Senden bana gelecek bir nasibin kim olursa olsun başkasına geçmesine gönlüm razı değil!" dedi. Bunun üzerine Resûlullah tası gence uzattı.[367]

e) Ashâbın Müdahalesiyle Alınan Kararın Tashihi

266. Resûlullah'ın, istişâre konusundaki tutumunu gösterebilmek için bu da önemlidir. Hz. Peygamberin bir karar verip, bir kaide koyduğu haller vardı. Bir Sahabî'nin müdahalesi üzerine, bir genişlik, bir istisna tanıdığı veya karardan tamamen vazgeçtiği haller de vardır. Kısacası müdahale şâyet makul ise bu muhalefeti reddetmiyordu.

1. Mekke'nin fethedildiği gün, Hz. Peygamber Mekke'yi harem ilan

---

364 Bak. Nu. 57-59.

365 Bak. Nu. 57-59.

366 Bak. Nu. 60-63.

367 Buhârî Şürb 10; Hadisin İbn Mace'den gelen vechine göre bu genç İbn Abbas idi, yaşlılardan biri de Halid İbn 'l-Velid idi (İbn Mace, Eşribe 22).

etti ve: "Av hayvanları ürkütülmemeli, ağaçları kesilmemeli, otları biçilmemeli, şâyet bu bölgede bir yitik bulursa, sadece sahibini aramak üzere alınmalıdır" buyurdu. Bu söze amcası Hz. Abbas itiraz etti:

"Ey Allah'ın Resûlü! İzhiri bundan istisna etmek gerekir. Zira biz ondan hayvanlarımıza yem yapmaktan ve evlerimizde kullanmaktan vaz geçemeyiz."

Ravi devam ediyor: "Biraz sükût ettikten sonra Aleyhissalatu Vessalam tekrar söze başladı:

"İzhir hariç, onun yolunması haram değil.[368]

2. Tebuk seferi sırasında, ordunun yiyeceği bir ara biter ve askerler arasında açlık sıkıntısı başlar. Bazıları Hz. Peygambere uğrayıp develerden bir kısmını kesip yemeyi teklif eder. Aleyhissalâtu Vesselâm

"Bunu yapın!" diyerek izin verir. Bir müddet sonra Hz. Ömer gelerek:

"Ey Allah'ın Resûlü! Eğer develeri keserlerse develer azalır. Onlara emretseniz, herkes geri kalan yiyeceklerini toplasalar siz de bu yiyeceklere bereket vermesi için Allah'a dua etseniz, yiyecekler bu sûretle artsa!" teklifinde bulunur. Hz. Peygamber, Hz. Ömer'in bu teklifini kabul eder.[369]

3. Hayber'in fethedildiği gün, Aleyhissalâtu Vesselâm ehlî eşek etini haram ettiği esnada, o etlerin pişirildiği tencerelerin de kırılmasını emreder. Bir adam gelerek:

"Ey Allah'ın Resûlü! Kapları boşaltıp sonra da yıkasak (ve başka işlerimizde kullansak)?" der. Aleyhissalâtu Vesselâm teklifi kabul eder ve:

"Siz bilirsiniz" şeklinde cevap verir.[370]

4. Benzer bir vak'a Abdullah İbn Ömer tarafından nakledilmiştir: "Aleyhissalâtu Vesselâm içkilerin muhafaza edildiği kapların kullanımını yasaklayınca, kendisine, Müslümanların, bu kapların yenilerini tedarikte zorluk çekeceği hatırlatıldı. Bunun üzerine, ziftlenmemiş küplerin kullanımına izin verdi."[371]

267. Hz. Cabir'in (radıyallahu anh) rivâyetinde Resûlullah'ın cevabı şu

---

[368] Buhârî, Megazi 53; Belazuri a.g.e., 1, 48.
[369] Müslim, İman 45.
[370] Buhârî, Megazi 33.
[371] Buhârî, Eşribe 8, Müslim, Eşribe 66.

şekilde olmuştur: "Bu durumda hayır! (Ben onların kullanımını yasaklamıyorum)."[372]

5. Resûlullah, hurma ağaçlarının sun'î yollarla telkihine gönlünün razı olmadığını şöyle diyerek ifade etmişti: "Bunun herhangi bir fayda getireceğini zannetmiyorum." Bu söz üzerine, çalışanlar işlerini terkederler. Bu terk işi kendisine haber verilince: "Eğer bu size bir fayda getiriyor ise (yani bu hususta kesin bir tecrübe ve bilgi sahibi iseniz) işinize devam edin. Bana gelince, ben bir zanda bulundum. Benim zanlarıma uymayın. Fakat ben size Allah'tan haber getirirsem ona uyun, Çünkü ben Allah'la ilgili hususlarda asla hata yapmam."[373] Bir diğer rivâyette: "Ben bir insanım, size (doğrudan) dininizle ilgili bir şey emredersem onu mutlaka alın. Ben size (doğrudan dini ilgilendirmeyip, günlük hayatla ilgili) şahsî kanaatimi yansıtan bir şey emretsem bilesiniz ki, ben bir insanım."[374] Yine bir başka rivâyette, Efendimiz: "Siz dünyanızın işlerini benden daha iyi bilirsiniz" buyurmuştur.[375]

f) Şiddetli Muhalefete Karşı Müsamaha

268. Makul teklif ve muhalefetler dışında bir kısım şiddetli ve nezaket ölçülerinin dışına çıkan pek kaba ve çirkin itirazlara da rastlanır, Resûlullah'ın bunlara karşı tepkisini, hususan müsamahalı yaklaşımını göstermek için, burada onlardan da söz etmemiz gereklidir. İnsanlar, bu çeşit davranışlarda bulunmaya gerekli olan cesareti, onun iyice müesseseleşmiş herkesçe bilinen müsamahasından alıyorlardı. Hiç kimse, dilediği gibi konuşmaktan bir korku hissetmiyordu. Bir kaç örnek vereceğiz.

(1) Bir defasında Aleyhissalâtu Vesselâm, taşradan gelen toz (halindeki işlenmemiş) altını dört kişi arasında taksim etti. Bu taksim Kureyşlileri de, Ensarileri de öfkelendirdi. Şöyle seslendiler:

"O, Necidli şeflere verir, fakat bizi bir köşeye ihmale terkeder."

---

[372] Buhârî Eşribe 8.

[373] Müslim, Fezâil 139.

[374] Müslim Fezâil 140.

[375] a.g.e., Fezâil 141; Bu hadislerle ilgili tatminkâr bir izah için bkz. M. F. Gülen, Asrın Getirdiği Tereddütler -2, İzmir.

Resûlullah sâkin sâkin şu açıklamayı yapar: "Ben onların kalblerini kazanmak için böyle yaptım."

269. Bu açıklamadan tatmin bulmayan bir diğer şahıs ilerler ve haddi aşan bir üslupla:

"Ey Muhammed Allah'tan kork, adil ol!" diye bağırarak, Fahr-i Âlem'e adalet dersi vermeye kalkar. Aleyhissalâtu Vesselâm, insandır, öfkelenir, ama, kendini tutar ve:

"Eğer ben (adaletsizlik yaparak) Allah'a asi olursam, O'na kim itaat edecek? Allah, insanlar ve bütün küre-i arz hususunda bana güvenecek, siz güvenmeyeceksiniz ha!" demekle yetinir. Edepsize hak ettiği cezayı vermek için izin isteyenlere müsaade etmez.[376]

(2) Urve anlatıyor: Zübeyr, bahçe sulama meselesinde, komşusuyla bir ihtilafa düşmüştü. Aralarında halledemeyince meselelerini Hz. Peygambere arzettiler. Su önce Zübeyr'in tarlasından geçtiği için, Aleyhissalâtu Vesselâm:

"Ey Zübeyr, bahçeni normal şekilde sula, işin bitince komşuna sal." buyurdular. Bu çözüme razı olmayan Medineli komşu:

"Ey Allah'ın Resûlü! Sen Zübeyr'in lehine hükmettin, çünkü o senin hala oğlun" der. Bu saygısız ithama Resülullah öfkelenir ve Zübeyr'e:

"Bahçeni kana kana iyice suladıktan sonra suyu sal" buyurur ve bu hadise üzerine şu âyet nazil olur:

فَلاَ وَرَبِّكَ لاَ يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لاَ يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا "*Hayır! Rabbine yemin olsun, onlar aralarındaki ihtilafta seni hakem yapmadıkça ve sonra da senin verdiğin hükme tam bir gönül hoşluğu ile razı olmadıkça iman etmiş sayılmazlar.*" (Nisâ, 4/65) [377]

(3) Resûlullah'ın müsamahalı ve herkese söz hakkı tanıyan davranışı, Ashâb nezdinde söz hürriyeti atmosferini hasıl etmişti. Bunlar hiçbir hususta kör bir itaat mecburiyeti hissetmiyorlardı. Akıllarına yatmayan, hoşlarına gitmeyen her hususta, ihtiyaç duyduğu takdirde muhalefette bulunabiliyor, dilediği şekilde ifade-i meram edebiliyordu. Öyle ki Cuma

---

376 Buhârî, Enbiyâ, 21/6.
377 Bak. Buhârî, Tefsir, Nisâ 12; İbn Mace, Mukaddime 15.

günü minberde hutbe vermekte olan Resûlullah'ın sözünü, bir adam kesip, mesela "hayvanlarının sağlığı için" dua etmesini isteyebiliyordu.[378]

(4) Hastalığı sırasında, namaz kıldırmak üzere yerine Hz. Ebû Bekir'in çağrılması hususunda Resûlullah'ın kesin emrine rağmen, hanımı Hz. Âişe (radıyallahu anhâ), Hz. Ebû Bekir yerine Hz. Ömer'in (radıyallahu anhumâ) tâyini için üç ayrı kere ısrar etti.[379]

(5) Yine hastalığı sırasında, yanında bulunanlara, "kendinden sonra hataya düşmelerini önleyecek bir şeyler yazdırmak için" yazı malzemesi talep ettiği zaman orada bulunanlar, bu emri derhal ifa etmek yerine, "Elimizde Kur'ân var ve Allah'ın Kitabı bize yeterlidir" diyerek meseleyi münakaşa ederler ve bu münakaşa Aleyhissalâtu Vesselâm'ı: "Çıkın burdan" demeye mecbur edecek raddeye varır.[380]

270. *Hülasa:* Hz. Peygamberin istişâre düstürunun, İslâm'a meşrutî ve temsili[381] bir veche kazandırdığını söyleyebiliriz. Daha önce, şûrâ ile ilgili âyet vesilesiyle, birçok âlimin, İslâm'ın bu vechesine dikkat çektiğini, bilittifak İslâm'ın temsili bir siyasi sistemi derpiş ettiğini söylediklerini belirtmiştik. Burada İslâm'ın uygulanmasını istediği bu meşruti sistem ve sistemin gereği olan hürriyet atmosferinin, İslâm terbiyesinin hemen hemen özünü teşkil eden, "insanları, sorumluluk duygusuna sahip şahsiyetler kılmak" düsturuna uygunluğunu göstermek için, istibdad ve ceberut sistemlerine nazaran İslâm'a nisbeten daha yakın olduğunu kabulde bir mahzur görmediğimiz demokratik sistemle otoriter ve serbest sistem arasında yapılan ve demokrasiyi daha mükemmel gösteren bir anket sonucunu kaydedeceğiz. Anket, otoritenin, demokrasinin ve bir de serbestlik'in uygulandığı üç ayrı talepe grubu üzerinde yapılmıştır.

---

[378] Buhârî, Cum'a 34

[379] Buhârî, Ezan 46.

[380] Buhârî, Megazi 83.

[381] Bu noktada dikkat edilmeden "meşruti-temsili" yerinde *demokratik* tabiri kullanılmaktadır. İslâmi sistemin aradaki bazı benzerlikler sebebiyle Batıda ismen mevcut olduğu fiilen var olmadığı bizzat Batılılarca itiraf ve ifade edilen bir siyasi sisteme unvan olan bu tabirle ifade edilmesinin mahzurlu olacağı; İslâmi sistemin gerçek muhtevasıyla anlaşılmasına bir engel teşkil edeceği gerçeğine binaen *meşruti temsili* tabirlerini kullandık. (Batılıların demokrasiye olan tenkitleri için şu kitabımız görülmelidir: İslâm Işığında Anarşi, s. 364-369).

"... Otoriter grup, daha üretken bir sistemdir. Buna karşılık demokratik grup, en güzel kalitede iş yapmıştır. İkinci olarak, grubun başındaki idareci birkaç dakika kaybolacak olsa ve bu sırada talebelerin yaptıkları kaydedilse şu durum görülecektir: Otoriter gruptaki çocuklar, kısa bir müddet için verilen hürriyetten bilistifade çalışmayı derhal bırakıp birbirleriyle konuşmaya başlıyorlar. Demokratik grupta çalışma devam ediyor. Çalışma düsturları, ikinci grupta, birinciye nazaran daha çok benimsenmiş durumda ve başlarında bir murakabeci olmasa da ferdler, bunları kendiliklerinden uyguluyorlar. Üçüncü olarak, demokratik grubun ahlâkı, diğerlerine nazaran biraz daha üstün olduğu görüldü. Mesela demokratik grupta ferdler 'ben' yerine 'biz' demeye daha meyyaldirler."[382]

Dokuzuncu Kısım

HZ. PEYGAMBER VE MÜPHEMLİK

271. Hz. Peygamberın sünnetinde terbiyevî maksadlarla yer verilen müphemlikten başka, siyasi maksatlarla yer verilen müphemlik de vardır. Burada bazı hallerde ve bazı şartlarda Resûlullah'ın davranışını göstermek için bu hususu kısaca tahlil etmek istiyoruz.

Müphemlik, siyasi hayatta sıkca başvurulan bir vasıtadır. Hz. Peygamber, onu, bazen sırf bir 'sükût'la, bazen kapalı ifadelerle elde ediyordu. Böylece kritik anlarda, müphemlik, hem Hz. Peygamberi yalan söylemekten koruyor, hem de açığa çıkmasını istemediği hususun kapalı kalmasını sağlıyordu. Yani bu vasıtayla, hem gerçeği gizliyordu ve hem de "imanla bağdaşmaz"[383] ilan ettiği yalandan kaçınmış oluyordu. Nitekim, Aleyhissalâtu Vesselâm'ın sözleri arasında, bazı kayıt ve şartlarla mü'minlere müsaade ettiği halde[384] en kritik şartlarda bile, hiçbir çeşit yalana rastlamak mümkün değildir. Fakat zaruri durumlarda müphem söze yer vermiştir.

---

382 Mendras, a.g.e p.57.

383 Muvatta, 2, 225

384 Müslim, Birr 101 (bu cevaz: 1. iki küsü barıştırmak için, 2. harb sırasında, 3. aradaki dirliği korumak için kocanın karısına, karının kocasına -haramı helal kıldırmayacak türden- söyleyeceği yalanla ilgilidir).

1. Düşmana Karşı Stratejik Müphemiyet

(1) Birinci misal olarak, Hz. Peygamberin Mekke hayatında, hâmî amcası Ebû Talib'in ölümü üzerine Ebû Leheb'e verdiği cevabı zikredebiliriz. Onun ölümü üzerine Ebû Leheb Aleyhissalâtu Vesselâm'ın bağlı olduğu Abdu'l Menaf oğullarının reisi olmuş ve geleneğin yüklediği şeref telakkisi sebebiyle Hz. Peygambere ailevî himayeyi ilan etmişti. Ancak Ebû Cehil ve Ebû Muayt'ın müdahaleleriyle, Ebû Leheb Hz. Peygambere gelerek, kardeşi Ebû Talib'in nerede olduğunu sordu (Cennnette miydi, Cehennemde mi?).

Hz. Peygamber, müphem bir üslupla cevap verir: "O kavmi ile beraberdir." Fitne fücuru fazla olmayan saf Ebû Leheb, cevaptan memnun olarak çıkar. Memnundur, çünkü atalarının cennette olduğuna inanmaktadır. Fakat bu cevabı Ebû Cehil'e söyleyince dessas herif: "O Ebû Talib'in Cehennem'de olduğuna inanıyor" der. Bunun üzerine Ebû Leheb, Aleyhissalâtu Vesselâm'ı tekrar görür ve: "Ey Muhammed sence Ebû Talib Cehenneme mi girdi?" diye sorarak daha net bir cevap bekler. Bu defa Fahr-i Alem'in cevabı nettir: "Evet, o ve onun gibi ölen herkes Cehenneme girer." Bu cevap üzerine Ebû Leheb himayesini kaldırır.[385] Resûlullah bu hadise üzerine Taif'e gidip himayeci arayacaktır.

(2) Hudaybiye anlaşmasıyla Hz. Peygamberin müttefikleri arasında yer alan Huza'a kabilesi, Mekkeliler tarafından bu anlaşma ihlal edilince, yardım talep etmek üzere Medine'ye bir heyet gönderdiler. Aleyhissalâtu Vesselâm, halkın içinde, heyet başkanına şu cevapta bulunur: "Allah, sana ve bütün Hüza'alılara yardım edecektir." Hadiseyi nakleden Taberî, ilave eder: "Resûlullah planının açığa çıkmaması ve onu Kureyşlilerin öğrenmemesi için, bir ordu göndereceğini söylemedi."

(3) Hz. Peygamberin Bedir savaşı öncesi yaşlı bedeviye cevabı, sadedinde olduğumuz mesele açısından oldukça ilginçtir: Bedir seferi sırasında Hz. Peygamber, ordudan ayrılarak yanında Hz. Ebû Bekir olduğu halde Mekkeliler hakkında istihbaratta bulunma gezintileri yaparken yaşlı bir bedeviye rastlar ve "Mekkeliler ve Muhammed ve adamları hakkında bir

[385] İbn Sa'd I/1, 141

şeyler bilip bilmediğini" sorar. İhtiyar: "Siz hangi taraftan olduğunuzu söylemedikçe ben size bir şey söylemeyeceğim" der. Aleyhissalatu Vesselam, adamı tatmin eder: "Eğer sen sorumuza cevap verirsen biz sorunu cevaplayacağız." İhtiyar "tamam!" diyerek gerçeğe mutabık olan malumatını aktarır. Bu meyanda verdiği isabetli bilgilerden biri, İslâm ordusunun yeridir.

Hz. Peygambere konuşma sırası gelince: "Biz, 'su'danız[386] der ve ikinci bir tavzih sorusuna fırsat vermeden suratle oradan uzaklaşır. İhtiyar cevabın zahirini esas alarak: "Hangi sudan, Irak suyundan mı?" diye sorarsa da, Aleyhissalatu Vesselem oradan uzaklaşmıştır.[387]

(4) Resûlullah, İslâm kampına iltica eden Ebû Buseyr'i Hudeybiye anlaşması gereği Mekkelilerin gönderdiği iki muhafıza teslim etmişti. Yolda giderken Ebû Buseyr muhafızlardan birini öldürerek geri kaçar ve ikinci sefer himaye ister. Resûlullah himaye veremeyeceğini ve oradan kaçması gerektiğini kapalı üslubla ifade eder:

وَيْلُ اُمِّهِ مِسْعَرَ حَرْبٍ لَوْ كَانَ لَهُ أَحَدٌ "Savaş tahrikçisinin anası ağlasın. Keşke biri olsa (da şuna yardım etse)!"[388] Ebû Busayr bu sözleri işitir işitmez, anlar ki Aleyhissalatu Vesselam onu Mekkelilere teslim edecek, hemen Medine'yi terk ederek deniz kenarına kaçar.[389]

272. Resûlullah'ın: "Keşke biri olsa (da şuna yardım etse)" sözü, Mekkede bulunan Müslüman esirlere ulaşınca, kaçarak Ebû Busayr'ın yanına gittiler. Böylece orada altmış kişi toplandı ve Mekkeli kervanların yolunu kesmeye başladılar.[390]

Resûlullah'ın susmak sûretiyle müphemlik kazandığı vakalar da mevcuttur. Buna da bir iki örnek kaydedelim:

(1) Uhud savaşının sonunda, Ebû Süfyan Mekkeye hareket etmezden önce, Hz. Peygamberin öldürüldüğü hususunda emin olmak ister ve yüksek sesle sorar:

---

[386] "Su"dan tabirinin tamamen aldatmaca bir tabir olmadığı, ihtiyarın "Irak suyu"ndan mı demesinden anlaşılmaktadır. Hz. Peygamberin canlıların sudan yaratıldığına dair Kur'ânî hakikatı (Enbiyâ, 30) mülahaza etmiş olması bile muhtemeldir.

[387] İbn Hişam, s.448

[388] Çünkü Hudeybiye anlaşmasına göre mültecileri, Mekkelilere teslim etmesi gerekiyordu.

[389] Buhârî, Şurut 15

[390] İbn Hişam S.788

"Şu toplulukta Muhammed var mı?" Üç ayrı sefer soruyu tekrar etmesine rağmen cevap alamaz, çünkü Resûlullah cevap verilmemesini emretmiştir.[391]

(2) Hz. Peygamber, Ebû Süfyan'ın adamları tarafından bozulmuş olan Hudeybiye sulhünü yenilemek maksadıyla, Medine'ye kadar gelen Ebû Süfyan'ın bütün ısrar ve teşebbüslerine rağmen hiçbir cevap vermemişti.[392] Çünkü Aleyhissalatu Vesselem Mekke'yi fethetmenin planlarını yapmakta idi.

2. Müslümanlar Karşısında Stratejik Müphemlik

273. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), Müslümanlara karşı da müphemliğe yer vermiştir. Burada da esas gaye, yalandan kaçınmak ve gerçeği söylemenin getireceği mahzurları bertaraf etmektir. Şu örnekler değerlendirilmelidir:

(1) Bedir seferine hazırlık esnasında Aleyhissalâtu Vesselâm, Müslümanları, sefere teşci etmek için: "Allah bana vadetti: Onların malları bizim olacak, dinimiz galebe çalacak ve biz, onların şahısları üzerinde hâkimiyet kuracağız" diyordu. Taberî, Resûlullah'ın asla: "Kervanı elde edeceğiz" demediğine, fakat, halkın bu sözlerin tesiriyle, fazla zahmet çekmeden kervanı alacaklarını düşündüklerini belirtir.[393]

(2) Aleyhissalâtu Vesselâm Hudeybiye'de aynı yorumu yapar. Medine'den çıkışta Kâbe'yi ziyaret ve tavaftan bahsetmiştir. Fakat Mekkelilerin şiddetli muhalefetleri üzerine, o yıl Kâbe'yi ziyaretten vazgeçti ve sulh anlaşmasını imzaladı. Anlaşmanın zillet ifade eden zahiri sebebiyle, Müslümanlar, Aleyhissalâtu Vesselâm'a karşı tahrik olunmuşlardı. Bilhassa Hz. Ömer son derece kızgındı: "Bize Kâbe'yi ziyaret edeceğiz, tavaf yapacağız diye ilanda bulunmamış mıydın?" diye çıkıştı. Hz. Peygamber, şu cevabı verdi: "Doğru, ama, "Bu yıl gideceğiz diye bir vaadde bulunmuş muydum?" Hz. Ömer: "Hayır" diye cevapladı. Resûlullah:

---

[391] a.e., s. 601; Buhârî, Cihad 164

[392] Taberî 3, 123

[393] a.e., 2, 480.

"Hiç endişen olmasın, Mekke'ye gidecek ve tavafını da yapacaksın!" buyurdu.[394]

(3) Mekkenin fetih hazırlığını yaparken, gerçek maksadını gizlemek için bütün tedbirleri almıştı. Maksadı, Mekkelileri hazırlıksız yakalamak, kan dökmeden şehri teslim almaktı. Ordu, kendinden başka hiç kimse nereye gittiğini bilmeden yol alıyordu. İkinci mola sırasında Uyeyne İbn Hısn ve Akra' İbn Habis, huzuruna çıktılar. Uyeyne:

"Ey Muhammed, ben ne savaş hazırlığı ne de hac hazırlığı görüyorum, nereye gidiyorsun?" dedi. Resûlullah soruyu cevapsız bırakmadı:

"Allah nereyi dilerse oraya."[395]

Onuncu Kısım

HZ. PEYGAMBER VE MÛCİZE

274. İstisnasız bütün peygamberler, nübüvvetlerine insanları ikna etmek için, mûcize kullanmış olmalıdırlar. Onlar, diğer insanlardan bu ilâhî lütufla temayüz ederler. Bu sebeple, mûcizenin tebliğ ve terbiyevi yönüne ve Resûlullah'ın bu gayeye uygun olarak onu kullanışına dikkat çekmemiz faydalı olacaktır.

1. Mûcize Nedir?

Ancak, önce, mûcize neyi ifade ediyor kısaca belirtmemiz gerekiyor. Mûcize kelimesi, dilimizde de kullanılan "acz" den gelir. "Acz, " bir işi yapamama, güçsüz kalma, çok zayıf olma... gibi mânâlara gelir.[396] Şu halde if'al babından olan mûcize, lügat olarak; bir benzerini yapmada insanı aciz bırakan hadiseye denmiştir.[397]

Dinî bir tabir olarak, mûcizeyi Teftazânî şöyle açıklar: "Peygamberlik iddiasında bulunan bir kimsenin elinde, kendisini inkâr edenlere bir meydan okuma şeklinde zuhur eden ve inkârcıların bir benzerini yapmaktan

394 Buhârî, Şurut 15
395 Taberî, 3, 125
396 Belot, Feraid, Acz kelimesi
397 Muncit, A.C.Z. maddesi

âciz kalacakları derecede harikulâde olan bir hadisedir. Bu, peygamberlerin samimiyetine Allah'ın bir şehâdeti, bir tasdikidir."[398] Bakillanî'nin açıklamasına göre, mûcize, peygamberler için vazgeçilmez bir zarurettir. Mûcize olmaksızın, peygamber, peygamberliğini ispatlayamaz. Çünkü insanlar hakiki peygamberle sahte olanın arasını tefrikte âcizdirler.[399]

275. Müslüman alimler, Hıristiyan mütehassıslar gibi, harikülade hadiselerin, peygamber olmayan kimselerin elinde de vukua gelebileceğini kabul ederler. Müslümanlar, eğer velilerin elinde zuhur ederse *keramet* der, harikulâdeye mazhar olan kişi, ne nebi, ne de veli değil de sihirbazsa ona *istidrac* derler. Nitekim, birçok hadiste gelmiştir ki, insanlığın en aşağılığı olan Deccal bile, zuhur ettiği zaman harikulâde şeyler yapacaktır.[400]

Yeri gelmişken belirtelim ki, mûcize ile keramet arasında tek bir fark vardır: o da birinin tahaddi'ye (meydan okumak) dayanmasıdır.[401] Yani, peygamberler, mûcizeyi, nübüvvetlerinin ve doğruluklarının bir delili olarak gösterirler.[402] Fakat keramet, Nebevî bir davanın ispatı için gösterilmez. Bir keramet, tıpkı mûcizeninki nevinden ve onun muhtevasında olabilir, ama yine de mûcize denmez, çünkü keramet, Nebevî bir davanın ispatı için gösterilmiş değildir.

276. Mûcizeyi kerametten ve istidraçtan daha iyi tefrik etmek ve her çeşit iltibaslardan sakınmak için onda bazı şartlar aranmıştır:

1. Mûcize, Allah'ın bir fi'li olmalıdır.
2. O, eşyanın mutad akışına muhalif olmalıdır.
3. İtiraz edebilme imkânı olmamalıdır.
4. O, peygamberlik iddia edenin elinde, onun samimiyet ve doğruluğunu te'yiden zuhur etmelidir.

---

398 Taftazani, Encyclopédie'de Mûcize maddesinde zikredilmiştir (3, 666).

399 Bakillani, a.g.e., 2, 147

400 Müslim Fiten 105; İbn Mace Fiten 33 (4075 h.).

401 İbn Haldun a.g.e., 3, 1101

402 Ebû Muhammed Abdullah Es'ad, Kifâyetu'l-Mu'tekid ve Nihâyetu'l-Muntakid, s.12 (Müellif bu neticenin delili olarak, on kadar meşhur ilahiyatcı alimin görüşlerini kaydeder: Bakillani, Ebû Bekir İbn Fûrek, İmam Nasreddin et-Tûsi, Ebu'l-Kasım el-Kuseyri, vs.(s.12-14) . Bu meyanda İbn Haldun şunu söyler "Velilerin kerameti, mûcizeye nisbetle daha az harikuladedir. Bir peygamber, velinin kerametini hasıl edebilir, ama veli peygamberin mûcizesinin benzerini hasıl edemez." a.g.e..... 1, 188).

5. İlan ettiği maksadla uyum içinde olmalıdır.

6. Mûcizenin kendisi, Peygamberin davasını tekzip mahiyetinde olmamalıdır.

7. Da'va'dan sonra vukua gelmelidir.[403]

Burada belirtmemiz gereken diğer mühim bir nokta, bir peygamberin mûcizeleri onun doğduğu zaman ve mekânda, rağbette olan şeyler nevinden olmasıdır.[404] Böylece peygamber, çağdaşlarını, mahir oldukları şeyde aşarak ve onları, mahir olmadıkları, kendilerine yabancı olan şeyde değil, bilakis kendilerine pek munis olan şeylerde onları aciz bırakarak davasına en güzel delili getirmiş olmaktadır. Söz gelimi Hz. Mûsa'nın mûcizeleri, sihirbazların kendilerine nisbet ettikleri maharetler nevindendi. Çünkü, Hz. Mûsa'nın zamanında gerek Babil'de ve gerekse Mısır'da sihir çok gözde bir maharetti. Hz. Îsa zamanında tababet, Hz. Muhammed (aleyhissalâtu vesselâm) zamanında edebiyat moda ve mergup meta idiler.[405]

Eski peygamberlerin mûcizeleri, daha ziyade hissiyata hitap ediyordu. "Çünkü o zamanlarda insanların aklî melekeleri fazla gelişmemişti." Fakat Aleyhissalâtu Vesselâm'ın mûcizelerinin çoğu ma'kulatla ilgilidir. Zira, artık insanlığın akli melekeleri bir hayli gelişmişti ve Hz. Peygamber'in mûcizeleri, kıyamete kadar yaşanacak olan bütün asırlar içindi.[406]

2. Hz. Peygamber'in Mûcizeleri

277. Hz. Muhammed'in en büyük mûcizesi Kur'ân'dı. Aleyhissalâtu Vesselâm'ın peygamberliği, esas itibariyle Kur'ân mûcizesine istinat eder. Çünkü, diğer mûcizeler, zaman, hal ve şahıslarla kayıtlanmıştır. Kur'ân her zaman, her şahıs ve her hale şâmil mutlak ve umumi bir mûcizedir.[407] O, birçok yönleriyle mûcizedir:

1. İstikbalden bahisleri bir mûcizedir. Tevbe Sûresinin 33. âyetinde haber verildiği üzere İslâm'ın zaferi gibi.

---

403 L' Encyclopédie, el-Ici'den naklen 3, 666.

404 Suyuti, Itkan 2, 119

405 Suyuti, İtkan, 2, 116.

406 İbn Haldun, a.g.e, 3, 1092; Suyuti, Itkan 2, 119.

407 Bakillani, I'cazu'l-Kur'ân s. 9

2. Kur'ân'ın, Hz. Muhammed gibi okuma yazma bilmeyen, önceki dinler hakkında hiçbir bilgisi bulunmayan ümmî[408] bir zattan sudûr etmesine rağmen onlardan doğru olarak bahislerde bulunması.

3. Edebi açıdan taklid edilmeyen vasfıyla ne şiir, ne de nazım olmadığı halde her ikisine de benzeyen bir üsluba sahiptir.[409] Dünyanın en edib milleti olan Araplar, onun bir benzerini yapmaktan âciz kalarak, edebî bir mücadele yapmaktan vazgeçmek zorunda kaldılar. Bu bile gösteriyor ki, diğer dillere mensup şahıslar asla bir benzerini getiremeyeceklerdir.[410]

Kur'ân'ın İ'cazından söz eden Bediüzzaman, onun kırkı aşan ayrı cihetten mûcize olduğunu belirtir ve mukni açıklamalar yapar.[411]

3- Hz. Peygamber'in Mûcizeleri Kullanması

278. Şimdi sıra mûcizelerin, nübüvvet davasında kullanılmasını göstermeye geldi. Mûcizenin Hz. Peygamberin nübüvvetini te'yid gayesi vardır. Bu te'yid, önce, bizzat Peygamber'in şahsına müteveccihtir, sonra müminleri takviyeye üçüncü olarak da inkârcıları iknaya müteveccihtir.

a) Resûlullah'ın Şahsî Takviyesi İçin Mûcize:

Mûcizenin Hz. Peygamberin hazırlanması ve kendi peygamberliği hususunda ikna edilmesiyle ilgili rolünü göstermek için, nübüvvet hayatının başında rü'ya-yı sâdıka, cansız eşyaların selamları, Hz. Cebrail'in sıkça görülmesi vs. gibi vukua gelen mûcizevî hadiseleri hatırlatmak kafidir.

Keza hâdisâtın tahammülü zorlayan ağırlıklarının sevkiyle, Hz. Peygamberin nübüvvetine olan imanını takviye için, zaman zaman âyetler (yani işaretler, mûcizeler)[412] talep ettiğini ve âyetler zuhur edince kavuştuğu itmi'nanı daha önce gösterdik.

---

408 Bkz. Ankebût, 29/48

409 a.e., 51-77. Kur'ân'ın mûcizevi yönü hakkında alimlerin farklı görüşleri için, Suyuti'nin el-Itkan'ı görülmelidir, 2, 116-125.

410 Bakillani a.g.e., s. 151.

411 Bediüzzaman, Sözler, 25 söz, s. 368.

412 Kur'ân ve Hz. Peygamberin dilinde âyet, mûcize manasında da kullanılmıştır. (En'am, 6/37).

Bazı hallerde, mûcizevî bir hadiseden sonra, Hz. Peygamberin büyük bir haz ve heyecan duyduğunu ve yeni İslâm'a giren bir kimse gibi Kelime-i Şehâdet telaffuz ettiğini görmekteyiz. Tebuk seferi sırasında, Hz. Ömer'in tükenme noktasına gelen gıdaların bereketlenmesi için Hz. Peygambere yaptığı teklifi görmüştük.

Duâsının sonucu olarak (30 bini aşan sayıda askerin yer aldığı) bütün ordunun Medine'ye kadar yetecek miktarda erzak almalarına imkân tanıyan bir berekete mazhariyeti karşısında Hz. Peygamberin heyecanlanıp şöyle söylediğine şahid olmaktayız:

أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلٰهَ إِلاَّ اللّٰهُ وَأَنِّى عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ "Şehadet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur ve ben de Onun kulu ve elçisiyim."[413]

b) Mü'minlerin Takviyesi İçin Mûcize:

279. Mûcizelerin ikinci fonksiyonu mü'minlerin imanlarını takviye ve İslâm'a bağlılıklarını güçlendirmektir. Bu nev'e giren mûcizelerin çoğunluğu teşkil etmesi kuvvetle muhtemeldir. Bu nevi mûcizeler, çoğunlukla, şartların zorlaması ile vukua gelmiştir. Gıda darlığı zamanında bereket gelmesi,[414] ihtiyaç sırasında suyun bereketlenmesi,[415] duayı müteakip yağmurun yağması,[416] hastanın tedavisi, savaşta oyulan gözün tedavisi,[417] ihtiyar devenin genç ve kuvvetli kılınması,[418] yavaş yürüyen bir atın hızlı yürür kılınması,[419] keza Necaşi'nin ölüm haberinin gününde bildirilmesi[420] ve Mûte Savaşının safha safha bildirilmesi örneklerinde[421] olduğu üzere başkalarına meçhul olan haberlerin bildirilmesi, vs.

Taberî, bu son hadiseyi anlatırken ilave eder: "Hz. Cebrail, Medine şehri ile, diyar-ı Rum arasındaki görmeye mani bütün engelleri kaldırdı

413 Buhârî Şerike 1; Vakıdi 3, 1038.
414 Buhârî, Istikraz 18; İbn Hişam s. 703, 803; İbn Sa'd I/1, 124.
415 Buhârî, Menakıb 25; İbn Sa'd I/1, 121; Vakıdi 2, 588; Müslim, Fezâil 4, 5.
416 Buhârî Istiska 8; Nesai İstisha 10 (3, 160).
417 İbn Hişam s. 600; İbn Sa'd I/1, 125; Taberî 3, 30.
418 İbn Hişam, s. 694.
419 Buhârî, Cihad 60.
420 Buhârî, Cenaiz 61.
421 Buhârî, Istiska 8; Taberî 3, 119.

ve böylece Aleyhissalâtu Vesselâm savaşı görebildi ve bütün gördüklerini Ashâbına haber veriyordu. İşte bu, onun nübüvvetinin sıdkına delillerden biri olmuştur.

Hz. Enes anlatıyor: Resûlullah, birgün Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın refakatında Uhud dağının üzerine çıkmıştı. Deprem olmaya ve dağ onların ayaklarının altında sallanmaya başladı. Aleyhissalâtu Vesselâm:

"Ey Uhud!" buyurdular, " sakin ol! Zira senin üzerinde bir Peygamber, bir Sıddık (Hz. Ebû Bekir) ve iki şehid vardır."[422]

Bu sonuncu grupta, hurma kütüğünün inleyip ağlaması gibi başka çeşit mûcizeler de var. Bu mûcize, Hz. Peygamberin yeni yapılan minberde konuşmaya başlayınca, herhangi bir talep olmaksızın, kendiliğinden meydana geliyor. Resûlullah'ın daha önce konuşmaları esnasında dayandığı hurma kütüğü, Resûlullah'ın ayrılığı sebebiyle ağlamaya, inlemeye başlıyor.

Bu hâdise, hem dikkat çekiciliği, hem de vukua geldiği yer sebebiyle çok meşhur olmuş ve en meşhur hadisler arasında yer almıştır.[423]

Resûlullah'ın bu mahiyetteki mûcizeleri çoktur. Gayemiz burada hepsini zikretmek değildir. Kaydettiklerimizi misal olarak yeterli görüyoruz.

4. Üçüncü Grup Mûcizeler: Kâfirleri İlzama Yönelik Olanlar

280. Bunlar, kafirlere meydan okuma, onlara Hz. Muhammed'in peygamberliğine delil olma maksadına râci olan mûcizelerdir. Birçok insanlar Peygamberlere bu nevi mûcizeler sebebiyle inanmışlardır. Bundan ötürüdür ki, Hz. Muhammed'in çağdaşları da ondan mûcizeler talep etmişlerdir. Ancak çoğu durumda, bu istekleri samimi değildi, bir kısım inkârlarını ve istihzalarını bu sûretle ifade ediyorlardı.

İbn Hişam'dan kaydedeceğimiz şu paragraf Mekkelilerin bu sadedde-ki taleplerini özetlemektedir:

---

[422] Buhârî, Fezâilu'l-Ashâb 5.

[423] Buhârî, Büyu' 32; İbn Sa'd I/1, 125; İbn Mace Ikametu's-Salat 199.

"Ey Muhammed! Şâyet iddialarından vazgeçmiyorsan, bari, sana inanmamız için bize başka şeyler yap. Biliyorsun, yeryüzünde su ve arazi yönüyle bizden daha fakir bir başka millet yok. Biz, en kıt hayat şartlarında yaşamaya çalışan yegâne milletiz. Öyleyse seni gönderen Rabbine dua et de, arazimizi daraltan şu dağları yürütsün de memleketimizi genişletsin. Suriye ve Irak'ta olduğu gibi nehirler fışkırtsın, aralarında Kusay'ın da yer aldığı atalarımızı bize yeniden diriltsin, çünkü o dürüst bir liderdi, böylece senin söylediklerin doğru mu, değil mi onlardan sorarız. Eğer onlar senin sözlerini te'yid ederlerse ve sen bizim dediklerimizi yaparsan sana inanacağız. Bu sûretle, senin Allah nezdinde tutmakta olduğun makam ve Onun seni gönderip göndermediğini öğreneceğiz...

"Rabbine dua et de seninle, senin sözlerini te'yid edecek bir melek yollasın...

"Ondan sana bahçeler, saraylar, hazineler ve para göndermesini iste, ta ki sen de bizim gibi fakir olmayasın. Çünkü sen de tıpkı bizim gibi, çarşıya gidiyorsun ve hayat için gerekli şeyler alıyorsun. Sen gerçekten iddia ettiğin gibi, bir peygamber isen senin Allah katındaki yerini ve üstünlüğünü bileceğiz...

"... İddia ettiğin gibi Rabbin dilediği takdirde semayı üzerimize parçalar halinde yağdırabilecekse, hemen yağdır. Bunu yapmadığın müddetçe sana inanmayacağız."

"... Göğe bir merdiven kurup, ona çıkmayınca ve oradan söylediklerini teyid eden dört melekle birlikte geri dönmedikçe biz sana inanmayacağız..."[424]

281. Kur'ân-ı Kerîm bu çeşit gayr-ı samimi taleplerine birçok âyetlerinde temas ederek, bu zümrenin varlığını kıyamete kadar devam edeceğine bir iş'arda bulunur.[425]

Bu nevi taleplere Hz. Peygamberin cevabı hemen hemen her seferinde menfi idi: "Ben bunu yapmam ve Rabbimden bunları talep etmem. Ben böyle şeyler istemek için gönderilmedim. Allah beni size, müjdeleyici

---

[424] İbn Hişam, s. 192. 193.

[425] Bkz. İsra, 17/90-96; En'am, 6/109-111

ve korkutucu olarak gönderdi. Benim size getirdiğimi siz kabul ederseniz, dünyada da, âhirette de bu sizin lehinizedir. Benim hakkımda hükmedinceye kadar, Allah'ın emriyle sabredeceğim."[426]

Her hâl ü kârda Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), inkârcılara da birçok mûcize göstermiştir. Öylesi var ki, dilekleri üzerine bir kalabalığın önünde vukua gelmiştir. Şakk-ı Kamer (ayın yarılması) mûcizesi gibi.[427] Bu, Mekke halkı için vukua gelmişti.[428]

Fakat mûcizeyi müşahede edenler: "Bu bir sihirdir. Muhammed sihriyle aya da tesir etti... Ama herkesi büyülemeyeceği de muhakkak..." derler.[429] Bir başka misal olarak kaybolan devesinin yerini, münâfıkların dedikodusu üzerine haber verme mûcizesi de burada kaydedilebilir.

Bu nev'e giren ve sayıca daha fazla olan ikinci grup mûcizeler vardır ki bunlar inançsız, fakat istekli ferdlerin, ferdî talepleri üzerine vukua gelmiştir. Bu şahıslar, Hz. Peygamberden, sıdkına dair bir işaret olarak mûcize istemişlerdir. Meselâ bir seferinde bir adam, bir işaret talep etmişti. Aleyhissalâtu Vesselâm bir hurma ağacını çağırdı, ağaç emre itaat ederek Resûlullah'a kadar yürüdü, adam da hemen Müslüman oldu.[430]

282. İnançsızlara yönelik üçüncü grup mûcize, ilk planda sadece onların hilelerini bozmayı hedefler. Ancak birçok durumlarda onların imana girmelerine vesile olmuştur. Bu mûcizeler çoğunlukla gaybın ihbarı nevindendir. Bedir savaşını müteakiben Umeyr İbn Vehb'in Medine'ye gelişinin gerçek maksadının ihbar edilmesi gibi, Resûlullah kendisine, esir çocuğunu kurtarmak için değil, aksine Peygamberi öldürmek için geldiğini haber verince, o da hemen ihtida eder.[431] Keza, Hz. Abbas'ın parasının yerini ihbar, Haris İbn Ebî Dirar'ın devesinin yerini haber verme de bunların İslâm'a girmelerine sebep oldular.[432]

---

[426] İbn Hişam s. 193.
[427] Bkz. Kamer, 54/1
[428] Buhârî, Menakıbu'l-Ensar 36.
[429] İbn Kesir 6, 496-471.
[430] İbn Sa'd I/1, 121, Müslim, Zühd 74.
[431] İbn hişam s. 485-487.
[432] İbn Hişam, s. 763.

On Birinci Kısım

TEHDİDE ÜÇ SÛRETLE CEVAP: SABIR, HICRET, SAVAŞ

283. Hz. Peygamberin hayatında bu üç unsur birbirinden ayrılamaz. Bunların tabiatları, birine diğerinin zıddı dedirtecek kadar zahiri bir farklılık izhar etse de bunlar farklı şartlarda muteber olan aynı prensibin tezahürleridir. Bu da düşmanın meydan okumasına ve tehdidine cevap verme prensibidir.

1. ***Sabır:*** Mekke dönemi her çeşit işkencelerle doludur. Müşrikler, sayıları mahdut ilk Müslümanları dövüyorlar,[433] küfrediyorlar,[434] tezlil ediyorlar,[435] boykot ediyorlar[436] ve alay ediyorlardı.[437] Bir kısım Müslümanlar bu işkencelere dayanamayarak öldüler.

İşte bu dönemde, Müslümanlar yeterince güçlü olmadıklarından, kendilerine yapılanlar cinsinden bir karşı koyma olsaydı, bu onların toptan imhaları, yok edilmeleri mânâsına gelirdi. Bu sebeple peş peşe gelen vahiyler hep sabır tavsiye ediyordu.[438]

İlk sûrelerden itibaren sabır va tahammül en sıkı emirlerden biri olmuştur. Söz gelimi altıncı vahiy[439] birbirlerine sabır tavsiye edenleri tebcil ediyordu. Bir diğer âyet; sabredenlerin hesapsız bir mükâfata kavuşacaklarını müjdeliyordu.[440]

Bazı âyetler doğrudan Hz. Peygambere sabrı emreder. Mesela: "*Sabret, sabrın ancak Allah'ın yardımıyladır. Onlara üzülme, kurdukları düzenlerden de endişe etme.*" (Nahl, 16/127) "*Onların söylediklerine tahammül et.*"(Tâhâ, 20/130) Önceki Peygamberler de kâfirlere karşı 'sabırlılar' olarak takdim edilmiştir.[441]

---

[433] Buhârî, Menakıbu'l-Ensar 219; İbn Hişam 189; Taberî 2, 418-419.
[434] İbn Hişam s. 282.
[435] Buhârî, Teyemmüm, 109; İbn Hişam s. 283.
[436] İbn Sa'd I/1, 139.
[437] İbn Hişam s. 187.
[438] Şu âyetlere bakılabilir: Şûra, 42/43; Ahkâf, 46/37; Ahzab, 33/35.
[439] Bkz. Asr, 103/3
[440] Bkz. Zümer, 39/10
[441] Bkz. Enbiyâ, 21/85-86

284. Hülasa, Aleyhissalâtu Vesselâm, bu ilâhî emirlere uyarak, intikamını almak için, asla şiddetle mukabelede bulunmadı. Ayrıca diğer mü'minlere de kendisi gibi sabretmeleri için sıkı sıkıya tenbihte bulunurdu. İşkenceye uğrayan bir Müslümanı her görüşte: "Ey falanca sabret! mükafatın şeksiz şüphesiz Cennet olacak" diyordu.[442]

Müslümanlar, kâfirlere karşı hiç olsun beddua etmek izni istediler. Resûlullah öfkelenerek cevap verdi: "Sizden öncekiler arasında öyleleri vardı ki, et, kemik ve kasları örten, bütün derileri alıp götüren demir taraklarla taranmaya razı olurlardı... Yine öyleleri vardı ki başlarının ortasından testere ile ikiye bölünmeye razı olurlardı da, yine dinlerinden vazgeçmezlerdi."[443]

Aslında sabır, sadece mutlak bir aczden ve güçsüzlükten ileri gelmiyordu. O, bir mücadele vetiresinin vazgeçilmez bir safhasını teşkil ediyordu. Taberî'nin şu açıklaması bu hususu te'yid etmektedir: "(Öyle bir an geldi ki)... artık müminler bu meş'um duruma tahammül edemeyerek Hz. Peygambere baş vurdular: "Kendimizi onlara karşı müdafaa edebilecek durumdayız. Zira bizim de akrabalarımız ve adamlarımız var. Biz senden sadece izin istiyoruz. Sen hala sabredeceksen et. Bize gelince, artık sabredemeyeceğiz. Bize, kendimizi müdafaa etmeye izin ver. Savaşmak gerekiyorsa savaşacağız." Aleyhissalâtu Vesselâm şu cevabı verir: "Ben Allah'tan bir emir almadıkça size hiçbir şey söyleyemem." Geceleyin Aleyhissalâtu Vesselâm dua ettiler. Bunun üzerine Allah şu âyeti indirdi:

فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلاَ تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ "*(Ey Muhammed!) Peygamberlerden azim sahibi olanların sabrettiği gibi sen de sabret. İnkârcılar için acele etme...*"(Ahkaf, 46/35) Resûlullah bu âyeti mü'minlere okudu ve sabır tavsiye etti.[444]

O günün şartlarında netice çok şüpheliydi, bundan ötürü maceraya izin yoktu: "Aldığı her vahiy kendine sabrı emrediyordu."[445]

---

442 İbn Hişam s. 211.
443 Buhârî, Menakıbu'l-Ensar 63, Ebû Dâvûd, Cihad 106.
444 Taberî 2, 416.
445 a.e., 2, 408.

Bu davranış, neticesiz de değildi. Zulme uğrayan sessizlere karşı kalblerde acıma, şefkat, merhamet gibi bazı lehte duyguların uyanmasına sebep oluyordu. Hususan akrabaları iyice tahrik olunuyorlardı. Nitekim, Ebû Cehil'in dayanılmaz hakaretlerine ve mübarek kanının akmasına sebep olan yaralayıcı darbelerine Hz. Peygamberin sessiz kalışı, hadiseye şahid olan bir kadının ardı arkası kesilmeyen bir ağlayışına sebep oldu. Hz. Peygamberin henüz Müslüman olmayan amcası Hamza bu ağlayışların sebebini öğrenince, Ebû Cehil'in Aleyhisslatu Vesselam'a yaptığı çok ağrına gitti. Koşup Ebû Cehil'i aynı şekilde yaralamakla da hislerini yenemedi, Resûlullah'ın yanına vararak Müslüman oldu.[446]

285. Hz. Peygamberin sabırda güttüğü gayelerden birini daha vazıh gösterebilmek için, kadının açıklaması üzerine, teselli etmek gayesiyle Hz. Peygambere gelen Hamza'ya (radıyallahu anh), Aleyhissalatu Vesselam'ın verdiği cevabı kaydetmede fayda var: "Amca! Ne annesi, ne babası, ne amcası, ne de diğer bir yakını bulunmayan bir adamla meşgul olma!."

2. ***Hicret:*** Bu sabrın ikinci safhasıdır. Eğer işkence tahammül edilmez bir dereceye ulaşır ve henüz, aynı cinsten verilecek bir karşılıktan istenen neticeyi garantilemeyen şartlar yaşanmaya devam ediliyorsa o zaman, dinin yaşanabileceği bir başka yerin aranması gerekir.[447]

Zaten Kur'ân-ı Kerîm de, dinin tatbik edilemeyeceği şartlarda yaşamaktan mü'minleri mesul tutmaktadır:

إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلاَئِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولَٰئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءَتْ مَصِيرًا "*Kendilerine yazık edenlerin canlarını melekler aldıkları zaman onlara: 'Ne yaptınız bakalım?' deyince, 'Biz yeryüzünde zavallı kimselerdik' diyecekler. Melekler de, 'Allah'ın arzı geniş değil miydi, Hicret etseydiniz ya!' cevabını verecekler. Onların varacakları yer Cehennemdir. Orası ne kötü dönülecek yerdir!*" (Nisâ, 4/97)

---

446 Taberî 2, 418-419; İbn hişam s. 189.

447 Sosyolojiye göre, menfi şartlar belli bir derecede faydalı tepkiyi artırır. Ancak menfi etkinin (baskı, işkence, kıtlık vs.) dozajı belli bir dereceyi aştı mı tepki azalmaya başlar ve tamamen söner (Taynbee, L'Histoire p. 164).

Kur'ân-ı Kerîm, ezilmişleri Hicrete teşvik etmeye devam eder:

وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ يَجِدْ فِي الْاَرْضِ مُرَاغَمًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ اَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا "*Allah yolunda Hicret eden kişi, yeryüzünde çok bereketli yer ve genişlik bulur. Evinden, Allah'a ve Peygamberine Hicret ederek çıkan kimseye ölüm gelirse, onun ecrini vermek Allah'a düşer...*" (Nisâ, 4/100)

Yine Kur'ân, bize, bu ezilmişlerin yapacağı duayı öğretir:

رَبَّنَا اَخْرِجْنَا مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ اَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا

"*Rabbimiz! Bizi halkı zalim olan bu şehirden çıkar, katından bize bir sahip gönder, katından bize bir yardımcı lutfet.*" (Nisâ, 4/75)

Kur'ân ayrıca, tahammül edilmez işkencenin önünden kaçanların örneğini verir: İsrailoğullarının kaçışı, Ashâb-ı Kehf'in kaçışı[448] gibi. Bu sonuncular kavimlerinin küfründen kaçıp bir mağaraya sığındılar ve orada üçyüz yıldan fazla uyudular.[449] Keza Hz. Peygamberin bir temsilinde, bilgin bir rahip yüz kişiyi öldüren ve Allah'tan tevbe imkânı arayan bir caniye, köyünü terkederek insanların yaşadığı bir başka köye gitmesini tavsiye eder.[450]

286. Hz. Peygamberin hayatına gelince, birçok "emin yer arayışı" ve yer değişimine yani 'Hicret'e rastlarız:

1. Nübüvvetinin 4. senesinde Erkam'ın evine yerleşmek üzere kendi evini terketti. Zira burası, merkezi durumuyla hayatı için daha emniyetli, tebliğ faaliyetleri için daha uygun bir yerdi. Bilhassa hacılar ve yabancılar için bir uğrak yeri idi. Ömer dahil birçok Müslüman, İslâm'la burada müşerref oldular.[451]

2. Mekkelilerin işkencesi, daha az gücü olan Müslüman aileler için tahammül edilemez hale gelince Aleyhissalâtu Vesselâm onlara, Habeşistan'a Hicret etmelerini tavsiye etti. Bu diyara doğru iki büyük göç dalgası

448 Bkz. Yûnus, 10/75-90; Kehf, 18/9-26.
449 Bkz. Kehf, 18/15.
450 Müslim, Tevbe 46.
451 İbn Sa'd III/1, 193. 194.

oldu. İbn Hişam, bu göçlerin sebebini Mekkelilerin ezici zulümleri ve Hz. Peygamberin yardımının imkânsızlığı ile izah eder.[452]

3. Ebû Talib'in ölümünden sonra, Mekkeliler hasmane faaliyetlerini arttırdılar. Hz. Peygamber, evinden nadiren çıkmaya başladı. Bunun üzerine Mekke'den daha emin bir yer bulup, İslâm'ı orada neşretmek için Taif'e gitmek zorunda kaldı.[453]

4. Hz. Peygamber, Müslümanların emniyetini Medine'de sağladıktan sonra, Müslümanlara oraya gitmelerini emretti.[454] Kendisi de hayat emniyetini ve İslâm'ı neşir ümidini tamamen kaybedince, Mekke'yi terkedip Medine'ye gitmeye karar verdi.

287. İbn İshak'ın bir tasrihine göre, Hicret sadece Habeşistan ve Medine'ye değil, hayat emniyeti ve dini tatbik etme imkânı olan "her tarafa" olmuştur.[455]

Hicretin müsbet neticelerinden biri, tıbkı sabrınki gibi hissiyat planındadır. Nitekim Amir İbn Rebia'nın annesi, haşinliği ile meşhur Hz. Ömer'e: "Bize yaptığınız işkence ve zulüm sebebiyle burayı terkedip (Habeşistan'a) gideceğiz" deyince, o katı Ömer'in nasıl müteessir olup, duygulandığını anlatır. İbn Hişam bu konuşmayı, Hz. Ömer'in İslâm'a giriş hadisesini anlatmazdan önce onu İslâm olmaya hazırlayan sebeplerden biri olarak kaydeder.[456]

Hülasa, Müslümanların Mekke'deki yegâne silahları sabır ve Hicretti.

3. ***Savaş:*** İbn Hişam'a göre, Resûlullah'a savaş izni, Birinci Akabe Bey'atı'ndan sonra verildi.[457] Taberî'ye göre ise bu, Hicretten sonra verilmiştir.[458] Bu izni muhtevi âyet-i kerimenin Medenî olduğu[459] göz önüne alınınca savaş izninin Medine'de verilmiş olması esas olur.

---

452 İbn Hişam s. 213.
453 Taberî 2, s. 430-432.
454 İbn Hişam s. 321.
455 A.e. s. 320.
456 İbn Hişam s. 211.
457 a.e., s. 294.
458 Taberî, 2, 409.
459 Blachére bu âyetin Mekki olduğunu söyler, ancak İslâmi kaynaklarda buna rastlanmaz.

Her hâl ü kârda bu, muahhar bir vahiydir ve ayrıca izin de mutlak değildir:

"*Kendileriyle mukatele edilen (yani düşmanlarının hücumuna uğrayan mü'min)lere, uğradıkları o zulümden dolayı, (bilmukabele harbe) izin verildi. Şüphesiz ki Allah, onlara yardım etmeye elbette kemaliyle kadirdir.*" (Hac, 22/39-40)

Görüldüğü üzere bu, şartlı bir izindir: Saldırıya uğrayanlara ve dolayısıyla öncelikle muhâcirlere aittir. İslâm'ın siyasi durumu güçlenip maddi kuvveti de arttıkça ilk şartlar azalacak ve savaş mutlak bir emir halini alacaktır.[460] Savaş izniyle ilgili bu tedrîcî durumu âyetler tesbit eder: وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ "*Onları bulduğunuz yerde öldürün. Sizi çıkardıkları yerden (Mekke'den) siz de onları çıkarın.*" (Bakara, 2/191) Burada, Müslümanların çıkartılması mevzubahis olduğuna göre vahyin, Hudeybiye sulhünden önceye ait olduğu anlaşılmaktadır.

288. Daha sonra gelen bir vahiy şöyledir: "(Savaşta) *inkâr edenlerle karşılaştığınızda boyunlarını vurun, sonunda onlara üstün geldiğinizde onları esir alın. Savaş sona erince, onları ya karşılıksız ya da fidye ile salıverin.*" (Muhammed, 47/4)

Not: Zâhirde birbirine çok zıt ve aykırı görülse de, Hz. Peygamber Alayhissalatu Vesselam'ın, İslâm'ı tebliğ ve neşir vetiresi içerisinde, yaşanan şartlar muvacehesinde, aynı değer ve ehemmiyette olan sabır, hicret ve savaş "silah"larını daha geniş şekilde *Tebliğ Terbiye ve Siyasî Taktik Açılarından Hicret* adlı bir kitapta tahlil ettik. Bu kitapçık, ayrıca, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi* nâm eserimize dercedilmiştir. (16, 212-237)

---

[460] Taberî 2, 409.

Not: Zâhirde birbirine çok zıt ve aykırı görülse de, Hz. Peygamber Alayhissalatu Vesselam'ın, İslâm'ı tebliğ ve neşir vetiresi içerisinde, yaşanan şartlar muvacehesinde, aynı değer ve ehemmiyette olan sabır, hicret ve savaş "silah"larını daha geniş şekilde *Tebliğ Terbiye ve Siyasî Taktik Açılarından Hicret* adlı bir kitapta tahlil ettik. Bu kitapçık, ayrıca, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi* nâm eserimize dercedilmiştir. (16, 212-237)

Dördüncü Bölüm

MÜESSİRİYET TEDBİRLERİ

MÜESSİRİYET TEDBİRLERİ

289. Bu kısımda, Hz. Peygamber'in, tebliğine müessiriyet kazandıran tedbirleri göstermeye çalışacağız. Mezkur müessiriyeti başlıca üç hususta arayabiliriz:

1- Tebliğin muhtevası: Bu, insanın belli bir ihtiyacına cevap olmalıdır. Yani, bir şey faydalı ve aranan bir şeyse, o şey, mutlaka ilgi çekecek ve tebliğ edilen kimse üzerinde mutlaka belli bir tesir meydana getirecektir.

2- Tebliğin sunuluş üslûbu: Yani, tebliğ edilen şey, öyle bir üslübla sunulmalı ki, derhal anlaşılmalı, öğrenilmeli ve kolayca hafızada tutulmalıdır.

3- İnsanın içinde bulunduğu şartlar: Yani, kişi, verileni almaya ve anlamaya elverişli şartlar içinde bulunmalıdır. Bu, insanın psikolojik yönden öğrenmeye hazır hale getirilmesi demektir.

Bu üç şarttan *birincisi*, öğretilecek muhtevanın durumunu ilgilendirir; *ikincisi,* tebliğcinin durumunu, yani tebliği yapan kişinin, tebliğ yaparken baş vuracağı üslub, tarz, metod ve sairesini ilgilendirir; *üçüncüsü,* kendisine tebliğ yapılacak kimsenin durumunu ilgilendirir. Bu sebeple Muhammedî tebliğ vetiresini şu dört başlık altında incelemeyi uygun görüyoruz:

1- Muhatabın tebliğe hazırlanması,

2- Muhtevanın mergûb kılınması,

3- Tebliğ edilecek muhtevanın terkîb (formüle) edilmesi,

4- Muhtevanın vaz'ı ve sunulması.

Birinci Kısım

MUHATABIN HAZIRLANMASI

1. Muhatabın Almaya Hazır Olmasının Önemi

290. Tebliğ'in müessir olması için, onun, kişi nezdinde ilgi çekici, faydalı ve hatta hayatî olması yeterli değildir; o, tebliğ edilmezden önce, insanın onu anlamaya ve hafızasında tutmaya hazırlanması da gereklidir. Yani, kişiyi önce, kendisine sunulacak olan muhtevayı yeterince anlayıp öğrenmesine ve hatta zihninde kolayca tutmasına imkan sağlayacak şartların içine koymak gerekecektir. Bu şartlar öncelikle psikolojik ve ruhi plandadır.

Bu da sırayla insanı, zihnen, fikren meşgul eden şeylerden koparmak, sonra dikkatini öğretici üzerine çekmek, daha sonra da öğretilmek istenen şeye karşı samimi ve hararetli bir arzu uyandırmaktan ibarettir. Bu, aslında, kişide merak duygusunu tahrikten başka bir şey değildir. Merak ilmin hocası bilinir, öyleyse gerçek bir merakın uyandırılmadığı[1] öğretimler hem müessir olmaz hem de kısa zamanda unutulur gider.

Öyle geliyor ki, muhatabın merakını kazanabilmek için birkaç safhadan geçmek gerekmektedir ki biz buna, burada, *merak vetiresi* diyeceğiz. Bazı araştırıcılar, bunun üç safhada tahakkuk ettiğine dikkat çekmiştir:

1- Önce insanı, içinde bulunduğu ve alıştığı psikolojik ortamdan koparacak bir hadise, bir ilgi, bir sürpriz,

2- Bu ilgi ve sürprizi uyandıran şey üzerine dikkatin çekilmesi,

3- Muhatabın bir mesele üzerine şuurlanmasını sağlayacak bir sorunun tahrîki: Bu nedir? Ne olup bitmektedir? gibi.[2]

291. Muhatabı hazırlama meselesine Hz. Peygamber aleyhissalatu vesselam'ın büyük önem verdiğini görmekteyiz. O, söyleyeceğini telaffuz etmezden önce muhatabının ilgisini çekmek, merakını tahrik etmek için muhtelif vasıtalara baş vuruyordu: jestler, mimikler, tekrarlar, soru sorma-

---

1 "*İnsanın hazırlanması*"nı *merak uyandırılması* tabiriyle daha açık ifade etmiş olmaktayız.

2 Dottrens, Eduquer et Instruire p. 40.

lar, dürtmeler... gibi. Her halukârda, merakın doğmasını garantiliyordu. Arzu edilen ilginin muhatapta doğduğunun alâmeti, umumiyetle, muhatap tarafından bir sorunun sorulması idi.

Şimdi, yukarıda kaydettiğimiz merak uyandırma mekanizmasını göz önüne alarak, şu müteakip hadîs-i şerife bir nazar edelim:

Mu'az İbn Cebel (radıyallahu anh) anlatıyor: "*Ben Resûlullah'ın terkisinde olduğum halde beraber gidiyorduk. Bana seslendi:*

– Ey Mu'az!

– Emrinize amâdeyim, buyurun ey Allah'ın Resûlü! Dedim. Biraz yol aldık. Tekrar seslendi:

– Ey Mu'az!

Ben yine:

– Emrinize amadeyim buyurun ey Allah'ın Resûlü! dedim. Yine bir miktar yol aldık ki, tekrar seslenerek:

– Ey Mu'az! dedi. Ben yine aynı şekilde:

– Emrinize amadeyim, buyurun ey Allah'ın Resûlü! dedim. Bunun üzerine:

– Sen, Allah'ın kullarına yüklediği vazifeleri biliyor musun? diye sordu. Ben:

– Allah ve Resûlü daha iyi bilir! dedim. O açıkladı:

– Allah'a karşı insanların vazifeleri: O'na tapmaları ve hiçbir mahluku O'na eş koşmamalarıdır.

Biz bir müddet daha yürüdük ki bana tekrar seslendi:

– Ey Mu'az İbn Cebel!

– Emrinize amadeyim, buyurun! Ey Allah'ın Resûlü! dedim.

– Biliyor musun, kullar bunu yaptıkları takdirde Allah onlara ne mükâfat verecek?

– Allah ve Resûlü bunu herkesten daha iyi bilirler! dedim. O hemen açıkladı:

– Allah, onlara azab etmeyecektir!"

Görüldüğü üzere, Hz. Peygamber, peş peşe üç ayrı kere sual sorduk-

tan sonra asıl tebliğine geçmiştir. Bu suallerin Hz. Mu'az'ı tebliğe hazırlamak gayesi güttüğü açıktır.

Aleyhissalatu vesselam'ın, muhatabın hazırlanması konusundaki şuuru, müteakip misalde daha açık olarak görülmektedir:

292. Hz. Ebû Hüreyre'nin (radıyallahu anh) anlattığına göre, bir yemek sırasında Aleyhissalatu vesselam, bir lokma alarak: "*Kıyamet günü ben, insanların efendisiyim!*" der. Sonra bir lokma daha alır ve tekrar: "*Kıyamet günü ben, insanların efendisiyim!*" der. Hâlâ insanların bir soru sormadıklarını görünce:

– *Niye "Bu nasıl olacak ?" diye sormuyorsunuz*? buyururlar. Bunun üzerine Ashab:

– Ey Allah'ın Resûlü! Bu nasıl olacak? diye sorarlar. Aleyhissalatu vesselam anlatır:

– *İnsanlar Allah'ın önüne gelirler... Ve bir şefaatçi ararlar...Hz. Âdem… Hz. Mûsa…Hz. Îsa vs. hepsi Allah indinde şefaatçi olmayı reddedecekler. Herkes lehine onu ben yapacağım*." der.[3]

Müteakip hadiste, bir sorunun tahrik edilmesi ümîdiyle, düşülen hatayı belirtmeden, aynı şeyin yapılmasını tekrarla emrettiğini görmekteyiz.

Ebû Hüreyre (radıyallahu anh) anlatıyor: "Allah Resûlü'nün mescidde bulunduğu bir sırada bir adam gelerek namaz kıldı. Aleyhissalatu vesselam adama:

– Git namazını yeniden kıl, zira sen namazını kılmadın!" buyurdular. Adam, geri dönerek, yine önceki gibi bir namaz daha kıldı. Adam tekrar dönüp Hz. Peygamber'e selam verdi. Aleyhissalatu vesselam yine:

– Git, namazını yeniden kıl, zira sen namazını kılmadın! buyurdular.

Ve adam bu sûretle, namazını üç kere tekraren kıldı ve sonunda:

– Seni, insanlara hakkı getirmekle vazifelendiren Zât'a yemin olsun ki ben daha iyisini yapmayı bilmiyorum. Lütfen ne yapmam gerektiğini bana söyleyin! dedi. Aleyhissalatu vesselam namazın kılınışını tarif ettiler:

– Namaz için kalkınca, önce bir tekbir getir, sonra okuyabildiğin kadar Kur'ân'dan tilavette bulun... Buyurur ve namazın kılınış tarzını açıklar.[4]

---

3 Müslim, İmân 327.

4 Buhârî, Ezân 95.

293. Eğer, Hz. Peygamber, böyle bir tarza yer vermeden, adamın hatasını, tekrarların sebep olduğu soru sorulmazdan önce, ilk başta tashih etseydi, bu kıymetli hadîse, sahib olmamız oldukça şüpheliydi. Çünkü sahabî vak'ayı zaman içinde unutabilirdi. Halbuki üç sefer namazını yeniletmek ve bu esnada "Hatam nedir ki yeniletiyor?" sorusunu kendi kendine sordurmak sûretiyle, hayatında bilahare anlatılacak kadar ciddi bir hatıra kılmıştır. Vak'a'yı Ebû Hüreyre müşahedesine dayanarak anlatmış olsa da durum aynıdır: Hata ilk seferinde tashih edilmiş olsaydı, muhtemelen Ebû Hüreyre'nin dikkatini de çekmeyecekti.

2. İnsanların Zihnini Hazırlamak İçin Baş Vurulan Vasıtalar

294. Resûlullah'ın bu konudaki hassasiyetini gösterdikten sonra, öğretmek istediği şeyin zihinlerde kabulünü kolaylaştırmak üzere fertleri önceden hazırlamada onun baş vurduğu vasıta ve yolları bilmek gerekmektedir.

Ferdin hazırlanması, bir yandan onu zihni meşguliyetlerden uzaklaştırırken, diğer yandan da konu üzerine dikkatini çekmek ve öğretilmek istenen muhtevanın, nazarındaki kıymet ve ehemmiyetini artırmak mânalarına gelmesi hasebiyle, "*kullanılan vasıtalar*" olarak başlıca altı nokta üzerinde duracağız. Hemen belirtelim ki bu nevi vasıtaların sayısının bu yedi nokta ile sınırlandırılamayacağı da açıktır.

a- Zaman seçimi

b- Tebliğcinin jest ve mimikleri,

ç- Tekrar,

d- Soru,

a- Münakaşa tahriki,

g- Sükût.

ğ- Söyleyeceğini önceden haber vermek.

a) Zaman Seçimi:

Daha önce de dikkat çektiğimiz üzere, öğretimde zaman seçimi insanın *alıcılık*'ı üzerinde ciddi bir rol sahibidir. Aynı günün bazı vakitlerinde

bütün insanlar daha bir alıcı durumdadır. Propagandacılar ve siyasetçiler, halka bu saatlerde konuşma imkanlarını ararlar.[5] Türkçemizdeki "*insanların eşref saatini arama*" düsturu da bu söylediğimizi te'yid eden bir delildir.

Hz. Peygamber için en uygun tebliğ fırsatları, ihtiyaçların sevkiyle, sahabenin soru sorduğu anlardı. Kuran-ı Kerîm'in bir çok bahisleri bu çeşit sualler üzerine gelmiştir. Bunlar umumiyetle: "*Sana... hakkında sorarlar*" ibaresiyle başlar.[6]

Mühim olan diğer bir fırsatlar grubu, içtimai münasebetler esnasında, vukua gelen, herkesi –veya en azından hazır olanları– ilgilendiren günlük hâdiselerdi. Bu mânada, diyebiliriz ki, hemen hemen bütün Kur'ân vahiyleri bir hadiseyi takiben gelmiştir.[7]

295. Sorulan sorular ve mûtad günlük hadiseler dışında da aniden rastlanan bir kısım vak'alar ve cereyan eden değişmeler vardır ki, birden zihinleri uyandırır ve herhangi bir telkinin kabulüne fevkalade uygun bir zemin hazırlar: ay tutulması, şiddetli bir fırtınanın kopması, yer sarsıntısı, veba çıkması, cenaze defni v.s. gibi. Birçok hadis, bu nevi fırsatları Aleyhissalatu vesselam'ın çok iyi değerlendirdiğini, bunlardan birine rastladığı her defasında, gâyet nâfiz bir ders vermeyi, ve müessir bir hatırlatmada bulunmayı hiç ihmal etmediğini gösterir.

Mesela, bir güneş tutulması sırasında, Resûlullah, hususi bir namaz kıldırmış, sonra da bir hutbe irad ederek, diğer meseleler meyanında bir de "*tevhid*" dersi vermiştir. Şöyle buyurmuştur: "*Ay ve güneş her ikisi de Allah'ın âyetlerindendir, bunlar asla insanların doğum veya ölümleriyle ilgili olarak tutulmazlar, bunların tutulduğunu görünce "Allahuekber" denmelidir.*"[8]

---

5 "Hitler, yabancı bir iradeyi fethetmede, akşam vakitlerinin daha muvafık olduğuna dikkat çekmiştir." (Doménach, a.g.e. p.36).

6 Şu âyetler böyledir: Bakara, 2/189, 220; Mâide, 5/4; Âraf , 7/187; Nâzi'ât, 79/42.

7 Suyûtî, bütün vahiylerin iniş sebeplerini gösteren bir eser telif etmiştir. Eserin adı *Esbâbu'n-Nüzûl*'dür.

8 Buhârî, Küsuf 1; Müslim, Küsuf 1; İbn Sa'd 1/197; İbn Hamza el-Hüseynî*, el-Beyân ve't-ta'rîf fi esbâb-ı vürûdi'l-hadisi'ş-şerif* adlı bir eserde pek çok hadisin söyleniş sebeplerini göstermeye çalışmıştır.

Kayan bir yıldızın görülmesi[9] hatta güneşin batması[10] bile, bir telkin için gâyet uygun fırsatlardı. Hz. Peygamber, bir defin merasimi fırsatını, kader inancını takviyede değerlendirmişti..[11] Şiddetli bir fırtına esnasında da ilahi azaba maruz kalan eski milletleri hatırlatıyor ve bu esnada ilahi cezaya uğrama korkusuyla yüzünün rengi soluyordu.[12]

296. Rastlanan bir viranenin ürpertici manzarası bile, Hz. Peygamber için, dini bir telkinde bulunmada iyi bir fırsattı. Nitekim Tebük seferi sırasında, Hicr nâm mevkide bir viraneye rastlanmıştı ki Resûlullah: "*Nefislerine zulmedenlerin diyarlarına, bunların maruz kaldığı azaba duçar olmak korkusuyla ağlamadan girmeyiniz*" buyurdular.[13]

Bir ipek elbise hediye edilmişti. Ashab elbisenin güzelliği karşısında büyülenip hayran hayran elleriyle onu okşamaya başlamışlardı. Resûlulluh, telkinde bulunmak için iyi bir fırsat buldu: "*Bu galiba çok hoşunuza gitti?*" buyurdular. Ashab'ın "Evet!" demeleri üzerine: "*Allah'a yemin olsun, Sa'd İbn Mu'az'ın cennetteki boyun atkısı bundan daha güzeldir*" buyurdular.[14]

Bir seferinde, Allah'ın merhametini Ashab'a ifade etmek için, bir esir kadın iyi bir fırsat hazırlamıştı: Kadın Medine'ye getirilen bir grup esirin arasında bulunuyordu. Göğüsleri şişmiş süt taşıyordu. Esirler arasında bir çocuğa rastladıkça onu tutup bağrına basıyor, emziriyordu. Onun bu dokunaklı hali herkesin dikkatini çekmişti. Hz. Peygamber: "Bu kadın çocuğunun cehenneme gitmesine razı olur mu?" diye sordu. Ashab: "Hayır! O buna meydan vermez!" diye cevap verince Aleyhissalatu vesselam noktaladı: "*Şurası muhakkak ki, Allah kullarına karşı, bu kadının çocuğuna gösterdiği şefkatten daha fazla merhamet duymaktadır.*"[15]

297. Bir defasında (yerin derinliklerinden gelen) bir gürültü işitilir, bu yere düşen bir eşyanın çıkardığı yankı idi. Hz. Peygamber cehennem

---

[9] Müslim, Selâm 124.

[10] Buhârî Bed'ül-Halk 4.

[11] Müslim Kader 6.

[12] Buhârî, İstiska .25.

[13] Buhârî, Teyemmüm 53; Müslim, Zühd 39; İbn Hişâm , s. 949.

[14] Buhârî, Libâs 26; Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 127; İbn Hişâm , s. 953

[15] Buhârî, Edeb 18; Müslim, Tevbe 22.

inancını müşahhas hale getirdi: *"Bu, yetmiş yıl önce cehenneme atılan bir taştan gelmektedir. O zamandan beri cehennemin dibine doğru düşmekte idi. İşte şimdi dibe ulaştı ve değdi."*[16]

Zeyd İbn Hâlid'in anlattığına göre, Hudeybiye'de yaşanan şiddetli bir yağmurdan sonra bir tevhid dersi vermişti:

"... Allah Teala Hazretleri buyurdu ki: "Kullarım arasında, bir kısmı var ki, bu gün bana iman üzere sabaha erdi; diğer bir kısmı da var ki bana küfranda bulundular. Kim : "Bize gelen yağmur Allah'ın bir lütfudur ve rahmetinin eseridir" dediyse o, Bana inandı ve yıldızları inkar etti. Ama kimler de: "Bu yağmur bize, şu falanca yıldızın te'siriyle gelmiştir" dediyse onlar da Beni inkar etmiş, yıldızlara iman etmişlerdir."[17]

Böyle fırsat değerlendirme örmekleri rivâyetlerde çoktur.

b) Jest:

298. İleride, Hz. Peygamber'in jest ve mimiklerini, anlayışı kolaylaştırmak maksadıyla baş vurduğu bir tebliğ vasıtası olarak genişçe açıklayacağız. Burada ise dikkat çekerek muhatabı hazırlamak maksadıyla eyleme (jeste) baş vuruşuna birkaç örnek kaydedeceğiz.

Bir sahâbi anlatıyor: "Ben Medine'de Resûlullah'ın arkasında ikindi namazı kılmıştım. Aleyhissalatu Vesselam, Namazı bitirip selamı verir vermez birden fırlayıp kalktı. İnsanları yararak başlarından atlayıp, hanımlarından birinin hücresine girdi. Hz. Peygamber, bir müddet sonra döndüğü vakit, ashab, onun bu âni ve telaşlı gidişinin sebep olduğu şaşkınlığı üzerlerinden hâla atamamışlardı ki, o, bu hali görerek açıkladı: "Namaz kılarken evde bir miktar altın tozu olduğunu hatırladım. Bunun beni meşgul edeceğinden korkarak hemen dağıtmaya gittim."[18]

Bir başka sefer, bir güneş tutulması vesilesiyle, küsûf namazı kıldırır, arkasından yaptığı bir konuşmada güneş tutulmasıyla ilgili açıklamalar yapar ve dikkat çeken bazı garîb hareketlerde bulunur. Öyle ki, ashab sorar:

---

16 Müslim, Cennet 31.

17 Buhârî, Ezân 156

18 Buhârî, Ezân 158

– Ey Allah'ın Resûlü! Biz sizi, durduğunuz yerden bir şeyi yakalamaya çalışıyor ve sonra da geri çekiliyor gördük!

Aleyhissalatu vesselam açıklar: "Ben cenneti gördüm. Ondan bir salkım üzüm almaya çalıştım. Eğer yakalayabilseydim dünya durdukça yiyeceğimiz bir şey elde etmiş olacaktık. Bana cehennem de gösterildi. Ömrümde bugün gördüğümden daha çirkin bir manzara hiç görmedim."[19]

Yine bir defin sırasıydı. Hz. Peygamber bir çubuk alarak yere vurmaya başlar. Sonra şöyle der: "Aramızda tek bir kimse yok ki, yeri cennet veya cehennemde belirlenmemiş olsun."[20]

Her zaman yere vurmak mevzubahis değildir, Resûlullah, bazan da muhatabına şiddetle vurmaktadır. Nitekim kendisine cuma namazının vaktini soran Ebû Zer'in (radıyallahu anh) dizine vurarak, onu, tam saatinde kılmak gerektiğini söyler. Sonra râvîler bu hadisi hep, muhataplarının dizlerine vurarak rivâyet ederler.[21]

c) Tekrar

299. Aynı şeyi tekrarlamak, Aleyhissalatu vesselam'ın sıkça başvurduğu bir metoddu. O, uyarıcı bir formülü tekrarlıyor, her hangi bir hükmünü tekrarlıyor, sorusunu tekrarlıyor, cevabını... vs. tekrarlıyordu. Hz. Enes: "Resûlullah bir söz söylediği vakit, her seferinde, bu sözlerini üç kere tekrar ederdi, ta ki daha iyi anlaşılsın. Birine uğrayıp selam vermek istediği zaman da selamını üç kere tekrarlıyordu"[22] der.

Bu tekrarların maksadı farklı idi: Anlaşılmayı garantilemek, ehemmiyetini vurgulamak, dinleyenlerin dikkatini çekmek vs. Her ne kadar hepsi de bir yönüyle tebliği ilgilendirse de, burada bizim için, merak uyandırmak kaydıyla yapılan tekrar daha çok önem taşımaktadır. Bu sadedde birkaç örnek kaydedelim:

Ebû Hüreyre'nin anlattığına göre, Hz. Peygamber: "Burnu sürtülsün! Burunu sürtülsün! Burnu sürtülsün!" diye üç sefer tekrar eder. Ashab:

---

19 Buhârî, Küsûf 9
20 A. e. Tefsîr, 92, sûre 8.
21 Müslim, Mesâcid 244.
22 Buhârî, İlm 30; İstîzan 8.

– "Ey Allah'ın Resûlü! Kimin?" diye sorunca, cevap verir:

– Yanında annesi veya babası veya her ikisi de ihtiyarlığa erdiği halde cennete giremeyenin!.[23]

Aleyhissalatu vesselam bir seferinde: Allah'a yemin olsun o inanmıyor, Allah'a yemin olsun o inanmıyor, Allah'a yemin olsun o inanmıyor! buyururlar.

"Kim inanmıyor?" diye sorulunca: "Komşusu, fenalığından korkan kimse!" açıklamasında bulunur.[24]

d) Soru Sormak

300. Bazı durumlarda, Hz. Peygamber, ele alacağı bir konu üzerine, soru sorarak dikkatleri çektikten sonra o meseleye temas ediyordu. Safa tepesindeki ilk hitabı da böyleydi, bir soru sûretiyle başlamıştı.[25] Umumiyetle, muhatabı hazırlayıcı mahiyette olan bu sorulara herhangi bir cevap da beklemiyordu. Veda hutbesini verirken sorduğu soruda olduğu üzere... Aleyhissalatu vesselam insanların kan ve malının hurmetini (haramlığını) vurgulamak istiyordu. Sordu:

– Bugün hangi gündür?

Râvi der ki: "Hepimiz, içinde bulunduğumuz günün ismini değiştirecek diye düşünerek susmayı tercih ettik."

– Kurban günü değil mi? buyurdular.

Ve Hz. Peygamber, başka sualler sorarak devam ettiler:

– İçinde bulunduğumuz ay hangi ay?

Muhataplarda aynı intiba hasıl olur... Aleyhissalatu vesselam cevaplar:

– Zilhicce ayı değil mi?

Resûlullah üçüncü bir sual daha sorar:

– Bulunduğumuz yer neresidir?

---

23 Müslim, Birr 10.

24 Buhârî, Edeb 29

25 Bak. Nu. 52.

Dinleyenler, sükût anında, Aleyhissalatu vesselam'ın oranın ismini değiştireceği zannına düşerler. Fakat ilave eder:

– Haram bölgesi değil mi?

Dinleyenlerin "Evet"i üzerine Resûlullah söylemek istediğini söyler: "Bilesiniz ki: hayatlarınız, mallarınız, şerefleriniz birbirinize karşı, tıpkı şu haram gününüz, şu haram ayınız ve şu haram beldeniz gibi haramdır."[26]

301. Vereceğimiz bir diğer misal oldukça farklı: Aleyhissalatu vesselam bir gün sordu: "Bir ağaç var ki, yaprağını hiç dökmez, bu ağaç müslümanı temsil eder, bilin bakalım bu ağaç hangi ağaçtır?" Ashab çölde yetişen birçok ağacı zikreder fakat hiçbiri isabet edemez. Sonra kendisinden sorarlar: "Bu hurma ağacıdır" buyururlar.[27]

Diğer bir grup soru, kendisinin bir talimde bulunacağı hususunda muhatabı uyarmaya yönelikti. Bunlar, isteğini sorma şeklinde kendini gösteriyordu: İşte bir örnek:

– Ey Abdullah İbn Kays!

– Buyurun Ey Allah'ın Resûlü!

– Sana cennet hazinelerinden gelen bir kelam öğretmemi ister misin?

– Elbette ey Allah'ın Resûlü, annem babam sana kurban olsun.

– Öyleyse o söz şudur: "*La havle ve la kuvvete illâ billah* (Gerek ibadet ve gerek diğer işler için gerekli güç ve kuvvet hep Allah'tandır)."[28]

e) Münakaşa Fırsatı Vermek

302. Şu gelecek misale bakalım: Bir defasında Aleyhissalatu vesselam "ümmetinden yetmiş bin kişinin, hiçbir azab çekmeden ve hiçbir suale maruz kalmadan cennete gideceğini söyler" ve sözünü tamamlar tamamlamaz, kalkıp odasına çekilir. Ashab, bu yetmiş bin cennetlik üzerine münakaşaya başlarlar. Herkes, farklı gruplar hakkında tahmin yürütüyordu. Resûlullah geri gelerek, ne hakkında münâkaşa ettiklerini sordu. Cevabı alınca şöyle buyurdular: "Bunlar, başkalarına karşı sihir yapmayanlar, kimseye sihir

---

[26] Buhârî, Hacc 132; Müslim, Hudûd 25

[27] Buhârî, İlim 5 .

[28] Buhârî, Meğazi 38.

yaptırmak için müracaat etmeyenler, uğursuzluğa inanmayıp, Rablerine mütevekkil olanlardır."[29]

Bir başka sefer: "Toplanın size Kur'ân'ın üçte birini okuyacağım" deyip odasına çekildiler. Ashab toplanınca çıkıp ihlas sûresini okuyup hiçbir şey söylemeden tekrar odasına çekilirler. Oradakiler, kendi aralarında konuşur ve bazıları: yeni bir vahiy sebebiyle odasına çekildiğini söyler. Hz. Peygamber geri gelip: "Ben size Kur'ân'ın üçte birini okumayı vadetmiştim. Bu ihlas sûresidir. Bu sûre Kur'ân'ın üçte birine denktir" açıklamasını yapar.[30]

Bu misallerde görülen nebevî açıklamalar, ashab arasındaki münakaşadan sonra yapılıyor. Bu üslubun, açıklanan muhtevanın daha iyi öğrenilmesindeki katkısı açıkça görülmektedir.

f) Sükut Etmek

303. Bazı hallerde Hz. Peygamber, kendisine sorulan sorulara mûtad müddeti içerisinde cevap vermiyordu, dinleyenler, münasebetsiz bir soru sorulduğuna hükmediyorlardı ve bu sorunun sorulmamış olmasını temenni ediyorlardı. Fakat, aleyhissalatu vesselam, tahrik edilen bu meraktan sonra cevap veriyordu:

Kur'ân, Müslümanlara, Hz. Peygamber için Allah'ın salat ve selamını dilemelerini emrediyordu.[31] Fakat Aleyhissalatu vesselam okunacak salâtın formülünü henüz belirlememişti. Bir gün bir sahabî sordu: "Ey Allah'ın Resûlü, Allah bize sizin için salat okumamızı emrediyor, biz bunu nasıl okuyacağız?." Hz. Peygamber soruyu öylesine cevapsız bırakır ki, orada bulunanlar, sorduklarına pişman olurlar. Sonra aleyhissalatu vesselam formülü verir.[32]

Bazan, merakı daha da artırmak için, merak artırıcı bir çok unsura beraberce yer verilmiştir. Müteakip misalde zihinleri öğrenmeye hazırlayıcı

29 Müslim, İmân 374.
30 Müslim, Müsâfirîn 261.
31 Bkz. Nûr, 24/56.
32 Müslim, Salât 69. Elbette burada verilecek cevabın muhtevasını vahyen bekleme de var, bunların biri diğerine mani değildir.

dört unsura beraberce yer verildiği görülür: mübhemiyet, tekrar, cevabı geciktirme, gösterilen hedefin ehemmiyeti:

304. Resûlullah bir gün şöyle der: "İki şeyin şerrinden Allah'ın koruduğu kimse cennete girecektir." Bir adam sorar: "Bu iki şey nedir?." Aleyhissalatu vesselam cevap vermez ve fakat aynı ifadesini yineler. Adam, bu iki şeyin ne olduğunu yine sorar. Resûlullah adama cevap vermeksizin, aynı ifadesini üçüncü, dördüncü kere tekrar eder. Her defasında adam, sorusunu tekrarlar. Hz. Peygamber'in cevap husussundaki sükûtu üzerine, oradakilerden biri soru sorana müdahale ederek susturur.

O zaman Resûlullah dersini tamamlar: "İki şeyin şerrinden Allah'ın koruduğu kimse cennete girecektir: Bunlardan biri iki bacak arasında bulunan şeydir... diğeri de iki sakal arasında bulunur."[33]

g) Söyleyeceğini Önceden Haber Vermek

305. Şu kaydedeceğimiz rivâyet merak tahrikinde oldukça farklı bir metod: Söyliyeceği bir hususa, muhatabın birkaç gün boyunca merakını çekmek. Bir gün Aleyhissalatu vesselam, Hz. Ebû Zerr'e (radıyallahu anh) şöyle der: "*Ey Eb*û *Zerr!Sana altı gün sonra söyleyeceğim şeyleri iyi kavra.*"

Hz. Ebû Zerr Resûlullah'ın, tam altı gün sonra, yedinci günde kendisine şunları buyurduğunu anlatır: "Gizli ve açık bütün amellerinde Allah'tan kork. Bir kötülük yaptığın zaman arkadan iyilik yap! Hiç kimseden bir şey isteme, (binmiş vaziyette iken yere) düşen kamçını yerden alıp sana vermelerini taleb bile olsa. Herhangi bir emaneti de yanına alma."[34]

İkinci Kısım

TEBLİĞİN MUHTEVASINI CAZİP KILMAK

306. Daha önce de işaret ettiğimiz üzere, muhatabın dikkatini çekmek için Hz. Peygamber'in bir diğer çeşit vasıtası var: Bu, tebliğ edeceği şeyi, insanlar nazarında câzip kılmaktır. Bu, o şeyin değerini, ehemmiyetini

---

[33] Muvatta, Kelâm 11.
[34] Ahmed İbn Hanbel, Müsned 5, 181.

belirterek yapılır. Böylece, o şeyin, hayatî önemi vurgulanarak ve onun matlub olan değeri gösterilerek, insanlar nezdinde, onu öğrenme arzusu tahrik edilmiş ve onun tatbiki için kişinin gerekli gayreti garanti altına alınmış olur.

Nitekim, öğretim mütehassısları şu hususu tesbit etmişlerdir: "Bir beyanın kabul veya red sebepleri sadece onun mantıki değerinden kaynaklanmaz. Aynı zamanda alıcıların alâka dairesinden de kaynaklanırlar."[35] Bu çeşit bir muharrik, ne zaman seçimini, ne tebliğcinin jestini, ne de beyan tarzını ilgilendirir. Bu sadece, muhatablar nazarında, muhtevanın taşıdığı değerden, ehemmiyetten kaynaklanır. Yani, bir şeyi yasaklamak, veya bir başka şeyi emretmek için doğrudan doğruya yasak ve emir ifadeye dökülmez. Fakat bu, başka muharrik unsurların işbirliği dahilinde formüle edilmiş bir muhteva ile sunulur, arzedilir.

Meselâ, Kur'ân-ı Kerîm, gıybet yasağını şu muhteva içerisinde ifade etmiştir:

"*Ey iman edenler... birbirinizi gıybet etmeyin. Sizden biri, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Hayır, siz bundan iğrendiniz!*" (Hucurât, 49/12)

Burada gıybet, "ölmüş kardeşinin etini yemek kadar iğrenç bir şey" olarak takdim edilmiştir.

MUHTEVAYI CÂZIB KILICI UNSURLAR

307. Hz. Peygamber nezdinde, bu maksatla kullanılan unsurlar gerçekten çoktur. Biz en mühimlerini zikredeceğiz:

1. Mefhumlar,
2. Yemin,
3. Hususi Tabirler,
   a) Lanet,
   b) İstiâze,
   c) Bizden değil,

[35] Müellif şöyle devam eder: "... konuşan veya faaliyet gösteren kimsenin üslub-u beyanı dairesinden de kaynaklanır." (Pöll, La Suggestion, p. 17).

4. Herkesçe bilinene atıf,
5. Yabancılara atıf,
6. Hadîs-i Kudsî,
7. Unutulabilecek olanı vurgulamak,
8. Bey'at şartları,
9. Sayılar,
10. Tekrarlamalar,
11. Tafdilli ifadeler,
    a) En iyi olan,
    b) En faziletli amel,
    c) Allah'ın en ziyade nefret ettiği kimse,
    d) En büyük günahlar,
12. Müphem ifadeler,
    a) Müphem kelime,
    b) Müphem muhteva,
    c) Sun'i müphemiyet,
    d) Zamana müteallik müphemiyet,
    e) Okunacak bazı formüllerdeki müphemiyet,
13. Kıyamet alametleri.

Şimdi bunları örneklerle açıklayacağız.

1. Mefhumlar

308. Tebliğin muhtevasını kıymetlendirip cazip kılma vasıtaları arasında, ehemmiyeti ihmal edilemeyecek bir kısım mefhumlar da vardır. Aleyhissalatu vesselam, tesiri garantilemek ve anlayışı kolaylaştırmak için onlara sıkça müracaat etmiştir.

Önce, bu mefhumlarla neyi kastettiğimizi belirtelim: Bunlar, yapılacak şeyler için teşvik maksadıyla, yasaklanacak şeyler için de caydırmak maksadıyla, mecazî mânada ve teknik ifadesinin en geniş manasında kullanılmış bir kısım imanî esaslar ve telakkilerdir: *melek, şeytan, cennet, cehennem, iman, küfür*... mefhumları gibi.

Bu mefhumların ehemmiyeti, bir diğer mefhum grubu olan anlayış kategorilerinin önemiyle kıyaslanabilir: zaman, mekan, cins, sayı, sebep, cevher, şahsiyet vs. kategorileri. Nasıl ki, bunlar, bazılarının kabul ettiği üzere "*kavrayışın iskeletini teşkil ederler*", [36] öncekiler de dinî tebliğde, ikna ve caydırmanın (tergîb ve terhîb'in) iskeletini teşkil ederler.

Bu mefhumların aracılığıyla, hayatın birçok normal fiili, kolayca dinî boyalarına ve dîni değerlerine kavuşurlar. Diğer taraftan, iman esasları, müşahhaslaşır ve müessir şekilde günlük yaşayışa dahil olur ve hayatiyet kazanırlar ve imanî malumat, faydasız bir hikaye ve lüzumsuz bir yük olma riskinden kurtulurlar. Bu mefhumların, kişinin derunundaki canlılık derecesine tabi olarak, din müsessiriyet kazanır ve insanı kendi hedefine yöneltir.

a) Mefhumları Kullanma Tekniği:

309. "*Mefhum*"un ne olduğunu daha yakından kavrayabilmemiz için, onun kullanılış tekniğini bilmemiz gerekmektedir:

1- Mefhumlar, zâten, mü'minin anlayışında fevkalade ehemmiyeti, kıymeti olan şeylerdir. Bunların önemi ya inançtan gelmektedir, çünkü onlar, ya bir iman esasıdır "*şeytan mefhumu*"nda, "*kıyamet günü mefhumu*"*nda* "*Allah'a iman mefhumu*" nda vs. olduğu gibi, ya da yaşanan bir tecrübe veya bizzat müşahedeye dayanan bir marifetten gelmektedir: "*Cahiliye mefhumu*" nda, "*eski milletler mefhumu*"nda olduğu gibi, yahut da belli zamanda yaşanmış büyük ehemmiyeti olan bir hadiseden gelmektedir: "*hicret mefhumu*" nda olduğu gibi.

Her bir mefhumun kıymet ve ehemmiyeti ya Kur'ân'ın ifadesiyle ya da Hz. Peygamber'in beyanlarıyla veya her ikisiyle birlikte vurgulanmıştır.

2- İnsanı, emredilen ve takdir edilen bir ameli yapmada şevklendirmek için şevk verici bir mefhuma atıfta bulunulur veya bir diğer fiilden sakındırmak için de caydırıcı bir mefhuma atıf yapılır.

Bu sûretle, biri malum ve meşhur olan mefhum, diğeri mübhem ve meşkûk haldeki fiil olan iki şey arasında bir ilgi kurup bir benzerlik teşkil

---

[36] Durkheim, *Les Formes elementaires de la vie religieuse* , p. 13.

edilerek ikincisine yani fiile, birincisinin taşıdığına eşit bir değer kazandırılmış oluyor. Mesela, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Dul ve yoksula destek veren kimse, Allah yolunda cihat edenin mükafatına kavuşacaktır.*"[37]

Burada, insanları dul ve yoksul kimselere yardıma teşvik etmek için kendilerine verilecek mükafatla, önemi ve faziletinin büyüklüğü Kur'ân ve hadiste vurgulanmış olan *Allah yolunda Cihâd edenlerin mükafatları* arasında bir eşitlik, bir benzerlik ilgisi kurulmuştur.

Yasaklama ile ilgili bir misal de şudur: "*Sizden kim yemek yiyecekse sağ eliyle yesin, sağ eliyle içsin. Zira, sol eliyle yiyip içen şeytandır.*"[38]

Şu halde bu nevi kullanışları anlamak için, birçok durumda, onların zahir manalarını esas almamak, kastedilen asıl maksadı aramak gerekecektir.

Bir kısım mefhumların açıklamasına geçmezden önce, onlardan bazılarını bir kere daha hatırlatalım: *şeytan, melek, cennet, cehennem, iman, küfür, kıyamet günü, sadaka, hicret, cahiliye, eski milletler, cihâd, deccal, mehdi, İslâm, şehîd* vs. mefhumları.

b) Mefhumların Faydası:

310. Bu telakkîlerin mefhum olarak kullanılması bize fevkalâde önemli faydalar sağlamaktadır.

1) Mefhumlar, dine, emir ve yasakların ifadesinde büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Bir yasağın gerekçesini bir mefhuma, basit bir atıfla, bütün inananların kolayca anlayacağı bir şekilde ifade etmek varken, aklî sebeplerle açıklamak için söz niye uzatılsın ki! Mesela, tıpkı Hz. Peygamber aleyhissalatu vesselam'ın şu sözünde olduğu gibi: "*Kaplarınızın üzerine kapak koyun, tulukların ağzını bağlayın, kapıları kilitleyin, mumları da söndürün. Zira, şeytan, ağzı kapalı bir tuluğa giremez, kilitli kapıyı açamaz, kapların kapağını kaldıramaz.*"[39]

2) Mefhumlar mânaya genişlik sağlarlar. Eğer bir yasağın sebebi Aley-

---

[37] Buhârî, Edeb 25

[38] Muvatta, Sıfatu'n-Nebiyy 6

[39] Müslim, Eşribe 96.

hissalatu vesselam tarafından tesbit edilmiş olsa, bu evvela, belli seviyedeki bir anlayışa göre olacaktı: ya bir bedevi, ya bir münevvere göre, sâniyen kendi devrinin umumî anlayışına göre olacaktı. Her iki halde de, mahzurlar pek açıktır. Fakat mefhumun kullanılışı, her seviyedeki zekaya ve anlayışa ve her devrin insanına, kendi hissesini alma ve –az çok farklı da olsa esas esprisine muvafık– sebeple ilgili bir açıklama yapma imkanı tanır. Mesela şu âyete bakalım (mealen): "*Ey iman edenler! Sarhoşluk veren içkiler, kumar oyunu, dikili taşlar ve fal okları şeytan işi bir pisliktir onlardan sakının! Olur ki saadete erersiniz*" (Mâide, 5/90) Bu şeytanî pislikler sayılacak olsaydı uzardı da uzardı.

Keza, hadiste geldiği üzere, Aleyhissalatu vesselam, ehlî eşek etini yemeyi yasaklar ve sebebini beyan sadedinde: "*Çünkü, bu, şeytan işi bir pisliktir*" der.[40]

311. Böylece, ferdî, içtimaî, sağlığa ait, ahlâkî, dini pek çok maslahatları hedefleyen, pek çok yasak bir tek mefhumla ifade edilmekte ve her seviyedeki anlayışın emrine verilmektedir. Şüphesiz ki Dihlevî: "*Bir emir veya yasak konduğu zaman, muhatapların onun sebebini anlamamaları (tebliğe ait) siyasettendir, bu hal, işittirilen şeyin onlara tesir etmesini sağlar*" sözüyle, [41] bizim belirttiğimiz hususu kastetmiş olmalıdır.

3) Mefhumlar, maddî hayatın manevîleştirilmesine büyük ölçüde katkıda bulunur ve herhangi bir mefhumun müdahale edip yön verdiği her bir beşerî amele dinî bir mâna ilave eder. Madde ve mânanın birleştirilmesi İslâmî bir hedef olması hasebiyle, bu mefhumlar mezkur hedefin gerçekleşmesini takviye ederler.

Mesela, Aleyhissalatu vesselamın, şu veya bu şeyin yapılmasını veya yapılmamasını, bu şeyin sadece maddî sebebine atıf yaparak emretseydi, bu tavır dinin maddîleştirilmesi olacaktı ve İslâm'ın ruhuna muvafık olmayan bir netice ortaya çıkaracaktı.

4) Bazı mefhumlar, zamanın şartına bağlı manevi bir müesseseye veya bir değer sistemine yeni bir anlayış istikameti getirerek, onlara ebedi bir

---

40 Müslim, Sayd 34.

41 Dihlevî, a.g.e. s. 215.

canlılık kazandırıyor ve onları, böylece, ebedîyen kıymetlendirmiş oluyor. Mesela "*hicret*" mefhumunda olduğu gibi.

Hicret, belli bir zaman diliminde, mü'minler nazarında, yapılması en ziyade değerli olan amellerden biriydi. Aleyhissalatu vesselam bunu, *bir mefhum olarak kullanmak sûretiyle,* hem ebedîleştirdi, hem de önemi zihinlere kazınmış bir değer sistemini, faydasız bir hikayeye, hayatiyeti olmayan bir malumata dönmekten kurtarmış oldu. Mesela Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Gerçek muhâcir, Allah'ın kendisine yasak ettiği şeyden kaçandır.*"[42]

312. Bu mânada bir yönlendirme olmasaydı, *hicret mefhumu*, sonraki müslümanlar için târihî bir hâtıra olmadan öte bir mâna taşımayacaktı. Halbuki onun, mefhumlaştırılmış olması sebebiyle, her asırda yaşayacak mü'minler, ashabın yaşadığı hicret heyecanını ve sevabını yaşama ve kazanma imkanlarına kavuşmuş oluyorlar.

c) Bazı örnek mefhumlar:

Şimdi teferruatlı olarak, "mefhum"un kullanılışını bir kısım örneklerle göstereceğiz.

1) Şeytan Mefhumu

312. Bu mefhum, dindeki, hemen hemen bütün yasakları ve bütün kötülemeleri öğretmede, diğer mefhumlara nazaran çok daha geniş bir mânada kullanılmıştır. Söylediğimizin daha iyi anlaşılması için, önce şeytan kelimesinin ifade ettiği manayı belirtelim:

Şeytan kelimesi Arapçada *karşı gelmek*, *gerçekten uzaklaşmak* mânalarını ifade eden bir kökten gelir.[43] Yapılan açıklamaya göre şeytan *kötü ruh* demektir. Bu ismi alması, onun hayır ve hakikatten uzaklaşmasından dolayıdır. Bu sebeple, "*Cinler, insanlar ve hayvanlar arasında kibirli ve âsi olan her ferde şeytan denmiştir*." Bu mânadan hareketle *Arabların şeytanları* tabiri kullanılmıştır ki, dik kafalılar manasına gelir.[44]

---

42 Buhârî, İmân 3; Nesâî, İmân 9.

43 Müncid ش ط ن maddesi, bak. Lisanu'l-Arab 13, 237-239.

44 Müncid, aynı yer.

Kadı Iyaz, şahıstan olsun, fiilden olsun her kötü şeye *şeytan* dendiğini belirtir.[45]

Şeytan kelimesi Kitab-ı Mukaddes'te de geçer. *Kitab-ı Mukaddes lügatı*'nda yapılan açıklamaya göne, şeytan, *insanın düşmanı* manasına gelmektedir. Kelimenin iki çeşit kullanılışı vardır: 1- Cins ismi: İbranice düşman olmak manasına gelen satan mastarından gelir, bazan sadece düşman manasında kullanılır. 2- İsm-i has olarak Satan kelimesi şeytan demektir ve hassaten, insan nevinin başlıca düşmanı olan *İblis*'i ifâde eder. Esk-i Ahid'in Eyub bölümünde (I, 6; II, 6), o, *doğruluğun üzerine Allah'ın izniyle çöken her çeşit fenalıkların tahrikçisi* olarak gözükür.[46]

Yeni Ahid'de onun ismi daima satanas (şeytan) dır. Yuhanna onu iblisle ve antik yılanla bir tutar. O, iyi daneyi yani, ruhlara ekilen hakikati kaçırır.[47] O bazı fizikî kötülüklerin sebebidir.[48] O, kötülüğe atmak için ruhları iğfal eder.[49] O, kötü ihtirasları tahrik eder.[50] Onun müridleri vardır ki bu müridler, şeytanın Havrası'nı teşkil ederler ve bazı yerlerde onun hakimiyetini tesis ederler.[51].[52]

313. Dinin şeytan telakkisine gelince, Müslümanlar nezdinde, az önce belirttiğimiz Kitab-ı Mukaddes'te geçen anlayışla tam bir benzerlik taşır. Onun ism-i hassı İblis'tir.[53] O, Allah'a isyanı ve aşırı kibriyle tanınmıştır. O, insanın amansız bir düşmanıdır, çünkü Hz. Âdem'in cennetten çıkarılmasına o bebep olmuştur ve bu dünyada da insanın sapıtmasının sebebidir. Bu telakki, yaratılış hikayesi ile şekillenmiştir:

Allah, Hz. Âdem'i topraktan şekillendirip hayat soluğunu üflediği zaman, meleklere, ona secde etmelerini emretti. Bu emre yegâne kafa tutan İblis'ti. Çünkü o, ateşten yaratılmış olması hasebiyle, topraktan yaratılmış

---

45 Iyaz, a.g.e. s.121.
46 Kitab-ı Mukaddes 500-501.
47 Markos IV, 15.
48 Luka XIII, 16.
49 Korintoslulara ikinci mektub II, 11.
50 Korintoslulara ikinci mektub XII, 7.
51 Yuhanna'nın Vahyi II, 9-13; III, 9.
52 Lesetre, Dictionnaire de La Bible 5, 1496.
53 Bkz. Bakara, 2/34.

olan birinin önünde secde etmeyi şerefini alçaltıcı bir davranış telakki ediyordu.

Bunun üzerine, o kovuldu ve lânetlendi. Ama o, cezasının kıyamet gününe kadar te'hirini istedi. Bu süre ona tanındı ve ayrıca, ona, Allah'a kulluk etmeyenleri saptırma gücü de verildi.[54]

314. Gazzâlî der ki: "Şeytan kelimesi Allah'ın öyle bir mahlukunu ifade der ki onun vazifesi insanlara kötülükleri vadetmek ve onları fenalığa itmek ve iyilik yapacağı zaman fakirlikle korkutmaktır."[55]

Özetle, İslâm'da şeytanın tarifi dört noktada görülebilir:

1) Her insana bir şeytan tahsis edilmiştir.[56] Hiçbir peygamber de bundan müstesna değildir.[57] O, insanın her fiilinde hazır bulunur.[58] Öyleyse ona karşı gâfil olmamak, daima uyanık ve tetikte bulunmak ve şerrinden Allah'a sığınmak gerekir.[59]

2) Şeytanla arasındaki yakınlık, damarlarında dolaşan kanın yakınlığı gibidir.[60] O, insanı sapıtmak üzere önünden, arkasından, sağından ve solundan gelir.[61] İnsanın kalbinde aldatıcı telkinler, ve iğfal edici vaadlerde bulunur.[62] O, bütün bunları onu sapıtmak[63] ve cehenneme düşürmek için yapar.[64] O, Allah'ın zikrini unutturur.[65] O, fakirlikle tehdid eder ve hayasızlığı emreder.[66] İnsanlar arasına düşmanlık ve kin atar[67] ve aralarında kopmalar meydana getirir.[68] Aldatıcı amelleri süslendirir.[69]

---

54 Bkz. A'râf, 7/11-16.
55 Gazzâlî, İhya 3, 26.
56 Müslim, Akdiye 69.
57 Bkz. En'am, 6/112.
58 Müslim, Eşribe 135.
59 Bkz. A'raf, 7/200.
60 Müslim, Selâm 23.
61 Bkz. A'raf, 7/ 17.
62 Bkz. Nûr, 24/21.
63 Bkz. Nisâ, 4/60.
64 Bkz. Fâtır, 35/6.
65 Bkz. Mücâdele, 58/19, Yûsuf, 12/42.
66 Bkz. Bakara, 2/268.
67 Bkz. A'raf, 7/ 91.
68 Bkz. Yûsuf, 12/100.
69 Bkz. Neml, 27/24.

Şu halde şeytan insanın apaçık düşmanıdır.[70] İnsan düşmanını tanımalı ve onu büyük bir düşman bilmelidir.[71] O, inanmayanların dostudur: "*Kim Rahmân'ın zikrinden gâfil olursa Biz ona hiç ayrılmayan bir şeytanı dost olarak veririz.*" (Zuhruf, 43/36)

315. Aleyhissalatu vesselam, şeytanı, birçok beyanlarıyla müşahhaslaştırır. Bir hadislerinde, şeytanın namazını bozmak istediği bir fırsatta aralarında geçen bir hâdiseyi anlatır: "... bunun üzerine Allah onu benim tasarrufuma verdi. Ben de gırtlağından yakaladım... Elimin üzerinde dilinin soğukluğunu hissettim ve o: 'Canımı yaktın, canımı yaktın!' diye bağırdı."[72] Rivâyetler, Şeytan'ın iki kere bağırdığını: bir kere Akabe biatı gününde, bir kere de Uhud savaşı gününde, ve herkesin onun sesini işittiğini belirtir.[73]

3) Şeytanla ilgili bir diğer mühim tavsif onun zayıflığı üzerinedir. Onun bu ürkütücü ve korkutucu tavsifinden sonra insanın cesaretsizliğe ve ümidsizliğe düşmemesi için Kur'ân-ı Kerîm der ki: "*İnananlar, Allah yolunda Cihâd ederler, inanmayanlar da isyan yolunda gayret gösterirler. Öyleyse şeytanın dostlarıyla mücadele edin. Şeytanın hilesi zayıftır.*" (Nisâ, 4/76) Bir diğer âyet bu mevzuyu tamamlar: "*Oysa iblisin onlar üzerinde bir nüfuzu yoktu. Ama Biz âhirete inanan kimselerle ondan şüphede olanları, işte böylece ortaya koyarız...* " (Sebe, 34/21)

4) Cinler arasında olduğu gibi insanlar arasında da şeytanlar vardır.[74] Mesela müsrifler, şeytanın kardeşleri olarak tavsif edilmişlerdir.[75]

Hülâsa, yapılan muhtelif şeytan tasvirlerinin ışığında görüyoruz ki, o, insanda istenmeyen ve reddedilen bütün amelleri kuşatmaktadır. Bu sebeple Gazzâlî: "*Kötü temayüllerin hepsi şeytan diye adlandırılır*" demiştir.[76]

316. Şeytan mefhumu'nun öğretim maksadıyla kullanılış yönünü Kadı Iyaz'ın şu açıklaması daha bir vurgulamaktadır: "Hz. Eyub'un kıssa-

---

70 Bkz. Yûsuf, 12/5.
71 Bkz. Yâsîn, 36/6.
72 Buhârî, Amel fi's-Salât 10; Beyhaki, a. g.e. 2, 219.
73 İbn Sa'd II-1, 32, 150.
74 Bkz. En'âm, 6/112.
75 Bkz. İsrâ, 17/27.
76 Gazzâlî, İhya 3, 25.

sında geçen şu âyetin mânasını, zâhiri ve lügavî mânada alamayız: "(Eyyub Rabbine:) '*Doğrusu şeytan bana yorgunluk ve azab verdi*' *dedi.*" (Sâd, 38/41) Çünkü hiç kimsenin: "*Eyub'u hasta eden şeytandır, hastalığı onun vücuduna atan da odur*" demesi câiz değildir. Çünkü hastalık insana Allah'ın iradesi ve Allah'ın fiiliyle gelmektedir. Eğer sen, (Hz. Mûsa'nın hizmetçisi tarafından telaffuz edilen) şu âyetin manasını وَ مَآ أَنْسَانِيهُ إِلاَّ الشَّيْطَانُ "*Onu bana şeytan unutturdu*" (Kehf, 18/63) ve keza Hz. Yusuf hakkında telaffuz edilen, فَأَنْسَاهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ "*Şeytan ona efendisine onu hatırlatmayı unutturdu*" (Yûsuf, 12/42) âyetinin manasını, keza, Hz. Peygamber'in, sabah namazı vaktinde uyuyarak sabah namazlarının kazaya kaldığı zaman söylediği: "Bu vadide şeytan var"[77] hadisinin mânâsını ve keza öldürücü yumruğu attığı zaman Hz. Mûsa'nın söylediği: هٰذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ "*Bu şeytanın işidir.*" (Kasas, 28/15) âyetinin manasını soracak olursan, cevaben denir: "Bil ki! Bu ibarelerde geçen 'şeytan' kelimesi, hemen hemen aynı şartlarda telaffuz edilmiştir, çünkü Arablar insan olsun, fiil olsun her kötü ve reddedilen şeyi 'şeytan'a veya 'şeytanın ameli'ne nisbet ederek tasvir ediyorlardı.[78] Cehennem ağacını (zakkumu) tasvir ederken Cenâb-ı Hakk şöyle buyurmuştur:

إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُؤُسُ الشَّيَاطِينِ "*O cehennemin dibinde çıkan bir ağaçtır. Tomurcukları şeytan başı gibidir.*" (Saffât, 37/64-65) Aleyhissalatu vesselam, namazını kılmakta olan[79] bir kimsenin önünden geçen birisi hakkında 'Geçmesine mani olunsun, ısrar ederse kavga edilsin çünkü o bir şeytandır' demiştir."[80]

Birkaç Misal:

317. Kadı Iyaz'ın bu açıklamasına dayanarak, Hz. Peygamber'in, dikkat çekmekte veye yasaklamakta olduğu bir şeyin ehemmiyetinin anlaşılmasını kolaylaştırmak için, iman esaslarına giren bir prensibi nasıl müşahhaslaştırdığını göstermek için farklı örnekler kaydedeceğiz:

---

77 Muvatta, Salât 28.

78 İbn Kuteybe, Arab dilindeki bir hususiyete dikkat çeker: "Arabca tasvirler, imâlar ve mukayeselerden ibarettir (*Le Traité des divergences du Hadith* , p. 182)."

79 Muvatta, Kasru's-Salât 33; Müslim, Salât 258, 259.

80 Iyaz, Şifa s.121.

1- İslâm dini, insanın Allah'ı unutmamasını taleb eder: Ne bollukta zevk u sefaya dalarak, ne de darlık ve felakette aşırı sıkıntı ve ye'isle göz yaşına boğularak Allah unutulmamalıdır. Hz. Peygamber bu itidali, herkesin anlamasına imkan tanıyan bir tarzda ifâde eder: "Bolluk zamanında (neşeden yükselen) ses, ... şeytanın sazıdır, felaket anındaki çığlık ise, şeytanın sızlanmasıdır."[81]

2- Kur'ân ibadet sırasında bir başka şeyle meşgul olmamayı emreder.[82] Aleyhissalatu vesselam, هُوَ اخْتِلاَسُ الشَّيْطَانِ يَخْتَلِسُهُ مِنْ صَلاَةِ الْعَبْدِ sağa sola atılacak bir tek nazarın bile, mü'minin namazından şeytanın yaptığı bir aşırma bir hırsızlama olduğunu söyler.[83]

3- Sabahleyin şafakla uyanmak her Müslüman için zarurî bir emirdir. Sabah namazı vaktindeki uyku, Aleyhissalatu vesselam'ın hadislerinde şeytanın oyununa âlet olmak demektir: "*Şeytan, güneş doğuncaya kadar uyuyan kimsenin kulağına işemiştir.*"[84] Bir başka hadiste şöyle denmiştir: "*İçimizden biri uyuyunca, şeytan onun ensesine üç düğüm atar. Her düğümü vururken şöyle der: "Gecen uzun olsun, uyu!" Mü'min uyanıp Allah'ı zikredince düğümlerden biri gider, abdestini alınca diğer bir düğüm daha gider, namazını kıldımı bir düğüm daha çözülür. Böylece, dinç ve dinlenmiş olarak sabaha erer. Aksi durumda, müşevveş ve tembel bir ruhla sabaha girer.*"[85]

4- Âdâb-ı muâşeret kaideleri de aynı şekilde ifade edilmiştir. Mesela Aleyhissalatu vesselam, şöyle buyurmuştur: "Esnemek şeytandan gelir. Öyleyse biriniz esnemek istediği vakit, bütün gücüyle mukavemet etsin. Çünkü esneme esnasında kişi "hah!"deyince şeytan ona güler."[86] Buhârî'-

81 İbn Sa'd 1/1, 88.
82 Bkz. Mü'minûn, 23/2.
83 Buhârî, Ezân 93.
84 Buhârî, Teheccüd 13; Müslim, Müsâfirîn 205; Nesâî, Kıyâmu'l-Leyl 5, (3, 204). Suyûtî'nin açıklamasına göre, alimlerden bazıları hadisin zâhirî manasını esas almıştır, bazıları da mecazi bir mâna aramıştır. Bir görüşe göre, bundan maksad "*o kimsenin şeytan tarafından zelil kılınmasıdır*", bir diğer görüşe göre, bu hadisle, o kimsenin şeytan tarafından istila edildiği, şeytanın onu, işemek maksadıyla hazırlanan bir kenef mertebesine indirecek kadar alçalttığı, çünkü, bir şeyi alçaltmak için üzerine akıtmanın adet olduğu .. vs. anlatılmaktadır vs. (*Zehrü'r-Rübâ* 3, 204).
85 Buhârî, Teheccüd 12; Beyhaki, a.g.e. 2, 501.
86 Buhârî, Bed'ü'l-Halk 11.

nin bir diğer vechinde: "... *Çünkü şeytan onunla alay eder*" buyurulmuştur.[87] Müslim'in vechinde ise "*Sizden biri esnerken elini ağzının üzerine koysun, zira şeytan girer*" demiştir.[88] Resûlullah'ın bu sadedde bir diğer beyanı şöyledir: "*Her kim uykusundan uyanınca abdest alsın ve üç sefer sümkürerek burnunu temizlesin, çünkü şeytan, geceyi burun içinde geçirir*."[89]

318. Saçı sakalı karma karışık halde mescide giren bir adama saçını ve sakalını taradıktan sonra mescide girmesini işaret buyuran Hz. Peygamber, o kimse, taranarak dönünce: "Bu halin, şeytan gibi saç-sakal karışık olarak gelmenden daha iyi değil mi?" der.[90]

Aleyhissalatu vesselam, günlük hayatta takip edilmesi gerekli bir disiplin olarak, bazı işlerde sağ elin kullanılmasını ısrarla emretmiş, [91] sağdan başlamayı tavsiye buyurmuştur.[92] Uygulanması halinde, bu tavsiyeler, en azından hıfzısıhha ile ilgili neticeler hâsıl edebilecektir. O, bu emri, şeytana da atıfda bulunarak takviye etmiştir: "Hepiniz sağ eliyle yesin ve sağ eliyle içsin ve sağ eliyle alsın ve versin. Zira sol eliyle yiyip içen, sol eliyle alıp veren sâdece şeytandır."[93]

5- Büyük ehemmiyet taşıyan bir diğer İslâmi prensip her şeye Allah'ın ismini zikrederek başlamaktır.

كُلُّ أَمْرٍ ذِي بَالٍ لاَ يُبْدَؤُ فِيهِ بِبِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ فَهُوَ أَقْطَعُ "*Besmele ile başlamayan her bir hayırlı işin hayrı güdüktür*."[94] Bu prensip de, şeytana atıflar yapılarak te'kid edilmiştir. Mesela: "Bir insan evine girerken, yemek yerken besmele

---

87 Buhârî, Edeb 128.

88 Müslim, Zühd 58.

89 Nesâî, Tahâret 73. Suyutî, bu hadis üzerine alimlerin yaptığı açıklamaları belirtir. Mesela Kadı Iyaz, zahiri manasını alabileceğimiz gibi, bunun bir istiâre olduğunu da söyleyebiliriz" der ve ilave eder: "*Çünkü, burnun rutubetine yapışan toz zerrecikleri orada birikerek şeytana muvafık olan bir pislik meydana getirirler*" (Zehrü'r-Rüba 1, 67). Sindî, benzeri bir açıklamaya şunu ilave eder: "*... bundan murad, şudur: "burnun içi, kirli bir yerdir, şeytanın ikametgahı olmaya muvafıktır, öyleyse insana onu temizlemek düşer.*" (Hâşiyetu's-Sindî 1, 67)

90 Muvatta, Şa'r 7.

91 Müslim, Tahâret 57; Muvatta, Sıfatu'n-Nebiy 17, 18; Beyhakî 2, 295.

92 Müslim, Eşribe 124, 125.

93 Muvatta, Sıfatu'n-Nebiy 6; İbn Mâce, Et'ime 8, (3266 h.).

94 Feyzu'l-Kadîr 5, 13; İbn Mâce, Nikâh 19, (1894. h).

çekse şeytan (arkadaşlarına): "Burada bize ne ikamet var ne de yemek" der. Aksi halde şöyle der: "Burada bize ikamet ve yiyecek var."[95] Bir başka hadise göre: "Eğer bir yemeğe besmele ile başlanmazsa, şeytan onu kendine helal addeder."[96]

6- Keza kötü insanları tavsif etmek için de şeytan mefhumuna baş vurulmuştur. Hz. Peygamber, Hayber'de ölenlerin ardından mâtem alameti olarak bağırıp çağırarak ortalığı velveleye veren bir Yahudi kadın için: "Şu şeytanı benden uzaklaştırın" demiştir.[97] Keza türkü söyleyen bir şâir hakkında "Şeytanı yakalayın" demiştir.[98] Münâfıkllardan biri olan Nebtel b. el-Hâris hakkında: "Kim şeytanı görmek isterse Nebtel b. el-Hâris'e baksın" demiştir.[99]

7- Muhtemel bir tehlikeye dikkat çekmek için de şeytan mefhumunun kullanılışını görmek için şu rivâyetlere nazar edelim; أَلرَّاكِبُ شَّيْطَانٌ وَ الرَّاكِبَانِ شَيْطَانَانِ وَ الثَّلاَثَةُ رَكْبٌ "Bir yolcu bir şeytandır. İki yolcu iki şeytandır. Üç yolcu tam bir yol ekibidir."[100]

Bu hadisi açıklayan diğer bir hadiste: "Şeytan bir ve iki kişiyle ilgilenir, eğer üç kişi beraber olurlarsa onlarla ilgilenmez" buyrulur.[101]

"Sizden kimse, silahını kardeşine çevirmesin, zira, şeytan'ın o silahı elinde iken boşandırıp, kendisini ateşten bir çukura düşürmeyeceğini bilemez."[102]

8- Boş münakaşalara müncer olacak konuşmalar da bir şeytan işidir: "*Şeytan birinize gelerek sorar: Şu şeyi kim yarattı? Öbür şeyi kim yarattı? Sora sora sözü 'Allah'ı kim yarattı?' demeye getirir. Böyle bir soruyla karşılaşınca mü'min, Allah'a sığınsın ve onu daha fazla dinlemekten uzaklaşsın.*"[103]

---

95 Müslim, Eşribe 103.

96 A.e. 102.

97 İbn Hişâm s. 799.

98 Müslim, Şi'r 9; Nevevî der ki: "Şairin böyle tavsif edilmesi, okuduğu şiirin muhtevaca kötü olmasından olabilir." (Şerhu Müslim, 15, 15).

99 İbn Hişâm s.365.

100 Muvatta, İsti'zan 35, (*Tenvîru'l-Havâlık* şerhinde Suyûtî, kişinin tek başına yapacağı seyahatin tehlikeli addedildiğini belirtir (2, 248). İbn Kuteybe der ki: "Böyle söyleyerek, Hz. Peygamber yalnızlığı ve sıkıntıyı düşünüyordu. Çünkü şeytan yalnızlara sataşır ..." (Le Traité s. 181)

101 Muvatta, İsti'zan 36.

102 Müslim, Bir 126.

103 Buhârî, Bed'u'l-Halk 11; Müslim, İmân 214.

319. Hz. Peygamber, şarap içtiği için had cezası uygulanan bir kimseye: "Allah seni rezil etsin!" diye beddua edildiğini işitince şöyle der: "*Böyle söylemeyin, bu adamcağıza karşı şeytana yardımcı olmayın.*"[104]

9- Ehemmiyetsiz ve ihmal edilebilir işlere dikkati çekmek için Aleyhissalatu vesselam şöyle demiştir:

– "*Ey insanlar! Gerçek şu ki, şu vatanınızda, şeytan kendisine tapacağınız hususunda ümîdini kesti. Fakat o, bunun dışında kalan ve sizlerin ehemmiyetsiz addettiğiniz işlerde kendisine uyacağınızdan çok ümidli.*"[105] Hadisin bir diğer vechinde: "*... Fakat şeytan, aranızda keşmekeş çıkarmak için çalışacaktır.*"[106] demiştir.

10- Bazı şeylerin değerini artırmak için şeytana atıf : "*... Şeytan Kur'ân okunan evden nefret eder.*"[107] "*Ramazan ayı gelince Rahmet kapıları açılır, cehennem kapıları kapanır, şeytan zincire vurulur.*"[108] "*Ezan okununca, şeytan sırtını dönüp kaçar, ezanı işitmemek için sesli sesli yellenir.*"[109]

2) İman ve İslâm Mefhumları

320. İman ve İslâm birbirinden ayrılmayan iki kavramdır. Resûlullah Aleyhissalatu vesselam, bazı hadislerinde, "*iman*"ı tarif ederken inanılması farz olan şeyleri kasteder: Allah'ın birliği, Peygamberler, kitaplar, melekler, ahiret, kader. "*İslâm*"la da amel edilmesi, yapılması gereken şeyleri kasteder: Beş vakit namaz, Ramazan orucu, hacc, zekat, kelime-i şehadetin telaffuzu.[110]

Fakat diğer bir kısım hadislerde, "iman"la "İslâm" birbirinin içine girer. Bilhassa imanın tarifi İsâlm'ı da içine alır. Mesela İbn Mace'nin bir rivâyetinde şunu okuruz: أَلْإِيمَانُ مَعْرِفَةٌ بِالْقَلْبِ وَ قَوْلٌ بِاللِّسَانِ وَ عَمَلٌ بِالْأَرْكَانِ "*İman kalb ile bilmek, dil ile söylemek, bedenle de ameldir.*"[111] Bir diğer hadiste Hz.

---

[104] Buhârî Hûdud 4.

[105] Bu, Veda hutbesinden bir parçadır.

[106] Müslim Münâfikûn 65.

[107] Müslim, Müsâfirîn 212.

[108] Müslim, Sıyâm 2; Nesâî, Sıyâm 3.

[109] Buhârî, Ezân 4; Müslim, Mesâcid 83,

[110] Buhârî, İmân 37; Müslim, İmân 1, İbn Mâce, Mukaddime 9, (63. h.).

[111] İbn Mâce, Mukaddime 9 (65, h.). Bu husustaki ulemanın münakaşası için bak. Teftazanî, Şerhu'l-Akâid ve Muslihu'd-din Mustafa, *Hâşiyât ala şerhi'l-akâid,* s. 158.

Peygamber, "*Allah'a iman*"ı şöyle açıklar: "Allah'a iman: Allah'tan başka ilah olmadığını, Muhammed'in onun elçisi olduğunu tasdik etmek, namaz kılmak, zekat vermek, ramazan orucunu tutmak, ganimetin beşte birini vermektir."[112]

Nevevi, iman ve İslâm'ı açıklarken alimlerin görüşlerine atıflar yapar: "Zührî'ye göre, İslâm sözdür (kelime), iman ise amel'dir. O bu görüşüne şu âyetten delil getirmiştir: "*Bedevîler: "İnandık" derler. Onlara söyle: "Siz inanmıyorsunuz! Daha ziyade "İslâm'a girdik" deyin, iman henüz kalplerinize girmedi.*"[113]"

321. Nevevi ilave eder: "Bazı âlimler: "İman ve İslâm aynı şeydir" demiştir. Böyle söyleyenler delillerini şu âyetten alırlar (meâlen): "*Bunun üzerine, suçlu milletin arasında bulunan mü'minleri çıkardık. Zâten orada Müslümanlardan bir tek ev halkı bulduk*".[114] Nevevi devamla: "İman, lügat olarak "tasdîk", İslâm da "itaat etmek, teslim olmak" manalarına gelirler" der.[115] Yine belirtir ki: Bâzı alimlere göre iman, aynı zamanda hem söz ve hem de ameldir, artar ve eksilir.[116]

Şu halde, biz iki tabir arasında büyük bir fark göremiyoruz, bunların birbirinin içine girdikleri inkar edilemez, her ikisi de hemen hemen aynı şeyleri ifade ederler. Dolayısiyle, her ikisini de aynı başlık altında inceleyeceğiz ve en çok kullanılan tâbiri tercih edeceğiz: "*İman*" .

Bir mü'min için iman en kıymetli şey olması hasebiyle, diğer bazı çok önemli şeylerin ehemmiyetini zihinlere nakşetmede bunun geniş çapta kullanılmış olması normaldir. Nitekim Aleyhissalatu vesselam "*iman mefhumu*"nu, her an el altında hazır tutarak her kapıyı açacak bir anahtar kavram olarak kullanmıştır. O, bunu, sebeplerinin açıklaması uzun kaçacak, dahası bir kısım sebepleri kendi devrinde henüz meçhul olan bir çok şeylerin yasaklığını te'kid etmek, keza bir çok vecibelerin ve ahlâki kâidelerin ehemmiyetini vurgulamak için kullanmıştır.

---

112 Buhârî, İmân 40; Müslim, İmân 23; Üsdü'l-gâbe 4, 294.

113 Hucurât 14..

114 Zâriyât 35-36.

115 Nevevî, Şerhu Müslim 1, 155.

116 A.e. 1, 146.

322. Bir mü'min için, imanın mânası açıktır: Bu, Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul ettiğini beyandan ibarettir. Fakat bu beyan, onu, bir küfür ve cehalet dünyasından koparır. Bu cehalet, Allah'ın birliğine, O'nun âlemler üzerindeki hakimiyetine, Allah'ın yaratıklarına olan rahmetine karşı cehalettir, ayrıca bir yaratık olarak kendi misyonuna ve şu fani hayattaki gayesine karşı cehalettir. İman onun için bu cehaletler ve karanlıklar dünyasını aydınlatan ve onu bu cehaletler cehenneminden kurtaran ve ona marifet ve ilmin ebedî cennetini kazandıran bir lambadır. İmanı olmayanlar için, Allah ebedî ve can yakıcı bir ceza hazırlamıştır.[117] İman edip iyi amelde bulunanlar için de Allah, altlarından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır.[118]

Bir mü'min nezdinde imanın ehemmiyetini kavramak için, şu hususu bilmek gerekir: Bir imansızın yaptığı hayırlı amellerin Allah nezdinde hiçbir değeri yoktur. Bu mevzuda Kur'ân-ı Kerîm: "*Kim imanı inkar ederse şüphesiz amelleri boşa gider. O, âhirette de kaybedenlerdendir.*" (Mâide, 5/5) buyurur. Hz. Âişe (radıyallahu anhâ) Aleyhissalatu vesselam'a sorar: Ey Allah'ın Resûlü! İbn Cüd'an, câhiliye devrinde değerli bir kimseydi, o sıla-ı rahme riâyet eder, fakirlere ikramda bulunur, karınlarını doyururdu. Bu iyiliklerinin ona bir faydası var mı?

Hz. Peygamber'in cevabı kesindir:

– Hayır! Bunların ona bir faydası olmayacak, çünkü o, hiçbir zaman: "Ey Allahım kıyâmet günü beni mağfiret et!" demedi.[119]

Hatta şirk üzere ölen annesi, bir peygamber'in annesi olmasına rağmen hiçbir imtiyaza sahip değildir. Bu meseleyle ilgili olarak Aleyhissalatu vesselam: "*Ben annem için, Allah'tan af ve rahmetini taleb etmek üzere müsaade istedim, izin vermedi. Kabrini ziyaret izni istedim, buna müsaade verdi*"[120] demiştir.

---

[117] Bkz. A'raf, 7/10; Bakara, 2/10; Mâide, 5/80; Mücâdele, 58/5, Âl-i İmrân, 3/88; Beyyine, 98/6.

[118] Bkz. Mâide, 5/85; Nisâ, 4/13; İbrâhim, 14/23; Mücâdele, 58/22; Ğâşiye, 40/8.

[119] Müslim, İmân 365; İbn Mâce'den gelen bir hadiste bir bedevi aynı soruyu babası ve hatta Hz. Peygamber'in babası hakkında sormuştur. Cevab hep aynı olmuştur. (İbn Mâce, Cenâiz 48, 1573. h.).

[120] Müslim 11, 105; İbn Sa'd 1/1, 73. Resûlullah'ın valideyninin ehl-i cennet olup olmadığı hususu, başka naslar muvacehesinde ülemaca münakaşa edilmiştir. Netice itibariyle sadedinde olduğumuz hadisin mensuh olduğu belirtilerek onların ehl-i necat olduklarına hükmedilmiş-

323. Keza, İslâm'ın inkişafında, Ebû Tâlib'in sebkat eden büyük hizmeti, kendisine hiçbir uhrevî fayda sağlamamıştır. Çünkü o, hayatı boyunca, bir kerecik olsun kelime-i şehâdeti telaffuz etmemişti.[121] Bir vahiy, yakınlığı ne olursa olsun, kafirler için, dua etmeyi yasaklamıştır: "*Cehennemlik oldukları anlaşıldıktan sonra, akraba bile olsalar, puta tapanlar için mağfiret dilemek Peygamber'e ve mü'minlere yaraşmaz.*" (Tevbe, 9/113)

Bir adam Resûlullah'ın yanına gelerek:

– Ey Allah'ın Resûlü! Ben gidip Cihâd edeceğim, sonra da Müslüman olacağım! demişti, Aleyhissalatu vesselam: "Önce İslâm'a gir, sonra Cihâd et!" buyurdular. Adam müslüman oldu. Cihâda gitti ve savaş esnasında öldürüldü. O zaman Aleyhissalatu vesselam: "Küçük bir amelle, muazzam bir mükafat kazandı!" buyurdular.[122]

Bir defasında kendisinden soruldu: "En fazîletli amel hangisidir?" Cevap verdiler:

– Allah'a ve Resûlüne imandır!.[123]

Bir mü'minin yanında en kıymetli şey olan iman, zayıf da olabilir, kuvvetli de.[124] Ayrıca iman tehlikeye de maruzdur: kaybedilebilir.[125] Öyleyse bir mü'min için en mühim mesele kuvvetli bir imana ulaşmak ve bunu ölünceye kadar korumaktır.

İşte bu telakki, imanın bir mefhum olarak kullanılmasında, büyük bir ehemmiyet taşımalıdır. Çünkü en kuvvetli imanı elde etme ve onu muhafaza etme ideali Müslümanı, bir yandan iman hususunda her an çok

---

tir. Bu mevzuda Suyûtî'nin şu iki kitabı görülebilir: Mesâliku'l-Hünefâ fi Vâlideyi'l-Mustafâ, Haydârâbâd 1915, et-Ta'zîm ve'l-Minne Fî Enne Ebeveyi'n-Nebî (sallallahu aleyhi ve sellem) Fî'l-Cenne, Hâydârâbâd, 1915. Bediüzzaman, Peygamberimizin anne ve babasının iman ehli ve cennetlik olduğunu belirtir. (Mektubat, s. 361) Daha geniş bilgi için şu esere bkz. Mustafa Akçay, Ebeveyn-i Rasûl Risâleleri, st. 2005, Yeni Akademi Yayı.

121 Bediüzzaman, Ebû Talib'in, Hz. Peygamber'in -risaletine değil- şahsına olan sevgisinin de boşa gitmeyeceğini, Cenâb-ı Hakk'ın cehennem içinde ona mahsus hususi bir cennet halkedebileceğini söyler. (*Mektubat*, s. 362).

122 Buhârî, Cihâd 13.

123 A.e. İmân 17.

124 Bkz. Âl-i İmrân, 3/173; Enfâl, 8/2; Tevbe, 9/124; Ahzâb, 33/22; Müddessir, 74/31.

125 Al-i İmrân 3/90, 100; Tevbe, 9/66.

dikkatli olmaya sevkederken, diğer yandan da Peygamber tarafından iman için zararlı olduğu tasrih edilen şeylerden kaçmaya sevkeder ve kişiyi, imanın güçlendirilmesi sadedinde dinin vazettiği emir ve tavsiyelere uymaya teşvik eder.

324. Her şeyden önce Kur'ân-ı Kerîm, tebligatını güçlendirmek için daima imana atıf yapar:

"*Ey iman edenler! Allah'tan sakının ve faizden artakalmış hesabı bırakın eğer iman ediyorsanız!*"(Bakara, 2/278)

"*İşte o şeytan, ancak kendi dostlarını korkutur. İnanmışsanız onlardan korkmayın Benden korkun.*"(Âl-i İmrân, 3/175)

"*... İnanıyorsanız Allah'tan sakının, aranızdaki münasebetleri düzeltin, Allah'a ve Peygamberine itaat edin*" (Enfâl, 8/1)

Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyetler "*Ey İman edenler!*" diye başlar, sonra bir emir veya yasak veya ahlâki bir düstur, sağlığı ilgilendiren bir kaide, bir nasihat beyan eder.[126]

Keza Hz. Peygamber de, Kur'ân örneğinden hareketle, sadece büyük düsturları, zina, alkollü içkiler... gibi ana kanunları değil, ahlâki ve içtimaî kaideleri bile "iman mefhumu" ile takviye eder.

Şu husus da bilinmeli ki, Aleyhissalatu vesselam, iman mefhumunu kullanırken "imanın şubeleri ", "imanın tadı" gibi bazı hususî tabirlere de yer vermiştir.

1) İmanın Şubeleri:

325. "İman yetmiş küsur şubedir, bunlardan en değerlisi "Lailahe illallah (Allah'tan başka ilah yoktur)" demektir. En alt derecesi de, yoldan gelip geçenleri rahatsız eden şeyi kaldırıp atmaktır."[127]

---

[126] Bkz. Bakara, 2/183; Al-i İmrân, 3/130; Mâide, 5/1; Nûr, 24/27, vs.

[127] Buhârî, İmân 2; Müslim İmân 57, 58; Nesâî, 16; İbn Mâce, Mukaddime 9, (57.h.); Nevevî, şu'be kelimesini haslet'le açıklar; Sindî rakamı "çokluk"la yorumlar. (*Şerhu'n-Nesâî* 8, 110), Diğer bir kısım âlimler, hadislerde gelen "altmış bu kadar şube", "yetmiş beş şube" gibi tabirlerde geçen rakamları esas alarak, muhtelif hadislerdeki bir kısım sarahat ve karineleri değerlendirerek, imânın diğer şubelerini göstermeye çalışırlar (Bak. İbn Hacer, Fethu'l-Bâri 1, 56-59; Aynî, Umde 1, 123-130).

2) İmanın Tadı:

326. Mükemmel bir imana sahip olabilmek için, üç zaruri şeyin bulunması gerekmektedir. Bu üç şey bizzat Kur'ân tarafından da[128] istenmiştir: Resûlullah: "Üç şey vardır ki bunlar kimde varsa, o kimse imanın tadını hisseder: Allah ve Resûlünü diğer varlıklardan daha çok sevmek, sevdiğini sırf Allah için sevmek, ve şirke düşmekten ateşe düşmek kadar korkmak" buyurmuştur.[129]

Resûlullah bir başka hadiste de şöyle buyurmuştur: "Ben bir kimseye kendisine hanımından, çocuklarından, babasından, malından ve bütün insanlardan daha sevgili olmadığım müddetçe o (gerçek) bir mü'min olamaz."[130]

3) Zina, İçki ve Hırsızlık:

327. İnsanlığın bu üç âfeti, Kur'ân-ı Kerîm'in şiddetle yasakladığı şeyler arasında yer alır. Hz. Peygamber, buradaki yasağın ciddiyetini ifade etmek için imanı gündeme getirir: "Zina eden kimse, zina ânında mü'min olduğu halde bu işi yapmaz."[131] "Sarhoş edici içki içen kimse, mü'min olduğu halde içki içmez."[132] "... Çalan kimse, mü'min olduğu halde hırsızlık yapmaz, kapıp kaçıran kimse, mü'min olduğu halde kapıp kaçırmaz."[133]

4) Faiz:

"*Allah'a ve âhirete inanan kimse artık, daha önce verdiği borç paradan faiz almasın.*"[134]

---

[128] Bkz. Tevbe, 9/24.

[129] Buhârî, İmân 8; Müslim, İmân 76; Nesâî, İmân 2, (8, 94).

[130] Müslim, İmân 79, 80; Nesâî, İmân 19, (8, 115).

[131] Suyutî hadislerde gelen benzeri ifadeleri anlamada umumi bir prensip vazeder: "Bunun mânası şudur: "*Mü'min, bu günahları, kâmil bir imânı olduğu halde işlemez*." Bunlar, bazı şeyleri yasaklamak için kullanılan tabirlerdir, bunların kullanımı ile kemalin eksikliği kastedilir, (İmânın tamamen yokluğu değil.)" (*Zehrü'r-Rübâ* 2, 41, benzer bir açıklama, aynı eserde 8. cilt 105. Sayfada da geçer).

[132] Buhârî Eşribe 1; Müslim, İmân 100.

[133] Nesâî, Kat'u's-Sârık 1, (8, 64).

[134] Müslim, Müsâkât 92

5) Ahlâk

328. İman mefhumunun, ahlâkî düsturların hayata geçmesinde kullanılışını görmek için şu örneklere bakalım: "*Allah'a ve âhirete inanan kimse misafirine iyi davransın, Allah'a ve âhirete inanan kimse komşularına hiçbir fenalık yapmasın.*"[135]

"*Allah'a ve âhirete inanan, ya hayır konuşsun ya sükût etsin.*"[136]

"*İmanınız olmadıkça cennete giremeyeceksiniz. Siz birbirinizi sevmedikçe iman sahibi olmayacaksınız. Yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz şeyi size haber vereyim mi? Aranızda selamlaşmayı yaygınlaştırın.*"[137]

"*Sizden hiç kimse, kendisi için istediğini başkası için de istemedikçe, asla mü'min olamaz.*"[138]

"*(Hakiki) Müslüman, insanların, elinden ve dilinden emîn olduğu kimsedir. (Hakiki) mü'min, insanların kan ve malları hususunda kendisinden emin oldukları kimsedir.*"[139]

"*Ensar sevgisi imanın alametidir. Ensar'a buğz nifak'ın alâmetidir.*"[140]

Keza, daha az ehemmiyet taşıyan bir kısım yasakların da bu mefhumun zikredilerek ifade edildiğini görmekteyiz. Mekke'nin kudsiyeti, [141] ölüler üzerine ağıt tutmanın tahdîdi, [142] küsmelerden sonra barışmak, [143] "ipek elbise giyme yasağı, [144] savaş ganimetinin gayr-ı meşru bir şekilde kullanma yasağı[145]" vs.

---

[135] Buhârî, Edeb 31, 1; Muvatta, Sıfatu'n-Nebiy 22; Müslim, İmân 74.

[136] Müslim, İmân 75; Buhârî, Edeb 31; Muvatta, Sıfatu'n-Nebiy 22; Hz. Peygamber'e göre dil, kişinin en çok korkması gereken şeydir (İbn Mâce Fiten 12, (3972.h.*); "Bir insanın imânı, onun kalbi doğru olmadan doğru olmaz, kalbi de dili doğru olmadan doğru olmaz*" (Ali İbn Ebî Tâlib, *Nehcü'l-Belâğa,* s. 253).

[137] Müslim, İmân 93; İbn Mâce, Mukaddime 9, (68.h.).

[138] Buhârî, İmân 7, (1, 10.); Müslim, İmân 71; Nesâî, imân 15, (8, 115).

[139] Nesâî, İmân 8, (8, 105).

[140] Buhârî İmân 9; Müslim, İmân 130; İbn Mâce, Mukaddime 11, (140. h, 161-164).

[141] Buhârî, Cezâu's-Sayd 8; İbn Hişâm s. 795, 872.

[142] Buhârî, Cenâiz 32.

[143] Müslim, Birr, 23.

[144] Buhârî, Libâs 12.

[145] Bak. Nu.77.

3) Hicret Mefhumu

329. Hicret normalde tarihî bir hadiseyi, Hz. Peygamber'in, tahammül edilemeyen bir işkence sonucu, dini kurtarmak için Mekke'den Medine'ye geçişini ifade eder. Arapçada *hicret* kelimesi, uzaklaşmak, terketmek mânalarına geldiği gibi biriyle olan dostluk bağlarını koparmak (küsmek) dostane münasebetlere, karşılıklı mutâbakat ile son vermek mânalarını da ifade eder, "öyleyse hicret, çoğu kere ifade edildiği gibi bir *kaçış* değildir."[146]

İslâm, tarihinde, hicret mühim bir hâdisedir. İslâmî takvimin başlangıcı olarak, Aleyhissalatu vesselam'ın doğumu, Bedir savaşı, Mekke'nin fethi, gibi diğer mühim vak'alar arasında hicretin benimsenmesi, hicret hâdisesine Müslümanların atfettiği ehemmiyetin büyüklüğünü anlamada yardımcı olur.

Bu ehemmiyet, hicrete sevkeden asıl sebepten kaynaklanır. Bu, işkenceden kurtulmak için basit bir "kaçma" değil, dini kurtarmaya yönelik bir strateji idi. Hz. Âişe: "*Bir an geldi ki, mü'min, dini için Allah'a veya O'nun Resûlüne kaçmak zorundaydı, çünkü, dinini yaşamaktan alıkonma korkusu vardı*" der.[147]

Bu esnada, sadece Mekkeli Müslümanlar değil, diğerleri de Medine'ye hicret etmek zorundaydı. "Bu ilk Müslümanların Medine'ye iltihakı, hem İslâm'ın durumunu ve hem de Hz. Muhammed'in Medine halkı arasındaki siyasi vaziyetini güçlendiriyordu."[148]

Hz. Peygamber, hicretin ehemmiyetini ifade etmek için, imanı mevzubahis etmekteydi: "*Hicret etmeyen mü'min değildir* "[149] Taberi, Medine dışındaki bütün Müslümanlar hakkında hicret mecburiyetini ifade ettikten sonra ilave eder: "*Hicret etmeyenlerin imanı makbul addedilmedi*."[150] Kur'ân şöyle der: "*... İman ettiği halde hicret etmeyenlerle, onlar hicret edinceye kadar hiçbir bağlantınız yok.*" (Enfâl, 8/72) Diğer bir âyette de: "*... Allah yolunda hicret etmedikçe, onlardan*[151] *dost edinmeyin.*" (Nisâ, 4/89) buyurulmuştur.

---

146 Bak. Watt, *L'Encyclopédie* 1ere ed. 3, 378, Mu'cemu'l-Vasît 2, 982.

147 Buhârî, Megâzi 53

148 Watt, Muhammed â Mêdine p. 108.

149 İbn Sa'd 1/2, 42.

150 Taberî 2, 416.

151 İbn Abbâs radıyallahu anh'a göre, burada, Mekke'de kalıp müşriklere yardım eden ve zaman

330. Hz. Peygamber, en efdal amelin ne olduğunu soran bir adama şöyle cevap vermişti: "*Sana hicret gerekir, zira ondan daha faziletli bir amel yoktur.*"[152] Bir başka hadiste de: "*Yerleşik kimse için, hicret felaketlerin en büyüğüdür, bu sebeple onun mükafatı da en büyüktür*"[153] buyurulmuştur.

Keza, Kur'ân-ı Kerîm de hicret eden kimsenin faziletine genişçe yer verir: "*İman eden, hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihâd eden kimselere Allah katında en büyük dereceler vardır. İşte kurtuluşa erenler onlardır. Rableri onlara, katından bir rahmet, râzılık ve içinde tükenmez nimetler bulunan ebedî ve temelli kalacakları cennetleri müjdeler. Doğrusu büyük ecir Allah katındadır.*" (Tevbe, 9/20-22) ve "*Allah onların bütün günahlarını affedecektir.*" (Al-i İmrân, 3/195).[154]

331. Hz. Peygamber ve Kur'ân-ı Kerîm'in, insanları, son derece zor bir işe teşvik için yaptıkları bu beyanlar, hicreti müslümanlar nazarında en kıymetli en faziletli bir amel kılmıştı. Öyle ki, Ashab arasında, hicret hususunda efdaliyet münakaşasının yapıldığını bile görmekteyiz. Buhârî, Hz. Ömer'le, Habeşistan muhâcirlerinden olan Esma Bintu Üneys (radıyallahu anhumâ) arasında cereyan eden bir vak'a kaydeder. Buna göre, Hz. Ömer, Esma'ya: "Biz, hicrette sizden öndeyiz ve biz Resûlullah nezdinde sizden efdaliz" demişti. Esma, bunun aksini iddia etti. Münakaşayı Hz. Peygamber'e götürdüler. Aleyhissalatu vesselam ihtilafı Esmâ lehine halletti: "*Benim nazarımda, bir kere hicret edenlerden hiç kimse diğerinden daha efdal olamaz. Ama iki kere hicret eden siz başka.*"

Bu cevap, Habeşistan muhâcirleri arasında büyük bir memnuniyet hâsıl eder.[155]

Hicret böylece, çok aranan bir şey hüviyetini kazanınca, bedevîler bile, çok uzaklardan[156] mal mülk, anne-baba bütün varlıklarını geride terk ede-

---

zaman ihtiyaçlarını görmek üzere, "*Eğer Muhammed'in adamlarıyla karşılaşacak olsak bize bir zarar gelmez*" diyerek Mekke'den çıkan bir grup müslüman mevzubahistir. Medine'deki Müslümanlar da onlar hakkında iki grub halinde münakaşa ediyorlardı. (İbn Kesir, Tefsîr 2, 352).

152 Nesâî, Bey'a 14, (7, 145).

153 A.e. aynı yer.

154 Şu âyetler de görülmelidir: Enfâl, 8/72-75; Nahl, 16/41-110.

155 Buhârî, Megâzi 38.

156 Nesâî, Bey'a 11 (8, 143-144).

rek, "*hicret üzere*" biat etmek için koşup geliyorlardı.[157] Mekke'nin fethinden sonra bile bazı müslümanların, "*hicret üzere biat*" unvanını alabilmek için ısrarları, [158] hicretin onlar nazarında taşıdığı ehemmiyeti anlamamıza yardım eder. İşte onlardan birinin hikayesi:

"Saffân İbn Abdirrahman, Mekke'nin fetih günü, babasını Aleyhissalatu vesselm'ın huzuruna çıkararak: "Ey Allah'ın Resûlü! "*Hicret*"*ten babama da bir nasib ayır*" diye ricada bulundu. Aleyhissalatu vesselam'ın: "*Artık hicret yok*" şeklindeki menfi cevabı üzerine, Resûlullah'ın amcası Hz. Abbâs'a müracaat ederek, babasının "*hicretten bir nasîb*" sahibi olabilmesi için Aleyhissalatu vesselam nezdinde tavassutta bulunmasını talebetti."[159]

332. Hz. Peygamber onları reddedecektir, çünkü, Mekke'nin fethinden sonra İslâm artık muhâcirlere muhtaç değildir ve Müslümanlar da hemen her tarafta, dinlerini tatbik edebilecek bir duruma gelmiş oldukları için, Hz. Peygamber, bu müesseseyi ilga etmiştir: "*Mekke'nin fethinden sonra hiçbir hicret mümkün değildir.*"[160]

Fakat Hz. Peygamber, zihinlere iyice nakşolmuş bir değerler sistemi olan "*hicret manası*"nın silinip atılmasını istemedi. Bu sebeple, onu bir mefhum olarak kullandı, *hicret manası*'nı bir diğer istikamete yöneltti: "*Mekke'nin fethinden sonra hicret yok, fakat "cihâd" var, "niyyet" var. Cihâda çağrıldığınız zaman hemen katılın.*"[161]

Nevevî'nin de tasrîh ettiği üzere, bu ifade ile, mutlak hayra niyet etmeye teşvik edilmektedir.[162]

Şu gelen hadiste, yasaklanan şeylerden her bir uzaklaşma, her devirde

---

157 A.e. Bey'a 10.

158 Buhârî, Megâzi 53; Müslim, İmâret 83-87.

159 İbn Mâce, Kefârât 12, (2116. h.).

160 Buhârî Cihâd 1; Nesâî, Bey'at 15 (7, 146). Bir diğer hadis şöyle der: "*Kafirlerle savaş olduğu müddetçe, hicret olacaktır*" (Nesâî, Bey'at 15, (7, 147)). Öyleyse buradaki yasaktan maksad "Yapan kimsenin hususi bir fazilet ve imtiyâzla tefrik edildiği, yapılması teşvik edilen efdal ve ehemmiyetli olan hicrettir. İşte bu hicret, Mekke'nin fethi ile sona ermiştir. (Nevevî, *Şerhu Müslim* 12, 8)"

161 Müslim, İmâret 85.

162 Nevevî, *Şerhu Müslim* 18, 8.

hicret seviyesine konmuş olmaktadır: *"Gerçek muhâcir, Allah'ın kendisine yasakladığı şeyden uzaklaşandır."*[163]

Keza, zor ve nâmüsait şartlarda yerine getirilen her bir İslâmî emir, "hicret" faziletine denk bir fazilet taşır[164] ve hatta anneye ve babaya ifa edilen hizmetler de aynen "hicret"inkine denk bir değer taşır.[165]

4) Eski Milletler Mefhumu

333. Kur'ân-ı Kerîm'de eski milletlerle ilgili hikayeler mühim bir yer tutar. "Bu kıssalar takriben 1500 âyet ihtiva ederler ki, Kur'ân'ın dörtte birine denktir. Bu âyetler, kafirlere, geçmiş devirlerde peygamberleri dinlemeyi reddeden insanların nasıl cezalandırıldıklarını gösterme gayesini güder."[166]

İlk vahiylerden itibaren, eskilerin hikayelerine şahid oluruz: İlk defa, –bazı değerlendirmelere göre– üçüncü vahiy olan Fil sûresinde Ashab-ı fil'in hikayesi,[167] sonra yedinci sırada nâzil olan Şems sûresinde Semûd kavmi'nin hikayesi[168] anlatılır ve bu, Aleyhissalatu vesselam'ın hayatı boyunca devam eder.

Her bir hikaye, bir kavmin, belli bir günah çerçevesindeki isyanını ve bir peygamberin onlarla olan mücadelesini ve en sonunda, inkarlarının karşılığı olarak Allah'ın onlara gelen cezasını canlı bir şekilde sahneye koyar.

Hz. Peygamber de sıkça, isrâilî hikayeler anlatırdı. Hatta bazı defalar bu anlatım "bütün gece boyu, sabah namazı vaktine kadar" devam ederdi.[169]

Geçmişin bu hatırlatılması boşa değildi. Zira, "Arablar, eski tüccar kavimleri fiilen tanıyorlardı. Semud kavmi de bunlardan biriydi ve onların yok oluşu bunlara ibret verecek durumdaydı."[170] Kaynaklarımız, Hz. Pey-

---

163 Buhârî , İmân 3.
164 Müslim, Fiten 130.
165 Nesâî, Bey'at 15, (7, 143) .
166 Nöldeke, Bak. H. Masse, L'İslâm p.83.
167 Bkz. Fil, 105/1-5.
168 Bkz. Şems, 91/11-15.
169 Ebû Dâvud, İlm 11, (3663, h.).
170 Buhl, L' Encyclopedie 3, 691.

gamber'in Tebük seferi sırasında onların harabelerinden birine Hicr nam mevkide rastlama hikayesini bize nakleder.[171]

Hz. Peygamber ve Kur'ân'ın rolü, çağdaşlarının malumlarından ve müşahedelerinden hareketle, bu viranelerde bir zamanlar yaşamış olan insanların yok oluş sebeplerini onlara açıklamaktan ibaretti: onlar korkunç bir ceza sonucu yok olmuşlardı. Bu ceza da onlara, yaşamakta oldukları ahlâksızlıklar sebebiyle gelmişti. Allah onları düzeltmek için peygamberler gönderdiği halde, onlar Allah'ı tanımak istemediler ve peygamberleri istihza ile küfürle karşıladılar. Bu davranışlarıyla yok edilme cezasını hak ettiler.

Şu halde bu inançsız Arapları sarsmak, kımıldatmak için, onların hikayelerini bunlara anlatmak faydalı idi.

334. Diğer taraftan bu, mü'minler için de faydalıydı. Nihaî sonucu fiziken yok olma olan içtimaî bozukluklara karşı dikkatlerinin uyanık tutulmasında eski milletlerin hikayeleri onlar için de gerekliydi. Bir âyet-i kerimenin tasrîhine göre "*Peygamberlerin hikayeleri Hz. Peygamber'in kalbini güçlendirmekteydi.*"(Hûd, 11/120) Çünkü bu hikayeler, aynı zamanda Allah'ın peygamberlere olan yardımını ve onların nihai zaferlerini gösteriyorlardı.

Kur'ân, bu hatırlatmayı, Araplarca az çok tanınan bazı kavimlerin veya bazı ferdlerin hikayelerini anlatarak yapar. Fakat, başkaları da var ki Kur'ân onlardan hiç söz etmez.[172]

Kur'ân-ı Kerîm'in, zikri hiç geçmeyen bu kavimlere yapmış olduğu atıf, Hz. Peygamber'e "eski milletler mefhumu"nu kazandırır ve ona, pek çok yasakların ciddiyetini ifade için, daha geniş bir çerçevede onu kullanma imkanı tanır.

Şu hususu da belirtmede gerek var: Hz. Peygamber, "İsrailoğulları" tabiri ile "Eski milletler" tabirini aynı mânada ve aynı maksatla kullanmıştır. Öyle ki, bazı kereler, râviler bu tabirler üzerine tereddüde düşerler: "Hz. Peygamber bunlardan hangisini telaffuz etmişti?" diye. Bir rivâyet

---

[171] Buhârî, Enbiyâ, 21/ 17; İbn Hişâm s. 949; Wâkıdî 3, 1006.

[172] Bkz. Mü'min, 40/78.

şöyle: "Veba, *sizden önce yaşayanlara* veya *İsrailoğullarına* gönderilen bir cezadır."[173]

Burada gayemiz, Kur'ânda geçen hikayeler hakkında derinlemesine tahlillere girişmek değildir. Sadece, Kur'ân'da geçen kıssaların terbiyevi ehemmiyetlerine bir dikkat çekmek istedik.

Şimdi, vereceğimiz misaller gösterecektir ki, Aleyhissalatu vesselam, "Eski milletler" mefhumunu, birçok günlük kötülükleri ve bilhassa içtimaî ahlâksızlıkları yasaklamak için sıkça kullanmıştır. Bu hal, bir taraftan geçmişin hikayelerini güncelleştirir, bir taraftan da ahlâksızlığın hasıl edeceği ciddi sonucu canlı olarak gösterir. Söz gelimi, cimriliğin basit bir üslûpla yasaklanmasının hâsıl edeceği tesirle şu tarzda yasaklamanın hasıl edeceği tesir bir değildir: "*Cimrilikten sakının, çünkü cimrilik, sizden önce yaşayanların helakine sebep oldu.*"[174]

Farklı sahalardan bazı örnekler:

*** Zenginliğin tehlikesi:**

335. "Allah'a kasem olsun sizin için fakirlikten korkmuyorum. Daha ziyade, bu dünya malının, sizden öncekilere olduğu gibi çokça verilmesinden ve sizin de onu kazanmak için göstereceğiniz hırsla, evvelkiler gibi helak olmanızdan korkuyorum."[175]

*** İhtilaf'ın tehlikesi:**

Hz. Peygamber için, Müslüman cemaatin sinesindeki yıkıcı tehlikelerden biri, görüş ayrılığı ve münakaşadır. Müslümanlar temel prensiplerde mutabık ve müşterek olmak zorundadır. Hz. Peygamber kendisine intikal ettirilen Kur'ân'ın tilavetiyle ilgili bir münakaşa vesilesiyle şöyle der: "İhtilaf çıkarmayın, zira sizden öncekiler, bu çeşit dini meselelerde çıkardıkları ihtilaflar sebebiyle helak oldular."[176]

---

[173] Müslim, Selâm 94.

[174] Müslim, Birr 56, (2578. h).

[175] Buhârî, Cizye 1; Müslim, Zühd 6, (2961. h.). Nitekim Kur'ân, müreffeh ve zengin bir şehrin tuğyan örneğini verir. (Nahl, 16/112). Ve birçok âyet, insanın madde hırsına dikkat çeker. (Bak. Nu. 17-18).

[176] Buhârî, Enbiyâ 54, Husumât 1.

* **Hukukta eşitliğin ehemmiyeti:**

İtibarlı bir kadının yaptığı hırsızlık ortaya çıkınca cezalandırılmaması için lehine yapılan şefaat vesilesiyle, Hz, Peygamber şu cevabı verir: "Sizden öncekiler helak oldu iseler, bu, sadece ve sadece şu sebepten olmuştur: Şâyet tanınmış birisi çalmışsa ceza verilmemiş, gariban biri çalmışsa Allah'ın koyduğu ceza uygulanmıştır."[177]

* **Dinî teferruat üzerine soru yasağı:**

336. Hz. Peygamber, dinin teferruatıyla ilgili meselelerde sual sorma yasağı koymuştur. Bunun sebeplerinden biri, İslâm'a, her asırda ve her çeşit şartlarda onun tatbik edilmesine imkan tanıyan bir elastikiyet kazandırmaktı. Çünkü, Aleyhissalatu vesselam tarafından verilen her şekil, kazandırılan her teferruat, arkadan gelenlere uyma mecburiyeti getirecekti. Bu ise farklı, zaman, mekan ve maddî-mânevî kültür şartlarında bazı zorluklara sebep olabilirdi. Bu sebeple teferruatın kapalı kalarak, farklı yorumlara, değişik uygulamalara kapının açık bırakılmasını istiyordu. Aleyhissalatu vesselam bu mühim prensibi, uzun uzun açıklamaktansa, birçok defa eski milletlere yaptığı atıfla doğrudan tespit etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm de aynı yasağı emrederek, Hz. Peygamber'i te'yid etmiştir:

"*Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde size şer getirecek şeyler hususunda soru sormayın. Kur'ân indirilirken onları sorarsanız size açıklanır, (ama üzülürsünüz). Allah sorduğunuz şeyleri affetmiştir. Allah bağışlayandır, halîmdir. Sizden önce bir millet onları sormuştu, sonra da onları inkar etmişlerdi.*" (Mâide, 5/101-102)

Hz.Peygamber aleyhissalatu vesselam, "eski milletler mefhumu"na sıkca atıflar yaparak, bu yasağı vurgulayacaktır: "Bir gün: "Hac farizasını yerine getirin!" demişti ki, dinleyenlerden biri sözünü keserek sordu:

– Her sene mi yapacağız? Aleyhissalatu vesselam cevap vermedi. Fakat adam, sorusunu üç kere tekrar edince cevap vermek zorunda kaldı:

– Sizi rahat bıraktığım müddetçe siz de beni rahat bırakın. Sizden önce gelenler, sorularıyla ve münakaşalarıyla peygamberlerini helak ettiler.

---

[177] A.e, Enbiyâ, 21/54.

Ben size bir şeyi yasakladım mı, ondan sakının, bir şeyi de size emrettim mi, elinizden geldiğince onu yapın! (emir ve yasakta bulunmadığım hususları öyle bırakın, onlar hakkında soru sormayın)."[178]

Meselenin bir yönü de şudur: İslâm'da iman ve teslimiyet esastır. Akla gelen soruların çözümünden hareket edenler sonuç alamazlar, çünkü sorunun sonu gelmez. Nitekim, soru sahipleri çoğu kere hayatta tatbik sahası olmayan boş şeyleri de sormaya kalkarlar. Hz. Peygamber esasat üzerinde durmuş teferruata inmemiştir.

* **Kibirlenmenin tehlikesi:**

337. Bir insan için en tehlikeli vasıflardan biri kibirdir. Aslında bu, şeytanın sıfatıdır. Nitekim o, sırf bu yersiz kibri sebebiyle cennetten kovulmuştu.[179] Kur'ân insanın bu kusurlu yönü hususunda ısrarla, tekrarla durur ve mesela şöyle der: "*Yer yüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen ne yeri delebilir ne de boyca dağlara ulaşabilirsin. Rabbin katında bunların hepsi beğenilmeyen kötü şeylerdir.*" (İsrâ, 17/37-38) "*Kalbinde hardal tanesi kadar kibir olan kimse, asla cennete giremez.*"[180]

Kısacası, Hz, Peygamber, Müslümanların zenginlik sebebiyle gururlanıp, kendilerinden önce zenginliğine dayanıp böbürlenerek helak olan insanlar gibi helaka uğramalarından korkusunu ifade etmiştir.[181] Aleyhissalatu vesselam ferdi bir örnek daha verir: "Sizden önce yaşayanlardan bir adam elbiseleriyle böbürlenmişti ve onları çok da seviyordu. Bunun üzerine Allah onu yere batırdı. Artık o, orada (azab çekmek üzere) kıyamet gününe kadar sarsılıp duracaktır."[182]

* **İkindi namazının ehemmiyeti:**

338. İslâm günlük kılınan beş vakit namaza çok ehemmiyet verir. Bunlar arasında, ikindi namazı, vakit itibariyle, ihmal edilmeye müsait bir durum arzeder. Zira bu namazın, vakti günlük iş hayatının en çok kızıştığı,

---

178 Buhârî, İ'tisâm 2; Müslim, Hacc 412, (1337.h.).

179 Bkz. A'raf, 7/ 7-12.

180 İbn Mâce, Mukaddime 9, (59. h).

181 Buhârî, Megâzî 12.

182 Müslim, Libâs 50, (2088, h.).

telâşlandığı anlara rastlar. Bu durumda, onun yerine getirilmesi için, mü'min nazarında ona müstesna bir ehemmiyet atfedilmelidir. Bu sebeple Hz. Peygamber, Kur'ân'da ehemmiyeti vurgulanan *es-salatu'l-vustâ*'yı[183] ikindi namazı diye yoruma kavuşturmuştur.[184] Aleyhissalatu vesselam bu namazı, bir de "Sizden öncekiler" mefhumu ile takviye etmiştir: "*Bu namaz, sizden öncekilere de emanet edilmişti. Onlar bunu kaybettiler. Kim buna devam ederse çifte mükafat alacaktır.*"[185]

Daha önce dikkat çektiğimiz üzere, Hz. Peygamber zaman zaman *eski milletler* tabiri yerine "*İsrailoğulları*" tabirini kullanmıştır. Bu sadedde de misaller çoktur, örnek olarak birkaç tanesini zikredeceğiz:

Bıçak vurulmadan ölmüş olan hayvanların etleri gibi yağının dahi satışının yasak olduğunu belirtmek üzere Aleyhissalatu vesselam şöyle buyurmuştur: "*Onları satmayınız, bu yasaktır... Allah Yahudilere lânet etsin. Allah bu ticareti onlara yasaklamıştı. Onlar bu yağları erittiler ve sattılar ve aldıkları paraları ihtiyaçlarında kullandılar.*"[186]

Takma saç kullanımını yasaklamada şu ifadeye de yer vermiştir: "*İsrail Oğulları, kadınları sunî saç takmaya başladıkları günden itibaren sapıtmaya başladılar.*"[187]

Mezarperestliğin yasaklanması da benzer bir atıfla takviye edilmiştir: "*Allah'ın laneti Yahudilere ve Hıristiyanlara olsun, onlar peygamberlerinin ve azizlerinin kabirlerini mescidler hâline getirdiler.*"[188]

Keza, "*erkekler için en muzır fitne olan*"[189] kadın meselesine dikkatleri çekmek için, Hz. Peygamber bir de şöyle buyurmuştur: "... *Dünya konusunda ve ... 'kadın' konusunda dikkatli olun. Zira İsrailoğullarının ilk fitnesi kadın sebebiyle vukua gelmiştir.*"[190]

---

183 Âyette: "Namazlara ve *orta namaza* (as-salâtu'l-vusta'ya) devam edin."(Bakara, 2/238) buyrulmuştur.

184 Buhârî, Cihâd 98; Muvatta, Cemâat 25; İbn Sa'd 2/1, 49.

185 Müslim, Müsâfirîn 292; Beyhakî, a.g.e. 1, 448 (830.h.).

186 Buhârî, Büyû' 112, (3, 110).

187 A.e. Enbiyâ, 59; Müslim, Libâs 122, (2127.h.); Muvatta, Şa'r 2.

188 Buhârî, Meğazi 83; Müslim, Mesâcid 22, (531. h.).

189 İbn Mâce, Fiten 19 (3998.h.).

190 Müslim, Zikr 99 (2742. h).

5) Cahiliye Devri Mefhumu

339. Bu bölümün bir bahsi olarak, cahiliye devri mefhumunu da zikredebiliriz. *Cahiliye* kelimesi, Arapların kendi elleriyle yaptıkları putlara taptıkları, adaletsizliğin hüküm sürdüğü, kızların diri diri mezara gömüldüğü, her tarafta hâkim anarşinin sevkiyle yapılan iç savaşlar yüzünden cemiyetin param parça olduğu İslâm öncesi devreyi ifade eder. İslâm'a giren bir Arab'ın nazarında, cahiliye devrinden daha menfur bir şey olamazdı. Ebû Tâlib'in oğlu Cafer, Habeş kralı Necâşi'ye Cahiliye devrini şöyle anlatır: "*Ey kral! Biz câhil kimselerdik: putlara tapıyorduk, şehvanî günahlar işliyorduk, zayıflara zulmediyorduk. Her çeşit iğrenç işleri yapıyorduk. Bu halimiz, Allah bize Peygamberini gönderinceye kadar devam etti...*" Sonra sözlerine Mekkelileri anlatarak devam eder: "*Onlar, dinlerin en kötüsünü takip ediyorlar. Taşlara tapıyorlar, putları ziyaret ediyorlar. Kan bağlarını koparıyorlar, zulüm işliyorlar ve haram işlere imkan tanıyorlar.*"[191]

Ali İbn Ebî Tâlib'e atfedilen bir tasvirde cahiliye devri şöyle anlatılmaktadır: "Gözler körelmişti, istikamet kaybolmuştu, körlük umûmileşmişti. Rahmân'a karşı gelinmiş ve şeytandan yardım görülmüştü. İman tahkir edilmiş, temelleri yıkılmış, izleri bile unutulmuştu. İnsanlar şeytana uydular ve onun yolundan gittiler."[192]

Kur'ân-ı Kerîm, "*cahiliye*" kelimesini, bazı merdud şeyleri ifade için, dört kere kullanır:

1- Cahiliye düşüncesi (Allah hakkında olmayacak şeyler düşünenlerin düşüncesi).[193]

2- Cahiliye hükmü (Allah'ın indirdiğine uygun olmayan hüküm).[194]

3- Eski cahiliye tarzı.[195]

4- Cahiliye hamiyeti (Kafirlerin hamiyeti)[196]

Hülasa bu dört âyette, "cahiliye" kelimesiyle gerek fikir, gerek inanç,

---

191 İbn Hişâm, s. 223.

192 Nehcü'l-Belâğâ, s. 46.

193 Bkz. Âl-i İmrân, 3/154.

194 Bkz. Mâide, 5/50.

195 Bkz. Ahzâb, 33/33.

196 Bkz. Feth, 48/26.

gerek fiil ve tavır planlarında mevcut her çeşit İslâm dışılık, küfre ait, şeytana ait şeyler kastedilmiştir.

Hz. Peygamber de, ilk nazarda İslâm öncesini temsil eden anarşi, itaatsizlik gibi bazı şeylerin yasaklığını cahiliye kelimesine nisbet ederek yapacaktır:

* **İtaatsizlik:**

340. Cemiyet hayatında nizam, vazgeçilmez bir zaruret olması hasebiyle, Kur'ân, mü'minlere, idarecilerine karşı itaatkâr olmalarını kesin bir üslubla emreder.[197] Hz. Peygamber, aynı meseleyi ele alarak, o hususta pek çok defa ısrar eder, hatta idareci, başı kuru üzüm gibi siyah Habeşli bir köle bile olsa,[198] hatta verilen emir hoşuna gitmese bile[199] itaat etmek gerekir. Bazı ifadelerinde Aleyhissalatu vesselam, *itaatsizliği*, cahiliye devrinin alçak derecesine nisbet eder: "Kim, emîrinden herhangi bir sıkıntıya uğrarsa sabretsin, zira kim, sultana mecbur olduğu itaatten bir miktar uzakta kalırsa, cahiliye ölümü ile ölecektir."[200]

* **Gayesiz savaşmak:**

"Kim belirsiz[201] bir savaşa katılırsa, veya ırkçılığa davet ederse, veya ırkçılık uğruna öfkelenirse (hadisin Müslim'deki vechinde: "veya ırkçılığa yardım ederse"[202]), sonra da öldürülürse, bu kimse cahiliye ölümü ile ölecektir."[203]

Keza, müslüman bir gruba karşı, kendi grubuna mensup kimseleri yardıma çağırmak da yasaklanmıştır; çünkü bu, "cahiliye devri insanlarının bir çağrısıdır."[204]

---

197 Bkz. Nisâ, 4/59.

198 Buhârî, Ahkâm 4.

199 Müslim, . İmâret 38, (1839. h.).

200 Buhârî, Fiten 2; Müslim, İmâret 56, (1849. h.); Nesâî , Tahrîm 28, (7, 123).

201 Belirsiz diye çevirdiğimiz kelimenin aslı '*Umiyye*' dir. "Neticesi belli olmayan hadise" diye açıklanır ve " 1rkçılık uğruna yapılan savaş" misal gösterilir. (Sindî, *Hâşiye Alâ'n-Nesâî* 7, 123).

202 Müslim, İmâret 53, (1848. h.).

203 Nesâî, Tahrîm 28, (7, 123).

204 Müslim, Birr 72, (2590. h.).

* **Nesebî tahkir:**

Ebû Zer (radıyallahu anh), bir köleyi, annesini mevzubahis ederek aşağılamıştı. Aleyhissalatu Vesselam bunu işitince ona: "*Ey Eb*û *Zer! Sen falancaya annesini zikrederek hakaret ediyorsun ha! Öyleyse sen, kendisinde hâlâ cahiliye bulunan bir kimsesin!*" buyurdular.[205]

* **Haksızlık:**

341. Hz. Peygamber veda hutbesi sırasında kan bedeli olarak yüz deve takdir etmişti. Sözlerini şöyle devam ettirdi: "Kim daha fazla istemeye kalkarsa bilsin ki o, cahiliye insanlarından biridir."[206]

6) Sadaka Mefhumu

342. Sadaka kelimesi, arapçada ص د ق kökünden gelir. Bu kök, doğru olmak, sözünde samimi olmak, gerçeği söylemek gibi mânalara gelir.[207] Ancak *sadaka* fakire, karşılık beklenmeksizin yapılan bağışı ifade eder. "Bir fakire verdiğin her bir şey bir sadakadır."[208] Kelime, Kur'ân-ı Kerîm'de bu mânada kullanılır ve Müslümanlar, mecburî olmaksızın, nâfile bir hayır olarak sadaka vermeye davet edilir.[209] Bu mânada sadaka Arab dilcilerince: "*Kişinin Allah'a yaklaşmak düşüncesiyle verdiği her şey*" olarak belirlenmiştir.[210]

Fakat, kelime, keza, Kur'ân'da "vergi"[211] ve hatta "devlet gelirleri"[212] manalarında da kullanılmıştır: Yani, İslâm'ın beş esasından biri olan "zekat" bazan *sadaka* kelimesiyle ifade edilmiştir. Bu bize, İslâm'ın "sadaka"ya atfettiği ehemmiyeti gösterir. Kur'ân Müslümanları başka kelimelerle de sadaka vermeye davet eder: *İnfak*[213] (harcamak[214]), *it'am* (beslemek[215]), *ihsan*[216] gibi.

---

205 Buhârî, İmân 22, (1, 14); Müslim, Eymân 38, (1661. h.).
206 Vakidî, 3, 1111.
207 Belot, a. g. e. صدقة kelimesi.
208 İbn Manzûr, a.g.e. صدق maddesi
209 Bkz. Bakara, 2/264, 276; Mücadele, 58/13.
210 İbn Manzûr, a.g.e. صدق maddesi.
211 Bkz. Tevbe, 9/103, 104.
212 Bkz. Tevbe, 9/60.
213 Kendisiyle Allah'a yaklaşılan her hayır amel bir infaktır (İbn Manzûr, a.g.e. Birr Maddesi).
214 Bkz. Bakara, 2/226; Nisâ, 4/92.
215 Bkz. İnsan76/8, Hac, 22/28.
216 Bkz. Bakara, 2/195.

Allah yolunda harcamak büyük ehemmiyet taşır. Bu, muteber bir dindarlığın şartıdır: "*Siz, sevdiklerinizden sadaka olarak vermedikçe birre ulaşamazsınız.*"(Âl-i İmrân, 3/92) *Hayır yolunda harcayanlar büyük ecre kavuşacaklar*"[217] *ve* "*Allah kendi yolunda sarf edilenleri eksiksiz geri verecektir.*"[218]

Hz. Peygamber der ki: "*Allah sizden her birine, kimseyi hâric tutmaksızın konuşacak, bu esnada Allah'la kendisi arasında herhangi bir tercüman da bulunmayacak. Adam sağına bakar, hayatta iken gönderdiklerini görür. Sonra sol tarafa bakar, yine gönderdiklerini görür.Sonra önüne bakar, tam karşısında cehennem ateşini görür. Öyleyse kendinizi yarım hurma tasadduk ederek de olsa, ateşten koruyun, şâyet bulmaya muktedir olamayacaksanız, güzel bir sözle tasaddukta bulunun.*"[219]

Resûlü Ekrem, Müslümanları sadaka vermeye teşvik etmek için şöyle buyurmuşlardır: "Kim helal malından tasaddukta bulunmuşsa –zaten Allah helal olmayan malı kabul etmez– sanki bunu Rahmân'ın avucuna koymuş gibi bir amelde bulunur. Allah onu alır ve büyütür, hatta o, bir dağ kadar veya daha büyük olur."[220] Aleyhissalatu vesselam, sadakayı, "kişinin ailesi, çocukları ve komşuları sebebiyle" maruz kaldığı imtihanlardan hâsıl olan günahları silen ameller arasında zikreder.[221]

343. Sadaka her Müslüman için gerekli bir vazifedir. Kimse ondan uzak kalamaz. Hz. Peygamber bu vecibeyi: "Her Müslüman sadaka vermek zorundadır!" diye ifade buyurur. Kendisine: "Ey Allah'ın Resûlü! Verecek bir şey bulamayan ne yapacak?" diye itiraz edilince: "Elleriyle çalışsın! Böylece hem kendisine fayda sağlar hem de sadaka verebilir!" der. Ashab tekrar: "Ama bir meşguliyet de bulamazsa?" derler.

– Bir muhtaca veya bir biçâreye yardımda bulunsun! der.

– Böyle biri de yoksa? derler,

– Öyleyse iyilik yapsın, kötülük yapmaktan kaçınsın, bu da onun için sadaka yerine geçecektir! buyururlar.[222]

---

217 Bkz. Hadîd, 57/7; Bakara, 2/263.

218 Bkz. Enfâl, 8/60.

219 Müslim, Zekat 67, 68, (1016. h.).

220 Müslim, Zekat 64; Muvatta, Sadaka 1, (2, 995).

221 Buhârî, Zekat 23, (2, 141).

222 Buhârî, Zekat 30.

Hz. Peygameber: "*Her sadaka muteberdir ve Allah tarafından kabul edilecektir, bu, (farkında olmadan) fâhişeye veya bir hırsıza veya bir zengine bile verilmiş olsa da, çünki fahişe aldığından utanarak fuhuştan vazgeçebilir, hırsız da, keza hırsızlıktan vaz geçebilir. Zengine gelince, o da ibret alıp sadaka vermeye başlayabilir*"[223] der.

Aleyhissalatu vesselam, diğer bir hadiste, zengin olmasına rağmen sadaka vermeyenin durumunu çok canlı bir tarzda tasvir eder.[224]

"Sadaka"nın dindeki ehemmiyetini böylece belirttikten sonra, müslümanları, ferd ve cemiyete faydalı bazı işlere teşvik için, onun bir mefhum olarak kullanılışını göstermek maksadıyla bazı örnekler zikredebiliriz.

* **Cuma namazına hazırlık:** "*Kim Cuma günü hanımıyla temasdan sonra vacib guslü yerine getirir cenabetten temizlenme guslü yapar, sonra da namazın ilk vaktinden itibaren mescide giderse sanki, Allah rızası için iri bir deveyi tasadduk eden kimsenin sevabına nail olur.*[225]

* **Ziraat yapmak:** "*Hangi Müslüman bir ağaç dikecek veya tohum ekecek olsa, bu dikilen veya ekilen şeyin ürününden her kim istifade ederse: kuş, veya insan veya hayvan hepsi, (kıyamet gününe kadar*[226]*), edilen bu istifadeler, diken veya eken kimse hakkında sadaka olur.*"[227]

* **Kötülük yapmaktan kaçınmak:** Ebû Zer (radıyallahu anh), sadaka veremeyen kimse hakkında Aleyhissalatu vesselâm'ın kanaatini sormuştu. Şu cevabı verdi: "*İnsanlara kötülük yapmaktan sakın, zira bu da bir sadakadır, hem de kendi tarafından kendine yapılan bir sadaka.*"[228] Sonra Hz. Peygamber ona, kölesi hususunda şu tavsiyede bulundu: "... *Sen (kölene) kötülük yapmaktan sakınacaksın, bu da senin istifade edeceğin bir nevi sadakadır.*"[229]

* **Allah'ın sadakası:** Yolculuk sırasında dört rek'atli farz namazların iki rek'ata düşmesinden Hz. Ömer hayret etmişti. Hz. Peygamber onu bu

---

223 Müslim , Zekat 78; (1022. h.).

224 Buhârî, Zekat 3, 4.

225 Buhârî, Cumu'a 4, (2, 3); Muvatta, Cumu'a 1, (1, 101).

226 Müslim, Müsâkat 10. (1552. h.).

227 Buhârî, Hars 1, Müslim, Müsâkât 7, (1552. h.).

228 Müslim, İmân 136.

229 Buhârî, Itk 2, (3, 188-189).

hususta ikna için: "*Bu Allah tarafından sizlere yapılan bir sadakadır. O'nun sadakasını kabul edin*" buyurdular.[230]

344. * **Bütün hayır ameller sadakadır:**[231] Bir mü'min ailesine, Allah rızası için her ne harcarsa, bu da onun için bir nevi sadaka yerine geçer.[232]

* **İyi davranış ve yardımlar:** Bir hadiste: "*Her gün, insan bedeninin her bir hareketi için bir sadaka gerekir, iki mü'mini barıştırmak bir sadakadır, başkasına bineğinde yardımcı olmak sadakadır, bu yardım ona binmede de olabilir, üzerine yük vurmada da olabilir, hepsi sadakadır. Her bir güzel söz, namaz için atılan her adım birer sadakadırlar. Başkasına yol göstermek bir sadakadır. Yoldan bir kısım zararlı şeyleri kaldırıp atmak da bir sadakadır*"[233] buyurulmuştur.

* **Zikre matuf kelimelerin söylenişi:** "İnsan bedenindeki mafsalların her bir kımıldayışı için bir sadaka gerekir. Her *sübhanallah* deyişi bir sadakadır, her *Elhamdülillah* deyiş bir sadakadır, her *Allahuekber* deyiş bir sadakadır, her *Lailahe illallah* deyiş bir sadakadır."[234]

* **Emr-i bi'l-ma'ruf, nehyi anil münker** bir sadakadır.[235]

* **İlim:** "*Bir Müslüman için en efdal sadaka ilim öğrenmek, sonra da onu bir müslüman kardeşine öğretmektir*."[236]

* **Uyku:** "*Bir adamın uykusu varsa, ve bu yüzden geceleyin nafile namaz sırasında uyursa, Allah ona namaz ecrini aynen yazar ve onun uykusu, onun üzerine bir sadaka olur*."[237]

7) Ahiret Mefhumu

345. İmanın bu temel prensibi de Hz. Peygamber tarafından bazı meselelerin ehemmiyetini kolayca ifâde etmede bir *mefhum* olarak kullanılmıştır. Ahiret hakkında Müslümanların pek açık bir telakkileri mevcuttur.

---

230 Müslim, Müsâfirîn 4; Nesâî, Taksîru's-Salât 1, (3, 116).

231 Buhârî, Edeb, 33; Müslim, Zekat 52, (1005. h.).

232 Müslim, Zekat 48.

233 Buhârî, Cihâd 128; Müslim, Zekat 56.

234 Müslim, Musafirin 84.

235 A.e. Zekat 53.

236 İbn Mâce, Mukaddime 20 (243. h.).

237 Nesâî, Kıyâmu'l-Leyl 61, (3, 257).

Kur'ân-ı Kerîm, ahiretin tasvirine pek çok âyetlerinde yer vermiştir. Bu âyetlerin miktarı, ahiret inancının İslâm'daki yeriyle mütenasibtir. Hadisler de, buna ilaveten yeni açıklamalar getirir.

Bu telakkiye göre, arzın tahrib edilmesinden sonra ölmüş insanlar yeniden ceset ve ruhlarıyla dirilecekler ve *mahşer* denen yerde bütün insanlar, dünyada yaşadıkları hayatın hesabını vermek üzere toplanacaklar.[238] Melekler herkese, hayat boyu yaptığı amelleri yazan bir kitap verecek.[239]O gün kişi hiçbir şeyi ne gizleyebilir ne de inkar edebilir, çünkü ağzı mühürlenmiştir, yaptıklarını birer birer organları haber verecektir.[240]

O gün, adalet günüdür, ne kadar küçük bile olsa hiçbir şey ihmal edilemez: "*Bir zerre miktarı ağırlığında bir hayır yapan onu görecektir, bir zerre miktarı şer yapan da onu görecektir.*" (Zilzâl, 99/7-8) Hesap o kadar ince ve hassastır ki, boynuzsuz koyun bile boynuzlu koyundan hakkını alacaktır.[241]

O gün, insan için gerçekten son derece ızdırablı bir gündür. O gün, "insanlar Rabbülâlemîn'in huzurunda ayakta duracaklar. Güneş onlara öylesine yaklaşacak ki, kötüler kulaklarının yarısına kadar ter deryasında kaybolacaklar."[242] "Şartlar o kadar ağır olacak ki, kadın ve erkekler elbisesiz, ayakları yalın ve sünnetsiz olarak bir arada toplandıkları halde, birbirlerine bakmaya mecalleri olmayacak."[243]

346. Allah'la kişi arasında hiçbir aracı olmayacak. İnsan karşısına bakacak, hiçbir şey göremeyecek. Sonra önüne bakacak, orada cehennemin kendine doğru ilerlediğini görecek.[244] İnsanlar hiçbir yardımcı bulamayınca Hz. Âdem'i... Hz. Mûsa'yı ... Hz. Îsa'yı... Hz. Muhammed'i şefaatçi olarak çağıracaklar.[245]

O gün en hafif bir ceza ile imtihanını veren kişinin hali şudur: Ayak tabanlarının altına ateşten kor konacak bunun tesiriyle beyni kaynayacaktır.[246]

---

[238] Bkz. Tâhâ, 20/102; En'am, 6/22; Bakara, 2/284.
[239] Bkz. İsrâ, 17/13.
[240] Bkz. Yâsîn, 36/65.
[241] Müslim, Birr 60.
[242] Buhârî Tefsîr 83. sûre (Mutaffifîn) 1; Müslim, Cennet, 61.
[243] Müslim, Cennet 56; Buhârî, Rikak 45; Nesâî, Cenâiz 118, (4, 115).
[244] Buhârî, Rikak 49.
[245] Buhârî, Zekat 52; Müslim, İmân 326.
[246] Buhârî, Rikak 51.

Hesap günü, insanların rüsvay edileceği, ayıpların ortaya döküleceği bir gündür.[247] Günahkarlar ve kâfirler hususî alâmetleriyle teşhir edilecekler. "*Her hilekârın bir bayrağı olacak, onunla derhal tanınacak*",[248] cimrinin boynuna, kolye olarak cimrilik yaptığı şeyler asılacak,[249] zekatını vermeyenin malı, adamın boynunda zehirli bir yılan olacak ve ona: "Ben senin malınım, ben senin hazinenim" diyecek.[250] Zekatı verilmeyen develer de sahibini ayakları altında çiğneyecekler.[251] Allah, bildiğini söylemeyip halktan saklayan kimsenin ağzına ateşten bir gem vuracak.[252]

Bu sebeple, Hz. Peygamber, kıyamet günündeki bu korkunç ahvale karşı, dualarında daima yardım ve sığınma taleb ediyordu.[253]

Bu inancın, insanları hayırlı şeylerin yapılmasına teşvikte ve yasakların yapılmasından caydırılmasında bir mefhum olarak kullanılmasına gelince, bunun örmekleri pek çoktur, birkaçını zikredeceğiz:

"Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Yedi kişi vardır, Allah bunları, Kendinden başka hiçbir sığınağın bulunmadığı kıyamet gününde Kendi gölgesinde barındıracak: Bunlar: 1- Adil imam,*[254] *2- Allah'a ibadet içinde büyüyen genç, 3- Yalnız olduğu zaman Allah'ı zikrederken gözlerinden yaşların aktığını hisseden kimse, 4- Kalbi camilere bağlanmış kimse, 5- Birbirlerini Allah rızası için seven iki kişi, 6- Asil ve câzibedar bir kadının ısrarlı davetine:* "*Ben Allah'tan korkarım*" *cevabını veren kimse, 7- Verdiği sadakayı sağ eliyle verirken sol ile görmeyecek derecede gizli tutan kimse.*"[255]

"*Üç kişi vardır ki, kıyamet günü Allah onların yüzüne bakmayacak, onlara hiçbir müsamaha göstermeyecek ve onlara acıklı bir azab verecek: 1- Sefer sırasında suyu olduğu halde isteyen yolcuya ondan vermeyen kimse, 2- Bir sultana, dünyevi bir maksadla biat edip dünyalık verilince itaat eden, verilmeyince*

---

247 Bkz. Nahl, 16/27.

248 Buhârî, Hiyel 9.

249 Bkz. Âl-i İmrân, 3/180.

250 Buhârî, Zekat 4.

251 A.e. İlm.1.

252 İbn Mâce, Mukaddime 24, (265. h.).

253 Nesâî, Kıyâmu'l-Leyl 9 (3, 209).

254 Kadı Iyaz'a göre, "İmam, kendisine, ister idari isterse adli bir sorumluluk verilen kimsedir, yeter ki bu Müslümanları ilgilendirsin" (Bak. Suyûtî, *Zehru'r-Rübâ* 8, 222)

255 Buhârî, Hûdûd 19, (8, 203); Muvatta, Şa'ar 13.

etmeyen kimse, 3- öğleden sonra malını pazara serip: "Kendinden başka ilah olmayan Zât-ı Zülcelâl'e kasem olsun buna şu bedeli ödedim" diye yemin eden muhatabı tarafından da tasdik gören kimse."[256]

347. Bir diğer hadiste şöyle denir: "*Allah buyurdu ki: üç grup insan vardır ki, kıyamet günü onların hasmı olacağım: 1- Benim adıma vermeyi vadedip, sonra bu vadini yerine getirmeyen kimse, 2- Hür bir adamı köle diye satan kimse, 3- İşi tamamladığı zaman işçiye ücretini vermeyen kimse.*"[257]

Aleyhissalatu vesselam, iyi ve kötü bütün amelleri, bu mefhumla takviye ederek zikretmiş, iyiyse teşvik, kötüyse nehyetmiştir. Mesela Kur'ân tilavetine, [258] müezzin olmaya, [259] tevdi edilen vazifede dürüst olmaya[260] vs. teşvikte bu mefhumu kullanmıştır. Keza, Resûlullah, aynı mefhumu kullanarak hîle yapmaktan, [261] başkasının arazisini işgal etmekten, [262] zulmetmekten, [263] yakınlarından biri beraberinde olmayan bir kadınla seyahat etmekten[264] yasaklamıştır.

İnsanları gıybet eden kimseyi kıyamet günü Allah rezil rüsvay edecektir. İnsanlara karşı katı davrananlara da Allah kıyamet günü katı davranacaktır.[265]

2. Yemin

348. Hz. Peygamber aleyhissalatu vesselam'ın, vazedeceği muhtevayı muhatabın nazarında kıymetlendirmek üzere kullandığı vasıtalardan biri de yemindi. *Yemin,* Araplar arasında çok kullanılan bir unsurdu. İfadelerini güçlendirmek için sözlerine yeminle başlıyorlardı.[266] Yeminin Kur'ân-ı

---

[256] Buhârî, Şürb 5.

[257] A.e. İcâre 10.

[258] Müslim , Müsâfirîn 252.

[259] İbn Mâce, Ezân 5, (725. h.).

[260] Müslim, İmâret 30.

[261] İbn Mâce, Cihâd 34.

[262] Buhârî, İ'tisâm 8; Müslim, Müsakât 37.

[263] A.e. Birr 56.

[264] İbn Mâce, Menâsik 7, (2899. h.).

[265] Buhârî, Ahkâm 9.

[266] "*Yeminin hedefi, verilen haberi te'yid ve takviyedir*" (Suyutî, *İtkân* 2, 133).

Kerîm'de de çokça kullanıldığına şâhid olmaktayız.[267] Bu canlı ve yaygın âdete uyarak Hz. Peygameber dahi, söyleyeceği şeyleri güçlendirmek için çoğu kere sözüne bir yeminle başlamıştır. Bu yeminlerin sözleri bazan "*Vallahi*", bazan: "*Vellzî nefsî bi-yedihi* (= Ruhumu kudret elinde tutan Zâta yemin olsun), "[268] bazan *Lâ vellezî yukallibu'l-kulûb* (Hayır! Kalbleri çeviren Allah'a yemin olsun ki!)[269] şeklindeydi. Başka şekiller de vardı. Yeminin ehemmiyeti sebebiyle, Aleyhissalatu vesselam, yemin olarak kullanılacak sözlerin lafızlarını da tesbit ediyordu ve cahiliye devrinde kullanılan yemin şekillerini yasaklıyordu.[270] Yine yeminin ehemmiyetini açıklamak üzere ilave etmek isteriz: Hz. Peygamber, bir dâva sırasında davalıdan delil olarak, yemin taleb ederdi.[271] Bir şey ifade derken, bir soruya cevap verirken, muhatabını söyleyeceği şeyin gerçekliği hususunda ikna etmek için yemin ederdi:

"Varlığımı, kudretiyle elinde tutan Zât'a yemin ederim ki, sizden hiç kimse, beni babasından ve çocuklarından daha çok sevmedikçe (kâmil) mü'min olamaz."[272]

349. İşte yeminin tesirini gösteren bir örnek:

Bir adam, Hz. Peygamber aleyhissalatu vesselam'ın huzuruna çıkarak: "Ben sana bir şeyler soracağım ve ısrar da edeceğim, tâ ki bana bazı meselelerin çözümünü sunasın" der ve sormaya başlar:

– Ben sana, şunu, senin ve senden öncekilerin Rabbi adına soruyorum: Allah seni, yer yüzündeki bütün insanlar için mi gönderdi? Aleyhissalatu vesselam:

---

[267] Leyl, 92/1-2; Duha, 93/1-2; Tûr, 52/1-3; Âdiyât, 100/1; Asr, 103/1. Suyutî merhum, Kur'ân'da mevcut olan yeminlerin varlık sebeplerini, edebi bir gerekle açıklar: "*Çünki*, der, *Kur'ân Arabların dilinde geldi. Bir ifadeyi yeminle güçlendirmek, Arabların âdeti idi*." Ayrıca Kuşeyrî'nin şu açıklamasını aktarır: "*İki sebeple bir şeyin adına yemin edilir: 1- Ya onun fazileti ve mubarekliği sebebiyledir. Allah'ın, Sina Dağı ile yemini gibi* (Tur, 52/2), *2- Ya da onun faydalılığı sebebiyle, Allah'ın, zeytin ve incir ile yemini gibi*" (95, 1). Suyûtî, bu mesele ile ilgili, başka kıymetli bilgiler de kaydeder (İtkân 2, 133)." Bir diğer yorum için bkz. 2, 169 (728. dipnota tekabul eden bilgi).

[268] İbn Mâce, Keffârât 1, (2090. h.).

[269] Buhârî, Tevhîd 11; İbn Mâce, Keffârât 1, (2091. h.).

[270] Buhârî, Eymân 7; İbn Mâce, Keffârât 2, (2094. h.).

[271] Müslim, Akdiye 1, (1711. h.).

[272] Buhârî, İmân 7.

– Vallahi evet! der. Adam sorar:

– Sana Allah için soruyorum, bizden gece ve gündüz beş vakit namaz istemeni sana Allah mı emretti? Aleyhissalatu vesselam:

– Vallahi evet! der.

Adam aynı minval üzere, İslâm'ın bütün esasları hakkında sormaya devam eder, Hz. Peygamber de: her defasında yeminle başlayarak cevap verir. Sonunda adam Müslüman olur:

– *Şimdi senin getirdiklerine inanıyorum*! der.[273]

3. Bazı Hususi Tabirler

Bir kısım tabirler var ki, hususi bir kullanılışa sahipler ve vicdanlarda ciddi bir tesir hasıl ederler. Bu çeşit tabirler de, daha önce belirttiğimiz "*mefhumlar*" örneğinde olduğu gibi, söylenmek istenen şeyi güçlendirmek veya yapılacak yasaklamaya ciddiyet kazandırmak ve nazarlarda verilen emrin ehemmiyetini artırmak için sıkça kullanılmışlardır. Bunlardan birkaç örnek kaydedeceğiz.

a) Lanet

351. *Lanet* kelimesi, lügat olarak, sürgün etmek, hayırdan uzaklaştırmak veya Allah'tan ve insanlardan sürmek, uzaklaştırmak mânasına gelir. Diğer bir mânası da sebb (sövme, sözle tahkir etme) ve kötülük dilemektir.[274]

Hz. Peygamber, bu tabiri nâdir kullanırdı. Ashabından birini ayıplamak istediği zaman: "*Nesi var, Allah ıslah edesice!*" derdi.[275] Bazan Ashab, gerekli hallerde, kafirlere beddua etmesini Aleyhissalatu vesselam'dan talebettiler, çoğunluk durumda bunu reddetti.[276] Böylesi taleblere: "Ben lanetleyici olarak gönderilmedim, bilakis rahmetle merhametle gönderil-

---

273 Buhârî, İlm 6.

274 İbn Manzûr, a.g.e. لعن maddesi

275 Buhârî, Libâs 88. Aslı "*yüzü toprak olasıca*" şeklindedir. Çok ağır olmayan bir serzeniştir.

276 Buhârî, Bed'ül-Halk 7, 8, Cihâd 100; Müslim, Cihâd 111, (1795. h.), Fezâilu's-Sahâbe 197; İbn Hişâm s. 925; İbn Sa'd 2/1, 115.

dim"[277] diye cevap veriyordu. O'na göre, bir Müslüman'a lanet etmek, onu öldürmek gibidir.[278] Keza şöyle buyurmuşlardır: "*Lanet eden kimse, kıyamet günü, ne şefaat eder ne de şefaate mazhar olur.*"[279]

Bir sefer sırasıydı. Aleyhissalatu vesselam bir lânetleme işitmişti ki sordu: "Bu da ne?" Bir kadının, kendi devesini lanetlediği haber verildi. Bunun üzerine Aleyhissalatu vesselam, bu hayvanın kullanılmasını yasakladı ve açıkladı. "*Zira artık o, melundur.*"[280]

O zamanın Arablarında lanetlemeye izafe edilen ehemmiyeti göstermek için bir misal daha kaydedeceğiz: Kaynaklarımızın tasrihine göre, Mekkeliler, Mekke'de yapılan bütün bedduaların kabul edileceğine inanırlardı. Bu sebeple Hz. Peygamber'in, husumette aşırı giden bazı şahıslar aleyhine yaptığı beddua Mekkelileri fevkalade korkutmuş ve huzursuz etmişti.[281]

352. Şimdi, Hz. Peygamber'in, pek çok yasağı *La'net* kelimesini kullanarak ilan ettiğini göreceğiz. Bu yasaklar arasında kötülüğü pek zahir olanlar var, öyle olmayanlar da var. Zahir olmayanlar ihmal edilebilir veya ciddiye alınmayabilir. Şu halde, lanetin bu ikinci gruptakiler hakkındaki gayesi, onları ihmalden kurtarıp, dikkatleri onların ehemmiyetine çekmektir.

Bazı örnekler:

1) Kur'ânda zikri geçen yasakları işleyenler: Hz. Peygamber, hiç çekinmeden böylesi âsileri lanetlemiştir. Mesela "Faiz yiyenler, faiz verenler, faiz alıp-verme akdini yazanlar, bu işe şahidlik yapanlar", [282] hırsızlar, [283] annesine, babasına itaatsizlik edenler ve Allah'tan başkasının adıyla kesim yapanlar[284] lanetlenmiştir.

2) Maddeciler, menfaatperestler: "Dinara ve dirheme kul olanlar, el-

277 Müslim, Birr 85.
278 Buhârî, Edeb 44; Müslim, İmân 176..
279 Müslim, Birr 86.
280 Müslim, Birr 80, (2995. h.).
281 Buhârî, Vudu 49; Müslim, Cihâd 107.
282 Müslim, Müsakât, 106.
283 Buhârî, Hudûd 8; Müslim, Hudûd 7.
284 Müslim, Edâhi 43.

biseye kumaşa kul olanlar, menfaate erince memnun kalıp, mahrum kalınca gadaba düşenler tepe taklak olsunlar!."[285]

3) Tabiî hali bozanlar: Bazı hadisler, insanın tabiî halini estetik mülahazası ile bozanları lânetlemektedir: "Allah dövme yaptıran kadınları, yüzden kıl aldıran kadınları[286] daha güzel olmak için dişlerini eğeletenleri, kısaca Allah'ın eserini bozan herkesi Allah lanetlemiştir."[287] Keza "erkekleri taklid eden kadınlarla, kadınları taklid eden erkekler de" Resûlullah'ın diliyle lanetlenmişlerdir.[288]

4) Ana ile çocuğun arasını açanlar: Hadislerde köle veya harb esiri bile olsalar anne ile hidane yaşındaki çocuğun, hatta küçük kardeşlerin ayrılması yasaklanmıştır. Aleyhissalatu vesselam bu yasağı ihlal edenlere lanet etmiştir.[289]

5) Bid'atciler: Hadislerde, dine yeni şeyler sokan bid'atciler ve tarlasının hududunu değiştirenler de lanetlenmiştir.[290]

Burada, Hz. Peygamber'in uyarısına rağmen sol eliyle yeme husussunda ısrar eden bir kimseyi,[291] canlı hayvanı, eğlence atışlarında hedef tahtası olarak kullananları[292] lanetlediğini de hatırlatalım.

Keza Hz. Peygamber Hendek savaşı sırasında ikindi namazını vaktinde kılmalarına imkan tanımayan müşriklere, namazı kazaya bıraktırdıkları için lanet etmişti.[293]

Burada, Hz. Peygamber'in husumette ifrata kaçan bir kısım aşîretlere olan bedduasını[294] teferruatlı olarak yazmak gereksizdir. Bu kabilelerin cinâyetleri affedilemeyecek dereceyi bulmuştu. Mesela Ma'una kuyusu[295] ve

---

285 Buhârî, Cihâd, 70.

286 Kıl aldırma yasağı kaşları inceltme veya çatık kaşları ayırma ile ilgilidir. Sakal, bıyık çıkma durumunda kadının bunları yolması müstehabtır. (Fethü'l-Bâri 12, 500).

287 Buhârî, Libâs 83-87; Müslim, Libâs 115-124; Nesâî, Talâk 13, (6, 149); Beyhakî 2, 426.

288 Buhârî, Libâs, 61, (7, 205).

289 İbn Mâce, Ticârat 46 (2250. h.).

290 Müslim, Edâhi 43, (1978. h.).

291 Müslim, Eşribe 107, (2021).

292 Müslim, Sayd 59, (1958).

293 Müslim, Mesâcid 202, (627. h.); İbn Sa'd, 2/1, 49.

294 Müslim, Mesâcid 294.

295 Buhârî, Cihâd 9; Müslim, Mesâcid, 294; İbn Hişâm s. 677; İbn Sa'd 2/1, 38.

Recî[296] vak'aları gibi. Keza bazı aşırı şahıslar[297] da böyledir. Bunlardan biri, Hz. Peygamber'in mektubunu yırtan İran Kralı (Kisra) idi.[298]

b) İstiaze

353. İstiaze Allah'tan himaye dilemektir. Daha çok şeytana karşı talebedilen himayeye *istiaze* denir. Bu kelime de, tebliğ edilecek şeyin ehemmiyetini muhatabın vicdanına yerleştirme maksadıyla sıkça kullanılmıştır.

İslâm dininde, Müslüman'ın ibadet hayatında istiazenin ehemmiyeti büyüktür. Bizzat Kur'ân-ı Kerîm, şeytanın iğvalarına karşı sığınma talebinde bulunmasını mü'mine emreder: "*Rabbim, şeytanın iğvalarından sana sığınırım!" de!*"[299]

"Allah'ın yarattığı bazı şeylerin şerrinden",[300] vesvese ile korkutup ürküten cinnî, insî şeytanların şerrinden[301] vs. Allah'a sığınmak emr-i Kur'ânîdir. Ayrıca Kur'ân, bize, zaruri durumlarda Allah nezdinde sığınma arayan bir kısım peygamberlerin örneğini verir.[302] Fakat Peygamberler arasında, dualarında en çok sığınma talebinde bulunma örneği Hz. Peygamber'den bize intikal etmiştir. Aleyhissalatu vesselam pek çok şeye karşı istiazede bulunup Allah'ın himayesini taleb etmiştir.

354. Hz. Peygamber, bu davranışıyla, ümmetine, sadece en verimli ubûdiyet yollarından birini göstermiş olmuyor, aynı zamanda, istiâze ettiği şeylerin, insana vereceği maddî-mânevi şerrin büyüklüğüne de dikkat çekmiş oluyordu. Bu olmasaydı mü'minler, belki de birçok şerleri küçümseyip, onlara karşı tedbirlerini zayıf tutacaklardı. Mesela aynı şeyi ifade den şu iki ibareye bakalım: "Faydasız ilimle meşgul olmayın!", "Ben faydasız ilimden Allah'a sığınırım."[303] Elbette ki, ikinci ibare birinciye nazaran daha dikkat çekici, daha ürpertici, daha müessir olmaktadır.

---

296 İbn Hişâm, s. 667.
297 Müslim, Mesâcid 294; İbn Hişâm s. 278.
298 Buhârî, İlm 7; İbn Sa'd ½, 16.
299 Bkz. Mü'minun, 23/97; A'raf, 7/200; Fussilet, 41/36.
300 Bkz. Felak, 113/1-2.
301 Bkz. Nas, 114/1-4.
302 Bkz. Bakara, 2/67, Hûd, 11/47, Meryem, 19/18.
303 Müslim, Zikr 73 (4, 2088, 2722.h.).

Hz. Peygamber'in, kendilerinden Allah'a sığındığı şeylere gelince, bunlar çoktur. Biz burada mevzuumuzla daha fazla uygunluk arzedenlerden bazılarını kaydedeceğiz:

"*Ben, korkmayan kalpten..., sînelerin fitnesinden..., kulak ve gözün şerrinden..., laf taşıyıcılıktan..., tembellikten..., zaaftan..., fakirlikten..., açlıktan..., ihanetten..., borçtan..., iftirak, ihtilaf ve ahlâksızlıktan..., zenginlik fitnesinin şerrinden..., inançsızlığın şerrinden..., gururun şerrinden..., Deccal fitnesinin şerrinden, mazlumun bedduasından..., kötü komşudan..., cehennem ve kabir azabından..., yıkılmadan..., ihtiyarlıktan Allah'a sığınırım.*"[304]

c) Bizden Değil

355. Hz. Peygamber, bazı yasakların ağırlık ve ciddiyetini, mü'min vicdanlara iyice yerleştirmek için, mü'min nazarında en kıymetli nimetlerden biri olan İslâm ümmetine intisâbı mevzubahis ederek, o işi yapanın bu noktadaki büyük kaybını hatırlatmıştır:

"Benim sünnetimden ayrılan bizden değildir"[305] "(Ölünün arkasından matem olsun diye) yanaklarını döven, elbiselerin yırtan, cahiliye devri sözlerini sarfeden... kimseler bizden değildir."[306]

"Küçüklerimize merhameti olmayan, büyüklerimizin hakkını tanımayan kimse bizden değildir."[307]

"Evli bir kadının kocasına rağmen baştan çıkaran ve efendisine rağmen köleyi ayartan bizden değildir."[308]

"İtimadı suistimal eden bizden değildir."[309]

"Irkçılığa çağıran bizden değildir, ırkçılık uğruna savaşan bizden değildir. Irkçılık uğruna ölen bizden değildir."[310]

---

[304] Nesâî, İstiâze 2-65, (8, 254-285).
[305] Buhârî, Nikah 1.
[306] Buhârî, Cenâiz 36.
[307] Ebû Dâvud, Edeb 66, (4943.h.).
[308] Ebû Dâvud, Talâk 1, (2175. h).
[309] Ebû Dâvud, Büyû" 52, (3452.h.).
[310] Ebû Dâvud , Edeb 121, (5121.h.).

"Bütün yılanları öldürün. Yılanın intikamından korkan bizden değildir."[311]

4. İyi Bilinen Bir Şeye Atıf

356. Yeterince açık ve vazıh olmayan bazı emir veya yasakların ehemmiyetini göstermek için bu şey, tanınmış, açık bir şeye atıf yapılarak beraberce zikredilir. Atıf şekilleri pek çoktur. Bazan bir zıtlıkla, bazan bir imkansızlıkla, bazan da sonuçlarla vs. yapılır. Birkaç örnek görelim:

Hz. Peygamber der ki: "Kendi öz babasını bildiği halde, bir başkasının çocuğu olduğunu iddia eden kimse kâfir olmuştur ve artık bizden değildir, ateşteki yerini hazırlasın."[312] Şarihler, bu ve benzeri hadisleri açıklarken, kastedilen mânanın zâhirî ve lügavî mâna olmadığını belirtirler. Onların dayanağı, Ehl-i sünnetin şu temel prensibidir: "Bir kimse, İslâm dininin bâtıl olduğuna dair kesin bir hükme gitmediği müddetçe, katl, zina gibi büyük günahlardan birini işlemekle iman dairesinin dışına çıkmaz, kafir olmaz." Hadis daha ziyade tağliz ve zecr yoluyla böylesi haramlardan caydırmayı kasteder.[313]

Biz bu açıklamanın ışığı altında gelecek misalleri değerlendirebiliriz:

1- "Bir mü'minin kalbinde, "imanla hased" "... İmanla cimrilik" asla bir araya gelmezler."[314]

2- Cennetin kapıları Pazartesi ve Perşembe günleri açılır. Ve, müşrik olmayanların günahları affedilir, aralarında buğz olan iki kişi hariç. "Bu iki adama bakın, bu iki adama bakın, bu iki adama bakın! denilir. Bunlar barışıncaya kadar (aftan istifade edemezler, bu şekilde beklenir)."[315]

3- Rüşd, istikamet ve iktisad (orta yol) peygamberliğin yirmibeş kısmından bir kısmı teşkil ederler.[316]

İki şey arasında yapılan bu atıf ve kurulan alâka, bazan uzun bir silsile içinde yapılır:

---

[311] Ebû Dâvud, Edeb 174, (5249h.).

[312] Buhârî, Menâkıb 5; Ebû Dâvud, Edeb 119.

[313] Bak. İbn Hacer, Fethu'l-Bari 7, 351.

[314] Nesâî, Cihâd 8, (6, 13).

[315] Müslim, Birr 35.

[316] Ebû Dâvud, Edeb 2, (4776).

"Abdesti olmayanın namazı makbul değildir, (abdest alırken) Allah'ı zikretmeyenin abdesti makbul değildir. Bana inanmayan Allah'a inanmıyor (demektir), Ensar'ı sevmeyen de bana inanmıyor (demektir)."[317]

5. Yabancılara Atıf

357. Resûlullah bazı emirleri, başka bir cemaati zikrederek vazetmiştir. Bunlar daha ziyade kılık kıyafet ve insanın dış görünüşünü ilgilendiren hususlardır:

"Bıyıklarınızı (fazla uzatmayıp) kısaltın, sakalı uzatın, (böylece) Zerdüştlere muhâlefet edin."[318]

Hz. Peygamber hayvanın diş ve tırnakla kesilmesini yasaklar, sebep olarak "Çünkü, der, diş bir kemiktir, tırnağa gelince, o, Habeşlilerin bıçağıdır."[319]

358. İnsanlara karşı aşırı hürmeti yasaklamak için, Aleyhissalatu vesselam, bir defasında, çıktığı esnada ayağa kalkanlara: "İranlıların şeflerine yaptığı gibi yapmayın" buyurdular.[320] Keza aynı düşünceyle, kendisi hastalık sebebiyle oturarak namaz kıldırdığı halde, arkasında cemaatin ayakta kılmalarını yasakladı ve sebebini şöyle açıkladı: *Siz İranlıların ve Bizanslıların yapmakta olduklarını yapayazdınız. Onlar, kralları oturduğu halde kendileri ayaktadırlar. Bunu yapmayın, eğer imamlarınız ibadeti ayakta yapıyorlarsa siz de ayakta yapın, oturarak yapıyorlarsa siz de oturun*."[321]

Bir diğer tarz: "*Yahudiler ve Hıristiyanlar saçlarını boyamazlar, siz onlara muhalefet edin.*"[322]

---

317 Beyhâkî 1, 43.

318 Müslim, Tahâret 55; Beyhakî 1, 150.

319 Nesâî, Dahâyâ 21, (7, 226). Sindî, *Şerh*inde: "Çünkü, der, Habeşliler kâfirdirler, onlara ait hususlarda onlara benzemek câiz değildir." (*Hâşiyetu's-Sindî* 7, 226).

320 İbn Mâce, Dua 2, (3836.h.).

321 İbn Mâce, İkâmetu's-Salât 144 (1240. h.).

322 Müslim, Libâs 80; İbn Mâce, Libâs 32, (3621. H.).

"Yahudilere muhalefet edin, çünkü onlar ayakkabılarıyla ibadet etmezler."[323] Ve "*Orucu açmayı geciktirmeyin, çünkü Yahudi ve Hıristiyanlar geciktirirler*."[324]

Son bir misal: "*Kim bir kavme benzemeye çalışırsa, o, onlardandır.*"[325]

6. Kuds-î Hadis

359. Hz. Peygamber'den bize intikal eden bir kısım hadislerde, konuşan Aleyhissalatu vesselamdır. Bunlarda, Hz. Peygamber, sözü Allah'ın ağzından nakleder. Bu çeşit rivâyetlere *el-Hadîsu'l-Kudsî* denir. Müslümanlar, her ne kadar Aleyhissalatu vesselam'ın Allah'ın vahyinden başka bir şey konuşmadığına inanırlarsa da,[326] Allah'a atfedilen bir söz, daha canlı bir te'sir halkeder ve ifade edilen söze dikkatleri daha fazla çeker. Hz. Peygamber çok sayıda emir ve yasakta bulunmuş olması hasebiyle bir çok konuyla ilgili bir kudsî hadis mevcuttur.

Bu hadisler şöyle başlar: "*Allah buyurdu ki...*"

Birkaç misal verelim.

"*Allah buyurdu ki: "Oruç Benim için tutulmuştur. Oruç tutana Ben mükafat vereceğim. Çünkü o, Benim için zevkini, yemesini, içmesini terketti.*"[327]

"*Allah buyurdu ki: "Ben, faziletli kullarım için, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir fâninin kalbine de gelmemiş olan şeyler hazırladım.*"[328]

"*Allah buyurdu ki: Ben, kulum Benim hakkımda nasıl bir zanda bulunuyorsa Ben öyleyim. O Beni zikredince Ben onunlayım. O beni içinden zikrederse, ben de onu içimden zikrederim. Eğer beni bir cemaat içerisinde zikrederse ben de onu, daha faziletli bir cemaatte zikrederim. O Bana bir karış yaklaşsa Ben ona bir zira, yaklaşırım. O Bana bir zira, yaklaşsa Ben*

---

[323] Ebû Dâvud, Salât 89, (652. h).

[324] Ebû Dâvud, Savm 20, (2353.h.).

[325] Ebû Dâvud, Libâs 5, (4031. h).

[326] Bkz. Necm, 53/3.

[327] Buhârî, Tevhid 35; Müslim, Sıyâm 163.

[328] Buhârî, Tevhid 35.

ona bir kulaç yaklaşırım.[329] *Eğer o Bana yürüyerek gelse, Ben ona koşarak giderim.*"[330]

7. Unutulabilecek ve İhmal Edilebilecek Olanı İbraz Etmek

360. Bazı şeyler vardır ki, ihmale uğramaya müsaiddir. İşte bunların ihmale uğramaması için hususi bir ilgi ve vurgu ile dikkatlerin onların üzerine çekilmesi gerekir. Aleyhissalatu vesselam, pek çok meseleyi bu sûretle nazarlara sunmuştur.

Birinci olarak dinde, hakkında açıklık bulunmaya her bir şüpheli şeyin, ihtiyatla karşılanması ve sakınılması gerekir. Aleyhissalau vesselam şöyle diyerek bunları vurgular: "*Helal olanlar bellidir, haram olanlar da bellidir. Ancak, bu iki grup arasında, şüphe edilebilecek şeyler vardır, üstelik nâdir kimseler bunları tefrik edebilirler. Netice olarak bu şüpheli şeylerle karşılaşan kimse şerefi ve dini için onu yapmaktan sakınsın...*"[331]

İkinci olarak, bazı açık, fakat şuurlu bir ihtimam olmadığı takdirde ihmale uğramaya müsâit şeyler vardır: Abdest uzuvlarında abdest sırasında kuruluk kalmamalıdır. Bu meselede gözden kaçabilecek ökçe zikredilerek meseleye dikkat çekilmiştir. "*Cehennemde ökçelere yazık!*"[332] Aslında, kuru bırakılan her uzuv için aynı tehdid söz konusudur. Fakat uyarı, en çok ihmale uğrayabilecek durumda olan ökçenin zikriyle yapılmıştır.

Keza mü'minlarin dikkatini elbise ve beden üzerindeki sidik sıçrantılarına karşı çekmek için, Aleyhissalatu vesselam, kabir azabının çoğunun sidik bulaşmalarına karşı yeterli hassasiyetin eksikliğinden ileri geldiğini haber vermiştir.[333]

---

[329] *Zira'* açılan bir kol boyu bir uzunluktur. *Kulaç* açık vaziyetteki iki kol boyudur.

[330] Müslim, Zikr 2 (Hadisin güzel bir açıklamasını Nevevî yapmıştır, Bak. *Şerhu Müslim* 17, 2-3).

[331] Müslim, Müsâkât 107, (1599. h).

[332] A.e. Tahâret 25.

[333] A.e. Tahâret 111.

8. Bey'at Şartları

361. Hz. Peygamber, İslâm'a giren fertlerle biat anlaşmaları yapardı. Bu akid esnasında, o, fertlere bazı şartlar teklif ediyordu. Bu şartlar, zamana ve muhataplara göre az çok değişmektedir. Her hal u kârda, O'nun teklif ettiği şartlar, Müslümanlar nezdinde büyük bir ehemmiyet taşıyordu. Çünkü o şartlar bu ciddî akdin garantisini teşkil ediyorlardı.

Akdin vukua gelmesi için Aleyhissalatu vesselam'ın koştuğu her şart biat akdi yapan mü'min nazarında ayrı bir önem kazanıyordu.

Ashabtan birinin anlattığına göre, Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Allah'a hiçbir şirk koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarınızı öldürmemek, hiç yoktan uydurduğunuz iftira atmamak, doğru olana isyan etmemek şartları üzere bana biat edin." "Sizden kim bu ahde uyarsa, onun mükafatını Allah verecektir. Kim de bu anlaşmaya azıcık bir uyumsuzluk yaparsa bu dünyada cezalandırılacak. Bu ceza onun günahına kefâret olacak. Kim de buna karşı bir suç işler, Allah da onu bu dünyada cezalandırmazsa, işi Allah'a kalmıştır, dilerse affeder, dilerse ahirette cezalandırır."[334]

Bu misal, ilk biat anlaşması idi. Birinci Akabe karşılaşmasında akdedilmişti. Bilahare, bu çeşit akidlerde başka şartların da yer aldığını ileri de ayrıca tahlil edeceğiz.

9. Sayılar

362. Dini emirlerin icrasına teşvik edici unsurlardan biri de, herhangi bir mükafatın kemmî değerini veya bir cezanın şiddet derecesini veya bir diğer şeyi belirtmek için kullanılmış sayılardır.[335] Kur'ân-ı Kerîm'de dahi bu maksadla kullanılmış sayılara rastlarız: "*Kim bir iyilik yaparsa, bu yaptığı için on misli sevap verilecektir. Kim bir kötülük yaparsa o da yaptığının misliyle cezalandırılacaktır ve kendilerine zulm edilmeyecektir.*" (Âl-i İmrân, 3/160)

---

[334] Buhârî, İmân 10.

[335] Bu rakamlar hakkında İbn Haldûn şunları söyler: "Elbette bu sayıları mana-yı zahirisine göre değerlendirmek olmaz. Bunlar, idrak dereceleri arasındaki farkların büyklüğünü ifade eden bir işaret durumundadırlar. Bu sebepledir ki, yetmiş sayısı, bazan Arablarca çokluk ifade etmek üzere kullanılmıştır. Bu durumda *yetmiş* "çok" manasına gelir. (*Mukaddime* 1, 205)

"Mallarını Allah yolunda harcayanlar, yedi başak veren bir dâneye benzerler ki, bu başakların her birinde yüz dâne vardır. Allah (mükafatını) dilediği kimse için daha da katlar." (Bakara, 2/261)

Diğer bir vahiyde, Kur'ân'ın nâzil olduğu Kadir Gecesi'nin bin aydan daha hayırlı olduğu ifâde edilmiştir.[336]

Hz. Peygamber de aynı maksadla sayılara sıkça yer vermiştir: *Mücerred miktarları müşahhaslaştırarak anlaşılmalarını kolaylaştırıp insanları teşvik etmek*. "*Kim bir cenaze merasimine katılır ve cenaze namazını kılarsa Allah ona bir kırat'lık mükafat verecektir, kim de merasim bitinceye kadar iştirakini sürdürürse, ona da iki kırat'lık mükafat vardır. Bu kıratlardan her biri Uhud dağı azametindedir.*"[337]

Bilhassa ahireti ilgilendiren şeylerin tasvirinde sayıya daha çok yer verilmiştir: "Cennetin kokusu beş bin yıllık bir mesafeden hissedilir,[338] "*Ahiretin bir gününün uzunluğu elli bine denktir.*"[339]

"Benim havuzumun uzunluğu bir aylık bir mesafeye ulaşır, genişliği de böyledir."[340] Bir diğer hadiste bu havuzun köşelerini ayıran mesafe daha bir müşahhaslaştırılmıştır: "Cerbe ile Azruh arasındaki mesafe kadardır."[341]

363. Tamamen farklı nevden bir başka sayı: Ebû Zerr teyemmümle hâsıl olacak temizlik hususunda mütereddid idi, Aleyhissalatu vesselam ona şöyle söyledi: "*Ey Ebû Zerr! Sen su bulamadıkça temiz toprak sana yeterlidir, on yıl bile sürse. Suyu ne zaman bulursan, onunla bedenini yıkarsın.*"

10. Tekrarlama

364. Önceki bir bahiste, tekrarın, muhatabı uyarma vasıtası olduğunu belirtmiştik. Burada, bazı misaller yardımıyla, göreceğiz ki tekrar, aynı zamanda, söylenenin ehemmiyetini ifade için de kullanılmıştır.

---

[336] Bkz. Kadr, 97/3

[337] Ebû Dâvud, Cenâiz 45 (3168. h).

[338] Muvatta, Libâs 7 (2, 913).

[339] Müslim, Zekat 24.

[340] A.e. Fezâil 27.

[341] A.e. Fezâil 34.

Hz. Ebû Bekir'in (radıyallahu anh) anlattığına göre, Hz. Peygamber bir gün sorar:

– Bütün günahların en büyüklerinin hangileri olduğunu söylememi ister misiniz? Ashab:

– Elbette isteriz, Ey Allah'ın Resûlü! derler. Aleyhissalatu vesselam sayar:

– Allah'a eş koşmak, anne ve babaya itaatsizlik etmek!

Asâsına dayalı vaziyette bunları söylemiş olan Hz. Peygamber, oturarak ilave eder: Yalan söylemek ve yalancı şahitliği yapmak.

Ravinin kaydına göre, Aleyhissalatu vesselam bunu o kadar çok tekrar etmiş ki, kendi kendine: "gâliba tekrarı bırakmayacak" der.[342]

Hz. Enes'e göre, Aleyhissalatu vesselam şöyle buyurdular:

يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لاَ إِلٰهَ إِلاَّ اللّٰهُ وَ فِي قَلْبِهِ وَزْنُ شَعِيرَةٍ مِنْ خَيْرٍ "*Lâilâhe illallah diyen ve kalbinde arpa danesi ağırlığında hayır ameli bulunan kimse cehennemden çıkacak.*"[343]

11. Tafdilli İfadeler (En Üstün Olanlar)

365. Fazilet, fiil gibi bazı şeylerin değerlendirilmesi kıyaslamalar yoluyla yapılmıştır. Bazı misaller yoluyla da göreceğimiz üzere, bu en üstünü gösteren ibareler, zaruri olarak, taşıdığı mânayı ifâde etmezler. Ancak, onlar ifade edilen şeyin ehemmiyetini gösterirler. Öyleyse bu çeşit ifadelerin izafiliği daima nazarda tutulmalıdır. Nitekim Bediüzzaman, bir söz değerlendirilirken sadece söyleyenini esas almanın eksikliğini belirtir. Kim söylemiş, kime söylemiş, ne için söylemiş, ne makamda söylemiş, ne zaman söylemiş? gibi soruların sorulması gereğine dikkat çeker.[344]

Mezkûr izâfiliğin sebepleri çoktur. Birinci sebep muhatab diyebiliriz. Söz gelimi, en efdal amel erkek için ayrı kadın için ayrıdır. Keza muhatabın yaş durumu, hastalık-sağlık durumu, fakirlik-zenginlik durumu da bu işte tesir sahibidir. İkinci olarak içinde bulunulan zamanın şartları izafiliğe

[342] Buhârî, Edeb 6.
[343] Buhârî, İmân 33.
[344] Bediüzzaman, *Sözler* s. 430.

tesir eder. En efdal amel savaş zamanında ayrı, sulh zamanında ayrı, vahiy gelme zamanında ayrıdır, farklı farklı şeyler ifade edilmiş olabilir.

En üstünü ifade eden tabirlerden, hadislerde, umumiyetle şunlara rastlanır: "İçinizden en faziletli olan", "en efdal amel", "en faziletli gün", "en efdal ibadet", "Allah nezdinde en çirkin iş", "en büyük günahlar" ve benzerleri.

a) En İyi Kim?

366. Aleyhissalatu vesselam bir keresinde: "En efdaliniz, borcunu en iyi şekilde ödeyendir" buyurmuştur.[345] Bir başka sefer: "... Kur'ân'ı öğrenen ve başkasına öğretendir" demiştir.[346] Bir başka sefer: "... Canıyla malıyla Allah yolunda cihâd edendir", sonra "... bir dağın bağrında yalnız halde Allah'a ibadet edip kimseye kötülüğü dokunmayan mümin", [347] "... Ahlâkça en üstün olandır"[348] vs. demiştir.

Hz. Peygamber, aynı şeyi bir başka tabirle de ifade etmiştir: "*En efdal İslâm*, (fakire) yiyecek vermen, tanıdığın tanımadığın herkese selam vermendir", [349] veya "... elinden dilinden müslümanların rahatsız olmadıkları kimse" en efdaldir.[350]

Aynı mânada kullanılan diğer tabir "*en efdal amel*" tabiridir. Aleyhissalatu vesselam'ın bir çok beyanlarında en efdal amel, "Allah'a iman ve Allah yolunda Cihâd" dır.[351] Abdullah İbn Mes'ud'a verilen cevapta bu: "vaktinde yapılan ibadet... sonra aralıksız takva, ... sonra Cihâddır."[352]

Belirtelim ki, burada *Cihâd*, vaktinde kılınan namazdan sonra zikredilmiştir, halbuki Hz. Peygamber, Cihâd kadar kıymetli olan ameli soran bir kimseye: "Ben böyle bir amel bilmiyorum" diye cevap vermiştir.[353]

---

345 Buhârî, Vekalet 6.

346 Beyhaki 2, 17.

347 Buhârî, Rikak 34; Muvatta, Cihâd 4; Müslim, İmâret 122; Nesâî, Cihâd 7.

348 İbn Sa'd 1/2 99.

349 Müslim, İmân 63; Nesâî, İmân 12, (8, 107).

350 Müslim, İmân 65.

351 Buhârî, Rikak 2; Müslim, İmân 135; Nesâî, Cihâd 17(6, 19).

352 Buhârî, Cihâd 1; Beyhakî 1, 232.

353 Buhârî, Cihâd 1; Nesâî Cihâd 17.

Keza, Hz. Peygamber'in farklı şahıslara verdiği diğer cevaplar, bize *en efdal* olan başka ameller de göstermektedir: "... Oruç, çünkü bunun benzeri yok, "[354] "Hicret, çünkü bunun benzeri yok, "[355] "iki küskünü barıştırmak, oruç, namaz ve sadaka kadar faziletlidir", [356] "az da olsa en çok devam eden amel en faziletlidir."[357]

367. Hiçbir hesapla karşılaşmadan, doğrudan cennete girenler, şâyet en efdaller arasında iseler, bu durumda "bedenlerini kızarmış demirle dağlatmayanlar, efsunculara gitmeyip Rablerine mütevekkil olanlar[358] ve uğursuzluğa inanmayanlar"[359] en efdal kimselerdir.

Müteakip misal, *en üstün*'ün izafiliği ve bu nevi ibarelerin anlaşılmasında öğreticilik yönlerine öncelik verilmesi gerektiği, nebevî kullanışta bu maksadın galebe çaldığının göz önüne alınması gereği hususunda daha bir ikna edicidir: Hz. Peygamber'in amcası Ebû Talib'in kızı, yaşlı Ümmü Hâni anlatıyor: "*Ben: Ey Allah'ın Resûlü! Bana (Allah nezdinde) en efdal amel hangisidir söyle, ben ihtiyarım, zayıfım, ağırlaşmışım!" dedim. Bana: "Günde yüz kere Allahuekber, yüz kere Elhamdülillah, yüz kere Sübhanallah de. Bu, Allah yolunda gemlenmiş, eğerlenmiş (ve sadaka olarak bağışlanmış) yüz deveden daha hayırlı, yüz köleyi bedava azad etmekten daha efdaldir, buyurdular.*"[360]

b) Allah'ın En Çok Nefret Ettiği Kimse

Hz. Peygamber'in ifadelerinde bu da değişik şahsiyetleri ifade etmektedir. Bu bazan: "*haksızlıkta ileri gidendir*, "[361] bazan "*Müslümanlara adavette aşırı davranandır*, "[362] bazan "*Haram bölgelerde bu hürmeti ihlal edendir, İslâm'da cahiliye âdetini uygulamaya çalışandır, haksız yere kan davasına*

[354] Nesâî, Sıyâm 43, (4, 165).
[355] A.e. Bey'at 14, (7, 145).
[356] Ebû Dâvud, Edeb 58, (4919. h).
[357] Buhârî, Rikak 18.
[358] Müslim, İmân 171.
[359] A.e. İmân 172.
[360] İbn Mâce, Edeb 56, (3810. h).
[361] Buhârî, Mezâlim 15.
[362] A.e. Tefsîr, 37. sûre 1; Müslim, İlm 5.

kalkarak bunu yaygınlaştırandır,"[363] bazan "*bazılarına bir yüzüyle, bazılarına diğer yüzüyle gözüken iki yüzlü adamdır,* "[364] bazan da "*bir kötülüğü gelebilir kokusuyla, kendisini insanların terkettiği kimsedir."*[365]

c) En Büyük Günahlar

368. Birçok hadiste, bazı günahların gruplanarak "*en büyük günah*" şeklinde sunulduğunu görürüz. Bu gruplar, iki ameli bir araya getirerek başlar, yedi ameli bir araya getirecek kadar zenginleşir.[366] Ebû Talib el-Mekki'ye göre, bunların gerçek sayısı 17'dir: 1- Allah'a eş koşmak, 2- Günah işlemede ısrar, 3- Allah'ın rahmetinden ümit kesmek, 4- Allah'ın affından emin olmak, 5- Yalancı şahitlik, 6- Namuslu kadına iftira, 7- Yalan yere yemin, 8- Büyü yapmak, 9- Sarhoş edici içki kullanmak, 10- Haksız yere yetim malı yemek, 11- Faiz yemek, 12- Zina etmek, 13- Livata, 14- Katl, 15- Hırsızlık, 16- Cihâddan kaçmak, 17- Anne-babaya itaatsizlik.

369. Bizzat hadislerde "en büyük" tabiriyle zikri geçen bu günahların sayısı, kıyas yoluyla bazı âlimlerce 70'e kadar çıkarılmıştır.[367] Hz. Peygamber, bu günahlardan, ehemmiyeti insanlar tarafından yeterince takdir edilemeyecek olanlarını, diğer fahiş olanlarla yanyana zikrederek, onlara mü'minlerin dikkatini çekmiş olmaktadır. Mesela faiz yeme ile, anne-babaya isyanın veya içki içme ile büyü yapma vesairenin, Allah'a şirkle yan yana zikri, oldukça düşündürücü ve ürpertici olsa gerektir.

12. Mübhem ve Kapalı İfade

370. Hz. Peygamber, öğreteceği muhtevayı, muhatabın daha iyi öğrenmesini ve hatta kavramasını sağlamak, üzere kapalı ifadeye de zaman zaman yer vermiştir. İfadedeki kapalılık aslında öğrenmeyi zorlaştırır ise de, muhatapta merak uyandıracak, soru tahrik edecek tarzda şuurla kul-

---

[363] Buhârî, Diyât 9.

[364] A.e. Menâkıb 1, Edeb 52; Müslim, Birr 98, 99.

[365] Müslim, Birr 73.

[366] Buhârî, Vesâya 23

[367] Bu sadedde Zehebî'nin *Kitâbu'l-Kebâir* nâm bir eseri vardır. Eser Beyrut'ta *İhyâu't-Turâsi'l-Arabî* yayınevince basılmıştır.

lanılınca öğrenmede müessir bir metod olabilmektedir. Hz. Peygamber bunu farklı şekillerde kullanmıştır.

a) Mübhem Kelime:

Bazı hallerde Hz. Peygamber, bir şeyi vurgulamak veya bir şey üzerine insanların dikkatlerini çekip, hakkında fikir yürütmelerini sağlamak için, mübhem olan, fazla müstamel olmadığı için işitilince merakı çekip sual tahrîk eden kelimeler kullanmıştır. Bunları bazan bizzat kendisi, bir sual olarak vazetmiş, arkadan cevabını da vermiştir.

Bazı örnekler vermeye geçmeden hemen belirtelim ki, bu çeşit tabirlere Kur'ân-ı Kerîm'de de sıkça rastlarız. Mesela, kıyamet gününe dikkatleri çekmek için, kıyameti anlatan Kâri'a sûresi şöyle başlar:

Gürültü koparacak olan!

Nedir o gürültü koparacak olan?

O gürültü koparacak olanın ne olduğunu sen bilir misin?

O gün insanlar ateş etrafında çırpınıp dökülen pervaneye dönecekler.

Dağlar atılmış renkli yüne benzeyecekler. (Kâri'a, 101/1-5)

Aynı sûrede, ikinci bir misale daha sâhibiz: *Hâviye* (çukur) kelimesi, zikredildikten sonra, şu açıklama takip eder: "*Bu çukurun ne olduğunu sen bilir misin? O, kızgın bir ateştir*." (Kâri'a 10-11) Diğer bir âyette *hutama* kelimesi gelir: "*Hayır, o, yemin olsun ki hutama'ya atılacaktır. Hutama'nın ne olduğunu sen bilir misin? O, yüreklere çökecek olan Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir.*" (Hümeze, 104/4-6)[368]."

Hz. Peygamber'den kaydedeceğimiz misallere gelince, bunlar da çoktur. Burada bir kaçını zikredeceğiz:

Ebû Hüreyre'nin (radıyallahu anh) anlattığına göre, bir gün Aleyhissalatu vesselam ashab-ı güziniyle birlikte Mekke'nin etrafında dolaşıyordu. *Cümdân* adındaki bir dağa yaklaştıkları zaman: "*Yürüyün, işte Cümdân. Müferredûn öndedirler!* Buyururlar. Ashab sorar: "Müferredûn nedir, ey Allah'ın Resûlü!?" Resûlullah açıklar:

---

[368] Başka misal için bak.: Hâkka 3; Müddessir 27; İnfitâr 18; Mutaffifîn 8, 19; Târık 2; Beled 12.

– Allah'ı çok zikredenler!"[369]

İbadetin ehemmiyetini ifade için Aleyhissalatu vesselam: "... Kim, mûteber bir mazereti olmadan namazı dört kere terkederse, ona tînetu'l-hibâl'den içirmek Allah üzerine bir vazîfe olmuştur." Buyururlar. Dinleyenler sorarlar: "Ey Allah'ın Resûlü! *Tînetu'l-hibal* nedir?"

– Bu, cehennemdekilerin vücutlarından çıkan irindir! cevabını verdiler.[370]

Bir başka hadiste Aleyhissalatu vesselam: "*Cübbü'l-huzân*'a karşı Allah'ın himayesini arayın!" buyururlar. Dinleyenler:

– Ey Allah'ın Resûlü! *Cübbü'l-huzân* nedir? diye sorarlar. Resûlullah açıklar:

– O, cehennemde bir vâdidir ki, bizzat cehennem, dört yüz kere o vâdiye karşı Allah'tan himaye taleb eder.[371]

b) Mübhem Muhteva:

371. Müteakip örneklerde bir başka çeşit kapalılık ve mübhemiyet göreceğiz. Buradaki kapalılığın sebebi de, vazedilecek olan muhtevanın değerini artırmaktır, dikkatleri üzerine çekmektir:

Bir hadislerinde Aleyhissalatu vesselam buyururlar: "*Ey Muhammed ümmeti! Eğer benim bildiğimi bilseydiniz çok ağlar, az gülerdiniz!*."[372]

Bir diğer hadis şöyledir: "*Eğer ezan (okuma)da ve ön safta (bulunma)daki fazileti bilseydiniz ve bunları elde etmenin kur'a çekmeden başka yolu da kalmasaydı bu iş için kur'a çekerdiniz. Siz ilk vaktinde yapılan ibadetteki fazileti bilseydiniz, bu maksadla yarış yapardınız. Eğer siz yatsı namazında ve sabah namazında olan (fazileti) bilseydiniz, karınlarınızın üzerinde emekleyerek de olsa mescide gelir, cemaate dahil olurdunuz.*[373]"

Bir diğer hadis şöyledir: "*Namaz kılanın önünden geçen kimse, bu fiilinden dolayı kendisine gelen (günah)ı bilseydi, onun için yerinde kırk (ravi, Aley-*

[369] Müslim, Zikr 4.

[370] Nesâî, Eşribe 49.

[371] İbn Mâce, Mukaddime 23, (256).

[372] Buhârî, Eymân 3.

[373] Muvatta, Salât 3; Müslim, Salât 131.

hissalatu vesselam'ın kırk gün, kırk ay veya kırk yıl demiş olacağında tereddüt eder) kalmak şayan-ı tercîh olurdu."[374]

Bir diğer hadis de şöyle: "*Allah celle şânuhu buyurdular ki:* "Â*dem oğlunun her ameli kendine aittir, ama oruç hariç! O Benim içindir. Orucun mükafatını ona, bizzat Kendim vereceğim.*"[375]

c) Sun'î Mübhemiyet:

372. Aynı unvan altına, az çok farklı bir başka çeşit tabir daha ilave edebiliriz: İyice bilinen bir kısım kelimeleri, yeni bir muhteva kazandırarak kullanmaktır:

"*Bir gün, Hz. Peygamber sordu:* "*Müflisin kim olduğunu bilir misiniz?*" *Ashab:* "*Müflis, aramızda malı parası olmayan kimsedir*" *cevabını verdiler. Aleyhissalatu vesselam:* "*Müflis, ümmetimden o kimsedir ki, kıyamet günü namazı, orucu, zekatı olduğu halde gelmekle birlikte, bazılarına hakaret etmiş, bazılarına iftira atmış, bazılarının malını yemiş, kanını dökmüş, bazılarına vurmuş... olarak gelir. Bütün sevapları bunlara dağıtılır. Sevapları borçlarını ödemeye yetmezse, onların günahları buna yükletilir, sonra da cehenneme gönderilir, işte bu kimse müflistir*" *buyurdular*."[376]

Bir başka sefer Aleyhissalatu vesselam sorar: "*Aranızda kime* "*rakûb*" *dersiniz? Ashab cevap verir:* "*Çocuğu doğmayan kimseye!*"

– Hayır! buyururlar, O kimse asla *rakûb* değildir. Asıl *rakûb* (besleyip büyüttüğü, zahmetini çektiği) çocuğu sebebiyle hiçbir sevap elde edemeyen kimsedir."[377]

Bir başka sefer, Hz. Peygamber: "*Pehlivan, rakibini tuşa getiren kimse değildir!*" buyururlar. Dinleyenler sorarlar:

– *Öyleyse pehlivan kime denir, Ey Allah'ın Resûlü?* Hz. Peygamber cevap verir:

– *Öfkelendiği zaman kendine hâkim olan kimsedir*!.[378]

---

[374] Müslim, Salât 261.

[375] Müslim, Sıyâm 161.

[376] Müslim, Birr 59.

[377] Müslim, Birr 106.

[378] A.e. Birr 108.

d) Zamana izafe edilen mübhemiyet:

373. Zamanla ilgili bir mübhemiyet daha var. Yani bazı kıymetli günler ve saatler mevcuttur, fakat bu gün ve saatler meçhuldür. Bu vakitlere kazandırılan mübhemiyetten maksad, mü'minleri daha çok ibadet etmeye ve daha dikkatli olmaya teşviktir.

1) ***Her Günde Bir Saat:*** "*Ne kendi aleyhinize ne çocuklarınızın aleyhine ne de mallarınızın aleyhine bedduada bulunmayın. Zira (günlük olarak) Allah yanında bir saat vardır ki, o saatte her ne taleb edilirse O, sizin için kabul eder.*"[379]

Müslim'in bir diğer rivâyetinde "*Gecenin bir anı vardır, o anda bir Müslüman her ne dilerse Allah ona verir*" denmektedir.[380] Demek ki, mü'min gece olsun, gündüz olsun yaşadığı her ânında ağzından çıkana dikkat edecek.

2) ***Cuma Gününde Bir Saat:*** "Cuma günü bir an vardır, o anda namazını kılmakta olan her bir Müslüman âbid, Allah'tan bir şey isterse onu Allah'tan alır."[381]

3) ***Senede Bir Gece:*** "*Kaplarınızın ağzını örtün, tulumlarınızın ağzını bağlayın. Zira yılda bir gece vardır ki, o gecede veba iner ve ağzı açık olan her bir kab ve tuluma nüfuz eder.*"[382] Bu hadisle, bütün gecelerde dikkatli olma dersi verilmiş olmaktadır.

374. *Kadir Gecesi*: Bu gece, biraz açıklama gerektirir: Kur'ân-ı Kerîm'e göre, bu gece bin aydan daha hayırlıdır, zira Kur'ân, bu gecede indirildi.[383] Aleyhissalatu vesselam bu gecenin faziletliyle ilgili olarak: "*Kadir gecesinde, iman ederek ve mükafat umarak kim uyanık kalıp ibadet ederse, geçmiş bütün günahları affedilecektir*"[384] buyurmuştur.

Fakat bu gecenin hangi gün olduğu bilinmiyor. Ancak, şurası kuvvetle muhtemel ki, bu gece, Ramazan ayı içerisindedir. Bazı hadisler onu bu

---

[379] Müslim, Zühd, 74.

[380] A.e. Müsâfirîn 167.

[381] Buhârî, Cumu'a 37; Müslim, Cümu'a 13; İbn Mâce, İkâmetu's-Salât 99, (1137.h).

[382] Müslim, Eşribe, 99.

[383] Bkz. Kadr, 97/1-4.

[384] Buhârî, Sıyâm 6; Müslim, Müsâfirîn 175; Muvatta, İ'tikâf 10, (2, 319).

ayın son on gününe[385] ve tekli günlere[386] koyar. Diğer bazıları son 7 güne koyar.[387] Bazı rivâyetler de onu daha bir tasrihe meyleder ve Ramazan'ın 21'inci gecesine,[388] 23'üncü gecesine[389] ve 27'inci gecesine[390] koyar. Dahası, Ebû Davud'da gelen bir rivâyete göre, onu Ramazan ayı boyunca aramak gerekir.[391]

Öyleyse, bu geceyi yakalamak isteyen mü'min Ramazan ayı boyunca gecelerini ibadetle geçirecektir.

e) Bazı dualarda mübhemiyet:

375. Bazı me'sur duaları çokça okumaya teşvik için, Hz. Peygamber İsm-i Azam duasından haber vermiştir. Bizzat âyet-i kerime'nin beyanına göre Allah'ın güzel isimleri vardır[392] ve Allah'a bu isimlerle dua etmek emredilmiştir.[393]

Hz. Peygamber bu isimlerden birinin Allah'ın en büyük ismi olduğunu, bu en büyük isimle dua edildiği takdirde yapılan duanın mutlaka kabul edileceğini haber verir.[394] Ancak bu ismin hangisi olduğunu belirtmez. Fakat birçok dualar göstererek, İsm-i Azam'ın bu dualarda olabileceğini belirtir.[395] Hz. Peygamber'in diğer bir kısım beyanlarına göre, İsm-i Azam, bazı Kur'ân sûrelerinde bulunmaktadır.[396]

Bu müphemiyetten mühim bir gayenin bütün o farklı duaları ve sûreleri mü'minlere okutmak olduğu söylenebilir. Zira o isme tesadüf heyecanı, mü'mine bütün bunları aşkla, şevkle okutacaktır.

---

385 Muvatta, İ'tikâf, 10, (2, 319).
386 Buhârî, Ezân, 135 .
387 Buhârî, Fadlu Leyleti'l-Kadr 2; Muvatta, İ'tikâf 11; Ebû Dâvud, Ramazân 323, (1386.h).
388 Ebû Dâvud, Ramazân 323, (1386.h) A.e. Ramazân 321 (1384.h).
389 Ebû Dâvud Ramazân 321 (1384.h).
390 Müslim, Müsâfirîn 174.
391 Ebû Dâvud, Ramazân 324, (1387.h).
392 Bkz. Tâhâ, 20/8, Haşr, 59/24.
393 Bkz. A'raf, 7/180
394 İbn Mâce, Dua 9, (3854.h).
395 Ebû Dâvud, Salât 358; İbn Mâce, Dua 9, (3857, 3858.h).
396 Ebû Dâvid, Salât 358; İbn Mâce, Dua 9, (3855, 3856. h).

13. Kıyamet Alameti

376. Hz. Peygamber, mü'minlerin dikkatini bir kısım içtimai bozukluklara çekmek için onları kıyamet alametleri olarak zikretmiştir.

Şurası açıktır ki, kıyametin hatırlatılmasında inanan kişi için en büyük bir ders vardır. Dünyanın harabiyeti üzerine yapılacak küçük bir tefekkür, insan üzerinde tüyler ürperten bir tesir hâsıl etmelidir. Bu tesirin, her asrın insanlarına ulaşacak şekilde umumileşmesi için, kıyametin ne zaman kopacağı büyük bir ihtimamla gizlenmiştir. Bizzat Kur'ân-ı Kerîm'in, o tarihi, Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğini söylemesi[397] bu sadedde yapılacak her çeşit spekülasyona hâtime çekmiştir. Ancak hem Kur'ân-ı Kerîm[398] ve hem de Hz. Peygamber, bunun çok yakın olduğunu söylemekte ısrar ederler. O kadar ki, daha Aleyhissalatu vesselam'ın sağlığında, bazı alametlerin zuhuru sonrasında, kıyamet saati geldi diye camiye koşuyorlardı.[399] Tabii ki bu, Hz. Peygamber'in şuurla takip ettiği irşadın neticesiydi. Nitekim bir gün bir bedevinin kıyametin ne zaman kopacağına dair sorusu üzerine, Aleyhissalatu vesselam, orada hazır bulunanların en gencini göstererek:

– Eğer bu adam ihtiyarlığa ermezden önce ölmezse, ihtiyarlık buna gelmezden önce siz, "kıyametinizin" koptuğunu göreceksiniz! buyurdular.[400]

377. Şu halde, Hz. Peygamber'in, günlük olarak vukua gelen beşeri bozuklukları "büyük" diye tavsif edilen diğer kıyamet alâmetleriyle birlikte zikretmesi, bize her gün şâhid olunan her bir kötülük sırasında kıyameti hatırlama ve istenen dersi alma imkanı vermiş olmaktadır.

Şimdi, –büyük alamet olarak tavsif edilen esasen muğlak ve teşbihli olmaları hasebiyle anlaşılmaları için[401] yoruma ihtiyaç duyulanları bir tarafa bırakmak– bu alametlerden kesin olarak ibretamiz bir yönü bulunan birkaç tanesini zikredelim:

---

[397] Lokmân 34.

[398] Bkz. Kamer, 54/1.

[399] Buhârî, Küsuf 14; Müslim, Küsuf 24.

[400] Müslim, Fiten 136.

[401] Buhârî, Rikak 40.

1) Sayısı otuzu bulan ve hepsi de peygamber olduğunu iddia edecek olan sahte deccallerin zuhuru,

2) İlmin kaybolması ve cehaletin yaygınlaşması,

3) Gittikce artan kargaşaların zuhur etmesi,

4) İçki ve zinanın artması,

5) Sıkca katl hadiselerinin zuhuru,

6) İçtimai bozuklukların artması, öyle ki, bir mezarın yanından geçen kimse şöyle diyecek: Keşke şu mezarda yatan ben olaydım!.[402]

7) Mescidlerde namaz kıldıracak imamların kalmaması.[403]

8)Emniyetin kaybolması ki bu durum, iktidara liyakati olmayan kimseler gelince hasıl olacak.[404]

9) Erkeklerin sayıca azalması, kadınların sayıca artması, o derecede ki, bir erkeğin nezaretinde elli kadın bulunacaktır.[405]

Şu halde bu ve benzeri durumlar, kaçınılması ve ihtiyatlı ve uyanık bulunulması gereken durumlardır. Aslında bunların neredeyse tamamı başka naslarla da yasaklanan, dinin reddettiği mezmum davranışlardır.

Üçüncü Kısım

MUHTEVANIN VAZ'I

Bazı temel unsurlar

378. Ferdin hazırlanması ve muhtevanın kıymetlendirilmesinden sonra, sıra, tebliğin vazedilmesine gelir. Burada da bir kısım temel prensipler takip edilmiştir tâ ki, öğrenme kolay olsun ve hâfızaya alınan malumat anlaşılsın. Şu halde bu kısım birkaç başlık altında ele alınacaktır:

1- Hatîbin câzibesi,

2- Öğretilecek her meseleyi bir kısım mecaz ve teşbihlerle ifade etmek,[406]

---

402 Buhârî, Fiten 25.

403 Ebû Dâvud, Salât 60.

404 Buhârî, İlm 2.

405 A.e. Eşribe 1.

406 Buharî, Peygamberimiz'in kullandığı Teşbih ve Temsillerle ilgili bir ilmi çalışma için bkz.

3- Tebliği, vecîz ve ahenkli tabirlere dökmek.

Şimdi bunları açıklayalım:

1. Hatibin Cazibesi

Tebliğ edilen bir muhtevanın muhataplar tarafından benimsenmesinde, hatibin sunuş tarzının ciddi katkısı vardır. Elbette hareketli ve cerbezeli bir hatiple, sâkin ve donuk bir hatibin muhatap üzerindeki etkisi bir değildir. Muhatabı biri heyecanlandırırken, diğeri uyutabilir. Bu ferdi câzibe bazan, ilmî eksikliği bile örtecek mertebeye ulaşabilir.

Cazibenin sağlanmasında, hatibin jest ve mimikleri ayrı bir ehemmiyet taşır. Hatip bunları yerli yerinde, uygun ölçülerle kullanabilirse manayı güçlendirir ve anlamayı kolaylaştırır. Öyleyse burada şu hususlara yer vereceğiz.

* Jest ve mimiklerin bir öğretici için ehemmiyeti

* Hz. Peygamber'in yüz ifadesi

* Hz. Peygamber'in bedenî hareketleri

a) Öğreticinin Fizikî Şahsiyeti: Bedenî Görünüm Ve Hareketleri:

Şurası muhakkak ki, dış görünüşü, jest ve mimiği, sesinin tonu, ve hatta kılık kıyafete varıncaya kadar birçok harici tezahürlerle ortaya çıkan öğreticinin fizikî şahsiyeti, muhatabın ikna edilmesinde ciddi bir katkıya sahiptir. Bu çeşit bir iknada, "mukâvemet-sûz bir tesir"i icra eden şey muhteva değildir.[407]

379. Tesirin bu yönü, siyasî lisanda hususi bir vurgu ile ifade edilir: "Bedenî hareketlerin, ihtirasa kadar varan psikolojik ve ruhî tesirleri, bir zehirlemenin hasıl edeceği tesirlerle mukayese edilebilir" denmiştir.[408] Bir müellif, bir ferdin başkaları üzerindeki tesirini tesirleşme ile izah ederken, yüz ifadesinin ehemmiyeti hususunda ısrar eder ve der ki: "Şahıslar arasındaki muhaverede, tesirleşme için dil dışındaki en mühim ve en tesirli

---

Adem Dölek, *Hadislerde Teşbih ve Temsiller*, İst. 2006, Yeni akademi Yay. (Y.n.)

[407] Pöll, *La Suggestion*, p.15.

[408] Dômênach, *La Propagande* p.17.

unsur yüz ifadesidir... İşte bu ifadedir ki, kullanılan kelimelerden de önce, iştirakçinin niyetini karşısındakine ulaştırır."[409]

Bu sahanın mütehassıslarının tespitlerinden bu kadarını kaydetmekle iktifa edip Hz. Peygamber'in bu husustaki tutumunu belirteceğiz.

b) Hz. Peygamber'in Haricî Görünüşü:

380. Hemen belirtelim ki, Hz. Peygamber, dış görünüşüne hususi bir itina göstermektedir. Hayatını anlatan müellifler, kılık kıyafet hususunda çok dikkatli olduğunu belirtiriler. O, daima temiz elbiseler giyer, [410] saçlarını itina ile tarardı,[411] sürme ve koku kullanırdı.[412] Seyahate bile çıksa beraberinde, tarak, ayna, kına, misvak gibi tuvalet eşyalarını bulunduruyordu.[413] Şöyle derdi: "Allah her şey üzerine güzellikle hükmetti"[414] ve ilave ederdi: "Allah güzeldir ve O güzelliği sever."[415]

Gerçek şu ki, Hz. Peygamber aleyhissalatu vesselam'ın, dış görünüşüne gösterdiği bu alakanın bir sebebi de, yüzün tesirini güçlendirmek, onunla da sözlerinin insanlar üzerindeki tesirini takviye edip tamamlamak olmalıdır. Hz. Ali (radıyallahu anh) şöyle der: "O'nun yüzünde öyle bir tatlılık vardı ki, bir defa huzurunda olunca bir daha onu terk edemezdin... sıkıntılı her insan, onun yanına bir geldi mi, yüzündeki ve sözlerindeki tatlılığın büyüsüne kapılarak bütün kederlerini unuturdu."[416] Nitekim, bu yüz ifadesi, ilham ettiği emniyet duygusuyla bir kısım büyük insanların İslâm'a girmesine bile vesile olmuştu. Bunlardan biri, o devrin büyük Yahudi âlimlerinden Abdullah İbn Selam'dır. Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğu hususunda kendisini ikna eden delili açıklama

---

409 Stoetzel: *La Psychologie Sociale* , p. 188.

410 İbn Abbâs, Hz. Peygamber üzerinde, asrının mümkün olan en güzel elbisesini gördüğünü söyler. (Ebû Dâvud, Libâs 8, (4037.h)).

411 Ebû Dâvud, Libâs 3, (4163.h).

412 Ebû Dâvud, Libâs 2, (4162.h), Müstedrek 4, 408.

413 İbn Sa'd 1/2, 170.

414 Müslim, Sayd 57; Nesâî, Dahâya 22, (7, 227)

415 A.e. İmân 147

416 Taberî 3, 203

sadedinde şöyle demiştir: "*Bu yüz yalan söyleyemez, bu bir yalancı yüzü olamaz.*"[417]

381. Hz. Peygamber'in yüzü, içinde bulunduğu halet-i ruhiyeye göre farklı ifadelere bürünüyordu. Bir şey onu rahatsız etse[418] veya takbih ettiği bir şey görse,[419] Ashab, bunu yüzünden okuyordu. Keza Ashab, Aleyhissalatu vesselam'ın konuşacağı şeyin ağırlık ve ciddiyetini yüzünden sezebiliyorlardı. Ashab'tan Hz. Câbir (radıyallahu anh) Hz. Peygamber'in ciddi bir uyarı ile ilgili konuşması esnasındaki tasvirini yapar. Biz bu misalde, ciddiyet ifadesine, gözlerinin ve yüzünün renginin, sesinin, beden hareketlerinin, fikirlerin teselsülünün ve bütün olarak mâna vs.'nin iştirak ettiğini görmekteyiz:

"*Allah Resûlü konuştuğu zaman, gözleri kızarır, sesi yükselir ve öfkesi öylesine artardı ki, bir orduyu ikaz eden bir komutana benzerdi. Mûtad hamdele ve salvaleden sonra şöyle derdi: "Kıyamet şu iki parmağım gibi (yakın) olduğu bir halde ben peygamber olarak gönderildim." Baş parmakla şehadet parmağını yaklaştırıyor ve sözüne devam ediyordu: "İmdi, sözlerin en doğrusu Allah'ın kitabıdır. En doğru yol da Muhammed'in yoludur. En kötü iş de onun yoluna (sünnetine) muvafık olmayan bidalardır. Her bid'a dalâlettir.*" Sonra ilave ederdi: "*Bir mü'min beni kendinden daha çok sevmelidir.*"[420]

Benzer bir misal de şöyle: Zeyneb Bintu Ebî Seleme anlatıyor: "Bir gün Aleyhissalatu vesselam, korkudan yüzü kızarmış vaziyette çıktı ve: "*Allah'tan başka ilah yoktur, yaklaşmakta olan bir şerden vay Arapların çekeceği! Bugün Ye'cüc ve Me'cüc'ün sûrundan şu kadar bir delik açıldı*" dedi, işâret ve baş parmaklarıyla bir halka yaptı."[421]

c) Beden Hareketi:

Yukarıda kaydettiğimiz iki örnekte gördük ki, Hz. Peygamber'in be-

---

[417] İbn Mâce, İkâmetu's-Salât 174

[418] Buhârî, Menâkıb 23; Müslim, Fezâil 67; İbn Mâce, Zühd 17, (4180. h).

[419] Buhârî, Edeb 72

[420] Buhârî, Tefsîr 1; Müslim, Cumu'a 43

[421] Müslim, Fiten 1, 2

den hareketleri yüzünün ifadesine iştirak ediyordu. Bu sebeple ondan ayrıca bahsetmemiz muvafık düşmektedir.

382. Hz. Peygamber'in, sözleriyle ifade ettiği manayı güçlendirmek için, beden hareketlerine de dikkatle yer vermesi, sadece kulağa değil, göze de hitabetme endişesinden ileri gelir. Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesiyle bilgi, öncelikle kulak ve göz yoluyla alınan ihsasların kalpte işlenmesiyle hasıl olmaktadır.[422] Yerine göre bunlardan biri yeterli ise de, ikisi beraber olursa elbette ki daha kuvvetli, daha müessir bir netice alınacaktır. Bütün bu ve başka sebeplerle Aleyhissalatu vesselam, kulağa hitabederken, imkan nisbetinde gözü de ihmal etmemiştir. Kılık-kıyafet ve yüz ifadesine ek olarak, başta el-kol hareketleri olmak üzere, oturmak, kalkmak, dayanmak, yönelmek gibi her çeşit beden hareketiyle gözlerin de muhâbereye katılmasını sağlamıştır.

Göze de hitap her seviyedeki muhatap için ehemmiyet taşırsa da aklî ve fikrî melekesi fazla inkişaf etmemiş olan avam tabakası, ümmîler taifesi için daha ehemmiyetlidir. Hz. Peygamber'in muhataplarının *ümmi bir kitle* olmasının da, muhakkak ki, bunda rolü vardır. Nitekim, bu hususu, kaydedeceğimiz şu müteakip örnekte açık olarak görmekteyiz:

383. Abdullah İbn Ömer'in nakline göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Biz ümmî bir ümmetiz, ne yazı ne de hesap biliriz. Ramazan ayı şöyle şöyledir*" Ravi açıklar ki, diliyle böyle söyleyen Aleyhissalatu vesselam, parmaklarıyla da, bir seferinde otuz, bir seferinde de yirmi dokuz işaretini veriyor. Böylece ayın bazan 29, bazan 30 çektiğini ifade ediyor.[423]

Keza Aleyhissalatu vesselam: "Hz. Cebrail indi ve namazı kıldırmak üzere önümde durdu. Ben onunla namaz kıldım, sonra yine, sonra yine, sonra yine, sonra yine kıldım" der. Ravi ilave eder: "Ve parmaklarıyla beş vakit namazı saydı."[424]

Hz. Peygamber secdeyi tarif ederken der ki: "Ben, secdeyi, vücudun

---

[422] Bkz. Nahl, 16/78.

[423] Müslim, Sıyâm 15. Hz. Peygamber'in bu hükmünü te'yid eden bir misal zikretmek gerekirse: Hâlid İbn Velid'in ordusunda bulunan bir asker, bir vesile ile: "*Ben binden daha Büyû'k bir sayı olduğunu bilmiyordum*" diye itirafta bulunmuştur (Taberî 3, 335).

[424] Buhârî, Bed'u'l-Halk 6; Müslim, Mesâcid 166.

yedi kemikli kısmının üzerine yapma emri aldım. Alın –ve eliyle alnını gösterir, burun, iki el vs. Her defasında eliyle, zikredilen kısmı gösterir."[425]

Hareketle gösterme işi ibadetlere has değildir. Hareket, ahlâki, ruhi ve diğer meselelerle ilgili beyanlara da refakat ederdi. Birkaç misal görelim:

Hz. Ali anlatıyor: "Bir gün, Aleyhissalatu vesselam sağ eline biraz ipek, sol eline de biraz altın aldı. Sonra: "Şu iki şey var ya! Bunlar benim ümmetimin erkeklerine haramdır" buyurdu."[426]

"*Mü'min, diğer bir mü'mine karşı bir duvarın birbirine dayanan taşları gibidir.*" Ravi der ki: "*Resûlullah bunu deyince parmaklarını kenetledi*" ve göstererek: "*Şöyle!*" dedi."[427]

"*Benle yetimi himaye eden kimse, cennette şöyle (beraber) olacağız.*" Ravi der ki: Bu sözle birlikte Aleyhissalatu vesselam orta parmağı ile işaret parmağını hafif açma hareketinde bulundu.[428]

"(Bu dünyadaki) en zenginler, (öbür dünyada) en fakirler olacaklar, şâyet servetlerini şu şu tarzda harcamazlarsa." Ravi der ki: "Bunu söylerken, Aleyhissalatu vesselam önüne, sağına ve soluna dağıtma işareti yaptı ve ilave etti : "Ama bunu yapacaklar ne kadar az!"[429]

384. Bazan Hz. Peygamber'in vermesi gereken cevap sadece bir hareketten ibaretti: Bir keresinde şöyle demişti: "İlim kaldırılacak, fitne ve cehalet zuhur edecek ve *herc* çoğalacak!" Kendisine : "*herc nedir*?" diye sorulunca, "Herc şudur[430]" der ve eliyle öldürmek isteyen adamın hareketini gösterir.

Şu misal, açıklamayı kolaylaştırmak için yapılmış tamamen farklı bir gösteridir. "Abdullah İbn Mes'ud anlatıyor: Hz. Peygamber yere bir kare çizdi. Karenin ortasına da kareyi kesip dışarı kadar uzanan bir hat çizdi. Bu hattın kenarlarına karenin ortasına kadar uzanan küçük çizgiler attı. "Bu, der, insandır ki ecelini belirleyen bir hatla çevrilmiştir. Dışarı uza-

---

425 Buhârî, Ezân 134.
426 Ebû Dâvud, Libâs 14, (4057.h.).
427 Buhârî, Salât 88.
428 Buhârî,Talâk 25; Muvatta, Şa'ar 5, (2, 948).
429 Buhârî, İstikraz 3.
430 Buhârî, İlm 24.

nan hat, onun arzularını temsil eder. Küçük çizgiler de musibetleri temsil eder. Kişi bu musibetlerden birini atlatsa, diğer birine mûsab olur."[431]"

d) Şiârî Bir Hareket:

Burada, mevzumuzu doğrudan ilgilendirmese de, Hz. Peygambre'in bir hareketinden bahsetmeyi uygun gördük. Bu bir telakkiyi, İslâm'ın özü ve temeli olan *tevhid telakkisi'*ni ifade eden bir harekettir. Bu, sağ elin işaret parmağını dikip diğerlerini kapamakla yapılır. Bu şimdilerde moda olan zafer işareti olarak, işaret ve orta parmaklarını ayırarak uzatırken, diğerlerini kapamakla elde edilen V işaretinin bir benzeridir. Bu, zafer manasına gelen victoire kelimesinin baş harfidir.

385. İslâm'ın bidâyetinde, Müslüman mazlumlar, zâlimlerin İslâm'dan dönme tekliflerine, ağızlarıyla *lailaheillallah* diye cevap verirken, elleriyle de bu işareti yaparak tevhide bağlılıklarını ifade ediyorlardı. Hz. Peygamber bu şerefli fiilin hatırasını, –onu, namazın teşehhüdünde şirki nefyeden ibare sırasında işaret parmağını da dikmeyi sünnet kılarak– ebedileştirdi. Raviler şu hususu tasrih ederler: Hz. Peygamber bu işareti, sadece tevhîdi ifade etmek için yaptığı halde, müşrikler, onun bunu kendileriyle alay etmek için yaptığını zannederek fazlaca öfkeleniyorlardı..[432]

Bu hareket, asırlar boyu, hatta günümüze kadar, İslâm'ın bir sembolü oldu.

2. Mecazın Kullanımı

386. Tebliğin vaz'ı mevzuunda, mecazî ifâdeler mühim bir yer tutar. Bu çeşit ifadelere anlaşılmayı kolaylaştırmak, tesiri artırmak ve kavramayı sürekli kılmak için baş vurulur.[433] Bu gayenin gerçekleşmesi için öğretilecek mânalar, açıklanacak mefhumlar görülen, bilinen, herkesçe malum şeylerin sûretine müstamel kelimelerle konur, ancak bu sûret ve kelimeler örfî ve lügavî mânalarını ifâde etmezler.

---

431 A.e. Rikâk 4.

432 Beyhakî, 2, 133.

433 Gazzâlî der ki: "*Ruhlar öyle bir karakterdedir ki, mecazın tesirinde kalır ve mânaların izlerinin devamlılığı teşbihler vâsıtasıyla sağlanır*" (İhya 4, 24).

Mecazî İfadelerin Dinî Tedrisattaki Yeri:

387. Mecazî, mânalar, maksada göre, çeşitli şekillerde ifade edilir. Temsil, teşbih, kinaye, îma, sembol, benzetme gibi çok değişik kelimeler hep mecazla ilgilidir. Mecazın çeşitleri, aralarındaki müşterek ve ayrı noktalar gibi teferruat konumuzu ilgilendirmez.

Bizim burada belirtmek istediğimiz husus mecaz, teşbih, temsil gibi edebi tarzların din eğitiminde mühim bir yer tuttuğudur. Çünkü inanılan ve fakat görülmeyen pek çok hakikat, teşbih ve temsil yollarıyla anlaşılır hale gelmektedir. Teşbih, insanın zaafına karşı bir destektir. Talebeler ve dinleyenler kendilerine sunulan yüksek fikirlere onun yardımıyla nüfuz ederler. Bu sebeple dini öğretimde mecaz her zaman ağırlıklı bir yer tutmuştur. Kur'ân ve hadîste, teşbihler mecazlar, temsiller çoktur. İmam Gazzâlî: "Teşbihin bütün peygamberler tarafından kullanılışı Allah'ın insanlık için bir hikmet ve rahmetidir" der.[434]

Araştırıcılar, mecazın öğretici (didaktik) yönü sebebiyle, bu edebi tarzın, insanlık tarihîne denk bir geçmişe sahip olduğunu belirtirler.[435] Mesela, bilhassa Yahudi ve Hıristiyan tedrisatı büyük ölçüde bir kısım teşbihli ifadelere dayanır: "Mecazi ifadeler, daima Doğuluların zevkini okşamıştır. Onlar, sözlerine hareket, renk ve hayat katmayı severler... Öyleyse, iyi yapılmış bir teşbihten daha canlı bir şey yoktur. Dinleyenin önünde daima bir aksiyon, bazan küçük bir dram, merakını tahrik eden mâceralarla cereyan eder ve dikkatini, nefesini kesen keskinlikte üzerine çekerler." Teşbih, tedrisatın müşahhas bir şeklini teşkil eder. Ve ders almaya güçlü şekilde yardımcı olur. Söz gelimi anlatılan bir hikaye basit, fakat hatırda kalıcıdır ve hafızadan kolay kolay çıkmaz ve ihtiva ettiği yüce fikrin de gitmesine meydan vermez, yani kap, içindekini salmaz zaten (kabın) kendisi dâima mevcuttur.

Keza Saint Jerôme'un bir dikkat çekmesine göre[436] Suriyelilerin ve bilhassa Filistinlilerin, bütün konuşmalarına bir teşbih katmak adetleriydi,

---

434 Gazzâlî, İhya 4, 24.

435 Vollet: *Grande Encyclopedie* 2, 261.

436 Matta 18, 23 Vol. 137.

ta ki basit bir tavsiye ile hatırda tutamayacakları şeyleri, bir benzetme ve temsillerle tutsunlar...."[437]

388. Yine belirtelim ki, "başka hiçbir yolla ifade edilemeyecek veya ihsas edilemeyecek olan bir kısım yüce hakikatler, görmesini bilenlerin nazarlarına bütün parlaklığıyla gösterecek sembollere adapte edildikleri andan itibaren ifâde edilmiş ve ihsas edilmiş oluverirler.[438] Gibb'e göre bu ifade tarzının, mü'minler üzerinde oynadığı rol, muhtevanın oynadığı rolden daha ehemmiyetlidir: "Mü'minin his, heyecan ve düşüncesini tahrîk eden din değil, bizzat semboller ve klişelerdir. Ve ifa edeceği fonksiyona denk sembollere sahip olmayan hiçbir din hayatta kalamaz. Bilmek gerekir ki, bir dinin fonksiyonu, mensuplarına yalnızca dindarlık ilham etmek ve irade ve fiillerini idare etmek değildir, aksine, kavrayacağı dâirenin hududunu maddî ve gözle görülen dünyanın ötelerine doğru genişletmektir."[439]

Tebligatın doğru tespitinin devamında mecazî tabirlerin rolü mevzubahis olduğu zaman İncil ile ilgili olarak yapılmış olan şu tesbit görüşümüze bir delil olarak burada kaydetmeye değer: "Luka, Markos ve Matta İncillerinde anlatılan doktrinin en sıhhatli kısmı teşbihleridir. Bu teşbihler, dinî talimatın, görüntü ile resimlere dökülmüş bir nevi İncilini teşkil ederler."[440]

389. Yeri gelmişken teşbihli ifadelere olumsuz bakanların varlığına da dikkat çekmeliyiz. Bunlar, teşbihli ifadelerin az gelişmiş ruhlar için olduğunu söylemiştir.[441] Ancak Gazzâlî'nin de dediği gibi, her ne kadar "Misaller, zayıflar için kavrayışı kolaylaştırır"[442] ise de, güçlüler için faydasız demek değildir. Guénon da sembollerin herkes için faydalı olduğu görüşündedir: "Mecazî ifâde şeklinin sadece avam için faydalı olduğu iddia edilemez, aksine, bunun zıddını söylemek gerçeği yansıtır. Dahası, sembolik ifade, herkes için gereklidir. Çünkü sembolün temsil ettiği hakikati, herkes kendi

437 Lesêtre. *Dictionnaire de la Bible* 4, 2108.

438 Guénon, *Les Symboles* p.34.

439 Gibb, *La Structure*, p. 8.

440 Vollet, *La Grande Encyclopêdie* 30, 44.

441 Bak. A.e. 2, 261.

442 Gazzâlî, İhya 3, 6.

entellektüel kapasitesi nisbetinde kısmen tam olarak, kısmen derinlemesine kavramak için ona ihtiyaç duyar."[443]

Kur'ân-ı Kerîm'de de, verilen temsillerin herkes için faydalı olduğu te'yid edilir: "*Bu misalleri, insanlar düşünsünler diye veriyoruz.*"[444]

Müslüman müellifler, umumiyetle, mecazî ifadelerin gereği hususunda ittifak ederler. Onlara göre, uhrevi ve gaybi hakikatların anlatımında temsil ve teşbih yegane vâsıtadır. Mesela Gazzâlî der ki: "Melekût (kelam ve emir) âlemiyle ilgili beyanların, âlem-i şehadette (gözle görülen elle tutulan dünya âleminde) anlaşılması ancak teşbih ve mecazlarla mümkündür."[445] Gazzâlî bize bir de örnek verir: "Mesela şu hadîse bakalım: "*Ölüm, kıyamet günü siyah ve beyaz renkli bir koç şeklinde getirilip kesilecek.*"[446] Bu bir teşbihtir, Aleyhissalatu vesselam, ahiret hayatında başlayacak olan ölümsüzlüğü zihinlerde tesbit için bu misali vermiştir."[447]

390. Suyutî'den bir iktibasla, bu sadetteki İslâmî görüşü kısaca özetleyeceğiz:

"Alimler, Kur'ân-ı Kerîm'de gelen mecazi ifadelerin (darb-ı meselleri) bir çok gayesi olduğunda müttefiktirler: hatırlatma, nasihat, teşvik, yakınlaştırma, takdir, te'yid, anlamaya yaklaştırma ve (gaybî şeyleri) kavranacak bir tarzda tasvir, çünkü, mecazi ifadeler (temsiller), mânayı, görülen şeyler şeklinde ifade ederler. Zira bunlar, zihinde daha sağlam yer ederler, çünkü zihin, böylece beş duyudan yardım görür. Bu sebeple, mecazi ifadelerin gayesi, görülmeyeni görülenle, meçhulü ma'lumla ifâde etmektir. Kur'ânî temsiller bir çok gaye güder: övgünün, yerginin, mükâfat ve cezanın çeşitliliğini ifade, bir fiili takdir diğerini mahkum etme, bir fiili te'yid diğerini nefy etme... Zemahşerî der ki: "Mânayı açmak ve müşâhidin anlayışına yaklaştırmak için mecazî ifadeye baş vurulur. Eğer kendisine atıfta bulunulan şey, iyi ise, atfedilen şey de onun kadar iyi olur. Eğer birinci kötü ise ikinci de keza öyledir." Suyûtî, bu mevzuda fikir beyan eden diğer

---

[443] Guénon, a.g.e. p.34.

[444] Haşr, 59/21.

[445] Gazzâlî, İhya 4, 23.

[446] Buhârî, Lukata 1. Müslim, Cennet 40, (2849.h.).

[447] Gazzâlî, İhya 4, 24.

âlimlerin sözlerini de naklederek, mecazî ifadenin ehemmiyeti hususunda ısrar eder. Bütün mezkur görüşler, bu edebî tarzın öğretici (didaktik) yönünü vurgular. Suyutî, meseleyi şöyle noktalar: "Bu tarz, kalplerde, eşyanın sırf tasviriyle asla elde edilemeyecek bir tesir hasıl eder. Bundandır ki, Cenâb-ı Hakk, bu tarza, çok sık olarak hem Kur'ân-ı Kerîm'de, hem de diğer semavî kitaplarda yer vermiştir."[448]

Yeri gelmişken, bu edebî tarzın bu kadar yaygın kullanılışına ciddî şekilde müessir olan beşerî plandan gelen bir başka sebep daha kaydetmek isteriz: Bu, insanın tabiatıdır. İnsanlığın büyük çoğunluğu, anlamak için fazla bir fikrî gayret gerektirmeyen hissî hikayeleri dinlemekten hoşlanır. Nitekim, Goldziher, bize, resmî fakih ve âlimlerin etrafında çok küçük bir halka teşekkül ederken, hikayeler anlatan kıssacıların etrafında insanların nasıl büyük kalabalıklar teşkil ettiklerini göstermek için birçok tarihi misaller kaydeder.[449] Bu mevzuya müteallik olarak son bir kaydımız Gibb'ten. O, "Dini hakikatlere, hissi yoldan yaklaşımın, akli delillere –ki ne kadar bol ve keskin olursa olsun– nazaran cemiyetin büyük çoğunluğu üzerinde çok daha güçlü ve âni bir tesir hâsıl ettiğini" söyler.[450]

3. Hz. Peygamber'de Mecaz

391. Mecazlı, teşbihli ifadelerin bilhassa dini tebligattaki ehemmiyetini belirttikten sonra, bunun Aleyhissalatu veselam tarafından farklı sahalarda kullanılışını örneklerle göstermemiz gerekmektedir.

a) Şahıslamalar

Hz. Peygamber, birçok mefhum ve mücerred hakikatleri, onları müşahhaslaştırarak ve şahıslayarak ifade etmiştir. Bunlar umumiyet itibarîyle, bir mizansen üslubu içerisinde gözle görülen varlıklar şeklinde takdim edilmiştir. Bu sahnelerde, temsil edilen her hangi bir piyeste bulunan bütün unsurlar mevcuttur: şahıslar, kostüm, konuşma vs.

448 Suyûtî, *İtkân* 2, 131.
449 *Goldziher Etudes*, p. 201-205.
450 Gibb, a.g.e. p. 26.

Hâdiseler ve konuşmalar Allah'la insan, melekle insan, melekle Allah, Allah'la hayvan, Allah'la mücerred mefhumlar (rahmet, akrabalık... gibi), Allah'la cennet ve cehennem, hayvanla insan vs. arasında cereyan eder. Bunlar konuşurlar, öfkelenirler, münakaşa ederler vs. Şu misallere bakalım:

Hz. Peygamber akrabalığın ehemmiyetini tesbit için şöyle buyurur: "Allah yaratma işini tamamladı. Bu iş sona erince *akrabalık* doğruldu. Allah teala Hazretleri: "Yavaş ol!" buyurdular. O da: "İşte, *sıla-ı rahm vazifesi*'ni ihmal edeceklere karşı sana sığınmanın zamanı!" dedi. Allah ona cevab verdi:

– Evet! Senin râzı olduğundan razı olmam, ve seni seveni sevip, sevmeyenlerden uzak durmam sana yetmez mi? Akrabalık (rahm):

– Evet ey Rabbim! dedi. Allah şu cevabı verdi:

– Dilediğin olacak!"[451]

Hz. Âişe'den gelen bir hadiste: "*Rahm (akrabalık) Arşa asılmış vaziyette söyle demektedir: "Kim benim hakkımı verirse (sıla-ı rahm de bulunursa) Allah ona rahmetle muamele etsin, kim benden koparsa, Allah da ondan kopsun" buyurulmuştur.*"[452]

392. Müteakip hadiste, cennetle cehennemin aralarında geçen münakaşa ile Allah'ın bu münakaşada yaptığı hakemliği görmekteyiz: "*Cennet ve cehennem münakaşa ettiler. Cehennem: "Ben gururlu ve kendini beğenenlerin mekanı olarak seçildim!" diye övündü. Cennet de: "Bana ise, insanların zayıf ve en bîçare olanları girebilir!" dedi. Bunun üzerine Allah cennete, yönelerek: "Sen benim şefkatimsin. Ben kullarımdan dilediklerime senin vasıtanla şefkatli olduğumu göstereceğim." dedi ve Cehenneme yönelerek de: "Sana gelince, ey cehennem, sen de bir cezasın. Kullarımdan dilediğime senin vasıtanla ceza vereceğim, her ikiniz de dolacaksınız" dedi. Ancak, cehennem bir türlü dolmak bilmiyordu. Bunun üzerine Allah, ayağını onunu üzerine koydu. O zaman cehennem: "Yeter, yeter!" diye bağırdı ve tam doldu. Sonra her ikisi de ayrıldılar.*"[453]

---

[451] Buhârî, Edeb 13; Müslim, Birr 16 (2554. h).

[452] Müslim, Birr 17 (2555. h).

[453] Buhârî, Kâf Sûresi; Müslim, Cennet 35. (Nevevî, bu çeşit hadislerde zâhiri mânanın esas alınmaması gerektiğini söyler (*Şerhu Müslim* 17, 180-183).

b) Mukâyeseler:

Mecazî îfadeler bazan bir mukayese üslûbuyla ortaya çıkmaktadır. Mefhumlar, manevi hal, karakter vs. gözle görülen, malum maddi bir şeyle kıyaslanır. Bu, hem Kur'ân'da ve hem de hadîste çok rastlanan bir vasıtadır:

"*Allah dışında dost edinenlerin misali, (mesken olarak kendi yaptığı ağı) ev ittihaz eden örümcek gibidir. Gerçekte, meskenlerin en zayıfı örümceklerin meskenidir, eğer bilselerdi.*" (Ankebût, 29/41)

Kur'ân-ı Kerîm, malını Allah rızası için değil de gösteriş için sarf edenleri "toprakla kaplı olan bir kaya"ya benzetir. Bu kayanın zerine bol yağmur yağınca, (toprağı götürerek) onu cascavlak bırakır. Kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler.[454]

İyi ve kötü sözle ilgili şu Kur'ânî teşbih de burada hatırlatmaya değer:

"*Allah'ın, her bir sözü, kökü sağlam, dalları göğe doğru olan –Rabbinin izniyle her zaman meyve veren– hoş bir ağaca benzeterek nasıl misal verdiğini görmüyor musun? İnsanlar ibret alsın diye Allah onlara misal gösteriyor. Çirkin bir söz de, yerden koparılmış, kökü olmayan kötü bir ağaca benzer.*" (İbrâhim, 14/24-26)

Hadislerde geçen misallere gelince, bunlar da çoktur. Hz. Peygamber, İslâm'ın hemen her mühim meselesini, ayrıca teşbihlerle de ifade etmiştir. Birkaç örnek vereceğiz:

393. * **Hz. Peygamber ve Ümmeti:** "Benim ve ümmetimin misali, şu adamın misali gibidir: o, geceleyin bir ateş yakmıştır da yaktığı ateşe kelebekler ve böcekler kendilerini atıp helak olmaya başlamışlardır. Ben, bu kelebekler durumunda olan sizi arkanızdan, eteklerinizden tutup kurtarmaya çalışıyorum, siz ise ona kendinizi atmaya zorluyorsunuz."[455]

* **Müslüman ve Kafir:** "Müslüman, rüzgârın önünde eğilip, (rüzgar kesilince) tekrar doğrulan bir filiz gibidir. Müslüman musibetlere maruzdur. (Onun karşısında eğilir, fakat yıkılmaz). Kâfir ise, köklerinin üzerinde

454 Bkz. Bakara, 2/264-265.
455 Müslim, Fezâil 17.

ayakta duran sedir ağacı gibidir. Bir yıkıldı mı kimse onu bir daha kaldıramaz."[456]

* **Münâfık:** "Münafığın misali, iki sürü arasında mütereddit bir koyun gibidir. Bir defa birine, bir başka sefer diğerine doğru koşar."[457]

* **Musalli:** "Günde beş kere namazını kılan kimse, günde beş defa yıkanan kimseye benzetilmiştir."[458]

* **Mücâhid:** "Allah yolunda Cihâd eden, gündüzleri oruç tutup geceleri de namaz kılan kimseye benzetilmiştir."[459]

* **Bağışından Dönen:** Her hangi bir bağışta bulunduğu halde sonradan bunu vermekten vazgeçen kimse, kusmuğunu yiyen köpeğe benzetilmiştir.[460]

Cimri ile cömert, [461] iyi ve kötü arkadaş, [462] Kur'ân okunan ev ile okunmayan ev, [463] layık olmayan kimseye ilim öğretmek[464] ve diğer pek çok mesele hadislerde hep teşbihlerle de ifadeye dökülmüştür.

* **Namazdaki Hatalar:** İslâm'ın en büyük farzı, şiarı ve hedefi olan namazın tâdil-i erkanla kılınması gerekir. Hz. Peygamber tâdil-i erkanın dışına çıkan hatalı tarzları, teşbihlerle canlı bir şekilde ifade etmiştir:

"Sizden, başını imamdan önce kaldıran kimse, Allah'ın, (kıyamet günü) kafasını bir eşek kafasına çevirmesinden veya vücudunu baştan aşağı, bir eşek bedenine çevirmesinden korkmaz mı?."[465]

"Secdede tâdil-i erkanı koruyun, sizden kimse, secde sırasında kollarını, köpeklerin ön ayaklarını yere yapıştırdığı gibi yapıştırmasın (dirsekler dik olsun, yere yapışmasın)."[466]

---

456 Müslim, Münafikîn 59.
457 Müslim, Münafikîn 17.
458 Buhârî, Mevâkîtu's-Salât 6; Müslim, Mesâcid, 283, Beyhakî 1, 361 .
459 Müslim , İmaret 11,
460 Buhârî, Hibe 14. Müslim, Hibât 5; Nesâi, Hibe 3 (6, 266).
461 Buhârî, Zekat 28.
462 Buhârî, Büyû' 38.
463 Müslim, Müsâfirîn 211.
464 İbn Mâce, Mukaddime 17, (224, h).
465 Buhârî, Ezân 53, Müslim Salât 114 (427. h).
466 Buhârî, Salât 141; Müslim Salât, 233, (493. h).

Ebû Hüreyre der ki: "Allah Resûlü, namazda dört şey yapmamı yasakladı: Tilki gibi başımı sağa sola çevirmeyi, maymun gibi kıçımın üstüne oturmayı ve horoz gibi gagalamayı.[467] (Bundan maksad namazı hızlı kılmak)."[468]

4. Hikayeler

394. Hz. Peygamber, tebliğini bazı kareler de hikaye tarzında yapmıştır. Bir veya birçok şahsın macerasının hikayesi şeklinde.

Hikayeler, Kur'ân'da da çoktur. Daha önce de temas ettiğimiz üzere[469] Kur'ân'ın neredeyse dörtte biri hikayeler şeklindedir. Bunların çoğu, eski peygamberlerin hikayeleriyle ilgilidir. Bu hikâyelerin öncelikli gayesi, bize tarih dersi vermek değildir,[470] manevî, terbiyevî ve ahlâkî maksadlar esastır.

Her peygamber, İslâm tebligatının hedeflediği bir fazilete ulaşmada ideal bir örneği temsil eder. Mesela Hz. Eyüb, Allah'ın imtihanları karşısında sabrı temsil eder. Hz. Yusuf, Allah rızası için namuskârlığı, Hz. İbrâhim, Allah hakikatını kavramak için ferdî araştırmayı vs. temsil ederler.

Kur'ân-ı Kerîm, peygamberlerin hikayeleri esnasında ahlâk ve faziletin ideal örneklerini verirken, küfrün ve ahlâksızlığın kötü örneklerini, bir kısım fertlerin şahsına vermeyi de ihmal etmez. Sözgelimi, Firavun örneğinde olduğu gibi ki bu, "güçlü bir kimsenin kendisini ilahlaştırmasını" temsil eder,[471] keza Kârun da, Allah'ı unutup, kendisini, yığdığı servetin yegane sebebi gören ve başkalarına iyilik yapmaktan kaçınan zengin kimseleri temsil eder.[472]

---

[467] Beyhaki 2, 120.

[468] Müslim, Mesâcid 195.

[469] Bak. Nu.333 ve devamı.

[470] İkbal, Reconstruire, p. 90. (İkbal şunu ilave eder: Kur'ân bu hedefe, bir yandan, bir hikayeyi, muayyen tarihi bir hâdise kıldığı için hikayenin mânasını sınırlamaya sebep olan yer ve şahısların isimlerini ihmal ederek, diğer yandan da hadiseyi farklı bir hissiyat sınıfındanmış gibi gösterecek teferruatı atarak ulaşır).

[471] Bkz. Nâziât, 79/24.

[472] Bkz. Kasas, 28/78.

395. Bazan, küfrün ve içtimai ahlâksızlığın yıkıcı örneğini tümüyle bir cemiyet[473] temsil eder.[474] Kur'ân, her seferinde, hikayenin sonunda, hikaye kahramanlarının küfür ve ahlâksızlıklarının dramatik neticelerini gösterir. Böylece, müminleri, anlatılanlardan ibret alarak onların işledikleri günahları terketmeye, onlardan sakınmaya davet eder.

Aleyhissalatu vesselam'a gelince, o da, aynı terbiyevî maksadla yani anlayışı ve hatırda tutmayı kolaylaştırıcı maksadla bir çok hikaye anlatmıştır. Bu gaye ile, o, bilhassa İsraili hikayelerden –onlardaki öğretici (didaktik) yön sebebiyle– fazlaca istifade etti. Şöyle diyordu: "*Benden öğrendiklerinizi anlatın bu, (Kur'ân'dan) bir âyet bile olsa; Beni İsrail'den bildiklerinizi de anlatın*."[475]

Böylece, mü'minlere öğretilmesi gereken hemen hemen her düstur, farklı hikayeler zımnında da tebliğ edilmiş oldu. Gelecek misallerde, İslâm'ın en çok vurguladığı meselelere temas eden hikayeleri göreceğiz:

1) Anneye hürmet: Başka vesilelerle de medar-ı bahs ettiğimiz için[476] burada tekrar etmeyeceğiz. İslâm'ın bu mühim meselesi, bir kısım temsili hikayelerle de zihinlere iyici nakşedilmiştir. Burada onlardan iki tanesini özetleyerek vereceğiz:

Birinci hikaye annesine itaatsizlik eden "*Cüreyc*"in hikayesidir. Hikayeye geçmezden önce, bu itaatsizliğin sebebine bakalım: Bu sadece ve sadece ibâdetti. Yani Allah nazarında affedilebilecek oldukça makul, oldukça meşru bir hata. Fakat her şeye rağmen cezalandırıldı. Öyleyse anneye itaatsizlik, hangi sebebe dayanırsa dayansın[477] büyük bir günahtır. Bu hikaye öğreticilik yönüyle nâdir bir örnek olmalıdır.

Hikayenin özetine gelince: Benî İsrail'de *Cüreyc* adında çok ibadet yapmakla tanınmış bir zât vardı. Bir defasında, annesi onu çağırmıştı. "An-

---

473 Bkz. A'raf, 7/65.

474 Âd kavminin hikayesi (A'raf, 7/65-72), Semûd Kavminin hikayesi: (A'raf, 7/73-79); Lut kavminin hikayesi (A'raf, 7/80-84), Şuayb kavminin hikayesi (A'raf, 7/85-93), Firavun'un kıssası (A'raf, 7/103-137) vs. Bu hikayeler başka sûrelerde de tekrar edilir.

475 Buhârî, Enbiyâ, 21/ 50, (4, 207); Ebû Dâvud, İlm 11; Tirmizi, İlm 13.

476 Bak. Nu.57, 185

477 Kur'ân, anne ve babanın Allah'a şirk koşmayı emretmeleri halinde, onlara itaat etmemeyi; onun dışında dünya işlerinde iyi olmayı emreder (Lokmân, 31/15).

neme mi cevap vereyim Allah'a ibadete mi devam edeyim?" diye kendi kendine sorduktan sonra, annesine cevap vermeyip ibadete devametmeye karar verdi. Bunun üzerine annesi ona yaklaşarak: "Allah'ım, kötü hayat yaşayan kadınları musallat etmeden Cüreyc'in canını alma!" diye beddua etti...

396. Hz. Peygamber hikayeyi teferruatlı olarak anlatır. Neticede görülür ki, annenin duası kabul olunmuştur ve Cüreyc, kötü bir kadının sebep olduğu ayıptan kendini kurtarabilmek için çok zahmet çekmiştir.[478]

İkinci hikaye dahi, anneye ve babaya itaatin ehemmiyetini gösterir: Hikayede, yine Kur'ân'ın ehemmiyet verdiği diğer iki fazilet daha beraberce zikredilir: "Günahtan Allah rızası için kaçınmak –hikayede zinadan– ve emânette emîn olmak –hikayede borcuna sadâkat–."

Mevzubahis olan hikaye, pek dikkat çekici canlı bir sahnede, Kur'ân'ın emrettiği bu üç fazilete uymanın neticesini müşahhas hale getirir. Hikaye özetle şöyle:

"Üç adam, bir seyahat için yola çıkarlar. Yolda giderken yağmura tutularak bir dağın eteklerinde yer alan bir mağaraya sığınırlar. Bu sırada yuvarlanan büyük bir kaya gelip mağaranın çıkışını kapatır. Ne kadar uğraşsalar da kayayı oynatamazlar. Bunun üzerine birbirlerine: "Herkes yaptığı en hayırlı amelleri Allah'a hatırlatarak dua etsin, olur ki Allah bu sebeple bizi buradan kurtarır" derler.

397. Birinci zat, çok yaşlı anne ve babasına samimi bir şekilde gösterdiği hürmeti zikrederek: "Ey Rabbim, biliyorsun ki ben bunları senin rızan için yaptım, öyleyse, bize göğü görecek imkanı halket!" diye dua eder. Bu dua üzerine kaya biraz kayar ve dışarıya bir yarık açılır, ama henüz çıkışa müsaid değildir.

İkincisi, amca kızlarından birini çok sevdiğini, ancak kız yüz dinar gibi yüksek bir ücret isteyerek kendine râm olmayı reddeder. Bir gün bu miktarı biriktirmeye muvaffak olur. Kadına temas edeceği sırada kadın: "Allah'tan kork, gayr-ı meşru yoldan Allah'ın koyduğu mührü bozma!" der. O da derhal çekilir ve bu kötü işten vazgeçer. Bu da arkadaşı tarzında

[478] Buhârî, Mezâlim 35; Müslim, Birr 8.

bu davranışını hatırlatarak Allah'tan kurtuluş taleb eder, kaya biraz daha kayar, delik büyür, fakat çıkmalarına imkan tanımaz."

Üçüncü şahıs da, işçilerinden birinin, ücretini alamadan aniden ayrılıp, yıllar boyu gözden kaybolduğunu, bu esnada onun parasını, kendisininkine karıştırmadan ayrıca semerelendirdiğini, adam alacağını istemeye gelince kendisine çobanıyla birlikte bir sürü teslim ettiğini söyler ve: "Ey Rabbim! Biliyorsun ki, bütün bunları Senin rızan için yaptım, bizi buradan kurtar!" der. Kaya biraz daha kayar ve kurtulurlar.[479]

2) Tevbe ve Ümit: Ümit de İslâm'ın çok mühim mevzularından biridir. Bir mü'min Allah'a inandığı müddetçe, Allah'ın inâyet, merhamet ve affından ümidini kesmemelidir. Allah, küfür hariç, bütün günahları, –ne kadar büyük de olsa– affeder.[480] Başarı, zafer Allah'tandır,[481] en dar durumlarda imdad edebilir, kurtuluş ve başarı verebilir.

398. Hz. Peygamber bu meselelere pek çok kere temas eder[482] ve günahların affına canlı bir de temsil getirir. Temsilin özeti şudur: Bir adam 99 kişiyi öldürdükten sonra, "Bundan bir tevbe imkânı var mı?" diye araştırmaya başlar. Bir papaz "hayır, bunun tevbesi olmaz!" diye menfi cevap verir. Adam onu da öldürür. Sonra bu kâtile bir âlimden bahsedilir. Adam âlimi bulur ve hikayesini anlatarak tevbe imkanı olup olmadığını sorar. Alim, ona bir belde tarif eder. Orada Allah'a ibadet eden insanların bulunduğunu söyler ve der ki: "Git ve orada kal, onlarla Allah'a ibadet et ve bir daha kendi memleketine dönme!" Yüz kişinin kâtili, oraya gitmek üzere yola çıkar fakat yarı yolda ölür. Rahmet ve azab melekleri onun hakkında münâkaşa ederler. Birinciler onun samimiyetle tevbe ettiğini söylerler. İkinciler, onun çok sayıda kötü işler yaptığını hiçbir hayırlı amelinin bulunmadığını söylerler.

399. Netice olarak, her iki grup melekler, adamın katettiği mesâfe ile, geri kalan mesafeyi ölçüp hangisi daha çoksa ona göre hükmetmeye karar

---

[479] Buhârî, Büyû' 98; Müslim, Zikr 100.

[480] Bkz. Zümer, 39/53.

[481] Bkz. Enfâl, 10.

[482] Allah'ın rahmetinden ümidsizliğe düşmek, büyük günahlardan biridir. Bak. Nu. 52

verirler. Tesbit edilir ki kâtil, gitmekte olduğu yere daha yakındır. Böylece rahmet melekleri onu cennete götürürler.[483]

(1) Sadakanın mükafatı: Bir diğer temsili hikaye: "Sadaka vermek lâzım, sadakayı veren, onu, verilmeye liyakati olmayan birine bile vermiş olsa sadaka vermenin sevabına erecektir" demek için anlatılmıştır.

Hikayeye göre, bir adam, sadaka vermeye azmeder. Fakat bunu geceleyin rast gele birinin eline sıkıştırır. Ertesi gün öğrenir ki, bu adam bir hırsızdır. Hatasını telâfi etmek için, ikinci kere sadaka verir. Bu sefer de zâniye bir kadına verdiği anlaşılır. O da üçüncü sefer sadaka verir. Bu da bir zengin çıkar. Bunun üzerine adam: "Ey Rabbim! Bu ne iştir, bana bir defasında hırsıza, bir defasında zâniyeye, bir defasında da zengine sadaka verdirdin" der. Adamın rüyasında kendisine: "Senin hırsıza verdiğin sadaka, belki bundan sonar onu çalmaktan vazgeçirecek, zâniye kadına verdiğin sadaka, belki onu zinadan vazgeçmeye sevkedecek, zengine yaptığın sadakaya gelince, belki o zengin bunda taklit edilmesi gereken bir örnek görecek ve Allah'ın kendisine verdiği servetten bir miktarını o da sadaka olarak başkalarına verecek, (bu sebeple hepsi makbuldür) denilir."[484]

(2) Hayvanlara iyi muamele: Hz. Peygamber "*yaş ciğer*" taşıyan her varlığa iyilik yapmayı emreder.[485] Ve bu sadedde susamış bir köpeğe su veren zâniye bir kadının örneğini verir:

"Zâniye bir kadın, bir kuyunun kenarında susuzluktan yarı ölmüş halde soluyan bir köpeğe rastlar. Hemen ayakkabısını çıkarıp baş örtüsüne bağlayarak kuyuya sarkıtır ve su çıkararak köpeği sular. Allah bu davranışı sebebiyle kadının günahlarını affeder."[486] Bir diğer kadın da (bu sefer dindar) hiçbir yiyecek vermeksizin eve hapsederek açlıktan ölmesine sebep olduğu bir kedi sebebiyle cezalandırılmıştır.[487]

400. Bu mevzuya giren diğer bir kıssa, altında oturduğu bir ağacı, karınca ısırdı diye yakan bir peygamberle ilgilidir. Hikâyede Allah, hususi

---

483 Müslim, Tevbe, 46; İbn Mâce, Diyât, 2, (2622.h).
484 Buhârî, Zekat 14.
485 Müslim, Selâm, 153.
486 Buhârî, Bed'ü'l-Halk 18; Muvatta, Sıfatu'n-Nebiy 23.
487 Müslim, Selâm 451.

bir vahiyle o peygamberi kınar: "Sen nasıl olur da seni ısıran bir karınca sebebiyle bin karınca milletini helak edersin?" der.[488]

(3) Ahiretin tasviri: Bu, ciddi bir mevzudur. Bir çok Kur'ân âyeti, onun tasvirini yapar. Aleyhissalatu vesselam, ilave ettiği bazı teferruatla ahiret tasvirini tamamlar. Biz burada, mezkur tasvire, Resûlullah'ın, bir mizansen sitiliyle şahsi müşahedelerine dayanarak ilavede bulunmuş olmasına dikkat çekmek istiyoruz.

Müşâhedesi hem rüyaya dayanır ve hem de miraç mâcerasına. Rüyadaki müşahedenin, peygamberliğin kırkaltıda biri kabul edilmiş olması[489] ve miraç hadisesi de Kur'ân'da zikredilmiş olması sebebiyle, her iki müşâhede de mü'minler nezdinde gerçek ve fiilen görülmüş bir değer kazanır.

Hz. Peygamber, böylece, gözlerin hiç görmediği,[490] kulakların hiç işitmediği ve insan zihninin hiç şekillendiremediği bir âlemi anlaşılmaya yaklaştırıyordu. Aynı ismi taşıyan varlıklar, şüphesiz, cevherleri itibariyle tamamen farklıdırlar.[491]

Şu müteakip rüyada, belli başlı günahların cezalarının dramatik bir tasvirini bulacağız:[492]

"Ben bu gece rüyamda, bana doğru gelen iki adamı gördüm. Elimden tutup mukaddes yere doğru götürdüler. Derken, biri ayakta, biri oturmuş, iki adam gördüm. Ayakta olan eline demirden bir kanca almış, bunu oturmuş adamın ağzına sokup, avurduna takıyor, avurdunu ensesine kadar çekip yırtıyordu... (Bu, aralıksız devam eden bir azabtı)... sonra yolumuza devam ettik, diğer iki kişinin yanına geldik. Biri sırtının üstüne yatmış, diğeri elinde bir taş olduğu halde ayakta duruyor ve onunla yatanın başını eziyordu. Her darbeden sonra, taş yuvarlanıyordu, cellâd taşı yerden alıp gelinceye kadar geçen zaman

488 Müslim, 148.

489 Muvatta, Rü'ya 1.

490 Müslim Cennet, 2.

491 İbn Abbâs'a göre, cennette bulunanlardan hiçbir şey dünyadakilere benzemez, aralarında sadece isim benzerliği vardır. Şöyle der: "*Dünyada, cennette olanların sâdece isimleri vardır*" (İbn Kesîr, Tefsîr 1, 110).

492 Dine müteallik her sözü vahye dayanan Resûlullah'a, bu rüya, elbette ki Allah tarafından gösterilmiştir.

içinde, cezalandırılanın kafası hemen iyileşiyor, normal şeklini alıyordu. Cellâd taşı tekrar yatanın başına vurmaya başlıyordu...

Biz yolumuza tekrar koyulduk. Az sonra ekmek fırınına benzeyen bir oyuğa geldik. Orada ateş yanan bir külhan vardı, içerisinde çıplak vaziyette kadınlar ve erkekler bulunuyordu...

Tekrar yürümeye başladık. Derken bir kan nehrine geldik. Orada da ayakta duran bir adam vardı, nehrin ortasında ise önünde bir taş yığını bulunan bir adam vardı. Nehrin içindeki adam dışarı çıkmak istedikçe, diğeri yandaki taşlardan bir tanesini ağzına atıyor ve böylece onu yerine dönmeye mecbur ediyordu...

Bana refakat edenlere: "Siz bu gece boyu beni gezdirdiniz şimdi bütün bu gördüklerim neyi ifade ediyor, bana anlatın!" dedim. "Pekala!" dediler ve anlattılar:

– Gördüğün ağzı yırtılan adam bir müfteriydi, yalanlar uydururdu. Onun bu yalanları, onun otoritesiyle, çok ötelere kadar yayıldı. Kıyamet gününe kadar o adama bu şekilde muamele edilecek. Başının ezildiğini gördüğüm adam, Allah'ın kendisine Kur'ân öğrettiği halde, gece boyu uyuyup Kur'ân'dan hiç okumayan, gündüz de hiç amel etmeyen kimsedir. Kıyamet gününe kadar ona da bu şekilde muamele edilecek. Bir oyuk içinde gördüğün kimseler, zina işleyen insanlardır. Nehirde gördüğün kimse faiz yiyenlerden biriydi..."[493]

Dördüncü Kısım

TEBLİĞİN FORMÜLE EDİLMESİ

401. Hz. Peygamber aleyhissalatu vesselam, insanlığa getirdiği mesajın belli başlı esaslarını ifade şekline de dikkat etmiştir. Bunu tebliğin formüle edilişi diye ifade etmeye çalıştık. Aleyhissalatu vesselam'ın burada takip ettiği inceliklere de dikkat çekmemiz konumuzun bütünlüğü için gerekli olduğu gibi, zamanımız şartlarında yapılacak tebliğ çalışmalarında takip edilecek üslubun tespiti için de gereklidir diye düşünüyoruz. Esasen yapılacak kısa mukayeseden de anlaşılacağı üzere, temel düsturların

[493] Buhârî, Cenâiz 93.

formüle edilişinde takip edilen nebevi tarz, günümüzde insanların siyasi, ticari ve öğretim gibi büyük kitleleri yönlendirmeye matuf sahalarda aynen uygulanmakta ve takip edilmekte olduğu görülür. Çünkü o tarz hem çabuk öğrenmeyi, hem de uzun müddet kolayca hafızada tutulmayı sağlamaktadır.

Bu maksadla, konumuza, halka ulaştırılacak muhtevayı formüle edişte zamanımızda takip edilen esasları belirterek başlayacağız, arkadan Hz. Peygamber'in tarzını tahlil edeceğiz.

TEBLİĞ EDİLECEK MUHTEVAYI FORMÜLE ETME ESASLARI

1. Günümüzdeki Prensip

402. Bir fikrin büründüğü edebi şeklin, onun hafızalarda yer tutmasında büyük bir rolü olmalıdır.[494] Kısa ve kafiyeli cümleler, böyle olmayanlara nazaran daha kolay ezberlenir. Bilhassa zamanımızda politikacılar propaganda için, tüccarlar reklam için, ezberlenmesi en kolay şekli ararlar ve bilhassa kısa, veciz ve kafiyeli şekiller üzerinde dururlar. Siyasi sahada, bu ifadelere slogan, parola veya şiar denir. Bunların mümkün mertebe kısa ve vurucu olması gerekir.[495] Reklamcı bir müellif de aynı şeyi söyler: "İlan samimi, veciz ve basit olmalıdır..."[496]

Bir diğer Batılı yazar, bu mevzuda yapılmış bir araştırmadan bahseder: T.S.F. üzerine sloganların değerinin tesirini araştıran bir Amerikalı müellif, yarım dakikalık bir okuyuş gerektirenlerin en iyileri teşkil ettiğine ve bir buçuk dakika sürenlerden daha iyi hâfızada tutulduğuna hükmeder...[497]

Mevzuun, Hz. Peygamber nezdinde araştırılmasına geçmezden önce, yine bir Batılı yazarın propagandanın evsafını önce özetleyip sonra da

---

494 Pöll , La Suggestion, p. 123.

495 Doménach, La Propagande, p. 49.

496 Emile Girarden, Bak. Sauvy, *L'Opinion Publique* , p. 98.

497 Binois, La Psychologie appliquée, p. 119.

Hıristiyanlık, Fransız ihtilali ve Marksizm gibi üç öğretim sisteminde bunların uygulanışını gösteren açıklayıcı bir pasajını kaydedeceğiz:

"Bütün sâhalarda, propaganda önce basit olmaya gayret eder. Yani, akidesini (doktrin) ve delillerini, mümkün mertebe açık olacak bir koç noktaya ayırmak. Artık bir dizi formül propagandacının emrindedir: manifestolar, âmentüler, programlar, beyanatlar, kateşizm (Hıristiyanlığın temel esaslarını derleyen kitap: ilmihal). Bunlar umumiyetle te'yidî bir şekil altında kısa ve açık bir metin halinde belli sayıda teklifler ilan ederler:

Şurası dikkat çekicidir ki, küre-i arzı, devamlı şekilde sarsan üç büyük propagandanın özünde bu çeşitten üç metin buluruz: Katolik mezhebinin iman esasları *Kredo*'da (bizdeki âmentü'ye tekabül eder) veya *Nice Sistemi*'nde yoğunlaştırılmıştır. Fransız ihtilali, bir insan ve vatandaşlık hakları beyannamesi kaleme almıştır ki, bu, bir bakıma kendi propagandasının elif-ba'sını teşkil etti ve hâla bugün hayatta kalmasıyla, prensiplerinin canlılığına şehadet etmektedir. Bugün bu iki metin harika bir yoğunluk ve açıklıktadır, onlardan, fazla bir kelime bulup çıkarmak mümkün değildir, her ikisi de kısa ve ahenkli cümlelerle terkîb edilmiştir, öyle ki kolayca hâfızada tutulabilir. Marksizm'e gelince, o, daha uzun bir vesikaya dayandı: *Komünist Manifestosu*. Burada Marks ve Engels, akîdelerini çarpıcı formüller halinde yoğunlaştırdılar."[498]

2. Hz. Peygamber'in Uyguladığı Prensipler

403. Ana prensiplerin ifade edildiği formüllerin teşkilinde, yukarıda belirtilen esasların hemen hemen aynen uygulandığını görmekteyiz.

Her şeyden önce, Aleyhissalatu vesselam bütün İslâm sistemini son derece basit, herkesin anlayacağı tek bir esasa bina etmiştir: *Tevhid* yani Allah'ın birliği. Bu prensip farklı formüllerde çokça tekrar edilmiştir.

Sonra, tebligatın tamamı iki gruba ayrılmıştır: İman ve amel. Bunlardan her biri anlaşılması kolay, hafızada tutulması kolay, belli sayıda formüllerle ifade edilmişlerdir.

[498] Doménach, la Propagande p. 49

İslâm tebligatının teferruatı, dâima, çok küçük dersler ve gruplamalar halinde insanlara sunuluştur.

Şimdi *İslâm amentüsü'*nün prensipler halinde formüle edilişini görelim, Okurken ahenk, ritim ve kâfiye derhal dikkat çekecektir:

Amentü billahi

Ve melâiketihi

Ve kütübihi

Ve Rüsülihi

Ve'l-yevmi'l-âhiri

Ve bil-kaderi, hayrihi ve şerrihi minallahi teâlâ

Amel esasları daha da yoğunlaştırılarak beş kelimeye sığdırılmıştır: *Şehâdet, savm, salat, hac, zekât.*

İslâm tebligatının geri kalan kısmının formüllerini iki grupta inceleyeceğiz:

1- Cevâmiul kelim ibâreler,

2- Sayılı ibareler.

Her iki gruba giren örnekler çoktur. Burada maksat hepsini zikretmek değil, bazı örnekler vermektir.

a) Nebevî İfadede Kâfiyeli Formüller

404. Bunlar büyük çoğunluğuyla *Tevhid* ve tevhide müteallik belli başlı esasları ilan ederler. Başka vesîlelerle de temas ettiğimiz üzere, İslâm tevhid merkezli bir dindir. Tevhid sanki İslâm'ın en bariz vasfıdır. "İslâm"la "tevhid" birbirinden ayrılmayan iki tâbirdir. Ancak *tevhid* deyince sadece Allah'ın birliğini ilan kastedilmez. Böyle bir tevhid anlayışı pek nâkıs kalır. Tevhidin tamamiyet ve kemali için, başka tamamlayıcı tavsifler de mevcuttur: *Tesbih, tahmîd, tekbir, şehâdet, tevbe, telbiye* gibi.

Tevhîd: Allah'ın birliğini ilan etmektir.

Tesbîh: Allah'ı mahlukâta ait sıfatlardan tenzîh etmektir.

Tahmîd: Bütün teşekkürleri Allah'a tahsis etmektir.

Tekbir: Allah'ın büyüklüğünü ilan etmektir.

Şehadet: Tevhide ve Hz. Muhammed'in risaletine imanı ilan etmektir.

Telbiye: Başlıca tevhidî sıfatları hac mahallinde ilana mahsus formül.

Tevbe: Kulluğun özü olan kusuru ilan formülü.

Bunlar, günlük olarak pek çok kereler tekrar edilmesi gereken formüllerdir. Bunların çokça okunmasını garantilemek için, Aleyhissalatu vesselam, bunların değerini ve arzu edilen uhrevi neticelerini göstererek müslümanları teşvik etmiştir.

Bunların her günde çokça okunması, tebliğin bir bütün olarak gönüllerde tazelenmesi, kendi kendine iman esaslarının telkin edilmesi maksatlarına râcidir. Bu yolla iman kalplerde canlı tutulunca, imana bağlı olan tatbikat arkadan gelecektir: yasaklardan kaçılacak, emirler yerine getirilecektir.

Şimdi her formülün mahiyetini –Hz. Peygamber'in onları Müslümanlar nazarında değerli kılmak için gösterdiği gayreti belirtirken– açıklayacağız.

1) Kelime-i Tevhîd:

405. Allah'ın birliği inancını ilan eden formüldür: "*Lailahe illallah*." Allah'tan başka ilah yoktur demektir.

Aleyhissalatu vesselam, iki kelimelik bu ibarenin kendisi ve kendinden önceki peygamberler tarafından telaffuz edilen en değerli *kelam* olduğunu söyler[499] ve müjdeler: "Kim bunu telaffuz ederse, ateşten çıkacaktır."[500] "İman yetmiş küsur şûbedir, en değerli şûbesi Lailahe illallah'tır."[501] Bu sebeple "zikirlerin en faziletlisi *lâ ilahe illallah*'tır."[502]

2) Tesbîh, Tahmîd, Tekbîr:

406. **Tesbih "**sübhanallah" demektir, tenzih ifade eder. Yani Sübhanallah deyerek Allah'ı zikreden kimse, tek kelime halinde klişeleşen bu

[499] Muvatta, Kur'ân 32.

[500] Müslim, İmân 325.

[501] Nesâî, İmân 16, (8, 110).

[502] İbn Mâce, Edeb 55, (3800.h).

kelamla Allah'tan her çeşit noksan sıfatları reddetmiş, mahlûkatta asla bulunmayan yüce sıfatları Allah'a izafe etmiş oluyor. Tesbih Kur'ân'da çokça tekrar edilmiştir.[503]

Tahmîd: "Elhamdülillah" demektir. Bunu telaffuz eden, insanı memnun eden bütün iyiliklerin Allah'tan geldiğini beyan etmiş olur. Bu iyilikler anne veya baba, kardeş, evlat gibi bir yakın, patron, dost vs. gibi bir yabancı da olsa fark etmez, kişiye gelen iyiliğe zâhirde kim aracı olursa olsun, mü'min bunun Allah'tan geldiğine, aracıların da Allah'ın kulu ve mahluku olduğuna inanır. Böylece mü'min her iyinin arkasında Allah'ın rahmet elini görür, *elhamdülillah* diyerek o eli öper ve minnetini Allah'a ifade eder. Bu, tevhidin gereği mühim bir halet-i ruhiyedir.

Tekbir: "*Allahuekber*" demektir. Bu telaffuzla Allah'ın en büyük varlık olduğu ifâde edilir. Bütün büyüklerin büyüğü, üstünlerin üstünü Allah'tır. Bazı ifadelerde "kebîr" yerine "azîm" kelimesinin kullanıldığı vakidir.

Bu iki kelime ile ifade edilen mana, İslâm'a göre ubudiyetin (kulluğun) ruhunu teşkil eder. Nitekim "İslâm"ın "*alem*"i (simgesi) olan ve dinin direği ilan edilen namazda sanki bu kelimelerin ifade ettiği manâlar tekrar edilir. Şöyle ki: namaz, Elhamdülillah'la başlar, rükünlere geçişlerde Allahuekber'lerle devam eder, rüku ve secdelerde sübhanallah'lar üçer defa tekrar edilir. Selam verildikten sonra bunlardan her biri 33'er kere tekrar edilmek sûretliyle, namazda hâlen, kâlen ifade edilen bu üç mâna, pekiştirilir.

407. Bilhassa tekbirin tekrar edilmesi gereken daha çok fırsatlar mevcuttur: Cenaze namazında,[504] bayram namazlarında[505] günde beş vakit ezan ve ikametlerde ziyâde ve mükerrer tekbirlerle Allah'ın en büyük olduğu ilan edilecektir. Hele bayramlarda, herkesin iştirakiyle söylenecek *teşrik tekbirleri,* hutbe tekbirleriyle kulaklar, ağızlar bu ulvî mâna ile doyacak, gönüllerde, zihinlerde kulluk idraki en üst derecede yoğunlaşacak.

Hz. Peygamber bu üç kelimenin günlük olarak, namaz gibi mecburî

---

503 Bkz. Yûsuf, 12/108; Enbiyâ, 21/22; Mü'minun, 23/91; Neml, 27/8; Rum 17; Zuhruf, 43/82 vs.

504 Buhârî, Cenâiz 61.

505 Buhârî, Iydeyn 11, 12.

fırsatlar dışında da çokça zikrine mü'minleri teşvik etmiştir, hem de pek çok hadisleriyle.

Ebû Hüreyre (radıyallahu anh) anlatıyor: Fakirler Aleyhissalatu vesselam'a gelerek: "zenginler, malları sayesinde cennette yüce makamlar, ebedî saadetler elde edecekler, zira onlar aynen bizim gibi namaz kılıyor, oruç tutuyorlar. Ayrıca, paraları sayesinde hacca gidiyorlar, cihâda çıkıyorlar, zekât, sadaka veriyorlar" dediler. Resûlullah onlara:

– Ben size öyle bir amel öğreteceğim ki, eğer siz onu yaparsanız, sizden üstün olduğunu zannettiğiniz kimselere yetişecek ve sizden sonra gelecekleri de geçeceksiniz ve içinde bulunduğunuz tabakanın –sizin gibi onu yapanları hariç– en faziletlileri olacaksınız: Her namazdan sonra 33'er kere *sübhanallah, elhamdülillah, Allahuekber!* deyin."[506]

Bir keresinde Aleyhissalatu vesselam'ın kızı Hz. Fâtıma (radıyallahu anhâ), babasına müracaatla, kendisine savaş esirlerinden bir köle vermesini taleb eder. Şu cevabı alır:

– Ben sana, hizmetçiden daha hayırlı bir şey haber vereyim mi! Yatağa girince 33 kere *sübhanallah,* 33 kere *elhamdülillah,* 34 kere *Allahuekber* de."[507]

Bir başka hadiste Hz. Peygamber, bu üç kelimeyi namazlardan sonra 33'er kere tekrar edenin günahlarının, deniz köpüğü gibi çok da olsa affedileceğini kesin bir dille belirtir.[508]

Bu üç kelimenin zikri, namazların arkasına mahsus değildir, günün ve hatta gecenin her anında söylenebilir.[509]

Hz. Peygamber son derece ahenkli ve kafiyeli bir üslubla bu üç kelimeyi şöyle över: "... Elhamdülillah mizanı doldurur, sübhanallah ve Allahuekber arz ve semaları doldurur."[510]

---

506 Buhârî, Ezân, 155; Müslim, Mesâcid 142.

507 Buhârî, Nafakât, 7; Müslim, Zikr 80.

508 Müslim, Mesâcid 146, Muvatta, Kur'ân 22.

509 Nesâî, Kıyâmu'l-Leyl 9, (3, 209).

510 Nesâî, Zekat 1, (5, 8); İbn Mâce, Tahâret 5. (280.h).

Bir diğer hadiste, Aleyhissalatu vesselam, bu üç kelimeyi tevhid kelimesiyle birlikte "*en faziletli kelimeler*" olarak ilan eder.[511]

Başka me'sur dualar da mevcuttur: Ya bu kelimelerden biri veya bir kaçıyla birlikte, ya dört tanesini birleştirerek ya da aynı bu temel mânaları ifade eden başka kelimeler ilave edilerek terkîb edilirler. Birkaç örnek verelim

(1) *Sübhanallahi ve bihamdihi:* "Allah'ı tenzih ve hamdiyle zikrederim" demektir. Hadiste: "Kim bu duayı, yüz kere söylerse, bütün günahları silinmiş olacak, denizin köpüğü kadar çok bile olsa"[512] buyrulur.

"İki kelime var dilde hafif, mizanda ağır, Rahman'a sevimli: Sübhanallahi ve bihamdihi."[513]

Aleyhissalatu vesselam'a en faziletli kelime sorulmuştu, cevabında: "Bu, Allah'ın, melekleri için seçtiği kelimedir: "*Sübhanallahi ve bihamdihi*" buyururlar.[514] Bir diğer hadiste, bu ibare "Allah nezdinde sözlerin en sevgili olanı" diye tavsif edilir."[515]

408. Bu tabirlerin, bir şiir ahengi içerisinde sunulduğunu göstermek üzere bir vechini Arabça telaffuzuyla kaydediyoruz:

Kelimetâni hafîfetâni alâ'l-lisâni

Sakiletâni fi'l-mîzâni

Habîbetâni ilâ'r-Rahmâni:

Sübhânallâhi ve bi-hamdihi, Sübhânallâhi'l-azîm

Yani: Söylemesi dile hafif, mizanda ağır, Rahmân'ın yanında pek sevimli iki kelime var: *Sübhânallâhi ve bi-hamdihi, Sübhânallâhi'l-azîm.*

(2) *Sübhânallâhi ve'l-hamdü li'llâhi ve lâ ilâhe illâllâhu vallâhu ekber velâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-azîm*. (Allah münezzehtir, bütün hamdler ona layıktır, Allah'tan başka ilah yoktur, Allah en büyüktür, ibadetlerimizi yapmada, rızkımızı kazanmada munhtaç olduğumuz güç ve kuvvet

---

511 İbn Mâce, Edeb 56, (3811.h).

512 Buhârî, Da'avât 65; Muvatta, Kur'ân 22 .

513 Buhârî, Da'avât 65; Müslim, Zikr 31.

514 Müslim, Zikr 84.

515 Müslim, Zikr 35.

sadece Büyük olan Allah'tandır). Bu her namazdan sonra okunan zikirlerdendir. Görüldüğü üzere, içerisinde, yukarıda dikkat çektiğimiz temel mefhumlar dercedilmiştir.

(3) "*Lâilâhe illallâhu vahdehu lâ şerike leh, lehü'lmülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadir* (Allah'tan başka ilah yoktur, o tekdir, şeriki yoktur, kainatın mülkü ona aittir. Hamd da onadır. O her şeye kadirdir)."

Daha önce kaydettiğimiz duaların ifade ettiği mânaların hepsini birleştirip şümûlüne alan bu dua, Hz. Peygamber'e göre, son derece faziletlidir: "Kim bunu günde yüz kere okursa, on köle azad etmiş gibi sevab kazanacak, amel defterine yüz sevab yazılacak, yüz günah silinecek ve o gün akşama kadar şeytana karşı himaye edilecek. Kimse, bundan daha fazla sayıda okumadığı müddetçe, bundan daha hayırlı olmayacaktır."[516]

Bir diğer hadiste Hz. Peygamber, çarşıya giderken, bu zikri bir kere okuyana bir milyon sevab yazılacağını, ayrıca bir milyon günahının da silineceğini müjdeler. Bu rivâyette, mezkur duaya Cenâb-ı Hakk'ın birkaç sıfatı daha eklenmiştir.[517]

Aleyhissalatu vesselam bu duayı her namazdan sonra bir kere okuyor ve Ashabına okumalarını emrediyor.[518] ve şöyle diyordu: "Kim bunu yaparsa Hz. İsmail'in torunlarından bir köle azad etmiş sevabını alır."[519]

(4) Rabbenâ âtinâ fi'd-dünya haseneten ve Fi'l-âhireti haseneten ve kınâ azâbe'n-nâr: "Rabbimiz, bize bu dünyada da iyilik ver, âhirette de. Ve bizi cehennem azabından koru."[520]

3) Telbiye:

409. *Lebbeyk Allahümme lebbeyk, lebbeyk Lâ şerîke lebbeyk. İnne'l-hamde ve'n'ni'mete leke ve'l-mülk, la şerîke lek.*

Bu, hacc sırasında, hacı kâfilelerinin koro hâlinde yüksek sesle tekrar

---

516 Buhârî, Da'avât 60; Müslim, Zikr 28; Muvatta, Kur'ân 20; İbn Mâce, Edeb 54, (3798).

517 İbn Mâce, Ticârât 40, (2235.h).

518 Müslim, Mesâcid 137; Nesâî, Sehv 83-86 (3, 69-71).

519 İbn Mâce, Edeb 54, (3799.h).

520 Müslim, Zikr 26 (Bu Kur'ân'dan muktebestir: Bakara, 2/201).

tekrar okumaları gereken bir duadır. Bu da tevhidin bir başka ifadesidir: "Buyur, emrine amâdeyim! Ey Rabbim, buyur emrine amâdeyim. Buyur emrine âmâdeyim! Senin ortağın yoktur. Buyur emrine âmâdeyim. Muhakkak ki, hamd ve nimet de Sana âiddir. Ve (hâkimiyette) senin ortağın şerîkin yoktur."[521]

4) Havkale:

410. "*Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billah* (Güç de kuvvet de ancak Allah'tandır)." Aleyhissalatu vesselam, gerek ibadet gerek diğer dünyevi işler için muhtaç olduğumuz her çeşit güç ve kuvvetleri Allah'a nisbet etmek olan bu mânanın nasıl bir tevhid ifâde ettiği pek açıktır. Hz. Peygamber bu duaya da teşvik etmiş, bu maksatla: "Bu kelam, cennet hazinelerinden bir hazinedir." buyurmuştur.[522]

5) Tevbe:

411. Allah'ı en iyi anma fırsatı, O'na karşı işlenen hatadır. İnsan kolay kolay günahtan uzak kalamaz. Fakat, insan bilse ki, bu yapmış olduğu, bir günahtır ve de tevbe ettiği takdirde Allah, kendisini affedebilir. Bu keyfiyet, ona Allah'ın varlığı ve birliği hususunda tam bir şuur verir. İşte bu sebepledir ki, Hz. Peygamber tevbe üzerinde çok ısrar etmiştir.

"Allah, kulunun tevbesinden, çölde kaybettiği, yiyeceği ve içeceği de üzerinde bulunan devesini bulan adam nasıl sevinirse, öyle hatta daha fazla sevinir..."[523] Ve ilave eder: "Ben, günde Allah'tan yetmiş kere af talebedenim."[524]

Kur'ân-ı Kerîm de tevbe, istiğfar üzerinde çokça durmuştur: "Hepiniz Allah'a tevbe edin ey iman edenler, ola ki affa uğrarsınız."[525] Kur'ân-ı Kerîm, tevbe edildiği takdirde Allah'ın günahı affetmekle kalmayıp, ayrıca, günahı sevaba kalbedilebileceğini müjdeler.[526]

---

521 Buhârî, Hacc 26; (Telbiye'nin yüksek sesle okunmasını Hz. Cibril emretmiştir: Nesâî, Menâsik 55).

522 Buhârî, Da'avât 50; Müslim, Zikr 44; İbn Mâce, Edeb 59, (3825.h).

523 Müslim, Selâm 3.

524 Müslim,Zikr 41; İbn Mâce, Edeb 57, (3816.h).

525 Bkz. Nûr, 24/31; Tahrîm, 66/8; Hûd, 11/2, 54, 61, 90.

526 Bkz. Furkân, 25/70.

Bu mevzuda en çok kullanılan dua şudur: *Estağfirullah ve etûbu ileyh:* "Allah'tan günahlarımı affetmesini talebediyor, O'na sığınıyorum."

6) Kelime-i Şehadet:

416. Bu ibare, ferdin İslâm inancına intisabını ilan eder. Bunu telaffuz edenin Müslüman olduğuna inanılır: "*Eşhedu en lâ-ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve Resûluhu* (Gözümle görmüş gibi şehadet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur ve yine gözümle görmüş gibi ilan ederim ki Hz. Muhammed O'nun kulu ve elçisidir)."

Bir Müslüman'a bunu hayatta bir kere söylemek yetmez sıkça tekraren söylenmesi gerekir. Hz. Peygamber: "Bir mü'min bu ibâreyi abdest aldıktan sonra okursa, kendisine cennetin sekiz kapısı birden açılır. O, oraya dilediğinden girer" buyururlar.[527]

Bir diğer hadiste, aleyhissalatu vesselam, "kelime-i şehadet'in geçmiş günahları bizzat silebileceği"ni belirtir.[528] O sıkça okunmalıdır. Çünkü, kabirde hesaba çekildiği vakit, mü"min bu kelimeyi tekrar etmek zorunda kalacaktır[529] ve üstelik "*Lailâhe illallah*" diyerek yapılacak şehâdet, cennetin anahtarlarıdır"[530]

b) Kur'ân-ı Kerim'in Bazı Şiârî Sure ve Âyetleri

417. Hz. Peygamber tarafından tasrîh edilen bir kısım ibareler hâriç, Kur'ân-ı Kerîm'in bazı sûre ve âyetleri var ki, özlü muhtevaları, kâfiyeli şekilleri ve Aleyhissalatu vesselam tarafından ifade edilen hususi değerleriyle *şiârî kelam* vasfını taşırlar. Birkaç örnek de bunlardan vereceğiz:

1) İhlas Sûresi:[531] Hz. Peygamber, bu sûrenin Kur'ân-ı Kerîm'in üçte birine denk olduğunu söylemiştir.[532] "*Bunu bir sefer okumakla, Kur'ân'ın*

---

527 Nesâî, Tahâret 109, (1, 93).

528 Taberî 3, 116.

529 Tirmizî, Cenâiz 70 (1071.h.).

530 Müsnedu Ahmed 5, 242.

531 İslâm'ın ana düsturlarını, öncelikli telâkkilerini ifade eden kısa sûreler ve âyetler -şiarî olan mahiyetleri sebebiyle olacak ki, Hz. Peygamber'in hususî bir tafdîline ve övgüsüne mazhar olmuştur. Faziletleriyle ilgili olarak hadîs varid olan sûre ve âyetler bu nazarla tedkike değer.

532 Müslim, Müsâfirîn 260; Ebû Dâvud, Salât 353, (1461.h); Nesâî, İftitah 69, (2, 171).

tamamını okumadan hasıl olacak sevabın üçte biri elde edilir"[533] diyen Aleyhissalatu vesselam devam eder: "*Zira, o, Rahmân'ın vasfıdır.*"[534] Sûrenin muhtevası şöyle: "Söyle (Ey Muhammed!): "O Allah birdir. Allah hiçbir şeye muhtaç değil, her şey O'na muhtaçtır. O doğurmadı, doğrulmadı da. O'nun hiçbir benzeri, dengi yoktur." (İhlas, 112/1-4)."

418. Öyleyse bunu daima okumak gerekecektir.

2) Fatiha Sûresi: En mühim sûre budur. Çünkü Hz. Peygamber bunu: "Kur'ân-ı Kerîm'in anası" "Kur'ân'ın en yüce sûresi" diye tavsîf eder.[535] Ehemmiyeti sebebiyle namazın her rek'atında onu okumak mecbur kılınmıştır. "Fatihasız ibadet makbul değildir" buyuran[536] Aleyhissalatu vesselam ilâve eder: "Benden önce hiçbir peygamber böylesi bir nûr getirmedi."[537] Fatiha'nın ehemmiyeti muhtevasından gelir: "O, Kur'ân'ın tamamını özetlemektedir. Bu sebeple "Kur'ân'ın anası" denmiştir."[538]

3) Bakara sûresinin son iki âyeti: Bu kısım da Hz. Peygamber tarafından en çok övülen Kur'ânî ibareler arasında yer alır. Bu kısım, Mi'raç'ta,

---

533 Müslim, Müsâfirîn 259.

534 A.e. Müsâfirîn 263. Nevevî, şerhinde şu açıklamayı sunar: "*Kur'ân'ın muhtevası üç öğretim ihtiva eder: Hikayeler, kanunlar, Allah'ın sıfatları. İhlas sûresi Allah'ın sıfatlarına tahsis edilmiştir.*" (Şerhu Müslim 6, 95) Bu meyanda Suyutî de farklı açıklamalar kaydeder, bunlardan biri şudur: Kur'ân'ın güttüğü gayelerden üçü, ana gayeleri teşkil eder; bunlarsız İslâm hem muteber değildir, hem de İmân ortaya çıkamaz:

1- Allah'ın marifeti olan İmân,

2- Hz. Muhammed'in peygamberliğini te'yid,

3- Ahirette yeniden dirilmeye İmân.

İhlas sûresi, bu birinci düsturu ifade etmektedir." (İtkân 2, 159).

535 Ebû Dâvud, Salât 350, (1457. h).

536 Nesâî, İftitah 24, (2, 127); Beyhakî, 2, 37.

537 Müslim, Müsâfirîn 254.

538 Hasan el-Basrî demiştir ki: *Eski kitapların ilmi Kur'ân'a dercedilmiştir. Kur'ân'ın ilmi de Fatiha'ya dercedilmiştir. Fatiha'nın şerhini bilen, eski münzel kitapların ilimlerini bilir*.

Zemahşeri'ye göre, Fatiha, Kur'ân'ın muhtevasını ihtiva eder. Yani, sena (övgü), ubudiyet, yasaklama, va'd ve vaîd (cennetle müjdeleme, cehennemle korkutma), hepsi Fatiha'da mevcuttur.

Fahreddin er-Râzi'ye göre, Kur'ân'ın muhtevası dört kısımda özetlenmiştir:

1- İlahiyat, 2- Ahiret, 3- Risâlet, 4- Kaza ve kaderin isbatı.

İşte bu dört ana kısmın dördü de Fatiha'da mevcuttur. Suyûtî *el-İtkân*'da kaydetmiştir. (*İtkân* 2, 157).

Allah tarafından Aleyhissalatu vesselam'a ve ümmetine yapılan bir hediyedir.[539] Bu iki âyetin geceleyin okunması fevkalâde fazîletli ve sevaplıdır.[540]

Burada da âyetlerin değeri muhtevalarından gelir. Ayrıca ibarenin baş kısmında iman esaslarını buluyoruz: "*Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene inandı. O ve müminler, hepsi de Allah'a, meleklerine kitaplarına, ve peygamberlerine inandılar...*" (Bakara, 2/185)

419. Ayrıca unutma ve hata yoluyla işlenen menfi amellerin müsâmahası da orada geçen mühim prensiplerdendir.

4) Âyetelkürsi: Hz. Peygamber, bu âyeti, "*Kur'ân'ın en ulu âyeti*" olarak tavsif etmiştir.[541] Âyet şöyle başlar: "*Kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah, hayydır (diridir), mevcuttur. O ne uyur, ne uyuklar...*" (Bakara, 2/255) Ve âyet, vahdaniyet telakkisini tamamlayan Allah'ın diğer bir kısım vasıflarını sayarak devam eder.[542]

c) Dinî Formüllerin Tekrar Edilmesi:

420. Şurası muhakkak ki, bu formüllerin kişiye maledilmesi esastır, ta ki, bunlarda ifade edilmiş olan temel düsturlar kişinin dinî şahsiyetinin oluşmasında müessir olsun. Bu da onların, günlük olarak çokca tekrarıyla mümkündür. Çünkü takrir için tekrar en mühim esastır. İslâm dini, bunu, mezkur sûre ve tesbihlerin bir sûretle namaz esnasında okunmasını düstur kılarak sağlamıştır. Bunların kişiye mal edilmesinde namazın büyük yeri var. Konumuz açısından İslâm'ın her müslümana farz kıldığı ve bütün teferruatıyla Âyet ve hadislerle tesbit edilmiş olan ve bu sebeple de kıyamete kadar değiştirilmesi mümkün olmayan resmî namaz ibadeti yakından tedkik edilecek olsa, dış görünüş ve harekâtı bir tarafa, muhtevası yukarıda zikri geçen şiârî ibarelerin zikri ve tekrarı olarak değerlendirilebilir. Şöyle ki:

* Namaz, mecburen tekbirle başlar,[543]

---

539 Beyhaki 1, 213.

540 Müslim, Müsâfirîn 255.

541 Müslim, Müsâfirîn 257; Ebû Dâvud, Salât 352, (1460.h).

542 Bu sûre ve âyetlerin farklı açıklamaları için bak. Suyutî, *İtkân* 2, 156-160.

543 Buhârî, Ezân 117.

* Mecbûren Fatiha sûresi okunur ki bu da Allah'a hamd (Tahmîd) ile başlar ve ayrıca yukarda kaydedilen şiarî ibarelerin mânalarını ihtiva eder, [544]

* Ezberlenmesindeki kolaylık ve okunmasının nebevî teşviki sebebiyle namaz içinde ve dışında en çok okunan sûre ihlastır.

* Bir rek'attan diğerine geçişlerde "tekbir" tekrar edilir, [545]

* Rükû ve secdelerde "tesbih"in iki ayrı şekli en az üçer kere tekrar edilir, [546]

* Her iki rek'ati müteakip oturanca teşehhüd (kelime-i şehadet) okunur, [547]

* Her namazdan sonra, namazı tamamlayıcı unsurlar olarak âyetelkürsî okunur, 33'er kere tesbih, tahmîd ve tekbir ibareleri okunur.[548]

d) Grublayarak İfade Etmek

421. Eğer hadîs mecmularını tedkik edecek olursak, şu ilginç durumla karşılaşırız: Hz. Peygamber'in tedrisatı küçük dersler hâlinde ifade edilmiştir. Öyle ki bu dersler bazan tek satır, bazan iki veya üç satırlık kısa metinler halindedir. Hâfızada tutulması kolay olan hikaye tarzında beyan edilenler hariç, yarım sayfayı taşan metinler gerçekten nadirdir. Veda haccı gibi istisnai bazı hutbeler, umumi kaideyi bozmaz. İfadedeki bu kısalığın sebebi, şüphesiz, verilen dersin zabtını kolaylaştırma endişesiydi. Bu endişe Hz. Peygamber'i, tebligatının teferruatını çok küçük gruplar halinde parça parça vazetmeye sevk etti.

Vasıfları birbirine benzeyen bazı şeyler var idiyse bunlar aynı başlık altında gruplanmıştır. Fakat gruba giren şeylerin sayısı, kolayca ezberlenme sınırını taşacak kadar çok olursa, bunlar birçok gruplar halinde vazediliyordu. Bunlar, bazan ayrı başlık altında, bazan da mânaları birbirine yakın başlıklar altında bir araya getiriliyordu. Aynı başlık olunca, gruplarda başlığa

---

[544] Nesâî 2, 137; Beyhakî 2, 37.

[545] Buhârî Ezân 117.

[546] A.e. Ezân 123.

[547] Müslim, Salât 55.

[548] Buhârî, Ezân 155; Muvatta, Kur'ân 22, (1, 15).

en münasip olan bazıları her seferinde tekrar edilirken, yanında yenileri de zikrediliyordu: "Büyük günahlar" diye yapılan gruplamalarda olduğu gibi. Mânaca yakın başlıklar halinde gruplamalara örnek olarak: "Üç şahıs var ki kıyamet günü Allah onların yüzlerine bakmayacaktır" veya "Dört kişi var ki Allah onlardan nefret eder" tabirlerini kaydedebiliriz.

Misallere geçmezden önce, burada açıklanması gereken bir husus şudur: Hz. Peygamber'in bazı hadislerde verdiği sayılar; "Yedi kişi var ki, Allah, kıyamet günü onları gölgesinde gölgelendirir", "Yedi büyük günah vardır", "Üç kişi vardır Allah onlardan nefret eder" , "Ben beş ihsanla hususî kılındım" vs. misallerinde olduğu gibi, buralarda geçen sayılar, Suyutî'nin de dediği gibi, hiçbir zaman kesin bir miktar, kemmî bir değer ifade etmez. Bu sayılar daha çok, öğretme metodu ile ilgili bir üslûptur, öğrenmeyi, zabtı kolaylaştırmayı hedefleyen bir tarzdır, tekniktir. Günümüzde de te'yid edildiği üzere, "*Öğrenilecek muhtevayı parçalara ayırmak, ezberlemeyi kolaylaştırır.*"[549]

Suyutî, "Yedi şahıs var ki, hesap günü Allah onları gölgesine alır" diye başlayan bir hadisi açıklarken şunu söyler: "Ben aynı şekilde başlayan, muhtevaları farklı bütün hadisleri araştırdım ve ondan yetmiş tane tesbit ettim."[550]

"Büyük günahlar" hususunda, Gazzâlî, bunların dörtle on yedi arasında değişen sayıları hakkında ortaya atılan farklı görüşlere dikkat çeker.[551]

Hz. Peygamber'e tanınan *hasâis* hususunda aynı durumu tesbit etmekteyiz: "*Bana beş şey verildi ki bunlar benden önce kimseye verilmedi*" diye başlayan bir çok hadis var. Bu hadîslerin hepsi bu sûretle başlamakla birlikte muhtevada zikredilen şeylerin bir kısmı değişmektedir. Nitekim Suyutî, şerhinde bunlardan on iki tane kaydeder ve ilave eder: "Ebû Said en-Neysaburî'ye göre, Hz. Peygamber'e verilmiş olan hususiyetlerin sayısı altmıştır."[552]

---

549 Polmade, Les Methodes en pédagogie, p. 10.

550 Suyutî, *Zehrü'r-Rübâ* 8, 222.

551 Gazzâlî, İhya 4, 17.

552 Bak. 1, 257-258.

1) Büyük Günahlar:

422. Büyük günahlardan bahseden bir çok hadis var. Bunların her birinde hem sayının miktarı ve hem de muhteva az çok değişir. Ancak, her defasında "putçuluk" veya "Allah'a eş koşma" birinci sırada zikredilir.

Hz. Ebû Hüreyre'nin bir rivâyetine göre, Hz. Peygamber şu günahları sayar:

1- Şirk, 2- Sihir, 3- Haksız yere adam öldürme, 4- Faiz yemek, 5- Yetim malını yeme, 6- Cihâddan kaçma, 7- Namuslu kadınlara iftira.[553]

Hz. Enes'in rivâyetinde büyük günahlar dörttür, bunlardan ikisi yenidir: "*Ebeveyne kötü muamele,* " *ve* "*yalancı şahitlik.*"[554]

Hz. Ebû Bekire'nin rivâyetinde de dörttür, biri "*yalan söylemektir*" ki yukarıda zikri geçmez.[555]

Bir başka hadiste bunlar yine dörttür, ancak dördüncüsü "*yalan yere yemin etmek*"dir.[556]

Büyük günahları üç, dört, yedi gibi farklı rakamlarla gruplayan daha pek çok hadis mevcuttur.[557]

423. Şimdi, müteakip birkaç örnekte, bu büyük günahların başka isim taşıyan başlıklar altında ve küçük gruplar hâlinde zikredildiklerini göreceğiz:

"Üç kişi vardır ki, Allah hesap gününde yüzlerine bakmaz: *Anne, babasına karşı vazifelerini yerine getirmeyen, erkekleşen kadın, kadınlaşan erkek.*"[558]

"Üç kişi vardır ki, cennete giremez: Anne-babasına karşı vazifelerini yerine getirmeyen, içki günahından tevbe etmeden ölen kimse, yaptığı bağışı başa kakan kimse."[559]

---

[553] Buhârî, Vesâya 23.
[554] Buhârî, Şehâdat 10.
[555] Buhârî, Edeb 6.
[556] Nesâî, Tahrîm 3, (7, 89).
[557] Nesâî, Tahrîm 4, (7, 88-89).
[558] Nesâî , Zekat 69, (5, 80-81).
[559] Nesâî, Zekat 69 (5, 81).

"Üç kişi vardır ki, hesap günü Allah onlara ne konuşur, ne yüzlerine bakar, ne de affeder. Onlar için acıklı bir azab vardır. Bunlar: 1- (kibirle) elbisesini yerde sürüyen (erkek) 2- Malını satmak için yalan yeminler ederek reklam yapan, 3- Yaptığı iyiliği başa kakıp minnet eden."[560]

"Üç kimse var, kıyamet günü Allah onlarla konuşmaz: Yaşlı zâni, fakir kibirli, yalan söyleyen lider."[561]

"Üç kimse vardır, Allah onlardan nefret eder: Yalancı Melik, kibirli fakir, cimri zengin."[562]

"Allah üç şeyi haram kıldı üç şeyi de yasakladı. Anneye isyanı, kızları öldürmeyi, insanın haklarını aramasına mani olmayı haram kıldı. Yalancılığı, çok soru sormayı, malı israf etmeyi yasakladı."[563]

Gazzâlî, "*Büyük günahlar*" mevzuunda, zikredilen rakamların öğretici yönünü ve şeriatın, bunları kullanmadaki gayesini açıklar:

"Bu sahadaki belirsizlik tesadüfi değildir, bilakis kasıtlı bir belirsizliktir. Bu belirsizliğin gayesi, büyük günahların sadece, insanların adaletine bırakılan bu dünyanın işlerinden hâsıl olmadığını, aynı zamanda ilahî adalete bırakılan öbür dünyanın işlerinden de hâsıl olduğunu göstermektir. Onun ayrıca, mü'minleri hem büyük ve hem de küçük günahlardan çevirecek mahiyette bir uyanıklıkta tutmak gibi bir sonucu da vardır."[564]

2) Yedi emir yedi yasak

424. el-Berâ (radıyallahu anh) anlatıyor: "Allah Resûlü bize yedi şeyi emretti, yedi şeyi de yasakladı. Emirler şunlardı: 1- Cenaze definlerine katılmak, 2- Davetlere icabet etmek, 3- Hastaları ziyaret etmek, 4- Mazluma yardımcı olmak, 5- Başkasının yemin ederek üzerine aldığı mükellefiyetlerde kolaylaştırmak 6- Selâmı almak, 7- Hapşırana yerhamükallah (Allah sana rahmetiyle muamele etsin), demek. Yasaklar da şunlardı: gümüş kapları kullanmak, altın yüzük takmak, ipek elbise giymek, sırmalı

560 Nesâî, Zekat 69 (5, 81).

561 Müslim, İmân 172; Nesâî, Zekat 77 (5, 86).

562 Mecmau'z-zevâid 5, 248.

563 Müslim, Akdiye 14.

564 Gazzâlî, İhya 4, 21.

ipek kumaş, kasiy (denen ipekli bir kumaş), istibrak (ipekten mamul bir kumaş çeşidi) kullanmak."[565]

Bazı derslerde bu yedi emir şu başlık altında ifâde edilmiştir: "Bir mü'minin diğer bir mü'mine karşı vazifeleri:"[566]

Daha önce, bir başka bahiste, şu ismi taşıyan bir başka grup zikretmiştik: "Yedi kişi vardır, Allah bunları, kendinden başka hiçbir sığınağın bulunmadığı kıyâmet gününde kendi gölgesinde barındıracak."[567]

3) Allah'ın razı olduğu üç şey, nefret ettiği üç şey

425. "Üç şey vardır ki Allah sizin için onlardan razıdır, üç şey de vardır ki Allah, sizin için onlardan nefret eder. Sizin, sadece kendisine kulluk yapıp hiçbir şirk koşmamanız, toptan Allah'ın ipine yapışıp bölünmemeniz, Allah'ı râzı eder. Gıybet, çok sual sormak ve malı israf etmek de Allah'ı nefret ettirir."[568]

4) Hz. Peygamber'in hususiyetleri

426. Bir kısım hadîslerde Aleyhissalatu vesselam, Allah'ın kendisine ve ümmetine bahşettiği hususiyetleri sayar. Daha önce de işaret ettiğimiz üzere bunların miktarı on ikidir. Ancak Hz. Peygamber bunları üçlü,[569] dörtlü,[570] beşli[571] ve altılı[572] gibi gruplar halinde sayar.

Az yukarıda, bu hususiyetlerden beş tanesini zikreden bir hadisi kaydettik.[573] Burada onlardan bir başkasını kaydedeceğiz:

"Biz (İslâm ümmeti), insanlara karşı üç hususiyetle üstün kılındık: 1- (Namaz esnasında) bizim safflarımız, meleklerin saffları gibidir. 2- Küre-i arz bize bir mescid kılınmıştır, toprak da temiz kılınmıştır. 3- Bakara sûre-

---

565 Buhârî, Cenâiz 2; Müslim, Libâs 3.
566 Nesâî, Cenâiz 52, (4, 53).
567 Bak. Nu. 346
568 Müslim , Akdiye, 10.
569 İbn Hacer, el-Metâlibu'l-Âliye 1, 123.
570 Heysemî, Mecmau'z-Zevâid 2, 90.
571 İbn Hişâm, s. 498; Heysemî, a.g.e 1, 261, 274; 6, 65.
572 Tirmizi, Siyer5, (1553).
573 Bak. Nu. 421.

sinin son iki âyeti, cennetin hazinelerinden alınarak bize verildi, bunlar benden önce kimseye verilmemişti, benden sonra da kimseye verilmeyecek."[574]

5) Fıtrattan beş şey[575]

427. Hz. Peygamber bir hadislerinde şu beş şeyin "fıtrat"tan olduğunu belirtir: 1- Bıyıkları kesmek, 2- Koltuk altı tüylerini yolmak, 3-Tırnakları kesmek, 4- Etek tıraşı olmak, 5- Sünnet olmak..[576]

Diğer bir kısım hadislerde "fıtrattan olan şeyler"in sayısı "on"dur.[577] Bu meselenin teferruatı, burada ehemmiyet arz etmez.

6) Allah'ın himayesi aranacak şeyler

428. Bir grup eşya vardır ki, mü'min onlara karşı Allah'a sığınmalı, Rabbinin himayesini aramalıdır. Bunlar gerçekten çoktur. Biz bir kısmını, bir başka vesile ile daha önce zikrettik.[578] Burada dikkat çekilmesi gereken husus şudur: Aleyhissalatu vesselam bunları tebliğ ederken, bir seferinde, bunlardan büyük bir miktar zikretmez, ikişer, üçer, dörder, beşer... gruplara ayırır, o şekilde parça parça zikreder. Burada en kalabalıklarından birini kaydedeceğiz:

"Ey Allah'ım, tembellik, ihtiyarlık, ağır borç ve günahlara karşı Sana sığınıyorum, ve yine Deccal'in şerrinden, kabrin şerrinden, cehennemin şerrinden Sana sığınıyorum."[579]

7) Biat şartları

429. Hz. Peygamber'in yeni Müslüman olanlarla yaptığı bir anlaş-

---

574 Beyhakî 1, 213.

575 *Fıtrat* kelimesi, lügatte, *tabiat* ve *yaratılış* manalarına gelir (Belot, *Feraid, ve Lisânu'l-Arab* فطر maddesi). Kelimeyi Blachêre "*bidâyete ait telakki*" diye (*Le Coran* 1, 425), Muhammed Hamidullah *tabiat* diye (*Le Saint Coran* p. 455) anlar. Fakat Ebû İshâk eş-Şirâzî'ye göre bundan maksad "*din*"dir. Nevevî'ye göre "*Hz. Peygamber'in sünnet'i maksuddur*." Celaleddin eş-Suyutî'ye göre, peygamberlerce seçilen ve bütün dinlerin üzerinde ittifak ettikleri *eski âdetlerdir* (Şerhu Nesâî 1, 16). Sindî de Suyutî'nin görüşünü iltizam eder (a.e. 8, 126).

576 Müslim, Tahâret 49 (257. h); İbn Mâce, Tahâret 8, (292.h).

577 Müslim, Tahâret 56, İbn Mâce, Tahâret 8, Ebû Dâvud, Tahâret 29

578 Bak. Nu. 353-54

579 Nesâî, İsti'âze 33 (8, 269).

ma vardır. Buna dilimizde biat (veya bey'at) anlaşması diyoruz. Bu, yeni mü'minden, itaat edeceğine, kendine tâbi olacağına dair, alınan bir söz, bir bakıma siyasi bir akittir. Bu anlaşmalarda Hz. Peygamber, dinimizin belli başlı esaslarını zikrederek onlara uyma şartını koymuştur.

Aleyhissalatu vesselam'ın, tebligatını merğûb kılma ve öğretimini kolaylaştırma düsturunu bu şartlarda da görmemiz mümkündür. Bu anlaşmalarda, zikri geçen çok sayıda şart mevcuttur. Fakat Hz. Peygamber herkese bunların hepsini zikretmemiştir, muhatabın durumuna göre bunlardan bir kaçını zikretmiştir. Aslında, kâmil bir iman ve mükemmel bir İslâm için hemen hepsi gereklidir. Öyleyse İslâm'ın belli başlı, öncelikli meselelerini bir öğretme ve hatırlatma vesilesi olan "biat şartları"ndan bazılarını kaydediyoruz. Ashaptan bir çoğu hangi şartlara uyma üzerine biat yapmışsa bunu bilahare anlatmış ve bu bize intikal etmiştir:

"*Hakikati söylemek şartı üzere*",

"*Kardeşini kendisine tercih etme şartı üzerine*",

"*Bütün Müslümanlara hayırhah olma şartı üzerine*",

"*Cihâdda cepheyi terk etmeme şartı üzerine*",

"*Ölme şartı üzerine*",

"*Cihâd etme şartı üzerine*",

"*Hicret etme şartı üzerine*",

"*Namaz kılma, zekat verme, bütün Müslümanlara hayırhah olma ve şirki terk etme şartı üzerine*",

"*... İmkânı dâhilinde olan şeylerde dinleme ve itaat etme şartı üzerine.*"[580]

8) Başka çeşit gruplamalar

430. Her seferinde, bir başlık altına konulabilecek kadar birbirine yakın ve benzer olan şeyleri küçük gruplara bölerek sunmak mevzubahis değildir. Hz. Peygamber bazan, farklı tabiatta olan şeyleri de gruplar halinde ifadeye dökmüştür:

"Üç şey vardır, kişiyi kabre kadar takip eder: Ailesi, malı, ameli.

---

580 Nesâî, Bey'at 1-24, (7, 137-152).

Bunlardan ikisi geri döner: ailesi ve malı. Biri onunla beraber kalır: ameli."[581]

"Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim de Allah'ın kulu ve elçisi olduğuma şehadet eden kimsenin kanı, şu üç hal dışında haramdır: 1- Dul veya evli olduğu halde zina etmesi, 2- Haksız yere adam öldürmesi, 3- İrtidâd (İslâm'ı terk) etmesi."[582]

e) Soruya kısa cevap

440. Derslerin kısalığı mevzuunda Aleyhissalatu vesselam'ın hassasiyetini göstermek için, son bir noktaya daha dikkat çekeceğiz: Hz. Peygamber, bir soru sorulduğu zaman, çoğu kere kısa, mutlak bir cevap veriyor, cevabın gerektirebileceği teferruata veya ihtiva edeceği derecelere yer vermiyordu, şâyet muhatap soracak olursa açıklamalara yer veriyordu. Bundan dolayı, bir kısım dereceler beyan eden hadisler de, zikredilen dereceden önce bir sorunun sorulmuş olduğunu görürüz.

Şu müteakip örnekte, –gruplamalar şeklinde muhtelif rivâyetlerde zikri geçen– bir mesele üzerine soru sorulduğunu, Aleyhissalatu vesselam'ın cevabın şamil olduğu dereceleri müteakip sorular üzerine açıkladığını görüyoruz.

"Abdullah anlatıyor: "Ben Allah Resûlüne, Allah indinde en büyük günahın ne olduğunu sormuştum, bana: "Allah'a bir ortak koşman!" buyurdular... Sonra? dedim.

– Çocuğunu öldürmen! buyurdular... Sonra? dedim.

– Komşunun hanımıyla zina yapman!" buyurdular."[583]

Bu tarz gelen pek çok hadîse rastlarız.

f) Siyasî şiarlar

441. Bugün içtimai hayata yönelik faaliyet yapan, siyasi, gayr-ı siyasi grupların kısa ve uzun vadede hedeflerini gösteren kısa cümleler vardır.

[581] Nesâî, Cenâiz 52, (4, 53).

[582] Müslim, Kasâme, 25.

[583] Buhârî, Tefsîr, Bakara, 2/3, (6, 22.).

Bunlara slogan[584] denmektedir. Biz, daha ziyade siyasiler tarafından kullanılan ve çoğu kere yerine getirilmeyen vaadleri ifade ettiği için "aldatıcı, boş vaadler" mânasını kazanan bu tabiri Aleyhissalatu vesselam'a nisbet edecek değiliz. Ancak, Hz. Peygamber'in tebliğ hayatında, onun kısa ve uzun vadedeki *dinî-siyasî* hedeflerini belirlemek maksadıyla kullandığı bazı tabîrlere rastlarız. Bu tabirler, zaman içinde, siyasi-dini gelişmelere tâbi olarak ortaya çıkmıştır. Biz bu tabirlere "*siyasî şiar*" demeyi uygun bulduk.

Hemen belirtmek isteriz ki, Hz. Peygamber'in hayatındaki siyasî gelişmelerin her safhasında, yeni bir kısım şiarlara yer verilmiş, bu safhalar adeta bu şiarlarla noktalanmıştır. Rivâyetlerden anlaşılan o ki, her şiâr, kendisine duyulan ihtiyaç sebebiyle, vazedilerek ortaya atılıp kullanıldığı safhada sıkça tekrar edilmiştir. Yeni hedefler belirlendikçe öncekiler eski câzibesini kaybetmiş veya "mefhumî"[585] bir kullanış kazanmıştır. Şimdi bunlardan bazılarını tarihi sırayla zikredeceğiz.

1- İslâm'ı yaymada telaffuz ettiği belki de ilk olan düsturun: "*Kim lâilâhe illallah derse cennete girer*" olduğunu daha önce belirtmiştik. İlk davetlerde, dünyevî bir hedef de gösterilerek bu ibarenin kısmen siyasî bir düstur olarak kullanılmış olması da dikkat çeker. Nitekim, Hz. Peygamber'in akrabaları arasında İslâm'ı yayma faaliyetlerinde: "*Lailahe illallah demekten ibâret olan bir kelimeye gelin Arab, Acem ve Rum'a hâkim olun*" mesajına yer verilmiştir: "Amcalarım, yeğenlerim, âhireti düşünmeseniz dahi, hiç olsun bu dünyanın saadetini düşünün, zira Allah dinimi yayacak ve Arabistan'ın, Rum'un, Fars'ın hakimiyeti benim olacak."[586]

Siyer müelliflerine göre, Hz. Peygamber bu temayı, Mekke döneminin sonlarına kadar tekrar etmiştir. Bilhassa hacc mevsimlerinde, her aşiretin çadırına uğrayıp onları, benzer sözlerle İslâm'a davet ediyordu:

"*Lailahe illallah deyin, bu kelimeyle Arabistan ve komşularına hakim olun....*"[587]

---

[584] Slogan, "Siyasi bir tabir olarak, taktik bir muhteva taşır: ulaşılacak hedefi özetler" (Doménach, La Propagande, p. 49.

[585] Bak. Nu. 308 ve devamı.

[586] Bak. 1, 82.

[587] İbn Sâd 1/1, 145.

2- Hz. Peygamber ve müslümanların Medineliler tarafından korunması esasına dayanan *Akabe biatı*'ndan sonra, Medine'ye hicret etme devri başlamıştı. Şimdi öncelikle kullanılan siyasi şiar: "*Allah ve Resûlü'ne hicret ediniz*" cümlesi olmuştu. Bu tema Mekke'nin fethine kadar devam etti.[588]

3- Akabe biatını takip eden hicretten sonra, Medine'de ortaya çıkan diğer bir şiar "*Bey'at yapmak*"dı. Biat, az yukarıda belirttiğimiz belli başlı esaslara uyma şartını da beraberinde getiriyordu. Bu şartlar, muhatabın durumuna göre farklı düsturları ihtiva ediyordu.[589] *Hicret mefhumu* bahsinde görüldüğü üzere, Saffân İbn Abdirrahmân'ın, Mekke'nin fethinden sonra, babası için "*hicret üzere biat*"ı sağlayabilmek için, Hz. Peygamber'in hatırını kırmamaya çok dikkat ettiği amcası Abbâs'ı (radıyallahu anh) tavassut için araya koyacak kadar gayret sarfetmesi, bu şiarın, insanların vicdanlarında nasıl bir te'sir hasıl ettiğini, Aleyhissalatu vesselam'ın belirlediği hedefi gerçekleştirmede ne derece muvaffak olduğunu göstermede muknî bir örnek teşkil eder.

4- Hz. Peygamber'in, ömrünün sonunda kullandığı en son siyasi şiar şu olsa gerektir: "*Arabistan'da iki din birlikte bulunamaz.*"[590] Bu siyasi hedef Halife Ömer İbnu'l-Hattab zamanında gerçekleştirilecektir.[591]

---

[588] Bak. Nu. 329-332.

[589] Bak. Nu. 429.

[590] İbn Hişâm, s. 1079

[591] Belâzurî, 1, 79

Beşinci Bölüm

İNSANIN TALİM VE TERBİYESİ

İNSANIN TALİM VE TERBİYESİ

442. İslâm'da insanın terbiyesi, mesuliyet duygusu üzerine oturur. Bu duygunun uyandırılıp ferdin vicdanında, hayatının son anına kadar canlı tutulması terbiyevî gayretin başlıca hedefini teşkil eder. Müteakiben göstereceğimiz üzere, Muhammedî tebliğe dâhil her bir düstur bu nihaî noktada buluşur, kaynaşır.

Burada mesuliyetten maksadın ne olduğu sorulabilir. Hemen belirtelim: öncelikle kişinin Allah'a karşı mesuliyeti anlaşılmalıdır. İkinci olarak da bu birinciden neş'et eden başka mesuliyetler söz konusudur: bir kısım mahlûklara karşı olan mesuliyetler, kişinin kendisine karşı olan mesuliyetleri vs. gibi.

Her mesuliyetin, ister istemez bir yetenekten geldiği göz önüne alınınca, insanın belli bir yetenekle mücehhez olduğu anlaşılır. Acaba ondaki bu yetenek nedir? Bunun, hiç şüphesiz Allah tarafından ona bahşedilen ve dini teklifin dayanağını teşkil eden ve diğer mahluklarda bulunmayan ziyade bir üstünlük olduğunu söyleyebiliriz*: Akıl, muhakeme, irade* gibi imtiyazlar ve bunlardan hasıl olan *insanî keramet* (üstünlük, değer) ve bunun neticesi olarak ona yüklenen sorumluluk.

443. Görüldüğü üzere, mevzuumuzun daha iyi kavranabilmesi için, konuyu biraz daha açmamız gerekmektedir. Biz bunu üç ana kısımda yapacağız.

1- İnsanın teşrîf ve tekrimi (değerlendirilmesi). Yani onun yeteneğinin gösterilmesi ve buradan hareketle mesuliyet duygusunun uyandırılması.

2- İnsanın terbiye ve formasyonu: Yani mesuliyet duygusunun fiilen uyandırılabilmesi için vazedilen çare ve vâsıtalar.

3- Kişinin kendi nefsiyle olan mütemadî mücadelesi: Yani, mesuliyet duygusunun hayatın sonuna kadar kalbte canlı tutulabilmesi için alınan tedbirler.

Birinci Kısım

İNSANIN TEKRÎM VE TEŞRÎFİ

444. Hemen temas ettiğimiz üzere, İslâm terbiyesi, insana hususi bir değer izafe eden farklı bir telakkiye dayanır. Bu değer ona, öncelikle onun Allah'a olan nisbetinden, ikinci olarak da onun diğer mahlukat arasındaki üstün mevkiinden gelir. Bu hal, ona birçok mesuliyetler yükler. Biz, bu kısmı başlıca üç nokta çerçevesinde inceleyeceğiz: 1- İnsanın Allah'a olan intisabı, 2- İnsanın mahlukat arasındaki yeri, 3- İnsanın mesuliyeti.

1. İnsanın Allah'a Olan İntisabı

Bu, onun değerinin birinci şartı ve sebebidir. İnsan bütün manevi değerini bu bağlılık ve intisabtan alır. Hz. Peygamber aleyhissalatu vesselam'ın peygamberliğinin ilk gününden son gününe kadar üzerinde durduğu en mühim tema da bu intisattı. Nitekim ilk vahiy: "*Yaratan Allah'ın adıyla oku* (davet et)*, o, insanı* (rahme) *asılmış* (bir damladan) *yaratmıştır*" (Alak, 96/1-2) Müteakip vahiyler, insanın Allah tarafından yaratılması meselesine ısrarla, tekrarla yer verecektir.[1]

Birkaç örnek zikredebiliriz: "*Sizi topraktan yaratması, O'nun varlığının delillerindendir. Sonra hemen birer insan olup yeryüzüne yayılırsınız.*" (Rum, 30/20)

"*Andolsun ki, insanı çamur hülasasından yarattık. Sonra onu nutfe halinde sağlam bir yere yerleştirdik. Sonra nutfeyi (alak denen) asılı bir damlaya çevirdik, o asılı damlayı bir çiğnemlik et yaptık. Bir çiğnemlik etten kemikler yarattık. Kemiklere de et giydirdik.Sonra onu başka bir yaratık yaptık.Yaratan-*

---

[1] Bkz. Zümer, 39/6; Mü'min, 40/67; Hicr, 15/26; İnsan, 76/2; Tîn, 95/4; Araf, 7/11.

ların en güzeli olan Allah ne uludur!" (Mü'minûn, 23/12-15) "*Ey insanlar sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz ki, O'na karşı gelmekten korunmuş olabilesiniz.*" (Bakara, 2/21)

Sadece insanı değil, insanı çevreleyen her şeyi: arzı, semayı, arz ve sema arasında bulunan her şeyi yaratan Allah'tır.[2] Hiçbir mevcut yoktur ki onu Allah yaratmamış olsun.[3]

2. İnsanın Mahlukat Arasındaki Yeri

445. Bütün bu mahluklar arasında, insan tamamen ayrı bir yer tutar. Onun değeri diğerlerinden hiçbiriyle eşit değildir. O, hepsinden üstündür: "*Biz insanı en güzel şeklide yarattık.*" (Tîn, 95/4) Diğer mahlukat insan için yaratılmıştır: "*Allah'ın göklerde olanları da, yerde olanları da buyruğunuz altına verdiğini, nimetlerini açık ve gizli olarak size bolca ihsan ettiğini görmez misiniz?...*" (Lokmân, 31/20) Güneş, ay, gemi, nehirler, gece, gündüz, dağlar, rüzgar vs. hep insana musahhar edilmiştir.[4] Meleklerin Hz. Âdem'e secde etmeleri emri,[5] insanın mahlukat arasındaki imtiyazlı durumunun Kur'ânî bir delilidir.

Kur'ân, birçok kere, insanın bu imtiyazlı durumunu dile getirir: "*Andolsun ki, Biz insanoğullarını şerefli kıldık. Onların karada ve denizde gezmesini sağladık, temiz şeylerle onları rızıklandırdık, yarattıklarımızın pek çoğundan üstün kıldık.*" (İsrâ, 17/70)

Bütün bu ihsanlar ve imtiyazlar insana, kendisinden, yer yüzünde Allaha'ın bir "*halife*"si yapmak için verilmiştir. Allah, yaratılıştan çok önce, yeryüzünde bir halife yaratmaya kara vermişti: "*(Hatırla) Rabbin, meleklere: 'Ben yeryüzünde bir halife var edeceğim' buyurmuştu.*" (Bakara, 2/30)

Fakat bu halifenin yaratılış gayesi kendinde bitmiyor. Başına buyruk, sahipsiz değil. Allah, kendisine yaptığı bunca ihsanlara mukâbil, ona bir emânet yükledi, bir vazîfe verdi. Bu emânetin mesuliyeti o kadar büyük, o kadar ağır ki, gökler, yer ve dağlar bu emaneti sırtlanmaktan kaçındılar.[6]

---

2 Bkz. Hicr, /85; Enbiyâ, 21/16; Duhan, 44/38; Ahkâf, 7/3; Kâf, 50/38.
3 Bkz. Mü'minûn, 23/17.
4 Bkz. Ra'd, 13/2; İbrâhim, 14/32-33; Nahl, 16/12-14; Enbiyâ, 21/79; Sâd, 38/36.
5 Bkz. Bakara, 2/34.
6 Bkz. Ahzâb, 33/72.

Fakat, bu emanet nedir? Hz. Peygamber'den bu yana, bu meselede çok değişik yorumlar yapıldı. İslâm'da ilk safı teşkil eden selef âlimlerine göre, bundan maksat itaattir, farzlardır, dindir, haramlardır, emir ve yasakların kabulüdür.[7] Hz. Peygamber'in ashabından olan Ebu'd-Derdâ, "*emânetin* cünüblükten temizlenmek" olduğunu söylemiştir.[8] Diğer bazıları "insan bedenindeki göz, kulak, kalb... gibi uzuvların emanet olduğunu söylemişlerdir.[9] Gazzâlî onu "*marifet*"[10] ve "*tevhîd*" olarak yorumlar ve ilaveten "*her insanın kalbinin bu emaneti yüklenme kabiliyetinde olduğunu*" belirtir.[11] Şurası muhakkak ki, kalbin bu kabiliyeti, insanî akıldan ibarettir ve zaten bu akıl onun hususiyetidir ve o, insanı, fiillerinden sorumlu kılmak sûretiyle diğer mahlukattan tefrik etmektedir.[12]"

3. İnsanın Mesuliyeti

446. Daha önce de belirttiğimiz üzere, Aleyhissalatu vesselam'ın nebevi vazifesi, insana, yaptığı bütün fillerinden Allah karşısındaki sorumluluğunu hissettirmekten ibarettir. Yine belirttik ki, insanın Allah'a olan nisbetinin hatırlatılması, hatta Allah'ın ona ihsan ettiği imtiyazların hatırlatılması da esas itibariyle insandaki sorumluluk duygusunu artırmaya yönelikti.

Şimdi bu mesuliyet duygusunu ruhlarda yerleştirmek için, Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu gayretleri göstermeye çalışacağız. Bu maksadla küçük bir istitrad yaparak mesuliyet duygusunun mahiyetini belirtmemiz gerekmektedir, tâ ki, Hz. Peygamber'in bu sadedde gösterdiği gayret hakkıyla takdîr edilebilsin.

Gerçek şu ki, mesuliyet, insanda şahsiyetin tezahürüdür. Mesuliyeti olmayan kimsenin, her çeşit yapıcı kabiliyetin temelini teşkil eden şahsiyeti de yoktur. İslâmî şahsiyet üzerine tahlili olan Lahbabî: "(Mesuliyeti olan)

---

7 İbn Kesir, Tefsîr 5, 522-525, Nesefi, Tefsîr 3, 315, Razi, Tefsîr 25, 234.

8 Ebû Dâvud, Salât 9.

9 Râzi, Tefsîr 25, 235.

10 O, marifetle dört çeşit bilgiyi anlar: 1- Kişinin kendisini tanıması, 2- Allah'ı tanıması, 3- Dünya hayatını tanıması, 4- Ahireti tanıması, (İhya 4, 19).

11 A.e. 3, 14.

12 Bak. Hamidullah, Le Saint Coran, p. 478.

şahıs, irade ve ihtiyar gücüne sahiptir: o kendini başka şeylere adabte eder ve başkasını da kendine uydurur" der.[13] Yine belirtir ki "*Şahıs, ... yaptıklarının ve hasıl edeceği neticelerinin şuurunda olan ferdileşmiş muhtar bir hakikattir, mesuliyet denen şey de budur*."[14]

Nitekim İslâm, deli, çocuk ve ma'tuhlara sınırlı bir hukuki şahsiyet tanıyarak onları yaptıklarından sorumlu tutmaz.[15] Durum, hukukçular nezdinde böyledir. Terbiyeci ve ahlâkçılar nezdinde farklı tabirlerle de olsa hemen hemen aynı hüküm ifade edilmiştir: Bir sosyolog da: "Ahlâk sâhası, vazîfe sahasıdır, vazîfe de vacib olan bir fiildir" der[16] ve devam eder: "Vazîfe hissi var ya! bu his, ister çocuk, ister büyük herkeste mevcut olan yegane gayret duygusudur. İzzet-i nefis de bunu gerekli kılar, çünkü ceza ve mükafatlara yeterince hassas olabilmek için kişinin önceden, izzeti ve binnetice vazifesi hususunda şuur sahibi olması gerekir."[17]

İbn Haldûn da, şahsî izzet hissinin ehemmiyetine ve, insanın inkişafında mesuliyet duygusunun önemine dikkat çeker ve der ki: "Aile sevgisinin ve mesuliyet duygusunun yokluğu sebebiyle tabiî (nesebsiz) çocuklar helake gider ve bu durumdan da insanlık yara alır."[18]

a) Cahiliye devrinin mesuliyetsiz ferdi:

447. Hemen belirtelim ki, cahiliye insanı, şahsî sorumluluğu bulunmayan bir "ferd"den ibaretti. O devrin içtimai nizamı, insana kamil manada şahsî itibar ve dolayısıyla sorumluluk tanımıyordu. "Bedevî nokta-i nazarda, insan, ferd olarak çok cüz'i bir değer taşıyordu. Nitekim, göçebe kişi, bir şahıs olarak kendi hakkında pek az şuur sahibi idi. O, kolektif şuurun hâkim olduğu bir kimse olarak daha çok içtimai davranışının şuurunda idi ve başkasını sadece kabîle açısından değerlendirirdi."[19]

---

13 Lahbâbî, *Le Personnalisme,* p. 5, Belirtmede fayda var: "*Şahsiyet*'in tarifi, farklı formasyon ve farklı meslek sahipleri arasında ciddi ayrılıklar taşımaktadır. (Bak. Stoetzel, *La Psikologie* p. 139-147)"

14 Lahbâbî, p.44

15 Milliot, *İntroduction* p. 235

16 Durkheim, *l'Education et morale* p. 26

17 Durkheim, *L'Education et Sociologie* p.71

18 İbn Haldûn, a.g.e. 2, 770

19 Chelhod, *L'Introduction ,* p. 28

Bütün değerlere, cemaatin sahip çıktığı ve insanın kendine hiçbir değer atfetmediği bir sistemde, bütün mesuliyet gruba terettüp eder. "Mes'ul merci, bilmecburiye fiilin fâili olan fert değildir, mesuliyet çoğu kere müştereктir: O, bir bütün olarak alınan grubun tamamına uzanır ve ceza bir şahsa da verilebilir, ama bu, ona bir ferd olarak değil, grubun bir üyesi olarak verilir."[20]

Mesuliyet konusunda Arapların durumunu daha iyi kavramak için onlar üzerine yapılan şu tahlili de kaydediyoruz: "Klan, dar çerçeveden de geniş çerçeveden de bakılsa, "ferdleri, kendi aralarında kan davası gütmeyen etnik bir grup" olarak tarif edilebilir… Kendi adamlarından birinin kâtili, yaptığı cinâyetin cezasını çekmede yalnız kalır. Böyle biri hakkında kimse kendi başına karar veremez: öldürme veya sürgün etme kararını verme işi herkese aittir. Diğer taraftan, onun ailesine karşı hiçbir şiddet tedbiri alınmaz, zira dökülmüş olan kan bütün bir grubun kanıdır…Eğer, bu cinâyet, grubun dışından biri tarafından işlenmiş olursa, intikamın merhametsiz kanunu, katilin grubuna mensup herhangi bir ferde karşı uygulanır: amcası veya anne tarafından yeğeni olmuş fark etmez.."[21]

b) Ferd'den şahsiyete:

448. Şu halde, Hz. Peygamber'in vazifesi, bu açıdan, müstakil şahsi değerinin şuurunda olmayan "*ferd*"den, mesuliyet'siz ferdden, kendinin ve değerinin şuurunda, mensup olduğu gruptan müstakil olarak fiillerinden sorumlu şahsiyeti yapmaktan ibaretti. Bu, bir başka ifadeyle ferdin şahsiyetleşmesi, cemaatin içtimaileşmesi idi.

Ferdin "şahsiyet"leşmesi, kabile sisteminin boyunduruğunu atmaktan ve insana, kendi kendine daha iyi görme imkanı veren ve onda kendi vahdeti, kendi kimliği, kendi değeri ve kendi istiklaliyeti hissini uyandıran şeyin şuuruna ermekten ibarettir."[22]

Cemaatin içtimaîleşmesine gelince, bu, esas itibariyle, cemaate müte-

---

[20] Cuvillier, *La Manuel* 2, 491

[21] Chelhod*, Introduction*, p. 47.

[22] Chelhod, a.e., p. 28.

allik üç râbıta üzerine müstenid ferdeler arası münasebetleri, öz itibariyle kanunlara dayanan münasebetlerle[23] değiştirmekten ibarettir. Zikri geçen bu üç râbıta akrabalık rabıtası, komşuluk râbıtası ve dostluk râbıtasıdır.

Hz. Peygamber aleyhissalatu vesselam, bu sosyolojik ve psikolojik değişimi, ferdi, bütün fiillerinden sorumlu kılmak ve içtimai münasebetleri, zaman, mekan ve insan unsuru ne olursa olsun hiç değişmeyecek şekilde belirlenmiş kanunlarla düzenleyerek gerçekleştirdi.

Bu büyük reformun gerçekleşmesinde, hareket noktası, şüphesiz mesuliyet duygusu idi. Bu, tebliğin eksenini teşkil eden Allah inancının bir gereği olması haysiyetiyle bizzat iman kadar ehemmiyetli idi. Bu sebeple, Aleyhissalatu vesselam, Safa tepesinde yaptığı ilk açık davet esnasında bilerek bu hususu vurgulamıştı:

"*Ey Kureyşliler! Nefislerinizi Allah'tan satın alın. Allah nezdinde, sizin lehinize hiçbir yardım yapamam. Ey Abdulmuttalib oğulları Allah nezdinde size hiçbir yardımda bulunamam. Ey Abbâs İbn Abdulmuttalib! Ben, Allah nezdinde sana hiçbir yardımda bulunamam. Ey peygamberin halası Safiyye! Allah nezdinde sana hiçbir yardım yapamam. Ey Resûlullah'ın kızı Fâtıma! Burada ne istersen benden iste, fakat Allah nezdinde sana hiçbir yardım yapamam.*"[24]

Aleyhissalatu vesselam, –müstakil bir âyette– "itaat etmediği takdirde, Allah'a karşı taşıyacağı şahsi mesuliyetten korkusunu" ifade etmiştir.[25]

İşin başında, mesuliyet duygusunun uyandırılmasına verilen önemin sebebi pek açıktır: Doğmakta olan İslâm, şahsa, şahsi mesuliyetinin şuurunda olan ferde hitabediyordu: "*De ki... herkesin kazandığı kendisinedir. Kimse başkasının yükünü taşımaz, sonunda dönüşünüz Rabbinizedir.*" (En'am, 6/164) "*Kim sâlih amel yaparsa bu kendinedir, kim de kötü iş yaparsa bu da aleyhinedir. Sonra Rabbinize döndürüleceksiniz.*" (Câsiye, 45/15) "*Kim doğru yola gelirse, ancak kendi lehine yola gelmiş ve kin de saparsa ancak kendi aleyhine sapmıştır. Kimse kimsenin günahını çekmez.*" (İsrâ, 17/15)

---

23 F. Tönnies, cemiyete müteallik fiili, "mübadele fiili" olarak belirler (Cuvilier, le *Manuel* s. 1, 145).

24 Buhârî, Vesâya 11; İbn Sa'd II/ $_2$, 46; Nesâî, Vesâya 6, (6, 248-249).

25 Bkz. Yûnus, 10/15.

"Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Babanın oğlu, oğulun da babası için bir şey ödeyemeyeceği günden korkun. Allah'ın verdiği söz, şüphesiz gerçektir." (Lokmân, 31/33)

449. Hz. Peygamber'in hadîsleriyle tamamlanan benzerî Kur'ân âyetleri insana birçok sorumluluklar yüklüyordu:

1) Hukukî mesuliyet:

Bu Kur'ânî ifadelerle, ferdin eski statüsü –ki bu ona hiçbir ferdi şahsiyet tanımamaktan ibaretti– yıkılmıştı ve onun yerini yeni bir statü almıştı: "Dinî ferdiyet, hukuki şahsiyet, bağımlılığın yerine geçmişti. Ferd artık grubundan kopmuş, fıkhın konusuna girmişti."[26] Bundan böyle, artık ferd, kabilevi cemaatin yapısını teşkil eden bir tuğla değil, hayatının her anından, her fiilinden mesul bir varlıktır: Fıkhın getirdiği bu yeni statü, her bir beşerî fiile, bu fiili işleyen kimseyi sorumlu kılan bir değer tanıyordu.

450. Böylece, yeni bir değerlendirme sistemi vazedilmiş oldu. Bir fiil mecburi (farz) olabilir, şayan-ı tavsiye (mendub) olabilir, kötü (mekruh) olabilir, yasak (haram) olabilir, caiz (mübah) ve helal olabilir."[27]

2) Manevî mesuliyet:

Hz. Muhammed aleyhissalatu vesselam'ın tebliğinde, mesuliyet mefhumu, sadece hukuki sahaya, yani zahire göre hükmeden fıkhın dar çerçeveli kanunlarına münhasır değildir. Bilakis gerçek sorumluluk, Allah'a karşı duyulan sorumluluktur. Bu ise, beşerî varlığın, hayatı boyunca işlediği gizli, alenî bütün amelini kuşatır. "*Rabbine andolsun ki, hepsini yaptıklarından sorumlu kılacağız.*" (Hicr, 15/92-93) Muhtelif âyetlerde açık bir dille kulak, göz, kalb, el, ayak gibi bütün uzuvların yaptıklarından sorumlu oldukları ifade edilmiştir.[28] Bazı âyetlerin, insanın içinden geçirip açığa vurmadığından da hesaba çekileceğine temas etmiş olması[29] göz önüne alınınca hayal, düşünce gibi mânevi letaifin de sorumlu olacağı anlaşılır.

---

26 Lahbâbî, Personnalisme p. 80.

27 İslâm hukuku esas itibariyle, ef'âl-i mükellefîn ile meşgul olur, bak.Şâtıbî, el-Muvafakât 1, 63 ve devamı; Âmidî, el-İhkâm 1, 90 ve devamı.

28 Bkz. İsrâ, 17/36, Yâsîn, 36/65.

29 Bkz. Bakara, 2/284.

İslâm'a göre, insanın görünen-görünmeyen her bir ameli, [30] hususî bir kitapta kaydedilmektedir. Kıyamet gününde, kişi kitabının muhtevasına göre hesaba çekilecektir.[31] Ne kadar küçük bile olsa, hiçbir fiil, bu kitapta ihmal edilmemiştir.

"*Kim zerre miktar bir hayır yapmışsa onu görecek, kim de zerre miktar bir şer yapmışsa onu görecek*"[32]

451. Allah nezdinde mühim olan niyettir.[33] Öyleyse insan, onu, bir fiili yapmaya sevkeden niyetine göre hesaba çekilecek, ondan sorumlu tutulacak.[34] Niyet, en ferdî bir şey olması hasebiyle, onun, "ferd"in "şahs"a dönüşmesinde geniş ölçüde katkısı var demektir.

3) İmkanı dahilinde olan şeylerden mesuliyet:

Şu müteakip hadîse göre, insan sadece yaptığından değil, aynı zamanda imkanları dahilinde olanlardan da sorumlu tutulmuştur: "*Kim bir fenalık görürse, onu eliyle düzetmelidir. Buna muktedir olmazsa diliyle düzeltmelidir. Diliyle de düzeltemezse, bari kalbiyle düzeltsin. Bu sonuncu da imanda zaaf alâmetidir.*"[35] Yani mü'min, gördüğü her kötülükle mücadele etmek zorundadır. Bertaraf etmede güçsüzlük halinde, gördüğü kötülüğü kalben reddetmeye, ayıplamaya devam edecektir. Eğer, mü'min, o kötülüğü, gelişen yeni şartların gereği, icabı gibi mülahazalarla ayıplamadan, kınamadan sarf-ı nazar edecek olursa, bundan sorumlu olacaktır.

4) İçtimaî mesuliyet:

İslâm'a göre, kişinin mesuliyeti, sadece Allah'a karşı değildir. Çevresine, cemiyetine ve bizzat kendisine karşı da sorumlulukları vardır. Nitekim Aleyhissalatu vesselam, Abdullah İbn Amr'a (radıyallahu anh): "*Senin bedenine karşı vazifelerin var, gözlerine karşı vazîfelerin var, hanımına karşı vazîfele-*

---

30 İslâm üleması, amellerimizi üç grubda inceler: 1- Dille işlenen ameller, 2- Bedenle işlenen ameller, 3- Kalble işlenen (görünmeyen) ameller (Bak. İbn Hacer, Fethu'l-Bari 1, 58).

31 Bkz. İsrâ, 17/14, 71; Meryem, 19/19, 25; İnşikak, 84/7, 10; Câsiye, 45/28.

32 Zilzâl 7; Sebe, 34/3.

33 Buhârî, Bed'u'l-Vahy 1.

34 Bak. İbn Hacer, Fethu'l-Bârî 1, 10-17.

35 Müslim, İmân 78.

rin var. (Öyleyse sen bütün bunlara karşı mesuliyet sahibisin)." buyurmuştu.[36] Başka rivâyetlerde *komşuya karşı sorumluluk ve vazifeler* mevzubahistir.[37] Âyet-i Kerime, İsrailoğullarının, birbirlerine karşı olan bazı sorumluluklarını yerine getirmediklerinden lanetlendiklerini belirtir.[38]

452. Hz. Peygamber'e göre, hiç kimse hayat karşısındaki sorumluluktan muaf tutulmamıştır. "Her biriniz çobansınız, öyleyse her biriniz, sürüsünden sorumludur. İmam bir çobandır, ve o sürüsünden sorumludur. Hizmetçi efendisinin malının himayesiyle vazîfelidir o da bu himayeden sorumludur... Kişi babasının mülkünü korumakla vazîfelidir, ve ondan mesuldür. Sizden herkes, çobandır ve sürüsünden mesuldür."[39]

Bu hadisten iyice anlaşılıyor ki, mesuliyet, yetki ile atbaşı gitmektedir: Kim bir yetkiye sahipse onun sorumluluğu ve dolayısiyle şahsiyeti var demektir. Nitekim Hz. Peygamber, Bizans kralı Herakliyus'a yazdığı mektupta, onu, bütün raiyyetinden mesul tutmakta idi: "Eğer sen İslâm'dan yüz çevirirsen, sen çiftçilerin (Bütün raiyyetinin) günahından sorumlu olacaksın."[40]

Yeri gelmişken bu vesîle ile hatırlatmada fayda var: Hz. Peygamber, iyi amel sahiplerini (sâlihleri) cemiyetin aleniyet kazanan kötülüklerinden sorumlu tutmuştur: "*Bir cemiyette kötülükler artar ve aleniyet kazanırsa, ilahi cezaya maruz kalabilir, böylesi bir cemiyette iyi insanlar bulunsa da hepsi cezayı hakederler.*"[41]

Kur'ân da, iyi hal üzere olan insanların mesuliyetini vurgulayarak şöyle der: "*Geldiği zaman sadece aranızdaki zâlimleri vurmayıp iyileri de vuran fitneden sakının, Allah'ın azabının şiddetli olduğunu bilin.*" (Enfâl, 8/25)

Kur'ân ve hadiste gelen bu nevi ifadeleri göz önüne alan Müslümanlar, kendilerine gelen kıtlık, tufan, zelzele, kolera, savaş vs. gibi musibetleri,

---

36 Buhârî, Savm 55.

37 Üsdü'l-gâbe 1, 58; Heysemî 1, 164.

38 Bkz. Mâide, 5/78.

39 Buhârî, Cumu'a 11 (2, 6); Müslim, İmâret 20; Ebû Dâvud Harâc 1, (2928.h.)

40 Buhârî, Cihâd 101, (4, 57).

41 Muvatta, Kelâm 23 (2, 991). Aynı neve giren diğer hadisler için bak. İbn Kesir, Tefsîr 3, 301-303

yaygınlık kazanan fenalıklar sebebiyle Allah tarafından gönderilen cezalar olarak değerlendirmişler, bir uyanışa, bir ıslah-ı hale vesile olması istikametinde değerlendirmeler yapmışlardır.

5) Sebebiyet mesuliyeti:

İnsanın sorumluluğu sadece yaptığından hasıl olmaz, yaptıklarının uzak neticelerinden de hasıl olur: "*Kim iyi bir çığır açar ve onu tatbik ederse, hem yaptığının kazancına hem de o çığırda gidenlerin kazancına kavuşur... Ve kim de kötü bir çığır açar ve onu tatbik ederse hem kendi yaptığının, hem de o çığırda gidenlerin yaptıklarının günahını yüklenir, onun yolunda gidenin günahında bir eksilme de olmaz.*"[42]

453. Bu sadedde Hz. Peygamber ilan eder ki: "*Yeryüzünde haksız yere bir insan öldürülmez ki, onun kanından bir sorumluluk, Hz. Âdem'in birinci oğlu Kâbil'e gelmemiş olsun. Çünkü yeryüzünde haksız yere kan dökmeyi o başlatmıştı.*"[43]

4. Sorumluluk Duygusunu Uyandırmanın Bir Diğer Yolu: Tefekkür

Bu mühim hissi insanlarda uyandırmanın çaresi sadece nazarî uyarılar değildir. Bunlar yetersiz bile kalabilirler. Aynı hedefe götüren, pratik başka yollar da vardır:

1) **Akıl ve tefekkürün ehemmiyetinin vurgulanması:** Mekke'deki ilk vahiyler, putperestleri, tek olan Allah inancına sevketmeye, tabiatın yani insanın, kâinatın yaratılışı; ay, güneş, yağmur, gece ve gündüzün birbirini takibetmesi, rüzgarın esmesi gibi meşhud âlem üzerine yürütülecek tefekkürden hareketle Allah'ın birliğini ikrar etmeye, tevhîde getirmeye ciddi şekilde ağırlık verilmiştir. Tabiatın bu farklı vecihlerinin hatırlatılmasından sonra, âyetlerde şu husus hep tekrar edilmiştir: "gerçekten, bütün bunlar, aklını kullanan bir kavm için (Allah'ın birliğini gösteren) âyetlerdir."[44]

Bazan, aynı fikrin ifade edilmesinde bir başka formül kullanılır: "*Hiç*

---

42 Müslim, İlm 15; İbn Mâce, Mukaddime 14, (203 h).

43 Buhârî, Enbiyâ 1.

44 Bkz. Nahl, 16/12, 67; Ankebût, 29/35; Rûm, 30/24, 28; Câsiye, 45/5; Ra'd, 13/4.

düşünmez misiniz?"[45] Bazan da şöyle bir ifadeye yer verilir: "*Allah, âyetleri-ni size açıklıyor, ola ki akledersiniz.*"[46]

Aynı formüller, başka şartlarda "*tefekkür*" kelimesiyle de kullanılmış-tır: "*Hiç tefekkür etmez misiniz?*", "*Gerçekten, bütün bunlar tefekkür eden bir kavm için (Allah'ın birliğine delil olan) âyetlerdir.*"[47]

Bu noktada şu hususa dikkat çekmemiz münâsibtir: Şâyet Descartes, tefekkürü, feylesoflar seviyesinde, müstakil şahsi varlığın şuuruna ermede bir vasıta kılmışsa da, Alyehissalatu vesselam bin yıldan fazla bir müddet önce, tefekküre dini bir değer, hayatî bir önem vererek, onu, sadece pek yüksek felsefi seviyede değil, halk seviyesinde, basit bir insanın da anlaya-cağı mühim bir tenebbüh vasıtası kılmıştır: "*Bir saatlik bir tefekkür bir yıllık (nafile) ibadetten üstündür.*"[48]

454. 2) İbadetler: Bütün İslâmi ibadetlerin ferd tarafından müstakil-len yapılabilme imkanı, cemaat sistemi içinde kaybolan ferde müstakillik esprisini ve şahsi mesuliyet duygusunu verir. İbadetlerin cemaatle ifası fevkalâde övülmüş, müslümanlar buna teşvik edilmiştir. Fakat bu asla bir mecburiyet ifade etmez. Bu durumu bir Batılı da takdiren şöyle dile getirir: "*Müslüman ibadetlerinin çok sıkı olan bütün emirleri, dünyada tek bir Müslüman kalsa da tatbik edilebilecektir.*" Bunun gerekçesi de belirtilir: "Bu, "Kıyamet günü, Allah, insanı tek başına olduğu halde hesaba çeke-cektir" inancının tabii sonucudur."[49]

455. 3) **İman:** Biz, insanın Allah'a olan intisabından daha önce yeterince bahsettik. Burada tekrar etmeyeceğiz. Ancak, bahsin neticesi manasında olmak üzere iki iktibasta bulunacağız. Biri, sosyolojik nokta-i

---

45 Bkz. En'am, 6/32; A'raf, 7/169; Yûnus, 10/16; Hûd, 11/51; Yûsuf, 12/109; Enbiyâ, 21/10, 67; Mü'minûn, 23/80.

46 Bkz. Mü'min, 40/67; Zuhruf, 43/3; Hadîd, 57/17; (Bakara, 2/242; (En'am, 6/151; Şûra, 42/61.

47 Bkz. En'am, 6/50; Nahl, 16/11, 44, 69, Ankebût, 29/42, Câsiye, 45/13; Haşr, 59/61.

48 Hadisi Gazzâlî zikretmiştir, İhya 4, 423. Hadis hakkında Keşfu'l-Hafâ'da da bilgi var: 1, 310. Ayrıca Suyûtî, "*Bir saatlik fikretme altmış yıllık ibadetten hayırlıdır*" şeklinde almıştır. (*el-Câmi'u's-sağîr,* 4, 443), Münavî, "*Hadis zayıf olsa da şâhidi vardır*" diyerek, sıhhati istikametinde kanaat beyan eder.

49 Watt, *Mahomet a Medine* p. 376.

nazardan açıklar, diğeri de dinî bir üslubla te'yid eder ki insanın şahsiyetini gerçekleştiren yegane âmil Allah'a olan imandır.

"Kur'ân, animizmin bütün esrarengiz güçlerini yüce, tek, sonsuzca hakîm ve müteâl (aşkın) bir Allah'a bağlamak sûretiyle kutsalı aklîleştirdi. İçtimâî nokta-i nazardan kuvvetli bir birliğe ermiş *dindar bir cemaat,* ferdin, kendini içine atarak dağıttığı aile, oymak, aşîret, köy gibi çok sayıda grupların yerine geçer. Öyleyse, din sayesindedir ki, insan, kendini gerçekleştirmiş ve ifâde etmiştir. Kişiye mükerremliği hususundaki hissi, kendisine, mü'minlik vasfından gelir."[50]

Bir ilahiyatcı olan Gazzâlî'nin bu mevzudaki beyanı, hemen hemen öncekinin aynıdır: "*İnsanı, diğer her çeşit mahlukâtın üstüne çıkaran şeref ve kerameti onun Allah'ı tanımasından (marifetullah'tan) kaynaklanır. Bu marifet, dünya hayatında onun güzelliği, kemali, ve fahrıdır....*"[51]

İkinci Kısım

İNSANIN FORMASYONU (ŞEKİLLENDİRİLMESİ)

456. Önceki kısımda, "şahsî değeri olmayan ferd"i, cahiliye devri grubundan koparmak için Hz. Peygamber'in harcadığı gayreti göstermeye çalıştık. Aleyhissalatu vesselam'ın bundan maksadı, ferdî değer ve sorumluluğu olmayan câhiliye insanından, içtimaî bağları kanunlara müstenid olan yeni bir cemiyet kurmak için değeri ve sorumlulukları olan "*Müslüman insan*"ı ortaya çıkarmaktı.

Bu kısımda, bu *yeni insan*'ın yâni *Müslüman insan*'ın tekmîlini Hz. Peygamber'in nasıl ele aldığını göstermeye çalışacağız. Peygamberlik vazifesi, kendine hedef olarak insanı seçen bir talim-terbiye gayreti olması hasebiyle, onu mükemmelleştirme meselesi bunda mühim bir yer işgal etmelidir. Hz. Muhammed'inki gibi, kendisinin en mükemmel olduğunu söyleyen bir sistem, insanın teşkiline (formasyonuna) geniş yer vermiş olmalıdır.

---

50 Chelhod, *Introduction*, p. 184.

51 Gazzâlî, İhya 3, 2.

Nitekim, İslâm, bütün kanunlarıyla, bütün emir ve yasaklarıyla, iman, ibadet ve amelleriyle hep insanın şekillenmesini, insanı her iki âlemde: dünyada da ahirette de bahtiyar kılacak bir formasyonu hedefler.

FORMASYONUN UMDELERİ

457. Bu hususta teferruatlı bir araştırma bu çalışmanın sınırlı, hududunu taşar. Bu sebeple insanın şekillenmesini tamamlayan üç temel noktaya özetle temas edeceğiz:

1- Tevhidin gerçekleştirilmesi,

2- Tevhidin korunması (için nefisle mütemâdi mücadele),

3- Ümid-korku arasında bulunmak.

Bu son iki nokta da, aslında, birinci noktadan hâsıl olmaktadır. Hatta denebilir ki, insanın formasyonu onda mutlak tevhîdi gerçekleştirmekten ibarettir. Yine de, mevzuun daha iyi anlaşılması için, yukarıda kaydettiğimiz şekilde, üç ayrı başlık altında açıklamalarda bulunacağız.

1. Tevhidin Gerçekleştirilmesi ve Bunun Vasıtaları

458. Önce, "*tevhid*"le neyi kastettiğimizi belirtelim. Bu kelime lügat olarak birlemek (sayıyı, miktarı bire indirmek, birleştirmek, denksiz kılmak) manalarına gelir.[52] Tabir ve ıstılah olarak bir Allah'a iman, Allah'ın mutlak birliğine inanmak, [53] mânalarını ifade der. Dihlevî, tevhîd'in Allah'la ilgili plandaki mânasını şöyle ifade eder: "Tevhid tek, bir olan Allah'a ve onun bütün kainat üzerindeki mutlak hakimiyetine inanmaktan ibarettir."[54] Bu öz ifade şöyle açılabilir: Allah, yaratandır, idare edendir, hükmedendir, hayat, ölüm, saadet, geçim vasıtaları (rızk), musibet, zafer, izzet, zillet... vs hep O'ndandır. Öyleyse Allah, ne eşyanın yaratılışında, ne âlemin ida-

---

52 Müncid s. 890.

53 Lisânu'l-Arab 3, 450.

54 Dihlevî, *Huccetullah,* s. 122. Burada gaye, elbette Kelâmî manada İmânla ilgili nazariyelere ve münakaşalara girmek değildir. Bu hususu dileyen Aynî'de geniş olarak bulabilir (*Umde* 1, 101-111 vd.).

resinde, ne canlıların terbiye ve rızıklandırılmasında vs. hiçbir şeyde ortağa muhtaç değildir. İdareciler, sâhipler, üreticiler, te'min ediciler vs. şeklinde gördüklerimizin hepsi, zevâhirdirler, Allah'ın icrâatını yansıtan mazhar (ekran) ve aynalar durumundadırlar. Onların hiçbir zâtî, gerçek değerleri yoktur. Onların gerisinde her hususta hakiki kararı veren, gerçek şekil ve muhteva veren Allah'tır.

Bu tevhid inancının, kevnî, içtimai, tarihi hadisat ve kesreti izah edip tevhide ircada yeri vardır. Ancak burada o teferruata inilmeyecektir.

Kişi, hayatın bütün hadisatını tevhîde göre yorumlayarak her hususta gerçek bir İslâmî görüşe kavuşabilmesi için düşünce planında tevhidi yaşaması şarttır. Kesintisiz tevhidî bir yaşayışı koruyabilmek için de mütemadî bir gayret göstermesi gerekmektedir. Hz. Peygamber aleyhissalatu vesselam, tevhîdin bu yüce ve ideal mertebesinin "*ihsan*" tabiriyle ifade etmiştir: "*İhsan, Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etmendir, O'nu görmesen de. Zira O, seni görmektedir*."[55]

Bir şahsın mânevi hayatı planında İslâm'ın gerçekleştirmek istediği üstün gaye, bir Müslüman'ın hedeflemesi gereken manevi ideal, yani, "*tevhid*"in gerçek tahakkuku yani, *ihsan hâli*: kendini her an Allah'ın huzurunda hissetmek ve O'nun isteğine uygunluk içinde yaşamaktır.

Bu, İslâm'ın idealidir, fakat, fiiliyatta bu hedefe ulaşan insanlar sayıca pek azdır. Hayat sistemi ve Aleyhissalatu vesselam'ın tebligatı öyle bir tarzda organize edilmiştir ki, sıradan bir mü'min, emirleri yapıp yasaklardan kaçınan vasat bir Müslüman, "tevhid"in zaruri olan asgari derecesini elde eder. Bu mânada günülk beş vakit namaz, Allah'ın huzurunu günde beş kere mecburi hatırlamayı ifâde eder ve Resûlullah'ın getirdiği tebligatı tatbik derecesine göre, "*ihsan*" ın şu veya bu derecesine ulaşılır.

Tevhid hayatında ilerlemek ve ihsan'da yükselmek için, beş vakit namazın yanında öğrenilip yapılması gereken başka emirler de vardır. Biz onları tevhid'i gerçekleştirme vâsıtaları diye isimlendirebiliriz. Bunlar çoktur: Allah'ı sıfatlarıyla tanımak, ibadetlerin yapılması, Allah'ın mütemadî zikri, faziletler... vs. gibi. Biz bunlardan bazılarını açıklayacağız.

---

55 Buhârî, İmân 37; Müslim, İmân 1.

a) Allah'ı sıfatlarıyla tanımak:

459. İman bahsi, İslâm üleması arasında çokça münakaşa edilmiş, bu husustaki görüş ayrılıkları, bir kısmı *ehl-i bid'a* olarak tavsif edilen farklı kelamî mezhepler şeklinde kristalize olmuştur. Bu teferruata girmek elbette bizi asıl mevzudan uzaklaştırır.[56] Ancak şu noktayı hatırlatmak gerekir: İman özde, inanılacak hususların hepsini kalben tasdik edip, dille ifade etmektir. Bunları tasdik edip etmeme açısından ele alsak elbette artıp eksileceği söylenemez. Çünkü inanılacak şeyleri tasdikin tek mertebesi vardır: Ya kabul edilir veya edilmez. İnkar ve red ortasında üçüncü bir derece mevcut değildir.

Ancak iman esaslarıyla ilgili teferruatın İslâmca olması gerekir, husûsan Allah inancı; hakiki tevhid bu şekilde gerçekleşebilir.

Daha önce, hususi bir kısımda temas ettiğimiz üzere, kişi Allah'a inandığı, hatta tek bir Allah'ın varlığına iman ettiği halde –ki cahiliye Arabları böyle idi– hatalı, gayr-ı İslâmi bir Allah inancı taşıyabilir. Nitekim Kur'ân'da da:

وَمَا يُؤْمِنُ اَكْثَرُهُمْ بِاللّٰهِ اِلاَّ وَهُمْ مُشْرِكُونَ "*Onların çoğu, müşrik oldukları halde Allah'a inanırlar*" (Yûsuf, 12/106) buyrulur. Öyleyse, İslâm'ın kendine has bir Allah inancı var demektir ve bu mükemmel İslâmî Allah inancı mevzubahis demektir. İşte bu inanca, Allah'a izafe edilen bir kısım sıfatlarla ulaşılır. Öyleyse "*İslâm'ın Allah'ı*"nı bir kısım sıfatlarıyla birlikte telakki etmek, anlamak gerekmektedir. Bunlar nelerdir ve bunlar niçin zaruridir?

Bu iki sorunun ikincisinden başlayalım. Bir kere, bu sıfatlar, hiçbir sûrette görülmesi ve ulaşılması mümkün olmayan bir varlığın anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca, bu sıfatlar üzerine yapacağımız bir tedkikin aydınlığında göreceğiz ki, bütün iyilikler Allah'a nisbet edilmektedir. Günlük olarak etrafımızda şâhid olduğumuz her çeşit iyilikler, zahirî sebebi ne olursa olsun, Allah'a izafe edilmekte Allah'a bağlanmaktadır. Güzellik, iyilik veya yüce bir fazileti mahlukatından şuna veya buna tevcih eden Allah'tır. Çünkü her bir mahluk, Allah'ın sıfatlarını yansıtan bir ayna olmak-

56 Bu husus, daha ziyade Kelâm kitaplarında genişçe işlenir. Mamafih, Aynî de, yapılan münakaşaları topluca özetlemiş. (*Umde,* 1, 101-111 ve devamı)

tan başka bir vasfa sahip değildir. Öyleyse, bu sıfatlardan hareketle Allah'ı tanımak, kesin olarak mutlak tevhid'e götürür.

Şimdi, Hz. Peygamber'in el-esmâu'l-hüsna (en güzel isimler) ünvanıyla zikrettiği bu ismlere bir göz atalım: *Kuddüs, Selâm, Mü'min, Müheymin, Azîz, Cebbâr, Mütekebbir, Bâri, Musavvir, Gaffâr, Fettâh, Kâbız, Bâsıt, Hâfid, Râfi, Hakem, Adl, Latîf, Habîr, Gafûr, Şekûr, Kebîr, Mukît, Hasîb, Rakîb, Mucîb, Vasi, Vedûd, Mecîd, Bâis, Şehîd, Hakk, Vekîl, Kaviyy, Metîn, Veliyy, Hamîd, Muhsî, Mübdî, Mu'id, Vâcid, Vâhid, Ahad, Samed, Muktedir, Mukaddim, Muahhir, Evvel, Âhir, Zâhir, Bâtın, Vâli, Müteal, Berr, Müntakim, Afuvv, Raûf, Zülcelâl, Muksid, Câmi, Mâni, Nûr, Vâris, Reşîd, Sabûr*.[57]

460. Allah'a izafe edilen bu en güzel isimlerden hareket edilince, tevhid telakkisi, ortaya çıkar ve dört derecede tamamlanır:

"*1- Varlığı zaruri olmayı Allah'a tahsis*: Allah *vâcibu'l-vücuddur*. O'nun yokluğu düşünülemez, kabul edilemez.

2-Yerin ve göklerin ve bu ikisi arasına bulunan *her şeyin yaratılışının Allah'a tahsisi.*

3-Yerin ve göklerin ve bunlar arasında bulunan *her şeyin idaresinin Allah'a tahsisi.*

4-İbadetin sadece Allah'a tahsisi. Zira Allah dışında, ibadet etmeye layık hiçbir mahluk mevcut değildir."[58]

Tevhid'i, Gazzâlî de hemen hemen aynı şekilde tarif eder: "*Tevhîd,* der, *eşyayı çokluğuna, kesretine rağmen Bir olan Yüce Sultan'dan geldiğini görmektir.*"[59]

Nitekim Kur'ân, birçok âyetlerinde, Allah'ın kâinat üzerindeki mutlak hâkimiyetinden bahseder: O, her şeyin yaratıcısıdır.[60] "*Ne yerde, ne kendi*

---

57 Buhârî, Tevhîd 12; Müslim, Zikr 5; İbn Mâce, Dua, 10 (3861. h). Esmau Hüsna'da geçen isimlerin büyük çoğunluğunun, tek kelime ile ifade edilebilecek karşılığı dilimizde mevcut değildir. Ne mânaya geldikleri açıklama ile anlaşılabilir. Bu maksadla bazı telifler yapılmıştır. En kısa açıklaması için *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* adlı eserimizi tavsiye ediyoruz: 7, 10-14.

58 Dihlevî, a.g.e. s. 122.

59 Gazzâlî, İhya 4, 245.

60 Bkz. En'am, 6/103; Ra'd, 13/245.

canlarımızda meydana gelen hiçbir musibet (bela, âfet, hastalık) *yoktur ki, Biz onu yaratmadan önce, bir kitapta* (yazılmış, ezeli bilgimizde tesbit edilmiş) *olmasın. Doğrusu bu, Allah'a kolaydır.*" (Hadîd 22) Hâdiseleri ve varlıkları idare edip yönlendiren de O'dur. O, dilediğine zafer verir. O dilediğini alçaltır.[61] Allah'ın dilediği inanacak, yine O'nun dilediği inkar edecektir. Allah kimi saptırırsa, artık onun bir rehberi, hidâyete götüreni yoktur. Allah'ın izni olmadıkça, kimse iman edemez.[62]

b) İbadet ve "tevhîd"

461. "Gerçek şu ki, ibadete müteallik bütün amellerin yüce gayesi "tevhîd"i gerçekleştirmektir. Bunun daha iyi anlaşılması için, hemen belertelim ki, ibadet, bir dindeki her çeşit tapınmaya müteveccih amellerin tamamıdır" diye tarif edilmiştir.[63] Sadece günlük beş vakit namaz değil, zekat (dini vergi), oruç, yıllık kurban, hayatta bir kere yapılması gereken hacc, Müslüman ibadetin parçalarını teşkil ederler. Nitekim Müslümanlar, bunlardan her birini bir ibadet olarak telakki ederler. Namaz ve oruç bedenle yapılan ibadetlerdir, zekât ve kurban malla yapılan ibadetlerdir, hacc da hem beden ve hem de malla yapılan bir ibadettir.[64]

Fakat, İslâm'da ibadetin mânası nedir? Bir nebze onun üzerinde duralım. İbâdet kelimesi Arabça, "Allah'a tapmak, O'na itaat etmek, O'na hizmet etmek" mânalarını ifade eden (عبد) kökünden gelir.[65] *İbadet* kelimesi uysallık, efendiye karşı itaat ve "dinin tatbikatı" manalarına gelir."[66] Bir başka deyişle, ibadet, Allah'a olan iman'ın, şekil ve tarzı yine Allah tarafından belirlenen amel şeklinde tezâhürüdür.

Bir Müslüman, günlük ibadetini istenen şekliyle yapmakla anlar ki, kendisinden bu tarz ibadette bulunmasını isteyen bir Allah vardır ve insan da onun yaratıklarından biridir ve bu ibadeti yapmakla mükellef kılınmış-

61 Bkz. Âl-i İmrân, 3/26.
62 Bkz. İbrâhim, 14/4; Zümer, 39/37; Yûnus, 10/100.
63 Royston Pike (Fransızcaya adabte eden Serge Hutin), *Dictionnaire des Religions*. P. 97.
64 Akseki, *İslâm Dini* s. 111.
65 Lisânu'l-Arab, 3, 273.
66 Bousquet, L'Encyclopédie 3, 668.

tır. Böylece o, bu ibadet vasıtasıyla kendi zaafını idrak eder ve bundan da Allah'ın gücünü kavrar. Bilhassa secde esnasında, kul, Allah karşısındaki mevkiini anlamada zirveye ulaşır: İnsanın enaniyeti, firavunluğu çözülür, tevhide en yakın mânevi hâlet ortaya çıkar. Dinin, bir ferd planındaki gayesi gerçekleşir. Bu sebeple Hz. Peygamber aleyhissalatu vesselam: "*İnsanın Rabbine en yakın olduğu an secde ânıdır*" buyurmuştur.[67] Âyet-i kerimede de: "*Secde et ve (Allah'a) yaklaş*" denmiştir.[68]

462. Zekat ve kurban da kişiye, kazandığı mal ve mülkün gerçek sâhibi olmadığını her şeyin gerçek sahibinin Allah olduğunu, bunları bir müddet istifade etmesi için lütfuyla kendisine O'nun verdiğini, bu verdiklerinden fakirlere de vermesini emrettiğini anlar. Öyleyse zekatını veren bir kimse, mal mülk konusunda tevhîdi izhar edecektir. Zengin olduğu halde zekat vermeyen kimse*, kendini mal ve mülke dilediği gibi tasarruf edebilir* şeklindeki bir düşünceye düşmüş olmakla, servet hususunda müşrik durumuna düşer, çünkü servet konusunda kendisinin gerçek statüsü *sâhib* olmak değil, *idareci* olmaktır, yani Allah adına idareci olmak. Çünkü her şeyin yegane ve yekta sâhibi Allah'tır.

Oruç da aynı şeyi ifade eder, hem de daha çarpıcı daha açık şekilde. Çünkü, insan bir müddet için yiyip içmeyi ve bir kısım bedenî hazları bırakmakla, kendi üstünde, gıda maddelerine ve bedenine sahip birinin varlığını, asıl verenin ve sahip olanın da o olduğunu kabul etmiş olur. Eğer insan, beslenme ve yeme vakitleri konusundaki ilahî emirleri dinlemezse yiyecekler kendisine helal değildir. Orucu açma saatini beklemek, yeme hususundaki ilâhi müsaadenin gelmesini beklemeyi ifade der. Tevhîd'in tezâhürü için bir Müslüman'ın bu mânevi halinden daha bâriz bir hal olamaz.

Hacca gelince, bu, gerçek mânasını, hacc sırasında yüksek sesle tekrar edilen şu zikirde ifâde eder:

لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ لَبَّيْكَ لاَ شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ إِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ وَ الْمُلْكُ لاَ شَرِيكَ لَكَ

"*Buyur Allah'ım Buyur. Fâsılasız icâbet Sana ey Allah'ım, buyur! Hamd yal-*

[67] Nesâî, Tatbîk 79, (2, 226). Suyutî, buradaki yakınlığın mesafe yakınlığı olmadığını, bilakis mânevi ve arınma yakınlığı olduğunu belirtir. (*Zehrü'r-Rüba* 2, 226).

[68] Bkz. Alak, 96/18.

nız Sanadır, çünkü nimet ve mülkün gerçek sâhibi Sensin, Senin bunlarda ortağın yoktur."[69]

Bundan başka mânalar da çıkarılabilir: "Ey Allah'ım, bu seyahati Senin rızan için, aynı kıyafete büyünmüş, dilleri, renkleri milliyetleri farklı başka Müslümanlarla bir araya gelmek üzere, yaptık. Biz hep birlikte, kıyamet günü, Senin önünde toplanıp hesab vermek üzere bunun tıpkısı bir seyahat daha yapacağız. Hacca iştirakimiz, bizim Sana, ve Hz. Peygamber vasıtasıyla bildirdiklerine olan imanımızın şâhididir, bizi mağfiret et." Şu halde, haccda okunan *telbiye*, bilhassa ahiret inancı konusunda "*tevhîd*"in tezâhürü olmaktadır.

c) *Faziletler ve tevhîd:*

463. Takdir ve teşci edilen bir kısım faziletler de esas itibariyle tevhidin gerçekleşmesine bakmaktadır. Tevekkül, fakr, acz, haya, sabr vs. gibi.

Mesela *tevekkül* (Allah'a güvenmek) Allah'ın hâkimiyet ve iyiliği hususunda kuvvetli bir imanın tezahürüdür. Gazzâlî: "*Tevhîd*'siz tevekkül olmaz" demiştir.[70]

Fakr, yani kendini Allah'a muhtaç görmen, bir tevhid vasıtasıdır. Burada maddi ihtiyaç, maddi fakirlik mevzubahis değildir. İslâm, her mü'mine, çok zengin bile olsa, fakrı tavsiye eder. "Bu nasihatin gayesi, insanı Allah'a karşı ihmalkâr olmaktan, Allah'ı unutmaktan kurtarmaktır. Çünkü, insan kendini müstağni gördümü, fıtratı gereği azar ve Allah'ı unutur[71] ama, Allah'ın huzurundan gâfil olmayan, her şeyin gerçek sâhibinin Allah olduğunu bilen kimse için zenginliğin mal ve mülkün hiçbir mahzuru yoktur. Çünkü o, servetini, Allah'ın hazinesinden biliyor, kendi ellerinden değil. O, bu malların sâhibi olmakla olmamak arasında, veya bu malın mâlikinin kendisi veya bir başkası olması arasında bir fark görmez."[72] Böylesi bir düşünce de, insana, kalbte gerçekleşen gerçek "tevhîd"den gelir.

---

69 Buhârî, Hacc 26, Libâs 89; Müslim, Hacc 19, (1184. h); Muvatta, Hacc 28; Tirmizî, Hacc 13, (825.h).

70 Gazzâlî, İhya 4, 245.

71 Bkz. Alak, 96/6-7.

72 Gazzâlî, İhya 4, 191.

*Acz'*e (kendini güçsüz görme) gelince, bu da, kişinin insanlara karşı güçsüzlük izhar etmesi demek değildir. Bundan maksat, kişinin kendisini Allah karşısında muhtaç ve fakat ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz görüp, O'ndan yardımı talebetmesidir. Bu düşünce kişiyi dâima Allah'a duaya ve ibadete sevkedecektir.

Haya (utanma), dinde en çok üzerinde durulan, tavsiye edilen faziletlerden biridir. Hatta Hz. Peygamber aleyhissalatu vesselam şöyle demiştir: "*İnsanların işittiği ilk nebevî sözlerden biri: "Eğer utanmıyorsanız dilediğinizi yapın" olmuştur.*"[73] Diğer bir hadiste de: "*Haya sadece imandan gelir*" buyurulmuştur."[74] Gerçek şu ki, imanın vazgeçilmez bir şartı olarak takdim edilen haya, tevazudan gelir ve kişinin, Allah karşısındaki gerçek mevkiini ve diğer mahluklar arasındaki yerini, durumunu gösterir.

*Sabr'*a gelince, bu da, her bir şey üzerinde cârî olan ilahi hakimiyet hususunda taşınan kuvvetli bir imanın varlığını gösterir. Hayatın maruz kaldığı kazalar esnasında bela ve musibetlere karşı sabredilir, çünkü inanılır ki bunu Allah istemiş ve böyle olmasına Allah hükmetmiştir ve her şeyi, bizi imtihan için yaratmaktadır ve imtihanı kazanmanın şartlarından biri de sabırdır. Öyleyse, musibet anında gösterilen iyi bir sabır, tam bir inanç sistemine, güçlü bir telakkiye, İslâm telakkisine, İslâm'ın tevhîd ruhuna şehadet eder. Âyet-i kerime diyor ki:

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْئٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَ نَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَ الْأَنْفُسِ وَ الثَّمَرَاتِ وَ بَشِّرِ الصَّابِرِينَ – الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلّٰهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ – اُولٰئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَ رَحْمَةٌ وَ اُولٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ "*Muhakkak ki, sizi biraz korku, biraz açlık ve mallardan, canlardan, ürünlerden biraz eksiltmekle deneriz. Sabredenlere müjdele. Onlara bir musibet geldiğinde: 'Biz Allah'ınız ve elbette O'na döneceğiz' derler. Rablerinin mağfiret ve rahmeti onlaradır.*" (Bakara, 2/155-157)

d) Tevbe ve tevhid:

464. Tevbeye sevkeden günah, kişinin beşeri zaafını anlama fırsatı olması sebebiyle geniş ölçüde "tevhid"in gerçekleşmesine hizmet eder. Ni-

---

[73] Buhârî, Edeb 78, (8, 35); Ebû Dâvud, Edeb 7 (4797. h).

[74] Buhârî, Edeb 77; Ebû Dâvud; Edeb 7, (4795. h).

tekim, hiçbir günah işlemediği kanaatinde olan bir insan, *ucb* denen bir gurura, kendini günahsız zannetme kibirliliğine düşebilir. Bu duygu onun Allah'tan af dilemesine, tevbe etmesine mâni olur, zikirden uzaklaştırır. Bu sebeple Aleyhissalatu vesselam şöyle buyurmuşlardır: "*Ruhumu kudret elinde tutan Zât'a yenim olsun, eğer siz hiç günah işlemeseydiniz, Allah, günah işleyip tevbe edecek olan ve de mağfiret edecek bir diğer kavim yaratmak için sizi toptan helak ederdi.*"[75] Diğer bazı hadislerde Hz. Peygamber, günahın peşinden tevbe eden kulun tevbesinden Allah'ın duyduğu sevinç ve hazzın büyüklüğünü dile getirir.[76]

Hatta kul, günahını birçok kereler tekrar etse bile, affa uğrayacaktır, yeter ki tevbeye devam etsin. Cenâb-ı Hakk: "*Kulum, bir günah işledi ve tevbe etmekle anladı ki kendisinin bir Rabbi vardır, o Rab günahlarını affeder, sen tevbe ettikçe Ben seni affedeceğim.*"[77]

Hz. Peygamber, bir temsille, yüz kişiyi öldürmüş olmasına rağmen affa uğrayan bir kimsenin hikayesini anlatır.[78]

Hülâsa: tevbe ve pişmanlık esnasında ortaya çıkan "*hâlis tevhîd*" sebebiyledir ki "*Allah tevbe edenin günahlarını sevaba çevirir.*" (Furkân, 25/70)

e) Tevhîd konusunda hassasiyet:

465. Hz. Peygamber'in tebligatı, "tevhid" konusunda son derece hassastır. Mutlak ve saf bir tevhid düşüncesini ihlal edecek her bir telakki, her bir tutum, her bir beyan; eşya, hayvan insan vesaireye verilen isim reddedilir, takbîh edilir ve belli bir ölçüde tevhid'in zıddı olan ve en büyük günahı teşkil eden *şirk*'e nisbet edilir ve onun cephesinde addedilir. Gazzâlî: "*Büyük günahlar arasında en büyük olanı, Allah'ı tanıma yollarını tıkayan günahtır*" der.[79] Hz. Peygamber aleyhissalatu vesselam da şöyle buyurmuştur: "*Kişi, sevdiğini Allah için sevmedikçe, nefret ettiğine Allah için nefret etmedikçe, verdiğini Allah için vermedikçe, yaptığını Allah için yapmadıkça, tam*

75 Müslim, Tevbe 11.

76 Bak. Nu. 464.

77 Müslim, Tevbe 29.

78 Bak. Nu. 285.

79 Gazzâlî, İhya 4, 19.

bir imana kavuşamaz."[80] Kur'ân-ı Kerîm sadece dua ve ibadetlerin değil, hayat ve ölümün de Allah için olmasını taleb etmektedir.[81]

Kişiyi tevhid'den alıkoyan her şey kötüdür ve Aleyhissalatu vesselam tarafından yasaklanmıştır, insanlarda bulunan bazı huylar da böyledir. Mesela Allah'ın her yerde hâzır ve nâzır olduğunu bilmemenin tezâhürü olan münâfıklık (ikiyüzlülük), bütün canlılara rızık verici, ihtiyaçları görücü olan Allah'a itimatsızlığın göstergesi olan cimrilik, kendine ve kendi faziletlerine aşırı güvenden gelen kibir, günahların unutulmasına ve ihmaline müncer olur.[82] "Bil ki, der Gazzâlî, kişi kendini büyük görmediği müddetçe kibirli değildir, kemal sıfatlarının sâhibi olduğuna inanmadığı müddetçe de kendini büyük hissetmez.."[83]

Şâyet, bir ölüm, bir kayıp, bir hastalık vs. sebebiyle her hangi bir üzüntü Allah'ın bir takdirini istihkarı tazammum ederse, böylesi bir üzüntü yasaktır. "Bu yüzden, der Gazzâlî, aşırı mâtem haram kılınmıştır."[84]

466. Kaderi tenkidle ilgili yasak da aynı esastan kaynaklanır zira kader, Allah'ın takdirini, yani irâde-i ilâhîyeyi tazammum eder: Hz. Peygamber buyurmuştur ki: "İnsanlar dehr'e küfrederler. Halbuki, dehri, gece ve gündüzü elinde tutan Benim."[85]

"*Yarın şunu yapacağım*" demek de "tevhid'i zedeler, çünkü bu sözden insan dilediğini yapar mânası çıkar, halbuki dilediğini yapan sadece Allah'tır. Öyleyse, "*Herhangi bir şey için, Allah dilerse*" *demeden sakın* "*Ben onu yapacağım*" *demeyin.*" (Kehf, 18/23-24)

Ataların adını zikrederek yemin etme yasağı da[86] bir başka mahzuru önlemek üzere "tevhid" ruhunu korumaya yöneliktir. Alimler: "Bu yasağın sebebi, ismi zikredilerek yemin edilen eşya veya eşhasa bir ta'zim ve

---

80 Ebû Dâvud, Sünnet 16, (4681).
81 Bkz. En'âm, 6/162.
82 Gazzâlî, İhya 3, 359.
83 A.e. 3, 338.
84 A.e. 2, 274.
85 Buhârî, Edeb, 101, .
86 Müslim, Eymân 1.

bir hürmet ifade edilmiş olmasındandır. Halbuki gerçek büyüklük sadece Allah'a aittir" derler.[87]

Hz. Peygamber, bazı isimlerin çocuklara verilmesini yasakladığı gibi, bir kısım insanların isimlerini de değiştirmişti. Bu isimlerden bir kısmı mâna olarak kötüdür, bir kısmı da sadece Allah'a layıktır. Mesela birinin adı Azîz'di (ki güçlü, şerefli demektir), adam Müslüman olunca, Aleyhissalatu vesselam: "Sadece Allah'tır, Azîz olan, sen Abdurrahmansın! buyurarak ismini değiştirdi."[88]

467. Ebu'l-Hakem isminde birinin adı Ebû Şureyh olmuştur: "Ebu'l-Hakem diye çağrılmayın, zira, Hakem Allah'tır. (Hakem, hüküm veren, hâkim demektir. Ebu'l-Hakem hâkimin babası demektir)."[89] Keza, Berre (temizlenmiş) ismini de yasaklamış ve şöyle demiştir: "Nefislerinizi yüceltmeyin, içinizden kimin temizlenmiş olduğunu Allah bilir."[90]

Keza Aleyhissalatu vesselam, köleye abdî (kulum) ve emetî (câriyem) şeklinde hitabetmeyi mü'minlere yasaklıyor, gerekçe olarak da: "Hepiniz Allah'ın kullarısınız"[91] diyordu. Köleler de efendilerine rabbî (sahibim) dememeli, seyyidî (efendim) diye hitabetmeliydi.[92]

Hz. Peygamber, bir yere geldiği zaman, orada bulunanların, hürmeten ayağa kalkmalarını yasaklıyor ve: "*Benim için değil, Allah için ayağa kalkılır*" diyordu.[93]

Yeri gelmişken şu hususu da belirtmek isteriz "Tevhîd" konusunda, Peygamberlerin durumu son derece açıktır. "Tevhid" ruhunu rencide edecek herhangi bir sıfatın peygamberlere izafesi kesinlikle meşru değildir. Kur'ân-ı Kerîm, onları, diğer fânilerden birisi gibi tasvîr eder. Onlar, her çeşit üstünlüklerini Allah'tan alırlar: "*Andolsun ki, senden önce nice peygamberler gönderdik, onlara eşler ve çocuklar verdik. Allah'ın izni olmadan hiçbir*

87 Nevevî, a.g.e. 11, 105.
88 İbn Sa'd 1 /2, 62.
89 Nesâî, Adâbu'l-Kudât 7, (8. 226); Ebû Dâvud, Edeb 70 (4953.h).
90 Nesâî, Ebû Dâvud, a. yer.
91 Müslim, Elfâz 13
92 Müslim, Elfâz, 15.
93 İbn Sa'd 1, 2, 105.

peygamber bir âyet getiremez."(Ra'd, 13/38) Peygamberler, tıpkı diğer insanlar gibi "*yemek yerler, çarşı, pazar dolaşırlar.*" (Furkân 25/20) Onların, hiçbir ilahî vasıfları mevcut değildir.

f) Beşerî başarı ve tevhîd:

468. Tevhîd konusunda en büyük tehlike, insanın elde ettiği başarı ve zaferlerden gelmektedir. İnsan, mizacının sevkiyle, elde ettiği zenginliği, kazandığı zaferi, sağladığı başarıyı kendi şahsına maletmek ister. Böbürlenmek için, o kendini her bir başarının gerçek fâili zanneder. Fakat bu hatalı inanç, tevhid'in yolunu tıkar ve, insanın Allah'a iyi bir kul olmasına engel olan bir perde ve bir mâniaya dönüşür. Tarihte ve hatta modern zamanlarda insanperestliğin, insanî veya hayvanî... tek bir veya bir grup düşmana karşı bir adamın kazandığı zaferle başlamış olması kuvvetle muhtemeldir. Böyle bir zaferden sonra, kahraman, aşırı itibar ve hürmetle yarı-ilah tasavvur edilmeye başlanmış ve bu da o insanın putlaştırılarak ubudiyetin yerine geçen bir kısım merasimler icrasında noktalanmıştır. Bu merasimlerin, zamanla, içleri İslâmi tevhid inancından uzak insanlarda, Allah'a karşı taabbüdün yokluğundan hasıl olan boşluğu dolduran bir "ikame ibadet" mahiyetini kazanmış olduğunu söylemek akıldan uzak değildir.

Bu meselede Hz. Peygamber'in tebliği çok hassastır, böylesi şirkâlud bir neticeye meyden vermemek için, hiçbir hayrı insana izâfeye yanaşmaz مَآ اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللهِ وَ مَآ أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ "*Sana ne iyilik gelirse Allah'tandır, sana ne kötülük dokunursa nefsindendir.*" (Nisâ, 4/79) Bir diğer âyette: وَ مَا النَّصْرُ إِلاَّ مِنْ عِنْدِاللهِ الْعَزِيزِ ا لْحَكِيم "*Yardım(zafer) ancak güçlü ve hakîm olan Allah katından olur.*" (Âl-i İmrân, 3/ 126) buyurulmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'in kazandığı zaferlerden her birinin, Allah tarafından peygamberine yapılan bir lütuf olduğunu belirtmeye ayrı bir önem vermiştir. Allah, Peygamberine ve Müslümanlara, gözle görülmeyen melek askerlerin müdâhalesi ile yardımda bulunmuştur:[94]

Mesela, Hz. Peygamberin tek bir arkadaşıyla birlikte Mekke'den Me-

[94] Bkz. Enfâl, 8/ 9-10, 12.

dine'ye ***hicret*** etmesi, Allah'ın yardımından başka bir şey değildir.[95] ***Bedir***'de 309 kişi ile, binden fazla Mekke ordusuna karşı kazanılan zafer, "*Bir biri peşinden sökün eden bin kadar melek*"in (Enfâl 8/9-12) yardımıyla gerçekleşmişti. Müslümanların bu zaferle böbürlenmeye hakları yok: "*(Ey iman edenler!) onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü. Attığın zaman da sen atmamıştın, fakat Allah atmıştı..*"(Enfâl, 8/17) Kur'ân-ı Kerîm, Bedir harbine bir çok kere temas eder ve bunun ilahî bir yardımla gerçekleştiği hususunu te'kiden beyan eder. Bir âyette, bu savaşta düşmanların kalbine Allah'ın korku attığı belirtilir.[96]

469. Bedir zaferinin hemen akabinde, Resûlullah'tan vâki olan şu müdâhalede âyetlerde verilmek istenen esprinin bir te'yidini buluruz ve zafer vesilesiyle tevhid ruhunun bozulmamasına nasıl dikkat edildiğini görürüz:

Taberî'nin kaydettiği üzere, Bedir savaşından sonra, savaşın kahramanlarından biri olan Üsâme İbn Selâme'den (radıyallahu anh) –ki bu zat savaşta büyük bir cesâret örneği vermiş ve pek çok Kureyşli müşriği öldürmüştü-

– Nasıl oldu da Kureyş'in bu asîlleri birer birer öldürüldüler? diye sorulmuştu. Şöyle cevap verdi:

– Biz onlara saldırdığımız zaman onlar, fersiz ihtiyarlar, ellerine, ayaklarına zincirler vurulmuş ve öldürülmeye hazırlanmış esirler gibiydiler; biz de birer birer öldürdük.

Bu sözleri işiten Aleyhissalatu vesselam, "tevhîd" ruhuna zıt, meleklerin rolü hiçe sayar bir esprinin tezâhürünü görerek, öfkelenir ve müdahale eder:

– Kes sesini, onlar asalet sâhibi Kureyşlilerdi. Onları Allah bozguna uğrattı, boyunlarını da melekler vurdu."[97]

---

95 Bkz. Tevbe 9/40.

96 Bkz. Enfâl, 8/12.

97 Taberî 2, 520. Burada, bir noktada Taberî'nin yorumunu ihtiyatla karşılamak gerektiğine dikkat çekmek isteriz. Zira Taberî, Hz. Peygamber'in öfkesinin sebebini, Hz. Üsâme'nin Kureyşliler için sarfettiği aşağılayıcı tabirlere bağlar ve şöyle der: "*Hz. Peygamber kendi hemşehrileri olan Kureyşliler'i tahkir eden bu sözlerden rahatsız oldu.*" Hz. Peygamber'in tevhide zıt bir ruhun tezahürünü görerek öfkelenip, müdahale etmesi daha mâkul gelmektedir.

Keza vahiy, ***Uhud savaşı***'nın birinci safhasında elde edilen başarının da Allah'ın bir lütfu olduğunu te'yid eder.[98]

Keza ***Benî Nadr Yahudileri***'nin hazırladığı suikasddan[99] Resûlullah'ın kurtuluşu da bir lütf-u ilahi den başka bir şey değildir.[100]

Keza, Medine'nin kuşatıldığı ***Hendek savaşı*** sırasında, "rüzgar ve görünmez ordular" göndererek düşman ordularının dağılmasını Allah sağlamıştır.[101]

Keza "***Feth-i mübin***" addedilen[102] ***Hudeybiye sulhü*** de, Allah'ın bir lütfu olarak gerçekleştirilmişti.[103]

Huneyn zaferi'ne gelince, bu hususta gelen vahiy ve ileri sürülen bir kısım mülahazalar mevzuumuz açısından ehemmiyetli olduğu için biraz teferruatlı olarak bahiste bulunacağız:

Hz. Peygamber, Mekke'yi fethettikten sonra, Hevazinlilerin, kendisine karşı hazırlık yaptıkları haberini alınca, derhal onlara karşı harekete geçti. Orduda, onbin asker vardı.[104] Müslümanlar, sayılarının çokluğuyla övünüyorlardı, Öyle ki Hz. Peygamber'in amcası Abbas (radıyallahu anh): "*Bugün artık asker sayısı yönünden bir eksiğimiz yok, onlar sayılarına dayanarak bize galebe çalamazlar*" demişti. Aleyhissalatu vesselam ona: "Amca böyle konuşma, bilakis وَمَا النَّصْرُ إِلاَّ مِنْ عِنْدِاللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ "*Zafer, aziz ve hakîm olan Allah'tandır de*" (Âl-i İmrân, 3/126) buyururlar.

Nitekim savaş günü, ilk karşılaşmada Müslümanlar dağılırlar: "*Tek kişi yerinde sebat etmez. Muhâcir ve Ensar'dan müteşekkil bu on bin kişiden sadece dokuz kişi Hz. Peygamber'i terk etmeyerek yanında kalır.*"[105]

Fakat, bir müddet sonra, Hz. Peygamber'in cesaret ve askerî mahâreti sâyesinde, dağılan askerler Aleyhissalatu vesselam'ın etrafında toplanırlar ve nihâî zaferi elde derler.

---

98 Bkz. Âl-i İmrân, 3/152.
99 Bak. 1, 170.
100 Bkz. Mâide, 5/11.
101 Bkz. Ahzâb, 33/9-15.
102 Bkz. Fetih, 48/1.
103 Bkz. Fetih, 48/24.
104 Taberî 3, 145.
105 Taberî 3, 147.

470. Kur'ân-ı Kerîm, buradaki ilahi yardımdan ve Melekler'den söz eder: "*And olsun ki, Allah size birçok yerlerde ve çokluğunuzun sizi böbürlendirdiği, fakat bir faydası da olmadığı, yer yüzünün geniş olmasına rağmen size dar gelip de bozularak arkanıza döndüğünüz Huneyn gününde yardım etmişti. Bozgundan sonra Allah, Peygamberine, mü'minlere güvenlik verdi ve görmediğiniz askerler indirdi. İnkar edenleri azaba uğrattı. İnkarcıların cezası budur.*" (Tevbe, 9/25-26)

Taberî, Hz. Abbâs'ın yukarıda kaydettiğimiz, sözüne telmihte bulunarak der ki: "Hz. Abbâs'ın, müslümanlara söylediği bu sözü sebebiyle, savaş günü, önce bozguna uğradılar. Ne zaman ki Allah, imdatlarına savaşçı melekler gönderdi, zafere erdiler."[106]

Bu vesîle ile, Hz. Yusuf'un hapiste gecikme sebebini açıklayan, bir hadîsi kaydedeceğiz. Hadiste, Hz. Peygamber, Hz. Yusuf'un hayatından bir sahneyi dile getiren şu âyeti kerimeyi açıklamaktadır: "*Ve Yûsuf, iki hapis arkadaşından, kurtulacak olana şöyle demişti: "Efendin'e beni hatırlat,* (Benim de zindandan kurtulmam için kral nezdinde yardımcı ol) *fakat o çıkınca şeytan, efendisine Yusuf'u hatırlatmayı unutturdu ve böylece* (Yusuf) *birkaç yıl daha hapiste kaldı.*" (Yûsuf, 12/12) İşte bu hâdise ile ilgili olarak Aleyhissalatu vesselam şöyle buyurmuştur: "*Eğer Yusuf bu cümleyi telaffuz etmemiş olsaydı, hapiste bu kadar kalmayıp, daha erken çıkacaktı.*"[107] Kadı Iyaz bu âyetle ilgili olarak bir diğer yorum daha kaydeder. Bu yoruma göre, Allah Teâla Hazretleri, Hz. Yusuf'a, şöyle demiştir: "Sen kendine Benden başka bir sâhip mi ediniyorsun? Öyleyse Ben de senin mahpusluğunu artıracağım!"

Hz. Süleyman'la ilgili olan şu hadîs de, Resûlullah'ın, her meselede "tevhîd"i gözettiğini ortaya koymaktadır: Hz. Peygamber aleyhissalatu vesselam anlatıyor: "Hz. Süleyman'ın yetmiş hanımı vardı. Bir gün dedi ki: "Bir gecede hepsine uğrayacağım. Hepsi de hamile kalıp bana, bir evlat doğuracak. Bunlar da Allah yolunda cihâd edecek atlı askerler olacaklar." Ancak, bunlardan sadece biri hamile kaldı ve o da bir yarım insan dünyaya

---

[106] Taberî 3, 146.
[107] Iyaz, Şifa, s. 170.

getirdi." Hz. Peygamber ilave etti: "*Eğer inşâallah (Allah dilerse) deseydi, dediklerine kavuşacaktı.*"[108]

Bu tedrisatın, ilk Müslümanlar üzerindeki tesirini görebilmek için, Hz. Ebû Bekir zamanında İslâm'ın İran ve Suriye fetih ordularının başkumandanı olan Halid İbn Velid'in (radıyallahu anh) komutanlıktan azli ile ilgili olarak Hz. Ömer'in (radıyallahu anh) yaptığı bir açıklamayı kaydedeceğiz. Taberi'nin anlattığına göre; "*Hz. Hâlid'in kazandığı bazı askeri zaferler üzerine, Suriye, Hicaz ve Medine'de herkes, Hâlid'i takdir etti ve övdü. Bu zaferlerin, onun ihtiyat, mahâret ve cesaret gibi mümtaz vasıfları sayesinde kazandığını söylediler. Mekke ve Medine'den tebrik mektupları gönderildi. İmkanı olanlar bizzat giderek takdirlerini ifade ettiler.*[109] *Bütün bu tezâhüratlar Hz. Ömer'i üzüyordu. Her şeye rağmen Hz. Eb*û *Bekir, Hâlid'i makamında tuttu. Hz. Eb*û *Bekir'in vefatından sonra, Hz. Ömer, halife olur olmaz, Halid'i makamından azletti. Bu, halk arasında büyük bir hoşnutsuzluk ve infiale sebep oldu.*" Taberi devamla anlatır: "*Hz. Ömer'in Hâlid'e karşı aldığı tedbirler Suriye, Irak, Hicaz ve Medine'deki hoşnutsuzlukları iyice tahrîk etti. Hz. Ömer bütün bu diyarlara, kendini müdafaa eden mektuplar gönderdi. Şöyle diyordu: "Ben Hâlid'i, kinimi tatmin etmek için azletmedim. Ben onu şu sebeple azlettim: Kazandığı her zafer onun faziletlerinden bilinmeye başladı, kendisine, bu zaferlerin gerçek kahramanı gözüyle bakılır oldu ve Allah unutuldu. Oysa, Allah Müslümanlara bir zafer müyesser edince, Allah'a şükretmek gerekir, tâ ki O, yenilerini de nasibetsin. Öyleyse bu zaferler ne Hâlid'den ne de bir başkasından bilinmemeli, sâdece Allah'tan bilinmelidir.*"[110]

---

[108] Buhârî, Enbiyâ, 21/39; Müslim Eymân 25. Bizce bir çok kimsenin bu hadisle ilgili münâkaşaları gereksizdir: Hz. Süleymân'ın hanımlarının sayısı hususunda, rivâyetin farklı vecihlerinde gelen rakam farklılıklarının (60, 90, 99, 100) mahiyeti, Hz. Süleymân'ın bu kadar hanımla evlenmesi caiz mi? Kadınların kaçı zevce, kaçı câriye, bir gecede bu kadar kadınla temas mümkün mü; beşerî güce sığar mı, zaman itibariyle yeterli mi...? vs. (Bakınız: Fethü'l-Bâri 7, 270-73; Aynî 16, 15-16; Nevevî 11, 120-23) Bizce hadîs, bize tevhid dersi vermektedir, vürud gayesi budur. Bu çeşit durumlarda, elfazın lügavi mânası üzerinde durmak caiz değildir, lafzın sevkedildiği maksada bakılır. Burada da mezkur prensibin esas alınması gerekir, uygun olan budur. Kaldıki, fukaha, aynı hadisten, çeşitli hükümler çıkarmıştır, şerhlerde bunlar gösterilmektedir.

[109] Taberî 3, 431.

[110] Taberî 3, 433.

Kısacası, "tevhid" ruhu, sebepler üzerinde her çeşit spekülasyondan vazgeçmeyi ve hepsini yaratmış olan sebeplerin sebebine yönelmeyi taleb eder tâ ki, insan ruhuna, Allah'ın birliği hususunda sağlam bir boya nakşedilmiş olsun.

2. Tevhidin Korunması ve Muhafazası Vasıtaları

470. İnsanın istikrarsız ve unutkan tabiatı[111] göz önüne alınınca, "Tevhîd"in nazarî öğretimi yeterli kalmaz. Onu mü'minin kalbinde mümkün mertebe canlı tutmak ve günlük hayatta tatbikata geçirilmesini sağlamak için zaruri tedbirleri almak gerekir. Nitekim, Hz. Peygamber'in taliminde, bir çok günlük ibâdetin mecbur oluşu ve Allah'ı her an her fırsatta zikretme hususundaki sıkı tavsiyeler bu maksadla vazedilmiş olmalıdır.

Şimdi bu meseleyi açıklayacak, niçin ibadetler hususunda bu kadar ısrar edilip, çokça zikir tavsiye edildiğini belirtmeye çalışacağız.

a) Namaz:

471. İslâmî ibadetler arasında en ehemmiyetlisi günlük namazlardır. Bu sebeple, namaz, müstakillen tedkikten geçirilmeye değer, ta ki ona verilmiş olan ehemmiyetin sebebi ortaya çıksın.

Zekat ve kurban yılda bir sefer, oruç bir ay olduğu halde, namaz günde beş kere kılınacaktır. Halbuki diğer farz ibadetler bir kısım kayıt ve şartlarla oldukça hafifletilmiş bir mahiyettedirler. Mesela oruç yılda bir aydır ve sağlıklı ve mukim olma şartlarıyla kayıtlıdır; zekât, kurban yılda birer keredir ve ayrıca zenginlik şartıyla kayıtlıdır; Hacc ise, hayatta bir keredir ve zenginlik, yol emniyeti, sağlık gibi çok daha fazla şartlarla kayıtlıdır. Beş vakit namaz ise, büluğa ermiş kadın, erkek, hür, köle, esir, hastalıklı, sağlıklı her bir Müslüman'a içinde bulunduğu şartlar ne olursa olsun farzdır. Pek nadir şartlarda kişi namazdan muaf tutulur. Şartlar bazı kolaylıklar getirse de, farziyeti kaldırmaz. Mesela yolculuk sırasında rek'at sayısı dörtten ikiye düşer, [112] öğle namazı ikindi namazıyla, akşam namazı yatsı

---

[111] Bu hususu, çalışmamızın başında "*Peygamber Açısından İnsan Telakkisi*" kısmında açıkladık (Bak. nu. 15.

[112] Buhârî, Taksîru's-Salât 1-5; Müslim, Müsâfirîn 5.

namazıyla birleştirilebilir,[113] namaz yürüyen hayvanın üzerinde, hayvanın gittiği istikamete yönelmiş olarak[114] kılınabilir, hatta bu esnada, kaçmasından korkulan bineğin yuları da tutulabilir.[115] Tehlikeli anlarda, –düşmanla savaş halinde olduğu üzere-, namaz ayakta, oturarak veya yan yatmış şekilde iki rekat olarak kılınabilir, ama asla terkedilemez.[116] Bir kimse, vaktinde kılmayı unutacak olsa, unuttuğunu fark eder etmez namaz kılınacaktır, böyle bir durumda namaza bedel kefarette bulunmak mümkün değildir.[117]

Diğer taraftan, müslümanların dikkatini iyice çekmek için, Kur'ân ve sünnetin beyanlarıyla, günlük beş vakit namazın tatbikatına ayrı bir önem verilmiştir, ziyadesiyle vurgulanmıştır. Kur'ân-ı Kerîm namaz kılma emrini değişik şekiller altında elli defadan fazla tekrar eder. Hz. Peygamber: "*Dinin direği*" olarak tavsîf eder ve şöyle der: "*Kim namazı kılarsa dini korur, kim onu yıkarsa dini de yıkmış olur.*"[118] Keza Aleyhissalatu vesselam namazı "*gözün bebeği*" yani en kıymetli şey olarak tavsîf eder.[119] Kılmayanı da, mü'min nazarında en korkunç şey olan "*küfür*"le tehdîd eder, şöyle der: "*Kişi ile şirk ve küfür arasında sadece namazın terki bulunur.*"[120]

472. Bir diğer hadiste "*Diğer insanlarla bizim (Müslümanlar) arasındaki taahhüdün namaz*" *olduğu onu terkedenin küfre düşeceği belirtilir.*[121] Hz. Peygamber, bu hususta şunu da söylemiştir: "(Kıyamet günü,) hesab sırasında, önce kişinin namazına bakılır, eğer kabul edilirse diğer amellerine bakılır. Kişi, eğer namazdaki hesabını veremezse diğer amellerine bakılmaz."[122] Bir başka hadiste: "Sabah ve ikindi namazına katılmayanlar

---

113 Buhârî, Taksîru's-Salât 13; Müslim, Müsâfirîn 58.

114 Müslim, Müsâfirîn 23, 33.

115 Buhârî, Amel, fi's-Salât 11.

116 Buhârî, Taksiru's-Salât 19.

117 Buhârî, Mevakitu's-Salât 37; Taberî 3, 106.

118 Feyzu'l-Kadîr 4, 248; Gazzâlî, İhya 1, 147.

119 İbn Sa'd 1/ 2, 112.

120 Müslim, İmân 134.

121 Nesâî, Salât 8. Sindî, hadiste geçen "*küfre düşer*" ifadesini biraz farklı bir yoruma tabi tutar: "O kimse zâhiren kâfir olur, çünkü, Müslüman, kâfirden sadece namazla tefrîk edilebilir." (Sindî, *Hâşiye* 1, 232).

122 Muvatta, Kasru's-Salât 89, (1, 173).

ve cemaate iştirak etmeyenler halis münâfıktır" buyrulmuştur.[123] Aleyhissalatu vesselam, daha da sert bir üslubla, namazını camide kılmayanların evini ateşe vermeyi zaman zaman düşündüğünü söylemiştir.[124] Keza ikindi namazını kılmayan bir kimsenin ailesini ve mal-mülkünü kaybetme derecesinde bir zarara uğradığını belirtir.[125]

Namazın ehemmiyetini belirten nebevi haberlerden birine göre, insanın her secde edişinde şeytan, "Allah secdeyi emrettiği zaman niye bu emri yerine getirip secdeye kapanmadım?" diye üzülmektedir.[126]

Sakîfliler, Müslüman olmak üzere Medine'ye gelip, Hz. Peygamberle pazarlığa oturunca, bazı tavizler istiyorlardı. Bunlardan biri de namazdan muaf tutulmaları idi. Aleyhissalatu vesselam "*Namazsız bir dinde hayır yoktur*" diyerek, kesin bir üslübla bu taleblerini reddetti. Halbuki, onları zekat vermekten, cihâda katılmaktan muaf tutmuştu.[127]

Hz. Peygamber, hayatı boyunca namazın ehemmiyetini hatırlatmaktan geri kalmadı. Hatta *ihtizar* halinde, son nefesini verirken bütün mü'minlere en son vasiyeti de namaz oldu.[128]

*** İslâm, namaz üzerinde niye çok ısrar eder?**

473. Bu ısrarın sebebi, ibadetin ifa ettiği fonksiyonda yatmaktadır. Şüphesiz, bütün ibadetlerin hassaten de namazın nice maslahatları, gayeleri vardır. Ancak öncelikli fonksiyonu Allah'ı hatırlatmaktır. Nitekim bir âyet-i kerime: "*Beni anmak için namaz kıl*" (Tâhâ, 20/14) der. Allah'ı hatırladık mı İslâm bütün esaslarıyla hatırlanmış olur: Allah'a karşı kulluğumuzu, kulluğun sorumluluğunu, uhrevî hayatı ve o hayatta verilecek hesabı hatırlarız.

Öyleyse, burada diyebiliriz ki, namaz, başta tevhîd bütün iman esaslarını hatırlamanın resmi ve mecburî vasıtası olmaktadır. Bu çalışmamızın bidâyetinde belirttiğimiz üzere,[129] insan unutkandır, hatırlamaya muhtaç-

[123] Müslim, Mesâcid 257; Muvatta, SaleyhisSalâtu'l-Cemâ'a 5; Nesâî, Mevâkit 9.
[124] Buhârî, Ezân 34; Müslim, Mesâcid 252.
[125] Buhârî, Mevâkıt 14; Muvatta, Vukutu's-Salât 21; Müslim, Mesâcid 200.
[126] Müslim, İmân 133.
[127] İbn Hişâm s. 967; Taberî 3, 163.
[128] İbn Sa'd II /2, 44.
[129] Bak.nu. 21-22.

tır. Öğrendiğini, bildiğini çabuk unutur ve çabuk değişir, bu onun tabiatıdır. Eğitim açısından bu, onun bir kusuru, bir zaafıdır. Öyleyse bir ta'lîmin müessiriyetini artırmak için, en azından temel prensiplerin, mütemadiyen ona hatırlatılması gerekmektedir. Bu sebeple, İslâm, günlük beş vakit namazı, bir hatırlatma vasıtası olarak müesseseleştirmiştir. Namazlar, dünyevî hayatın meşguliyetleriyle dokunan alışkanlık ve gaflet kozasını yırtarak, Müslümana Allah'ın birliğini, âhireti, Allah'a olan bağlılığını, sorumluluğunu vs. hatırlatacaktır.[130]

Böylece namaz, günlük dağdağaların, kişiyi Allah'tan uzaklaştırabilecek meşguliyetlerin ortasında, kalblerde, kendisine her bir fiilinden hesap vereceği Allah'ın huzurunda olduğu şuurunu uyandırır. Namaz, insana, zafer ve başarı anlarında Allah'ın âciz, basît bir yaratığı olduğunu, musibetli, kederli ve yeisli anlarında her şeye kâdir bir destekçisi olduğunu, ümidsizliğe düşmemesi gerektiğini hatırlatır.

474. Nitekim Dihlevî, namazın muhtevasını üç noktada özetler: "1- Kalble Allah'a karşı tevazu, 2- Dille Allah'ı zikr, 3- Bütün bedenle Allah'a hürmet izhar etme."[131]

Hatta denilebilir ki, İslâm'ın bu konudaki telakkisine göre, bir günde kılınan bu beş vakit namaz, kâmil miktarı değil, zaruri olan asgari miktarı teşkil ve ifade eder. Ubudiyet ve kullukta kemali yakalamak maksadıyla, ayrıca açıklayacağımız üzere, Hz. Peygamber, günlük hayatın her safhasında, zikir, dua, istiğfar vs. keza birçok fırsatlarda nafile namaz tavsiye edecektir. Sözgelimi, Aleyhissalatu vesselam, miracta, namazın farziyeti sırasında, günde elli vakit namaz kılma emrini almıştır. Ancak Hz. Mûsa'nın (aleyhisselam) tavsiyesi üzerine Resûlullah, Allah'tan miktarın azaltılmasını istedi. Allah bunu beşe kadar indirdi.[132] Günde elli vakit namazla ilgili bu kıssa, Hz. Peygamber'in miracının bir hâtırası olma ötesinde fıkhî bir değer taşımaz. Ancak o, namazın miktarca çokluğunun ehemmiyetini vurgu-

---

[130] Daha önce geçen bir bahiste, namazın, İslâmî tebligatın tamamını nasıl özetlediğini gösterdik. Bak. Nu. 471-473.

[131] Dihlevî, Huccetullah s. 419.

[132] Buhârî, 59, 6; Müslim, İmân 263.

lar, hatta Hz. Peygamberce, bir çok nafile namazın tavsiye ediliş sebebini açıklamada yardımcı olur.

Nitekim, Hz. Peygamberin nâfile olarak namaz kıldığı ve ümmetine de tavsiye ettiği o kadar çok vesileler var ki! Güneş ve ay tutulmaları,[133] kuraklık,[134] yolculuktan dönüş,[135] –günün hangi saatinde olursa olsun– mescide girmek,[136] gece teheccüt namazı,[137] kuşluk vakti,[138] bir işe karar verirken (bunda hayır var mı yok mu, manevî bir işaret aramak üzere *istihare* denilen) namaz[139] ve diğer bir kısım fırsatlar[140] hep nafile namazlar için tavsiye edilen vakitlerdir. Bunlar dışında, kişinin boş vakitlerini en hayırlı şekilde değerlendirmesinin yegane yolu, mekruh vakitler dışında kılacağı namazdır. Bütün bunlar, Allah'ı hatırlamak için tavsiye edilen fırsatlardır.

Öz itibariyle bir "*hatırlatma*" olan ibadetin asıl hedefi, ifası için gerekli kılınan bir kısım şartlarda daha iyi tezâhür etmektedir: İyi bir hatırlama, alıcı bir ruh haletiyle ibâdet saatini beklemekle gerçekleşir. Hatta bu bekleme, bir nevi devamlı bir hatırlama teşkil eder. Nitekim Hz. Peygamber: "*Siz, namaz kılma saatini beklediğiniz müddetçe (bir nevi) namazda olmaya*

133 Buhârî, Küsuf 1; Müslim, Küsûf 1; Şurası açıktır ki, güneş veya ay tutulduğu zaman kılınan namaz, onları tutulma hâlinden kurtarmak için değildir. Bundan maksad, bu tutulmaları birilerinin ölüm veya doğumuyla irtibatlı gören, müşriklere muhalefet etmek ve bu vesile ile Allah'ın büyüklüğünü ifade etmektir. Yağmur namazı için de aynı şey söylenebilir: Bu namazın öncelikli gayesi yağmurun yağması değildir, bilakis kuraklık vesilesiyle, kuraklık gibi, yağmuru da Allah'ın verdiğini idrak ve ifade etmektir. Kulluğun temel prensibi her şeyde tevhîd ruhunu aramak değil mi? Öyleyse, ay ve güneş tutulması, yağmursuzluk gibi durumlar bir kısım ibadetlerin vakitleridir, tıpkı güneşin doğması veya batması bazı farz ibâdetlerin vakitleri olduğu gibi.

134 Müslim, İstiska 8

135 Müslim, Müsâfirîn 74; Bak. Buhârî, Dâavât 54.

136 Müslim, Müsâfirîn 69.

137 Nesâî, Sünen, Kıyâmu'l-Leyl 5, 6, 26, vs.

138 Müslim, Müsafirîn 79.

139 Buhârî Tevhîd 10. Ravi der ki: "Allah Resûlü, Ashabına Kur'ân âyetlerini öğrettiği gibi, her hususta istihâre yaparak Allah'a baş vurmayı öğretiyordu. Diyordu ki: "*Sizden biri, herhangi bir şey yapmayı düşününce, farz dışında iki rek'at namaz kılsın... Sonra uykuda Allah'ın ilhamını beklesin*."

140 İlmihal kitapları 17 çeşit nafile namazın ismini verir. (Bilmen, *Büyûk İslâm İlmihali* s 203-211)

devam edersiniz"[141] buyurmuştur. Bir diğer hadiste, Aleyhissalatu vesselam, ibadet yapmak için, ayı, güneşi, yıldızları veya gölgeyi gözetleyen kimseyi "*en faziletli âbid*" olarak tavsif etmiştir.[142] Geciken bir namaz, alıcı bir halet-i ruhiye en verimli bir hatırlama şartlarına muvafık olmayan bir halet-i ruhiye ile kılınmamış olacağından, Aleyhissalatu vesselam, namazını tehir edenleri ikaz ederken ilk vaktinde kılmanın en mühim amili olan abdestli olma halini muhafaza edenleri takdir etmiştir.[143] Rivâyetler, O'nun, namazını, vaktin girdiği yerde, hatta koyun ağılında kıldığını haber vermektedir.[144] Resûlullah, namazını geciktirerek kılanı "*namaz öldüren*" olarak tavsîf etmiştir.[145]

475. Namaz esnasında yeterli tefekkür ve rûhanî bir hatırlama için, sakin bir halette olmalı, zihinde ne köklü ne de geçici bir takıntı bulunmamalıdır, mesela kurulmuş sofra gibi. Bu durumda, önce yemek yenmelidir, hatta acele de etmeden.[146] Diğer taraftan Aleyhissalatu vesselam, desenli bir elbiseyi, "Namazda, bunun desenleri dikkatini çekiyor, bana gaflet vermesinden korkuyorum" diyerek, kullanmaktan vazgeçmiştir.[147] Resûlullah, namazı çok çabuk kılanları da takbîh etmiştir, zira böyleleri, namazı bir an önce tamamlamaktan başka bir şey düşünmezler ve bu sûretle kılınan namaz asıl hedefine ulaşmaz: "*Onlar sadece gagalarlar, Allah'ı pek az zikrederler (hatırlarlar) buyururlar.*"[148]

Diğer bir nokta-i nazardan, namazın bir başka yönü mevcuttur, o da tatbikî, amelî yönüdür ki bu, İslâm sisteminin bir bütün olarak müessiriyetini garantiler. Bu açıdan, namazın ehemmiyeti daha vâzıh olarak ken-

---

141 Buhârî, Mevâkitu's-Salât 40

142 Beyhakî 1, 379 (Buradan maksat, ibadet vakitlerinin hesaplanması, vaktin girmesini beklemektir. Nitekim hadisin bir başka veçhinde "... *namaz vakitleri için*" tabiri yer alır).

143 İbn Mâce, Tahâret 4.

144 Buhârî, Menâkıbu'l-Ensar 46, (5, 86).

145 Müslim, Mesâcid 239. ("Namazı öldüren, onu geç kılandır. Bu kimse namazı, ruhu olmayan bir ölü gibi kılar. Bu hadiste, namazı tamamen terkeden mevzubahis değildir." Nevevî, Şerhu Müslim 5, 147).

146 Buhârî, Ezân 42 (1, 171); Müslim, Mesâcid 64.

147 Buhârî, Salât 14 (1, 104).

148 Müslim, Mesâcid 195, Ebû Dâvud, Salât 5; Nesâî, Mevâkit 9 (Suyûtî, "*gagalamak*"tan maksadın sürat olduğunu belirtir. (Zehrü'r-Rüba 1, 254)).

dini ortaya koyar. Çünkü, tatbikat, telakki ve düşünceye yönelik fikrî ve iç muhtevanın gerçekleşme şartıdır. Aslında bu husus, sadece dinî sahada değil, diğer bütün sahalarda da geçerliliği olan bir esastır: Bir pedagog şöyle der: "Mefhum, fikir, marifet, (maddî veya zihnî) amel ve tatbikat sayesinde fertle bütünleşir onun bir parçası haline gelir; yapmak, hâricî katkıları gerçekten özümlemek ve kuvvetlice şahsiyete mezcetmek demektir."[149] Öyleyse namaz, imânı haricîleştirir, yeniler ve canlandırır ve günde beş kere biler. Böylece musalli bir Müslüman, daima canlı ve hararetli bir iman taşır. Ve böylesi bir imanın sevkiyle, dinin, hukuka, ahlâka, âdaba müteallik diğer kısımlarını da ifa eder, bunlar teferruata giren, pek tâli tavsiyeler, nasihatler nevinden bile olsa.[150]

Ameli tezâhürat olmaksızın, imanın sâdece dille beyanı, fazla bir şey ifâde etmez, hayatî bir müessiriyet ve gerçek bir faydalılık ortaya koymaz. Bu sebepledir ki, Hz. Peygamber, Taifliler, kendilerinden namazın muaf tutulmasını taleb ettikleri vakit: "*Namazsız bir dinde hayır yoktur*" diyerek ibadeti olmayan bir dini hiçliğe mahkum etmiştir.[151]

476. Amelin bu birinci derecedeki önemi sebebiyle olacak ki, Aleyhissalatu vesselam, namaz üzerinde ısrarla durmuş, en namüsait şartlarda bile kendisi titizlikle uygulamıştır. Mesela Hendek harbi sırasında bazı namazları (öğle, ikindi ve akşam[152]) normal zamanında kılamadığı gün, Medine'yi kuşatanlara fevkalade öfkelenerek bedduada bulunmuştur: "Allah onların meskenlerini ve makberlerini ateşle doldursun, *orta namazı*'nı kılmamızı güneş batıncaya kadar engellediler."[153] Hatırlatalım: Hz. Peygamber çok nadir hallerde ve pek ciddi durumlarda bedduaya yer vermiştir.[154]

Hz. Peygamber'in namaz hususundaki ısrarı ve devamlılığı sonunda ayakları şişince, Ashab: "Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını affet-

---

[149] Mialaret, Introduction, p. 104.

[150] Şahsi hayatta, ibadetler vasıtasıyla geliştirilecek bu mânevî hayat maddî terakki ve refah için de gerekli görülmüştür.Bak. Nu. 473.

[151] Bak. Nu. 472.

[152] İbn Sâd II /1, 49.

[153] Buhârî, Cihâd 98; Müslim, Mesâcid 202, Vâkidi 2, 474.

[154] Bak. Nu. 351.

tiği" halde,[155] kendini niye bu kadar yıpratıyorsun? diye sordukları vakit Aleyhissalatu vesselam şu cevabı verir: "*Allah'a çok şükreden bir kul olmayayım mı?*"[156]

Müslümanlar, Hz. Peygamber'in sünnetini takiben, bidâyetten beri namaza büyük önem atfettiler. Hz. Ali onu, Kur'ân da zikri geçen, göklere, yere ve dağlara teklif edildiği halde hepsinin kabulden kaçındıkları belirtilen[157] **emanet** bilmiştir, ayrıca, namaz vakti girince titrediği ve yüzünün korkudan kızardığı belirtilir.[158] Hz. Ömer, valilerine namazla ilgili mektuplar, yani hilafet fermanları gönderir ve: "Benim nazarımda, sizlerin en mühim vazifesi namazla ilgilidir. Kim ona riâyet eder ve kılarsa dinini korumuş olur, kim de ihmal ederse, dinin diğer emirlerinde daha çok ihmalkar olur" diye tamimlerde bulunurdu.[159]

İbn Haldun, Hz. Ömer'in düşüncesine aynen katılır ve: "Bir halîfe'nin (devlet başkanının) en mühim vazîfesi, namaz hususunda temerküz eder: "Bütün vazifeleri arasında en mühim olanı cemaate imamlık yapmaktır. Bu, saltanattan da üstündür. Saltanat da, tıpkı namaz gibi halîfeye bağlı bir hizmettir."[160] Gazzâlî namaz için: "Diğer İslâmî ibadetlerin ziynetidir" der.[161]

Müteahhir İslâm nesilleri de namazı Allah'ın en büyük dört şeâirinden biri kabul etmiştir: "Kur'ân, Kâbe, Peygamber ve namaz."[162]

Namazın amelî neticesi ile ilgili son sözü Kur'ân'a bırakıyoruz.

وَأَقِمِ الصَّلاَةَ إِنَّ الصَّلاَةَ تَنْهٰي عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ "*Namaz kıl, muhakkak ki namaz hayasızlıktan ve fenalıktan alıkor. Allah'ı zikir en büyük şeydir.*" (Ankebût, 29/45)

---

155 Bkz. Fetih, 48/2.
156 Buhârî, Tefsîr 48, Sûre 2; İbn Sa'd I/2, 103.
157 Bkz. Ahzâb, 33/72.
158 Bak. Gazzâlî, İhya 1, 151.
159 Muvatta, Vukûtu's-Salât 6 (1, 6). Hadisin açıklaması için bak: Suyutî, *Tenviru'l-Havâlık* 1, 18.
160 İbn Haldûn, a.g.e. 1, 434.
161 Gazzâlî, İhya 1, 145.
162 Dihlevî, *Huccetullah* s. 146.

b) Allah'ı zikr:

477. Namaz da aslında bir "zikr" ise de yegane zikr değildir. Dinin müessiriyetini sağlayan vasıtalar arasında, Allah'ı hehangi bir sûretle zikretmek, mühim bir yer tutar. Çünkü o, imanın, mü'minin kalbinde her an canlı ve parlak kalmasını sağlar.

Önce, zikir nedir? onu açıklayalım: *Lisânu'l-Arab*'ta *zikr*, "hıfz", " bir şeyin dil üzerinde cereyanı (söylenmesi)" manasına geldiği belirtilir.[163] İbnu'l-Esir, kelimenin örfî olarak şeref ve fahr manasındaki kullanımına dikkat çeker, insanlar tarafından güzel vasıflarla anılmayı ifade ettiğini belirtir. Devamla, hadiste, Kur'ân'ın "*ez-Zikru'l-Hakim*" yani "ihtilaftan âri muhkem şeref" olarak ifade edildiğini örnek verir. Açıklamasına göre Zikrullah, Allah'ın yüce sıfatlarla anılması, noksan sıfatlardan tenzihi, (temcîd, takdîs, tesbîh, tehlil, ve her çeşit mehâmidle senası) manasına gelir.[164]

478. Zikir, daha yaygın mânasıyla, Allah'a ibadet ve O'nun rızasını kazanmak maksadıyla, Kur'ân ve hadiste gelen ibareleri dille telaffuz etmektir. İbadet maksadıyla *Subhanallah, Elhamdülillah, Allahuekber* demek birer zikir'dir. Mânası İslâmî telakkiye uygun olmak kaydıyla, kul, kendi terkib ettiği dahil, hangi ibare ile olursa olsun, Allah'ı zikredebilirse de, Kur'ân ve hadislerde gelmiş olan ibarelerin kullanılması, üstünlük ve imtiyazını korur.

Zikir, sâdece belli dini ibarelerin ve Allah'ın sıfatlarının telaffuzunu değil, Kur'ân tilavetini, Allah'a hitaben söylenen ferdi dua ve talebleri ve hatta günlük beş vakit namazı da[165] içine alır. Zikir deyince bunların hepsi anlaşılır. Kur'ân-ı Kerîm'in isimlerinden biri de *zikr*'dir.[166]

Şu halde, Allah'ı hatırlatan her çeşit dinî tavır ve telaffuzlar *zikir* telakki edilmiştir. Bu ne zamanla, ne mekanla, ne de şekille kayıtlanmamıştır. Kişi Allah'ı dilediği gibi zikredebilir: *ayakta, oturarak* veya *yatarak*.[167]

---

[163] Lisânu'l-Arab 4, 308.

[164] en-Nihâye 2, 163.

[165] Cumu'a sûresindeki "*Ezân okunduğu zaman zikrullah'a koşun*" mealindeki âyette geçen zikrullah'la namaz kastedilmiştir. (9. âyet).

[166] Bkz. Hicr, 15/9; Nahl, 16/44; Enbiyâ, 21/50, Yâsîn, 36/11; Sa'd, 38/8; Fussilet, 41/41.

[167] Bkz. Âl-i İmrân, 3/191.

Kur'ân, mükerrer defalar, insanları Allah'ın zikrine davet eder: "*Ey iman edenler! Allah'ı çok zikredin.*" (Ahzâb, 33/41)

"*Beni zikredin, ta ki Ben de sizi hatırlayayım. Bana hamd edin, sakın nankör olmayın.*" (Bakara, 2/152)

"*Rabbini gönülden ve korkarak hafif bir sesle sabah akşam an, gafillerden olma.*" (A'raf, 7/205)

"*Unuttuğun zaman, (hatırlayınca) Rabbini an.*" (Kehf, 18/24)

"*Ey iman edenler, ne mallarınız, ne evlatlarınız, Allah'ı zikretmekten sizi engellemesinler. Böyle olanlar hüsrana uğrayanlardır.*" (Münâfikûn, 63/9)

"*(Ey Muhammed!) Bizim zikrimize sırtını dönenlerden ve dünya hayatından başka bir şey istemeyenlerden yüz çevir.*" (Necm, 53/29)

"*Allah'ı çok zikreden erkeklerle Allah'ı çok zikreden kadınlar için Allah mağfiret ve büyük ecir hazırlamıştır.*" (Ahzâb, 33/35)

Bu âyetler, şüphesiz, hem beş vakit farz namazları hem de nafile zikirleri beraberce kastetmektedirler. İslâm telakkisi, mütemâdi bir zikri taleb ettiği için, nafile zikirler, beş vakit farz namazların aralarındaki boşluğu doldurmak ve onlar arasında hatt-ı muvâsala rolünü oynamak gibi bir fonksiyona sâhiptir.

Hz. Âişe, Resûlullah'ın her an zikrettiğini belirtir:

كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَذْكُرُ اللهَ عَلٰي كُلِّ أَحْيَانِهِ[168] Şu müteakip hadis, zikrin zarureti hususundaki Aleyhissalatu vesselam'ın telakkisini gösterir: Bir sahabi anlatıyor: "Aleyhissalatu vesselam devamlı: "Ey Allah'ım kalbimi dinin üzere sâbit kıl!" diyordu. Orada bulunanlardan biri sordu: "Ey Allah'ın Resûlü! Sen kendinden korkuyor musun? Sen ki, bizlerin kendisine inandığımız kimsesin, sen ki, bizler getirdiklerini kabul ettiğimiz kimsesin." Aleyhissalatu vesselam şu cevabı verdi: '*Kalpler, Rahman'ın iki parmağı arasındadır, onları değiştirir.*'[169]."

479. Bediüzzaman'ın bir açıklamasına göre, Allah, insandaki ruhî istidadların inkişafını "*zikr*"e bağlamıştır. Zikri olmayan insanın inkişafı

---

[168] Müslim, Hayz 117.

[169] İbn Mâce, Dua 2 (2834. h).

yaratılış idealine uygun seviyede gerçekleşmeyecektir: "*Evet, şu kainatta insan bir fihriste-i câmia olduğundan insanın kalbi binler âlemin harîta-i mâneviyesi hükmündedir... elbette ve her halde o kalbin Fâtırı (yaratıcısı) o kalbi işlettirmesini ve bilkuvve tavırdan bilfiil vaziyetine çıkarmasını ve inkişafını ve hareketini irade etmiş ki, öyle yapmış... Ve kalbi işlettirmek için en büyük vâsıta, velâyet merâtibinde zikr-i ilahî ile tarikat yolunda hakaik-ı îmaniyeye teveccüh etmektir.*"[170]

c) Dua:

480. Dua, muhtevası bir taleb olan zikirdir. Dua eden kimse, rıza, mağfiret, cennet, sağlık, başarı... vs. gibi bir dileğini taleb etmek üzere doğrudan Allah'a müracaat eder. Bu kimse, her arzusunu sadece Allah'tan istemek sûretiyle, baş vurulacak Allah'tan başka bir kapı olmadığını, ve bütün ihtiyaçları Allah'ın gördüğünü ilan etmiş olmaktadır. Böylece dua esnasında mutlak, tam bir tevhid ortaya çıkar. Bu sebeple Hz. Peygamber: "*Dua ibadettir*"[171] buyurmuştur ve ilave etmiştir: "*Allah nazarında duadan daha kıymetli bir şey yoktur.*"[172] "*Kim dua etmezse, Allah ona öfkelenir.*"[173] Kur'ân-ı Kerîm'de de *duası olmayanlara Allah'ın hiçbir değer vermiyeceği*[174] belirtilmiş ve duaya teşvîk sadedinde: "*Bana dua edin, size icabet edeyim*" (Ğâfir, 40/60) buyrularak, her duaya icabet vadedilmiştir.

Zikir ve dua, hatırlama ve kindi kendine tevhidi telkin vasıtaları oldukları için bunların tekrarı ısrarla taleb edilmiştir.

Günlük hayatta mü'minin karşısına çıkan her hâdise, vukua gelen her değişime, insanın dikkatini çeken her şey bir dua ve zikr'in yani kendi kendine telkinin vesileleridir. Duanın ihmal edileceği hiçbir fırsat yoktur. Sabah kalkışından, gece uykusuna kadar günlük hayatta cereyan eden her bir hayati fiil: girişler, çıkışlar, yemeler içmeler, helaya girişe, hatta münasebet-i cinsiyeye varıncaya kadar her bir davranış zikir ve dua fırsatlarıdır,

170 Mektubat 415-416.
171 İbn Mâce 1 (3828. h); Müsned 2, 477.
172 İbn Mâce Dua 2, (3834. h).
173 İbn Mâce Dua 1, (3827. h).
174 Bkz. Furkân, 25/77

bu fırsatlarda okunması için bizzat Hz. Peygamber'in tesbit ettiği hususî dua metinleri vardır.[175]

Şimdi, bir Müslüman'ın hayatında duanın kullanıldığı bazı fırsatları zikredeceğiz, böylece duanın önemi de anlaşılmış olacak: 1- Gece yatarken,[176] 2- Sabah kalkarken,[177] 3- Geceleyin uyanınca,[178] 4- Eve girip çıkarken,[179] 5- Bir bineğe binerken ve inerken,[180] 6- Bir seyahate çıkarken,[181] 7- Helaya girerken ve çıkarken,[182] 8- Bir yere varınca,[183] 9- Horoz, eşek veya köpek sesi işitince,[184] 10- Rüzgâr esince,[185] 11- Kayan bir yıldız görülünce, [186] 12- Gökte hilal görülence,[187] 13- Ay ve güneş tutulmaları görülünce,[188] 14- Bulut ve yağmur olunca,[189] 15- Kötü bir rüya görülünce,[190] 16- Yağmurun yağması veya durması için, [191] 17- Akşam olunca,[192] 18- Üzüntü sırasında,[193] 19- Felaket anında,[194] 20- Felaketzede bir kimseyi görünce,[195] 21- Virane ve ören yeri görünce,[196] 22- Tek başına veya bir

---

175 Bazı hadis mecmualarında müstakil dua bölümleri vardır, (Buhârî, Tirmizi, İbn Mâce'de olduğu gibi. Müslim'de benzer hadislere *Zikr* bölümünde yer verilir).

176 Buhârî, Vudu 75; Müslim, Zikr 56.

177 Ebû Dâvud, Edeb 102 (5067-5091. hl).

178 Buhârî, Teheccüd 1 (2, 60) Müslim, Müsâfirîn 199.

179 Müslim, Eşribe 103, İbn Mâce, Dua 18 (3884).

180 Tirmizî, Da'avât 49, (3443).

181 İbn Mâce, Dua 20. (3888. h). Ebû Dâvud 2, 32.

182 Buhârî, Vudu 9; Müslim, Hayz 122.

183 Müslim, Zikr 55.

184 Buhârî Bed'ül-Halk 15; Müslim, Zikr 82.

185 Tirmizi, Da'avât 50, (3445. h).

186 Müslim, Selâm 124.

187 Tirmizi, Da'avât 52, (3447. h).

188 Buhârî, Küsuf 17; Nesâî, Küsûf 2, (3, 124).

189 İbn Mâce, Dua 21, (3889. h).

190 Buhârî, Tıbb 39 (7, 172).

191 Müslim, İstiska 8, (897).

192 Müslim, Zikr 74.

193 İbn Mâce, Dua 17, (3882. h).

194 Müslim, Cenâiz 3.

195 İbn Mâce, Dua 22, (3892. h).

196 Buhârî, Salât 53, (1, 118); Müslim, Zühd 39.

grupla oturunca,[197] 23- Birini terkederken,[198] 24- Hapşırınca,[199] 25- Ezan sesi işitilince,[200] 26- Abdest alınca,[201] 27- Camiye giderken,[202] 28- Camiye girerken ve çıkarken[203] vs.

481. Bu listeye bizzat Aleyhissalatu vesselam tarafından tesbit edilen başka dua ve zikir vesîle ve fırsatları ilave edilebilir. Ancak, mü'minin günlük hayatını zikrullah'ın (Allah'ı hatırlamanın) doldurması gerektiği neticesine varabilmek için bu zikredilenler yeterlidir. Mü'minin, bunu imkan nisbetinde yapması gerekir. Ehl-i tefekkür, her görülen şeyin Allah'ın bir eseri olması sebebiyle, *san'at'ın sanatkâra delil olması* prensibinden hareketle şöyle demiştir: فِي كُلِّ شَيْءٍ لَهُ اٰيَةٌ تَدُلُّ عَلٰى أَنَّهُ وَاحِدٌ "*Her bir şeyde O'nun bir olduğunu gösteren bir delil vardır.*"[204] Keza Aleyhissalatu Vesselam'ın dualarında: يَا مَنْ هُوَ فِي كُلِّ شَيْءٍ دَلَائِلُهُ "*Ey her şeyde delilleri bulunan yüce Allah*" hitabına rastlanır.[205]

Evet ideal, *ihsan mertebesi*'ne ulaşmak, her an yaşanan bir "huzur" halini yakalamaktır. Ancak bu, çelikten daha güçlü olan *irade enerjisi*'ni keşfedip onu bu yolda kullanabilecek azim ve gayret sahiplerinin başarabileceği ciddi ve mütemadi temrinlerle mümkün olur. İslâm, bu ufku göstermiş ise de avam-ı nasa vecibe kılmamıştır.

Gazzâlî için, "*zikir*" (hatırlama), *aşk*'ın sebebidir. "*Aşığın mütemâdi zikriyle, maşukun sevgisi hâsıl olur.*"[206]

İslâm'ın bu prensibine bir Batılı şöyle bir yorum getirir: "Sadece fikir planında kalan bir intisab her hal u kârda yetersizdir. Kişide minnettarlık heyecanı uyandıracak yoğunlukta Allah'ın güzellikleri hiss edilmelidir.

---

197 Tırmizi, Da'avât 98, (3521.h.).
198 Ebû Dâvud, Edeb 28, (4855. h).
199 Buhârî, Edeb 126 , (8, 61).
200 Buhârî, Ezân 7, (1, 159).
201 İbn Mâce, Tahâret 60, (469).
202 İbn Mâce, Mesâcid 13, (771. h.).
203 Ebû Dâvud, Salât 18, (465.h.).
204 Bu ibareyi Bediüzzaman eserlerinde sıkça kullanır. Gazzâlî, İmam-ı Azam, İbnu'l-Arabî, Beyhakî, Birgivî, Amilî vs. Büyükler , kitaplarında yer vermişlerdir. (Badıllı, a.g.e. s. 370).
205 Bak. Hizbu Envârı'l-Hakâikı'n-Nûriye, s.63.
206 Gazzâlî, İhya 1, 337.

Eğer Allah karşısında duyulan hürmet hissi ve minnet duygusu mü'minin hayatında gerçek tesirler hâsıl etmeli ise, bunların, hiç ayrılmayacak şekilde onun düşüncesiyle bütünleşmesi, kaynaşması gerekir. İşte bundandır ki, Allah'ı hatırlamak olan zikre, ısrarlı ve tekrarlı teşvikler edilmiştir: Şartlar ve mevsimler ne olursa olsun Allah mütemadiyen zikredilmelidir."[207]

Üçüncü Kısım

MÜTEMADİ NEFİS MÜCADELESİ

482. İnsan terbiyesine tahsis ettiğimiz *Beşinci Bölüm*'ün buraya kadar olan bahislerinde, İslâm'a göre insan terbiyesinin başlıca iki meselesi üzerine açıklamalarda bulunduk: 1- İnsanın teşrîf ve tekrîmi (değerlendirilmesi). 2- İnsanın formasyonu. Şimdi bunları tamamlayan üçüncü ve son bir bahse yer vereceğiz: *mütemâdî nefis mücadelesi*. Şimdilerde, eğitimciler çevresinde eğitim faaliyetlerinin her yaşa hitabedecek şekilde devamlılığı hususu gündemde ise de, bununla İslâm'ın *mütemadi nefis mücadelesi*'ni karıştırmamak gerektiği kanaatindeyiz. Çünkü burada bizzat kişi, kendi nefsiyle mücadele etmek sorumluluğundadır. Bu, İslâm'ın nefis anlayışından kaynaklanır. İslâm'ın teklif ettiği mücadele yolları da bu anlayışın bir sonucu olarak teşekkül etmektedir.

Mevzuyu dört ana başlık altında inceleyeceğiz: 1- Mücadelenin zarureti, 2- Nefsin tanınması, 3- Nefis kötülüğün tahrikçisidir, 4- Nefis mücadelesini garantiliyen telakkiler.

1. Mücadelenin Zarureti

483. Bu eserimizin bidâyetlerinde gösterdiğimiz üzere, insanın vazifeleri ve meşguliyetleri, her hal u kârda hiyerarşik olan, farklı seviyelerde sıralanmaktadır. Bunlardan en mühim olanları, kendi şahsını ilgilendirenlerdir, sonra ailesini, sonra akrabalarını, sonra komşularını vs. ilgilendirenler gelir.[208]

---

207 Gibb, La Structure p. 24.

208 Bak. 1, 59-60

Buna binaen, dinin gayelerinin gerçekleşmesi sadedinde harcanan gayrette, öncelikli pay, Aleyhissalatu vesselamın kendi şahsına ayrılmış olmalıdır.[209] Müslüman kişi, her şeyden evvel kendisi ile meşgul olmak[210] ve en mühim mücadeleyi kendine karşı yapmak durumundadır. Hz. Peygamber'in dilinde, bu mücadele *büyük Cihâd* diye ifâde edilmiştir ve onun nezdinde gerçek mücâhid, Allah'a kullukta nefsiyle Cihâd eden kimsedir.

İslâm âlimleri, kişinin nefsiyle yapması gereken mütemadi mücadeleyi mühim bir esas olarak benimsemiştir. Nitekim, geçmiş alimler, sened itibariyle zayıf da olsa, ifade ettiği mana itibariyle doğruluğuna hükmettiği bir hadisi bu sadedde düstur edinmiştir: Bir savaş dönüşü Resûl-ü Ekrem aleyhissalatu vesselam "*Çok hayırlı bir geliş yaptınız, küçük Cihâddan döndünüz, büyük cihâda gidiyorsunuz*" buyurur. Ashab: "(gideceğimiz) büyük Cihâd nedir?" diye sorar. Aleyhissalatu vesselam "Kişinin heva-yı nefsiyle yapacağı mücâhededir" buyururlar.[211] Hadisi izah sadedinde Münavi şu açıklamayı yapar: "Nefis mücadelesi en büyük Cihâddır, çünkü kafirle yapılan savaş farz-ı kifâyedir, halbuki nefis mücadelesi her mükellef için, her zaman yapması gereken farz-ı ayn bir vazîfedir. Âyette "*Şeytan sizin düşmanınızdır, onu düşman edinin*" (Fâtır, 35/6) buyrulmaktadır. Keza: "*Allah yolunda mücadele et, sen ancak nefsinden sorumlusun*" (Nisâ, 4/8) buyrulmuştur." Zira beden, bir şehre benzer. İnsanın aklı da bu şehri idare eden sultan gibidir. Onun idrak edici kuvveleri yani zahirî ve batınî duyguları da bu sultanın askerleri ve yardımcıları mesabesindedir. Azaları da raiyyet yerindedir. Kötülüğü emreden nefis –ki şehvet ve gadab maksuddur– sultanla onun memleketinde niza edip raiyyetinin helâkine çalışan düşman gibidir. Bu durumda bedeni bir kale ve burç, nefsi de orayı bekleyen bir asker durumundadır. Eğer düşmanla savaşır ve onu altederse takdir görür ve huzur-u ilahide mükafatlandırılır: "*Allah malları ve canlarıyla mücadele edenleri, derece bakımından Cihâda gitmeyenlerden üstün kılmıştır.*" (Nisâ, 4/95) Şâyet

209 Nitekim, Risalet hayatının, üç yıl sürdüğü kabul edilen *fetretü'l-vahy* dönemi, ilk vahyin gelmesinden hemen sonra başlamış ve Resûlullah'ın bu hizmete hazırlanmasını hedeflemiştir, bu hususu, çalışmamızın bidâyetinde 61-80 sayfaları arasında *Kendini ikna* başlığı altında genişçe işledik.

210 Bkz. Mâide, 5/105.

211 Bak: *Feyzu'l-Kadîr* 4, 511, *Keşfu'l-Hafa* 1, 424-425.

bu mücadeleyi yapmaz, kale burcunu ve memleket ahalisini elden çıkarırsa takbîh edilir ve Allah'ın huzuruna varınca kendisinden intikam alınır... İşte sadedinde olduğumuz hadiste bu büyük Cihâda işaret olunmaktadır. İbn Edhem der ki: "En şiddetli Cihâd heva ile yapılan Cihâddır. Kim nefsini hevadan uzak tutarsa dünya ve belasından kurtulur..."[212]

Kişinin büyük Cihâd denilen kendi hevalarına karşı yaptığı mücadeleye bu kadar önem verilişinin sebebi, evvelen –daha önce belertildiği üzere– İslâm terbiyesinin, insanı hareket noktası ittihaz etmesi ve: "*Önce kendinden başla*"[213] demiş olması, saniyen *insan vicdanının*, cismani hayatta da manevi hayatta da ölçü kılınmasıdır. Mesela "*günah* (veya *şer*)": "*ruhu titreten ve kalbi rahatsız eden şey*" olarak tarif edilmiştir.[214] Öyleyse "*hayır*" da bunun zıddıdır: İyi ahlâk, ruh ve vicdanda sükûnet hasıl eden şeydir.

484. Keza mü'minin "istek"i bir mi'yar, bir ölçü olmalıdır: "Sizden kimse, kendisi için istediğini başkası için de istemedikçe (kâmil) mü'min olamaz."[215]

Bütün bu söylenenlerden çıkan mâna şudur: İslâm'ın, hukukî, dinî ve içtimaî kanunlarıyla, düşüncesiyle, felsefesiyle, iktisadıyla, dış ve iç politikasıyla... gerçekleşmesi, kişinin vicdanına bağlıdır. Öyleyse vicdanın terbiyesi birinci sırada yer alan bir ehemmiyete haizdir. Aleyhissalatu vesselama göre, kişinin dinî kıymeti de doğrudan doğruya onun vicdanî terbiyesinin derecesiyle orantılıdır: "en faziletli Müslüman ahlâkça en güzel olandır,"[216] "îman yönüyle en kâmil olan mü'min ahlâkça en güzel olandır"[217] ve ilave eder: "Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim."[218]

Bu noktada belirtmek isteriz, Kur'ân'a göre, bir milletin çöküş ve hatta yükselişi sadece ve sadece bu tağyir edici mücadeleye bağlıdır.

---

212 Feyzu'l-Kadîr 4, 511.
213 Bak. 1, 61-62.
214 Müslim, Birr 14.
215 Buhârî, İmân 6; Müslim, İmân 71.
216 Buhârî, Edeb 38; Ebû Dâvud, Sünnet 16; Tirmizi, Rada' 11; İbn Hişâm, s. 1047; İbn Sa'd 1 /2, 99, Câmi'u's-sağîr 2, 49.
217 Ebû Dâvud, Sünnet 16 (4682. h).
218 İbn Sa'd 1/ 1, 128; Muvatta, Hüsnü'l-Hulk 8, (2, 904).

إِنَّ اللّٰهَ لاَ يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰي يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْ "*Bir millet, kendini değiştirmedikçe, Allah onların durumunu değiştirmez.*"[219]

2. Nefsin Tanınması

485. Yapılacak mücâdeleye gelince, bu, insan nefsi konusundaki bilgi ve marifete tâbidir. Öyleyse, öncelikle onu tanıyıp, hakkında belli bir telakkiye sahip olmak gerekmektedir.[220] Ruhun huy ve temayüllerini yeterince derketmeden mücadele mümkün değildir ve bir mâna da taşımaz. Gazzâlî'nin dediği gibi "fiiller marifetin meyvesidir."[221] Bu sebeple, İslâm tedrisatında nefsi tanımak, Allah'ı tanımak kadar ehemmiyetlidir. Gazzâlî'nin kaydettiği bir hadîse göre, Aleyhissalatu vesselam: "*Kendini bilen Rabbini bilir*" buyurmuştur.[222] Gazzâlî açıklar: "Çünkü kişi kendini tanırsa iyice anlar ki, kendi kendine var olamaz, varlığının devamı ve kemali Allah'tandır, Allah'a gidecektir ve Allah'la beraberdir."[223]

Bu hususa temas eden bir âyete göre, Allah'ı unutmak kendini unutmaya eşittir: وَلاَ تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوااللّٰهَ فَأَنْسَاهُمْ اَنْفُسَهُمْ اُولٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ "*Allah'ı unutup da, Allah'ın da kendilerini kendilerine unutturduğu kimseler gibi olmayın, onlar fâsık (yoldan çıkmış) kimselerdir.*" (Haşr, 59/19) Gazzâlî der ki: "Allah,

---

219 Ra'd 11, Keza Bak. Enfâl 53.

220 Mutasavvıflar arasında, bu marifet son derecede önemli bir meseledir. "*Çünkü,* denmiştir*, kendi mesleklerinde terakki ve kötü huyların değişmesi, kalbin sıfatlarını bilmeye bağlıdır*" (el-Yâfi'î, *Kifâyâtu'l-mu'tekıd ve nihâyatu'l-muntakîd,* s. 80).

221 Gazzâlî, *İhya* 4, 62.

222 Bu rivâyeti, hadisçiler, senedi itibariyle sahih kabul etmezler. Ancak başta mutasavvife olmak üzere, pek çok ulema mâna yönüyle benimseyerek eserlerinde yer vermişlerdir. Görüldüğü gibi, Hüccetü'l-İslâm olan Gazzâlî bunlardan biridir. Zamanımızda Bediüzzaman da bunu benimser (Risale-i Nur Külliyatı, s. 1531) ve Allah'ı en iyi tanıma yolunun insan nefsini (enesini) tanımaktan geçtiğini göstermek üzere bir de bahis açmıştır*: Otuzuncu Söz*. Kanaatimizce bu, merhumun en orijinal risalelerinden birini teşkil eder. Hadis hakkında *Keşfu'l-Hafa*'da da bilgi mevcuttur (2, 262). Aliyyu'l-Kari, Nevevî'nin, manayı sâbit (sahih) bulduğunu belirtir. Yine Kâri'nin belirttiğine göre bu mâna, Bakara sûresinin 130. âyetinden müstefaddır. (*Esrâru'l-Merfu'a,* s. 337-38). Bazı kaynaklarda, bu hadisin, hicrî dördüncü asır Büyüklerinden meşhur mutasavvıf ve vâiz Yahya İbn Mu'âz'ın kendi sözü olduğu belirtilmiştir.

Hülasa hadis ilmi açısından ihtiyat gerekse de mânasının doğruluğunu kabul etmek gerekmektedir, eslaf büyükleri böyle davranmışlar.

223 Gazzâlî, İhya 4, 301.

eğer birine hayır yapmak isterse ona, kendi kusurlarını gösterir. Böyle bir kimsenin kusurlarından korkmasına sebep yoktur, çünkü bir kimse kusurlarını bildi mi, onu telafi etmesi zor olmaz."[224]

486. Bu mesele üzerinde bu kadar ısrar edilmesinin sebebi, kendini bilmemenin kişiyi Allah'ı bilmemeye götüreceğindendir. Bu iki bilgi birbirine bağlıdır. Eğer adam, kendini, Allah'ın hâkimiyeti altında, Allah'ın bir eseri olarak görmezse, kendini hür ve başına buyruk zannedecek ve yersiz, haksız bir gurura kapılacak. Gerçek şu ki, kibir zaten böylesi bir mârifet yokluğunun alâmetidir. Çünkü aynı bir kalbte kibirle iman beraber bulunamaz ve "kalbinde zerre miktar kibir bulunan kimse cennete giremez, tıpkı kalbinde zerre miktar iman bulunan kimsenin cehenneme giremeyeceği gibi."[225] Kibir olarak ifade edilen Allah'a intisabsızlık, kişiyi, çevresi ile olan münasebetlerinde talan ve tahribata ve zulme sevk edeceği için hayat-ı içtimaiyede fevkalade zararlı bir unsur olur.

İkinci olarak, Kur'ân'a göre kişideki kendini bilme eksikliği, onu, "*hevasını ilahlaştırma*"ya[226] iter. Çünkü, kendini tanımayanın yanında, her çeşit günahların kaynağı ve anası durumunda olan "*rububiyet sıfatları*" hâkim olmaya başlar.[227] Halbuki, Allah, kendine mahsus sıfatlarda hiçbir ortak kabul etmez: "İzzet (güçlülük) Benim gömleğim, kibriya (ululuk) da örtümdür. Kim bunlarda benimle yarışmaya kalkarsa cezalandırılacaktır."[228] Çünkü tazim ve hürmet, Allah'ın büyüklüğünü bilmek ve nefsin küçüklük ve alçaklığını anlamaktan hâsıl olur.[229]

Hatta, yine Gazzâlî'nin dediği üzere, dinin tam bir uygulanması ve dolayısıyla, İslâm'ın en yüce gayesi olan "tevhid"in izharı, doğrudan doğruya nefisle ilgili bu bilgiye bağlıdır: "Bir kul, efendisinin efendiliğini ta-

---

224 A.e 3, 62.

225 Müslim, İmân 147, İbn Mâce, Mukaddime 9 (59. h).

226 Bkz. Câsiye, 45/23.

227 Gazzâlî, İhya 4, 16. Rububiyet sıfatları olarak: *fahr* (övünme), *İzz* (güçlülük), *ulüvv* (yücelik), *kibriya* (ululuk) ve *hâkimiyet* (bütün mahlukat üzerinde söz sahibi oma) arzusu zikredilmiştir.

228 Müslim, Birr 136.

229 Gazzâlî, İhya 1, 162.

nıdığı ölçüde ona hizmetini ifa edebilir, kulluğu da, kendini ve efendisini tanıdığı ölçüde ortaya çıkar."[230]

* **Nefis, kötülüklerin tahrikçisidir:**

487. Gerçek bir nefis bilgisi, kişiyi, mütemadî bir mücadeleye mecbur eder. Nefis, "*kötülüğü tahrik edici*" tabiatiyle, hedefi tevhîde ermek olan insan önünde en büyük engeli teşkil eder. O bütün "duyguların merkezi" ve "ihtirasların otağı"dır. O tıpkı şeytan gibi, insanı kötülüklere zorlar.[231] Şu halde, insan ona karşı dâima tetikte ve uyanık olmak zorundadır. Tâli ve geçici bir gayret, nefis üzerinde hâkimiyet imkanı sağlamaz. Nitekim, yaratıldığı gün, şeytan bile, insanın kendine hâkim olamayacak bir mahluk olduğunu anlamıştır.[232]

Bu telakki, mü'mini, her şeyden önce, kendi nefsiyle meşgul olmaya, onu üç büyük düşmanından birincisi kabul etmeye iter: "Dünyası, " "şeytanı" ve "nefsi."[233]

Müslümanın birinci vazifesi kendi nefsini terbiye etmektir. Kur'ân, kendini ihmal ederek, başkasıyla meşgul olanları kınar:

اَتَاْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ وَاَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ اَفَلاَ تَعْقِلُونَ "*Kitabı okuyup durduğunuz halde kendinizi unutur da başkalarına mı iyilikle emredersiniz? Düşünmez misiniz?.*" (Bakara, 2/44) İslâm'ın nefis hakkında getirdiği bu telakki sebebiyle, Hz. Ömer'in zaman zaman odasına kapanarak, nefsini hesaba çekip kınadığı, ona, şu mânada uyarılar yaparak Allah korkusunu hatırlattığı rivâyetlerde gelmiştir: "*Ey Ömer çok dikkat et! Allah'a yemin olsun ya Allah'tan korkarsın ya da Allah'ın cezasına uğrarsın!*"[234]

488. Gazzâlî, mahlukat üzerinde Allah'ın halîfesi olan ve onları terbiye

---

[230] A.e. 4, 19.

[231] Gazzâlî, Winscink zikretmiştir. (*La Pensêe de Gazzâlî*, p. 54).

[232] Müslim, Birr 111, (2611).

[233] Gazzâlî, İhya 3, 64.

[234] Muvatta, Kelâm 24, (2, 992). Hz. Peygamber, aleyhissalâtu vesselâm, nefse yöneltilen bu tenkidin ne nefsi tahkir (Buhârî, Edeb 100 (8, 51), ne de kendine beddua (Müslim, Cenâiz 7) şekline dönüşmemesi gerektiğine dikkat çekmiştir: "*Sizden kimse: "Benim nefsim kötüdür" demesin, "nefsim kötülüğe meyyaldir" desin.*" Bir psikolog şöyle der: Kişinin kendini tahkir etmesi, onu dış telkinlere daha açık kılar. (Stoetzel*, La Psychologie*, p. 264).

etme sorumluluğunu taşıyan devlet reislerinin bu nefis mücadelesini, şahsî hayatlarında mutlaka yapmaları gerektiği hususuna şöyle bir üslubla dikkat çeker: "Kendi memleketinin insanlarını terbiye edemeyen kimse, dünyada yaşayan bütün insanları nasıl terbiye edecek! Kendi ailesini terbiye edemeyen kimse memlekletinin insanlarını nasıl terbiye edecek! Kendini terbiye edemeyen de elbette ailesini terbiye edemeyecek demektir."[235]

Zira onun için, başkasının hidâyeti kendi hidâyetinin bir parçasıdır, keza başkasının düzeltilmesi kendi doğruluğunun bir parçası, başkalarının ıslahı kendi salâhının bir zekatıdır. "Kendi ahvali düzgün olmayan başkasını nasıl düzeltebilir? Çubuk eğri ise gölgesi doğru olabilir mi?"[236]

Netice olarak, eğer insan nefsine yâni ihtiraslarına karşı bu mütemadi mücadeleye girişmezse, onun hakimiyeti altına düşer ve dünyevî arzularının tatmininden başka bir şeyin peşini kovalamaz. Bu durumda o, "hayvanlardan da aşağı bir derekeye düşer."(Enfâl, 8/22) Gazzâlî bu âyeti şöyle açıklar: "*Kim sadece bedenî zevklerin peşine düşer, hayvanlar gibi yer, ve onların seviyesine inerse ya bir boğa gibi cahil, ya bir domuz gibi obur, ya bir köpek gibi saldırgan, ya bir deve gibi kindar, ya bir panter gibi kibirli, ya bir tilki gibi kurnaz, ya da âsi bir şeytan gibi bütün bu kötü huyları nefsinde cemeder.*"[237]

3. Nefis Mücadelesinin Günümüzdeki Mânası

489. İslâm'daki nefis mücadelesinin ehemmiyetini göstermek için, burada oldukça yeni bir itiraf kaydetmek istiyoruz. Ancak bu te'yid ve itiraf bir ilahiyatçıdan gelmiyor, daha çok içtimaiyatçı bir tarihçiden: İngiliz asıllı Toynbee'den geliyor.

Önce şunu belirtmek isteriz: Toynbee'nin insan tabiatı ile ilgili telakkisi, İslâm'ınkine oldukça yakın. Ona göre, insan tabiatı, *hâricî tabiat*'ın yarısını teşkil eder, ancak bu yarı çok daha korkunçtur, çok daha tehlikelidir, insan onunla mütemadiyen mücadele etmelidir.[238] Haricî tabiatın diğer yarısı, yani gayr-ı insanî tabiat, umumiyet itibariyle tıpkı uysal bir

---

[235] Gazzâlî, İhya 2, 309.

[236] Gazzâlî, aynı yer.

[237] Gazzâlî, Winsinck tarafından zikredilmiştir. *La Pensée de Gazzâlî* p. 50.

[238] Toynbee, *La Religion vue par un historien*, p. 30.

kuzu gibi insana boyun eğmiş, tâbi olmuştur. Halbuki, beşer tabiatı, insan kontrolüne karşı bir keçi, bir deve veya bir katır kadar inatçı ve aksi gözükmektedir. "Tabiat daima size geri dönmektedir, hatta siz onu maşayla kovalasanız da."[239]

490. Toynbee, ikinci safhada, insan tabiatının yola getirilemeyen dikkafalı ve insandan ayrılmayan yönünü, tamamen Hıristiyanî bir tabirle ifade eder: "*Aslî günah.*" Bu tabir, Hıristiyan anlayışında her ne kadar Hz. Âdem'le Havva'nın işlediği ve her insanın doğuştan sorumlu olduğu bir günahı ifade etse de,[240] Toynbee ondan "*insan tabiatındaki sağlıksız unsur*"u anlar.[241] Burada Toynbee'nin *asli günah* anlayışı ile, İslâm'ın kötülükleri emreden "*nefs-i emmâre*" anlayışı arasında yakın bir benzerlik var.[242] O, bu husustaki beyanını, Müslüman sûfileri tarzında şöyle sürdürür: "Zekası ve iradesiyle gurur duysa da insan, kendini korumak için, insan ruhunda daima, itaat altına alınamayan ve bu ruhî sahada kuvvet yoluyla mat edilemeyen bir Tabiat'a kafa tutma yolunu bulmak zorundadır."[243]

Sonra, Toynbee, 17. Asırdan, yani, Batı medeniyetinin maddecileştiği asırdan beri, Batı medeniyetinin, ananevî Hıristiyan aslından uzaklaşmakla[244] aslî günahla mücadeleyi terketmiş olmasından hayıflanır. O, yakınmalarına şöyle devam eder: "Biz anladık ki, 17. Asırda, Batı'nın diğer dini değerleriyle birlikte "*aslî günah*" akidesini de atmakla Batı, asli günahtan sıyrılıp çıkmamıştı... Laikleşmiş bir Batı cemaatinde asli günah'ın bu direnişi, Batılı her bir erkek ve kadının, her nesilde husũsi ve günlük tecrübesiyle te'yid edilmişti. Bununla birlikte, itiraf edelim ki, aslî günahın her an Batı insanında varlığını devam ettirdiğini kabul etmek için,

[239] A.e. aynı.yer.

[240] Petit. Robert p. 1256; *Dictionnaire de Religions* p. 247.

[241] Toynbee, *la Civilisation,* p. 34 .

[242] Burada, Toynbee'nin "İnsan tabiatının sağlıksız unsuru" diye ifade ettiği *Aslî günah* hakkındaki telakkisi ile, Gazzâlî'nin *nefs-i emmâre* anlayışını mukayese edelim: Gazzâlî'ye göre, mücadele edilip burnu sürtülmesi gereken nefs, "*önce insanın şehvanî ve gadabî kısmıdır, kişiyi şiddete ve şehvaniliğe sevkeden kuvvelerin tamamı*" (Laust tarafından zikredilmiştir. *[La Politique*, p. 221]).

[243] Toynbee, *La Religion*, p. 33.

[244] Toynbee a.e. p. 152.

Batı medeniyetimizin evladları tarafından, günümüzde, alenî vahşetlerin işlenmesi gerekti."[245]

491. Fakat, aslî günahın varlığını kabuldeki bu gecikme, insanlığa pahalıya mal oldu. İnsan, "fikrî ve "teknik beceri" sahalarındaki parlak başarısına rağmen ruh planında çok korkunç yenilgilere maruz kaldı ve bu, insanın yer yüzendeki en büyük trajedisini teşkil etti."[246]

Toynbee'ye göre, aslî günahla savaşa yeniden başlamak gerek. Bu sadece manevî iyiliğimiz için değil, maddi iyiliğimiz için de gereklidir, çünkü, insan hayatının mânevi yönü, insanın saadeti için (son tahlillere göre maddi saadeti için de) büyük önem taşımaktadır.[247] "Bu dünyada ferdî ruhların manevi terakkileri, hiçbir başka yoldan beklenemeyecek fevkalade mühim içtimaî terakkiler hâsıl edecektir."[248]

Bu mücadelenin zarureti, Toynbee'ye göre, insan ruhunun şuuraltı derinliklerinde, postmodern Batılı psikologlar tarafından yapılan tahlillerden elde edilen ilmî, yeni bir keşiftir. Devamla der ki: "İlmî malumatımıza, psikolojik bir buud taşıyan ve beklenmedik umumî korkunç hadiselerin hemen arkasından zuhur eden bu ilave, insan nevinin en büyük ve ebedî vazifelerinden birine –aslî günaha karşı mücadele vazifesine– yeniden koyulmaya bizi mecbur etti. Biz bu vazîfeyi, gerçekten üç asrı aşan bir zamandan beri unutmuş ve ihmal etmiştik. Ve şimdi biz bu mücadeleyi öyle şartlar dahilinde yapmak mecburiyetinde kaldık ki, mühim bir nokta üzerinde, geçmişte Batının (veya bir başka medeniyetin) evlatlarının karşılaştıklarından hiçbirisi bu kadar fena olmamıştır."[249]

Toynbee, bu günahın felâketâmiz neticelerinin gerçekten pek ciddi ve öldürücü olacağında ısrar eder. O, tıpkı bir ilahiyatçı gibi,[250] Saint Paul'ün uyarısını bu Batılı günaha tatbik etmek ister: "*Günahın fiyatı ölümdür.*"[251]

---

245 A.e. p. 154.

246 Toynbee, *la Civilisation* p. 281.

247 A.e. aynı yer.

248 A.e. p. 266.

249 Toynbee, *La Religion*, p. 154.

250 A.e. p. 155 .

251 İncil, Romalılar 6, 23.

Ona göre, bu ölümcül tehlike, komünizm görüntüsü altında tezâhür etmektedir ve buna karşı koymanın tek yolu da kendimize dönmemizdir: "Herhal u kârda, hasmımız olan komünizmin, faziletlerimizi zorla bertaraf ederek değil, kusurlarımızı ortaya çıkartmak sûretiyle bize tehditte bulunma hadisesi de gösterir ki, bizim göğüslemek zorunda olduğumuz sıkıntı, son tahlîle göre, ondan değil bizzat kendimizden kaynaklanmaktadır."[252] Zaten ona göre, insan oğlunun zaaflarından biri de, kendi mağlubiyetini, şahsi iradesiyle hiç ilgisi olmayan bir kısım hâricî güçlere izâfe etmesidir.[253]

492. Bu tahlillerinin sonunda Toynbee, bu Batılı günahın, mânevi bir buhran şeklinde bütün dünyayı sardığını söyler: "Batının, 20. Asırdaki bu mânevi buhranı, sırf Batı'yı ilgilendiren mahalli bir hadise olmuş olsa bile, zâtında ehemmiyet arzedecekti. Ama, onun ehemmiyeti Batı medeniyetinin ve onun tedrici asimilasyonunun Batılı olmayan çoğunluk tarafından kelimenin tam manasıyla cihan şümûl bir vüs'atte cismani bir görünüm altında ifadeye dökülmesinden sonra, on katı artmış durumda. Bugün Batının manevi buhranı, artık cihana mal olmuş, ve dünyanın mânevi buhranı haline gelmiştir."[254]

4. Nefis Mücadelesini Garantileyen Telakkiler

493. Önceki bahiste, insan nefsinin terbiyesi için yapılması gereken gayretin hayatî bir ehemmiyet ve hatta zaruret arzettiğini gördük. Şimdi ise, bu gayretin son nefese kadar devamını garantileyen temel bir telakki ile aynı maksatla ortaya konmuş diğer bazı anlayışları açıklayacağız.

a) Ümit-korku telakkisi:

494. Nefis mücadelesinin aralıksız devamında ana telakkilerden biridir. Bu, bir taraftan yapılan hayırlı amellere asla güvenmeyip Allah'tan ve O'nun azabından korkmaya devam etmeyi, diğer taraftan da pek büyük ve

---

[252] Toynbee, *La Civilisation* p. 32.
[253] Toynbee, *l'Histoire*, p.274.
[254] Toynbee, *La Religion* p. 155.

pek çok günahlarına rağmen Allah'ın affedeceğine dair ye'se düşmeyip iyi amellerin mükafatına ermeyi umutlanmak mânasına gelir.

Bu telakkinin zıddı, ya ucubtur (yani amelini yeterli görüp, onlara güvenmek), ya da mutlak bir yeistir (yani affa mazhar olma hususunda ümidi tamamen kaybetmekdir) ki , her ikisi de pek ciddi neticeler tazammun eder.

Ucub, kişiyi sonunda ziyana götüren boş bir gurura sevkeder.[255] Gururla, kişi, yaptığı hayırlı işlere güvenerek, Firavunlaşır ve her çeşit gayreti terkeder.[256] *Ye's*'e gelince, bu, her çeşit affedilme ümîdini kaybetmektir. Me'yus dahi, bütün ibadetleri terkeder.[257] Bununla da kalmayıp, kendini düzeltme gayretlerini de terkeder. Böyle bir kimsenin şahsiyeti ve insanlığı ciddi şekilde sarsılır. Bu sebeplerden dolayı ucub da, yeis de büyük günahlardan addedilmiştir.[258]

Öyleyse ***korku-ümit ortasında bulunma*** telakkisi, mü'mini daima müteyakkız ve mütemadi bir gayret çizgisinde tutma gayesini güder. Korku, mü'minin hassasiyetini tahrik eder ve "şuurunu mütemâdiyen uyanık tutar."[259] Ümit, ona, doğru yolda devam cesareti verir: tevbe eder, durumunu düzelterek hatalarından vaz geçer. Ucub ve gurur, tembellik ve dünya perestliğin sebebidirler. Keza kulun Allah'tan uzaklaşmasına ve ahiret için çalışmayı ihmal etmesine de sebeptirler.[260]

Korku ve ümit hisleri, terbiye vasıtasıyla insandaki bir kısım insiyakların (içgüdülerin) tâdil ve tashihine katkıda bulunur.[261]

---

255 Gazzâlî, İhya 3, 356.

256 A.e 3, 375.

257 A.e. 4, 146.

258 Bak. Nu. 494.

259 Lahbâbi, *Le Personnalisme*, p. 60.

260 Gazzâlî, *İhya*, 3, 375.

261 Bu noktada hatırlatmak isteriz, bazı müellifler, insan davranışının gelişiminde dört mertebeli bir seyir müşahede ederler: "Davranış dört mertebeli bir gelişme gösterir. Bu mertebeler aynı zamanda, kendini idrakte müşahede edilen dört gelişme safhasına tekâbül etmektedir: 1- Davranış önce insiyâkîdir. 2- Bu insiyakî (yani içgüdü şeklinde ortaya çıkan) tavırlar, ceza ve mükafatların tesiriyle tâdil ve tashîhe uğrayarak yeniden şekillenir. 3- Davranış, ayıplanma ve takdirlerden müteessir olur. 4- Ferd artık ideal bir davranışa göre hareket eder" (Stoetzel, *La Psichologie Sociale*, p. 18). İslâm'da ideal davranışı sünnet ve örf tayin eder.

Bu sebepten dolayı İslâm, bize Allah'ı iki temel vasfıyla takdim eder: a) Ceza veren, intikam alan Allah, [262] b) mükafat veren, affeden Allah.[263] Allah dilediğini affedecek, dilediğini cezalandıracaktır.[264]

b) Ümit olmadan korku caiz mi?

495. İslâm, ne ümidsiz korkuyu ne de korkusuz ümidi kabul eder. Müslüman kişi, kalbte her ikisini beraber taşımalıdır. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerîm, ilk sûreden son sûreye kadar, Allah'ın her iki veçhesini: hem cezasını ve hem de mükâfat ve affını beraberce hatırlatmayı sürdürür. Bu iki çeşit hatırlatma yan yana beraber yapılır. Bir yönünün hatırlatılmasını diğer yönünün hatırlatması takip eder.[265] Şu âyette olduğu gibi: "(Ey Muhammed!) *Kullarıma Benim bağışlayan, merhamet eden olduğumu, azâbımın can yakıcı bir azab olduğunu haber ver.*" (Hicr, 15/49-50) Aleyhissalatu vesselam da şöyle demiştir: "*Eğer kâfir, Allah'ın, kullarına karşı olan bağışlayıcılığının derecesini bilseydi cennetten ümidini hiç kesmezdi, eğer mü'min de Allah'ın azabının derecesini bilseydi, hiçbir zaman, kendini cehennemden hâriç göremezdi.*"[266]

Ahiretle ilgili tasvirler de mü'minin derununda ümit ve korku hissini uyandırıcı mahiyette yapılmıştır. Bunlar, cidden hissiyata fevkalade dokunacak pek canlı tasvirlerdir: "*O muazzam gürültü, kıyamet kopup geldiği zaman, o gün, kişi kardeşinden, annesinden, babasından, karısından ve oğullarından kaçar. O gün, herkesin kendine yeter derdi vardır. O gün bir takım yüzler aydınlıktır, gülmekte ve sevinmektedir. O gün bir takım yüzler de tozlanmış ve onları karanlık bürümüştür. İşte bunlar inkarcı olanlar, Allah'ın buyruğundan çıkanlardır.*" (Abese, 80/33-42)

"*Gök o gün erimiş mâden gibi olur. Dağlar da atılmış pamuğa döner. Hiçbir dost diğer bir dostunu sormaz. Onlar birbirlerine yalnız gösterilirler.*

---

[262] Bkz. Âl-i İmrân, 3/4; Mâide, 5/95; İbrâhim, 14/47; Zümer, 39/37; Nisâ, 4/102, 151; Furkân, 25/37; Nebe, 78/40.

[263] Bkz. Nisâ, 4/23, 48, 152; İsrâ, 17/44, Furkân, 25/6; Zümer, 39/53; Nuh, 71/4.

[264] Bkz. Bakara, 2/284.

[265] Mesela şu âyetler görülebilir. Bakara, 2/24-25, 81-82; Furkân, 25/24-28; Fâtır, 35/32-37; Müddessir, 74/38-47.

[266] Buhârî, Rikak 19, (8, 123).

Suçlu kimse, o günün azabından kurtulmak için oğullarını, ailesini, kardeşini, kendisini barındırmış olan sülalesini ve yer yüzende bulunan herkesi feda etmek ve böylece kendisini kurtarmak ister. Hayır, olmaz. Orada sırtını çevirip yüzgeri edeni, malını toplayıp kimseye hakkını vermeden saklayanı çağıran, deriyi soyup kavuran alevli ateş vardır."(Me'âric, 70/8-19)

"*Doğrusu âyetlerimizi inkâr edenleri ateşe sokacağız, derilerinin her yanışında azabı tatmaları için onları başka derilerle değiştireceğiz. Allah (Bunu yapmaya) kaadirdir.*"

"*İman edip salih amel işleyenlere gelince, onları, içinde ebedî kalacakları, altından ırmaklar akan cennetlere koyacağız. Onlara orada tertemiz eşler vardır. Onları en koyu gölgeliklere yerleştireceğiz.*" (Nisâ, 4/56-57)

"*O gün cehenneme: 'Doldun mu?' deriz. O: 'Daha var mı?' der.*" (Kaf, 50/30) Ve "*cehennemin payı cennetin payına nazaran binde dokuzyüz doksan dokuza yükselir. O zaman çocukların saçları bembeyaz olur. Hamile dişiler, karınlarındakileri düşürürler. İnsanlar hep sarhoşlara benzerler, aslında hiçbiri sarhoş olmasa da.*" Hadisin devamında Hz. Peygamber, rahatlatıcı açıklamalarda bulunur.[267]

c) Korku ve ümidin devamı için vazedilen bazı telakkiler:

496. Ümit ve korku duygusunun İslâm'daki ehemmiyetine dikkat çektikten sonra, ölünceye kadar onların Müslüman'ın kalbinde devamını sağlamak için üzerinde ciddiyetle durulmuş birkaç noktayı belirteceğiz.

1) Allah'ın rahmeti:

497. İslâm anlayışında Allah son derece merhametli ve bağışlayıcıdır. O derecede ki, yeryüzünde mevcut bütün merhametler, Allah'ın merhamet ve rahmetinin yüzde biri kadardır.[268] Allah müntakim (intikam alıcı) ise de, O'nun merhameti gadabına galebe çalmıştır. Nitekim "*Allah, mâsivayı yarattığı gün, Arşın yukarısına "Rahmetim, daima gadabıma galebe çalacaktır.*" diye yazmıştır."[269]

---

[267] Buhârî, Enbiyâ 7 (4, 168)

[268] Buhârî, 78, 19, 1

[269] Buhârî, Bed'ü'l-Halk 1; Müslim, Tevbe 14, (2751). Kur'ân'daki bir âyet, bu hadisi te'yid eder: "*O (Allah) rahmet etmeyi kendi üzerine yazmıştır.*" (En'am, 6/12)

Bu noktada bir daha hatırlatmak faydalıdır: Allah samimi ve içten gelen bir tevbe ile günahlardan rücu edenin günahlarını affetmekle kalmıyor, –böyle bir dönüşe, ciddi bir kulluğa başlamasına sebep olan günahları sevaba çeviriyor.[270] Şüphesiz bu, aftan, mağfiretten çok öte bir lütuf.

Öyleyse, ümidsizlik asla caiz değildir: *"Ey Muhammed de ki: "Ey kendilerine kötülük edip (günahta) aşırı güden kullarım! Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin. Doğrusu Allah, günahların hepsini bağışlar. Çünkü O, bağışlayandır. Merhametlidir."* (Zümer, 39/53)

"Ettiği zulümden sonra tevbe edip düzelen kimse bilsin ki, Allah onun tevbesini kabul eder. Allah şüphesiz bağışlayandır, merhametli olandır." (Mâide, 5/39)

Bazı fırsatlar da var ki, o zaman Allah'ın rahmet ve bağışı, tevbekârlar hakkında daha garantilidir: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Pazartesi ve Perşembe günleri cennetin kapıları açılır. Allah'a ortak koşanlar hâriç her kulun günahları affedilir."*[271] Affa mazhar olmak için Ramazan ayı da yıllık bir fırsattır[272] vs.

2) Esas olan son ameldir:

498. Ümit ve korku meselesinde, esas olan bunları kalbte, ölüm anına kadar canlı tutmaktır. Bu sebeple, Müslüman geçmişine dayanarak hükmedemez. Aleyhissalatu vesselam: "Kişi hayatı boyu, insanlar nazarında cennete götürecek amel işler, bununla birlikte en sonda cehennemlik bir amel işleyerek cehenneme gider. Bunun gibi, kişi vardır. İnsanlar nazarında cehennemlik ameli *hayatı boyu işler fakat son anda cennetlik bir amelde bulunarak cennete gider. Ameller sonuncuya göre hükme bağlanır*" buyurmuştur.[273]

Keza, Resûlullah, ölümü dilemeyi nehyeder ve sebep olarak: "Çünkü, eğer iyi amel sahibi bir kimse ise yaşadıkça sevabı artar, kötü amel sahibi biri ise, ola ki tevbe eder de kötülüğünden rücu eder" açıklamasını getirir."[274]

---

270 Bkz. Furkân, 25/20.

271 Müslim Birr, 35, (2565)

272 Müslim, Siyâm 1, (1079)

273 Buhârî, Kader 1; Müslim, Kader 11.

274 Bak. Buhârî, Marda 19, Da'avât 29; Müslim, Zikr 10; Nesâî, Cenâiz 1; Ebû Dâvud, Cenâiz 9; Tirmizî, Cenâiz 3.

3) Cennet, amelin karşılığı değildir:

499. İslâm telakkisine göre, cennet, iyi amellere mukabil verilen bir ücret değildir, Allah'ın bir lütfudur. Bu hususta Aleyhissalatu vesselam şöyle buyurmuştur: "*Sizden kimse ameliyle kurtuluşa erecek değildir.*" *Bir sahabî sorar:*

– Sen de mi? Ey Allah'ın Resûlü?

– Evet! buyururlar, Eğer Yüce Allah, amellerim sebebiyle, beni rahmetine bandırmazsa ben de! Öyleyse iyi amellere devam edin ve Allah'tan mükafat isteyin."[275]

Şu halde ahireti kazanmada, değil sıradan bir müslümanın amelleri, peygamberlik hizmeti bile yetmiyor. Bu durumda hangi akıl ve muhakeme sahibi bir mü'min, ameline güvenir, ucba düşer?

4) Günah telakkisi:

500. Daha önce de belirttiğimiz üzere, Allah'a ortak koşma (şirk) ve küfür (inkar)[276] dışındaki günahlar, esas itibariyle, sevaba dönüşebilecek bir mâhiyete sâhiptir[277] ve hepsi de tevbe etmek şartıyla affedilebilir, işlenen günah, kebîrelerden bile olsa. Öyleyse böyle bir telakkiyi taşıyan kimse için, ümitsizliğe düşmeye bir sebep yok.

5) Deccâl telakkisi:

501. Bu telakki de, sadedinde olduğumuz aynı gayeyi güder: Müslümanı kötülere karşı daima müteyakkız (uyanık) tutmak. Bunu belirtmek için bir miktar açıklama kaydedeceğiz.

Önce şunu bilmemiz gerek: Deccal mefhumu oldukça eski bir inançtır. Bazı Batılı yazarlar "ilk Deccal inancını, Persler veya Kaldelilere ait eski masallarda aramak gerektiği"ni kabul eder.[278] Aleyhissalatu vesselam'a

---

275 Müslim, Münâfıkîn 71 (2816 h). Nevevî bu hadis vesilesiyle bir kere daha "hayır" ve "şerr"in ölçüsünün insan aklı olmayıp din olduğunu söyler ve: "*Allah dilediği gibi hükmedecektir*" der. (*Şerhu Müslim* 17, 159-160).

276 Bak. Nisâ, 4/48, 116; Muhammed, 47/34.

277 Bak. Furkân, 25/70.

278 Buzy, Dictionnaire de la Bible, 1, 303.

göre, *"bütün eski peygamberler, ondan bahsedip, ümmetlerini onun şerrine karşı uyarmışlardır."*[279]

Nitekim *Kitab-ı Mukaddes'*le ilgili eski metinler, açık bir şekilde ondan bahsederler. "İlk asırlara ait Yahudi-Hıristiyan inançlarına göre, bu tabiat üstü şahıs, şeytan'ın peygamberidir, güçlü bir kral şeklinde zuhur edecek, Mesihle amansız mücadeleye girişip, sonunda mağlup düşerek onun eliyle öldürülecektir."[280] *Yeni Ahid'*in ilgili bahisleri, bize, *Eski Ahid'*e nazaran daha açık bir telakki sunar. Bunlara göre, "Hz. Mesih'in şanlı hasmı ve şeytanın yardakçısı olan Deccâl, kıyamete doğru, Allah'ın kilisesine karşı şiddetli saldırıya geçecek, bir kısım harikalarla çok sayıda mü'mini aldatıp yoldan çıkaracaktır."[281] Her hal u kârda, bu mevzuda farklı fikirlerin benimsendiği bir vâkıadır: Mücerred bir telakkiye göre, "Deccal münhasıran, Hz. Îsa kadar tarihî, gerçek varlığı olan haricî bir düşmanı, muayyen belli bir hasmı ifade etmez, "Deccal" veya "Deccaller, " inançsızlığı, imanın kaybını ve sapıklığı temsîl ederler."[282]

502. Hz. Peygamber aleyhissalatu vesselam nezdindeki "Deccal"[283] telakkisine gelince, bu hemen hemen, İncil'de geçen *Antichrist* (Deccâl) telakkisinin aynıdır: Kıyametten önce, *Mesih Deccâl* (veya sadece Deccâl, sahte veya yalancı Mesih), harika bir sûrette zuhûr edecek ve büyük manevi yıkımlara sebep olacaktır.[284] Onun hâsıl edeceği fitne, yaratılıştan kıyamete kadar insanlığın maruz kalacağı fitnelerin en büyüğü olacaktır.[285]

---

279 Buhârî Cihâd 173, (4, 86); Müslim, Fiten 95, (2930).

280 Quesnerie, La Grande 3, 136; Ezechiel 38, 39; keza bak. Abel, L'Encyclopédie I, 2em edt. 2, 77-78.

281 Quesnerie, a.g.e. 3, 137 (Müellif, sonra, Hıristiyanlık tarihinde, birçok şahsın "*Deccâl*" olarak tavsif edildiğini belirtmek üzere misaller verir ve der ki: "*Kilise liderleri Avrupa'da hâkim oldukları müddetce, sapıkların ve din düşmanlarının Deccal'in şahsında tezâhür ettikleri görüldü. 1215'te Papa III Innocent, bu ünvanı Hz. Muhammed'e ve umum İslâm'a yakıştırmıştır*" [Haşa! Ne'uzu billah]).

282 A.e. aynı yer.

283 *Deccâl,* kelime olarak *yalancı* demektir. Yani, bâtılı ve sahteyi süsleyerek insanları aldatan kimse, (İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* 11, 236-237).

284 Buhârî, Fezâilu'l-Medine 9, (3, 28); Müslim Fiten 105; İbn Mâce, Fiten, 28 (4055. h.).

285 Müslim, Fiten 126; İbn Mâce, Fiten 33, (4077. h.).

Hz. Peygamber, onu bazı muğlak teşbihlerle tasvir eder. Deccal ve onun izhar edeceği harikalarla ilgili tasvirlerde görülen tezadlar öylesine hayretâmizdir ki, onun o şekilde yeryüzünde gerçek bir varlık gösterip hâkimiyet kuracağına inanmak saflık olur. Mesela bir hadîse göre, *o Suriye'de zuhur edecektir*,[286] Bir diğerine göre *Horasan*'da.[287] Alnının üzerinde üç harfli bir yazı olacak : كافر (kâfir yani Allah'ı inkar eden[288]) ve her mü'min, okuma yazma bilse de bilmese de, bunu okuyabilecektir.[289] "*Onun bir (sahte) cenneti ve bir de (sahte) cehennemi olacak, gerçekte ise cenneti cehennemdir, cehennemi de cennet.*"[290] Aleyhissalatu vesselam bu hadislerin devamında şu tavsiyede bulunur: "*Sizden kim o zamana yetişirse, ateş gördüğünü sananlardan tarafi iltizam etsin, zira bu tatlı ve soğuk bir su olacaktır.*"[291]

"*Deccal, zuhurundan sonra kırk gün hüküm sürecek. Birinci günü bir yıl olacak, ikinci günü bir ay, üçüncü günü bir hafta, geri kalan günleri de, bizim normal günlerimiz gibi olacak.*"[292]

Bütün tasvirler bize gösteriyor ki, *Deccal*'den murad, muayyen bir tarihte, muayyen tek bir şahsın zuhuru değildir. Bilakis, onunla, tıpkı İslâmdan önceki devirlerde olduğu gibi, zaman içinde ortaya çıkacak ve İslâm'a zarar verecek ve mü'minlerin imanlarını yaralayacak bir çok kimseler kastedilmiştir. Biri Suriye taraflarında çıkacak, diğeri Horasan taraflarında çıkacak vs. Nitekim bazı hâdislerde Hz. Peygamber, bu "*sahte deccaller*"in sayısının "otuz" civarında olacağını söyler.[293] Şüphesiz, dinî açıdan konu-

---

286 İbn Mâce, Fiten 33, (4077. h.).

287 İbn Mâce, 4074. h.

288 Buhârî, Tevhîd 12; Müslim, İmân 270;

289 İbn Mâce, a.g.e. 4077. h.

290 İbn Mâce, 4071. h. ; Müslim, Fiten 104. (Diğer hadislerde "cennet" ve "cehennem" kelimeleri yerine "su" ve "ateş" veya "sudan nehir" ve "ateşten nehir" kelime ve tabirleri kullanılır. Buhârî, Enbiyâ 50 (4, 205); Müslim Fiten, 105-106.

291 Aynı hadisler.

292 Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm'ın, kıyamete yakın zuhur edecek bir kavm olan *Ye'cüc ve Me'cüc* mefhumu ile de cehenneme gidecek bütün insanları ifade ettiğini görmekteyiz. Nitekim, cehennemliklerin nisbetini binde dokuzyüz doksan dokuz olarak tesbit eden hadiste aleyhissalâtu vesselâm: "*... geri kalan dokuzyüz doksan dokuz Ye'cüc ve Me'cüc'ün adamları olacak*" diyerek ifadede bulunmuştur. (Buhârî, Enbiyâ 7, (4, 168)).

293 Müslim, Fiten 84, (157. h.); İbn Mâce, Fiten 9, (3952. h); İbn Hişâm s. 1018

şunca, bunlardan biri diğerlerine nazaran çok daha fazla yıkımlara sebep olacak ve o gerçek Deccal telakkî edilecektir ve sonuncu olacaktır.

Aleyhissalatu vesselam onu böyle, müphem bir şahsiyet olarak takdim etmek sûretiyle, ondan bir korku ve uyarı mefhumu yapmak ve böylece, müslümanları, bütün devirlerde ortaya çıkarak, dine zararlı faaliyetlerde bulunacak kimselere karşı uyanık ve dikkatli olmaları ve bu sadedde kuşkulu kimselere –hârika avantajlar sağlama veya cehennemî işkence ve azablar verebilme imkan ve mevkiinde bulunsalar bile– destek vermekten alıkoymak istemiş olmalıdır.

503. Resûlullah Deccal'den öyle bir tarzda söz ediyordu ki, kendi muasırları bile ondan korkuyorlar ve ondan ders çıkarıyorlardı: Şöyle diyordu: "*Hz. Nuh'tan sonra gelen hiçbir peygamber yoktur ki, ümmetini Deccal'in gelmesine karşı uyarmamış olsun,*[294] *ben de sizi ona karşı uyarıyorum... Beni görüp, sesimi işitenlerin ona yetişmesi mümkündür.*"[295] Bizzat kendisi İbn Sa'id adında bir Yahudinin Deccal olup olmamasından şüphe etmiş ve tahkikte bulunmuştur, öyle ki, Ashaptan bazıları, onun Deccal olduğuna inanmıştır.[296]

Mü'minlerin zihnine Deccal fikrini ve onun ehemmiyetini yeterince tesbit edebilmek için, Aleyhissalatu vesselam, onlara, günde beş kere namazlarında dört fitnenin şerrine karşı Allah'tan himaye dilemelerini emrediyordu ki bunlardan biri deccal fitnesi idi.[297] Rivâyetler, hem her namazda ve hem de başka fırsatlarda bizzat kendisinin bu duada bulunduğunu ve Ashaba öğrettiğini belirtmektedir.[298]

Yine rivâyetler gösteriyor ki, Aleyhissalatu Vesselam, Ashaba Deccal'in mânevi alçaklığını ve yapacağı tahrîbatın büyüklüğünü anlatmak üzere hu-

---

294 Bu hadis, bize bir kere daha gösteriyor ki, eski peygamberler tebliğlerinde aynı temalara yer vermişlerdir.

295 Ebû Dâvud, Melâhim 14, (4321. h.). Bununla birlikte Aleyhissalâtu vesselâm bir başka fırsatta "*Deccal'in Bizans'ın fethinden sonra çıkacağını*" söylemiştir. (İbn Mâce, Fiten 35, [4091 h.])

296 Buhârî, İ'tisâm 23, (9, 134) Müslim, Fiten 94.

297 Müslim, Mesâcid 128 (588. h.). (Diğer üçü kabir, cehennem, hayat ve ölümle ilgili olanlar).

298 Buhârî, Ezân 149, (1, 211); İbn Mâce, Dua 3, (3840. h), Muvatta, Kur'ân 33, (1, 215).

susi meclisler teşkil ediyordu[299] ve o çıktığı zaman, şerrinden emin olmak için insanların dağlara kaçacağını belirtiyordu.[300]

Bütün bu tahşidat, Deccal mevzuunda mü'minleri, daha hassas olmaya hazırlıyordu.

Şu hususu da hatırlatmanın yeri gelmiştir: "*kıyamet alâmetleri*" mefhumu mü'minlerin dikkatini, belli başlı içtimaî marazlara karşı uyarma gayesi taşıyordu. Şu halde, Deccal'in bir kıyamet alâmeti olarak da zikredilmiş olması bize gösteriyor ki, Deccal meselesini, İslâm'ın –ve hatta semavî asıllı bütün dinlerin– her zaman ve her mekanda müessir ve geçerli terbiyevî bir mefhumu olarak anlamak gerekmektedir.

6) Mehdî telakkisi:

504. Deccal telakkisinin zıt kutbunda *mehdî telakkisi* yer alır. Bu, *Ümit-korku* ikili prensibinin müşevvik ve teşvikkar cephesini tekil eder, tıpkı deccal fikrinin caydırma ve korkutma cephesini teşkil etmesi gibi. Eğer *mehdî* dengesi olmasaydı *deccal* telakkisi faydalı ve terbiyevi olmayabilecek, İslâm'ın ümit-korku dengesine ters düşebilecekti.

Biz, "deccal" ile ilgili tanıtımı yukarıda kasden kısa tuttuk, burada "mehdi" bahsinde tamamlayalım diye. Bu iki mefhum, birbirinden ayrı olarak müstakillen kavranamazlar.

"Mehdî"den bahseden hadisler de aynı şekilde mübhemdirler. Her hâl u karda, anlaşılan şu ki, âhir zamanda Hz. Peygamber'in neslinden, [301] Hz. Fatıma'nın torunlarından[302] bir adam, dini güçlendirmek ve adaleti hakim kılmak üzere mutlaka zuhur edecek.[303] Müslümanlar onu takip edecekler, o yeryüzünde yedi veya dokuz yıl hüküm sürecek. O arzı adalet ve eşitlikle dolduracak, daha önce zulüm ve adaletsizlikle dolduğu gibi. Bu esnada zenginlik de fevkalade artacak.[304] İsmi, Resûlullah'ınkine benzeyecek, ba-

---

[299] Müslim, Fiten 110, (2137. h.).

[300] Müslim, Fiten 125 .

[301] İbn Mâce, Fiten 33, (4085. h.).

[302] İbn Mâce, 4086. h. ; Ebû Dâvud, Mehdî 1, (4284. h.).

[303] Hz. Peygamber der ki: "*Kıyametin kopması için bir gün bile kalsa, Allah, benim neslimden birini göndermek için, o günü uzatacaktır.*" (Ebû Dâvud, Mehdî 1, (4282. h.)).

[304] Ebi Ebû Dâvud, Mehdî 1, (4282.h.); İbn Mâce 36, 34, (4083. h.).

basının ismi de onun babasının ismine benzeyecek.[305]

505. Diğer bir grub hadiste, hemen hemen aynı vasıflar Hz. Îsa'ya nisbet edilmiştir: "*Nefsimi kudret elinde tutan Zât-ı Zülcelâl'e yemin olsun ki, Hz. Meryem'in oğlu Îsa'nın, aranıza âdil bir hâkim olarak inmesi yakındır. O geldiği zaman Haçı kıracak, domuzları öldürecek, zekatı kaldıracak. Zenginlik de öyle artacak ki, kimse zekât kabul etmeyecek.*"[306]

Diğer bazı rivâyetlerde ise, Mehdî ve Hz. Îsa'nın Deccâl'a karşı işbirliği yapmaları mevzubahistir. Böylece Hz. Îsa Deccâl'i mağlub eder ve onu öldürür. Mehdî, Hz. Îsa'ya imam olur, namaz kılarlar. Bundan sonra İslâmla Hıristiyanlık arasında kaynaşma olur. Bütün insanlar tek bir cemiyet teşkil ederler ve hepsi de tek bir dine, İslâm'a tâbi olurlar.[307]

İbn Mâce'nin bir hadisine göre de Mehdî, Hz. Îsa'dan başkası değildir.[308]

Hadisler arasında gözüken bu farklılıkların çözümü için, biz, bu meselenin terbiyevi yönü ve terbiyevi gayesi hususunda ısrar etmek istiyoruz: Bu rivâyetler, "en karanlık anlarda, görünürde hiçbir kurtuluş belirtisinin sezilmediği ve mü'minlerin de kendi imkanlarıyla musibeti atlatacak güçte olmadıkları en ağır, en kötü şartlarda bile, kurtuluş ve selamete çıkış ümidini kalplerde yaşatma, muhafaza etme" gayesini gütmektedir. Çünkü asıl büyük, en büyük musibet ümidin kaybolmasıdır. "*Yeis, mâni-i her kemaldir*" diyor bir büyüğümüz.[309]

506. Hz. Peygamber'in, bu ümit duygusunu korumayı hedefleyen başka beyanları da vardır: Mesela, buyururlar ki: "*Şurası muhakkak ki, Allah, bu din için, her yüz yılın başında bir müceddid gönderecek ve onunla dini yenileyecektir.*"[310] Keza bir diğer hadiste: "*Ümmetimden bir grup, varlığını kıyamete kadar gâlibane sürdürecektir. Allah'ın emri (kıyamet) geldiği gün*

305 Ebû Dâvud, Mehdî 1, 4282. h.
306 Buhârî, Büyû' 102, (3, 107); Müslim, İmân 242; İbn Mâce, Fiten 33, (4078. h).
307 Bu mevzuya giren hadisler için bak. İbn Kesîr, Tefsîr 2, 436-447.
308 İbn Mâce, Fiten 24, (4039.h.).
309 Bediüzzaman, *Münazarat,* s.30.
310 Ebû Dâvud, Melâhim 1, (4291. h).

bile gâlib durumda olacaktır"[311] buyrulmuştur. Bir başka rivâyette: "*Deccal fitnesi Medine'ye giremeyecek. Çünkü o zaman, bu şehrin yedi kapısı olacak ve her kapıyı iki melek muhâfaza edecek*" buyrulmuştur.[312] Bu sadedde bir âyet-i kerimede de şöyle buyrulmuştur: "*Yarattıklarımızdan bir cemaat hakkı gösterirler ve kendileri de hakla hükmederler.*" (A'raf, 7/181)

Hülasa, "Deccal" ve "Mehdî" mefhumları, korku ve ümit prensibinin siyasî sâhadaki tezahürleridir. Bu mefhumlar, bir taraftan şerirleri, dini değerlerini muhafaza eden halktan tecrîd ederek, diğer taraftan da, mü'minlerin, deccal (diye tavsif edilecek her çeşit) şerirlere karşı, Mehdî (diye tavsif edilecek her çeşit) iyilerin etrafında kenetlenmelerini sağlayarak İslâm'ın asırlar içerisinde korunmasına katkıda bulunmuş olmalıdırlar.[313]

---

311 Buhârî, I'tisâm 10, (9, 124); Müslim, İmân 247; İbn Mâce, Mukaddime 1, (8. h).

312 Buhârî, Fezâilu'l-Medine 9, (3, 28).

313 Bu mevzu üzerine geniş bir tahlili *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* nâm kitabımızda bulabilirsiniz. Orada tahkîki olarak gösterdik ki, Batılı sömürgeci çevreleri bu inanç, çokça tedirgin etmekte, Batılı olmayan memleketlerdeki taraftarlarına bu inanca karşı müteyakkız olmaları için uyarılarda bulunmaktadırlar, (14, 266-287).

Altıncı Bölüm

TEBLİĞİ MUHAFAZA TEDBİRLERİ

TEBLİĞİ MUHAFAZA TEDBİRLERİ[*]

507. İslâm açısından, insanlığın dinî tarihi bir bütündür. Bir başka ifade ile "Allah indinde makbul olan din İslâm'dır"[1] : ان الدين عند الله الاسلام Âyette, "bundan böyle" diye bir kısıtlama gelmediğine göre, Hz. Âdem'le başlayan insanlık tarihinden kıyamete kadar, Allah nezdindeki dinin hep aynı olduğu ve buna da "İslâm" dendiği anlaşılır. Gerçek bu iken, zaman içinde insanların hak dinden ayrılarak çeşitli sapıklıklara, ihtilaflara düştüğü görülmektedir. Bu sapma ve ihtilafların çıkmasında elbette birçok âmillerin rolü mevcut ise de başta gelenlerinden biri, belki de birincisi, her peygamberin getirdiği ilâhi mesajın orijinal aslının muhafaza edilememesi, zaman içinde ilavelere eksilmelere maruz kalmasıdır. Elbette bu tahrifi yenileri takip edecek, yıllar geçtikçe beşerîleşecek, bâtıllaşacak, tâğutlaşacak ve çeşitli putlarla dolacaktır.

İnsanlığa son mesajı getiren Hz. Peygamber, ilahî risaletin bu trajik kaderinin şuurunda olarak, Ebedî Risaleti'nin tahrifini önleyecek tedbirler almıştır. Bu tedbirleri başlıca üç noktada ele alacağız:

1- Kur'ân'ı tefrîk şuuru vermek

2- Ümmetin irfan seviyesini yükseltmek

---

* Bu bölüm, hacmi artıracağı gerekçesiyle çalışmamızın fransızca aslına konnulması uygun bulunmamıştı.

1 Bkz. Âl-i İmrân, 3/19. Allah indinde makbul olan bu '*İslâm*'ı İbn Kesîr şöyle tarif eder: "Bu, Allah'ın Hz. Muhammed'e kadar her devirde gönderdiği peygamberlere, '*getirdikleri şeylerde*' tâbi olmaktan ibarettir." (Tefsîr 2, 22)

3- Kur'ân'ın zabtına itina göstermek.

Bu tedbirler sayesinde "zikrin (=Kur'ân'ın, İslâm'ın)" her çeşit tahrifattan emîn olarak günümüze ulaştığını göreceğiz.

Birinci Tedbir

KUR'ÂN'I TEFRÎK ŞUURU

508. Hz. Peygamber aleyhissalatu vesselam ilk muhataplarının, bir hususta, dikkatini çekmiştir: Kur'ân'ı Kerîm, Allah'ın kelâmıdır, vahiy yoluyla, Hz. Cebrail vasıtasıyla gelmektedir, Cebrail Aleyhisselam'dan lafzan (veya nazman) almaktadır. Ve bu lafzî muhtevaya bir harflik bile bir artırma ve eksiltme yetkisine sahip değildir. Allah'la arasındaki elçi olan Melek'in de öncelikle vasfı güvenilir olmaktır, bu sebeple Cibrîl-i Emîn (aleyhisselâm) denmiştir.

Daha önce gördüğümüz üzere, ilk vahiyler esnasında, Hz. Peygamber'in, vahiy gelmeye başlayınca, ilk âyetlerin kalbine inmesiyle birlikte, unutabilirim endişesiyle çabukça ezberlemek için tekrarlamaya başlaması, sadedinde olduğumuz Kur'ân'ı tefrîk şuurunun ve onu ayniyeti içerisinde koruma gayretinin ilk delili olarak zikredilebilir. Nitekim, şu âyette göreceğimiz ilahi uyarı, Resûlullah'ı hem o gereksiz telaştan vazgeçirecek, hem de kıyamete kadar gelecek mü'minlere Aleyhissalatu Vesselam'ın hem "*Kur'ân'ı tefrîk*" ve hem de onu "*aynıyla muhafaza etme gayreti*"ne bir delîl olacaktır: "***Onu acele (kavrayıp ezber) etmen için (Cebrail vahyi iyice bitirmeden) dilini onunla depretme. Onu (göğsünde) toplamak, onu (dilinde akıtıp) okutmak şüphesiz Bize aittir. Öyleyse Biz onu okuduğumuz vakit sen onun kıraatine uy.***" (Kıyâmet, 75/16-19)

Necm sûresinde Hz. Peygamber'in hevadan konuşmadığı, bütün sözlerinin vahye dayandığı ifade edilmiştir.[2] Diğer taraftan, Aleyhissalatu vesselam da taşıdığı nebevî şahsiyetinin hataya düşmez mahiyetini ihsas sadedinde, ilk başlardan itibaren ashabını uyarmış olacak ki Abdullah İbn

2 Bkz. Necm, 53/3-4.

Amr İbni'l-As örneğinde açık şekilde görüldüğü üzere Aleyhissalatu vesselam'dan işittiği her şeyi yazmaya başlayanlar olmuştur.[3]

509. Medine hayatının başında okuma yazma bilenlerin son derece azlığından başka, üzerine yazı yazılacak malzemenin de bir o kadar sınırlı oluşuna ilaveten Kur'ân vahyi ile Aleyhissalatu vesselam'ın vahiy dışı sözlerini tefrîk ettirecek irfan seviyesinin henüz düşüklüğü göz önüne alınacak olursa, Hz. Peygamberin bu noktada, ilk müslümanlara yönelik başka tedbirler almasının gereği anlaşılır. Nitekim Ebû Saîdi'l-Hudrî başta, umumiyetle vahiy katipleri arasında ismi geçen bazı sahabîlerden gelen hadis yazmayı yasaklayan nebevî emri[4] İslâm âlimleri, "hadîs ile Kur'ân'ı iltibas etmeyi önleme" maksadıyla izaha kavuşturmuşlardır.[5] Bu hadis yasağına temas eden rivâyetlerden en açık olanını kaydediyoruz: "Benden (Kur'ân'dan başka) bir şey yazmayın. Kim (şimdiye kadar) Kur'ân dışı bir şey yazmış ise onu imha etsin. Benden (şifâhî) rivâyette bulunmanızda bir mahzur yoktur..",[6][7] Şu halde Resûlullah'ın bazı sahabîlere, Kur'ân'dan başka şeyle meşguliyetten yasaklayıcı beyanlarının bu ilk dönemle ilgili olduğu söylenebilir.[8]

Diğer taraftan, Hz. Peygamber, kendisinden duydukları sözleri, haramı helal, helali haram kılacak değişikliklere yer vermedikleri müddetçe, Ashab'ın mânayı esas alarak rivâyet etmelerine izin verirken[9] Kur'ân için

---

3 Ebû Dâvud, İlim 3 (3646.h.), Dârimî, Sünen, Mukaddime 43 (1, 125). Müstedrek 1, 105-106. Okuma yazma bilen biri olarak (el-Müsned 3, 124, Üsdü'l-gâbe 1, 153) hane-i saadete hizmetçi vasfıyla, dâhil olan Enes'in, gündüzleri yazdıklarını, akşamları Resûlullah'a arzla kontrol da ettirdiği, rivâyet edilmiştir (Bağdadî, *Takyîdu'l-İlm*, s. 95.).

4 Bak*: Tuhfetu'l-Ahvazî* 7, 427, Dârimî, *Sünen,* Mukaddime 42, İbn Abdilberr, *Câmi'u Beyâni'l-İlm* s.79-88, El-Müsned 3, 12

5 Bak: Nevevî 18, 129.

6 Müslim, Zühd 72.

7 Bu yasakla ilgili olarak ulemanın açıklamalarını *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* nam kitabımızda bulabilirsiniz.(1, 33-35).

8 Bak: Keşfu'l-Hafa 1, 15-16.

9 Hadîs usulcüleri, bu sâdedde gelen merfu ve mevkuf ruhsatlardan hareketle, hadislerin, mânayı esas alarak yapılacak rivâyetlerinin (er-rivaye ala'l-ma'nâ) cevazında ittifak etmişlerdir. Bak. Suyutî, Tedrîbu'r-Râvî. s.311-312, Babanzâde , Tecrîd 1, 458; Bağdâdî*, el-Kifâye*, s. 301-302. Mevzu üzerine ülemanın münakaşasını yansıtan Ahmed Muhammed Şâkir'in geniş bir tahkiki

böyle bir ruhsat mevzubahis olmamıştır. Üstelik Kur'ân'ın tarifini bizzat Kur'ân âyetleri "Arabca lafız" olarak yapmıştır[10] ve alimler, bir ibareye Kur'ân diyebilmek için aslî lafızlarıyla olması gereğinde ısrar etmişler, ne Arabcaya ne de başka bir dile aktarılacak mealinin Kur'ân sayılamayacağını belirtmişlerdir.[11]

İkinci Tedbir

ÜMMETİN İRFAN SEVİYESİNİN YÜKSELTİLMESİ

510. Hz. Peygamber'in zuhur ettiği Arab cemiyeti edebiyatta ileri idiyse de umumî irfan yönüyle, komşuları olan İran ve Bizans'a veya Medine'de beraber yaşamakta oldukları Yahudelere nisbeten bir hayli geri idiler. Hususen okuma yazma bilenlerin sayısı parmakla gösterilecek kadar azdı. İbn Sa'd'ın bir rivâyetine göre, Mekkeliler okuma yazma bilir, Medineliler bilmezdi.[12] Mekke'de okuma-yazma bilenlerin sayısını 17 ile sınırlandıran ifadelere bile rastlanır.[13] Bu kesin ifadeler tam tamına gerçeği yansıtmasa da,[14] Resûlullah'ın geldiği cemiyette umumî bir cehaletin delili olmaktadır.

Nitekim, Hz. Peygamber'in, çevre kabilelere gönderdiği mektupları okuyacak birini bulmada zorluklar çekildiğine dair rivâyetler kaynaklarımıza intikal etmiştir. Bunlardan birine göre, Bekr İbn Vail Kabîlesi böyle bir zorlukla karşılaşır ve komşuları Benî Dubey'a kabilesinden, güçlükle, yazıyı bilen birisi bulunarak mektup okutturulur ve bu kabile *Benu'l-kâtib* ismini alır.[15] Diğer bir vak'a Ummân köylerinden birine gönderilen mektubun başına gelir. Rivâyetten, mektubu götüren Ebû Şeddâd'ın da okuma yaz-

---

el-Bâ'isu'l-Hasîs'te görülebilir (s. 141-143, 1 numaralı dipnot).

10 Bkz. Nahl, 16/103; Şuarâ, 26/195; Yûsuf, 12/2; Tâhâ, 20/113; Şûra, 42/7; Ahkâf, 46/13.

11 Serahsî, Usûl 1, 281.

12 İbn Sa'd 2, 22.

13 Belâzurî, Fütûhu'l-Büldân s. 660.

14 Bu ifadeleri ihtiyatla karşılamak gerekir, zira bir başka kaynakta, İslâm'ın geldği sıralarda Medine'de on küsür kimsenin okuma yazma bildiği belirtilir (Kalkaşandî 3, 11).

15 el-Müsned 5, 68.

ma bilmediğini kendi ifadesinden anlamaktayız: "Sonunda siyahi bir köle bulduk, o bize okudu" der.[16] Bunlara, Hire'yi fetheden Hâlid İbn Velîd'in ordusunda "*binden fazla sayı olduğunu bilmeyen*" askerlerin varlığını belirten rivâyet[17] ilave edilince Hz. Peygamber'in: "Biz ümmî bir ümmetiz, ne yazı ne de hesap biliriz"[18] sözü daha iyi anlaşılır.

İnsanlık tarihinin ilme, irfana dayanacak yeni bir safhasını açacak olan Hz. Peygamber'in, ilk muhataplarında okuma-yazma ve irfan seviyesini yükseltici bir kısım tedbirler alması gerekirdi. Aksi takdirde tebliğatı yeterince anlaşılamadığı gibi, yeterince korunamaya bilirdi de. İlmin irfanın gelişmesi, bunun kaçınılmaz vasıtası olan okuma-yazma bilgisinin yaygınlık kazanması, hem Kur'ân'ın ve onun getirdiği şeri'atın bütünlük ve orijinalliğini koruması ve hem de bu dinin müstakil bir medeniyetin müstağni bir programı olarak asırlar ötesine uzanabilmesi için gerekli ve zaruri idi. Nitekim Hz. Peygamber'in, bilhassa Medine'ye hicretten, orada İslâm devletini kurduktan sonra bu meseleleri teferruatlı, sistemli ve son derecede ciddi ve ısrarlı olarak ele alındığını görmekteyiz. Dikkatimizi çeken öncelikli bir husus mezkur tedbirlerin farklı planlarda ele alınmış olmasıdır: 1-Vicdanî ve nazari planda: İlmin, yazının övülmesi ve bunlara teşvik edilmesi, 2-Fiilî planda: bir kısım icraatlar gerçekleştirilerek okuma yazma seviyesinin yükseltilmesi.

1. Vicdanî ve Nazarî Plandaki Tedbirler

511. Bu tedbirler, insanın derinliklerinde irfana karşı istek ve alaka uyandıran, bunları cazip kılan tedbirlerdir, iki kısımda inceleyeceğiz: 1-Teşvik tedbirleri 2- Mesuliyet tedbirleri.

a) Yazıya Teşvik Edici Tedbirler:

Öncelikle belirtmek isteriz Kur'ân-ı Kerîm "**oku**!" emriyle başlar. Okumak ilmin anahtarıdır. Öyleyse bu ilk hitabın "oku!" olması, yeni di-

---

16 Heysemî 1, 29.

17 Üsdü'l-Gâbe 2, 130.

18 Müslim, Sıyâm 15, el-Müsned 2, 43.

nin, ilme irfana ilim vasıtalarına: kağıda, kaleme, kitaba, okunacak şeylere ne kadar ehemmmiyet atfedeceği hususunda müntesiblerine ciddi bir mesaj ve uyarıdır. Nitekim müteakip vahiyler *hokka, kalem* ve *ehl-i kalemin satıra dizdikleri*'ne yapılan kasem ihtiva eden Kalem sûresiyle, [19] yazının en mühim malzemesi olan kağıt yerine kullanılan derinin zikriyle devam edecek.[20] Günümüzde bile hala "kağıt" manasında kullanılmaya devam eden kırtas, keza bunlara yakın manalar ifade eden suhuf (sahîfe'nin cemi), rakk, levh, elvah gibi kelimeleri, yeni gelen vahiylerde zikretmeye devam edecektir.[21] Ayrıca yazmak manasına gelen *kitap* kökünden türemiş 320 kelimenin geçmesi, okumak manasındaki *Kur'ân* kelimesinin 68 yerde geçmesi Mü'minin vicdanında bu meselenin canlı tutulmasına matuf Kur'ânî bir tedbir olarak değerlendirilebilir.

Bütün bu belirtilenlere ilaveten, içtimai hayatta yazıyı adeta zaruri kılan şu âyeti de hatırlatmada fayda var (mealen): "*Ey iman edenler! Birbirinize belirli bir müddet için borçlandığınız zaman onu yazınız. İçinizden bir katip onu doğru olarak yazsın.*" (Bakara, 2/282) *Müdâyene* âyeti olarak bilinen ve tam bir sayfa tutan bu âyet içerisinde yazma emri 5-6 sefer tekrar edilir.

512. Allah'ın zât-ı akdesine yazı nisbet eden şu âyet de yazma hususunda teşvik edici olmuştur. Zira, "hadis yazılmalı mı yazılmamalı mı" diye bir ara bazılarınca yapılan münakaşada bir kısım ehl-i hadîs şu cevabı verirler: "Yazı sebebiyle bizi ayıplıyorlar, halbuki Kur'ân'da Cenâb-ı Hakk şöyle buyurur: "*(Mûsa): 'Onların bilgisi, Rabbimin katında yazılıdır. Rabbim şaşırmaz ve unutmaz (...)' dedi.*"(Tâhâ, 20/52)."

Hadiste gelen deliller pek açıktır. Çünkü Hz. Peygamber, çocuğun babası üzerindeki temel haklarından biri olarak "yazı öğretmeyi" de zikretmiştir.[22] Hafızasından şikâyet edenlere: "sağ elini kullan" diyerek yazı yazma işareti yapmış, [23] aynı şikâyeti yaptığı anlaşılan Abdullah İbn Amr'a:

---

19 Bkz. Kalem, 68/1, 13.
20 Bkz. Tûr, 52/1-3.
21 Bkz. Tâhâ, 20/133; Necm, 53/36; Abese, 80/13; Tekvîr, 81/10; A'la, 87/18, 19; Müddessir, 74/52; Beyyine 98/2; Bürûc, 85/22; A'raf, 7/145, 150, 154,
22 Bak. Münâvî, Feyzu'l-Kadîr 3, 393.
23 Tirmizî, İlm 12.

"İlmi bağla" demiş, ilmin bağlanması nedir? sorusuna da: "kitabet" yani "yazmaktır!" diye cevap vermiştir.[24] Kaynaklarımızda yazma emrinin daha umumi yapıldığı rivâyetlere de rastlanır: "İlmi yazı ile bağlayın."[25] Hz. Muaviye'ye yaptığı dua da burada kayda değer: "Ey Rabbim, Muaviye'ye yazıyı, hesabı öğret ve onu azabtan koru!."[26]

İnsanlar nazarında her devirde câzib ve mergub olan âmillik (memurluk), vâlilik, kadılık, imamlık gibi "yetkili" ve "âmir" olmayı gerektiren tayinlere Resûlullah'ın hep "bilenleri" yapmış, bilgilileri tercih etmiş, "yaş durumu"na bakmamış olması da konumuzu ilgilendiren bir husustur. Bunun bir kısım örneklerini, bu kitabımızın "İnsan Unsurunun Kullanılışı" kısmında zikrettik. Burada, teferruata girmeden Cerm heyetine, Amr İbn Seleme'nin –Kur'ân'ı daha iyi bildiği için –imam tayin edilmesini, [27] Osman İbn Ebi'l-As'ın Sakîf heyetine, yine aynı gerekçe ile, yaşça en küçükleri olmasına rağmen imam tayin edilmesini, [28] Ebû Yezîd en-Nümeyrî'nin böyle bir tayinde 6-7 yaşlarında bulunduğunu[29] hatırlatmada fayda var.

b) İlme Teşvik Edici Âyet ve Hadisler

513. Kur'ân-ı Kerîm'de münhasıran ilme teşvik eden bir kısım beyanlar da var. Bunlardan bazılarını, teferruatlı açıklamalara girmeden[30] kısa kısa hatırlatmak isteriz:

Şu âyette Allah nezdinede en mühim en muteber nimetin ilim ve hikmet olduğu belirtilmektedir (mealen): "*Allah hikmeti dilediğine verir, kime hikmet verilmiş ise, şüphesiz ona çokça hayır verilmiştir. Bundan ancak akıl sahipleri ibret alır.*" (Bakara, 2/269)

1- Şu âyette ilim ehline mutlak bir üstünlük tanınmaktadır (mealen):

---

24 Heysemî 1, 152.

25 Bağdâdî, Takyîdu'l-İlm s. 69, Feyzu'l-Kadîr 4, 530.

26 Üsdü'l-gâbe 1, 393.

27 İbn Sa'd 3, 336-37, Üsdü'l-gâbe 4, 234.

28 Üsdü'l-gâbe 3, 580. Bu imamlık aynı zamanda valiliktir (el-İsâbe 2, 460). Vâkıdî 3, 968-69.

29 Üsdü'l-gâbe 6, 332.

30 Bu âyetle ilgili açıklamaları *Peygamberimizin Okuma Yazma Seferberliği* adlı çalışmamızda kaydettik s. 43-57. Yeni Akademi Yay.

"(Ey Muhammed) *De ki: hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!*" (Zümer, 39/9)[31]

2- Şu âyette Allah'tan hakkıyla korkanların âlimler olduğu ifade edilir: (mealen): "*Allah'ın kulları arasında O'ndan hakkıyla korkan alimlerdir.*" (Fâtır, 35/28)

Şu âyet, mü'minler arasında âlim olanların üstünlüğünü ilan eder (mealen): "(...) *Allah içinizden inanmış olanları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin. Allah işlediklerinizden haberdardır.*" (Mücâdele, 58/11)

3- Şu âyet ilme bir nihâyet ve sınır olmadığını, ilimde ne kadar mesafe alınmış, üstünlük elde edilmiş olunursa olunsun bu zirveyi bir başkasının her an aşabileceğini ifade eder: "Her ilim sahibinden üstün bir âlim bulunur."(Yûsuf, 12/76)

4- Şu âyette, her hususta ümmetine örnek olan Hz. Peygamber'e ilim talebetmesi emredilir "(Ey Muhammed) *De ki: Rabbim ilmimi artır.*" (Tâhâ, 20/114)

5- Şu âyet tâlimin, Cihâd gibi en üstün bir amel sebebiyle bile ihmal edilmemesi gereğini ihtar eder (meâlen): "*Mü'minler toptan savaşa çıkmamalıdırlar. Her topluluktan bir taifenin, dini iyi öğrenmek ve geri döndükleri zaman milletlerini uyarmak üzere geri kalması gerekli olmaz mı?*" (Tevbe, 9/112)

514. **Kur'ân'dan müşahhas bir örnek:** Söylediğimiz hususa Kur'ân-ı Kerîm'de pek müşahhas örnekler vardır. Hz. Süleyman ve Hz. Davud örneği bunlardan en güzelini teşkil eder. Yeryüzünde kurdukları maddi-manevi saltanatların haşmetiyle tanınan bu iki peygamberin üstünlüğü Kur'ân-ı Kerîm'de ilimleriyle izah edilir:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالاَ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلٰى كَثِيرٍ مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ

"*Andolsun ki, Davud'a ve Süleyman'a ilim verdik. İkisi: 'Bizi mü'min kulların çoğundan üstün kılan Allah'a hamd olsun' dediler.*" (Neml, 27/15)

Başka âyetler, gerek Hz. Davud'un ve gerekse Hz. Süleyman'ın üstün saltanatlarının "ilmi üstünlük"le atbaşı gittiğini, şümullü ve üstün bir ilimle saltanatlarının takviye edildiğini sarih olarak belirtirler:

---

31 Bilen kafir, mümin... olabilir, üstünlük dünyevi, uhrevi olabilir.

وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَاٰتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصْلَ الْخِطَابِ *"O'nun (Davud'un) hükümranlığını kuvvetlendirmiştik, ona hikmet ve kesin hüküm verme selahiyeti vermiştik."* (Sâd, 38/20)

Keza, dünyevi saltanatının haşmetiyle dillere destan olan Hz. Süleyman da bunu, ilme ve etrafındaki alimlere borçludur. Öyle ki, Filistin'den çok uzak mesafede bulunan Sebe'den, Belkıs'ın tahtını göz açıp kapayıncaya kadar celbedip getirecek güçte ilim sahibi bir istişare hey'etine sahipti.

"Sülayman: 'Ey cemaat! Bana teslim olmalarından önce, hanginiz o kraliçenin tahtını yanıma getirebilir?' dedi (...). Kitabın bilgisine sahib olan biri: 'Gözünü açıp kapamadan ben onu sana getiririm' dedi." (Neml, 27/38-40)

Eşsiz saltanata mazhar Hz. Süleyman'ın (aleyhisselâm) şahsen, karınca ve kuşların dilinden anlayacak kadar üstün, vüs'atli ve ince bir ilim sahibi olması [32] mes'elemizin bir başka yönüdür.

515. Hz. Süleyman'ın saltanatını gerçekleştiren ilmin sadece askeriyeyi ilgilendiren ilimler olmayıp medeni hayatı alakadar eden her sahayı içine aldığını ifade zımnında Kur'ân-ı Kerîm mimari'den misal verir: Sebe'den gelen Belkıs, Hz. Süleyman'ın payitahtında son derece ileri bir mimari ile karşılaşır. Öyle ki, misafir edileceği sarayın dış kapısından içeri girer girmez, aşılması gereken bir havuzla karşılaştığını sanır ve hemen eteklerini taplamaya yeltenir. Vak'ayı âyetten takib edelim:

قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقَيْهَا قَالَ إِنَّهُ صَرْحٌ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ

"'Köşke gir' dendi. Salonu görünce, onu derin bir su zannetti, eteğini çekti. Süleyman: 'Doğrusu bu, camdan yapılmış mücella bir salondur' dedi." (Neml, 27/44)

Bugün mimari ve mesken inşaatının, yüzlerle ifade edilen sanayi koluna bağlı olduğu bilinmektedir. Her bir sanayi dalı, ayrı bir ilim ve ihtisas şubesini temsil eder. İlim, ahlâk ve tekniğin ifadesi olan medeni seviye ile mesken arasındaki yakın alakayı görmek için Afrika yerlilerinin kulübeleri ile Amerika gökdelenleri arasındaki farkın, berikini ve ötekini inşa eden insanlar arasındaki farktan ileri geldiğini düşünmek yeterlidir kanaatindeyiz.

---

[32] Bkz. Neml, 27/14-16.

Burada, Hz. Süleyman'la ilgili olarak verilen misal hususunda şöyle bir itiraz akla gelebilir: "Kur'ân'da zikredilen o vak'alar Hz. Süleyman'a Cenâb-ı Hakk'ın ihsan ettiği mûcizelerden ibarettir, mû'cizenin ilimle, teknikle bir alakası olmamalıdır!."

Peygamberlerin mû'cizeye mazhariyeti elbette haktır, gerçektir, kesretle vakidir. Ancak Hz. Süleyman (aleyhisselâm) misalinde olduğu üzere, üstünde düşünüp, ibret alacak yönünü araştırmadan "mû'cizedir" diye bir kalemde geçip gitmek de doğru değildir. *Neml* suresi dikkatlice okunduğu takdirde, Hz. Süleyman'ın mazhar olduğu nimetlerin –ki bunları belli bir zaviyeden "mû'cize" diye tavsif etmemiz caiz olabilir– Hz. Nuh'un mazhar olduğu tûfan veya Hz. Lut'un mazhar olduğu "taş yağdırma" mû'cizesi nev'inden bir mû'cize olmadığı anlaşılır:

* Her şeyden önce Hz. Süleyman şahsen ilim sahibidir.

* Hz. Süleyman'ın etrafında ilim erbabı bir hey'et vardır.

* Onun ilim hey'etinde cinler (ifrit)de vardır, fakat "kitap ilmi"ne sahib insan alimlerin ilmi, cinlerinkinden üstündür.

Öyle ise herhangi bir mû'cize ile izahı yapılmamış veya gökten indirildiğine dair bir işarette bulunulmamış olan *harika köşk* ile nazara arz edilen medeni seviye, bu mimariyi ortaya koyan cemiyetin ilmi ve teknik seviyesini gösterir

516. Şu halde sadece Hz. Süleyman'la ilgili âyetlerin değerlendirilmesi bile, medeni terakki ve dünya saltanatında üstünlüğün, Kur'ân tarafından, ne derece ilme bağlanmış olduğunu bize göstermeye kafi gelecektir.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) pek çok hadislerinde ilmi, alimi ve ilim talibini övmüş, ısrarla ilme teşvik etmiştir. Hadis kitaplarımız bu çeşit hadislerle doludur. Biz burada o çeşit hadislerden bazılarını mealen kaydedeceğiz:

"*İlim talebi her Müslümana farzdır.*"[33]

"*Kıyamet günü alimlerin mürekkebi şehidlerin kanı ile tartılır. Alimlerin mürekkebi şehidlerin kanına üstün gelir.*"[34]

---

[33] Heysemî: 1, 119, 120. İbn Abdilberr, Câmi'u Beyâni'l-İlm'de hadisin çeşitli vecihlerini verir; farz, vacib, kifaye ilimleri açıklar (s. 1-9).

[34] Feyzu'l-Kadîr: 6, 466; İbn Abdilberr, Câmi'u Beyâni'l-İlm, s. 33.

"Peygamberlerin alimler üzerinde iki derece üstünlüğü vardır. Alimlerin şehidler üzerinde bir derece üstünlüğü vardır."[35]

"Kim ilim taleb ederse, bu onun geçmiş günahlarına bir keffaret (affedilme vesilesi) olur."[36]

"İlim taleb etmek niyetiyle evinden çıkan her talibin üstüne melekler kanat gererler ve Allah ona cennetin yolunu kolaylaştırır. Alim için semavat ve arzda bulunan her şey, denizdeki balığa varıncaya kadar istiğfarda bulunur. Alimin abid (yani ibadetle meşgul olan) üzerindeki üstünlüğü, dolunay durumundaki ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir. Alimler peygamberlerin varisleridir. Peygaberler para pul miras bırakmazlar, ama ilim bırakırlar. Ancak kim de ilim elde ederse nasibin bolunu elde etmiş olur."[37]

"Alimlerin yerdeki durumu, gökteki yıldızlar gibidir. Kara ve denizin karanlıklarında onlarla istikamet tayin edilir. Yıldızlar gizlendiği takdirde yolu şaşırmak mukadderdir."[38]

"İlim öğrenin, çünkü ilim öğrenmek (...) düşmana karşı silahtır (...). Allah ilimle bir kısım milletleri yükseltir, hayırda komutan ve önder yapar, onların izlerinden gidilir ve fiillerine uyulur..."[39]

"Alimin abide karşı yetmiş derece üstünlüğü vardır. Her iki derece arasındaki mesafe, arzla sema arasındaki mesafe gibidir."[40]

"Allah'ın rızasından başka bir maksadla ilim taleb eden cehennemdeki yerini hazırlasın."[41]

"İlmin kalkıp cehaletin gelmesi, kıyamet alametlerindendir."[42]

517. Son olarak, Kalkaşandî'nin bir kaydına dikkat çekmek isteriz: Buna göre, İslâm âlimleri, yazının ehemmiyetine dair en büyük delili Kur'ân'ın ilk hitabı olan "oku!" emrinin devamında "insana yazıyı öğretme"

---

35 İbn Abdilberr: İlm, s. 33.

36 Tirmizî: İlm, 2.

37 İbn Abdilberr: İlm, s. 37; Tirmizî: İlim, 19; İbn Mâce: Mukaddime, 17.

38 Müsned: 3, 157, Heysemî: 1, 121.

39 İbn Abdilberr: s.66.

40 Heysemî: 1, 132.

41 Tirmizî: İlm, 6.

42 Müslim İlm, 8.

işini Yüce Yaratıcının kendisine nisbet ederek, Zat-ı Akdeslerini "Kalemle öğreten" olarak tanıtmasında bulmuşlardır.[43] Bu âyette ilme de pek ciddi bir teşvik gözükmektedir. Zira "*Oku! Kalemle öğreten, insana bilmediğini bildiren Rabbin en büyük kerem sahibidir*" şeklindeki ilk hitaptan şu mâna açık bir şekilde çıkmaktadır: İnsana kalemle öğretmesi Allah'ın, insanlığa en büyük ikramıdır. Akıllı kişiye düşen de Allah'ın ikramlarını ararken, en büyüğü olan kalemle öğretilen ilme tâlib olmak olmalıdır. Gayesi İslâm'ın hakikatını bulup ona sâhip çıkmak olan Selef, buna talib olmuş ve insanlığın en büyük medeniyeti olan İslâm medeniyetini vücuda getirmiştir.

c) Mesuliyet Tedbirleri:

518. Vicdani olan teşvîkî tedbiri tamamlayan ikinci kısım bir tedbir daha vardır, buna mesuliyet tedbiri diyoruz. Bu da vicdanî gruba girer. Bunun özü irfan seviyesinin yükseltilmesinde kişilere sorumluluk yüklemeye dayanır.

Kim, kime karşı, nelerden sorumlu tutulmaktadır? gibi bir sorunun cevabı bu meseleyi vuzuha kavuşturur. Önceki acıklamalar, kişiyi içinde uyandırılan bir şevkle, kendi arzusuyla, kendi kendini ilim talibi yapmaya, okuma yazma öğrenmeye sevkettiği gibi, mesuliyet tedbirleri de, kişiyi, bir kısım başkalarının yetişmesine, yetiştirilmesine sevketmeyi gaye edinmektedir.

Bu noktada hemen belirtelim: Dinimiz kişilere umumi manada bir öğretme mesuliyeti yükler. Ayrıca aile ve yakınlarına öğretme ile, komşularına öğretme meselesini vurgular, bunlardan sorumlu kılar. Açıklayalım:

1) Öğretme Mesuliyeti

519. Mes'uliyet açısından kişi önce öğrenmekle, sonra da öğretmekle yükümlüdür. Bilmediğini öğrenmeli bilmeyene de öğretmelidir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bu durumda olmayan kimsenin yaratılış gayesine ters düşerek sorumluluk altına düştüğünü ifade etmektedir: "*İnsanlar iki kısımdır: Bilenler ve öğrenenler. Böyle olmayanlarda hayır yoktur.*"[44]

---

[43] Bkz. Alak, 96/1-5

[44] Hılye 1, 376.

Şu hadislerde de başkasına öğretmenin ehemmiyeti ifade edilir: "*Sadakanın en efdali, müslim kişinin ilim öğrenip, Müslüman kardeşine öğretmesidir.*"[45]

"*Allah'ın senin vasıtanla bir kişiye hidâyet vermesi, senin için dünyalar dolusu maldan hayırlıdır.*"[46]

"*Öldükten sonra kişiye amelinden ve hasenâtından ulaşan şey, öğretip neşrettiği ilimle, geride bıraktığı sâlih evlatdır.*"[47]

"*Alim, âmil ve muallim olan kimse semavatın melekutunda 'büyük' diye anılır.*"[48]

"*Allah, Melekler, Arz ve semâda bulunan her şey yuvasındaki karıncaya, denizdeki balığa varıncaya kadar (bütün canlılar) halka hayır öğreten muallime dua ederler.*"[49]

Şu hadisler de bildiğini öğretmekten kaçınanları tehdid eder: "*Kime bir ilim sorulunca o bunu gizlerse Cenâb-ı Hakk kıyamet günü ona ateşten bir gem vurur.*"[50] Hadisin İbn Mâce'de gelen bir vechi, sorulma şartını koşmaz: "*Kim bir ilim öğrenir de bunu gizlerse (öğretmezse), kıyâmet günü ateşten bir gemle gemlenmiş olarak (hesab yerine) getirilir.*"[51] Şu rivâyet, bizzat Kur'ân-ı Kerîm'den, Ashâb'ın (radıyallahu anh) ilmi gizlememek, halka faydalı olan bilgileri yaymak gerektiği hükmünü çıkardıklarını gösterir: Ebû Hüreyre şöyle demiştir: "Allah'a kasem olsun, Kitâbullah'ta şu iki âyet olmasaydı Resûlüllah'tan hiçbir hadis rivâyet etmezdim: "*Gerçekten, Allah'ın indirdiği Kitab'tan bir şeyi gizlemede bulunup, onu az bir değere değişenler var ya, onların karınlarına tıkındıkları ancak ateştir. Allah kıyâmet günü onlarla konuşmaz ve onları günahlardan arıtmaz. Onlara elem verici azab vardır. Onlar doğruluk yerine sapıklığı, mağfiret yerine azabı alanlardır. Ateşe ne kadar da dayanıklıdırlar.*" (Bakara, 2/174-175)

---

45 İbn Mâce, Mukaddime, 20.
46 Buhârî, Fazâilu's-Sahâbe, 9; Ebû Dâvud, İlm, 9.
47 İbn Mâce, Mukaddime, 20.
48 Tirmizî, İlm, 19.
49 Tirmizî, İlm; 19.
50 Ebû Dâvud, İlm 9; Tirmizî, İlim 3; İbn Mâce, Mukaddime, 24.
51 İbn Mâce, Mukaddime, 24.

2) Ailevî Mesuliyet:

520. Hangi çeşitten olursa olsun, başkasına karşı vazife ve sorumluluk mevzubahis olunca önce âile efradı ve yakınlık derecesine göre diğer akrabalar gelir. Ta'lim işinde de öyledir: Âyet-i kerime şöyle hitab eder:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ "*Ey iman edenler! Kendinizi ve çoluk çocuğunuzu, yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem ateşinden koruyun.*" (Tahrîm, 66/6)

Alimler, bu âyetten aile efradının her çeşit terbiye ve ta'liminden aile reislerinin mes'ul tutulduğunu anlamışlardır."[52]

Hz. Peygamber aleyhissalatu vesselamdan gelen bir kısım hadisler, hassaten ailenin ta'limini emreder. Bunlardan biri Buhârî tarafından tahriç edilmiştir. Bu rivâyette, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), Allah'tan çifte ecir alacak üç kısım insan sayarken, üçüncü kısım için: "*... o kimsedir ki, yanında bir câriye vardır. Bu câriyeyi en iyi şekilde te'dib edip yetiştirir ve gerekli bilgileri de en iyi şekilde öğretir, sonra azad eder ve onunla evlenir.*" der.[53]

Alimler, burada sarih olarak cariyenin ta'lim ve terbiyesine itina gösterilmesinin emredildiğini, dolaylı olarak da aileye itina gösterilmesinin emredildiğini belirtirler. "*Zira*, derler, *hür aileye Allah'ın farzlarını ve Res*ûlü'*nün sünnetini öğretmek köleye öğretmekten daha evvel gelir, daha çok ehemmiyet taşır.*"[54]

Bir başka hadiste, evladın baba üzerindeki haklarından birinin "*kitabet (yazı) öğretmek*" olduğunun belirtildiğini daha önce zikretmiştik.

Ailelerin yetiştirilmesi mes'elesine Hz. Peygamber o kadar ehemmiyet vermiştir ki, Medine'ye gelen hey'etleri orada bir müddet ağırlayıp İslâm'ı (ve muhtemelen yazıyı da) öğrettikten sonra, geri dönerlerken: "*Ailelerinize dönün, bu öğrendiklerinizi onlara da öğretin.*" demiştir.[55]

Yukarıda kaydetmiş bulunduğumuz câriyelerin ta'limiyle ilgili hadisi: "*Kişinin, Câriyesini ve Ehlini Ta'lim Etmesi.*" adını taşıyan başlık altında

---

52 Râzi 24, 31; Zemahşeri, Keşşâf 4, 128; İbn Kesîr, Tefsîr, 7, 58-59.

53 Buhârî, İlm, 31.

54 Fethu'l-Bâri, 1, 200.

55 Buhârî, İlm, 25; Edeb: 27.

kaydeden Buhârî bu bâbı tamamlamak üzere müteâkiben şöyle bir bâb başlığı koyar: "*Devlet Başkanının Kadınlara Va'zetmesi ve Kadınların Ta-'limi.*"[56]

521. Buhârî, hadis olarak, bu babta, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) konuşmasının kadınlar tarafından işitilememesi endişesiyle, mescidin kadınlar tarafına geçerek onlara husûsen hitab ettiğini nakleden rivâyeti kaydeder.

Şârihler, bu rivâyetten, *kadınların ta'lim mes'elesinin sadece kocalarını ilgilendiren bir mes'ele olmayıp, bizzat devlet reisinin veya onun nâibinin (maarif bakanlğının) ilgilenmesi gereken bir mes'ele olduğu* mânâ ve hükmünü çıkarmışlardır.[57]

Bu mes'ele üzerine mü'minlerin dikkatini çekmeye ehemmiyet veren Buhârî, mevzû ile alâkalı diğer bir kısım rivâyetler için husûsî bâb başlıkları koyar. Bunlardan biri, bir iki bab sonra kaydedilen: "*Ta'lim Maksadıyla Sırf Kadınlar için Husûsi Gün Ayrılabilir mi? Babı*"dır.[58]

Bu babta, kadınların talebi üzerine, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem), onlara haftanın hususi bir gününde hitab ettiğini bildiren bir rivâyet yer alır. Bu babtan birkaç bahis sonra da, ilim öğrenmek için kadınların çekinmeksizin, örfen hacâletâver (utanma celbedici) olan mes'elelerde Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) soru sorduğunu, Hz. Peygamber'in de bunu çok normal karşılayarak cevap verdiğini bildiren rivâyetler yer alır.[59]

522. Buhârî'nin bu mevzûya giren bâblarından biri de Kitâbu'l-İ'tisâm'da yer alır ve "*Allah'ın Kendisine Öğrettiği Şeyleri Hz. Peygamber'in* (sallallahu aleyhi ve sellem) *Kadın ve Erkek Bütün Ümmetine Öğretmesi Babı*" başlığını taşır.[60]

Bütün bu tedbir ve teşviklerin tatbikata intikal ederek mü'minlerin, dinlerini bir bütün olarak köle ve hizmetçi dahil kadın-erkek, büyük-kü-

---

56 Buhârî, İlm, 32.

57 Fethu'l-Bâri: 1, 202-203.

58 Buhârî, İlm, 35.

59 Buhârî, İlm, 51.

60 Buhârî, İ'tisam, 9.

çük bütün aile halkına, daha Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) devrinde öğretmeye başladıklarını gösteren bir rivâyet Ahmed İbn Hanbel'in Müsned'inde yer alır: Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) Veda Haccı sırasında: "*Ey insanlar! İlim kabzedilip ortadan kaldırılmazdan önce ilimden nasibinizi alın...*" diye bir nasihatte bulunur. Dinleyenlerden bir "*bedevî*" şu suâli sorar: "*Ey Allah'ın Resûlü! İlim bizden nasıl kaldırılır? Ellerimizde Kur'ân nüshaları mevcut, onda olanları öğrendik. Onu kadınlarımıza, çoluk çocuğumuza ve hizmetçilerimize de öğrettik...*"[61]

Hadisin *vürûd* sebebi, Hz. Peygamberin (sallallahu aleyhi ve sellem) cevabı gibi teferruat uzundur. Mevzumuzu, daha ziyade bir "*bedevî*" tarafından sorulan sorunun son cümlesi ve burada tâdad edilen şeyler ilgilendirmektedir, bunlar da kaydedildi.

Yazı öğretimi mes'elesinde Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem), kadınlarla husûsen ilgilendiğini daha sarîh olarak gösteren başka rivâyetler de vardır.

Bunlardan biri Resûlüllah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) zevcesi Hz. Hafsa (radıyallahu anh) ile ilgili. Pek çok hadis kitabı, Hz. Hafsa'nın *Şifa bintu Abdillah* adında bir hanımdan yazı öğrendiğini nakleder.[62] Bizzat Şifâ bintu Abdillah şöyle rivâyet eder: "*Ben Hafsa'nın yanında iken Hz. Peygamber* (sallallahu aleyhi ve sellem) *çıkageldi. Bana dedi ki: Hafsa'ya kitabet öğrettiğin gibi 'nemle rukyesi'ni (afsun) de öğret.*"[63]

Bu rivâyete dikkat edersek, esas itibariyle Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) Şifa'dan, Hz. Hafsa'ya (radıyallahu anh) bir rukye öğretmesinin talebini görürüz. Ancak bu taleb vesilesiyle Hz. Hafsa'nın Şifa'dan daha önce yazı öğrendiğini anlıyoruz.

523. Kaynaklarımız, Hz. Hafsa'nın Şifa'dan yazı öğrendiğine dair ayrı bir rivâyet kaydetmezler. Bu öğrenme işi ne zaman oldu, nasıl oldu, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) emriyle mi oldu? Bütün bu sorularımız rivâyet yönünden cevapsızdır.

---

61 el-Müsned 5, 266.

62 el-Müsned: 5, 266.

63 Üsdü'l-Gâbe 7, 162; Abdurrezzak: 11, 16; Ebû Dâvud: Tıb, 18. Vs.

Ancak şunu söyleyebiliriz: Kadınların yazı öğrenmesiyle alakalı daha sarih rivâyetlerin yokluğu, bunun olmadığına delalet etmez. Nitekim Hz. Hafsa, Şifa'dan yazı öğrenmiş olduğu halde doğrudan bu hadiseyi anlatan rivâyet mevcut değildir ve biz bunu bir başka vesile ile öğreniyoruz. Ancak bu dolaylı rivâyetten, hemen hemen bütün hadis şarihleri kadınlara yazı öğretmenin caiz olduğu hükmünü çıkarmakta müttefiktirler.[64]

Kaynaklarımız, Şifa bintu Abdillah hakkında biraz ma'lûmat sunar: Mekkelidir, hicretten önce Müslüman olmuştur. Akıl ve dirâyetiyle tanınmıştır. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) hicreti müteakip ona bir ev tahsis etmiş, o da oğlu Süleyman'la orada ikaamet etmiştir. Resûlüllah, Şifâ'nın hânesine sıkça uğrar, bir müddet kaylûle (öğle uykusu) yapardı. Hz. Ömer (radıyallahu anh), Şifâ'nın görüşünü alır, başkasınınkilere tercih eder ve onu memnun ederdi. Hz. Ömer, Şifa'yı bir müddet çarşı işlerine (muhtesibe) tayin etmiştir. Şifa (radıyallahu anh) nemle rukyesi (bir hastalığa karşı dua ile tedâvî) icra ederdi.[65]

Hz. Ömer (radıyallahu anh) zamanında tedvin edilen ilk resmi Kur'ân nüshasını, babasının vefatından sonra muhafaza gibi mühim bir hizmet ifa eden Hz. Hafsa'nın, Arapça imladaki hazakatının bilahare oynadığı rolü gösteren bir rivâyet kaydedeceğiz. Bu rivâyetten, ayrıca, konumuzu ilgilendiren iki husus daha tesbit edeceğiz: 1- Kölelere de yazı öğretilmiş olması, 2- Zevcelerin bir kısım inceliklere varıncaya kadar yetiştirilmesinde bizzat Hz. Peygamber'in örnek vermiş bulunması:

"Hz. Ömer'in azadlı kölesi (mevla) Amr ibn Râfi anlatıyor: "Ben Hz. Peygamber'in zevceleri zamanında Kur'ân nüshaları yazardım. Hz. Hafsa (radıyallahu anh), bir mushaf da kendisine yazmamı söyledi ve şu tenbihte bulundu: "Bakara sûresindeki şu âyete gelince onu, bana uğramadan yazma. Onu Hz. Peygamber'den (sallallahu aleyhi ve sellem) öğrendiğim şekliyle sana ben imla ettireceğim." O âyete gelince, üzerine Kur'ân yazmakta olduğum evrakla birlikte ona uğradım. Bana âyeti okudu:

حافظوا علي الصلوات والصلاة الوصطي

Kadınlarla ilgili bu açıklamalara dayanarak şunu söyleyebiliriz: İslâm

64 Bak. Avnu'l-Ma'bûd: 10, 373-377.

65 Üsdü'l-gâbe 7, 162; el- el-İsâbe 4, 341.

dini, ilim talebiyle ilgili teşviklerini kadın-erkek ayırımına yer vermeden bütün Müslümanlara birlikte yapmıştır. Kadınların ta'liminin ihmâlini tavsiye veya ima eden hiçbir delil ne Kur'ân'da, ne de hadiste gelmemiştir.

Bazı kitaplarda "kadınlara yazı öğretmeyin" mealinde hadis olarak kaydedilen söze hiçbir ciddi hadis kitabında raslanmaz. Üstelik âlimlerimiz bu rivâyetleri tahkik ederek "mevzû" yani uydurma olduğunu göstermişlerdir.[66]

3) Komşuluk Mesuliyeti:

524. Müslüman kişinin sorumluluğu, kendisini ve ailesini halletmekle bitmez. Bir kısım rivâyetler ta'lim mevzûunda da kişinin, komşusuyla ilgilenmesini emretmektedir. Mühim bir hadis mealen şöyle:

"Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), bir gün ayakta halka hitab etti. Önce Allah'a hamd ve senada bulunduktan, Müslümanlardan bazı taifeleri anıp hayırla yad ettikten sonra şöyle dedi: "Bir kısım insanlara ne oluyar ki, komşularıyla ilgilenip onlara ilim ve fıkıh öğretmezler, dini idrak ettirmezler. Onlara mârufu emredip münkerden nehyetmezler.'"

"*Keza komşularından ilim ve fıkıh öğrenmeyen, ibret almayan bir kısım insanlar da vardır. Nefsimi kudret elinde tutan Zât-ı Zülcelâl'e kasem olsun, ya evvelkiler komşularına ilim ve fıkıh öğretip idrak sahibi kılarlar, mârufu emir, münkerden nehyederler, berikiler de komşularından ilim ve fıkıh öğrenip ibret alırlar veya ben onlara olan cezamı tâcil edip daha dünyada iken belalarını veririm.*"[67]

525. Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) bu çeşit tehdid ve teşviklerinin, o devrin Arab cemiyetinde ilmin yaygınlaşmasına son derece müessir olduğunu te'yid eden rivâyetler de vardır. Bunlardan biri, yukarıdaki hutbenin te'siriyle ilgili olarak Taberâni'de kaydedilmiştir:[68] Rivâyete göre, kendileri fakih olan Eş'ariler, bu hadisi duyunca, cahil ve kaba olan bedevi komşularını hatırlayarak, sorumlu olup olmadıklarını öğrenmek üzere Hz.

[66] Gerekli açıklama ve kaynaklar için *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye* adlı kitabımızın 351-359. sayfalarına bakılmalıdır.

[67] Üsdü'l-gâbe 1, 58. Bu hadisin senedini Buhârî "sâlih" bulmuştur (el-İsâbe 1, 17).

[68] Heysemî 1, 64.

Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) müracaat ederler. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) aynı sözleri tekrar ederek sorumlu olduklarını ifade edince bir yıl mühlet isterler. Hz. Peygamber de (sallallahu aleyhi ve sellem) onlara, komşularına ilim ve fıkıh öğretip onları idrak sahibi kılmak üzere bir yıllık izin verir ve şu mealdeki âyeti okur: "*İsrailoğullarından inkar edenler, Davud'un ve Meryemoğlu Îsa'nın diliyle lanetlenmişlerdi. Bu, başkaldırmaları ve aşırı gitmelerindendi. Birbirlerinin yaptıkları fenalıklara mani olmuyorlardı. Yapmakta oldukları ne kötü idi.*" (Mâide 5/78)

Ferdi plandaki bir örneği Hz. Câbir'den kaydedeceğiz: Hz. Cabir (radıyallahu anh) dul bir kadınla evlenişinin sebebini Hz. Peygamber'in sorması üzerine, ona şöyle açıklamıştır: "(Babam) Abdullah İbn Amr şehid düştü, geride yedi (veya dokuz) tane kız bıraktı. Onlar gibi biriyle evlenmeyi hoş bulmadım. Onlara bakıp idare edebilecek, onları *ta'lim ve te'dib edecek* bir dulla evlendim." Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) evlenmede gözönüne alınan bu terbiyevi mülahazayı, "Allah (bu evliliği) sana mübarek kılsın" diye ziyadesiyle takdir eder.[69]

2. Fiili ve Tatbiki Plandaki Tedbirler

526. Evvelki kısımda açıklandığı üzere, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), yazının Müslümanlarca benimsenerek, dıştan gelen bir zorlama ve icbar olmaksızın, içten doğan bir arzu ve iştiyakla öğrenilmesi için birçok tedbirlere yer vermiştir. Biz bunları "*psikolojik plandaki tedbirler*" adı altında gördük.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bunlarla yetinerek yazı öğrenimini tamamen ferdlerin insiyatifine bırakmamış, fiili bir kısım tedbirlerle devletin himaye, murakabe ve garantisi altına almıştır. Bu kısımda, alınmış olan söz konusu tedbirleri inceleyeceğiz.

a) Suffe Mektebi:

527. Mescid-i Nebevi'nin arka kısmı, Medine'ye hicret etmiş, kimsesiz ve bekar kimselerin kalmasına tahsis edilmişti. Burası otel veya ya-

[69] Farklı birkaç rivâyeti birleştirerek verdik. Bakınız: Buhârî, Nafakat, 12; Nesâî, Büyû' 77.

takhane manasında bir barınak olmayıp okuma, yazma, Kur'ân, Sünnet öğrenilen bir dershâne, bir yatılı mekteb mahiyetinde idi. Burada, miktarı bazan yüzü aşan, çok sayıda kimse kalıyordu. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) onların mes'eleleriyle ilgilenir, iâşelerinin te'mini için tedbirler alırdı. Bunların ta'limleriyle, baş muallim sıfatıyla bizzat ilgilenmekten başka orada devamlı kalarak, her yeni gelene Kur'ân ve yazı öğretecek muallimler tayin etmişti. Bunlar arasında profesyonel manada hizmet verenlerden: 1- Ubâde b. es-Sâmit (hem Kur'ân ve hem de yazı öğretiyordu),[70] 2- Abdulllah İbn Said İbni'l-As (Hüsnü hat bilmektedir, yazı muallimidir),[71] 3- Muallim Mirdas (Çocuklara Kur'ân muallimi tayin edilmiştir),[72] 4- Cübeyr İbn Hayyeti's-Sakafî (küttâb mullimi)[73] zikredilebilir.

528. Öğretim İlerinde İstihdam Edilenler

1) Profesyonel Mullimler: Bunlardan yukarıda bahsettik, tekrar etmiyeceğiz.

2) Profesyonel Olmayanlar: Profesyonel olmasa da öğretim işlerinde istihdam edilen ve hizmet verenler arasında ismi geçenlerden şunlar hatırlatılabilir; Mu'az İbn Cebel –ki hicri 9. yılda Yemen'e muallim olarak gönderilmiştir.-,[74] Ebû Mûsa el Eş'ari (Yemen'e Kur'ân muallimi tayin edildi),[75] Ubey İbn Kaab (Medine'ye gelen ihtida heyetlerine Kur'ân öğretmiştir),[76] Ebu'd-Derda (hafız, fakih ve hakîmdir, Hz. Ömer Şam'a kadı yapacaktır),[77] Ebû Ubeyde İbnu'l-Cerrah (Yemen heyetinin talebi ile onlara muallim tayin edilir),[78] Hâlid İbn Said İbni'l-As,[79] Amr İbn Said İbni'l-As,[80]

70 İbn Mâce, Ticâret 8, Ebû Dâvud, Büyû' 36, el-Müsned 5, 315, 324.
71 Üsdü'l-gâbe 3, 262.
72 el-İsâbe 3, 401.
73 el-İsâbe 1, 225.
74 El-İsâbe 3, 427, Üsdü'l-gâbe 5, 97, Taberî 3, 228, Hamidullah, Vesâık 4.tab s. 213.
75 İstiâb, 2, 372. Bak. el-İsâbe 2, 359-60.
76 İbn Sa'd 1, 316-17, Vâkıdî 3, 968-69.
77 Bak. Üsdü'l-gâbe 4, 319; 6, 97; İstiâb 4, 59.
78 Kenzu'l-Ummâl 13, 615, el-Müsned 3, 146, 175, 212, 286.
79 Bak. Vâkıdî 3, 932; Üsdü'l-gâbe 2, 98.
80 Vâkıdî 3, 932.

Sa'd İbn Ubâde,[81] Osman İbn Affan,[82] Ebân İbn Saidi'bni'l-Asî,[83] Amr İbn Hazm,[84] Alâ İbnu'l-Hadramî (vahy katipliği de yapmıştır),[85] Üseyd İbn Hudayr,[86] Râfi İbn Mâlik (Akabe biatı sırasında, o zamana kadar inen vahiyleri alıp Medinelilere öğretmiştir),[87] Mus'ab İbn Umeyr (Akabe biatından sonra Medineliler'e dini öğretmek üzere tavzif edilir),[88] Abdullah İbn Mes'ud,[89] Münzir İbn Amr,[90] Abdullah İbn Ummi Mektum (halka Kur'ân öğretmiştir).[91]

529. Ayrıca, daha umumi bir ifade ile, Hz. Peygamber'in tâlim ve terbiye hizmetlerinde başka imkanları da değerlendirdiğini bilmekteyiz. Burada da teferruata girmeden kısa hatırlatmalar yapmada fayda umarız:

1) Bedir Esirleri: Sayısı, kimler olduğu belli değilse de okuma yazma bilenlerden her biri on müslüman çocuğa yazı öğretme mukabili azad edilmiştir. Öğretim hizmetlerinde müşrikin istihdamı pek manidardır.[92]

2) **Askeri Komutanlar:** Askeri maksadla gönderilen komutanların bazı kereler öğretim de yaptığını rivâyetler göstermektedir.[93]

3) Amiller: Aleyhissalatu vesselam zamanında, bütün memurların umumi adı âmil'dir. Hz. Peygamber bunları seçerken titiz davranmış, liyakatlı olmalarına bilhassa dikkat etmiştir.[94] Liyakatı sağlayan şartlardan birinin –en azından bir kısmında– okuma yazmayı bilmeleri, dinde fakih olmaları şartı olduğu söylenebilir.

---

81 Bak. Belâzurî, Fütûh s. 663, Vâkıdî 3, 932.
82 Vâkıdî, a.g.e. 3, 932.
83 Bak. el-İsâbe 1, 14; 3, 633; Fütûhu'l-büldân s. 661.
84 Bak. İstiâb 2, 517, Vesâik , s. 174.
85 İbn Sa'd 1, 351, Üsdü'l-gâbe 4, 74, el-İsâbe 2, 497.
86 Vâkıdî 3, 932; el-İsâbe 1, 15.
87 Bak el-İsâbe 1, 499, Kalkaşandi 3, 11.
88 Bak el-İsâbe 3, 421, Üsdü'l-gâbe 5, 181-82.
89 Bak: Üsdü'l-gâbe 3, 388-89, el-İsâbe 2, 369.
90 Üsdü'l-gâbe 5, 269; Kalkaşandi 3, 11.
91 İbn Sa'd 4, 206.
92 Bak. İbn Sa'd 2, 22, el-Müsned 1, 247.
93 Bak. Vesâık s. 131.
94 Bak. Buhârî, İcâre 1; Ahkâm 5-6; Müslim, İmare 16-17; Ebû Dâvud, Harac 2, 5; Belâzurî, Ensâbu'l-Eşraf'ta memurların geniş bir listesini verir (s. 529-531).

4) Hafızlar: Yukarıda muallimlik hizmeti verenler arasında ismi geçenlerin bir kısmı "hafız" ünvanını taşıyan sahabiler arasında zikredilir. Şu halde, daha umumi bir üslubla, hafızların da öğretim işlerinde istihdam edildikleri söylenebilir.[95]

b) Mescidler:

530. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) devrinde Müslümanların okuma-yazma öğrendikleri mahalli, sadece *Suffa*'ya inhisar ettirmek caiz değildir. Suffa, İslâm'da her mescide tahmil edilen ta'lim fonksiyonunun, Mescid-i Nebevî'de organize ve sistematize edilmiş, müesseseleştirilmiş şeklidir. Binâenaleyh bu fonksiyon, her bir mescidde az çok mevcut olmalıdır.

Bazı kaynaklar Medine'nin içinde Hz. Peygamber devrinde dokuz mescidin varlığından bahseder.[96] Halbuki Semhûdî'nin yaptığı tahkikte –ki her birini ismen verir, yerlerini tayin eder ve Hz. Peygamber'in onunla olan münasebetini belirtir– bu sayı, Medine'nin içi ve yakın civarı (banliyö) için kırkı bulur.[97]

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) "*her mahallede mescidler inşa edilip temiz tutulması, güzel kokularla kokulanması, inşaatının iyi yapılması*" mealindeki emirleri[98] ve mescid inşa edenlere vadedilen uhrevi mükafatlar[99] gözönüne alınacak olursa, her bir yerleşim ünitesinde (dâr) bir mescid inşa edildiği, bu sayının da Resûlüllah devrinde kırka ulaştığı anlaşılır. Hz. Cabir'den (radıyallahu anh) kaydedildiğine göre, Hz. Peygamber'den (sallallahu aleyhi ve sellem) iki yıl önce Medine'ye gelmiş bulunan Mekkeli Müslümanlar, Resûlüllah gelmezden önce burada "*mescidler*" inşa etmişlerdir.[100]

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) mescid inşaatına o kadar ehem-

---

95 Suyûtî , el-İtkân 1, 70, 71, 72; İbn Sa'd 8, 457, Kettânî 1, 44-49.

96 Hamidullah: Muhtasar Hadis Tarihi, s. 23 (Belâzurî'nin Ensâbu'l-Eşraf'ından naklen).

97 Semhûdi: 3, 819-880.

98 Ebû Dâvud, Salât, 13; Tirmizî: Salât, 412; İbn Mâce, Mesâcid, 9. Bazı rivâyetler mescidsiz dâr (yani bir kabilenin ikaamet ettiği yer) kalmadığını ifade eder (*Avnu'l-ma'bûd*: 2, 125).

99 Müslim, Mesâcid 25; Zühd 43, 44; Dârimî, Salât 114, (1, 323); İbn Mâce, Mesâcid 8-9 (754-760. hl); Heysemî: 2, 11.

100 Heysemî: 2, 23; el-Metâlibu'l-âliye: 4, 140.

miyet veriyordu ki, bazı rivâyetler mescid için eliyle plan çizip, kıble tayin ettiğini gösterir.[101] Mescid-i Nebevi'nin inşasında bizzat çalışmış, taş, vs. taşımış, kendisine bedel çalışmak teklifini de reddederek bu mukaddes ve mühim hizmetten nefsini mahrum etmemiştir.[102]

Şunu da kaydetmemiz gerekir ki, mescid inşaatı mes'elesi sadece Medine ve yakın civarında ele alınmamış, İslâm'ın girdiği her yerde aynı şekilde öncelikle gerçekleştirilen müesseselerden biri olmuştur. Öyle ki, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bir orduyu yola çıkarırken şu tenbihte bulunurdu: "*Bir mescid gördüğünüz veya ezan duyduğunuz zaman orada kimseyi öldürmeyin*."[103] Bu tenbihin bazan sadece "mescid görürseniz" şeklinde yapılmış olması[104] mevzumuz açısından ehemmiyet taşır.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) Umman cihetine gönderdiği bir İslâm'a davet mektubunda, onların kelime-i şehadeti ikrar etmelerini taleb etmekle kalmıyor: "Falanca falanca (yerlere) mescidlerin inşasını" emrediyor ve "*aksi takdirde sizinle harb edeceğim*" diyordu.[105]

531. Şu halde bu mescidlerde, öğretime de ehil imamlar tayin edildikçe "*Kur'ân ve yazı*" öğretiminin yürütüleceği açıktır. Nitekim Müslim'de kaydedilen bir rivâyette, hangi mescidde olduğu tasrih edilmeksizin Esved İbn Yezid'in mescidde Kur'ân öğrettiği tasrih edilir.[106]

Bu noktada şunu da kaydetmede fayda var: Bu mescidlerde tavzif edenlerden ismen bilinenler meyanında ilmiyle, fıkhıyla, kıraatıyla şöhret yapan Mu'az İbn Cebel, Übey İbn Ka'b [107] gibi meşhurlar da yer almaktadır. Übey'in, imamlığın yanı başında muallimlik de yaptığına, bilhassa Medine'ye gelen hey'etlere Kur'ân ve fıkıh öğretenler arasında isminin geçtiğine[108] daha önce de temas etmiştik. Keza Abdullah İbn Ümmi Mektum,

---

[101] Heysemî: 2, 15.
[102] Müsned: 2, 381.
[103] Üsdü'l-gâbe 4, 36.
[104] Üsdü'l-gâbe 4, 41.
[105] Vesâık: s. 129.
[106] Heysemî: 2, 71, (Übey, Kuba'da imamdı). Müslim, Müsâfirîn, 280; Müsned: 1, 461.
[107] Heysemî: 2, 72
[108] İbn Sa'd 1, 316-317, 345.

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) Medine'den ayrıldığı zamanlarda halka namaz kıldıran imamlardan biridir[109] ve "*Kur'ân okutma*" hizmetinde fiilen vazife yaptığını daha önce belirttik.

c) Dâru'l-Kurra:

532. Bazı rivâyetlerde, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) devrinde, Medine'de mevcut olan bir "*Dâru'l-Kurra*" dan bahsedilir. Bu bahis, Dâru'l-Kurra hakkında bilgi vermek maksadına raci olmadığı için, doyurucu değildir. Mahiyeti ve işleyişi hakkında sorularımız tatmin edici cevap bulamıyor: Bir rivâyette, meşhur âmâ Abdullah İbn Ümmi'l-Mektûm hakkında bilgi verilirken: "*Bedir harbinden az sonra Medine'ye geldi, Dâru'l-Kurrâ'ya indi...*" denir.[110] Bir başka rivâyette de Dâru'l-Kurrâ hakkında, "*Mahreme İbn Nevfel'in evidir*" açıklığı getirilir .[111]

Ahmed İbn Hanbel'in Müsned'inde yer alan bir rivâyet, bu *dâru'l-kurrâ* hakkında bazı mütemmim bilgi sunar. Aslı uzun olan rivâyetin bizi ilgilendiren kısmını kaydedeceğiz. Rivâyetten, bir akşam mektebini andıran *Dâr'ul-Kurrâ*'nın hususi bir hoca nezâretinde daha çok geceleri faaliyet gösterdiğini, icabında sabahlara kadar orada çalışıldığını görmekteyiz:

"*Sabit (İbn Eslem el-Bünâni) anlatıyor:* "*Biz, Enes İbn Mâlik'in* (radıyallahu anh) *yanında idik. Ehlinin önünde bir vesika yazarak (ders halkasındakilere hitaben):* "*Ey kurrâ topluluğu, şahid olun!*" *dedi. Ben bu hitabı yadırgayarak:* "*Ey Ebû Hamza, keşke bize (kurrâ demeyip) isimlerimizle hitab etseydin*" *dedim. Enes cevaben:* "*Size* "*Kurrâ*" *diye hitab etmemde bir beis yok. Ben size Hz. Peygamber'in sağlığında* "*kurrâ*" *diye isimlendirdiğimiz kardeşlerinizden bahsedeyim de dinleyin: Onlar yetmiş kadardı. Gece olduğu vakit Medine'deki muallimlerine gidiyorlardı. Sabah oluncaya kadar bütün gece ders yapıyorlardı. Sabah olunca da, kendisinde güç kuvvet olanlar su ve odun getirir, parası olanlar da birleşip bir davar satın alırlar ve yemek üzere hazırlarlardı. Bu da Hz. Peygamber'in* (sallallahu aleyhi ve sellem) *hücrelerine yakın*

---

[109] İbn Sa'd 4, 206.

[110] İsti'ab 2, 259-260, İbn Sa'd 4, 205.

[111] İsti'ab 2, 501-502.

yerde cereyan ederdi. Hubeyb öldürülünce Resûlüllah (sallallahu aleyhi ve sellem) *onları yola çıkardı...*"[112]

Hemen kaydedelim ki, burada kastedilen vak'a *Bi'r-i Maûne* hâdisesidir. Orada şehid edilenlerin, Buhârî'nin Enes'ten kaydettiği bir rivâyette Ensar'dan[113] olduğunun belirtilmiş olması, bunların "*Ashâb-ı Suffa*" olma ihtimalini bertaraf eder, Enes, aynı Buhârî rivâyetinde bunların geceleri namaz kıldıklarını, gündüzleri odun topladıklarını belirtir. İbn Hacer, Sâbit'in rivâyetinde, toplanan odunları satarak parasıyla ehl-i Suffa için yiyecek satın aldıklarının, geceleri de Kur'ân dersi alıp ilim öğrendiklerinin kaydedildiğini belirtir.[114] Bu açıklamalar da Kurrâ'nın ehl-i Suffa dışında, onları itmam eden bir ekip olduğunu gösterir.

Ehl-i Suffa ile *Kurrâ*'nın aynı kimseler olma ihtimali vârid bile olsa bizce fazla fark etmez. Zira bu rivâyetler, o günün şartlarına uygun şekilde, ta'lim faaliyetlerinin, günümüzün anlayışına uygun bir sisteme bağlandığını göstermektedir: Ders mahalleri var, ders verecek hocalar var, maddi ihtiyaçları devletçe karşılanarak, öğrenim dışındaki her çeşit meşguliyetten uzak tutulan talebeler var. Ve her çeşit öğrenme ve öğretme işi meccâni.

d) Evler:

533. Ta'lim faaliyetlerinde mescidler dışında bazı husûsî evlerin de rol oynamış olabileceğini kaydetmeliyiz. Yukarıda, esas itibariyle *Suffa*'da muallim bulunan Ubâde b. es-Sâmit'ten kaydettiğimiz rivâyette de görüldüğü üzere, yazı bilenlerin, kendi evlerini de bu hayırlı hizmete açmış olmaları ihtimalden uzak değildir. Üstelik, tâ Mekke devrinde Erkâm İbn Ebî'l-Erkâm'ın evi başta olmak üzere umuma açık ve İslâmî faaliyete merkezlik yapan evler eksik olmamıştır.

Medine'deki bu evlerden biri Sa'd İbn Hayseme'nin (radıyallahu anh) evidir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) Medine'ye hicretinin bidâyetinde, Kuba'da iken ondört gün kadar [115] Külsûm İbn Hidm'in (radıyallahu

[112] el-Müsned 3, 137.

[113] Buhârî, Megâzî, 27.

[114] Fethu'l-Bâri 8, 389.

[115] Buhârî, Salât, 47.

anh) evinde kalmıştır.[116] Bu geçici ikaamet sırasında halkla olan temasını "*Menzilü'l-Uzzâb*", "*Beytu'l-Uzzâb*" yani "Bekârlar Evi" diye isimlenen Sa'd İbn Hayseme'nin evinde sürdürmüştür.[117] Gerek isminden ve gerekse Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) ziyaretçileri kabûl için oraya uğramasından, bu evin, böylesi faaliyetlere mahal olduğu anlaşılmaktadır.

Keza taşradan gelen hey'et ve misâfirlerin umumiyetle ağırlandığı Remle bintu'l-Hâris'in (radıyallahu anh) evi var. Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) gelen sayıca kalabalık ihtida hey'etleri çoğunlukla bu evde ağırlanmıştır. İbn Sa'd, şu kabilelerden gelen hey'etlerin orada ağırlandığını bilhassa tasrih eder. Kilab, Abdu'l-Kays, Tağlib, Hanife, Havlân, Uzre, Gassân ve Rahâve.[118]

Gelen hey'etlerden bir kısmı, şâyet varsa, Medine'de ikaamet etmekte olan hemşehri ve dost gibi tanışlarının yanlarında misâfir edilmişlerdir. Ebû Eyyûbi'l-Ensarî,[119] Hz. Muaviye,[120] Fevre İbn Amra,[121] Ebû Sa'lebe,[122] Muğire İbn Şu'be[123] gibi.

Bir kısım hey'etlerin ağırlanması için de, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) resmen me'muru durumunda olan Bilâl-i Habeşî'ye emir verdiği rivâyetlerde belirtilirken, diğer bir çoğunun nerede, nasıl misâfir edildikleri belirtilmez. Bunlardan da en az bir kısmının daha Remle bintu'l-Hâris'in (radıyallahu anh) evinde ağırlanma ihtimalleri mevcuttur. Hatta Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) Selâmân hey'eti vesilesiyle, hizmetçisi Sevbân'a sarfettiği, "Bu hey'eti, misâfir ağırlanan yere götür."[124] sözünden kasdettiği "*misafir ağırlama yeri*"nin dahi, bu ev olma ihtimali mevcuttur.

---

[116] Üsdü'l-gâbe 4 , 495.
[117] Üsdü'l-gâbe 2, 346.
[118] İbn Sa'd 1, 300-344.
[119] A.g.e., 1 , 358.
[120] A.g.e., 1 , 349.
[121] A.g.e., 1 , 338.
[122] A.g.e., 1 , 329.
[123] A.g.e., 1 , 313.
[124] İbn Sa'd 1, 332.

534. Keza Kureyzâ hakkında Sa'd İbn Muâz'ın hükmü kesinleşince, onlar da bu eve hapsedilirler.[125] Altı yüzle dokuz yüz arasında oldukları tahmin edilen Kureyza Yahudilerinin de buraya hapsedilmesi göz önüne alınırsa, bu evin oldukça geniş ve umuma açık faaliyetlere müsait olduğu anlaşılır. Nitekim, Yahudi şâir Ka'b İbnu'l-Eşref'in katlinden sonra Müslümanlarla Yahudiler arasında muahede akdetmek üzere hey'etler bu evde toplanmışlardır.[126]

Yukarıda işaret edilen rivâyetlerin bir kısmında, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) muayyen zamanlarda hey'etleri, kaldıkları yerde ziyaret ederek, onlara, İslâm hakkında tanıtıcı bilgi verdiği tasrih edilir.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) devrinde İslâm'ın neşri için durumu müsaid olan diğer evlerden de istifade edilmiş olduğunu gösteren bir rivâyet, *Fâtıma bintu Kays*'dan gelmektedir. Kocası tarafından boşanmış olan Fâtıma, durumunu Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) anlatınca Resûlüllah, iddetini Ümmü Şerik'in yanında geçirmesini, önce emreder, sonra bu emri geri alarak, âmâ olan Abdullah İbn Ümmi Mektûm'un yanında kalmasını söyler.

Mevzûmuzla ilgili tasrihat, Hz. Peygamber'in ilk emrinden, yâni Ümmü Şerik'in yanında kalması için verdiği emirden vazgeçiş sebebini açıklarken kaydedilmiş olmaktadır: "*O çok misâfir ağırlar .*[127] *..., ona Ashâbım(dan ilk muhâcirler*[128]*) uğrarlar... İbn Ümmi Mektûm'un evinde iddetini geçir...*"[129]

İbn Hacer, Ümmü Şerîk hakkında açıklayıcı şu bilgiyi kaydeder: "*O, Ensar'dan zengin bir kadındı. Allah yolunda büyük harcamalar yapardı, evine misafirler inerdi.*"[130]

Kaynaklarımız Ümmü Şerîk'in ismi ve hatta Mekkeli mi, Medineli mi olduğu hususunda bazı ihtilaflar kaydederlerse de bizim için ehemmiyetli

---

[125] Üsdü'l-gâbe 7, 115.

[126] Vesâık: s.68.

[127] Müslim, Fiten, 19.

[128] Müslim, Talâk, 38:

[129] Müslim, Talâk, 36; Fiten, 119; Üsdü'l-gâbe 6, 122.

[130] El-İsâbe 4, 460.

değildir. Ümmü Şerîk diye tesmiye edilen birçok sahâbî hanım mevcuttur, iltibas buradan gelebilir. Hz. Ömer (radıyallahu anh) şehit edildiği zaman, *ashab-ı şûrâ*'nın yukarıda ismi geçen Fâtıma bintu Kays'ın evinde toplandığına dair gelen rivâyet[131] de husûsi evlerin amme işlerinde kullanılmasına bir başka örnek olarak zikredilebilir.

3. Hz. Peygamber Devrinde Küttâb Var mı?

535. Okuma-yazma öğretilen mahal ve müesseselerden söz ederken *Hz. Peygamber* (sallallahu aleyhi ve sellem) *devrinde çocukların öğretimine mahsus müstakil müessese açılmış mıdır*, diye bir soru hatıra gelebilir.

Günümüzde *okul, mekteb* dediğimiz, daha önceki zamanlarda "*sıbyan mektebi*", "*mahalle mektebi*" denen bu çeşit müesseselere, Arablar, Sahâbe devrinden beri *küttâb* demiştir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) devrinde *küttab*'ın mevcudiyetini te'yid eden herhangi sarih bir rivâyete, bütün gayret ve dikkatimize rağmen raslayamadık. Bazı müellifler, bu müesseselerin Ashâb devrinde mevcudiyetini ifade eden ve bir kısmı bizzat Resûlüllah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) zevcelerinden yapılan rivâyetlere dayanarak Hz. Peygamber'in sağlığında "*küttâb*"ların açılmış olduğu hükmüne varırlar.[132] Rivâyetler gerçekten, çok kesin bir şekilde Hz. Ebû Bekir devri dahil, Ashâb'ın sağlığında küttabların açılmış olduğunu sarahaten göstermekte ise de, Resûlüllah devrinde mevcudiyetine kesinlikle hükmetmemiz için yeterli sarâhatten uzaktır. Her hâl ü karda kat'i bir dille "yok" da denemez. Zira Ashâb devrindeki küttabların Hz. Peygamberler (sallallahu aleyhi ve sellem) devrinden intikali de pek alâ mümkündür.

Söz konusu rivâyetlerden biri Anbese İbn Enbâr'dan geliyor. Şöyle der:

"*Abdullah İbn Ömer* (radıyallahu anha) *biz küttâb'ta talebe iken bize uğrar ve selam verirdi.*"[133]

---

[131] Üsdü'l-gâbe 7, 230.

[132] Bak: Muhammed Accâc el-Hatîb *es-Sünne Kable't-tedvîn*: s. 299. Burada müellifin kesin bir delilden ziyade Goldziher'in yorumuna dayanarak vardığı bu hükmü ihtiyatla karşılamak gerekir. Zira müsteşrikler, İslâmi müesseseleri cahiliyye devrine mal ederek İslâmi orijinaliteyi küçümseme meylindedirler.

[133] Semerkandî, Büstânu'l-ârifîn, s. 66.

Hz. Âişe'den (radıyallahu anh) gelen rivâyet:

"*Biz, ramazan ayını bize ihya etmeleri için küttâbtan çocuklar alırdık...*"[134]

536. Diğer bir rivâyette, yine Ümmühâtü'l-Mü'minîn'den olan Ümmü Seleme'nin (radıyallahu anh) küttâbın muallimine birisini göndererek: "*Bize yün didiverecek köle çocuklardan gönder, hür olanlardan gönderme*" diye haber saldığını görmekteyiz .[135] Bu rivâyet köle çocukların da ta'lime iştirak ettirdiklerinin güzel bir delili olmaktadır.

Şu rivâyet, Hz. Ebû Bekir devrinde küttâbların mevcudiyetini gösterdiği gibi, bu müesseselerin, öğretimde zarurî olan kara tahta, tebeşir ve silgiye tekaabül eden yardımcı malzemelerle bidâyetten itibaren techiz edildiğini te'yid eder: "*Enes'e* (radıyallahu anh) *soruldu: "Râşid halîfeler Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali* (radıyallahu anhum ecmaîn) *devrinde terbiyeciler (yazı levhalarını silme hususunda) nasıl yaparlardı?" Enes cevap verdi: "Her terbiyecinin bir incânesi (içinde bez ve kaftan yıkanan kap) vardı. Her çocuk sıra lie bir gün temiz su getirir, incâneye dökerdi, tahtalarını onunla silerlerdi." Enes diyor ki: "Sonra yere bir çukur açarlar, o suyu oraya dökerler, çukur suyu emerdi."*[136]

Bazı rivâyetler, bir kısım muhaddislerin, *sebbûrece* denen ve işi bitince atılabilecek hususi yazı levhaları taşıdığını göstermektedir:

"*Selmu'l-Alevî anlatıyor: Ebân İbn Ebi Ayyaş'ı, Enes'ten dinlediği hadisleri sebburece'ye yani levhalara yazarken gördüm.*"[137]

Sahabe devrinde artık, çocukların okullaştırılması işi öyle yaygınlaşmış, muallimlik öylesine "meslekileşmiş" ve "*müesseseleşmiş*"dir ki, sahabeden birçoğu, anlatmak istediği bir şeyi muallimlik mesleğine atıf yaparak açıklığa kavuşturmuştur:

"*Sa'd, şu kelimeleri evlatlarına, muallimin çocuklara yazı (kitabet) öğrettiği gibi öğretirdi.*"[138]

---

[134] Beyhakî, es-Sünenü'l-kübra, 2, 495.

[135] Buhârî, Diyât, 27.

[136] Kâbisi: 57-58; İbn Sahnûn: 353-54.

[137] Bağdâdî, Takyîd, s. 109; Dârimî, Mukaddime 43, (1, 127).

[138] Buhârî, Cihâd, 25.

أَللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أَرُدَّ إِلٰي أَرْزَلَ الْعُمُرِ وَأَعُوذُ بِكَ: مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ "*Hz. Peygamber* (sallallahu aleyhi ve sellem)*, bize şu kelimeleri, tıpkı yazı öğretildiği gibi öğretirdi.*"[139]

4. Mühim Bir Nokta: Bidâyette Maaşlı Muallim Yok mu?

537. Yeri gelmişken ehemmiyetli bir hususa temas edeceğiz: Kâbisi, meşhur risalesinde, Hulefa-yı Râşidîn devrinde, resmi maaşla çalışan mescid imamları tayin edildiği halde, çocuklar için aynı tarzda, devletten maaş alan muallim tayin edildiğini belirten herhangi bir rivâyete rastlamadığını söyledikten sonra, bu durumu şöyle açıklar: "*İlk halifelerin, çocukların muallimini ihmal etmeleri de mümkün değildir. –Allah daha iyi bilir ya– herhalde onlar muallim mes'elisini, insanın şahsi işi görmüşlerdir. Zira kişinin çocuğuna öğrettiği şey, kendisinin şahsi menfaatinedir. Binâenaleyh Muallim meselesini babalara bırakmışlardır. Öyle ki babalar bunu yapmaya güçlü iseler onların yerine başkalarının bu vazifeyi yapmaları doğru değildir.*"[140]

Bu ilk devirde –dendiği gibi gerçekten yapılmamış ise– muallim tayin edilmeme durumu üzerine Kâbisi'nin yorumuna ilaveten şunlar da söylenebilir:

1- Daha önce gördüğümüz üzere devletin, umumi manada muallimler tayin ettiği münakaşa götürmez bir durumdur. Burada mevzubahis olan, çocukların ta'lim ve terbiyesi maksadına raci olan muallimlerin tayinidir.

2- Daha önce zikredilen Ubâde b. es-Sâmit örneğinde de belirtildiği gibi, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) öğretim işinin başlangıçta dini bir gaye ile yapılmasını istemiştir. Böyle bir gaye ile yapılan çalışma, doğrudan Allah rızasını, uhrevi mükafatı hedef edindiği için daha fedâkârâne, daha hummalı ve daha devamlı olacaktır. Gece veya gündüz, mescidde veya evinde, yâni her imkân ve fırsatta, zengin veya fakir ve hatta köle, herkese şamil olacak şekilde bu öğretim işi devam edebilecektir.

---

139 Buhârî, Da'avât, 56.

140 Kâbisi: Tercüme, s. 35.

Maddi menfaat mukabilinde yapılacak hizmetin vüs'ati sınırlıdır.

Aile halkının, mescide gidebilmek için, ellerinde setrü'l-avrete yeterli tek elbiseyi nöbetleşe giyme durumunda kaldıkları,[141] imam olmasına rağmen secde esnasında arkasını örtecek yeterlikte elbise giyemeyen kimselerin bulunduğu,[142] açlıktan karınlara taş bağlamanın[143] çokça yaygın olduğu bir safhada, bir cemiyette acaba kaç kişi para vererek okuma-yazma öğrenebilir, çocuğunu okutabilir?

Hele bir çocuğun resmî öğrenim ücretinin, kaynaklarda geldiği üzere, 400 dirhem olduğu düşünülürse mes'elenin imkansızlığı daha iyi anlaşılır.[144] Şu halde, yazı bilenlerin sayısını imkan nisbetinde artırmayı maarif siyasetinin temel esaslarından biri yapmış bulunan Hz. Peygameber (sallallahu aleyhi ve sellem) için belirtilen maddî şartlar tahtında, bu hizmeti tarafsız yürütmekten başka çıkar yol yoktur

538. Öyle gözüküyor ki, Aleyhissalatu vesselam'ın hâtırâtına sıkı sıkıya bağlı olan Ashâb, husûsen dört halife devrinde –bilhassa Hz. Osman'dan itibaren– zenginlik artmış olmasına rağmen, Resûlüllah'ın sağlığındaki an'aneyi bozmayı düşünmemiş olabilir. İhtiyaç duyulmamış olması da mümkün. Zira, yine aynı an'ane icabı parasız okutanlar vardır veya kavuşulan zenginlik sebebiyle muallime verilebilecek para mevcuttur.

3- Bidâyetlerde ve hususen Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) devrinde öğretimin parasız olmasını gerektiren diğer bir husus şudur: Hz. Peygamber'in Ashabına teklif ettiği ve yapılmasını istediği her şey hemen hemen aynı değerdedir ve hepsi de dini hizmettir. Bunlardan bir kısmının paralı, diğer bir kısmının parasız olması doğru değildir. Pek çok sıkıntılar ve

---

[141] el-İsâbe 4, 342.

[142] İbn Sa'd 1, 337; Üsdü'l-gâbe 2, 30, 3, 155-156, 4, 227, 301-302.

[143] Buhârî, Rikak 17.

[144] Bir esirin o zamanki kurtuluş fidyesi 4000 dirhemdir. Okuma yazma bilen bir esir 10 çocuğa okuma yazma öğreteceğine göre, bir çocuğun öğrenme bedeli 400 dirhem olur. (Bak. Vâkidî, Megâzî 1, 139-141, İbn Sa'd 2, 22). Yine o zamanlarda bir gömlek 2-3 dirhem (Abd İbn Humeyd, Müsned, Yazma, Ayasofya, Nu.0.894, 16/b; Ebû Ya'lâ Ahmed İbn Ali el-Mevsılî, Müsned, Yazma Şehid Ali Paşa, Nu. 564, 21/b), bir koyun 6-12 dirhem (Tirmizî, Büyû' 34 , 1258.h.), bir belediye memurunun yevmiyesi 2 dirhem (Kettânî, Abdülhayy İbn Rabbâniyyı'l-Ümme, et-Terâtibu'l-idariye 2, 36).

hayati tehlikelerle dolu olan askeri seferlerin yani Cihâdın parasız olduğu ve hatta her bir ferdin şahsi katkı ve maddi fedakarlıklarını da gerektirdiği bir dönemde muallimliğin paralı olmasının hasıl edeceği mahzurlar açıktır.

Şu halde, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) bu sünnetini gören, fiilen yaşayan Ashab'ın (radıyallahu anhum ecmain) Resûlüllah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) sonra bunu hemen paralı şekle sokmaları, öğretme hizmetlerine mukabil devletten maaş istemeye kalkmaları elbette düşünülemez.

4- Resmi öğretim hizmetlerinin mescidlere tayin edilen imamlar vasıtasıyla yürütülmüş olması da, ihtimalden uzak değildir.

5- Gerek meccânen öğretim yapan muallimler ve gerekse devletten maaş alan *imam-muallimler* tarafından yürütülmüş olsun, her hâl ü karda tedrisatın belli bir sistem ve organizasyona kavuştuğu kesindir. Gerek *Ashab* ve gerek *Tabiin* arasında "müeddib" ve "muallim" ünvanlarıyla şöhret kazanıp târihe geçenler vardır. Bunların tercüme-i hallerinde, tedrisatla meşgul oldukları, hatta bir kısmının hususi "küttâb" açtığı bile tasrih edilir.[145] İbn Kuteybe "Ma'arif"te bunlardan 23 tanesinin ismini zikreder.[146] Bu isimlerden Dahhak İbn Müzahim, Abdullah İbnu'l-Haris gibi bazılarının ta'lim hizmetine mukaabil ücret almadıkları ayrıca belirtilir.

Şunu da kaydedelim ki, müteakip asırlarda öğretime mukaabil para alınır mı, alınmaz mı diye ciddi bir problem ortaya çıkmamıştır. Daha İmam Malik'ten itibaren alimler kâhir ekseriyetiyle, başta öğretim olmak üzere, her çeşit dini hizmetlere mukabil ücret alınabileceğini söylemekte ittifak etmişlerdir.[147]

Hülâsa, Kur'ân'ın ve Sünnet'in getirdiği ilmi atmosfer ve Hz. Peygamber'in vicdanlarda müesseseleştirdiği maarif anlayışı, ister paralı, ister meccâni, ister husûsi, ister resmî şekilde olsun, kısa zamanda, Câhız'ın (v. 250 / 864) da belirttiği gibi "*köylere kadar*" teşmil edilen küttablar şeklinde kristalize olmuştur.[148]

---

145 Mesela Cübeyr İbn Hayyeti's-Sakafi'nin küttâb açtığını daha önce belirttik.

146 İbn Kuteybe, Maarif, s. 547-549. Keza bak: Câhız, *el-Beyân* 1, 250-252.

147 Kâbisî, (Terceme), s. 41-43.

148 Câhız, el-Beyân, 1, 251.

5. Tedrisat Müessesine Hz. Peygamber'in Gösterdiği Alaka

539. Yazı, kıraat, fıkıh, sünnet gibi her çeşit İslâmi ilimlerin tedris yeri olna SUFFA MEKTEBİ'ne Hz. Peygamebr'in (sallallahu aleyhi ve sellem) gösterdiği yakın ilgiye bir parça dikkat çekmemiz gerekecektir. Böylece tedrisat müesseselerine, bu müesseselerde tedris ve tederrüste bulunan hoca ve talebelere ilk İslâm devletinde verilen ehemmiyet, bunların problemlerinin çözümüne gösterilen yakın alaka anlaşılmış olacaktır. Böylece, Hz. Peygamber'in ilme verdiği ehemmiyete sünnetinden fiili örnekler de bulmuş olacağız. Bütün bunların Kur'ân'ın muhafazasına olan katkısı açıktır.

Ashâbu'z-Zulle de denen [149] *Ashâb-ı Suffa'*nın kaldığı yer olan Suffa, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) tarafından *Mescid-i Nebevi*'nin arka kısmında gariblerin barınması için hazırlanmıştı.[150] Burada evi, malı olmayan, Medine'de yanında barınacak yakını bulunmayan kimsesiz ve bekar muhâcirler kalırdı. Sayıları evlenme, ölme, vazife ile Medine'den ayrılma gibi durumlara bağlı olarak devamlı değişirdi.[151] *Hilye* müellifi Ebû Nuaym yüzden fazla olduklarını söyler ve pek çoğunu ismen kaydeder. *Avarifu'l-Meârif* müellifi Sühreverdi ve Ebû Bekir İbnu'l-Arabî, bunların 400'ü bulduğunu söylemişlerdir.[152]

Medine'ye hariçten gelenler, öncelikle her hangi bir tanışı (arif) varsa onun yanına yerleştirilirdi, tanışı bulunmayanlar Suffa'ya dahil edilirdi.[153] Abdullah İbn Ömer, Ebû Hüreyre, Ebû Zerr gibi meşhurlar da orada yetişmiştir. Ebû Saîdi'l-Hudri,[154] Abdullah İbn Amr İbn-i Harâm, Abdurrahman İbn Cebr, Uveym İbn Sâid'e gibi Medineli olanlardan da *Ashab-ı*

---

149 Vesâık, s. 265.
150 Fethu'l-Bârî 7, 407.
151 Fethu'l-Bârî 7, 407.
152 Bak. Fethu'l-Bârî 14, 66, 7, 407; Heysemî 8, 307; Müstedrek 3, 18; Hilye 1, 337-385, 2, 33, Ebû Bekir İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*., 3, 1329.
153 Üsdü'l-gâbe 3, 529; Heysemî: 10, 322-23; Fethu'l-Bârî 14, 64; Müstedrek 3, 15.
154 Hilye 1, 369-70.

*Suffa'*ya dahil olanlar vardır.[155] Bu son durum, buranın "öğretim müessesesi" olma vasfını bilhassa tebarüz ettirir.

Ebû Hüreyre, Ehl-i Suffa'yı "*İslâm'ın misafirleri (edyâfu'l-İslâm)*" diye tavsif eder.[156] Kur'ân'la olan iştigallerinin çokluğu sebebiyle bunlara *Kurra* da denmiştir.

Suffa ehlinin müşterek vasıfları fakirlikti. Mal veya herhangi bir gelir kaynakları söz konusu değildir. Geçimleri diğer Müslümanların yardımı ve hususen Hz Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) yakın alakasıyla sağlanmaktadır. Resûlüllah (sallallahu aleyhi ve sellem) gelen sadakaların tamamını onlara göndermekte, hediyelere de ortak etmektedir.[157] Ayrıca, akşam namazlarından sonra, Ashab'a (radıyallahu anh), herkesin imkanı nisbetinde Ashab-ı Suffa'dan beraberinde götürerek akşam yemeği vermelerini söyler, Ashab'tan her biri birer, ikişer, üçer kimseyi alarak götürür, geri kalanları da Hz. Peygamber götürürdü. Resûlüllah'a kalanların bazan on kişiden fazla olduğu belirtilir.[158] Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bunları yedirip içirdikten sonra beraberinde geceyi geçirebileceklerini de söylerdi.[159]

Bazı rivâyetlerde burada kalanların her birine günlük olarak muayyen miktarda hurma tahsis edildiği kaydedilir. Bu miktar rivâyetten rivâyete fark gösterir.[160] İbn Hacer'in de belirttiği üzere, gelişen maddi şartlara göre Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) onlara tahsisat bağlamış, bilahare de artırmıştır.[161]

540. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), Suffa Ashabı'nın iaşelerini te'min için, Mescid'e hurma salkımı asma tedbirine de baş vurmuştur. İsteyen sadaka olarak bunları asar, acıkanlar da deynekle birer ikişer tane düşürür yerdi.[162] Bir seferinde adi ve kalitesiz hurma salkımı asıldığını gö-

---

[155] Bu isimler için Hilye'nin 2. cildine bakılsın.
[156] Buhârî, Rikak, 17.
[157] Buhârî, Rikak, 17.
[158] Fethu'l-Bâri: 14, 64, 7, 406; *Kenzu'l-ummâl* 9, 162.
[159] Müstedrek 3, 429-30; İbn Mâce, Mesâcid, 6.
[160] Heysemî 10, 322-23; Müstedrek 3 , 15.
[161] Fethu'l-Bâri 14, 64.
[162] Tuhfetu'l-ahvazî 8, 330-331.

ren Resûlüllah (sallallahu aleyhi ve sellem) duruma üzülür ve: "*Keşke daha iyisi asılsaydı.*" der.[163] Bu vak'a üzerine şu mealdeki âyet nazil olur: "*Ey iman edenler! Kazandıklarınızın temizlerinden ve size yerden çıkardıklarımızdan sarfedin. İğrenmeden alamayacağınız pis şeyleri vermeye kalkmayın. Allah'ın müstağni ve hamde layık olduğunu bilin.*" (Bakara, 2/267)

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) Ashab-ı Suffa'ya olan yakın alakasını gösteren rivâyet çoktur. Bunlardan bilhassa Hz. Fatıma ve Hz. Ali ile de alakalı olan bir tanesi burada kayda değer: Bir gün Hz. Fatıma ve Hz. Ali (radıyallahu anh) çalışmaktan ellerinin kabardığını söyleyerek kendilerine yardımcı olacak bir köle taleb ederler. Resûlüllah (sallallahu aleyhi ve sellem) onlara şu cevabı verir: "*Allah'a kasem olsun, size köle veremem. Suffa ehli açlıktan kıvranırken ben onlara infak edecek bir şey bulamıyorum. Köle olsa onu satar bedeliyle, Suffa ehline yiyecek alırım.*"[164] Peygamber'i bu sert ve acı karşılığı vermeye sevkeden gerçeketen sıkıntılı günler yaşanmıştır. Resûlüllah'ın bütün tedbirlerine rağmen, günlerce yiyecek bir lokma bulamayarak açlığını karnına taş bağlayarak hafifletmeye çalışanlar olmuştur.[165]

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) Cuma hutbesi verirken kendini tutamayarak: "*Ey Allah'ın Resûlü, açlık!*" diye çığlık atanlar, [166] "*Hurma (yemekten bıktık) karınlarımızı* yakıyor!" diye bağıranlar [167] olmuştur. Rivâyetler, başta Ebû Hüreyre (radıyallahu anh), birçoklarının açlıktan düşüp bayıldıklarını, yerlerde kıvrandıklarını belirtir. Öyle ki onları gören yabancılar ve bedeviler, bunların delirdiğine hükmederlerdi.[168]

Bunlar sadece yiyecekten yana değil, giyecekten yana da yoksuldular. Ebû Hüreyre: "*Ashab-ı Suffa'dan yetmiş zat gördüm. İçlerinde ridası (yani belinden yukarısını örtecek ihramı) olan bir tek kimse yoktu. Ya izar (yani belden aşağıyı örten peştemal) bağlar, yahut boyunlarına bağladıkları bir kisa giyerlerdi...*" der.[169]

---

[163] İbn Mâce, Zekat, 19.
[164] Fethu'l-Bâri 7, 24.
[165] Buhârî, Rikak 17.
[166] Üsdü'l-gâbe 3, 529.
[167] Heysemî 10, 322-23.
[168] Tirmizî, Şehâdât, 39.
[169] Tecrid-i Sarih 2, 383.

Üçüncü Tedbir

KUR'ÂN'IN ZABTINA İTİNA

541. İslâmî Tebliğin muhafazasında Hz. Peygamber'in ele aldığı tedbirlerin en önemlisini Kur'ân'ın zabt ve tesbitine gösterdiği titizlik teşkil eder. Bu sadedde gerçekleştirdiği tedbirler sayesinde Kur'ân her çeşit kuşku ve tereddüdden uzak olarak, vahyedildiği şekilde günümüze kadar gelmiştir ve kıyamete kadar da aynı şekilde devam edecektir. Kur'ân-ı Kerîm, insanlık tarihinde hiçbir kitaba nasib olmayan bir mazhariyetle mütevatir olma vasfını taşır. Yani ilk bidâyetten beri yalan üzerine anlaşmaları aklen, âdeten muhal olan insan kitlelerinin icmasıyla bize ulaşmıştır. Hiçbir ihtilaf olmadan, büyük kalabalıkların icma ile yaptıkları rivâyetlere mütevatir denir ve böylesi bir haberin doğruluğundan şüphe edilmez. Serahsi mütevatir ilmin taşıdığı kesinliği ifade için, tevatür yoluyla gelen hissî (yani dini olmayan) her hangi bir haberi inkar etmenin akli noksanlığa delil olacağı gibi, mütevatir bir haberi inkarın da imanla bağdaşmayacağına dikkat çeker.[170] Kur'ân-ı Kerîm'in bu kesinlikte, asırlar içinde varlığını sürdürebilmesi için Hz. Peygamber, müteakiben açıklayacağımız üzere, 23 yıl boyu gelen Kur'ân âyetlerini: 1- Yazdırmış, 2- Ezberletmiş, 3- Yazı ve ezberi mütemadiyen birbiriyle kontrol ettirmiştir. Bu üçlü metod sayesinde, Aleyhissalatu vesselam'ın risalet hayatı boyunca gelen vahiyler sağlıklı olarak cemiyete mal olmuş, yüzlerce hafıza ve yazılı vesikaların huzurunda kitaplaştırılmış, sonra da yine aynı şekilde hem yazılarak ve hem de ezberlenerek milyonlar ve milyarların ellerinde ve hafızalarında olarak bizlere ulaşmıştır. Hz. Osman zamanından başlamak üzere her asırda yazılmış Kur'ân nüshaları bugün yer yüzü kütüphanelerini tezyin ve tenvir etmektedir. İftiharla görüyoruz ki aralarında hiçbir ziyade ve noksan farkı mevcut değildir.[171] İslâm uleması Kur'ân'ın pek çok cihetten mûcize olduğnu belirtirler ve bu icaz yönleri-

---

[170] Bak. Serahsi, Usûl 1, 290, 291.

[171] Muhammed Hamidullah'ın bir konferansında işittiğim bir bilgiyi kaydetmek isterim: Almanlar, İkinci cihan savaşı öncesinde Berlin'de teşkil ettikleri bir müzede, bidâyetten beri, her asırda yazılmış Kur'ân nüshalarını istinsah, fotoğraf gibi değişik vasıtalarla temin edip bir müzede toplarlar, arada bir farklılık var mı tesbit etmek isterler. 42 bin civarında parça toplanır, henüz farklı bir Kur'ân parçasına rastlamazlar. Müze İkinci Cihan Savaşı sırasında helak olur.

ni bazan sayıya dökerek açıklarlar, örnekler verirler.[172] Bahsimiz, şüphesiz i'cazu'l-Kur'ân değil. Ancak, belirtemk isteriz Kur'ân-ı Kerîm'in mûcizevi yönlerinden biri, kanaatimizce, günümüze gelişindeki sağlamlığıdır. Aleyhissalatu vesselam'a, Hz. Cebrail'in Rabbülalemin'den vahyettiği muhteva hiçbir değişikliğe, ihtilafa uğramadan mütevatiren gelmiştir. Bunu, sunacağımız kısa Kur'ân tarihçesinde göstermeye çalışacağız.

KUR'ÂN'IN KISA TARİHÇESİ

1. Resûlullah Dönemi: Kur'ân'ın Zabtı

542. Hz. Peygamber'e (aleyhissalâtu vesselâm) peygamberlik 40 yaşının başlarında gelmiştir.

Peygamberlik müddeti 23 yıldır. Bunun onüç yılı Mekke'de, on yılı da Medine'de geçmiştir.

Mekke hayatının ilk altı ayı vahyin rüyada gelme safhasıdır.

Altı ayın sonunda Ramazan ayında melek indi ve ilk *Vahy-i Metlûv*'u getirdi. İlk vahy, Alak sûresinin baştan beş âyetidir.

İlk vahiyden sonra 3 yıllık fetret araya girdi. Bu esnada vahiy kesildi.

İbn Hacer, "*bir rivâyete göre*" *bu* ilk üç yıllık devrede Resûlullah'a yakınlık peyda eden meleğin *İsrafil veya Mikail* olduğunu, gelişlerinde Hz. Peygamber'e bazı kelime ve benzeri şeyler ilka ettiğini (attığını) söyler.[173]

Bu üç yılın sonunda Cebrail (aleyhisselam), Resûlullah'a yakınlık kurup, on yıl boyunca ara vermeden Mekke'de vahiy getirmiştir. Hicretten önceki vahiylere *Mekki*, sonrakilere *Medeni* denir, Medine'nin dışında –mesela sefer sırasında– nazil olmuş olsa bile.

Kur'ân, dünya semasına Kadir Gecesi'nde toptan inmiştir, buradan Cebrail, 20 senede peyder pey indirmiştir.[174] "*Kur'ân'ı, insanlara ağır ağır okuman için, bölüm bölüm indirdik ve onu gerektikçe indirdik*" (İsrâ, 17/106)

---

172 Suyûtî, İtkân 2, 116 vd. Muhsin Demirci bu cihetlerin 80'e kadar çıkarıldığını belirtir (*Tefsîr Usulü ve Tarihi* s. 154).

173 Fethu'l-Bârî 10, 378.

174 Bak. Heysemî, 7, 140, Metâlib 1, 308.

mealindeki âyet buna delalet eder. Dünya semasında konduğu yere *Beytü'l-İzzet* denmiştir. *Bir rivâyete göre, Cebrail, Levh-i Mahfuz'dan dünya semasına, her yılın Kadir Gecesi'nde, o sene boyunca vahyedilecek miktarı indirdi*. Bu rivâyete göre Kur'ân 20 yılda 20 gecede Levh'i mahfuz'dan dünya semasına indirilmiş olmalıdır. Ancak bu rivâyet öncekine nisbeten zayıftır. Şu halde bu meselede esas ve sahih olan şudur: Kur'ân bir defada dünya semasına toptan indirilmiş, sonra zaman içinde parça parça Hz. Peygamber'e (aleyhissalâtu vesselâm) vahyedilmiştir.

a) Arza, Arza-i Ahire ve Ehemmiyeti:

543. Her Ramazanda, o senenin Ramazan ayına kadar inmiş olan sûreleri "her gece"[175] Cebrail (aleyhisselâm) Hz. Peygamber'e (aleyhissalâtu vesselâm) okur ve Peygamber'den de dinlerdi.[176] Sonra da Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) mescidde halka okurdu. Bu tatbikata *arza* denmektedir. Resûlullah'ın hayatının son ramazanında bu, iki sefer icra edilmiştir ve buna *arza-i ahire* denmiştir.[177] Kur'ân tarihinde ***arza***'ların hususen *arza-i ahire*'nin ayrı bir ehemmiyeti vardır. Bu, hem öğrenilmiş olanları kontrole ve dolayısiyle hata, unutma gibi ihtimalleri bertaraf ederek vahiy hususundaki itimadı artırmaya[178] yarıyordu, hem de –yine İbn Hacer'in açıklamasına göre– *vahiyler arasında lafzen neshedilenlerin çıkarılıp, nesh edilmeyenlerin ibkasına yarıyordu*.[179] Böylece ramazan ayı, Kur'ân-ı Kerîm için, sadece ilk inme vakti

---

175 Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 7, Bed'u'l- Halk 6, (4, 137), Fethu'l-Bâri 1, 35, 7, 119.

176 Bazı rivâyetler arza'yı, Resûlullah'ın Cebrail'e (aleyhisselâm) okuması, bazısı da Cebrail'in Hz Peygamber'e (okuması) olarak açıklar. Demek oluyor ki Cebrail Hz. Peygamber'e okuyor ve ayrıca ondan bir de dinliyordu. Kur'ân'ın şanına layık bir itina! هذا من فضل ربي

177 Buhârî, İsti'zân 43, Fethu'l-Bâri 13, 322; İbn Mâce, Sıyâm 58, (1796. h), İbn Hacer, Metâlib 4, 69; İbn Teymiye, Mecmû'atu'r-resâili'l-kübra 1, 213 vd. Mecmau'z-zevâid 9, 288.

178 Teknik tabiriyle teâhüd'e yani karşılıklı ahidleşmeye, yani: Hz. Peygamber'in, "*vahiy olarak bildiğimiz budur*", Cebrail'in de: "*Bildiğiniz doğrudur, tamdır*" diyerek onaylamasına dayanır.

179 Şu rivâyet bu mevzuda bir fikir verebilir:
عن ابي موسي الاشعري نزلت سورة نحوا من براءة فرفعت فحفظت منها ان الله ليؤيد هذا الدين باقوام لا خلاق لهم
Ebû Mûsa el-Eş'ari anlatıyor: Tevbe sûresi uzunluğunda bir sûre inmiş idi. Sonradan kaldırıldı. Ben ondan şu ibareyi ezberledim: "Allah bu dini, kıyamet günü hiçbir nasib alamayacak kimselerle de te'yid ve takviye eder." Bu mana merfu hadis olarak başka rivâyetlerde gelmiştir:
ان الله تعالي ليؤيد الاسلام برجال ما هم باهله "*Allah İslâm'ı, müslüman olmayan kimselerle de teyid eder*"

olarak değil, arz sûretiyle kontrol ve tahkim, mensuhları ayırma sûretiyle tafsil ayı da olmakta, ehemmiyet taşımakta, *Kur'ân ayı* olma vasfına liyakat kazanmakta idi.[180] Zayıf da olsa bazı rivâyetlerde, Resûlullah, Ramazan ayının semavi kitaplar yönünden ehemmiyetini şöyle anlatır.

أُنْزِلَتِ التَّوْرَاةُ لَسْتَ مَضِينَ مِنْ رَمَضَانَ وَالْإِنْجِيلِ لِثَلَاثَ عَشَرَةَ خَلَتْ مِنْهُ وَالزَّبُورُ لِثَمَانِ عَشْرَةُ خَلَتْ مِنْهُ وَالْقُرْآنُ لِأَرْبَعِ وَعِشْرِينَ خَلَتْ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ "Tevrat Ramazan'ın 6'sında, İncil 13'ünde, Zebur Hz. Davud'a 11'inde, Kur'ân-ı Kerîm 24'ünde indirilmiştir."[181]

Bir başka rivâyet suhuf-i İbrâhim'in Ramazan'ın ilkinde indiğini ilave eder:[182]

أُنْزِلَتُ صُحُفُ إِبْرَاهِيمَ فِي أَوَّلِ لَيْلَةٍ مِنْ رَمَضَانَ ...

b) Vahyi yazanlar:

544. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), gelen vahiyleri anında yazdırıyor idi. Bu işte hizmet veren *kırk civarında* katip vardı. Bazı rivâyetlerde görüldüğü üzere Resûlullah askeri seferler sırasında[183] ve hatta Mekke'den Medine'ye hicret[184] gibi en kritik anlarda bile beraberinde katip ve yazı malzemesi bulundurmayı ihmal etmemiştir. Zeyd İbn Sabit, yeni gelen bir vahyi yazma işi bitince, Hz. Peygamber'in, yazılanları bir kere okuttuğunu, eğer bazı eksiklikler olmuş ise tamamlattığını, bu tashihten sonra halka sunduğunu belirtir.[185]

فَإِذَا فَرَغْتُ قَالَ إِقْرَأْ فَأَقْرَؤُ فَإِنْ كَانَ فِيهِ سَقَطٌ اَقَامَهُ ثُمَّ أُخْرِجُ بِهِ إِلَي النَّاسِ

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), gelen vahiyleri yazdırmakla yetinmiyor, ezberlettiriyordu da. Zaten ibadet yapabilmek için Kur'ân'ı ezberlemek gerektiği gibi, Cenâb-ı Hakk'ın rızasını kazanmak için de ezber ehemmiyet

---

veya, ان الله تعالي ليؤيد الدين بالرجل الفاجر "*Allah bu dini facir (açıktan günahlar işleyen, dindar olmayan) kimseyle de kuvvetlendirir.*"

180 Fethu'l-Bâri 10, 377-78.

181 Heysemî 1, 197.

182 Heysemî 1, 197.

183 el-Müsned 5, 33; 4, 109, el-İsâbe 1, 442; Heysemî 7, 225.

184 Üsdü'l-gâbe 2, 332, İbn Hişâm 1-2, 439.

185 Bak. Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 4; Fethu'l-Bârî 10, 397. Heysemî 1, 152, 8, 257.

kazanıyor idi. Bu da, Kur'ân'ın pek çok kimse tarafından ezberlenmesine bir teşvik unsuru oluyordu. Böylece bir kısım müslümanlar tamamını, bir kısmı bazı sûrelerini ezberlemişti. Bir şahıs müslüman olup da Kur'ân'dan bazı parçaları ezberlememiş olması mümkün değildi.

Hz. Peygamber, Kur'ân'ın öğretim ve muhafazasında yazdırmak ve ezberletmekle de yetinmiyor, üçüncü bir unsur daha ilave ediyordu: *Kontrol.* Yani, yazı ezberle, ezber de yazı ile kontrol ediliyordu. Bunun en güzel örneği her Ramazanda yer verildiğini belirttiğimiz *arza* hadisesidir. Böylece her Ramazan ayında, o Ramazana kadar gelmiş olan bütün vahiyleri, müslümanlar kontrol etme imkanı buluyorlardı. Yazmış olanlar yazılarını, ezberlemiş olanlar ezberlerini kontrol ettiriyordu. Şunu da hemen belirtelim ki, kontrol ameliyesi sadece Ramazan aylarına münhasır kalmıyordu. Resûlullah'ın Kur'ân muallimleri vardı. Bunlar, halk arasında dolaşarak hem öğretiyorlar, hem de daha önceden öğrenilmiş olanları kontrol ediyorlardı.[186]

c) Yazı Malzemesi

545. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), gelen vahiyleri küçük parçalara yazdırıyordu: Deri parçası, ince taş, tahta, hurma yaprağı, düz taş parçası, kürek kemiği, kaburga kemiği gibi....[187] O devirde bugünkü manada kağıt yok idiyse de, deri aynı vazifeyi görebiliyordu. Buna rağmen vahiylerin umumiyetle taş, tahta, kemik gibi daha küçük parçalara yazıldığını görmekteyiz. Bunun iktisadi endişeden ileri geldiği söylenebilirse de bir başka yönü daha vardı: Tertibte kolaylık. Yani âyetler ve sûreler bugünkü, elimizdeki Kur'ân'ın tertibine uygun bir sırayla gelmiyordu. Bir sûre tamamlanmadan bir başka sûre inmeye başlıyordu. Mesela *Müzzemmil* suresinin ilk kısmı ile son kısmı arasında bir yıllık fark vardı.[188] Sûre içerisindeki âyetler de belli bir sırayı takip etmiyordu. Her âyet geldikçe, Hz.

---

[186] Hz. Ömer'in İslâm'a giriş hikayesinde ismi geçen Habbâb İbnu'l-Eret, bu muallimlerden biri olmalı (İbn Hişâm, 1-2, 344.)

[187] İtkân 1, 58-59.

[188] Ebû Dâvud, Salât 306 (1305. h). Bak. Avnu'l-Ma'bûd 4, 190.

Peygamber konacağı sûreyi ve sûre içindeki yeri tarif ediyordu.[189] Üstelik, sonradan lafzıyla neshedilen vahiyler de olabiliyordu.[190]

Şu halde bazı rivâyetlerde daha ziyade "*te'lifu'l-Kur'ân*" diye ifade edilen ameliyenin icrasında kolaylık için vahiylerin küçük parçalara yazılması gerekmekte idi.

d) Te'lîfu'l-Kur'ân:

546. Rivâyetlerde sıkca *te'lîfu'l-Kur'ân* tabirine rastlarız. Hatta Buhârî'nin Sahih'inde bu adı taşıyan bir bab mevcuttur.[191] Bu nevi rivâyetlerde, Ashab'ın; كُنَّاعِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّي اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نُؤْلِفُ الْقُرْاٰنَ مِنَ الرِّقْعِ *Res*û*lullah'ın yanında, Kur'ân'ı parçalardan te'lif ederdik*" dediğine rastlarız.[192]

Te'lif, burada "*tertib*" manasına gelir. Kur'ân mevzuunda tertip, ya âyetlerin bir sûre içerisindeki sıralanmasıdır, yahut da sûrelerin öncelik, sonralık şeklindeki sıralanmasıdır. Ulema, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) devrindeki te'lif'den, âyetlerin sûre içerisindeki tertibini anlarlar ve âyetlerin tertibi için "*tevkifî'dir*" derler. Yani âyetlerin yerleri –Cebrail'in (aleyhisselâm) direktifiyle– bizzat Resûlullah tarafından tayin edilmiştir, binaenaleyh vahye dayanmaktadır. Her bir sûrenin şeklen vücut bulmasında Ashabın hiçbir rolu olmamıştır. Bu sebeple, *selef*, bir sûrenin en son âyetinden başlayıp ilk âyetlerine doğru okunmasını hoş karşılamayıp "haram" demiştir. Böyle bir hükmü koyma gereğini şu sebeple izah ederler: Şairler, edibler, hafızalarının gücünü izhar için kasideleri, bazı durumlarda, sondan başa doğru okurlardı. Bu adeti, Kur'ân-ı Kerîm'e de tatbik etmemeleri için, böyle bir yasaklamaya gerek duyulmuştur.[193]

547. Ancak sûrelerin tertibi tevkifi midir, ıstılahi midir ulema ihtilaf etmiştir, esas olan gayr-ı tevkifi olmasıdır. Cumhur'un görüşüne göre, bu-

---

189 Bak: Tirmizî, Tefsîr, Tevbe (5081. h), Tuhfe 8, 477, Ebû Dâvud, Salât 125, 786.h, Azîmâbâdî 2, 496-497; Müstedrek 2, 221; İtkân 1, 57.

190 Suyûtî, Hasâis 3, 133 (Suyûtî, Nesh'in Kur'ân'a mahsus bir hususiyet olduğunu belirtir); Serahsi, Usul 2, 71.

191 Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 6.

192 Musannafu İbni Ebi Şeybe 5, 325.

193 Bak. Fethu'l-Bâri 10, 414-415; Aynî 20, 21 vd. Nevevî, Şerhu Müslim 9, 43.

günki tertip ıstılahidir (ictihadla konmuştur): Hz. Osman (radıyallahu anh) zamanındaki, –az sonra açıklayacağımız– teksir heyeti tarafından verilen bir şekildir. Dolayısıyla, namazda veya namaz dışında, tedrisde, tederrüste, tilavette, Kur'ân-ı Kerîm'i sondaki sûrelerden başa doğru okumak da mümkündür. Söz gelimi Bakara'dan önce Kehf, Kehf'ten önce Hac sûresi okunabilir. Hatta, bazı rivâyetler Resûlullah'ın gece namazında Al-i İmran'dan önce Nisa sûresini okuduğunu haber vermektedir. Nitekim Ubey İbn Ka'b mushafında sıra böyledir. Hz. Osman'ın mushafı ile, diğer mushaflar arasında görülen sûre sıralamasındaki farklılıklar, [194] "sûrelerin sıralanma işi içtihadîdir, ıstılahidir" diyenlere delil olmaktadır.

2. Ashab Devri: Kur'ân'ın Kitaplaştırılması ve Çoğaltılması

a) Kur'ân'ın Kitaplaştırılması

548. Resûlullah'ın sağlığında, Kur'ân, iki kapak arasında bir kitap şekline konulmamıştı. Bu durum, şüphesiz, vahyin ne zaman sona ereceğinin Aleyhissalatu vesselam tarafından bilinmemesinden ileri geliyordu. Ecelinin yaklaştığını hissetse bile öleceği vakti bilmesi mümkün değildi. Hülasa Kur'ân, hafızalarda bir bütün olarak vardı, yazılı parçalar halinde de mevcuttu, ama bunlar, dağınıktı. Bazı hususi kolleksiyonlar da bir kısım noksanları havi idi. Hatta Hz. Peygamber'in namazlarda okunmak üzere öğrettiği bazı duaları yazıp, yazılı Kur'ân koleksiyonlarıyla birlikte muhafaza edenler bile vardı.

Resûlullah'ın vefatından sonra, Hz. Ebû Bekir'ın hilafeti sırasında irtidad eden Yemâme bedevileriyle yapılan savaş sırasında çok sayıda (50-700 kadar) hafızın şehid düşmesi Hz. Ömer'i telaşlandırır: *Kur'ân'ın başına, daha önceki semavi kitapların başına gelen akibet gelebilir, zaman içinde tahrife uğrayabilirdi. Hafizlar henüz tükenmeden Kur'ân kitaplaştırılmalı idi*. fikrini Hz. Ebû Bekir'e açtı. Bu, Resûlullah'ta görmedikleri bir işti. Caiz miydi? Resûlullah'ın sünnetine son derece bağlı olan Hz. Ebû Bekir bunu benimseyemedi "*Resûlullah'ın yapmadığı bir şeyi biz nasıl yaparız?*" diyordu.

---

[194] Bak. Heysemî 2, 119.

Hz. Ömer ısrar ederek "*Bu işte hayır olduğu hususunda*" Yüce Halife'yi ikna eder. Halife, Hz. Ömer'i Zeyd İbn Sâbit'e gönderir. O da "*Peygamber'in yapmadığı*" bu işi kabullenmekte zorlanır. Ama Ömer (radıyallahu anhüm) onu da ikna eder.[195]

Resûlullah'ın sağlığında vahyin yazılmasında en büyük hizmeti veren ve Aleyhissalatu vesselam'ın: "*O ne iyi delikanlıdır*"[196] nevinden övgülerine mazhar olan Zeyd İbn Sabit, Kur'ân-ı Kerîmin kitaplaştırılmasında (tedvin) da baş rollerde hizmet vermiştir. Kur'ân'ı cem'etme vazifesini kabul edince, Hz. Ömer'in de yardımcı olması kaydıyla işe başlar. Hz. Ebû Bekir, Zeyd'e, cem sırasında hafızasına güvenmemesini, her âyet için, yazılı iki şahid istemesini şart koşar ve şehirde ilan ederek, yanında yazılı Kur'ân parçası bulunduranların, bunları mescide getirip Zeyd'e teslim etmesini taleb eder. Hz. Ömer, getirilen yazılı nüshaların, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından kontrol edilip edilmediği hususunda yemin ettiriyordu. Hatta bazı alimler, bu yazılı şahitlerin *arza-i ahire*'de kontrolden geçen yazılı nüshalar olduğunu söylerler.[197] Bu görüşte olanlardan İbn Teymiye daha net bir ifade ile: مُصْحَفُ عُثْمَانُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ هُوَ الْعَرْضَةُ الأَخِيرَةُ "*Hz. Osman'ın tertib ettiği nüsha arza-i ahireden geçen nüshadır*" der.[198] Bu durum bile, arza-i ahire'nin Kur'ân tarihindeki ehemmiyetini ve iki sefer oluşunun hikmetini göstermeye kafidir.

Alimler getirilen iki yazılı nüshaya *şahit* derler. İki şahit bir üçüncü unsura nisbetledir. Üçüncü unsur veya "*birinci asıl*", Zeyd İbn Sabit'ti. Kur'ân-ı Kerîm'i ezbere baştan sona bilenlerden biri idi. Getirilen yazılı nüshaların kendi bilgisine (hafızasına) de uymasını arıyordu. Nitekim bazı istisnalar olmuştur. Tevbe sûresinin en son iki âyetini yazılı olarak bir kişi getirmişti.[199] Bu âyetler, belki de, en son nazil olan âyetlerden olduğu için olacak, yazılı olarak başkasının yanında bulunmuyordu. Zaten onlar, Zeyd gibi başkalarının da ezberinde vahiy olarak mevcut idi, ama yazılmış

---

195 Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 3, 4; Tefsîr Tevbe 20, Ahkâm 37, Tirmizî Tefsîr, Tevbe 3102. h.; Fethu'l-bâri 16, 307, Mubârekfûrî 8, 511.

196 Üsdü'l-gâbe 2, 278.

197 Bak. Fethu'l-bâri 10, 389-93.

198 İbn Teymiyye, es-Sârimu'l-meslûl s. 126.

199 Buhârî, Tefsîr, Tevbe 19, (6, 89-90).

vaziyette sadece bir kişi getirmişti. Bu zat, Resûlullah'ın (aleyhissalâtu vesselâm) sağlığında, bir hadise sebebiyle *şahideyn* "iki şahid" ünvanını verdiği *Huzeyme İbn Sâbit* idi.[200] Zeyd İbn Sabit: "*Resûlullah, onun şehadetini iki kişinin şehadeti kıldı*" diyerek, bu iki âyeti kabulde tereddüt göstermedi. Ashabtan, "*Bu Kur'ân'dan değildir*" diye itiraz eden de olmadı.

Hz. Ömer (radıyallahu anh), "zina edenlerin recmedilmeleriyle ilgili" yazılı bir metni "âyet" diye getirdi ise de, Zeyd İbn Sabit kabul etmedi. Hz. Ömer yazılı ikinci bir şahid getirememekten başka şifahi bir destek de göremedi. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm): "*Allah'ın âyeti*" diyerek, recmi ifade etmiş ve tatbik de etmiş idi. Ancak, muhtemelen bu hükme, "Allah'ın önceki kitaplarda gelen âyeti" manasında "Allah'ın âyeti" demişti"[201] ve Hz. Ömer'in hatırında da böylece yanlış kalmış idi. Mamafih, bazı alimler bunu, hükmü baki, lafzı mensuh âyetlere örnek olarak kaydederler.[202]

549. Hz. Ömer, o âyetin tilavetten kaldırılmış olduğunu işitmemiş

---

200 İzzettin İbnu'l-Esîr'in de zaafına dikkat çektiği bir rivâyete göre bu iki âyeti, el-Hâris İbn Hazeme radıyallahu anh yazılı olarak Hz. Ömer'e getirmiş olmalı (Üsdü'l-gâbe 1, 390).

201 Hatırlatmakta fayda var: Zina eden bir Yahudi çiftinin cezalandırılması için, Yahudi cemâati Hz. Peygamber'e müracaat etmiş ve Resûlullah da *Allah'ın kitabı*'nda (Tevrat'ta) bulunan hükmü yani recmi uygulamıştır. İslâm'da ilk recm uygulaması budur. Nitekim, *asif hadisesi* olarak bilinen zina hadisesinde de Hz. Peygamber tarafeyne: لاقضين بينكما بكتاب الله "*Aranızda Allah'ın kitabıyla hükmedeceğim*" dedikten sonra recme hükmeder (Buhârî, Ahbâru'l-Ahad 1 (9, 111)). Şu halde Resûlullah'ın dilindeki "*kitabullah*", "âyetullah" gibi tabirler her seferinde Kur'ân'ı kastetmez. Resûlullah'ın: "*Benden sonra bir peygamber gelse bu Ömer olurdu*" övgüsüne, Hz. Ömer'in liyakatını göstermek üzere bu meseledeki sezgi ve kehânetinin aynen çıktığını, daha Hâriciler tarafından olmak üzere, günümüzde bile "*Kur'ân'da recm âyeti yok*" gerekçesiyle -Hz. Peygamber'in teşrii yetkisini inkar pahasına recmle ilgili rivâyetlerin tevatür derecesini, ülemanın İslâm'da recm cezasının varlığı hususundaki icmasını, az da olsa bütün asırlardaki tatbikatı inkar etme, görmeme pahasına-, bir kısım dayanaksız indi mütalaalarla "*İslâm'da recm yoktur*" diyenler zuhur etmiştir. Hz. Ömer şöyle demişti: "... *Recm âyetinden helaka düşmeyesiniz. Biri çıkıp: "Biz Allah'ın Kitabında recm cezasını görmüyoruz" diyebilir. Şurası muhakkak ki Allah'ın Resûlü bu cezayı verdi, biz de verdik. Nefsimi elinde tutan Zat'a yemin olsun halk: "Ömer İbnu'l-Hattâb Allah'ın kitabına ilavede bulundu" demeyecek olsa, bunu yazardım*" الشيخ والشخة فارجموهما البتتة "*(Muhsan olan) erkek ve kadın yaşlı (zaniye) mutlaka recm cezası verin*" (Muvattâ, Hûdûd 10).

202 Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in âyet diye teklif ettiği metin şu idi: ا الشيخ والشيخة ذا زنيا فارجموهما البتتة نكالا من الله والله عزيز حكيم "*Kadın ve erkek iki yaşlı zina ederse, her ikisini de Allah'tan ibretli bir ceza olarak recmedin. Allah, aziz ve hakimdir*." Daha fazla bilgi isteyenler Suyûtî'nin *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân* adlı kitabına bakabilirler. Eser dilimize de tercüme edilmiştir.

olabilir. Nitekim pek çok sahabi, Resûlullah'ın bir kısım beyanlarını Resûlullah'ın vefatından da çok sonraları işitebiliyorlar. Hadis kitaplarında bunun nice örnekleri var. Bu grub sahabiler arasında Hz. Ömer'den başka Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir, Hz. İbn Mes'ud ve Hz. Muaviye gibi nice *ilklerin ve meşhurların* da adının geçmesi bizi şaşırtmaz.[203]

Bazı rivâyetlerde, Zeyd İbn Sabit (radıyallahu anh), Ahzab sûresinin 23. âyetini de tek yazılı şahide müsteniden kabul ettiğini belirtir. Bu âyetin yazılı şahidi *de Huzeyme İbn Sabit eş-Şahideyn*'dir.[204] Tek yazılı şahide müsteniden kabul edilen mezkur üç âyet, tedkik edilince görülür ki, hiçbiri ahkama, harama-helale müteallik değildir.

550. Kur'ân-ı Kerîm'in Zeyd İbn Sabit (radıyallahu anh) tarafından cem'edilmesi veya "iki kapak arasında mushaf" haline getirilmesi işinin sadece yazılı vesikalara dayandırılmadığını bir kere daha vurgulamamız gerekir. Çünkü pek çok kimse Kur'ân'ı baştan sona ezbere biliyorlardı. Kısmi şekilde ise bütün müslümanlar biliyordu. Zira namaz ve diğer tilavet, dua gibi ibadetlerinde Kur'ân-ı Kerîm'i okuyorlardı. Baştan sona ezbere bilenler (Kur'ân'ı cem'edenler) de vardı. Enes (radıyallahu anh)'in bir rivâyetinde Ensar'dan bilhassa altı tanesi meşhurdur :

1- Ubey İbn Ka'b,

2- Mu'az İbn Cebel,

3- Zeyd İbn Sâbit,

4- Ebû Zeyd (Enes'in amcalarından biri olup isminde ihtilaf edilmiştir: Evs, Sabit İbn Zeyd, Sa'd İbn Ubeyd İbn Nu'man, Kays İbnu's-Seken. İbn Hacer, tahkikinde bu sonuncu ihtimalin sıhhatine hükmeder.[205])

5- Ebu'd-Derda,

---

203 Bazı örnekler şu kaynaklarda görülebilir: Buhârî, İsti'zân 13; Tıb 30; Hars 18; Tirmizî, Ferâiz 10; İbn Mâce, Ferâiz 4; Ebû Dâvud, Ferâiz 5; Tirmizî, İsti'zân 3; Muvattâ, İsti'zân 3, Zekat 42; Şafi'i, *er-Risâle*, s. 420. Bu eserde 401-471 sayfaları arasında pek çok başka örnek görmek mümkündür.

204 Buhârî, Megâzî 17 (5, 122); Nesâî, Büyu' 81 (7, 302); Ebû Dâvud, Akdiye 20, (3607. h..), *Avnu'l-ma'bûd* 10, 27, *Mecma'u'z-zevâid* 9, 320.

205 el-İsâbe 3, 250.

6- Sa'd İbn Ubade.[206]

551. Resûlullah'ın (aleyhissalatu vesselam) Kur'ân'ı kendilerinden almayı tavsiye ettiği kimseler arasında ismi geçen *Salim Mevla Eb*û *Huzeyfe* ile *Abdullah İbn Mes'ud'un* (radıyallahu anhumâ) ve hafize olduğu bilhassa tasrih edilen *Ümmü Varaka* (radıyallahu anhâ)'nın cem'ediciler meyanında zikredilmeyişleri de gösterir ki hafızlar bunlardan ibaret değildir. İbn Hacer'in muhtelif muhakkikten naklettiği neticeye göre[207] Kur'ân-ı Kerîm'i cemettiği, rivâyetlerden anlaşılanlar arasında muhâcirundan şunlar da var: Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Talha, Sa'd, İbn Mes'-ud, Huzeyfe, Sâlim, Ebû Hüreyre, Abdullah İbn's-Sâib, Abadile (radıyallahu anhum); kadınlardan Hz. Âişe, Hafsa, Ümmü Seleme (radıyallahu anhunne). İbn Ebi Davud şunları da ilave eder: (Muhâcir olarak): Temim İbn Evs-ed-Dâri, Ukbe İbn Âmir; (Ensar olarak:) Ubâde İbnu's-Sâmit, Mu'âz Ebû Huleyme, Mücemmil İbn Câriye, Fudâle İbn Ubeyd, Mesleme İbn Mahled, vs. (Bunlardan bazıları Hz. Peygamber'den sonra hıfzlarını ikmal etmiştir.) Keza Ebû Mûsa el-Eş'ari, Amr İbnu'l-As, Sa'd İbn Ubâde gibi bazıları da Kur'ân'ı cem edenler arasında sayılmıştır.

Görüldüğü gibi, Resûlullah devrinde Kur'ân'ı cem edenlerle ilgili olarak sınırlayıcı rakamların ihtiyatla karşılanması gerekmektedir. Hz. Enes (radıyallahu anh)'ten gelen ve Kur'ân'ı Ensar'dan dört kişinin ezberlediğini ifade eden bir rivâyet[208] pekçok itirazlara sebep olmuş, Kur'ân-ı Kerîm'i cemedenlerin sayısı bazan dört, bazan beş ve bazan da altı gibi son derece sınırlı gösteren beyanların, gerçek durumu ifade etmediğine rivâyetlerle cevap verilmiştir. Yukarıda kaydettiğimiz tahkikler bu maksadla ortaya konmuştur.

Bu meyanda dikkat çekilen başka hususlar da var: Resûlullah'ın sağlığında *Bi'r-i Ma'una'da* şehid edilen *70 kurra* ve keza *Yemame harplerinde* şehid olanlar *arasında 70 kurranın* bulunduğuna dair rivâyetler gibi.[209]

---

[206] Bak. Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 8; Ahvazî 10, 295; Heysemî 9, 312, Üsdü'l-gâbe 3, 160.

[207] Fethu'l-Bâri, 10, 425-430.

[208] Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 8, Menâkıbu'l-Ensar 17; Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 119 (2465. h); Tirmizî, Menâkıb 3796. h.

[209] Bak. İstiâb 2, 501-502, Buhârî, Megâzî 27, El-Müsned 3, 137, Fethu'l-Bâri 8, 381-395, İbn

552. Şu halde, Resûlullah devrinde Kur'ân-ı Kerîm'i baştan sona ezberleyenlerin sayısını kesinlikle bilmek mümkün değildir. Daha önce, hakkında bilgi verdiğimiz *Dâru'l-Kurra*'nın varlığı da gözönüne alınınca, hafızların miktarını birçok onlar ve hatta yüzlerle ifade etmenin daha gerçekçi bir tahmin olacağı anlaşılır.

Hülasa-i kelam, Hz. Ebû Bekir'in sağlığında Zeyd İbn Sabit (radıyallahu anhumâ) tarafından Kur'ân cem'edildiği vakit pekçok kurra (yani Kur'ân hafızı) mevcut idi ve hiçbirinden de ortaya konan Mushaf hakkında, –kaydedilenler dışında– bir itiraz olmamış, bir münakaşa ortaya çıkmamıştır.

Böylece, bugün elimizde mevcut olan Kur'ân-ı Kerîm, Halife Ebû Bekir'in (radıyallahu anh) vazifelendirdiği ve Hz. Ömer'in de yardımcı olduğu Zeyd İbn Sâbit tarafından iki sayfa arasına konmuş ve *muhtevası ashabın icmaına mazhar olmuştur*.

b) Kur'ân'ın Çoğaltılması

553. Kur'ân, kitap haline konulmuştu, ama tek bir nüsha idi. Bu hal, Hz. Osman zamanına kadar devam etti.

Hz. Osman zamanında, Kur'ân'ın okunuşu üzerine bazı ihtilaflar çıktı. Kur'ân'ın yedi harf üzere inmiş olması farklı okunuşlara imkan veriyordu ve buna, İslâm'ın bidâyetinde, *kolaylık olsun diye*[210] müsamaha da ediliyordu. Ancak bu *farklı okuyuşlara halkın müsamahası pek yoktu*. Herkes kendi lehçesine göre okumanın daha doğru olduğu kanaatini taşıyordu. İbn Ebi Davud'un *Mesâhif*'te kaydettiği rivâyetlere göre, *Kur'ân'ı farklı kıraatlere göre tedris eden muallimler ve* talebeleri arasında ihtilaflar başlamış, anlaşmazlıklar birbirlerini tekfire varan buutlara ulaşmıştı. Hz. Osman bunları yatıştırmaya çalışmış, bu maksadla bazı hitabelerde bile bulunmuştur.

Çok geçmeden bu kargaşa ve ihtilaflara, askerler arasında çıkan anlaşmazlık da katıldı. Nitekim Ermeniye ve Azerbeycan bölgelerinin fethinde biraraya gelen Suriyeli ve Iraklı askerler arasında da Kur'ân'ın farklı okunuşları yüzünden ihtilaf çıkmıştı. Suriyeli askerler Kur'ân-ı Kerîm'i Ubey

---

Hişâm 3-4, 184 (Mısır 1955 tabı), İbn Sa'd 2, 51-54 (Beyrut 1960 tabı).

210 Bak. Tuhfetu'l-Ahvazî 8, 522.

İbn Ka'b kıraatine göre, Iraklılar ise Abdullah İbn Mes'ud kıraatine göre okuyorlardı. Her iki taraf biribirlerinden farklı okunuşlar işitiyorlar ve bunu yadırgıyorlardı. Herkes kendi kıraatini daha güzel bulmakla kalmıyor öbür tarafın kıraatinden nefret ediyordu, öyle ki birbirlerini *tekfir bile etmişlerdi*. Hülasa ihtilaflar kızışmış, birbirlerine silah çekmeye ramak kalacak derecede büyük buutlara ulaşmıştı. Komutan *Huzeyfetu'l-Yeman*, *Medine*'ye koşup, "*evine bile uğramadan*", doğru Halife'nin huzuruna çıkarak durumu bütün ciddiyetiyle Hz. Osman (radıyallahu anh)'a anlattı. Ümmetin imdadına koşmasını taleb etti.[211]

554. Halktaki ihtilafa askerlerin ihtilafının da katıldığını gören Halife, meselenin ciddiyetini kabul etti. Derhal ashabla istişarelerde bulundu. Bu istişareleri aksettiren bir rivâyeti kaydediyoruz. Hz. Ali anlatıyor: "*Osman* (radıyallahu anh) *hakkında hayırdan başka bir şey söylemeyin. Allah'a kasem olsun Kur'ân'la ilgili olarak yaptığı çalışmaları tek başına yapmadı, bizden bir heyetle istişare yaparak yürüttü. (Bir gün) dedi ki:*

"*– Bu kıraat meselesinde fikriniz nedir? Bana ulaştığına göre halktan bir kısmı: "Benim kıraatım seninkinden daha hayırlı" diyormuş. Bu küfre yakın bir söz. (Bu gelişmelerin tedbiri nedir?)*"

Biz kendisine:

"*– Önce sizin fikrinizi bilelim!*" *dedik. Şöyle açıkladı:*

"*– Ben, halkı tek bir Mushaf'ta toplamak istiyorum. Böylece ne fırkalar olur, ne de ihtilaf kalır!*"

"*– İsabetli düşünüyorsunuz!*" *dedik*."

İbn Sîrîn'in rivâyetinde istişare heyeti muhâcir ve ensardan 12 kişidir ve aralarında Ubey İbn Ka'b da mevcuttur.

Hz. Osman böylece ashabın mutabakatını aldıktan sonra Mushaf'ı ilk indiği lehçe olan Kureyş lehçesi üzerine çoğaltıp bütün ümmetin bu lehçeye sevkine karar verdi. Zeyd İbn Sâbit'i (radıyallahu anh) çağırarak, onun başkanlığında Kur'ân-ı Kerîm'i çoğaltmak üzere bir heyet kurdu.

Mus'ab İbn Sa'd'ın açıkladığına göre, Hz. Osman, heyet üyelerini de iştişare ile seçmiştir: Hz. Osman: "Yazısı en iyi olan kim?" dedi. Resûlul-

[211] Bak. Tuhfetu'l-ahvazî 8, 517; Ebû Ya'lâ, Müsned, Yzm. 9-a

lah'ın (aleyhissalâtu vesselâm) katibi olan Zeyd İbn Sâbit dediler. Tekrar sordu: "Arapçası en iyi olan kim?" (Bir rivâyette en fasih kim? demiştir) Sa'id İbnu'l-As dediler. Hz. Osman: "Öyleyse Said imla ettirsin, Zeyd de yazsın!" dedi."

555. Açıklandığına göre, Said İbnu'l-As'ın şivesi Hz. Peygamber'inkine en çok benzeyen şive idi, şöyle denmiştir: "Kur'ân-ı Kerîm'in Arapçası Sa'id İbnu'l-As İbni Sa'id İbni'l-As İbni Ümeyye'nin Arapçasına göre yönlendirilmiştir. Çünkü o, lehçe itibariyle Hz. Peygamber'e en çok benzeyen kimse idi."

Heyette yer alan üyelerin ismi ve sayısı rivâyetlere göre farklıdır. İbn Ebi Davud'un rivâyetleri arasında *Mâlik İbn Ebi Amir, Kesir İbn Eflah, Übey İbn Ka'b, Enes İbn Mâlik, Abdullah İbn Abbas* vs. zikredilir. Buhârî'nin rivâyetinde *Zeyd İbn Sabit, Abdullah İbn Zübeyr, Sa'id İbnu'l-As ve Abdurrahman İbnu'l-Hâris* zikredilir. Heyetin başkanı ise Zeyd İbn Sâbit'tir (radıyallahu anhum ecmain).[212]

Hz. Osman (radıyallahu anh), heyete şu talimatı verdi:

"Kur'ân'ı çoğaltacaksınız. Kur'ân-ı Kerîm'in Arapçası hususunda Zeyd İbn Sabit'le sizin aranızda bir ihtilaf çıkarsa, Kureyş lisanını esas alacaksınız. Zira Kur'ân çoğunluk itibariyle onların lehçesine göre nazil oldu."[213]

İstinsah sırasında bazı küçük ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Hz. Osman'a intikal ettirilen bir ihtilaf, التابوت kelimesinin imlası üzerine oldu. Kureyşliler buna التابوت diyorlar, Zeyd İbn Sâbit التابوه diyordu. Hz. Osman (radıyallahu anh): "Bu kelimeyi التابوت diye yazın, çünkü Kur'ân Kureyş lehçesi üzerine indi" diye emretti.[214]

c) Kur'ân Kaç Nüsha Çoğaltıldı?

556. Ortaya konan yeni nüshaların adedi hakkında farklı rivâyetler var: Bazılarına göre 4, bazılarına göre 5, bazılarına göre de 7. Yedi rivâyetine göre bir nüsha Medine'de alıkonuyor, gerisi *Mekke, Şam, Yemen, Bah-*

---

212 Bak. Fethu'l-Bâri 10, 392-394, Mubârekfûrî, 8, 517.
213 Buhârî, Menâkıb 3.
214 Bak. Müstedrek 2, 451, Mubârekfûrî 8, 520.

reyn, Basra, Kûfe'ye birer nüsha gönderiliyor. Ayrıca Hz. Osman, bu resmi nüsha dışında kalan Kur'ân'ların imha edilmesini emrediyor. Mus'ab İbn Sa'd der ki: "Hz. Osman (radıyallahu anh) (eski) Mushafları yaktırdığı zaman çok kimseye şahid oldum, bu işten memnun oluyorlardı, kimse bunu kötü (münker) bulmuyordu."[215]

Ebû Kılâbe de şöyle anlatır: "Hz. Osman, istinsah işini tamamlayınca bütün İslâm beldelerine şu tamimi gönderdi: "*Ben şöyle şöyle bir hizmet gerçekleştirdim. Ve yanımda bulunan eski nüshaları imha ettim, siz de oralarda bulunan eski nüshaları imha edin*"."[216]

d) Kur'ân'ın Üç Farklı Cem'i:

557. Yeri gelmişken Müstedrek'te geçen bir rivâyeti ve bununla ilgili Hâkim'in yorumunu kaydetmek isteriz. Zeyd İbn Sâbit der ki: "Biz Resûlullah aleyhissalatu vesselam zamanında (parçalar üzerine yazılmış vahiylerden hareketle) Kur'ân'ı te'lif ederdik. Bir seferinde Aleyhissalatu vesselam: "Şam (halkın)a ne mutlu!" buyurdular. Biz: "Bunu niye söylediniz?" diye sormuştuk: "Çünkü Rahman'ın melekleri onlar üzerine kanat germektedirler" buyurdular." Hâkim, bu hadisin sahih olduğunu belirttikten sonra şu yorumu kaydeder: "Hadiste açık olarak belirtilmektedir ki: Kur'ân'ın cem işi bir kerede olmuş bitmiş değildir. Cem'in biri (âyetlerin sûrelerdeki yerine konması) Resûlullah'ın huzurunda yapılmıştı. Sonra bir diğeri (bütün vahiylerin kitap halinde iki kapak arasına getirilmesi işi) Hz.Ebû Bekir'in huzurunda yapıldı. Üçüncü cem ise, sûre tertibi şeklinde Emiru'l-Mü'minin Hz. Osman İbn Affan'ın (radıyallahu anhum ecmain) hilafeti sırasında yapılan cemdir."[217]

Rivâyet gâyet açık olmakla birlikte şunu ilave etmek isteriz: Rivâyette yer verilen "cem" ve "te'lif" kelimelerinin aynı manada kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bazı rivâyetlerde cem', "Kur'ân'ın tamamını ezberleme" manasında da kullanılmıştır. Yine ilave delim ki, bu cemlerde yerine getirilen hizmetlerde farklılıklar mevcuttur: *Resûlullah'ın cemi*, âyetlerin yerini tayin

[215] Fethu'l-Bâri 1, 163.
[216] Geniş bilgi için bak. Fethu'l-Bâri. 10, 395; Semhûdî, Vefa 2, 667.
[217] Müstedrek 2, 229.

etmiş, sûreleri şekillendirmiştir. *Hz. Eb*û *Bekir'in cem'i* Aleyhissalatu vesselam zamanında yazılmış ve fakat dağınık halde bulunan ve son şeklini almış bulunan sûreleri –arza-i ahirede tashih ve tasdikten geçmiş asli (orjinal) parçaları, yeni bir istinsah olmaksızın– bir araya getirip iki kapak arasına koymak şeklinde olmuştur. *Hz. Osman zamanında*, farklı lehçelere göre farklı okunuşlara imkan vermeyecek şekilde Kureyş lehçesini esas alan bir imla üzere yeniden istinsah edilerek yapılan bir yazma işidir ve bu, kalabalık bir heyet marifetiyle birçok nüshalar halinde çoğaltma şeklinde olmuştur. Heyet, arapçayı ve Kur'ân'ı iyi bilen kimselerden teşkil edilmiştir. Söz gelimi, istinsah heyetinin başkanı Zeyd İbn Sabit Kur'ân ilmi konusunda Resûlullah'ın en çok takdir ettiği dört kişiden biri [218] idi. Bir diğeri Said İbnu'l-As, Kureyş'in fasihlerinden biri idi ve bu vasfı sebebiyle Hz. Osman tarafından heyete dahil edilmişti. İbn Hacer şöyle der: "Kur'ân'ın arabçası Said İbnu'l-As'ın dili üzere ikame edildi. Zira o, lehçe itibariyle Resûlullah aleyhissalatu vesselam'a Ashabın en çok benzeyeni idi." [219]

e) "Suhuf"la "Mushaf" Arasındaki Fark:

558. Hz. Ebû Bekir zamanında ortaya konan Suhuf ile Hz. Osman (radıyallahu anh)'ın bu *Suhuf*'tan istinsah yoluyla ortaya koyduğu "*Mushaf*" arasında bazı farklar var. Her şeyden önce Hz. Ebû Bekir'in (radıyallahu anh), cem işi, Resûlullah'a vahy yoliyle gelen Kur'ân muhteviyatını, hafzıların ölümü ile ziyana ve kayba uğramaktan korumak maksadıyla yapılan bir çalışma idi. İmla ve tertibi üzerinde durulmaksızın, Hz. Peygamber zamanında yazılmış ve arza-i ahire'de kontrolden ve tashihten geçmiş yazılı parçalardan teşkil edilen bir kolleksiyon idi. Bu yazılı parçalar ellerde mevcut idiyse de toplu olarak bir yerde mevcut değildi. Esasen vahyin ne zaman kesileceğini, yeni gelecek vahiylerin nerelere konacağını kimse bilmediği için böyle bir nüshanın Resûlullah zamanında teşkili de oldukça imkansız bir işti. Şu halde Hz. Ebû Bekir, âyetlerin sûrelere göre yerleştirilmesi ile ilgili Resûlullah'tan varid olan talimat çerçevesinde sûreleri bir araya getirmiş idi. Halbuki Hz. Osman'ın çalışması, Kur'ân-ı Kerîm'in farklı leh-

---

[218] Buhârî, Menâkıbu'l-Ensar 16.

[219] el-İsâbe 2, 47; Bak. Üsdü'l-gâbe 1, 47.

çelere göre muhtelif veciherde okunması sonucu ortaya çıkan ihtilafları önlemek maksadıyla yapılmış idi. Bu çalışmada, Kur'ân'a okunuş birliği kazandırmak gayesi hakimdi. Bu birlik, Resûlullah'ın lisanı olan Kureyş lehçesine göre yapılacak, diğer lehçelere göre okumak –dinen meşru ve caiz olmasına rağmen– terkedilecek ve yasaklanacaktı. Bu maksadla diğer lehçelerle farklılık olan yerlerde Kureyş lehçesi esas alındı. Diğer lehçelerle okuma cevazının başlangıçta karşılaşılan zorluğa bir kolaylık, bir ruhsat olarak meşru kılındığı, artık bu cevaza ihtiyaç kalmadığı söylendi. "*Şimdi birliğe ihtiyaç var, bu işte de Kureyş lehçesi tercih edilecektir, çünkü Resûlullah'ın dilidir... vs.*" dendi.[220]

Ayrıca bu Mushaf'ta sûreler de belli bir sıraya konmuş, bundan böyle, kimsenin takdim tehir yapamayacağı muayyen bir düzen içerisinde tertiplenmiş idi. Hz. Osman (radıyallahu anh), Kur'ân sûrelerine, hal-i hazır tertibi, Ashabla istişare ederek verdiğini belirtmiştir. Yani sûrelerin bugünkü yerleri, şahsi re'yi ile değil, Ashabın istişari görüşleriyle tesbit edilmiştir. Sûre içerisinde âyetlerin sıralanmasının Cenâb-ı Hakk'ın vahyi ile olduğunu belirtmiştik.

f) Hz. Ebû Bekir Nüshasının Sonu:

559. Hz. Ömer'in vefatıyla Hz. Hafsa'ya intikal eden "*İmam*" nüshayı, istinsah etmek üzere Hz. Osman (radıyallahu anh) Hz. Hafsa (radıyallahu anh)'dan "istinsahtan sonra geri vermek" va'adi ile istemişti. İstinsah işi bitince Hz. Hafsa'ya iade edildi. Hz. Osman, bütün eski nüshaları imha ettiği halde bu "İmam" nüshaya dokunmamıştı.

Mervan, Medine valisi olunca Hz. Hafsa'dan bu nüshayı istedi ise de Hafsa (radıyallahu anhâ) vermedi.[221] Ancak Hafsa validemizin vefatı üzerine Mervan, kadeşi Abdullah İbn Ömer'e haber göndererek bu "Suhuf"u istedi. Abdullah İbn Ömer (radıyallahu anh) da gönderdi. Mervan'ın suhufu parçalayıp, yıkayıp yaktırdığı rivâyetlerde tasrih edilir. Mervan açıklama yaparak: "*Zaman geçince bazı şüphecilerin, bu nüsha ile ümmetin benimsediği*

[220] Bak. Tuhfetu'l-ahvazî 8, 522.
[221] Heysemî 7, 156.

*Hz. Osman nüshası arasındaki farklılıklara dayanarak fitne çıkarabileceklerinden endişe duyduğunu, bunu önlemek için Hz. Eb*û *Bekir'in suhufunu imha ettiğini*" belirtmiştir .[222]

Görüldüğü üzere Kur'ân-ı Kerîm'in cem'edilmesi gibi pek hayırlı bir işin ilk muharriki Hz. Ömer olmuş, halife olarak Hz. Ebû Bekir, faaliyetlerini organize etmiş, Hz. Zeyd İbn Sabit de cem işini icra etmiştir. Çoğaltılma ve tek imlaya kavuşturulma işinin muharriki kıraat ihtilafları, organizatörü Hz. Osman ve gerçekleştiricisi yine Zeyd İbn Sâbit ve pek çok Sahabî olmuştur. Allah hepsinden razı olsun.[223]

Son olarak şunu belirtmede fayda var: Zaman zaman gündeme getirilen, bazı müsteşrikler ve onların yerli tilmizlerince büyütülmek istenen bidâyetteki bazı ihtilaflar ve Hz. Peygamber'in sağlığında hususi şekilde Kur'ân nüshası cemeden Sahabîlerin nüsha farkları manaya yani Kur'ân'ın bütünlüğüne tesir etmeyen imla farkları, sûrelerin sıralamasında görülen tertip farkı nevinden şeylerdir. Kaynaklar bunları taferruatlı olarak göstermektedir. Kitaplarda gelen bazı münakaşalar bu küçük farlılıklara dayanır. Noksan ve ziyade iddiaları mevzubahis değildir. İbn Hacer, bunları göstermeye çalışır.[224]

---

222 Fethu'l-Bâri. 10, 394-95.

223 Kur'ân Tarihi ile ilgili özlü bilgiler için bak. Hamidullah, Le Saint Coran (Kur'ân'ın Fransızcaya tercümesi) I-LV; Sezgin, Târihu tûrâsi'l-arabî 1, 145-148.

224 Bak. Fethu'l-Bâri 10, 393.

SONUÇ

560. Hz. Muhammed ve peşinden gelen ilk birkaç neslin, insanlık tarihinde eşine rastlanmayan başarısı ancak ***mûcize*** kelimesiyle ifade edilebilir. İslâm'ın bu mûcizevî başarısı bizce birkaç noktada kendini gösterir:

1- Gerek iktisadî imkanlar ve gerekse kendisine tabi olan insanların bilgi ve tecrübe birikimi gibi, başarıda müessir olan hemen her hususta sıfırdan başlayan bir kimsenin 23 yıl gibi kısa bir risalet müddeti içerisinde Arap yarımadasının tamamına hâkim olan bir devlet kurması gerçek bir mûcizedir.

2- Hz. Peygamber'in bu devleti kurarken kan dökmemesi, pek az sayıda insan zayiatıyla[1] bu başarının elde edilmesi de bir mûcizedir, çünki, tarihte bu kadar az zayiatla bu kadar büyük başarı görülmüş şey değildir.

3-Kurucusu olan Hz. Muhammed'in koyduğu esaslar üzerinde yürüyen bu devletin, kısa zamanda, yani Aleyhissalatu vesselam'ın yetiştirdiği insanların (Ashâb'ın radıyallahu anhüm) sağlığında, komşusu iki süper devleti: İran ve Bizans'ı mağlub ederek doğu ucu Çin seddine, batı ucu Atlas Okyanusu'na, Endülüs'e kadar uzanan büyük bir imparatorluğu kurmaları bir başka mûcizedir.

---

[1] Hamidullah, Resûlullah döneminde, günde ortalama 274 milkare fetihle, on yıllık risalet müddeti sonunda, 1, 5 milyon kilometre karelik Arap yarımadasının tamamının İslâm'a mal edildiğini, bu muazzam fethin, tarihte eşine rastlanmadık bir şekilde pek az kan dökülerek gerçekleştirildiğini belirtir ve bu başarının gerçekleşmesinde, hasım taraftan toplam 150 kişi öldürüldüğünü, müslümanlardan da ayda ortalama bir şehid verildiğine dikkat çeker *(Hz. Peygamber'in Savaşları,* s. 8).

4- Bu İslâm devletinin, gelip geçici diğer nice siyasî kuruluşlar nevinden siyasî bir kuruluş, emsali devletlerden bir devlet gibi olmayıp, dâhilî teşkilat, iktisad, hukuk, dış politika, askeriye, ilmî müesseseler, adliye… yani beşerî ve medenî hayatın her vechesinde tamamen orijinal, tamamen müstakil ve emsaline müstağni ve insanlığın –bidâyetinden kıyamete kadar– tamamını kucaklayan, farklı renk, dil ve inançtaki kavimlerin –hiçbirini dışlamaksızın– hepsine sinesinde yer veren, bağrına basan mükemmel bir medeniyet kurması bir başka mûcizedir.

Daha önce gelip geçmiş, daha sonra kurulmuş ve günümüzde yenilerine rastladığımız, dinî, ideolojik ve hatta laik devletlerden idaresi altında yer alan farklı gruplara aynı ölçüde sahip çıkan, herkese eşit şekilde hayat hakkı tanıyan bu kadar geniş kollu başka bir devlet görülmemiştir. Şu halde ırkî, rengî, coğrafî, lisanî taassublara dayanmayan, hem Yaratıcı'da, hem yaratılanlarda birliği, tevhidi esas alan, insanlığın siyasette de adalet üzere tevhidini hedefleyen bu yeni **insanlık medeniyeti'**nin tevhidî ruhu da yeni bir mûcize, emsaline hiç raslanmamış olan gerçek bir mûcize idi.

Mûcize kelimesiyle ifade edilen Muhammedî başarıların temelinde, kanaatimizce, insan fıtratına muvafık bir tebliğ ve terbiye sistemi yatmaktadır. Muhammedî tebliğ sistemi, şu halde, öncelikle insan fıtratı hakkındaki sağlıklı bir telakkiye dayanmaktadır. Elbette, buradaki *fıtrat'*tan maksad biyolojik-fizikî fıtrat değil, ruhî mekanizmadır, "telakkî"den maksad da ferdin düşünce ve hareketlerine müessir olan âmillere yöneliktir, onlar hakkındaki ön kabullerdir. Şâyet bu telakkilerde isabet edilir, bunların gereğince de tebliğ faaliyetleri icra edilirse başarmamak için bir sebep yoktur.

Şu halde İslâm'ın günümüz dünyasında yeniden varlık göstermesi için bilinmesi fevkalade ehemmiyet arzeden, Resûlullah'ın başarılı faaliyetlerinin alt yapısını oluşturan *vahiy menşeli insan telakkisi* bu çalışmanın *Giriş'*inde açıklanmıştır. Müteakip bölümler, tebliğin benimsetilmesi, öğretilmesi, bütünlüğünün tahrife uğramadan kıyamete kadar devamının sağlanması için yer verilen tedbirleri, icra edilen faaliyetleri, takip edilen metodları açıklamaktadır.

Hz. Peygamber'in getirdiği ilahî mesajı benimsetmede olsun, neşirde olsun dayandığı en mühim prensip, akılları vahdaniyet hususunda ikna

ederek kalp ve gönüllerde Allah sevgisini hâkim kılmaktır. Bir başka ifade ile Resûlullah, insanlarda "İslâm"dan önce, "iman"ı gerçekleştirmeyi esas almıştır. İmansız İslâm'ı yani korku, baskı altında izhar edilecek müslümanlığı hiçbir zaman hedef edinmemiştir. Bu sebeple metodlarında korkuya, baskıya, zorlamaya yer verdiği görülmez. Yalan ve zulmü bütün çeşitleriyle şiddetle takbih etmiş, kendi yolunda gidecekleri de bu iki afete karşı en ürkütütücü tabirlerle uyarmıştır.

Hz. Peygamber aleyhissalatu vesselam'ın getirdiği "*insanlık medeniyeti*"nin ruhu olan **vahdaniyet,** sadece Allah'ın bir olduğunu ifade etmez,

* Her şeyin O'ndan geldiğini, O'na döneceğini,

* O'nun elinden çıkanların fıtrat itibariyle özde eşit olduklarını, sözgelimi insandaki renk, dil, irfan farklılıklarının çevre şartları sebebiyle sonradan ârız olduğunu, sâbit, değişmez bir vasıf teşkil etmediğini,

* İnsanların terbiye yoliyle a'la-yı illiyyîn ve esfel-i sâfilîn arasında bir mertebe kazanacağını,

* Aile, arkadaş, mekteb, gıda, iklim gibi her çeşit çevre şartları insan üzerinde ciddî tesirler hasıl etse de, insandaki irade gücünün, bunların hepsini yenebileceğini,

* Dolayısıyla Muhammedî terbiyede esas olanın:

1- Önce vahdaniyet inancını yerleştirmek,

2- Sonra bir olan Allah karşısında kulluk şuurunu uyandırarak ihtiyaçlar, ihtiraslar, menfaatlar üçgeni içerisinde zaaf, acz ve cehalet zemininde karşısına çıkan insanî, kevnî esbab perdeleri arasında param parça olup kesrette boğularak nebatî-hayvanî bir hayat çukuru içine düşen insanı, kuvvetli bir tevhid inancıyla kulluk zemininde birliğe bütünlüğe kavuşturmak,

3- Sonra da kulluğun sorumlulukları hususunda bilgilendirip şuurlandırarak vazifelerini yapmaya çağırmak olduğunu,

4- Gerçek tevhide ulaşıp, hakiki kulluğa dönmek isteyenin bunu başarabileceğini, fıtratına konan "*irade gücü*"nün, önüne çıkan bütün engelleri aşarak kulluğun gerektirdiği her şeyi yerine getirmeye yeterli olduğunu,

5- Bütün meselenin bu *dâhilî enerji'*yi keşfetmeye, onu kuvveden fiile çıkarmaya dayandığını, netice olarak:

* *İman,*

* *Mesuliyet duygusu,*

* *İrade,*

Üçlüsüyle her şeyin halledilebileceğini, Muhammedî tebliğin bu esasları gerçekleştirerek başarıya erdiğini, dolayısiyle kıyamete kadar gelecek bütün ümmete kurtuluş reçetesi olarak bunun teşri edildiğini göstermeye çalıştık.

Günümüzün ihtiyacına binaen, son olarak şunu ilave etmek isteriz: Aile sahibi kimselerin (annelerin, babaların, yetim büyütenlerin…) Allah'a karşı sorumlulukları şahsî sorumluluktan ibaret değildir. Diğer aile ferdlerinin dahi dünyevî ve uhrevî saadet veya hüsranlarından da sorumludurlar. İyi terbiye verenlerin amel defterleri açık kalmak sûretiyle mükafatlandırılacakları, terbiyevî sorumlulukları yerine getirmeyenlerin de, aile efradlarının hüsranıyla hüsrana düşecekleri, yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'de açık olarak belirtilmiştir.[2]

Yani,

İslâm'a göre, yeni nesillerin dünyevî ve uhrevî kurtuluşa ermelerini sağlayacak terbiyenin onlara verilme sorumluluğu sadece ve sadece anne ve babaların üzerine yüklenmiştir. Bundan kaçış yoktur. Kur'ân-ı Kerîm mâlâyûtak teklif yoktur demektedir. (Bakara, 2/283) *Öyleyse, keşfedebildiğimiz takdirde,* ***irade enerjimiz****, bunu halledecek güçtedir. İmkanımız dahilinde olanı yerine getirmedikce de bu sorumluluk üzerimizden düşmeyecektir.*

رَبَّنَا لاَ تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا اَوْ أَخْطَنَا

2 Bkz. Tahrim, 66/6; Zümer, 39/15-16.

KAYNAKLAR

Abd İbn Humeyd (v. 249 h.), *Müsned*, Yazma, Ayasofya, Nu.0.89

Aclûnî, İsmâil İbn Muhammed (v.1162 h.), *Keşfu'l-Hafa ve Müzîlü'l-İlbâs ammâ iştehere mine'l-ehâdîs alâ elsineti'n-nâs*, Dâru ihyâi't-türâsı'l-arabî, Beyrut, 1351 h.

Ahmed Emîn, Fecrü'l- İslâm, Beyrut, 1969.

Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu ihtisâri ulûmi'l-hadîs* li'bni Kesîr, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye Beyrut, 1951(?).

Akseki, Ahmed Hamdi, *İslâm Dini Esasları,* DİB. yayınları, Ankara, 1967.

Ali İbn Ebî Tâlib, *Nehcu'l-belâğa,* Dâru'l-Kitâbı'l-Lübnâniyye, Beyrut, 1967.

Âmidî, Seyfu'd-Dîn Ebu'l-Hasen Ali (v. 553 h.), el-İhkâm Fî Usûli'l-Ahkâm, Müessesetü'l-Halebî, Kahire, 1967.

Atay, Hüseyin; *Kur'ân-ı Kerîm'e göre iman esasları*, Ankara, tarihsiz.

Avnu'l-Ma'bûd, bak. Azîmâbâdî.

Aynî, Bedrü'd-Din Ebû Muhammed İbn Ahmed (v. 855 h.); *Umdetü'l-kâri şerhu sahihi'l-Buhârî* (1348 baskısından ofset), et-Tıbâatı'l-Müniriyye, Beyrut, tarihsiz.

Azîmâbâdî, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsu'l-Hakk; *Avnu'l-ma'bûd şerhu süneni Ebi Dâvud*, el-Mektebetü's-Selefiyye, Medine, 1968.

Babanzâde, Ahmed Naim, *Tecrîd-i sarîh tercemesi*, Diyanet yayınları, Ankara, 1957.

Badıllı, Abdulkadir; *Risale-i nûrun kudsi kaynakları*, Envâr, İstanbul, 1992.

Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed İbn Ali el-Hatîb v. 463/1070; *Takyîdu'l-ilm*, Dâru ihyâu's-sünneti'n-nebeviyye, 1975.

* *el- Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, Mısır, 1972.

Bakıllanî, el-Kâdı Ebû Bekir (v. 1066 m.); *İ'câzu'l-Kur'ân*, Kahire, 1361.

Bediüzzaman, Said Nûrsi (v. 1960 m.), *İşârâtu'l-icaz,* Ent ofset, İstanbul, 1978.

* *Münazarat*, Sözler yayınevi, İstanbul, 1991.

* *Sözler*, Envar, İstanbul, 1985.

Belâzurî, Ebu'l-Abbâs Ahmed İbn Yahya Ahmed (v. 229/892 m.); *Futûhu'l-büldân*, Bulak, Kahire, 1946 ve Beyrut, 1958 tabları

* *Ensâbu'l-eşrâf,* tahkik: M. Hamidullah, Mısır, 1959

Berque, Jacques; *Les Arabes d'hier a demain,* Servil, Paris, 1969.

* *Normes et valeurs dans l'Islam contemporain*, Payot, Paris, 1966.

Belot, J.B. *el-Ferâidu'd- dürriye* (Arabca-Fransızca lügat), el-Matbaatu'l-Kâsûlikiyye Beyrut, 1964.

Bernheim, Nicole, *Le Monde Diplomatique*, Aralık Sayısı.(Isveç Ailesi üzerine bir makale)

Beyhaki, Ahmed (v.1066 m.), *es-Sünenu'l-kübra*, Haydârâbâd, Deken, 1344.

Bilmen, Ömer Nasuhi; *Büyük İslâm ilmihali,* Bilmen yayınevi, İstanbul 1964.

Binois, René; *La psychologie apliquée*, PUF, Paris 1968.

Blachère, Régis; *Le Coran* (Kur'ân'ın Fransızcaya tercümesi), Maisonneuve, Paris, 1940.

* *Le probleme de Muhammed*, Paris, 1952

Buhârî, Muhammed İbn İsmail (v. 256 h.), *Sahihu'l-Buhârî,* Dâru ihyâu't-Türâsi'l-Arabî, Kahire (1313 baskısından ofset), 1958 .

Câhız, Ebû Osman Amr İbn Bahr (v.255. h.), el-Beyân ve't-tebyîn, Mektebetü'l-hâncı, 4.tab, Mısır, 1975.

Canan, İbrahim; *İslâm açısından anarşi: sebepler, tedbirler, çareler*. İkinci baskı, Cihan, İstanbul, 1984.

* *Kütüb-i sitte muhtasarı tercüme ve şerhi* (1-18), Akçağ, Ankara, 1988-1994.

* *Peygamberimizin hadislerinde medeniyet, kültür ve teknik,* Cihan yayınevi, İstanbul, 1984.

* *Peygamberimizin okuma yazma seferberliği ve öğretim siyaseti,* Cihan Yayınevi, İstanbul 1984.

* *Peygamberimizin sünnetinde terbiye,* Diyanet yayınları, Ankara, 1980.

Charnay, Jean-Paul*; Normes et valeurs dans l'İslâm contemporain*, Payot, Paris, 1966.

Chelhod Joseph; *Introduction a la sociologie muslumane*, S. N. R. S. Paris, 1958.

* *Le Sacrifice chez les Arabes*, PUF, Paris, 1955.

Corbin, Henrie; *L'Histoire de la philosophie de l'İslâm*, Gallimard, Paris, 1964.

Cuvillier, Armond; *Manuel de sociologie*, PUF, Paris, 1967.

Çantay, Hasan Basri; *Kur'ân-ı hakim ve meal-i kerim*, Ahmed said matbaası, İstanbul, 1957.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah İbn Abdirrahmân, (v. 385 h.); *Sünenü'd-Dârimî,* Dâru ihyâi's-sünneti'n-nebeviyye, Kahire, 1966.

Dihlevî, Şah Veliyullah Ahmed (v.1296 h.); *Huccetullahu'l-bâliğa*, tahkik: es-

Seyyid Sâbık, *Dâru'l-kütübi'l-hadîs*, Kahire, tarihsiz.

Demirci, Muhsin; *Tefsir usulü ve tarihi*, İFAV, İstanbul (314 s. Büyük Boy), 1998.

Dictionnaire de l'Academie Française", Hachette, Paris, 1932.

Dictionnaire de la Bible, Paris, 1932.

Dictionnaire des religions, Bak, Pike.

Demombynes, Goudofry; *Mahomed,* Albin Michael, Paris, 1969.

Domenach, Jean-Marie*; La Propagande politique*, PUF, Paris, 1950.

Dottrent, *Eduquer et instruire*, UNESCO, Paris, 1966.

Durkheim, Emile*; Education et sociologie*, Félix Alcan, Paris, 1922.

* *Les Formes elemantaires de la vie religeuise*, Paris, 1973.

* E*ducation morale,* Félix Alcan, Paris, 1925.

Ebû Dâvud, Süleyman İbnu'l-Eş'as es-Sicistâni (v.275 h.)*; Sünenu ebi davud*, Humus, 1974.

Ebû Ya'lâ Ahmed İbn Ali el-Mevsılî, *Müsned,* Yazma Şehid Ali Paşa, Nu. 564.

Eliade, Mircea; *Traité d'Histoire des religions*, Payot, Paris, 1970.

Elmalılı, Bak: Yazır.

L'Encyclopedie de l'İslâm, 2 em edt.

Esad Bey, Muhammed; *Mahomed*, Payot, Paris, 1956.

Farès, Bichr*; Honneur chez les Arabes avant l'Islam*, Paris, 1932.

Fethu'l-Bârî: Bak. İbn Hacer.

Feyzu'l-Kadîr: Bak. Münâvî.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed (v.1111m.); *İhyâu ulûmi'd-din* (1-4), el-mektebetu't-ticâniyye, Kahire, tarihsiz.

* *Mîzânu'l-a'mâl*, Kahire, 1967.

* el-*Munkız mine'd-dalâl*, Fransızcaya çeviren: Farid Jabre, Beyrouth, 1959.

Gibb, (H.A.R); *La Structure de la pensée religieuse de l'İslâm*, Larose, Paris, 1950.

Goldziher, İgnaz; *Le Dogme et la loi de l'İslâm* (Fransızcaya tercüme: Felix Arin), Librairie orientaliste, Paris, 1958.

* *Etudes sur la tradition İslâmique*, Fransızcaya tercüme: Léon

Bercher, Maisonneuve, Paris, 1952.

Guénon, René*; Les Symbolismes fondamentaux de la science sacrée*,

Gallimard, Paris, 1968.

Hamidullah, Muhammed*; Hz. Peygamber'in savaşları, Çeiren: Sâlih Tuğ,*

Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1962.

* *Initiation à l'İslâm,* Imprimerie de Carthage, Paris, 1963.

* *Le Prophète de l'Islam*, Librairie Philosophe, Paris, 1959.

* *Le Saint Coran*, Edit. Hadj Mohamed Nûreddine Ben Mahmoud, Paris, sans date.

* *el-Vesâiku's-siyâsiyye*, Dâru'n-Nifâs, Beyrut, 1969 ve 1983.

el-Hatîb, Muhammed Acâc, es-Sünne kable't-tedvîn, Mektebetü'r-Rehbe, Kahire, 1963.

Heysemî, Nûru'd-din Ali (v.807 h.); *Mecmau'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*, Beyrut, 1967.

Heykel, Hüseyin; *Hayatu Muhammed*, Kahire, 1956.

Hilye: Bak.İsfehânî

Hizbu Envârı'l-Hakâikı'n-Nûriye (bir kısım dualar mecmuası), Sözler yayınevi, İstanbul, 1991.

El-Irakî, Zeynu'd-dîn Ebu'l-Fadl Abdurrahim (v.806 h.*); et-Takyîd ve'l-îzâh, Matbaatu'l-'Âmire,* Kahire, 1931.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf, (v. 463 h./1070*); Câmi'u beyâni'l-ilmi ve fadlihi,* Medine 1968 ve Kahire, 1975.

* *el- Istiâb fi ma'rifeti'l-ashâb*, (*el-İsâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*'nin kenarında basılmıştır), Dâru sâdır, Beyrut, 1328 baskısından ofset.

İbnu'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed (v.543); Ahkâmu'l-kur'ân, Tâhkîk:

Ali Muhammed el-Becâvî, Matbaatu bâbı'l-halebî, Kahire, 1972

* *Ârızatu'l-ahvazî bi-şerhi sahîhi't-tirmizî,* Mektebetü'l-maârif, Beyrut, tarihsiz.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah İbn Muhammed, (v.253 h.), el-Musannafu, Haydarâbâd, 1966.

İbnu'l-Esîr, Izzü'd-dîn Ebu'l-Hasan Ali (v.630 h.); *Usdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe,* Kitâbu'ş-Şa'b, Kahire, 1970.

İbnu'l-Esîr, Mecdu'd-Dîn Ebu's-Se'âdât el-Mubârek el-Cezerî, *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Kahire 1963.,

İbn Hacer el-Askalanî, Şihâbu'd-Dîn Ebu'l-Fadl Ahmed İbn Ali (v.852 h.); *Fethu'l-bârî bi-şerhi sahîhi'l-Buhârî*, Mustafa'l-Bâbî, Mısır, 1949.

* *el-Metâlibu'l-âliye bi-zevâidi'l-mesânidi's-semâniye*, el-Matbaatu'l- Asriyye, Küveyt, 1973.

İbn Haldûn, Abdurrahman (v.1406 m.); *Mukaddime*, (Fransızcaya çeviren: Vincent Monteil), Beyrut, 1967.

İbn Hamza el-Hüseynî, es-Seyyid İbrahim İbn's-Seyyid (v. 1120 h.); *el-Beyân ve't-ta'rîf fi esbâbı vürûdi'l-hadisi'ş-şerîf, Matba'atu'-l- Behâ,* Haleb, 1329 h.

İbn Hişam, Abdu'l-Melik (v. 834 m.); *es-Sire*, Kahire, 1963.

İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, Şemsu'd-din Ebû Abdillah (v.751 h.); *İ'lâmu'l-muvakki'in an Rabbi'l-âlemin,* Matba'atu İsâ'l-Bâbî, Kahire, tarihsiz.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil (v.747. h.); *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Matbaatu îsâ'l-Bâbî, Kahire, 1964.

İbn Kesîr, İmâdu'd-din İsmail (v. 1372 m.); *Tefsir*, Dâru'l-Endülüs, Beyrut, 1966.

İbn Kuteybe, Muhtelifu'l-hadis (*Le Traité des divergences Hadith*, Fransızcaya çeviren: Françis Gérard Le Compte), Damas, 1962.

* *Ma'ârif, Tahkîk*: Servet Ukkâşe, Kahire, 1960.

İbn Mâce el-Kazvînî (v. 886 m.); *Sünen,* Tahkik: M. F. Abdulbaki, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1952.

İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemâlu'd-din Muhammed (v. 711 h.). *Lisânu'l-Arab*, (Bulak, 1300 baskısından ofset), Beyrut, 1968.

İbn Sa'd, Muhammed (v. 845 m.); *et-Tabakâtu'l-kübra*, Leyden, 1904 ve Dâru's-Sâdır, Lübnan, 1960 baskısı. (Altıncı bölümün atıfları Lübnan baskısına göredir).

İbn Teymiyye, Takıyyü'd-din Ahmed (v. 728 h.); Mecmûatu'r-resâili'l-kübrâ,

* *es-Siyâsetu'ş-şer'iyye*, Kahire, 1955.

* Es-Sârimu'l-meslûl, İhya: Bak. Gazzâlî.

İkbal, Muhammed; *Reconstruire la pensée religieuse de l'İslâm* (Fransızcaya Çeviren: Eva Méyérovitch), Adrien Maisonneuvve, Paris, 1955. İncil: Bak: Kitab-ı Mukaddes.

İsfehânî, Ebu-Nu'aym Ahmed İbn Abdillah (v. 430 h); *Hilyetu'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*, Dâru'l-kitâbu'l-arabî, Beyrut, 1967. İtkân: Bak.Süyûtî.

İzmirli, İsmail Hakkı, Cevâbu's-sedîd, Ankara, 1341.

Kâbisî, Ebu'l-Hasen Ali İbn Muhammed (v. 403/1012) er-Risâletu'l-mufassala li-ahvali'l-müteallimîn ve ahkâmi'l-muallimîn, Kahire, 1953. Tercüme: Süleyman Ateş ve Hıfzurrahman R. Öymen, A.Ü. İlâhiyat Fak., Ankara, 1966.

Kadı Iyaz, Ebu'l-Fadl (v.1149 m.); *es-Şifa bi-ta'rifi hukûkı'l-mustafa,* Kahire, tarihsiz.

Kalkaşandî, Ebu'l-Abbas Ahmed İbn Ali (v. 821 / 1418); *Subhu'l-a'şa fi sınâ-'ati'l-inşa,* Kahire, 1963

Kârî, Molla Ali İbn's-Sultan el-Herevî (v.1014 h.), el-Esrâru'l-merfû'a fi'l-ehâdîsi'l-mevzû'a, Beyrut, 1971.

Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekir İbn Mes'ûd (v. 597 h*.); Bedâiu's-sanâi' li-tertibi'ş-şerâi',* 2. Tab, Dâru'l-kitâbı'l-arabî, Beyrut, 1974.

Kastallânî, Ebu'l-Abbâs Şihâbu'd-din Ahmet (v. 923*); İrşâdu's-sâri li-şerhi sahihi'l-buhari,* Bulak, 1340. Kenzu'l-ummâl: Bak. el-Müttakî. Keşfu'l-hafa, bak. Aclûnî. Keşşâf. Bak. Zemahşerî.

Kettânî, Abdülhayy İbn Rabbâniyyi'l-Ümmeti, *et-Terâtîbu'l-idâriye*, Beyrut, tarihsiz.

Kitab-ı Mukaddes, Tevrat ve İncil, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1958. Kur'ân-ı Kerîm.

Lahbâbî, M.Aziz; *Le Personnalisme musulman*, PUF, Paris, 1967.

La Grande encyclopedie larousse, Hachette, Paris, 1963.

Lammens, Henri; *Arabie occidentale avant l'hégire*, Beyrouth, 1928.
* *L'İslâm croyance et institution,* Beyrouth, 1943.

Laoust, Henri; *La Politique de Gazzâlî*, Librairie Orientaliste, Paris, 1970.

Lebon, Gustave; *La Civilisation des arabes*, Paris, 1884.

Lisânu'l-Arab, bak. İbn Manzur.

Littré, E.; *Littré (Fransızca lügat).* Hachette, Paris, 1876.

Machiavel, *Le Prince* (Fransızcaya çeviren; Jacquas Gohery), Gallimard, Paris, 1962.

Makrizî, Takıyyu'd-din Ahmed İbn Ali (v. 1442 m.); *Kitâbu's-sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, Kahire, 1934.

Malek, Ben Nabi; *le Phénomène coranique*, Alger (Cezair), 1947.

Massé, Henri; *L'Islam,* Armand Colin, Paris, 1966.

Massignon, Luis; *Opéra minora*, Beyrouth, 1963.

Maverdi, Ebu'l-Hasen Ali (v.1031 m.); *el-Ahkâmu's-sultâniye*, Kahire, tarihsiz.

Mecma'u'z-Zevâid: Bak. Heysemî.

Mendras, Henri; *Eléments de sociologie*, Collection U, Paris, 1968.

Mes'ûdî, Ebu'l-Hasen (v. 956 m.); *Mürûcu'z-zeheb*, (Les Prairies d'or),
fransızcaya çeviren: B.Meynard ve P.Courrteille, Paris, 1965.

Metâlib: Bak. İbn Hacer.

Mevla, Muslihu'd-din; *Hâşiye ala şerhi'l-mevâkıf*, Bak. Teftazânî, Şerhu'l-akâid.

Mialaret, Gaston; *Introduction à la pédagogie*, PUF, Paris, 1967.

Milliot, Luis*; Introduction à l'étude du droit musluman*, Sireil, Paris, 1953.

Montet, Edouart; *Le Coran*, Paris, 1949.

Mu'cemu'l-Vasît, Lügat (Heyetçe hazırlanmıştır), el-Mektebetü'l-İlmiyye, Tahran, tarihsiz

Mubârekfûrî, Muhammed Abdurrahman*; Tuhfetu'l-ahvazî li-şerhi câmi'i't-tirmizî*, Matbaatu'l-i'timâd, Beyrut, 1967.

Muhammed Acâc el-Hatib, *es-Sünne kable't-tedvîn*, Kahire, 1963.

Muslihu'd-din, Mustafa; *Hâşiyetu alâ şerhi'l-akâid*, İstanbul, tarihsiz.

Münâvî Abdurrauf (v.1031 m.); *Feyzu'l-kadir şerhu'l-câmi'i's-sağîr* (1-5), Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1972.

Müncid fi'l-lüğa (Levis Ma'lûf), Matbaatu'l-kâsoliyye, Beyrut, 1960.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn İbnu'l-Haccâc (v. 865 m.) *es-Sahih*, Dâru ihyâi kütübi'l-arabiyye, Kahire, 1955.

Müsned: Bak. Ahmed İbn Hanbel. *el-Müttakî*, Alâüddîn Ali İbn Hüsameddîn el-Hîndî (v.975/1567) , Kenzu'l-ummâl, Halep, 1978.

Nesâi, Ebû Abdirrahmân Ahmed İbn Ali (v.303 h.); *Sünenun'n-nesâî* (Suyuti'nin Şerhi (*Zehrü'r-Rübâ*) ve *Sindî'nin Haşiye'si* ile birlikte), Matbaatu'l-mısriyye, Kahire, 1930.

Nesefî, Abdurrahman İbn Ahmed (v.1310 m.), *Tefsir,* Kahire, tarihsiz.

* Akâid, İstanbul, tarihsiz.

Nevevî, Muhyi'd-din Ebû Zekeriyya (v. 1277 m.); *Şerhu müslim*, Matbaatu'l-mısriyye, Kahire, tarihsiz. En-Nihâye, bak. İbnu'l-Esîr.

Petit Robert (lügat), S. N. L., Paris, 1967.

Pike, E. Royston; *Dictionnaire des religions*, Paris, 1954.

Polmade, Guy; *les Methodes en pédogogie*, PUF, Paris, 1968.

Râzî, Fahrud-din (v. 1209 m*.); et- Tefsiru'l-kebir*, el-Matbaatı'l-behiyyeti'l-mısriyye, Kahire, 1933.

Renan, Ernest; *Discours et cenférances*, Calman Lévy, Paris, 1887.

Rıda, Râşid, *el-Hilâfetu evi'l-imâmetü'l-uzma* (Le Califat dans la doctrine de Reşid Rıda), Paris, 1948.

* *Menar,* Kahire, 1927.

* *Vahdetü'l-İslâmiyye ve'l-uhuvetu'd-diniyye*, Kahire, 1947.

Rodinson, Maxim*; Mahomet*, Seuil, Paris, 1966.

Russel, Bertnand; *Terbiyeye dair*, Çeviren: Hamit Dereli, Ankara, 1954.

Sauvy, Alfred*; L'Opinion publique*, PUF, Paris, 1967.

Semhûdî, Nureddîn Ali İbn Ahmed, (v. 911/1505), Vefâu'l-vefâ, Dâru'l-ihyâi't-türâsı'l-arabî, Beyrut, 1971.

Serahsî, Muhammed İbn Ahmed (v.1090*); Şerhu siyeri'l kebir,* Matbaatu şirketi'l-I'lânâtı'ş-şer'iyye, Kahire, 1958.

* *Usûlü Serahsî*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1973.

Sezgin, Fuat; Târihu't-türâsi'l-arabî

Sindî, Ebu'l-Hasen Muhammed İbn Abdi'l-Hâdî (v.1138 h*.); Haşiyetu's-sindî ala'n-nesâî,* Matbaatu'l-mısriyye, Mısır, 1349.

Sourdel, Dominique; *l'Islam,* PUF, Paris.

Stoetzel, Jean; *La Psichologie sociale*, Flammarion, Paris, 1963.

Strausse, Claude-Lévi*; Race et histoire*, Gonthier, Paris, 1961.

Suyutî, Celaleddin (v.911 h*.), ed-Dürrü'l-mens*ûr*,* Mısır, Dâru ihyâı't-türâsı'l-arabî, 1314.

* *Esbâbu'n-nüz*û*l* (Celaleyn tefsiri'nin haşiyesinde basılmıştır), Matbaatu'l-hâşimiyye, Dımeşk, 1378.

* *el-Hasâisü'l-kübrâ*, Tâhkîk: Dr. Muhammed Halîl Herâs, Kahire, 1967.

* *el-İtkân fi ul*û*mi'l-Kur'ân, Matba'atu Mustafa'l-Babî,* Kahire, 1951.

* *Tedrîbu'r-râvî,* el-Mektebetu'l-İlmiyye, Mısır, 1959

* *Tenvîru'l-havâlık* (Muvatta şerhi), Matbaatu Mustufâ'l-bâbî, Mısır, 1951.

* *Zehrü'r-rübâ ala'l-müctebâ,* Nesâî'nin Sünen'i ile birlikte basılmıştır. Matbaatu'l-âmire, Mısır, 1930.

Süheylî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman İbn Ahmed (v.1184);er-*Ravzu'l-unf,* Kahire, 1914 (ve Kahire 1387 tahkikli baskısı, muhakkik:Abdurrahman el-Vekîl).

Sünnetin Dindeki Yeri (Sempozyum tebliğ metinleri), İSAV, İstanbul, 1998.

Şafi'î, *er-Risale*, Beyrut, Tarihsiz.

Şâtıbî, Ebû İshak İbrahim İbn Musa (v. 790 h.), el- Muvafakât fi usûli'l-ahkâm, Mektebetu Muhammed Ali, Mısır 1969.

Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman İbn A'hmed (v. 360); *Mu'cemu's-Sagîr*, Dâru'n-nasr, Kahire, 1968.

Taberî, İbn Cerîr (v.923 m.); *Târîhu'l-ümem ve'l-mül*û*k* (Arabca baskısı, Kahire 1961 ve Fransızcaya tercümesi), (Fransızcaya çeviren: M. Herrymann Zotenberg) *Chornique,* Maisonneuve, Paris, 1958.

Tâha Hüseyn; *el-Fitnetu'l-kübra*, Dâru'l-maarif, Kahire, 1968. Tecrîd, bak. Babanzâde.

Teftazânî, Sadeddin (v.1389 m.); *Şerhu'l-akâidi'n-nesefi*, İstanbul, tarihsiz.

Tevrat, Bak: Kitab-ı Mukaddes.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed (v.279/893); *Sünenu't-tirmizi*, Matba'atu'l-Endülüs, Humus, 1966.

Toynbee, Arnold;*La Civilisation à l'épreuve*, Fransızcaya çeviren: Renée Villoteau, Gallimard, Paris, 1951.

* *L 'Histoire,* 'Fransızcaya çeviren: Elisabeth Julia, Gallimard, Paris, 1963.

* *La religion vue par un historien,* Fransızcaya çeviren: Marcelle Weill, Gallimard, Paris, 1967.

Tuhfetu'l-Ahvazî, Bak. Mubârekfûrî.

Umde, Bak: aynî.

Üsdü'l-gâbe, Bak: İbnu'l-Esir.

Virgil, Ghorghiu; *Vie de Mahomet*, Plon, Paris, 1962.

Vâkidî, Muhammed İbn Ömer (v.207 h.); *el-Megâzi*, Oxford, 1966.

Watt, Montgomery; *Mahomet,* Fransızcaya çeviren: Odile Mayot, Payot, Paris, 1962.

* *Mahomet à la Mecque*, Fransızcaya çeviren: F. Dourveil, Payot, Paris, 1958.

* *Mahomet à Medine*, Fransızcaya çeviren: S. M. Guillemin ve F. Vaudou, Payot, Paris, 1959.

Wensinck, *La Pensée de Gazzâlî,* Maisonneuve, Paris, 1940.

Yâfi'î, Ebû Muhammed Abdullah İbn Es'ad (v.1367 mi.); *Kifâyetu'l- mu'tekid*, Kâhire, 1961.

Yazır, Elmalılı Hamdi; *Hak dini Kur'ân dili*, türkçe tefsir, İkinci Baskı, Nebioğlu basımevi, İstanbul, 1962.

Zemahşerî, Carullah (v.1144), *el-Keşşâf an hakâikı't-tenzîl*, Dâru'l-ma'rife, Kahire, 1953.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed İbn Ahmed (748 h.), *Kitâbu'l-Kebâir,* Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut, tarihsiz.

Ağustos 2005

MÜELLİFİN NEŞREDİLMİŞ ESERLERİ

1- Tarihçi Açısından Din (Fransızcadan tercüme, eser Arnold Toynbee'ye aittir). İstanbul, 1978.

2- Seminer ve Tez Rehberi, Erzurum, 1979.

3- Oturanları Açısından Atatürk Üniversitesi Lojmanları Veya Taklitçiliğimizin Muhasebesi, 1979, Ankara.

4- İslâm'da Temel Eğitim Esasları, İstanbul 1980.

5- Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye, Ankara, 1980.

6- İslâm'da Çocuk Hakları, Yeni Asya, İstanbul, 1980.

7- Sulh Çizgisi, İzmir, 1980.

8- Tebliğ, Terbiye ve Siyasi Taktik Açılarından HİCRET, İstanbul, 1981.

9- İslâm'a Göre Anarşi: Sebepler, Tedbirler, Çareler 1981.

10- Yeni Usul-i Hadis (Arapçadan tercüme, eser, Zafer Ahmed et-Tehânevî'ye aittir ve Abdulfettah Ebû Gudde tahkik etmiştir), İzmir, 1982.

11- Ahkâmu's-Sığâr (İslâm Hukukunda Çocukla İlgili Hükümler), Arapçadan tercüme, İstanbul, 1984.

12- Hz. Peygamberin Hadislerinde Medeniyet, Kültür ve Teknik, İstanbul, 1984.

13- Kur'ân'da Çocuk, İstanbul, . 1984.

14- Hz. Peygamberin Okuma Yazma Seferberliği ve Öğretim Siyaseti, İstanbul 1985.

15- İslâm'da Zaman Tanzimi, İstanbul, 1985.

16- İslâm'da Çevre Sağlığı, İstanbul, 1985.

17- Kütüb-ü Sitte Muhtasarı Terceme ve Şehri 1-18, Ankara 1987-1994.

18- Namus Fitnesi Mut'a Nikâhı, İstanbul, 1982.

19- İslâm'da Çevre Ahlâkı, İstanbul, 1993.

20- İslâm Aleminin Ana Meselelerine Bediüzzaman'dan Çözümler, İstanbul, 1994.

21- Aile Reisi ve Baba Olarak Hz. Peygamber, İstanbul, 1994.

22- Hz. Peygamberin Sünnetinde Tıb, Ankara, 1995.

23- Sahabe Dünyası, İstanbul, 1996.

24- İslâm Davetçisinin El Kitabı, Nesil, İstanbul 1996.

25- Peygamberimizin Yanılması Meselesi, Rağbet, 1998.

26- Makine ve Çarkları , Sovyet Adamının Yetişmesi, Michel Heller (Fransızcadan tercüme, ADIM y. İstanbul 1998.

27- Krizin Sabahı, İstanbul, 2002.

29- Risale-i Nur Işığında Alevilik Sünnilik Meselesi, İstanbul 2002.

29- Allah'ın Çocuklara Bahşettiği Haklar, Timaş, İstanbul 2005.

30- Peygamberimizin Ehl-i Kitapla Diyaloğu.

31- Aile İçi Eğitim.

KARMA İNDEKS

A

B

C

Ç

D

E

F

G

H

I

İ

J

K

L

M

R

S

Ş

T

U

Ü

Z